Magyarok és szerbek, 1918–2012
Együttélés, múltfeltárás, megbékélés

Hungarians and Serbs, 1918–2012
Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation

História OTKA

EUROPA INSTITUT BUDAPEST

A kötet tanulmányainak alapszövegei a Budapesten 2011. szeptember 30-án tartott nemzetközi konferencia (Az együttéléstől a tömeggyilkosságokig) előadásai, amelyeket kiegészítenek a vegyes bizottság felkérésére készült tanulmányok. A konferenciát, a tanulmányok elkészítését, a kötet publikálását támogatta az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, az OTKA K 6917 és K 101 629 sz. projektjei, valamint az Europa Institut Budapest, a História Alapítvány és a Magyar Nemzeti Múzeum. A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Történeti Vegyes Bizottságának, valamint az MTA BTK kiadványaként jelenik meg.

The volume is based on the lectures held at the conference in Budapest ('From Co-existence to Mass Murders') on 30 September 2011 and supplemented by studies prepared upon the request of the joint academic commission. The conference, the studies, and the publication of the volume was supported by the Institute of History of the Research Centre for Humanities of the HAS, the HSRF projects No. 6917 and K 101 629, as well as the Europe Institute Budapest, História Foundation and the Hungarian National Museum. The volume is the publication of the Joint Academic Commission of the Hungarian Academy of Sciences and the Serbian Academy of Sciences and Arts, and the RCH of the HAS.

Magyarok és szerbek 1918–2012

Együttélés, múltfeltárás, megbékélés

Hungarians and Serbs 1918–2012

Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation

Szerkesztette: Glatz Ferenc
Edited by Ferenc Glatz

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet
Institute of History, Research Centre for Humanities, Hungarian Academy of Sciences
BUDAPEST • 2013

© A szerzők, 2013, *The Authors, 2013*
ISBN 978-963-9627-56-7

A szerkesztő munkatársai: Kovács Éva, Gecsényi Lajos, Hornyák Árpád, Pók Attila, Antal Andrea, Bíró Veronika, Kocsis Gabriella

Supporting the editor's work: Éva Kovács, Lajos Gecsényi, Árpád Hornyák, Attila Pók, Andrea Antal, Veronika Bíró, Gabriella Kocsis

Fordítás: Dömötörfi Tibor, Farkas Ildikó, Hornyák Árpád, Kiltz Beáta, Péterfi András

Translated by Tibor Dömötörfi, Ildikó Farkas, Árpád Hornyák, Beáta Kiltz, András Péterfi

Címlapon: Törött szárnyú turul a délvidéki vérengzések áldozatainak emlékére

Title page: Turul bird with broken wings in remembrance of the victims of atrocities in Vojvodina

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet. Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató

Published by the Institute of History, RCH, HAS. Responsible Editor: Pál Fodor.

Nyomdai előkészítés: MTA BTK TTI tudományos információs témacsoport

Prepress preparation by the Institute of History, RCH, HAS, Research Assistance Team

Tördelés, borító: Horváth Imre, térkép: Nagy Béla

Page layout and cover design: Imre Horváth, Maps: Béla Nagy

Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft. Felelős vezető: Marosi Attila

Printing: Kódex Könyvgyártó Kft. Responsible Leader: Attila Marosi

TARTALOM

ELÖLJÁRÓBAN / *OUTSET* 9
Pálinkás József: Előszó 11
József Pálinkás: Prologue 14
Glatz Ferenc: Múltfeltárás, megbékélés, világverseny-képesség (Szerkesztői bevezetés) 17
Ferenc Glatz: Uncovering the Past, Reconciliation, Global Competitiveness (Editors's Introduction) 21

ÚT A II. VILÁGHÁBORÚHOZ / *ROAD TO THE WORLD WAR II* 27
Glatz Ferenc: Történelmi együttélés és európai jövő 29
Ferenc Glatz: Cohabitation and Future in Europe 39
Arnold Suppan: Út a II. világháborúhoz Kelet-Közép-Európában (Visszavágás a párizsi békeszerződésekért) 47
Arnold Suppan: The Road to World War II in East Central Europe (Striking Back for the Paris Peace Treaties) 55
Pál Tibor: Impériumváltás és a Bácska 61
Tibor Pál: Changes of Empires and Bačka 64
Dujmov Milán: A Budai Szerb Ortodox Püspökség 67
Milan Dujmov: The Serb Orthodox Episcopate of Buda 76
Hornyák Árpád: Jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941 (Szempontok a két világháború közötti magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásának tanulmányozásához) 83
Árpád Hornyák: Hungarian–Yugoslav Relations, 1920–1941 (Aspects for the Investigation of Hungarian–Yugoslav Relations) 95
Sipos Péter: Jugoszlávia felosztása 1941-ben (A német nagyhatalmi politika érvényesülése) 107
Péter Sipos: The Division of Yugoslavia in 1941 (The Predominance of German Great Power Policy) 117
Ablonczy Balázs: Teleki Pál dilemmái 125
Balázs Ablonczy: The Dilemmas of Pál Teleki 130
Szakály Sándor: A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés (Döntés a bevonulásról, 1941) 135
Sándor Szakály: Hungarian Military Leadership and the Reconquest of the Southern Territories (The Decision of the Occupation, 1941) 144

A VILÁGHÁBORÚBAN / *DURING THE WORLD WAR* 151
Sokcsevits Dénes: A Független Horvát Állam, 1941–1945 (Egy történelmi zsákutca) 153
Dénes Sokcsevits: The Independent State of Croatia, 1941–1945 (An Historical Dead-end) 162
Vladimir Gajger: Emberveszteség Horvátországban, 1941–1944 169
Vladimir Gajger: Casualties in Croatia, 1941–1944 172

A. Sajti Enikő: Az újvidéki razzia elő- és utótörténete (Délvidék, 1941–1944) 177
Enikő A. Sajti: Antecedents and Consequences of the Újvidék Massacre (Southern Territories, 1941–1944) 187
Pál Tibor: Bácska a világháborúban (Adatok az áldozatokról) 195
Tibor Pál: Bačka during the World War (Data on the Victims) 201
Pejin Attila: Zsidósors a Vajdaságban, 1920–1945 207
Attila Pejin: The Fate of Jewry in Vojvodina, 1920–1945 213
Stark Tamás: A zsidóság összegyűjtése és táborba szállítása 217
Tamás Stark: Concentration and Deportation of Jews 219
Gojko Malović: Katonai igazgatás a Vajdaságban (Bánát, Bácska és Baranya), 1944–1945 221
Gojko Malović: Military Administration in Vojvodina (Banat, Bačka and Baranja), 1944–1945 228
Srđan Cvetković: A leszámolás, „likvidálás" korszaka, 1944–1953 (Politikai elnyomás Szerbiában a II. világháború után) 235
Srđan Cvetković: Ages of Violence, 1944–1953 (Political Supression in Serbia after World War II 242
Zoran Janjetović: Kisebbségi sors a II. világháború végén (Magyarok és németek Jugoszláviában) 249
Zoran Janjetović: The Fate of Minorities at the End of World War II (Hungarians and Germans in Yugoslavia) 256
Stefan Troebst: Helyreállítható-e a multietnikus társadalom? (A jugoszláviai háborúktól a délkelet-európai stabilitási paktumig) 263
Stefan Troebst: Multiethnic Society Be Restored? (From the Wars in Yugoslavia to the Stability Pact for South Eastern Europe) 269
Forró Lajos: A 183-as fond (Kutatási lehetőségek a Vajdasági Levéltárban) 275
Lajos Forró: Fond 183 (Research Possibilities in the Vojvodina Archives) 281
Teleki Júlia: Magyar holokauszt (A csúrogi magyarok meghurcoltatása) 287
Júlia Teleki: Hungarian Holocaust (The Suffering of Hungarians in Csúrog [Čurug]) 293

AKADÉMIAI MÚLTFELTÁRÁS (A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság működésének dokumentumai, 2010. december–2013. január)
REVEALING THE PAST (Documents of the Serbian–Hungarian Academic Commission, December 2010–January 2013) 299
1. 2010. december 15. Budapest. A Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság tevékenységének alapelvei 301
15 December 2010, Budapest. Basic Principles of the Activities of the Joint Serbian–Hungarian Inter-Academy Commission 303
2. 2011. január 6. Budapest. Glatz Ferenc: Megbékélés, de hogyan? (A vegyes bizottság magyar tagozatának programjáról) 305
6 January 2011, Budapest. Ferenc Glatz: Reconciliation – But How? 325

3. 2011. február 12. Szabadka. Fodor István: Szerbiai levéltári források, 1944–1948 339
12. February 2011, Subotica. Istvan Fodor: Archival Sources in Serbia, 1944–1948 341
4. 2011. február 12. Szabadka. Mezei Zsuzsanna: A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás (Adatfeltárás – adatmentés) 343
12 February 2011, Subotica. Zsuzsanna Mezei: Database on Victims in the Southern Territories – A Historical Source (Exhibition of Data – Archiving Data) 347
5. 2011. március 25. Budapest. A. Sajti Enikő: A vajdasági helytörténetírás és a magyarok elleni megtorlások a Délvidéken 351
25 March 2011, Budapest. Enikő A. Sajti: Local History Writing in Vojvodina and Retaliations against Hungarians in the Southern Territories 360
6. 2011. május 30. Belgrád. / 30 May 2011, Belgrade. Declaration on the Meeting of the Leading Officials of the Serbian–Hungarian Academic Committee 371
7. 2011. május 31. Szabadka. / 31 May 2011, Subotica. Megállapodás az MTA Történettudományi Intézet és a Magyar Nemzeti Tanács között 375
8. 2011. szeptember 29. Budapest. Nyilatkozat 377
29 September 2011, Budapest. Proposal 378
9. 2011. szeptember 30. Budapest. Nemzetközi konferencia „Az együttéléstől a tömeggyilkosságokig" címmel 379
30 September 2011, Budapest. International Conference "From Co-Existence to Mass Murder" 380
10. 2012. február 18. Szabadka. Vojislav Stanovčić: A Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság Szerb Tagozatának programja 381
18 February 2012, Subotica. Vojislav Stanovčić: Program of the Serbian Section of the Serbian Academy of Sciences and Arts 384
11. 2012. május. Gecsényi Lajos: Levéltári kutatások a Vajdaságban 387
May 2012. Lajos Gecsényi: Archival Research in Vojvodina 392
12. 2012. augusztus 14. Zenta–Szabadka. Az 1941–1948-as időszakra vonatkozó szerbiai levéltári kutatások és visszaemlékezés-gyűjtés 395
14 August 2012, Senta–Subotica. Archival Research and Memory Collection in Serbia for the Period 1941–1948 400
13. 2012. december. Glatz Ferenc: A magyar–szerb akadémiai történeti kutatásokról (2010. december–2012. december) 405
December 2012. Ferenc Glatz: On Serbian–Hungarian Academic Historical Research (December 2010–December 2012) 414
14. 2013. január. Az akadémiai vegyes bizottság magyar tagozatának kronológiája (2009. december–2013. január) 423
January 2013. The Chronology of the Hungarian Section of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission (December 2009–January 2013) 427
15. 2013. január. Hornyák Árpád–Bíró László: Az új délszláv államok kronológiája, 1918. október–1946. január 431
January 2013. Árpád Hornyák–László Bíró: Chronology of the New South-Slav Countries, October 1918–January 1946 470

ELÖLJÁRÓBAN
OUTSET

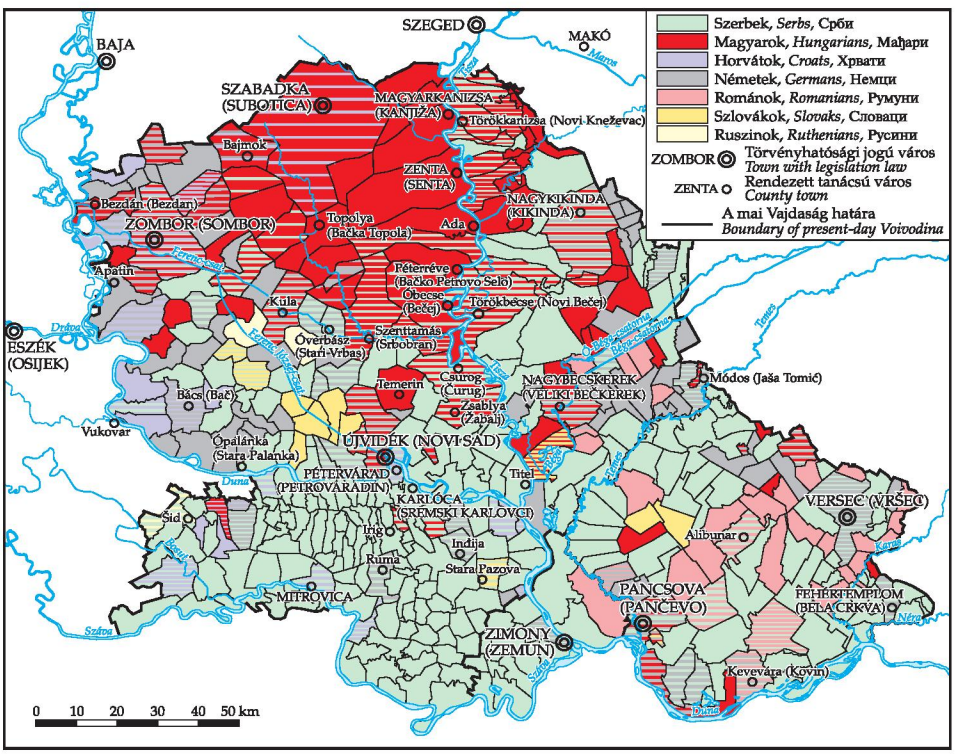

A Vajdaság mai területének etnikai képe 1941-ben

The ethnic distribution of the present-day territory of Vojvodina in 1941

„Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra…"
Radnóti Miklós

Előszó

Akkor vagyunk hitelesek, ha a múltra, a jelenre és a jövőre egyaránt az egyetemes mértéket alkalmazzuk. Azt a mértéket és értéket, amit úgy nevezünk, emberi.

Ha így teszünk, akkor a 20. század vérengzéseire a kényszer, az indulat, a hatalmi érdek csak magyarázatot ad, semmiképpen nem igazolást. Magyarázatokkal pedig nem lehet megbékélni. Megbocsátani csak akkor tudunk, ha az egyetemes emberi mértéket alkalmazva nézünk szembe azzal, mi történt.

Az ember hajlamos a benne élő ösztönlényről megfeledkezni. Arról, aki a pillanat, a szükség és az akarat fogságában ésszerűtlenül és önmagát megtagadva cselekszik. Az ember mint erkölcsi lény, és az ember mint a törvények által vezérelt közösség tagja iszonyodva tekint vissza az emberre mint rettegő, csak magát féltő ösztönlényre, és a közösségre, amelyet pusztító hajlamú érdekek vezérelnek. „Hogyan is tehettek ők ilyet? Hogyan történhetett meg mindez?" – kérdezzük borzadva és számon kérve. A ma élőknek okuk van, de joguk nincs arra, hogy iszonyodjanak. Hiszen magukat (is) látják, amikor a múltba néznek. És látniuk kell, hogy a gonosz nemcsak a körülményekben, hanem az emberben is dolgozik.

Kínos a szenvedéssel szembenézni. Kínos és kényelmetlen, mert erkölcsi, történelmi, emberi felelősségünk vállalására kényszerít. Kínos, mert találkozni kell, nemcsak a bűnnel, hanem a bűnösökkel is. Nehéz, mert nem engedi az óvatosságot, de nem szereti az elfogultságot sem. Mégis, ez az egyetlen út: az az út, amelynek nincs alternatívája. A szenvedéssel, sokak átélt szenvedésével csak az egyetemes emberi mérték, a mindenkire érvényes emberi mérték alkalmazásával lehet szembenézni.

Megismerés, felismerés, beismerés: e három nélkül nincs megbékélés. Meg kell ismerni mindazt, ami a 20. század háborúit, rendszereit, eszközeit, az ember mint erkölcsi lény és az ember mint ösztönlény tetteit vezette. Fel kell tárni az adatokat. Meg kell mutatni az emlékeket. Ahelyett, hogy „fájó sebeket tépünk fel", fájó sebeket tárunk fel ezzel a megismeréssel.

Azután fel kell ismerni a mozgatórugókat. Az erőszak, a bosszú, a félelem, az üldözés, majd a némaság mögött meghúzódó nagyobb, általánosabb emberi és rendszerelveket. Fel kell ismerni az összefüggéseket, különbségeket, illetve a hasonlóságokat.

Azután pedig be kell ismerni, ami történt. Megvallani és bevallani. Hitelesen: úgy, hogy ez a beismerés egyszerre szóljon a múltról és a jövőről. Felelősen: úgy, hogy a

szenvedőknek helye legyen a történelemben. Bizalommal: úgy, hogy a megbocsáttatás és a megbocsátás reménye vezérli.

Csak így juthatunk el a felejtés nélküli megbékélésig.

Ez a kötet egy folyamat fontos állomása. Egy olyan folyamaté, amely a megismerést, a felismerést, a beismerést, a megbékélést szolgálja. A szükséges szembenézést és a főhajtást. Megbékélést mindazok számára, akik szeretett és elvesztett hozzátartozóik nyomát keresik a történelemben. Ez a folyamat nehéz és súlyos, mint minden szembenézés. És megkívánja a kölcsönösséget, a feltétlen felelősséget, a kérlelhetetlen őszinteséget: az egyetemes emberi mérték kivétel nélküli alkalmazását. Arra figyelmeztet, hogy lesz az együttélésből fékevesztett agresszió, és arra hív, hogy a tudomány érvényével ismerjük meg, ami történt, ahhoz, hogy megbocsássunk és megbékéljünk.

Egy sokkultúrájú térség, egy vérzivataros század és két állam konfliktusairól, történelmi forrásairól, emlékezetéről szól e könyv. Azokról a metszéspontokról, ahol, mintegy villanófénynél, látni lehet a felgyülemlett feszültségekből eredő pusztítást és embertelenséget.

A 19. század végére nemzetállami törekvések, az államhatárok, a nemzetközi egyezmények, szerződések, sőt bizonyos értelemben a nemzetközi jog kialakították az együttélés jogi, vallási és a szokásokon alapuló kulturális kereteit. Ezt az Európában kialakulni látszó rendet felborító I. világháború félelmetes képet mutatott fel az államok közötti és egy-egy államon belüli népcsoportok közötti feszültségekről, egyének beteges lázálmairól és hatalomvágyáról, az emberben ott lévő gonoszság természetéről.

A háborút lezáró „béke" a háborúhoz hasonlóan könyörtelen, önző és rövidlátó volt. A konfliktusokat nem megoldotta, hanem a győztes akaratát brutálisan rákényszerítette a legyőzöttekre, rászorította a fedőt a forrásban lévő ellentétekre.

Az 1920-as és 1930-as években a valós és vélt sérelmek, a lefojtott indulatok, otromba gyűlöletek az egyes országokon belül beteges gondolatok, ordas eszmék kialakulásának táptalajává váltak. S eljuttatták a világot az érdekek, a visszavágások és pusztító ideológiák együttese által mozgatott II. világháborúig.

Szerbek, magyarok, horvátok, szlovének, németek, sőt zsidók, szlovákok, románok éltek egymással békében a Kárpát-medence déli részén. A török hódítást mindannyian megszenvedték. Az Osztrák–Magyar Monarchián belüli nemzeti és nemzetállami törekvések és versengések, ezzel szemben az ezeréves magyar állam történelmi ténye szembeállította az I. világháborúban még az amúgy egymással jó – fizikailag is – szomszédi viszonyban álló embereket is. A hatalmi érdekek pedig könnyen szították az emberben meglévő, ösztönlényre jellemző ellenérzéseket és félelmeket.

Magyarország 1941-ben hadat üzent Jugoszláviának, nem sokkal azután, hogy örök barátságot ígértek egymásnak. Magyar csapatok vonultak be egy idegen országba, ahol magyarok is éltek, és amely terület az I. világháború előtt a történelmi magyar államhoz tartozott. Ez az ott élő szerbek számára nemcsak a bevonuló magyar csapatokat, de az addig szomszéd és barátként ott élő magyarokat is ellenséggé tette. A szerb orvlövészek a hazájukat védték, a megszálló magyar csapatok és a magyar csendőrség civileket gyilkoló megtorlásai nem menthetőek. Ahogyan nem menthetőek a szerb

reguláris és nem reguláris csapatok és bandák 1944-es brutális népirtó megtorlásai sem. Ezek bűnök. Nem feledni, hanem bevallani kell őket.

Lehetséges-e ennek nyomán a valódi megbékélés? Igen, de szembe kell nézni a bűnökkel, fejet kell hajtani az áldozatok előtt, és el nem évülő ítéletet mondani a gyilkosok fölött. Nem számokban, hanem veszteségben kell értelmezni a szenvedést. Amikor *egy* nem kevesebb, mint a *sok*. A sokra pedig nem mentség semmilyen körülmény.

Vissza kell adnunk az áldozatoknak az őket megillető helyet, a gyászolóknak az őket megillető emlékezetet. Vissza kell kérnünk a felelősséget arra, hogy a múlttal szembenézzünk. Tudománynak, politikának, oktatásnak egyaránt. Azért, hogy hitelesek maradjunk. Úgy, hogy az egyetemes emberi mértéket tartjuk érvényesnek mindig, mindenhol, mindenkiről emlékezve.

Budapest, 2013. február 27.

Pálinkás József
a Magyar Tudományos Akadémia elnöke

„I lived upon this earth in such an age
when man was so debased he sought to kill
for pleasure, not just to comply with orders…"
Miklós Radnóti

Prologue

Authenticity can be achieved by applying the universal measure to past, present and future. The measure and value we call human.

If we do so, pressure, passion and interests of power are only explanations of the atrocities of the 20th century, in no way do they give justification. And you cannot make peace with explanations. We can forgive only if we face what happened with applying the universal human measure.

People tend to forget the beast led by instinct living in them. The one that, captured by the moment, the need, the will, acts unreasonable, denying itself. Man as a being of virtue, man as a member of a community controlled by laws looks back in terror at the man as an instinctive being in dread, fearing only for itself, and at the community led by devastating interests. "How could they do such ting? How could this happen?" – we ask in horror, wanting an answer. People of today do have a reason but do not have a right to be abhorred. For they see themselves (as well) as they look into the past. And they have to see that evil is working not only in circumstances but also in people.

It is embarrassing to face suffering. Embarrassing and uncomfortable because it forces us to take our moral, historical and human responsibility. Embarrassing, because it is not only the crime we have to meet but also the sinners. It is difficult, for it does not allows us to be careful but at the same time it does not like partiality, either. Still, this is the only way, and it has no alternative. The suffering of masses can only be faced by applying universal human measure, that is valid to everyone.

Cognizance, recognition, confession: there is no reconciliation without these three. We have to get to know everything that motivated the wars, systems and tools of the twentieth century, that led the acts of man as a moral being and man as an instinctive being. Data must be revealed. Memories must be displayed. Instead of "tearing open painful wounds", we must open these wounds with care by this recognition.

Then we have to get familiar with motivations: greater, more general principles of humans and systems, hiding behind violence, revenge, fear, persecution and later, behind silence. We have to know connections, differences and similarities.

And then we have to admit what happened. Admit and confess. In an authentic way, to make this confession tell things about both the past and the future. Responsibly: to give suffering people a place in history. With trust: led by the hope of forgiveness and being forgiven.

Only this way can we reach reconciliation without oblivion.

This volume is an important milestone in this process. A process serving cognizance, recognition and confession. Facing the past with obeisance is necessary. This process serves reconciliation for everyone searching for traces of their beloved and lost ones in history. This process is as hard and heavy as every act of facing the truth. And it requires reciprocity, absolute responsibility, relentless sincerity: an application of human measure without exceptions. It warns us that cohabitation can become untameable aggression and call us to recognize what happened with the scope of science, to forgive and to come to terms with the past.

It is about conflicts, historical resources and recollections of an area of many cultures, a bloody century and two states. About intersections where, as if illuminated by flashlight, we can see the devastation and inhumanity rooted in built-up tensions.

To the late nineteenth century the legal, religious and traditionally cultural framework of cohabitation was formed by nation state intentions, state borders, international agreements, pacts, and even in a way by international law. This system, seemingly in the process of consolidation, was devastated by World War I, which presented a fearsome picture about tensions between states and ethnic groups within countries, sick fever dreams of individuals and their longing for power, as well as the nature of evil living in humans.

The "peace" that ended war was similarly ruthless, selfish and short-sighted. It did not solve conflicts, but brutally forced the will of victors to the defeated ones, having worsened already boiling conflicts.

In the 1920s and 1930s real and imagined offenses, suppressed passions, awkward enmities became fertile ground in each country for sick notions and wild ideas. And they brought the world to World War II, which was controlled by a bunch of interests, counterstrikes and devastating ideologies.

Serbs, Hungarians, Croats, Slovenians were living together in the southern part of the Carpathian Basin. They all suffered from Turkish conquests. Within the Austro-Hungarian Monarchy nation factors like state aspirations, rivalries, or the historical fact and ethnic illusion of the thousand-year-old Hungarian state all antagonized people, even those who had lived earlier as neighbors on friendly terms. Aspirations of power, on the other hand, easily escalated existing instinctive revulsions and fears having already existed within people.

Hungary declared war on Yugoslavia in 1941, after a recent agreement of eternal friendship. Hungarian troops entered in a contry where Hungarians, too, were living. This fact made Serbian inhabitants enemies of not only the Hungarian army but also of Hungarians living there as neighbors and friends. The Serbian snipers were defending their homeland, and there is no excuse for the murderous retaliations of the occupying Hungarian soldiers and gendarmes against local civilians. There is no excuse, either, for the brutal, genocidal revenges in 1944 taken by Serbian regular and irregular forces and bands. These are crimes. They must not be forgotten, they must be admitted.

Is a real reconciliation possible after all this? Yes, but crimes must be faced, victims must be paid tribute to, and a never fading judgment has to be said over the

murderers. Suffering has to be interpreted in losses instead of numbers. When *one* is not less than *many*. And no circumstance can be an excuse for having caused losses.

We have to give victims back the remembrance they deserve. Science, politics and education must get their responsibility back to face the past, in order to remain trustworthy and authentic, by applying universal human measure every time, everywhere, with everyone.

Budapest, February 28, 2013

József Pálinkás
President of the Hungarian Academy of Sciences

Múltfeltárás, megbékélés, világverseny-képesség

(Szerkesztői bevezetés)

Európa békéi nem sikerültek. Sem 1918–1920-ban, sem 1945–1947-ben. Ezért is újra kell gondolni a két háború következményeit. Fiatal korunk meghatározó élménye volt. És mondtuk: tenni kell valamit, jövőbe mutatót. Még a mi életünkben. (Mert ez lehet a mi korunkban a történettudomány, a társadalomtudományok közhaszna.) Újragondolni Európa 19–20. századi történelmét. Jelenünket, jövőnket meghatározó program számunkra. Máig. Holnapig.

Következtetésünk – itt most megkíséreljük összefoglalni – valahogy így sikeredett…

A nemzetek szállásterületéről és az államigazgatások határairól

Kezdtük az újragondolást az ipari-technikai forradalom, a modern nemzeti nyelvek rögzülésének koránál, a 19. század elejénél.

Az európai *nemzetek szállásterületének határai* és az *államigazgatás határai soha nem fedték egymást.* Különösen nem a Török és a Német Birodalom közötti térségben, a mi nemzeteink szállásterületén, itt: az Északi- és Földközi-tenger közötti térségben. A nemzeti közösségek fejlődése a 19–20. században a nyilvánosság elé hozta ezt az évszázadok során kialakult konfliktust. (Ezt az ellentmondást – a nemzeti szállásterület és az államigazgatási határok elválását – jelöltük meg annak okául, hogy az utóbbi két világháború itt, a mi térségünkben, Kelet-Közép-Európában robbant ki. Mind 1914-ben, mind 1939-ben.)

Minden nemzet – és vezetői: politikusok, értelmiségiek, katonák – saját állami határokat, saját állami adóforrások teremtését, saját állami képviseletet akart a világ előtt. A régi állami adminisztráció – legyen szó akár az osztrák–németről, akár a magyarról – ragaszkodott a maga területi-szervező pozíciójához, társadalmi vezető és gazdasági építő szerepéhez. 1867-ben, 1914-ben a német és a magyar, azután 1938-ban az új – szerb–horvát, román, cseh–szlovák – középosztályok. A másfél évszázaddal korábban élt nemzeti közösségek között *valós ellentétek voltak ezek.* De az előttünk járt középosztályok rosszul fogtak hozzá – háborúkkal – az *érdekellentétek* feloldásához. A *háborúk* tönkrezúzták az egész európai kontinens világverseny-képességét gazdaságban, tudományban egyaránt. Az újra és újra *revízióra szorult békék* felemésztették az európai kultúra belső szellemi tartalékait. Embertelenségek sorához, feldolgozhatatlan *népirtásokhoz, termelési rendszerek pusztításához* vezettek. Ez határozta meg Európa 1830–1992 közötti történelmét a békeperiódusok ellenére. Ennyi volt következtetésünk.

Több a közös érdek, mint az ellenérdek

Folytattuk a végiggondolást az 1970–1980-as években. Fiatalnak számító, Európában, a világban, új egymás mellettiségben felnőtt nemzedék tagjaiként. A végiggondolás a következő módon, valahogy így sikeredett…

Az új termelésszervezetek a 20. században, az új napi kapcsolatrendszerek kiépülése, az új planetáris kihívások új lehetőségeket is kínálnak a világ minden részén a helyi-nemzeti közösségeknek. Így az európai és a mi, kelet-közép-európai kis nemzeteink közösségeinek is. Akik élni tudnak ezen új szellemi-gazdálkodási világpiac előnyeivel, így a térségük földrajzi elhelyezkedésének, termőföldjének, vizeinek, éghajlatának adottságaival – mondtuk-írtuk –, azok az új világversenyben gazdag közösségekké lesznek. Mind kultúrában, mind anyagiakban. Akik nem képesek igazodni, azokra a 21. század új szegénysége fog várni. Feladatunk: *megőrizni-fejleszteni a lokális-nemzeti kultúra hasznát* – így az elmúlt másfél évszázadban alapjaiban kiművelt nemzeti érintkezési kultúra, a nemzeti nyelv és szokásrendszer *színvonalasságát.* (Itt a Duna-völgyben élő magyarok, románok, szerbek, szlovákok, horvátok, szlovénok, németek, no és a magukat hol nemzetiségként, hol vallásként, hol a szokások azonosságában meghatározó zsidók…) De feladatunk: *kinyitni érdeklődésünket a világra, magunkat a világgal mérve korszerűsíteni-modernizálni. Másfél száz év után először több a közös érdeke az itt élő népeknek, mint az érdekellentéte.* Nekünk, az új világ fiatalnak számító középosztályainak programja ez legyen: rámutatni, hogy az elmúlt másfél évszázad háborúi elhibázottak voltak, csak vesztesei voltak. És a békéknek is csak vesztesei voltak. (Bármit mondanak a „területgyarapítást" győzelmesen végrehajtó elődeink. Bármennyi szobrot emelnek, utcákat neveznek is el, könyvet írnak emlékezetükre…) Háború helyett tehát nyílt vitákat a középosztályok között, békeszerződések helyett társadalmi megbékélést keresni az itt élő népek között.

A közös érdekek felismerésének akadályairól

Ebből fakadó következtetésünk: a közös érdekek felismerésének két akadálya van: a *nemzeti kisebbségi konfliktusok* és a *történelmünkben egymáson ejtett sérelmek elevenen élő emléke.* Ezek a konfliktusok *bizalmatlanságot táplálnak* nemzedékek óta bennünk, képtelenné tesznek bennünket az együttgondolkodásra és együttdolgozásra. Az egyik – a történelmi emlékezet – tömeglelki – a másik, a kisebbségi konfliktus – még érdeket is sértő, szociális – tényező.

Magyarázatunk: a nemzeti kisebbségek joggal érzik úgy, hogy szociális hátrányban is vannak, mivel az anyanyelven való teljes művelődés hiánya versenyképtelenné teszi gyermekeiket a szociális-kulturális versenyben a többségi nemzet gyermekeivel. (Még a műszaki, termelésszervezeti, szolgáltatási életpályákon is. Ahogy többségükben hátrányban voltak a nem német és nem magyar családok gyermekei 1918 előtt az Osztrák–Magyar Monarchia, így a történelmi Magyarország keretében is.) *A megoldás – gondoltuk mi – nem a területrevízió, nem a tömegek kitelepítése-betelepítése, ahogy ezt tanácsolta az előző korosztályok többségének értelmisége, hanem nemzeti-kulturális autonómia a jelenlegi államrendszereken belül.* Az etnikai-vallási kollektív jog igenis

emberi jog, amelyet minden államban biztosítani kell. Még pontosabban: a létrehozandó európai integrációs igazgatási keretek között.

Magyarázatunk: komoly bizalmatlanságot kelt – újra és újra – az elmúlt másfél évszázad etnikai-államközi háborúinak feldolgozatlan és nem kibeszélt emléke. Nem is annyira az államok, hadseregek háborúskodásai, hanem az azokkal együtt járó és azokat követő véres etnikai-vallási népirtások emléke. Magyarnak, szerbnek, románnak, szlováknak, horvátnak, de még a nemzetállamot itt nem képező németeknek, zsidóknak is. Mindnyájunk családja telve emlékekkel, nemcsak a háborúk rombolásainak emlékeivel, hanem az etnikai alapon való tömeges kitelepítések, tulajdonfosztások, no és az egymás ellen folytatott uszítások emlékeivel. A félelem emlékeivel. A bizalmatlanság érzelmi alapjaival… *Megoldás – gondoltuk mi – a térségben a nemzeti történelmek újravitatása, az ellentéteket nem elhallgatni, az egymáson ejtett sebeket megmutatni. Nem felszakítani azokat, hanem azokért kölcsönösen megbocsátást kérni és adni. Az emlékeket megőrizni, de a holtakat tisztességgel eltemetni, a vitákat az erkölcsi és anyagi kárpótlásokról megélni. És utána következhet a megbékélés.* És mindehhez az új igazgatási keret, az európai integráció kerete, az Európai Unió. Ezért is lettünk az európai integráció őszinte hívei.

A megbékélés előkészítésének programja

2007-ben kezdtük, az Európai Unió második délkeleti kiterjesztésének évében a nemzeti megbékélés programjának szervezését. Amikor ugyanis a Kárpát-medence és a Duna-medence majd minden nemzete az új igazgatási egység keretébe jutott és napirendre került a délszlávok lakta régió uniós felvétele is. Amikor a világgazdaság nyíló lehetőségeit a térség nemzeti értelmiségeinek együtt kellene távlatosan újragondolni. Nemzeti akadémiáinknak egyeztetni a nemzeti szállásterületek természeti takarójának és emberi társadalmának stratégiai érdekeit. (Valójában szerveztük ezt már, történészek, kultúrpolitikusok, kisebbségpolitikusok 1989 óta, a térség felszabadulásának kezdete, az újraberendezkedés első évei óta.) A történeti megbékélés *előkészítését* célzó *történeti viták* mellett napirendre tűztük a *kisebbségpolitika* új, uniós lehetőségeinek számbavételét és napirendre tűztük az új, térségbeli *stratégiai programok* taglalását. Vízgazdálkodást, vidék- és közlekedéspolitikát, informatikai és kereskedelmi regionális programokat és így tovább. (Amely regionális programok közelítik, együttdolgozásra szoktatják a térség műszaki és gazdálkodást űző középosztályait. És amely regionális programok megtanítanak bennünket kontinentális, sőt planetáris méretekben gondolkodni.)

Visszatekintve, ma, 2013 januárjában, megdicsérhetők a térséget kormányzó *politikusi reformerők*. Vagy segítettek, vagy ha nem, legalább nem gátoltak bennünket, egyik államban sem. A politikai vezetések nélkül csak dolgozatokat, konferenciákat készíthettünk volna. 2009-ben tettünk javaslatot a politikának és az akadémiai értelmiségnek a térség legkényesebb nemzeti ellentéteinek – a délszláv térség etnikai-vallási ellentéteinek – intézményes számbavételére. (Ahol már Jugoszlávia felbomlása óta mind a szerb, mind a horvát és a helyi magyar, valamint német nemzetiségek ér-

telmisége már újra és újra napirendre tűzte a történelmi emlékezés konfliktusainak feltárását, és ahol a kisebbségpolitika már 1992 óta feszegette az autonómia modern formáinak politikai alkalmazhatóságát.)

Így született meg 2010 decemberében a szerb–magyar akadémiák közötti történeti múltfeltárás bizottsága és kezdődött egy szervezett program a II. világháború idején-végén esett tömeges népirtások áldozatainak számbavételére. (Hozzátesszük: a megújuló szerb és horvát politika történelmi vállalkozása volt a reformerők programjának társadalmi elfogadtatása: a volt Jugoszlávia területén esett példátlan politikai és etnikai tisztogatások történelmének felmérése, a sírfeltárás, a rehabilitációk, a levéltári kutatások szabaddá tétele. És ne feledjük: nekik szembe kell nézniük a '90-es évek új népirtásának tényeivel is! Az előző és a mai szerb és horvát politikai vezetőréteg európai mértékű történelmi tette lehet… Ha még befejezetlen is…)

2010–2013: szervezett kutatások, viták és a várt politikai főhajtások

2011. szeptember 30-án Budapesten nemzetközi konferencia tárgyalta a térség II. világháborús népirtásainak emlékét. (Ennek az akadémiák közötti konferenciáknak eredménye az olvasó kezébe adott jelen kötet.) 1945 óta a szerb, horvát, magyar, német, osztrák, szlovák akadémiai értelmiség első csúcstalálkozója volt. Annak a csapatnak – jórészt korosztálytársaknak – találkozója, amely előkészítette a régiós nemzeti megbékélési programját az 1980-as években, azután a rendszerváltozásokban (1989 után) az akadémiai-kultúrpolitikai adminisztrációban vezető szerepet játszott és azután a 2007 utáni regionális akadémiai akcióknak állandó szereplője volt. És amely csapatnak sikerült együttműködést kialakítani a térség politikai erőivel. (Akiknek a nemzeti-vallási megbékélés mellett ugyancsak történelmi feladataik vannak: az új világrendbe betagozódó termelési szervezetekkel, az új munkamegosztásból következő szociális átrendeződésekkel boldogulni.) Szeretnénk hinni: az előző nemzedékek értelmiségi és politikai középosztályaihoz képest, mi talán e tekintetben jobban teljesítettünk. Talán… A történészi-tudományos értelmiség próbája csak kisebb részben a jelen közönség elismerése, nagyobb részben a jövő generációk élete…

Glatz Ferenc

2013. január

Uncovering the Past, Reconciliation, Global Competitiveness

(Editor's Introduction)

The peace treaties of Europe are no success stories. Neither the one from 1918–1920, nor from 1945–1947. Out of this reason we need to reconsider the consequences of the two wars, which have left a lasting imprint on our youth. And we said: we need to do something, something with future dimensions, something to be accomplished in our life-time. (Especially, since this accomplishment would be considered the contribution of history and social sciences to public benefit of our age.) Rethinking the history of the 19–20th century in its complexity. This being a programme to mark our present and future. Up until this very day. Until tomorrow.

In an attempt to summarize our findings, we have come so far with our conclusions…

On the Borders of the Settlement Areas of Nations and State Administrations

As to rethinking of history, our starting point was the age of the rise of industrial-technical revolution and the engraining of modern national languages going back to the beginning of the 19th century.

The borders of *the settlement areas of Europe's nations and the borders of state administrations* have never overlapped. This is especially true for the region sided with the Ottoman and German Empires, i.e. the settlement areas of our nations situated between the North Sea and the Mediterranean. The emergence and development of national communities in the 19–20th centuries resulted in the surfacing of century-old conflicts. (We considered this contradiction – the separation of the borders of settlement area and state administration – to lie at the bottom of the circumstance that the outbreak of the two world wars originated here in this region, in East-Central Europe. Both, in 1914 and 1939.) Each and every nation – including their leaders: politicians, intellectuals, military officers – wanted state borders of their own, they wanted to establish what they needed for deriving their own state tax revenues, to be represented in the world on their own grounds as sovereign states. The old state administration – having the Austrian–German or even the Hungarian in mind – would not relinquish its territorial-administrational position. Nor its social position or role in building economy. In 1867 and 1914, this was the case with the German and Hungarian middle classes; and later in 1938 with the new – Serbo–Croatian, Romanian, Czech–Slovakian – middle classes. For the national communities living

in the preceding 150 years this meant real-time controversies. But the middle classes preceding us got the wrong end of the stick – with wars – when it came to reconciling conflicting interests. The wars fatally crushed the competitiveness of the European continent on the world market, both in terms of economic output and scientific achievement. The peaces in need of repeated revisions devoured the last intellectual and mental reserves of European culture. Leading to series of inhumane conduct, unprocessed genocides, and demolition of entire production units. These became after all the determining factors of European history in the period between 1830 and 1992, despite the periods of peace. So far to the conclusion we arrived at.

We have more Common than Contrasting Interests

In the 1970–1980s, we set forth with thinking things over. As members of a young generation being raised in Europe, in the world and enjoying the atmosphere of this new side-by-side existence. And here follows the outcome of our thinking-it-over…

The new production organisations of the 20th century, the emergence of new contact systems for everyday use, and the new planetary challenges provide new opportunities to local-national communities all over the world, including the communities in Europe and our small-nation-communities in East-Central Europe. Those who are able to take full advantage of this new intellectual-economic world market, i.e. the opportunities offered by the geographic location, the potentials of soil, waters, climate of their region, will become global players and augment as a community. Both, in terms of culture and material well-being. Those, however, who are not capable of adjustment awaits the new poverty of the 21st century. Our task in this respect: *preserving-advancing the benefit of local-national cultures* – i.e. *high-level* of national "Berührungskultur" – elaborately constructed and refined from bottom-up over the past 150 years –, the national vernaculars, and systems of traditions and customs. (The Hungarians, Romanians, Serbs, Slovaks, Croats, Slovenes, Germans living in the Danube region, and certainly the Jews who identify themselves once as a minority group, then as a denomination or based on their common customs and habits…) Our task being in this respect: to *open up our minds to and awaken our interest in the world, to up-date and modernise ourselves so as to live up to global standards. For the first time in the past 150 years the peoples living in this region have more common interests than contrasting ones.* We, the new and young middle class, shall pursue the following programme: calling attention and claiming that the wars fought during the past 150 years were the wrong step to take, especially, since each and everybody turned out to be on the side of the losers. Even the peaces ended up in producing nothing else than losers. (No matter what our predecessors, victoriously bringing about "territorial gain", may say. No matter how many monuments they set up, how many streets they name, or books they write for commemoration…) Instead of fighting wars, we shall launch open debates by drawing the middle classes in our discussions; instead of drafting peace treaties, we shall promote the reconciliation of societies, of the peoples living in the region.

Impediments to the Recognition of Common Interests

As to our conclusions: There are two impediments in the way of recognising our common interests: *national minority conflicts and the vivid memory of the wounds we inflicted on each other in the course of our history.* For generations these conflicts generate in us *mutual distrust* making us incapable of thinking and working together. The second, historical memory, being a factor that belongs to the realm of mass psychology; the first, minority conflicts, being a factor of social dimensions and representing serious threat to others' interests.

As to our explanation: ethnic minorities rightfully perceive of themselves as being also in a socially disadvantaged position, since their children as compared to the children of the majority nation start out with a handicap in the social-cultural competition due to the lack of a full-scale education at all levels in the mother-tongue. (Careers in technical fields, production organisation, or service industry are no exception to that, either. They experience the same disadvantages as most of the children of the non-German and non-Hungarian families preceding 1918 within the Austrian–Hungarian Monarchy and within the borders of historical Hungary.) *The solution to this being – at least as in our minds – neither territorial revision, nor the relocation and re-settlement of masses, as was the advice of the intellectuals of the majority of preceding generations, but the granting of ethnic-cultural autonomy within the present constructs of state.* Human rights do entail minority and denomination related collective rights, which are to be granted by every state. Or to be more precise: everywhere within the administrational framework of the newly forming European integration.

As to our explanation: deeply entrenched distrust is stirred up by unprocessed and unspoken memories of the repeated ethnic and inter-state wars of the past 150 years. It is not so much the memories of the states being at war and the army fights but the memories of the accompanying and subsequent bloody genocides carried out along ethnic and denominational lines. This is equally true for Hungarians, Serbs, Romanians, Slovaks, Croats, but also for Germans and Jews, who do not constitute nation-states here.

The families of us all are overtaken by loads of memories not only of the devastations caused by the wars but also by the memories of the mass relocations, misappropriations, and the mutual instigations. By the memories of fear. Heavily loaded with emotionally entrenched distrust. The solution being – in our minds – the re-initiation of discussions on the national histories of the region, the voicing of what was left unspoken, the exposure of the mutually inflicted wounds. Not for the reason of tearing them up again but with the intention of gaining forgiveness and forgiving. *Memories shall be preserved but the dead shall be buried with grace, and we shall become witness to the discussions on restitution in the moral and material sense. And then the time may come for reconciliation.* And all this takes place within the new administrational setting, the framework provided by the European integration process, the European Union. This was the very reason why we became devoted promoters of European integration.

The Programme Paving the Way for Reconciliation

In 2007, the year of the second wave of south eastern enlargement of the European Union, we launched the programme of national reconciliation. By this time almost all nations of the Carpathian Basin and in the Danube region had gained entry into the new administrational setting, the European Union, and the EU-accession of the region inhabited by southern Slavic people was put on the agenda. And it was time for the intellectuals of the various nations in the region to come together and re-think prospectively what new opportunities will open up for them on the global market. It was the turn of our national Academies of Sciences to initiate coordination talks on the strategic interests of national settlement areas with respect to their natural cover and human society. (We, historians, cultural politicians, politicians specialised in minority questions, had in fact been active in this field ever since 1989, the time of the region's liberation, the first years of re-establishment.) Parallel to the history discussions intended to pave the way towards historical reconciliation, we put the assessment of new, EU-based opportunities for minority policy on the agenda; and we put the discussion of new regional strategic programmes on the agenda, as well. These regional programmes included water management, policy for rural development and transport, information technology and trade, etc. (In fact, these programmes function also as a means for bringing the middle-classes of the region employed in technical fields and farming closer together and for accustoming them to mutual cooperation. And these regional programmes also teach us to think continentally, what's more they teach us to think planetary.)

Looking back at these times today, in January 2013, the *reform-politicians of our region in power deserve our praise.* They either promoted our incentives or, if they didn't, they did not hamper us either, in none of the states. Without the political leadership, we would not have achieved more than drafting studies and organising conferences. In 2009, we issued a proposal to political decision-makers and academics concerning the assessment of the most sensitive national controversies of the region – the ethnic and denominational controversies in the southern Slavic region – in an institutionalised form. (Serb and Croat intellectuals as well as intellectuals of the local Hungarian and German minority had repeatedly put the disclosure of the conflicts of historical memory on the agenda since the dissolution of Yugoslavia; and it was since 1992 that local minority politicians pursued the issue of contemporary autonomy models and their political application.)

There followed in December 2010 the setting-up of the commission for the disclosure of historical past, a joint incentive of the Serbian and the Hungarian Academies of Sciences, and also the joint programme aiming at the survey of the victims of the genocides committed during and towards the end of the Second World War was launched. (We should add here that the renewing reform political setting in Serbia and Croatia performed an action of historic relevance by gaining social acceptance for their programme: the assessment of the history of unprecedented political and ethnic cleansings committed on the territory of former Yugoslavia, disclosure of graves, rehabilitations, accessibility of archival materials for academic

research. And they had to face the recently committed mass killings of the 1990s, as well…! Undoubtedly, the previous and present political elite in Serbia and Croatia can perform a historic act with European dimensions…)

2010–2013: Organised Research, Debates and Long Awaited Reverence on the Part of Political Decision-makers

On 30 September 2011, an international conference in Budapest discussed the memory of the genocides committed during the Second World War. (The present volume is the outcome of the conferences organised with the participation of the academies of the region.) This was the first summit with the joint participation of academics from Serbia, Croatia, Hungary, Germany, Austria, and Slovakia since 1945. Here, we had a team – its members mostly of our generation – which had paved the way for national reconciliation in the region right from the beginning back in the 1980s, later during the time of system changes (after 1989) when its members were already high-ranking officials employed in academic and cultural political administrations, and following 2007, when they were regularly invited to join academic actions and initiatives with regional scope. And it was this team which even succeeded in establishing cooperation with the political decision-makers of the region. (And these decision-makers have to perform other historic acts besides ethnic and denominational reconciliation, as well: getting along with production units to be integrated into the new world order and the effects of social restructuring caused by the new division of labour.) We would like to believe that we have achieved better in this respect as the intellectual and political middle classes of the previous generations. Maybe… The test of the historian-academic intellectuals lies only to some extent in their recognition by the present public, and much more in the future life of upcoming generations…

January 2013

Ferenc Glatz

ÚT A II. VILÁGHÁBORÚHOZ
ROAD TO THE WORLD WAR II

A Szerb–Horvát–Szlovén Állam megalakulása

Forming of the Serb–Croat–Slovene state

GLATZ FERENC

Történelmi együttélés és európai jövő

A történelmet kutatjuk és közben a jelenen és a jövőn gondolkodunk. Tudjuk: a végtelen történelem egyes mozzanatait épp a jelen érdeklődése emeli történeti kutatási témává.

A sokkultúrájú társadalom

A délkelet-európai térségben a 15–20. században a világtörténelem egyik legsokszínűbb társadalma jött létre. Etnikai tarkaság: különböző – déli, nyugati, sőt északi szláv néptörzsek, albánok, németek, magyarok, törökök, olaszok, románok, zsidók. Vallási-szokásrendi sokszínűség: ortodox, bizánci és nyugat-római keresztények és azok felekezetei, muszlimok. A régió a 11. századtól máig a bizánci és római kereszténység érintkezési övezete, a 15. századtól máig a muszlim–keresztény világ határterülete. Az itteni társasági-közösségi élet sajátos szokásrendek

A dél-bácskai Kabol (Kovilj)
szerb ortodox monostora.
Metszet, 19. század
The Serb orthodox monastery of Kabol (Kovilj) in South Bačka. Engraving, 19th century

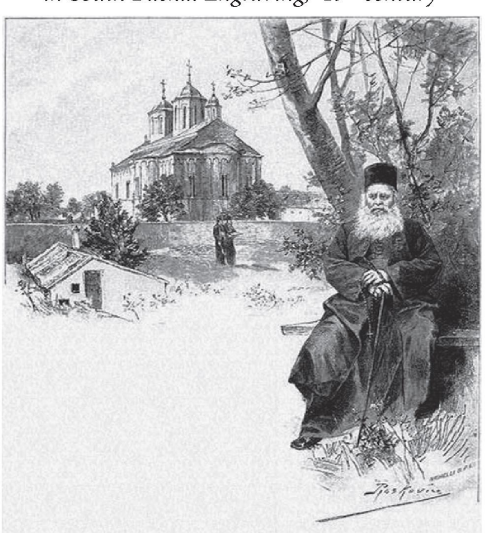

Szarajevói szőnyegárus,
1914 körül
(MNM)
Rug salesman in Sarajevo, around 1914 (Hungarian National Museum)

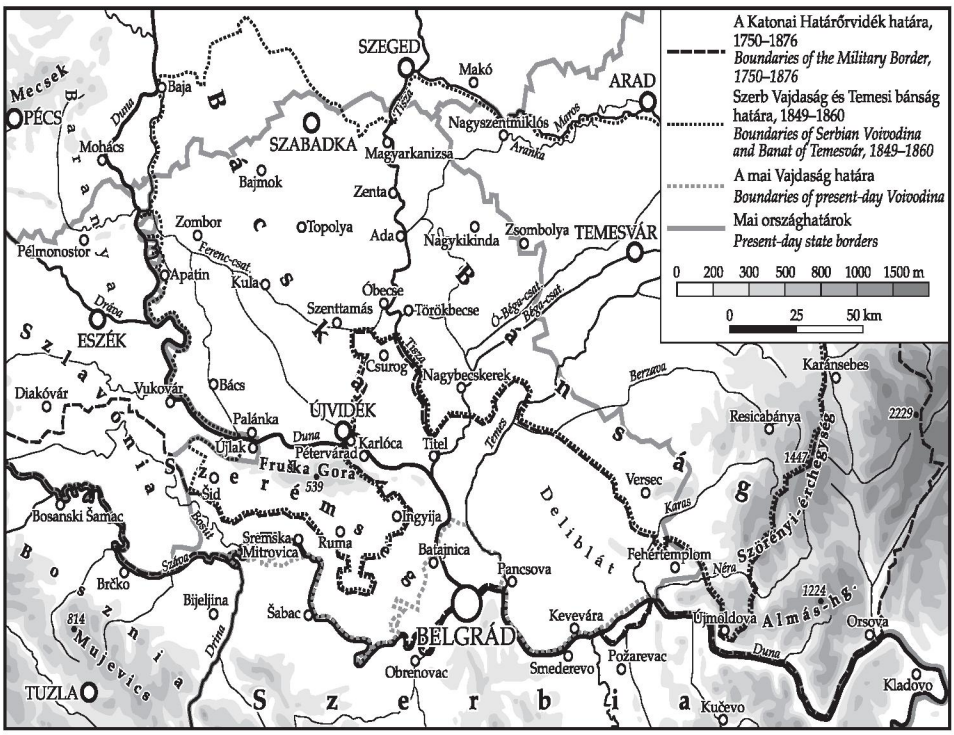

A Délvidék földrajza
Geography of the Southern Territories

kohója. A térség a nagy európai és ázsiai birodalmak határtérsége, egyes részei évszázadokig – formálisan is – „katonai határőrvidék", az alakuló modern európai polgári igazgatási és jogi (részben adózási) rend alól kivont lakossággal. Amelynek életszemléletét, a civil élet szokásrendjét meghatározta: az életben maradás feltétele az állandó készültség a folytonos háborúskodásokra, a nem reguláris csatákra, villongásokra, kézitusákra. (Ez magyarázza szerintünk a történeti irodalomban „agyontárgyalt" és „agyonpszichologizált", úgynevezett kegyetlen „balkáni" magatartásformákat.) A Nyugat-Balkánnak nevezett térség egyik része sajátosan tagolt a nehezen megközelíthető, zord életfeltételeket nyújtó hegyvidékével, míg a térség északkeleti része Európa egyik legtermékenyebb folyamvölgyi mezőgazdálkodási színtere: a Duna–Tisza, a kelet-közép-európai két nagy vízi folyosó találkozási pontja. (Ahogy nálunk hívták: Délvidék – térsége.) Egyedülálló élelemtermelési és kereskedelmi adottságokkal. Merthogy nemcsak a birodalmak határtérségében virágzó kereskedő-csempész népesség nevelődött itt évszázadokon át, de a térség az ipari-technikai forradalmak korában, a 19–20. században is kereskedelmi-közlekedési „folyosó" volt (és lehetne ma is). A Földközi-tenger keleti medencéjéből a keleti áruk szárazföldi útja lett az európai fejlett régiók irányába. (Lehetne holnap is.) Szociálisan – munkamegosztást, tulajdonviszonyokat, foglalkozást tekintve – is a világ egyik különösen sokszínű társadalma.

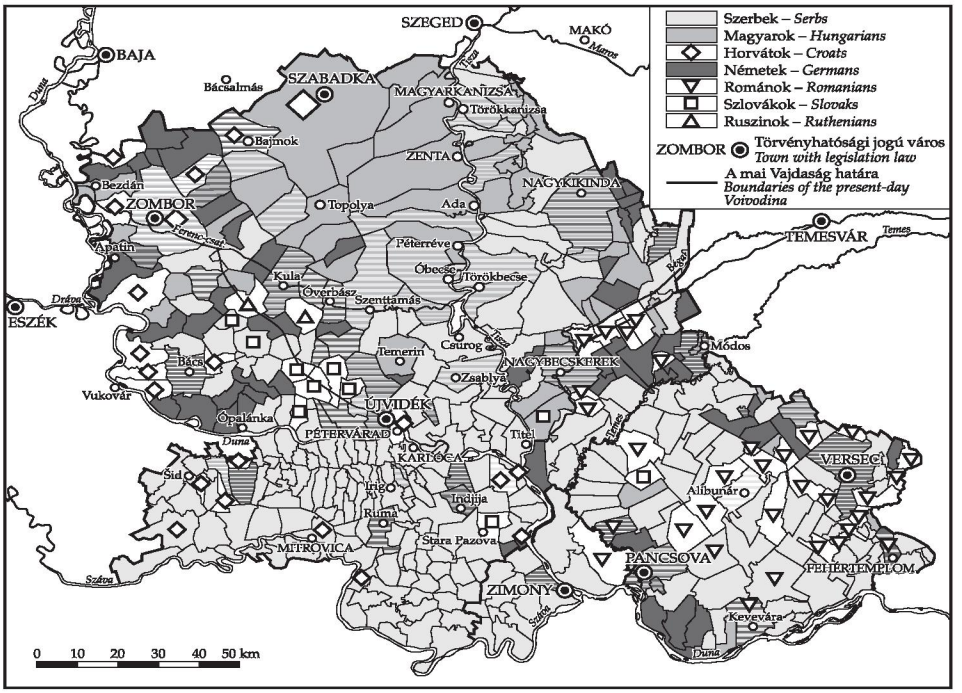

A Vajdaság mai területének etnikai képe 1910-ben
The ethnic distribution of the present-day territory of Vojvodina, 1910

A Délkelet-Európa iránti érdeklődésről

A délkelet-európai térség – és ezen természeti-emberi sokszínűség – iránt a Nyugat érdeklődése a világhatalmi szempontokat követve fordult. (Merthogy a végtelen történelem egyes mozzanatai az aktuális érdeklődés révén válnak a kutatás témáivá…) Anglia a földközi-tengeri és a dunai hajózás szabaddá tétele miatt jelent meg a térségben a 19. század derekán. Természetesen a területet – a 15. század óta – uraló Török Birodalom ellenségeként. (Világszerte – és természetesen itt is – a szabad hajózás és kereskedelem bajnokaként lépve fel.) Követte a politikát tudósainak érdeklődése. Oroszország ugyancsak a Földközi-tengerhez kívánt kijáratot (1853–1856), s figyelt fel a balkáni népek szlávjaira és az oroszokkal azonos – pravoszláv – hitvallás közös érdekeire. Ekkor alakul ki a máig erős „balkanisztika" mint kutatási irány Péterváron, majd Moszkvában. Megjelenik az Osztrák–Magyar Monarchia a törökellenes orosz felszabadító háborút követően (1877–1878) a maga új Balkán-politikájával, amelyet követ a Balkán népei iránt a századvégen a bécsi kulturális-tudományos érdeklődés intézményesedése. (Az új Balkán-politikában meghatározó szerepet játszik a közös osztrák–magyar külügy- és pénzügyminisztériumban a magyar „lobbi". Kállay Benjámin és a közösügyis tisztviselő-levéltáros Thallóczy Lajos a délkelet-európai osztrák–magyar tudományos-kulturális kapcsolatok építője (1900–1916). Ehhez az időhöz köthető az első magyarországi tudatos délkelet-európai kultúr- és tudománypolitikai akciósorozat.) S a századelőn megjelenik az új világhatalom, Németország, amely szin-

tén a Földközi-tengerhez akar kijutni, Keletre világkereskedelmi utakat törni magának. (Nem utolsósorban a Duna-térségben és nem utolsósorban támaszkodva a 18–19. században a délkeleti élelemtermelési és ipari övezetbe lehúzódó német népességre.) Nyomában megjelenik a német tudományosság, elsősorban a délnémet kereskedővárosok hagyományait folytatva. Ez az érdeklődés felerősödik a hitleri Németország világpolitikai terveinek részeként (München, 1934 után) és lesz ennek következtében az egész délkelet-európai térség az egyik világháborús ütközési pont Németország, Anglia és az erősödő Olaszország között. Balkán-specialisták sorának ad munkát a helyi társadalmak tanulmányozása. Különösen a népi németek kutatásában érdekelt Németországban. Élénkül a világhatalmi terveket kovácsoló Szovjetunió érdeklődése, legalábbis 1939 után. S ez megmarad részben még a világháború után is. Tegnapig. Tegnapig, amikor a térség iránti figyelem – mind a politikában, mind a gazdaságban – megújul. Az Európai Unió délkeleti kibővítése fordítja ide a figyelmet (2004) részben a kereskedelmi, katonai, stratégiai, részben a természetgazdálkodási politikában. (A meg-megújuló etnikai konfliktusok és a Duna-völgye, 2008–2010.) Érdekes módon a nyugat-európai német–osztrák társadalomtudományok most lemaradnak. (Nem így az oroszországi műhelyek.) Talán kiemelhetők a szerény magyar törekvések, amelyek az akadémiai nemzeti stratégiai kutatások keretében igyekeznek a társadalomtudományok, a víz- és természetgazdálkodás, vidék- és kereskedelempolitika figyelmét a térség felé fordítani (2005–2011).

A Vajdaság (Délvidék) mint „történelmi esettanulmány"

A múltról beszélünk, miközben a jelenre, a jövőre gondolunk. Délkelet-Európa egyik kis térségével, azzal a bizonyos Duna–Tisza vidék dél-alföldi térségével, az úgynevezett Vajdaság történelmével foglalkozunk most. Hajt bennünket e téma felé a szerb–magyar együttélés kutatásának aktualitása: mindenekelőtt igény a két nép 20. századi konfliktusainak feltárására. (Merthogy az együttélés a kutatók vagy a korabeli utazók számára a több évszázados csodálatos nyelvi-kulturális sokszínűséget mutatja – ennek bűvöletében élt az utóbbi másfél száz esztendőben a nyugat-európai–amerikai társadalomtudományos irodalom. Tegyük hozzá: joggal. De…) A mindennapokban e sokhitű, soknemzetiségű és sokérdekű társadalom telve folytonos súrlódásokkal, kölcsönös bizalmatlanságokkal. (Amelyeket azután „rendszerbe" – nemzeti, vallási rendszerekbe – foglalt a modern értelmiség: a hívekért versengő papság éppúgy, mint az igazgatási, iskolai állásokért versengő világi értelmiség.) E konfliktusok természetesen „nemzeti", „felekezeti" kereteket kaptak a Habsburg Monarchián belüli nagy állami összeütközések idején, a két államtest, a Magyar Királyság és a Habsburg örökös tartományok ütközésének idején (1703–1711, 1848–1849). De legkegyetlenebb formáját, a népirtásba hajló tömeggyilkosság-sorozatot a II. világháború időszakában éri el, 1942-ben, majd 1944–1945-ben. A történésztéma: hogyan fordulnak sokkultúrájú létben felnőtt nemzeti közösségek egymás ellen s jutnak el a kollektív népirtás programjához? S mindezt a legkegyetlenebb gyilkolási módozatokkal, köztük a szoros értelemben vett agyonveréssel. A modern történettudomány egyik máig legizgatóbb kérdése! És még csak nem

Bánáti német lányok ünneplőben, 1941
German girls in Banat in their best dresses, 1941

is szerb–magyar népirtásról van szó, hanem szerb–szerb, szerb–német, szerb–horvát, román, szlovák, zsidó etnikai tisztogatásról. S hogy az etnikai-felekezeti népirtást mennyire fogja keretbe a mindent eluraló „politikai népirtás": részben a nemzetállami szállásterület „megtisztításának" vágya a más etnikumú népektől, részben, majd a kommunista politikai rendszer ellenségeinek „likvidálása". (Hiszen az eddig ismert jugoszláviai áldozati listákon több mint 50% bizonyíthatóan szerb nemzetiségű volt, királypárti, megszállókkal kollaboráló stb. szerb ember.) Ezért is mondjuk: a szerb–magyar téma csak nemzetközi környezetbe ágyazva értelmezhető, kutatható. Ezért is mondjuk: a népirtások okainak megértéséhez szükséges a politikai rendszerek tanulmányozása is. Mind a háború előtti jugoszláv, mind a magyar és német megszállási rendszerek, mind az 1944-ben felülkerekedő kommunista rendszerek elemzése. És ezért mondjuk: ahhoz, hogy feltárjuk és megértsük a Jugoszlávia területén az 1944–1945. évben mintegy milliós nagyságrendű (egyedülálló nagyságú) bosszúállás okait, ahhoz tanulmányozni kell a világhatalmi tényezők térségbeli politikáját is. A német–angol–olasz–szovjet világpolitika imperialista érdekeit. Mert jogos a kérdés: ha nem jelennek meg a világhatalmi érdekek, már az I. világháború idején, ami határmódosításokhoz vezetett 1918-ban, majd 1941-ben, majd ismét 1945-ben, miközben emberek százezreit fosztották meg tulajdonuktól, telepítették vagy űzték el szülőföldjükről vagy frissen megszerzett javaikból... Ha mindez nem következik be egy generáción belül, 1918–1945 között, vajon...? Vajon ha a háborús modern nemzetállami népbutítás, a propaganda, a sajtó, a városi központosított tömeggyűlések technikája nem mozgósít 1914–1945 között...? Vajon ezek nélkül, önmaguktól a lappangó etnikai-vallási, szociális súrlódások eljutnak egyszer a tömeges kivégzésekig, a helyi indulatokból is faka-

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétdarabolása (1918–1921)
The Dissolution of Austro–Hungarian Monarchy (1918–1921)

dó agyonverések, folyóba lövések akcióihoz? Amelyek a sokkultúrájú társadalom több évszázados rendjét néhány évtized alatt szétrombolták.

Egyetemes kihívás a nemzetközi történettudomány felé ennek a kérdéssorozatnak a megválaszolása. Ezért is szerb–magyar történészeken kívül horvát, német, osztrák, román, szlovák kollégákkal, a zsidóság történelmét is bevonva, tárgyaljuk a vajdasági sokkultúrájú társadalom tragédiáját a 20. század első felében, kiemelten a II. világháború idején.

Szerb–magyar közös tervek és feladatok

A múltról beszélünk és közben a jelenre, a jövőre gondolunk. Kiemelten mi, szerbek és magyarok. Ismét elmondjuk: a II. világháborút a lelkekben is be kell fejezni. Itt a Kárpát-medencében is. És a befejezéshez tartozik: az áldozatoknak az igazság megítélése. (Ezért alakítunk akadémiai vegyes bizottságot, kezdjük az írásos és szóbeli emlékek tervszerű kutatásának programját, építünk ki magyar–szerb kutatásszervezetet a Vajdaságban, szervezünk konferenciákat, indítunk a világhálón közös szerb–magyar honlapot, indítunk könyvsorozatokat és így tovább.)

A világháború befejezéséhez tartozik: a kollektív felelősség elvének vitatása. Amely kollektív felelősség elve alapján a győztesek a veszteseket – főként a német és magyar népességet, no és a gazdagabb helyi népességet – 1944 után sokfelé megsem-

Az európai integráció, 1958–2013
The European Integration, 1958–2013

misítették, vagy kiűzték, azután még évtizedekig megkülönböztették. (Ezért is a jelen konferenciánkon is szereplő nemzetközi történészcsapat már korábban is felemelte szavát a cseh és szlovák, valamint lengyel kollektív felelősségre vonások mai érvényre juttatásával szemben, és amely kollektív felelősségre vonás elve a szovjet megszállási övezetben a kollektív társadalmi felelősségre vonásokhoz is vezetett osztályalapon. Mint tudjuk, 2004–2007. évi szakmai akcióink eredménytelenek voltak. Még Európa legerősebb politikai hatalma, Németország sem merte felvállalni a hírhedt Beneš-dekrétum mai fenntartásának vitatását.) Megjegyzésem: nagy elégtétel lenne a szerb politikai nyitásnak, ha az európai mércével is kiemelkedő nemzetiségpolitika részeként, el tudná végre határolni magát a hajdani Jugoszláviában is érvényesített kollektív felelősség elvétől. Először Európában! És egy kis sikerélmény lenne nekünk, szerb és magyar akadémikusoknak is... Talán sikerül.

A világháború befejezéséhez tartozik: az áldozatok eltemetése és a kárpótlások megítélése. Amit – fura, de nem meglepő módon – az akadémiai bizottságtól várnak el az egykori elszenvedők utódai. Hogy ugyanis bontassunk el akár pályaudvarokat a tömegsírok felett, hogy ugyanis járjunk el a hatóságoknál a helyi emlékhelyek építése és őrzése ügyében. S hogy találjuk meg a szeretteik neveit azokon a bizonyos listákon, csontjaikat a névtelen sírokban. Jogos elvárások, de talán nem tőlünk kellene ezt számon kérni. (Ezért is mondjuk: az akadémiai történész bizottság mellett szükség volna egy államközi politikai-közéleti vegyes bizottságra, amelyiktől indokoltan kérhetnék számon ezeket az elvárásokat a volt áldozatok. Reméljük, egyszer a politika is meri vállalni a szembenézést az emberekkel. Ahogy mi, kutatók a múlt tényeivel…

A sokkultúrájú Európa építése

A jelenről, a jövőről is gondolkodunk, miközben a történelmet kutatjuk. Választjuk a Vajdaságot mint kutatási témát. Részben (először) azért, mert lokális kötelességünknek érezzük, hogy a világháborút befejezni segítsük a térségben, az emberek érzelmeiben is. Részben (másodszor) azért, hogy elősegítsük a történelmi megbékélést a Kárpát-medencében, mert a történelmi konfliktusok tisztázása és feldolgozása nélkül képtelenek vagyunk felismerni az itt élő népekkel közös lehetőségeinket a planetáris és az európai színtereken. És (harmadszor) mint a történészszakma egyetemes témáin, módszerein dolgozó kutató, úgy látjuk: a Vajdaság a modern kori emberiség egyik újra és újra felbukkanó konfliktustípusát segít talán megérteni: miért következnek be tömeggyilkosságok, pogromok a sokkultúrájú társadalmak egyik csoportjában, míg más népesség körében, más időkben a „sok-kultúra" (multikulturalitás) szinte csak az előnyeit mutatja. (Különböző, történelmileg kialakult készségek, szakértelmek cseréje, a másság gondolatilag megtermékenyítő hatása. Ahogy ez például a magyar történelem emelkedő szakaszainak egyik alapja volt.)

És van mindezeken túlmenően témaválasztásunknak negyedik oka is. Izgalommal figyeljük, öt évtized óta, mi történik Európában: miként megy végbe az európai félkontinens lakosságának gyorsuló átváltozása. A fehér ember mellett az afrikai (Franciaország, Svájc, Hollandia), indiai, pakisztáni (Anglia), török (Németország), valamint roma lakosság tömeges megjelenése. Ma már a becslések 50 millió muszlim vallású európairól beszélnek. (Oroszországban a muszlim térfoglalás már az 1960-as évektől értelmiségi körökben nem hivatalos téma volt.) A 2004–2008. évi statisztikák szerint: az unió vezető tagállamaiban (Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország) a lakosság 8–10%-a volt külföldön született, és egyes államokban ennél is magasabb az arány (Svájc, Hollandia 17–18%, Svédország 12%). (A 15 milliós roma népességre csak az elmúlt években kezd figyelni a demográfiai irodalom, amikor az EU 2004., majd 2007. évi, legutóbbi kiterjesztése – Románia, Bulgária – után tömegesen megjelentek vendégmunkásként Spanyolországban, Franciaországban.) Először az iszlám mecsetek, a keleti-afrikai olcsó divatcikkek, étkezési-ruházkodási szokások a tarkaság színes látványával nyűgözték le az európai és az amerikai társadalmat. (Ahol a délről északra vándorlás hasonló jelenségeket idézett elő…) Majd, amikor kiderült,

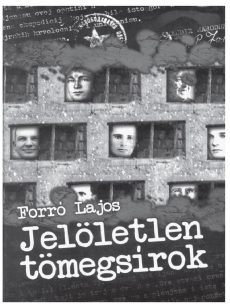

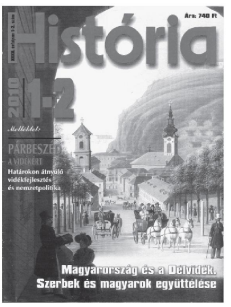

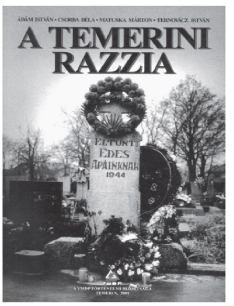

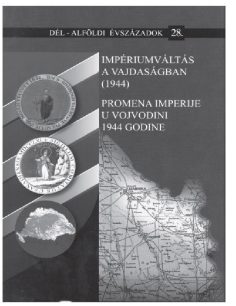

Kutatási eredmények vajdasági, magyarországi kiadványokban és rendszeresen megjelentetve a História folyóiratban

Research results presented in publications from Vojvodina and Hungary, as well as in the regularly published editions of the periodical História

hogy a nyugati társadalom szegénysége „etnizálódik", és amikor a városi szegénység már etnikai-vallási alapon fogalmazza meg a maga szembenállását a „gazdagok" fehér társadalmával szemben s követel magának kollektív jogokat – Nyugat-Európa megretten. (Hiszen a befogadó társadalom beszélt az etnikai-vallási pozitív diszkriminációról, külön jogokról, a multikulturalitás szépségéről. És beszélt arról: csak az előítéletet kell feladni a betelepülők, de elsősorban a befogadók oldaláról, és a piac majd automatikusan elrendezi a demográfiai folyamatokat.) 2010-ben azután – elsősorban Németországban, ahol különben már 2004-től szabályozták a bevándorlást – kirobbant az úgynevezett „multi-kulti" vita, elannyira, hogy a német kancellár asszony 2010 októberében elhíresült nyilatkozatában kijelentette: a multi-kulti politikájának vége. (Amihez mi hozzátettük és hozzátesszük ma is: Európa mindig is a multikulturalitás kontinense volt, ennek eredménye a több mint húsz egyenrangú modern nemzeti kultúra kiépülése. És hozzátettük: a sokkultúrájú fejlődésnek egyáltalán nincs vége: egy új típusú multikulturalitás feltartóztathatatlanul éppen most bontakozik ki. És hozzátettük: ahogy fel kellett dolgoznia a 7–8. század Európájának a szlávok elszaporodását, majd keletről például a magyar-türk népelemek megtelepülését, úgy a mai Európának is meg kell barátkoznia a kontinensen kívüli népcsoportok idevándorlásával, letelepedésével.) A nagy kérdés: milyen szabályokat állapítson meg Európa a kontinensre beáramló és itt gyorsan szaporodó új népek és a csökkenő hagyományos lakosság együttélésében? És ez a kérdés is a Vajdaság felé fordítja figyelmünket.

Tanulságok a konfliktusok megelőzéséhez

Röviden utalunk arra, mi is történik. Először: a nyugati jóléti társadalmak a szociális gondoskodó államban (1962–2011) a jólét jeleként csökkentik a termelő munkában való részvétel idejét, a polgár korán nyugdíjba megy, kutatók állítják: a szó régi értelmében elkényelmesedik. Munkakultúrája és társadalmi értékrendje változik: a szolgáltató és fizikai munkára kevéssé vállalkozik, ugyanakkor a szolgáltatások iránti igénye nő. Az izzasztó vagy az utcai munkát, ugyanígy a gondozást-ellátást a kisebb anyagi igényű bevándorlóknak engedi át. Másodszor: a gyarmati birodalmak felszabadulá-

sával (1960-as évek ugyancsak) a francia–angol, holland, belga volt gyarmatokról – Észak-Afrikából, Indiából, Pakisztánból – szabaddá válik a bevándorlás a „jobb lét" ígéretének földjére, elsősorban Nyugat-Európába. Harmadszor: az euroatlanti világon kívüli térségben – éppen a fehér ember félszázados jelenlétének eredményeként – javul az egészségügy, a higiéniás feltételek, és jelentős szaporodás indul meg. Jóslatok forognak közkézen: 2030-ra az újszülöttek 75%-a az euroatlanti világon kívül jön a világra. Óriási túlnépesedés alakul(t) ki napjainkra. És ezek a népek megindulnak többek között az Egyesült Államok és Európa – vízben, élelemben, infrastruktúrában gazdag központok – irányába. Akárhogy is lesz: az új típusú sokkultúrájú népesség az európai kontinensen máris jelen van. Akárhogy is értékeljük a folyamatot: kutatnunk kell a multikulturális együttélés szabályait és kutatnunk kell a történelmi példákat. Tudjuk, hogy nem ismétlődhet meg a történelem, de a hasonlóság elgondolkodtató. Ahogy a különböző vallású, etnikumú népek azért jöttek a Vajdaságba az évszázadok folyamán, mert a térségben szükség volt a munkaerejükre, vagy mert világpolitikai hatalmi átrendeződések népcsoportokat löktek arrébb akár ezer kilométerrel is, ugyanúgy a mai Nyugat-Európában (és Észak-Amerikában) is a világhatalmi átrendeződések taszítják-vonzzák, a helyi munkaerőpiac igénye pedig szívja a bevándorló lakosságot. Amely letelepszik, két generáció után otthonosan érzi magát és kezdi a maga elképzelései szerint módosítani a többségi társadalmat. (Amelyet addig idegennek érzett, mint vendég, most pedig már magáénak érez, mint adófizető polgár.)

*

A végtelen történelem egyes mozzanatait épp a jelen érdeklődése emeli kutatási témává. Amikor a Vajdaságot mint a különböző kultúrák együttélésének példáját emeltük nemzetközi kutatás témájává, akkor a mai Európa – az euroatlanti kultúrák – mozgásának figyelése is hajtott bennünket. Figyeljünk arra: nehogy váratlan világpolitikai-hatalmi mozgások (akár a Közel- vagy Távol-Keletről, Afrikából induló) az új, alakuló euroatlanti sokkultúrájú társadalmakat is katasztrófába sodorják. Figyeljünk arra, hogy a sokkultúrájú társadalmakban a belső együttélési szabályozottság hiánya nehogy beláthatatlan kimenetelű összeütközésekbe sodorja az új európai népességet..

FERENC GLATZ

Cohabitation and Future in Europe

We research history, while we think about present and future. We know: some factors of the endless history are elevated as topics of historical research by present interests themselves.

On Multicultural Society

In the 15–20th centuries one of Europe's most multicolored societies was developed. A colorful ethnic pattern: verious – southern, western, and even northern Slavic tribes, Albanians, Germans, Hungarians, Italians, Romanians, Jews. A colorful religious and traditional pattern as well: Orthodox – Bizantyne – and western – Roman – Christians and their denominations, Muslims. (From the 11st century the area is the contact territory of Byzantine and Roman Christianity, and from the 15th century to this day it is a frontier between the Muslim and Christian worlds.) The local social life is a mixture of typical traditional systems. Since this land is frontier between great European–Asian empires – soma parts of it centuries long, 18–19th centuries – it is formally a military frontier area in the Western Roman Empire. Its inhabitants were not subjects of modern European civic administration, law and partly the taxing system. The population's way of life and traditions were defined by the need of staying alive, the constant vigilance, permanent war and irregular skirmishes. (Perhaps that is the cause of the emergence of the so called "cruel", "Balcanic" behavioral forms, often debated and psychologized in Western literature.) The area called West Balkans is characteristically segmented and remote, with mountain ranges where conditions are generally harsh, while its Northwestern part is one of Europe's most fertile agricultural riverside lands: the meeting point of the Danube and the Tisza, two significant East European rivers. This is the so called Vojvodina area with outstanding agricultural and commercial features. It was not only the frontier of two great empires, the Asian Turkish and the Western Roman ones with a significant merchant/smuggler population for centuries, but also a commercial corridor in the age of industrial and technical revolutions in the 19–20th centuries (and could be one today). Socially, concerning distribution of work, possessions and professions, it is an especially multicolored society.

On the Attention to Southeast Europe

The Southeast European area and its many natural and human colors caught the attention of the West because of certain factors of global power. (Acts of the endless history become research topics depending on current interests …) As an enemy of the

Turkish Empire, ruling this land since the 15th century, England appeared in the area in the middle of the 19th century to improve free shipping in the Mediterranean and on the Danube, as a champion of free trade. Its politicians were followed by its scientists. Russia (1853–1856) also sought an entrance to the Mediterranean Sea, therefore it became aware of mutual interests with Slavic peoples and Pravoslav religion on the Balkans. A new field of scientific studies was established at this time, balcanistics in St. Petersburg and Moscow. The Austro–Hungarian Monarchy appearsed after the Russo-Turkish war (1877–1878) with its new Balkans policy, followed by the institutionalization of cultural-scientific attention in Vienna towards the peoples of the Balkans at the end of the 19th century. (In the new Balkans politics the Hungarian "lobby" of the common Austro-Hungarian foreign and financial ministries had a definitive role. Benjámin Kállay and the monarchy's official-archivist Lajos Thallóczy had greatly improved Austro-Hungarian scientific-cultural relations in Southeast Europe in 1900–1916. The first deliberate series of Hungarian actions concerning cultural and scientific policy in Southeast Europe took place at that time.) And at the beginning of the century, the new world power, Germany emerged, also looking for an entrance to the Mediterranean and to establish routes of global commerce towards the East. (Germany was also interested in the southeastern food production and industrial belt of the Danube area, and sought the support of the German population that moved here in the 18–19th centuries.) German politics was followed by German science, carrying on with the traditions of the South German merchant cities, like Munich. Their interest was strengthened as part of the plans for world domination during the Third Reich (after 1934) and as a consequence, the whole Southeast European area became a crucial point of conflict between Germany, England and the developing Italy. Several balkanists are at work analysing local societies. Naturally Germany is mostly interested in the research concerning ethnic Germans. After 1939 the Soviet Union also became interested, cradling different ideas about world domination, and this interest partly lived on even after the war. Until yesterday. Yesterday, when the attention towards the area – both in politics and economy – was renewed. The southeastern enlargement of the European Union (2004) turned the attention of military, strategic and environmental management policies here. (Renewed Ethnic Conflicts and the Danube Valley, 2008–2010.) Interestingly, social sciences did not catch up this time. (Contrary to Russian scientific workshops.) There were some humble Hungarian endeavours worth mentioning within the framework of academic national strategic research, attempting to get the attention of social sciences, water- and environmental management, rural and commercial politics towards this area (2005–2011).

Vojvodina as a "Historical Case Study"

We talk about the past, while we think on the present.

Nowadays we deal with one of Southeast Europe's minor areas, the southern Great Plain territory of the Danube–Tisza area, the history of the so called Vojvodina.

We are driven towards this topic by the current interest concerning the research of Serbian–Hungarian cohabitation: first and foremost the need to reveal the conflicts between the two peoples in the 20th century. (Because this cohabitation indicates a wonderful linguistic-cultural diversity for researchers and contemporary travellers – enchanting West European and Americal social science literature in the last one and a half century. We have to add: with reason. But…) In everyday life this society, with various religions, ethnicities and interests was full of constant conflicts and mutual distrust. (These problems were integrated into "systems", national, religious systems, by modern intellectuals: the clergy competing for followers as well as the secular intelligentsia competing for jobs in the administration and education.) These conflicts were naturally given "national" and "religious" frameworks at the time of great national conflicts within the Austro–Hungarian Monarchy, during the conflict of the two main parts of the empire, the Kingdom of Hungary and the Habsburg hereditary lands. But its most brutal form, a series of mass murders almost on genocidal level was reached during World War II, in 1942 and later in 1944–1945. A topic for historians: how do national communities, grown up in and used to a diverse culture, turn against each other during just in a generation's time and reach the program of collective genocide? And all this using the most barbaric killing methods, including beating people to death. This is one of the most pressing question of modern historical science. And it is not even about Serbian–Hungarian genocide, but Serbian–German, Serbian–Croatian, Romanian, Slovak, Jewish ethnic cleansing. Another question is how this ethnic-denominational genocide fits into the all-pervading "political genocide": partly the wish of "cleansing" the area of the nation state from other ethnicities, partly the "liquidation" of enemies of the Communist political system. (More than 50% on the lists of victims was proven Serbian, loyalist, collaborator of the invaders, etc.) That is why we say: the Serbian-Hungarian topic can only be studied and interpreted when embedded into the international environment. That is why we say: understanding the reasons of genocides needs the studying of political systems. Pre-war Yugoslavian and Hungarian or German systems of occupation, as well as the Communists systems prevailing in 1944 have to be studied. And that is why we say: to reveal and understand the reasons behind unique revenge, measured in millions in Yugoslavia during 1944–1945, we have to study the local policies of global powers as well. The imperialist interests of German–English–Italian–Soviet global policies. Because the rightful question is: if the political interests of the great powers do not appear as early as the beginning of World War I, leading to the modification of borders in 1918, and in 1941, and again in 1945, while hundreds of thousands of people were deprived of possessions, expelled from their homelands or relocated, or stripped of their newly acquired goods... If all this did not happened within one generation, between 1918 and 1945, what would have happened...? If the methods and technologies of modern wartime national state propaganda, press and centralized urban mass demonstrations had not been utilized between 1914 and 1945...? Would have smouldering ethnic-religious and social conflict reached the point of mass executions, beatings to death and shooting people into rivers? These methods destroyed the centuries-old order of

a society with diverse cultures in a few decades. To answer this series of questions is a global challenge for international historical science. That is why not only Serbian and Hungarian but also Croatian, German, Austrian, Romanian and Slovak colleagues, studying also the history of Jewry, are involved in the debate of the multicultural society's tragedy in Voivodina in the first half of the 20th century, especially during World War II.

Serbian–Hungarian Joint Projects and Objectives

We talk about the past while we think about the present and the future. Especially us, Serbians and Hungarians.

We say it again: World War II also needs to be finished in people's souls. Here, in the Carpathian Basin, too. And being through with the war needs giving justice to the victims. (That is why we establish a joint academical committee and launch the program of systematical research of written and oral memories, build a Hungarian–Serbian research organization in Voivodina, organize cenferences, publish joint Serbian–Hungarian website, launch series of books, etc.)

Finishing the world war means disagreement with the principle of collective responsibility. According to the principle of collective responsibility the defeated ones, mostly the German and Hungarian population, and the more wealthy local populace, were annihilated or expelled and for decades discriminated by the victors after 1944. (This is one of the reasons why the international team of historians attending the present conference has already protested against the enforcement of collective impeachments in the Czech Repuplic, Slovakia and Poland. The principle of collective responsibility led to collective social impeachments based on social classes within the Soviet occupation zone. As we know, our professional actions during 2004–2007 were not succesful. Even the strongest political power of Europe, Germany did not dare to undertake to question the sustenance of the infamous Beneš-decree.) It is worth noting that the Serbian political opening would be greatly satisfied if, as part of their minority policy, which is excellent even by European standards, it could finally separate itself from the principle of collective responsibility, implemented in the late Yugoslavia as well. This separation would be the first such act in Europe! It would mean a little success for us, academicians in Serbia and Hungary, too… Perhaps they will succeed.

Finishing the world war means: burying the victims and granting compensations. Strangely but not surprisingly this is expected from the acedemic committee by the descendants of the victims. They think we should demolish even railway stations if they were built over mass graves, take action in cases of building and guarding local monuments of commemoration, find the names of their loved ones on those lists, find their bones in nameless graves. These are rightful expectations but maybe it is not us who should be asked to do this. (That is why we say: beside an academic committee of historians we need an interstate political-public life joint committee, which would

rightfully be expected to manage these tasks. Hopefully politicians will some day undertake to face people…)

Building a multicultural Europe

We think about the present and the future as well, while we study history. We choose Vojvodina as a field of study. Partly (firstly) because we consider it our local duty to help in finishing World War II in this area, even in people's emotions. Partly (secondly) because, we want to promote historical reconciliation within the Carpathian Basin, since we are not able to recognize our common chances with peoples living here in global and European scenes without clarifying and elaborating historical conflicts. And (thirdly) because as researchers, working on universal topics and methods of the profession of historians, we find: Voivodina perhaps helps us in understanding a recurring type of conflict in the history of modern mankind: why do mass murders and pogroms occur in a group of multicultural societies, while in other populations and other times we see almost only the benefits of multiculturality. (Exchange of various, historically established professional skills, abilities, the mentally inspiring effect of difference. For instance it was one of the foundations of the more successful chapters of Hungarian history.)

And beyond these reasons there is a fourth reason of our topic selection. For five decades, we have been thrilled to watch what has been happening in Europe: an accelerating transition of the European half continent's population. The massive appearance of African (France, Switzerland, Netherlands), Indian, Pakistani (England), Turkish (Germany) and Roma population beside the white man. Estimates tell us about 50 million Muslim Europeans today. (The emergence of Islam was a non-official topic in intellectual circles in Russian from the 1960s on.) According to statistics from 2004–2008: in leading member states of the Union (England, France, Germany, Italy) 8–10 percent of the population was born abroad and in some states this rate is even higher(18–18 percent in Switzerland and the Netherlands, 12 percent in Sweden). (Demographic literature is now beginning to pay attention to the 15 million strong Roma population only in the last few years, when, after EU enlargement in 2004 and 2007 (Romania, Bulgaria), they appeared in great numbers as guest workers in Spain and France. European and American societes were at first impressed by Muslim mosques, cheap fashion products from East Africa, exotic, colorful culinary and clothing traditions. (In America migration from the South to the North resulted in similar phenomena.) Later when it turned out that the poor classes of Western society were being "ethnicized", and when the urban underclass interprets its opposition against the white society of the rich on ethnic-religious grounds, claiming collective rights – West Europe was frightened. (Since it was the host society that talked about positive ethnic-religious discrimination, separate rights, the beauty of multiculturalism. And it talked about the necessity of giving up prejudices among immigrants but mostly among original population, and the market will automatically take care of demographic processes.) In 2010, primarily in Germany where immigration had already been

controlled since 2004, began the so-called multiculturalism debate. So much so that the German Chancellor declared in her famous statement of October 2010 that the policy of multiculturalism had come to an end. (To which we added and add now: Europe has always been the continent of multiculturalism and the result of it is the formation of some twenty coordinate national cultures. And we added: multicultural development has not come to an end at all: a new type of multiculturalism is unfolding right now, uncontrollably. And we added: Europe had to deal with the multiplication of Slavs in Europe during the 7th and 8th centuries, with the Hungarian and Turkish peoples arriving from the East, and thus, similarly, today's Europe should get used to the immigration and settlement of national groups from across the continent.) The real question: what rules should Europe establish for the co-existence of new nations coming to the continent, quickly multiplying here and for the decreasing traditional citizenry?

And this question, too, turns our attention to Vojvodina.

Lessons for the Prevention of Conflicts

Let us briefly touch upon what is happening now. First: welfare states, social caretaker states of the West (1962–2011) decreased time spent in production as a sign of welfare, citizens can retire early and they get too comfortable in the old sense of the word. Their work ethic and social values change: they undertake less work in services, less manual work, yet they have a higher demand for the services sector. They let immigrants of lesser material demand take over physically wearing out or outdoor work, caretaking and services. Second: with the liberation of ex-colonies (1960s) – French, English, Dutch, Belgian ex-colonies in North-Africa, India, Pakistan – immigration to the "promised land of welfare" becomes possible, which primarily means Western Europe. Third: outside the Euro-Atlantic region – as a result of half-a-century of the presence of the white man – health and hygiene improved and there was a remarkable population growth. It is predicted that by the year 2030, some 75% of new-born babies will be born outside of the Euro-Atlantic region. There is an enormous overpopulation nowadays. And these nations will set off to the United States and Europe – centres rich in water and food supplies and infrastructure. However things may turn out, the new multicultural population is already present on the European continent. However we may evaluate this process, we should seek rules for multicultural co-existence and we should research historical examples. We know that history cannot be repeated, but similarities can give us food for thought. Nations of various religions and ethnicities have come to Vojvodina throughout the centuries because this region needed their workforce, or because power shifts in world policy pushed peoples forward by as much as a thousand kilometres. Similarly, in today's Western Europe (and North-America) shifts in world power push and pull immigrants hither and thither, while the local demand for workforce is drawing them in. This population settles down and after two generations, it feels at home and starts modifying the majority society according to its

own ideas. (This population, being its guest, considered the majority society as foreign, but by now considers it as its own, being its taxpaying citizen.)

*

Certain moments of endless history are elevated to be research topics exactly due to their present relevance. When we elevated Vojvodina to be a topic of international research as an example for the coexistence of various cultures, then we had been driven by the observance of motions in today's Europe as well – cultures of the Euro-Atlantic region. We should be careful, lest unexpected shifts in world politics and power policy (from the Middle East, the Far-East or Africa) cause catastrophes also in the new Euro-Atlantic multicultural societies in formation. We should be careful, lest the lack of internal order in the coexistence of multicultural societies plunge the new European population into conflicts of unforeseeable outcome.

ARNOLD SUPPAN

Út a II. világháborúhoz Kelet-Közép-Európában

Visszavágás a párizsi békeszerződésekért

Az európai rendezés, amely az I. világháborút követte, a Párizs környéki békeszerződések (Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly, Sèvres, illetve Lausanne) alapján 1919–1920-ban jött létre, és Kelet-Közép-Európában több súlyos problémát teremtett. Ezek megakadályozták, hogy a térségben tartós stabilitás alakulhasson ki.

A vesztesek: Ausztria és Magyarország

A német birodalmi gyűlés és a német-osztrák nemzetgyűlés határozataival szemben a szövetségesek úgy döntöttek, hogy a versailles-i békeszerződésben (1919) kötelezik a Német Birodalmat az osztrák önállóság elismerésére. A német-osztrák lakosság akaratának ellenére többségében németek által lakott területek kerültek Csehszlovákiához, Dél-Tirolt és a karintiai Kanaltal (Friuli-Venezia Giulia) keleti részét Olaszországhoz, Marburg (Maribor) városát és vidékét pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Alsó-Karintiában, ahol fegyveres összetűzések alakultak ki karintiaiak és délszláv csapatok között, Wilson amerikai elnök közbenjárására népszavazást tartottak, amely 1920 októberében Ausztria javára dőlt el.

A németek lakta Nyugat-Magyarországra vonatkozóan Bécs eredetileg népszavazást követelt, mivel azonban e területek a saint-germaini és trianoni békeszerződések értelmében Ausztriához kerültek, népszavazást végül – olasz közvetítéssel – 1921 decemberében tartottak, amikor Sopron és környékének lakossága többségi döntéssel a Magyarország mellett maradást választotta. A békeszerződés rendelkezései Ausztriát több mint 13 milliárd korona külföldi adósság törlesztésére és a mintegy 35 milliárd koronányi háborús kötvény kétharmad részének jóváírására kötelezték; ezenkívül kártérítést is előírtak, többek között szarvasmarha-, ló-, sertés- és juhszállítást Olaszország, Szerbia és Románia részére.

Magyarország kiindulási helyzete a béketárgyalások során még kedvezőtlenebb volt, mint Ausztriáé. 1918 novemberében és decemberében a szövetségesek részéről már olyan demarkációs vonalakat húztak meg, amelyek a magyar csapatok visszavonását irányozták elő Erdély keleti részéből, a Bánátból, Bácskából, Baranyából és a Felvidékről. Amikor a békekonferencia jegyzékben követelte a Körös-vidékről való kivonulást is, Károlyi Mihály elnök átadta a hatalmat a Kun Béla vezette tanácskormánynak, amelyet a szovjet-orosz kormányzathoz való kötődése miatt a békekonferencia nemkívánatosnak tekintett. A magyar Vörös Hadsereg katonai sikereire – amelyekben

Területi problémák Kelet-Közép-Európában 1920 után
Territorial problems in East-Central-Europe after 1920

a Monarchia számos egykori tisztje vezető szerepet játszott – a békekonferencia a csehszlovák és román határok végleges kijelölésével válaszolt és támogatta a Forradalmi Kormányzótanács megbuktatását. Amikor 1919 decemberében a magyar békedelegáció végre meghívást kapott Párizsba, olyan határmegállapítási törekvésekkel kellett szembesülnie, amelyek túlnyomórészt magyarok lakta vidékek elcsatolását is előirányozták. Az etnográfiai, gazdasági és vízrajzi ellenérvek, amelyeket magyar részről beterjesztettek, a szövetségesek – főként a francia delegáció – 1919 tavaszától képviselt álláspontján már nem változtathatott. A Magyar Királyság 282 ezer km²-nyi területéből (Horvátország-Szlavóniát és Fiumét nem számítva) 93 ezer km² maradt, a 18,2 millió lakosból pedig 7,6 millió, vagyis 43%. 3,2 millió magyar került román, csehszlovák, szerb–horvát–szlovén és osztrák fennhatóság alá. Magyarországnak megtiltották az Ausztriával való egyesülést, dunai flottilláját át kellett adnia a szövetségeseknek és kötelezték, hogy Olaszországnak, Jugoszláviának, Görögországnak vágómarhát, továbbá Jugoszláviának kőszenet szállítson.

A trianoni békét a magyar társadalom „égbekiáltó igazságtalanságként" élte meg, aláírásának napján Budapest utcáin százezrek tüntettek ellene.

Új határok: büntetésből

A békeszerződések fő célja volt, hogy Franciaország biztonságát szolgálják Németország irányában, illetve garantálják Franciaország keleti szövetségesei – Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – biztonságát Németországgal és Szovjet-Oroszországgal szemben. Ennek következtében nemcsak a világháború kirobbantásával vádolt „vesztes nemzeteket" – németeket, német-osztrákokat, magyarokat, bolgárokat és törököket – hozták hátrányos helyzetbe a „győztes nemzetekkel" – lengyelekkel, litvánokkal, csehekkel, szlovákokkal, románokkal, szerbekkel, horvátokkal, szlovénekkel és olaszokkal – szemben, hanem *különböző mércét alkalmaztak a határmegállapítások során* is. Egyoldalú stratégiai, gazdaság- és közlekedéspolitikai megfontolások vezettek a nemzeti önrendelkezés elvének megsértéséhez: Danzig (Gdańsk) városában, a Memel-vidéken, Cseh-, Morvaország és osztrák Szilézia túlnyomórészt németek lakta peremvidékein, Dél-Szlovákia, a Körös-vidék és Észak-Vajdaság többségében magyar területein, Bulgária Jugoszláviához csatolt régióiban, az egykori osztrák tengerpart horvát–szlovén lakosságú vidékén, a németajkú Dél-Tirolban, valamint Elzász-Lotaringiában és Eupen-Malmedyben. Ausztria és Magyarország „emberveszteségei" (Ciszlajtániában 10 millióból 3,7 millió német, illetve Transzlajtániában 10 millióból 3,2 millió magyar) összehasonlíthatatlanul magasabbak voltak, mint Németország hasonló veszteségei (65 millióból 3,5 millió német a Német Birodalomban).

A felbomlott birodalmak utódállamai az egykor domináns nemzetekhez tartozók (németek, német-osztrákok, magyarok, oroszok, törökök) milliós tömegeit kebelezték be, akiket ugyan kizártak az új alkotmányos és közigazgatási struktúrák kialakításából, azonban magasabb gazdasági, társadalmi és kulturális státusukat jórészt megőrizték. Ez az újonnan kialakult ellentmondás – az alkotmányos, igazgatási-jogi

másodrendűség, valamint a társadalompolitikai elsőbbrendűség között – *állandó jellegű konfliktusokat szült az új államnemzetek és az új nemzeti kisebbségek között,* főleg Felső-Szilézia keleti részén, a cseh tartományokban, Szlovákia déli részén, Erdélyben, a Vajdaságban és Alsó-Stájerországban. Az új nemzeti államok külsőleg átvették ugyan a nyugat-európai nemzetállamok modelljét, az új, etnikai alapokon szerveződött „államnemzetek" azonban sem készek, sem hajlandóak nem voltak arra, hogy a nemzeti kisebbségek színes palettáját az új államnemzet részeként elismerjék. Az új államnemzetek elitjei abban bíztak, hogy a nemzeti kisebbségeket – célzott szociál- és oktatáspolitikával – néhány évtizeden belül be tudják olvasztani. Megtervezett asszimilációs lépésekre azonban csak néhány nagyobb városban – Prágától Pozsonyon, Kolozsváron, Újvidéken keresztül Triesztig – került sor, ezek azonban itt sem arattak átütő sikert.

Az új államok kisebbségellenessége

A soknemzetiségű birodalmak felbomlásával kapcsolatos tapasztalataik révén az új lengyel, cseh, román és szerb állampolitikai elithez tartozók tisztában lehettek volna azzal, hogy az „idegen" nemzeti csoportokkal óvatosan kell bánni. Jól tudhatták, hogy az újonnan kisebbségi helyzetbe került etnikumok – különösen a régi államalkotó nemzetek (master nations) tagjai – legalább olyan fejlettségi szinten vannak, mint az új államalkotó nemzetekhez tartozók, mindenesetre nem lehet őket minden további nélkül az új államnemzetbe asszimilálni. Kérdés, vajon mi indította a lengyel, cseh, román és szerb elitet arra, hogy az általuk támadott német, magyar, orosz és török asszimilációs stratégiák megfordításával hasonló hatalmi vágyakat dédelgessenek. Habár valóban kimutatható volt a régi német, német-osztrák, magyar, orosz és zsidó elithez tartozók néhány tízezer fős – gazdasági okokból történt – kivándorlása Németországba, Ausztriába, Magyarországra, valamint Szovjet-Oroszországba, több százezres migrációra azonban csak a németek körében került sor az új lengyel nyugati területeken. Hasonló jelenséget Ausztria–Magyarország utódállamaiban nem figyeltek meg. Az új, „nemzetidegen" államban maradás azonban nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kisebbséghez tartozók a többség államával azonosulni tudtak volna, még ha ezt várták is tőlük.

Az új nemzeti államokban – különösen Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában – az új nemzeti elit tehát kísérletet tett arra, hogy megtörje a régi nemzetek, a németek, a német-osztrákok, a magyarok, az oroszok és a törökök hagyományos privilégiumait, és erősítse az új „államnemzetek" nyelvét, kultúráját, gazdasági erejét és politikai befolyását. A hatalomgyakorlás eszköztárába tartozott az alkotmány újraírása, a regionális és községi határok megváltoztatása, az új államnyelv rögzítése, az oktatáspolitika átalakítása, a földreformok végrehajtása, a részvénytársaságok székhelyének kijelölése vagy a haderőreform. Az új állami és pártvezetők célja az volt, hogy „visszafordítsák a diszkrimináció történelmi modelljeit és radikálisan átformálják a szociális, valamint etnikai-hatalmi viszonyokat". E törekvések szempontjából nem jelentett különbséget, hogy az adott állam demokratikus vagy diktatórikus berendezkedésű volt; egy demokratikusan megválasztott parlamenti többség is viselkedhetett kisebbségellenes módon.

Gazdasági hátrányban

Az új államalapítások és a békeszerződések felbomlasztották Ausztria–Magyarország gazdasági egységét. Az utódállamok közül Ausztriát érintette a legsúlyosabban ez a változás, mivel ellátása nagymértékben támaszkodott a szomszédos országokból származó élelmiszer-, szén- és cukorimportra. Érthető módon az osztrák importvámok 1918 után csökkentek, az 1927. évi 17,5%-ig. (Összehasonlításképp: 1913-ban az osztrák–magyar vámtarifa mértéke átlagosan 22,8% volt.) Az egykori Habsburg-monarchia valamennyi többi utódállama az 1920-as években növelte az importra kivetett vámokat: Lengyelország üveg-, papír-, vas- és textiliparát, Románia textil- és papíriparát, Csehszlovákia cukor-, kerámia-, pamut-, gép- és vegyiparát, Jugoszlávia mezőgazdasági termékeit és üvegiparát, Magyarország vas- és üvegiparát igyekezett védeni. A gazdasági világválság hatására 1930-ban a Duna-térség valamennyi állama drasztikus módon még tovább emelte a védővámjait: Ausztria 36,0%, Magyarország 45,0%, Jugoszlávia 46,0%, Csehszlovákia 50,0%, Románia 63,0% és Lengyelország 67,5% magasságába. A magas vámtételekhez importkorlátozások, devizakontroll és a barterkereskedelem növekedése társult. Nem csoda, hogy mindez néhány éven belül *az utódállamok közti kereskedelem csődjéhez* vezetett. 1935-ben az egykori Cisz- és Transzlajtánia közötti kereskedelem a háború előtti szint 15,5%-ára zuhant vissza.

A német köztársaság kikiáltása. Berlin, 1918. november 9.
Proclamation of the German Republic. Berlin, November 9, 1918.

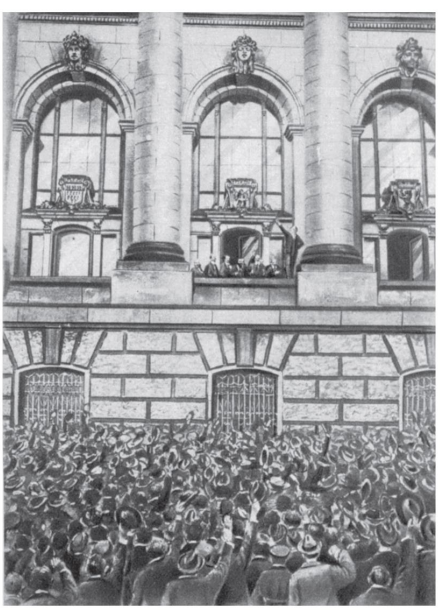

Francia tiszti kaszinó a megszállt Düsseldorfban, 1920 körül. A felirat: „Németeknek tilos a bemenet!"
French officers' casino in occupied Düsseldorf, around 1920. Caption: "Germans are not allowed to enter"

Németország: Versailles revíziója nemzeti cél

II. Vilmos császár szégyenteljes menekülése Hollandiába nem hozott morális törést Németországban a császárság rendszerével szemben. A Weimari Köztársaság demokraták nélküli demokrácia maradt, nem kis mértékben a versailles-i „erőszakbéke" hatására. A wilsoni elvek érvényesítése helyett a németeknek is olyan békefeltételeknek kellett eleget tenniük, amelyek *„a győztesek között fáradságosan kialkudott kompromisszumokat tartalmaztak, nagymértékben a két nyugat-európai nagyhatalom [Franciaország és Nagy-Britannia] érdekeinek megfelelően"*.

Habár a Német Birodalom a versailles-i békeszerződés rendelkezései által jelentős területi veszteségeket szenvedett (Ausztria–Magyarországhoz, illetve a Török Birodalomhoz képest azonban kisebb mértékben), meggyengítése ellenére a kontinens gazdaságilag legerősebb hatalma maradt. Nem egyes országrészek elcsatolása, a gyarmatok elveszítése, az 58 évre kiszabott jóvátétel-fizetési kötelezettség vagy a katonai jellegű korlátozások jelentették a német társadalom és a politikai elit számára a legnagyobb arculcsapást, hanem a *szövetségesek morális felsőbbrendűségének hangoztatása,* amely Németország (egyedüli) háborús bűnösként való elítélésében csúcsosodott ki. „Ezáltal Versailles revíziója minden német politikus számára – a szélsőbaltól az extrém jobboldalig – politikai imperatívusszá vált."

A hiperinfláció megfékezése és a Ruhr-vidék körül Franciaországgal kialakult konfliktus rendezése után (1925) a Német Birodalom ismét hatalmi tényezővé vált, amellyel szemben ellensúlyként hiányzott a felosztott Ausztria–Magyarország. Ugyanakkor a szintén megalázott és meggyengített Szovjet-Oroszország (1922-től Szovjetunió) Sztálin uralma alatt készülődni kezdett a birodalmi felemelkedésre. Berlin és Moszkva 1922. évi rapallói megegyezése immár egy kitartó, ha még nem is radikális revizionizmus irányába mutatott a versailles-i békerendszerrel szemben. Végül Hitler hatalomra jutása után mutatkozott meg brutális nyíltsággal a háború utáni rendezés törékenysége és krónikus instabilitása.

Délkelet-Európa: francia, angol érdekterület

Az európai békerendszer 1918 után a nyugati győztes államokra – Franciaországra, Nagy-Britanniára és Olaszországra – épült, míg a Habsburg-monarchia és a Török Birodalom széthullott, Németország és Szovjet-Oroszország átmenetileg a partvonalon kívülre került.

A Franciaország részéről kezdeményezett és megvalósított biztonsági rendszer Németországgal és a Szovjetunióval szemben (az úgynevezett *cordon sanitaire* – szó szerint: egészségügyi védőövezet), amelynek alapját a Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Romániával és Jugoszláviával kötött kétoldalú szerződések alkották, természetesen nem tudta sem az újonnan kialakult hatalmi vákuumot kitölteni, sem az egyensúlyt és stabilitást biztosítani a térségben. A *francia koncepció* ugyanakkor világos volt: a lengyelországi és csehszlovákiai erős pozíciókat erősíteni, hasonlóakat kialakítani Magyarországon, *átvenni a gazdasági és politikai vezetést Délkelet-Európában* – mindezt a *német befolyás visszaszorításával.* Azonban hamarosan konkurencia támadt a

nagyhatalmak között a térségre vonatkozóan, Nagy-Britannia például gyorsan benyomult az osztrák bankszektorba.

Délkelet-Európa gazdasági szanálása közös érdeknek bizonyult, amelyet a régióba áramló befektetések és tőkekihelyezések volumene is jól mutat. A gazdasági világválság ellenére 1932 elején a brit befektetések a Duna menti országokban 8597 millió, az Amerikai Egyesült Államok befektetései 7684 millió, míg a francia beruházások 3034 millió frankra rúgtak. A legnagyobb mértékben eladósodott ország a térségben ekkor Románia volt (5266 millió svájci frankkal), majd Magyarország (3774 millió), Jugoszlávia (3269 millió) és Csehszlovákia (2037 millió) következett a sorban. Az egy főre jutó államadósság mértéke Magyarországon volt a legmagasabb.

Németország gazdasági és katonai talpra állása, 1931–1938

Németország 1931 nyarán látványos fordulattal letért a multilaterális kereskedelmi egyezmények addig követett útjáról és megkezdte külkereskedelmi kapcsolatainak kétoldalú kiépítését a délkelet-európai térségben, amelynek célja az ipari nyersanyagokat és mezőgazdasági termékeket szállító államokkal való szorosabb együttműködés kialakítása volt. Német részről hangoztatni kezdték, hogy „természetes meghatározottság" az itteni agrárországokba iparcikkeket exportálni és viszont agrártermékeket importálni. Ez a koncepció tökéletesen illeszkedett a nemzetiszocialisták „nagygazdasági térről" alkotott stratégiájához. Még mielőtt Hjalmar Schacht birodalmi gazdasági miniszter 1934 szeptemberében meghirdette volna a náci Németország felfegyverkezést szolgáló „új tervét", már aláírták a Magyarországgal (1934. február) és Jugoszláviával (1934. május) kötött új kereskedelmi egyezményeket, a sorban 1935 márciusában Románia következett.

A német revans keleten, 1938

Habár az 1919-ben alapított Népszövetség hivatalosan a „nemzetközi béke és biztonság" alapelvét propagálta, a gyakorlatban a fegyverkezés terén kettős mércét alkalmazott: amíg a „vesztes" államoktól leszerelést és fegyverkezési korlátozásokat követelt meg (harci repülőgépek, páncélosok, nehéztüzérség és tengeralattjárók tilalma), addig az új kelet-közép-európai államok – francia segítséggel – akadálytalanul fegyverkezhettek. Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia külön-külön is nagyobb létszámú hadsereget tartott fenn, mint a Weimari Köztársaságban 100 ezer főt számláló Reichswehr – nem is említve Ausztria, Magyarország és Bulgária jóval kisebb hivatásos állományát. Hans von Seckt tábornok, a Reichswehr vezérkari főnöke már 1923-ban háromlépcsős tervet készíttetett egy 102 hadosztály erejű hadsereg felállítására, és a kormány, a parlament, valamint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság háta mögött megkezdte a Reichswehr felfegyverzését. Az 1925-ben lezárt tervben szereplő nyolc hadsereg és 252 fős tábornoki kar egyébként megfelelt a német hadsereg 1939. szeptember 1-jén alkotott haderejének. A II. világháborúban egy sor egykori osztrák–magyar tiszt is fontos szerepet játszott, főleg a német, a magyar és a horvát hadseregben.

1938. március 12-én, a Wehrmacht Ausztriába való bevonulásának napján a Pester Lloyd, a nemzetközileg is elismert magyar napilap a következőképp kísérelte meg az események értelmezését: Bismarck hét évtizeden át érvényben volt kisnémet koncepciója után végül is győzött az össznémet eszme. Egy békés Európában a német munka és német szellem alkotó erejének eredményét láthatnánk ebben. De ennek a békés Európának a képe csak fikció, hiszen Európa fegyverekkel van tele. Bizonytalanság és feszültségek vezettek a mai helyzethez. A területi rendezés, „az az értelmetlen és elhibázott rend, amelyet a békeszerződések alkottak", válságba került. Európának ezért „egy nagy, világos, hosszú távú, történelmi koncepcióra" van szüksége, „amely kivezetheti ebből a krízisből". Egy olyan politikára lenne szükség, „amelyet Versailles-tól és Trianontól eltérően nem a bosszú és a kényszer kicsinyes szenvedélye vezet". Olyan közös nevezőt kellene találni, „amely a nemzetek önrendelkezési jogát a kontinensek önrendelkezési jogával, és igen, a büszke és szabad egyén önrendelkezési jogával fűzi egybe".

*

Ma sok történész – Raymond Aron (1905–1983) nyomán – az 1914 és 1945 közötti korszakról mint „harmincéves háborúról" beszél, illetve 1919–1939-re mint a „két háború közötti időre" tekint, amely tulajdonképpen csak egy húszéves fegyverszünet volt. Ez a fogalomhasználat Kelet-Közép-Európára vonatkoztatva találónak tűnik, hiszen a térség az I. világháború végén a nyugati hatalmak segítségével megszabadult ugyan a lehanyatló keleti birodalmaktól, azonban legkésőbb 1938-ban a nemzetiszocializmus örvényébe, majd 1945-ben – a Vörös Hadsereg győzelmével – a szovjet impérium uralma alá került.

Irodalom

Ránki, György: *Economy and Foreign Policy. The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919–1939.* New York, 1983.

Sheehan, James J.: *Where Have All the Soldiers Gone? The Transformation of Modern Europe.* Boston–New York, 2008.

Steiner, Zara: *The Lights that Failed. European International History 1919–1933.* Oxford–New York, 2005.

Suppan, Arnold: *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld.* Wien–München, 1996.

ARNOLD SUPPAN

The Road to World War II in East Central Europe

Striking Back for the Paris Peace Treaties

The settlement of European disputes after World War I was based on the Paris (in fact Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly, Sèvres, and Lausanne) peace treaties in 1919–1921 and it resulted in several serious issues in East Central Europe. These problems hindered the establishment of lasting stability within the area.

The Defeated Ones: Austria and Hungary

Contrary to the resolutions of the German imperial council and the German-Austrian national council the Allied powers decided to obligate the German Empire to recognize Austrian independence in the peace treaty of Versailles (1919). Despite of the wish of the German-Austrian population Czechoslovakia was given mostly areas with German citizens, South Tirol and the Eastern part of Carinthian Kanaltal (Friuli-Venezia Giulia) was given to Italy and the city of Marburg (Maribor) and its neighbourhood went to Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. In Lower Carinthia, where there were armed conflicts between Carinthians and "Yugoslav" troops, U.S. President Wilson intervened which resulted in a plebiscite. This referendum decided in favour of Austria in October 1920.

Concerning the part of Western Hungary inhabited by Germans, initially Vienna wanted a popular referendum. Since, however, these areas were given to Austria by the peace treaties of Saint-Germain and Trianon, at the end the plebiscite was organized – with Italian mediation – in December 1921 when the majority of the citizens of Sopron and its neighbourhood chose Hungary. The resolutions of the peace treaty forced Austria to redeem more than 13 billion crowns of foreign debt and to credit two-thirds of cca. 35 billion crowns from war bonds; what is more, she had to give compensation. One of the forms of this compensation were cattle, swine and sheep transports to Italy, Serbia and Romania.

Hungary's initial situation in the negotiations was even more unfortunate than that of the Austrians. In November and December 1918 the entente powers drew lines of demarcation lines that forced Hungarian troops to retreat from Eastern Transylvania, the Banat, Bačka, Baranya (Baranja) and Upper Hungary. When the peace conference also demanded a pullout from the Körös region, President Mihály Károlyi handed over the power to the government of Hungarian Soviet Republic led by Béla Kun, which was considered unwanted by the peace conference because of its connection with the Soviet Russian government. The military successes of the Hungarian Red Army – with several former Monarchy officers among its leaders – were answered by the

eventual designation of Czechoslovak and Romanian borders by the peace conference, which supported the overthrow of the Revolutionary Governing Council. When in December 1919 the Hungarian peace delegation was finally invited to Paris, it had to face border designation intentions that even initiated the removal of lands inhabited mainly by Hungarians. Etnographic, economic and hydrogeologic counterarguments submitted by the Hungarian party did not change the standpoint represented by the entente powers – mainly the French delegation – since the spring of 1919. From the 282 thousand km² area of the Hungarian Kingdom (not counting Croatia–Slavonia and Fiume) 93 thousand km² remained, from the 18.2 million inhabitants 7.6 million, that is 43%. 3.2 million Hungarians were placed under Romanian, Czechoslovak, Serb–Croatian–Slovene and Austrian control. A future union of Hungary and Austria was forbidden, the Hungarian Danube fleet was to be given over to the allied powers and the country was forced to deliver cattle transports to Italy, Yugoslavia and Greece, and to deliver coal to Yugoslavia. The peace of Trianon was perceived by Hungarian society as an incredible injustice. Hundreds of thousands were protesting on the streets of Budapest the day it was signed.

New Borders: A Punishment

The main objective of the peace treaties was to provide security for France in the direction of Germany and to guarantee the security of France's eastern allies – Poland, Czechoslovakia, Romania and the State of Slovenes, Croats and Serbs – towards Germany and Soviet Russia. Because of this, they put "defeated nations" at a disadvantage, nations who were accused of starting the war – Germans, German–Austrians, Hungarians, Bulgarians and Turks – contrasting them with "victorious nations" – Poles, Lithuanians, Czechs, Slovaks, Romanians, Croatians, Slovenes and Italians – and they *applied different standards in drawing the borders*. One-sided strategic, economic and transport policies of considerations led to a breach of the principle of national autonomy: in the mostly German-inhabited marginal territories of the city of Danzig (Gdańsk), the Memel Territory, Czech Republic, Moravia and Austrian Silesia; in the mainly Hungarian territories of Southern Slovakia, the Körös Region and Northern Vojvodina; in regions of Bulgaria annexed to Yugoslavia, in Croat–Slovene-inhabited territories of the one-time Austrian coastline; in German-speaking South Tyrol, Alsace, Lorraine and Eupen-Malmedy. The "casualties" of Austria and Hungary (in Cisleithania: 3.7 million Germans out of 10 million; in Transleithania: 3.2 million Hungarians out of 10 million) were incomparably higher than similar casualties of Germany (3.5 million Germans out of 65 million in the German Empire).

Successor states of the dissolved empires annexed millions from one-time dominant nations (Germans, German–Austrians, Hungarians, Russians and Turks), these people were excluded from the formation of new constitutional and administrative structures while they could mostly retain their higher economic, social and cultural status. This newly formed controversy between second-rate constitutional,

administrative and legal rights and a primacy of socio-political status caused *constant conflicts between new nations and the new national minorities*, especially in the eastern part of Upper Silesia, the Czech provinces, the southern part of Slovakia, Transylvania, Vojvodina and Lower Styria. New nation states externally adopted the models of Western European nation states but new "nations" that were organised on ethnic bases were neither ready nor willing to acknowledge the colourful palette of national minorities as part of their new state. The elite of new states hoped that national minorities could be assimilated within a few decades – with aimed social and educational policy. However, planned steps of assimilation were only taken in some bigger cities – Prague, Pozsony (Bratislava), Kolozsvár (Cluj Napoca), Újvidék (Novi Sad) and Trieste – with hardly any success.

The Anti-Minority Stance of the New States

Due to their experiences in the dissolution of multinational empires, the elite of the new Polish, Czech, Romanian and Serb states could have realised that "foreign" national groups should be treated with care. They might have known, too, that ethnic groups freshly become minorities – especially members of the one-time state-forming (master) nations – are just as developed as members of new state-forming nations. In any case, they cannot simply be assimilated into the new nation. The question is: what made Polish, Czech, Romanian and Serb elite foster dreams of power very similar to those German, Hungarian, Russian and Turkish assimilation strategies that they attacked themselves. Though there had definitely been a migration of some ten thousand people (the German, German–Austrian, Hungarian, Russian and Jewish elite) because of economic reasons to Germany, Austria, Hungary and Soviet Russia, a more significant migration (some hundreds of thousands) only happened among Germans in the new Western Polish territories. No such phenomena have taken place in the successor states of Austria–Hungary. However, remaining in a new state which was "alien to a nation" did not necessarily mean that the minority could identify with the majority state, even if this was what the majority expected.

Thus, in new nation states – mainly in Poland, Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia – the new national elite tried to break the traditional privileges of old nations (Germans, German–Austrians, Hungarians, Russians and Turks) and strengthen the language, culture, economic power and political influence of the new "nation state". Means of exercising power were to rewrite the constitution, change regional and municipal boundaries, secure a new language for the state, transform educational policy, introduce land reforms, establish bases of joint-stock companies and military reform. The aim of new state leaders and parties was to "reverse historical models of discrimination and radically transform social and ethnic power relations". From the point of view of these aspirations, it did not matter whether that certain state was democratic or dictatorial, a democratically elected parliamentary majority could just as well act against minorities.

At an Economic Disadvantage

The economic unity of Austria–Hungary was perturbed by the formation of new states and peace treaties. From the successor states, Austria was struck the most gravely by this change, as its supply was mainly dependent on import from neighbouring countries – from food, coal and sugar. Thus, it is clear that Austrian import duties decreased after 1918, until 17.5% in the year 1927. (A comparison: in 1913, Austro–Hungarian custom tariffs were at an average of 22.8%.) All other successor states of the Dual Monarchy increased import duties in the 1920s: Poland tried to protect its glass and paper-making, iron and textile industry; Romania its paper-making and textile industry; Czechoslovakia its sugar industry, ceramics, cotton, machinery and chemicals; Yugoslavia its agricultural products and glass-making; Hungary its iron industry and glass-making. Because of the Great Depression in the 1930s, all states of the Danube region drastically increased their protective tariffs. (Austria: 36.0%; Hungary: 45.0%; Yugoslavia: 46.0%; Czechoslovakia: 50.0%; Romania: 63.0%; Poland: 67.5%.) Besides high customs, there were limitations on import, currency restrictions and barter increased. No wonder, thus, that these *led to a decline of trade between successor states* in just a few years. In 1935, trade between one-time Cisleithania and Transleithania fell back to the 15.5% of the pre-war level.

Germany: the Revision of the Treaty of Versailles – A National Aim

The cowardly flight of Kaiser William II to the Netherlands did not cause a moral breach with the Kaiser's system in Germany. The Weimar Republic remained a democracy without democrats and it had much to do with the "forced treaty" of Versailles. Instead of Wilsonian principles, Germans had to fulfil conditions of the peace which contained "laboriously bargained compromises among the victorious, mostly in line with interests of the two Western European great powers [France and Great-Britain]".

Although the German Empire suffered great territorial losses after the Treaty of Versailles (still less than Austria–Hungary and the Ottoman Empire), despite its emasculation it remained the greatest economic power of the Continent. It was not the loss of certain territories of the country, nor the loss of colonies, not even the 58-year long indemnity, nor restrictions on military structures that were the greatest slap in the face of German society and the political elite, *it was the emphasis on the moral superiority of the allies* that culminated in the condemnation of Germany (alone) for war crimes. "By this, the revision of Versailles has become for all German politicians – from far left to extreme right – a political imperative."

After controlling hyper-inflation and solving the Ruhr Region conflict that arose with France (1925), the German Empire became once again a power factor, by then not checked or balanced by the divided Austria–Hungary. In the meantime, Soviet Russia (the Soviet Union from 1922), just as humbled and humiliated, started to rise to power as an empire under Stalin's rule. The Rapallo Treaty between Berlin and Moscow in 1922 pointed towards a persistent if not yet radical revisionism of the Versailles peace system. It was only after Hitler's coming to power that the fragility and chronic instability of post-war arrangements came to the surface with cruel openness.

South Eastern Europe: a French and British Sphere of Interest

After 1918, the European peace system was built upon victorious western states – France, Great-Britain and Italy – while the Dual Monarchy and the Ottoman Empire fell to smithereens and Germany and Soviet Russia, were temporarily off the coastline. The security system initiated and formed by France against Germany and the Soviet Union (the so-called *cordon sanitaire* – literally: *sanitary cordon*) was based on bilateral treaties with Poland, Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia, and could not, of course, fill the newly formed vacuum of power or provide balance and stability in the region. Yet, the *French concept* was clear: strengthening their strong positions in Poland and Czechoslovakia, establishing similar ones in Hungary, *taking over economic and political leadership in South Eastern Europe* – and all this *by rolling back German influence*. However, soon there was a competition of great powers for the region: Great-Britain, for instance, quickly entered the Austrian banking sector.

The economic readjustment of South Eastern Europe proved to be a common interest, which was indeed shown by the amount of investments flowing into the region and by the export of capital. Despite the Great Depression, in early 1932, British investments in the Danube countries were as high as 8,597 million francs, while United States investments were 7,684 million francs and French were 3,034 million francs. The most indebted countries of the region at the time were Romania (5,266 million Swiss francs), Hungary (3,774 million francs), Yugoslavia (3,269 million francs) and Czechoslovakia (2,037 million francs). The public debt per capita was the highest in Hungary.

The German Economic and Military Recovery, 1931–1938

In the summer of 1931, Germany made a spectacular turn and left the path of hitherto followed multilateral trade agreements, it started to build out mutual foreign trade relations in the South Eastern European region in order to have closer ties with countries who transport industrial raw materials and agricultural products. On the German side, they began to voice that it was "naturally determined" to export industrial products into agrarian countries of the region and import agrarian products in return. This concept fitted the strategy of national socialists on "Grossraumwirtschaft" perfectly well. Even before Hjalmar Schacht, the Minister of Finance of the empire announced his "new order", the rearmament of Nazi Germany in September 1934, new trade agreements were signed with Hungary (February 1934) and Yugoslavia (May 1934); the next country in line was Romania (March 1935).

German Revenge in the East, 1938

Although officially the League of Nations (established in 1919) was to propagate principles of "international peace and security", in reality, it used double standard in armament: "defeated" nations were to be disarmed, military restrictions were demanded (ban on aircraft, armoured divisions, heavy artillery and submarines),

while new states of East Central Europe – with French help – could arm for war unobstructed. Poland, Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia maintained armies greater in number respectively than the 100,000 troops of the Weimar Republic's Reichswehr. Not to mention regular troops of Austria, Hungary and Bulgaria much less in number. General Hans von Seckt, Chief of Staff of the Reichswehr ordered a three-step plan in 1923 already, about creating an army of 102 divisions and started to organise the armament of the Reichswehr behind the back of the government, the parliament and the Allied Control Commission. The 8 armies and 252 generals mentioned in the plan that was closed in 1925, were equal to figures of the German army on 1 September 1939. In the Second World War, many once Austro–Hungarian officers played important role, especially in German, Hungarian and Croatian armies.

On 12 March 1938, on the day when the Wehrmacht marched in to Austria, the internationally acknowledged Hungarian daily newspaper, Pester Lloyd tried to interpret the events likewise: after seven decades of Bismarck's concept of German unification without Austria, finally the Pan-German concept won. In a peaceful Europe, we would see results of the creative force of German work and spirit. But the image of such a peaceful Europe is mere fiction, Europe is heavily packed with arms. Uncertainty and tension led to where we are now. The territorial revision, "that meaningless and misguided order created by peace treaties" is now in a crisis. Thus, Europe needs "a grand, clear, long-term historical concept to lead it out of the crisis". It would need a policy "which, unlike Versailles and Trianon, is not governed by the petty passion of revenge and constraint". A common denominator must be found "one that combines the right of the autonomy of nations with the right of the autonomy of citizens, and yes, with proud and free individual autonomy".

*

Today– after Raymond Aron – several historians refer to the period between 1914 and 1945 as the "Thirty Years' War" and regard the period of 1919–1939 as "the time between two wars", in fact merely a twenty-year armistice. Such use of the notion seems adequate for East Central Europe, because at the end of the First World War the region got rid of declining Eastern empires with the help of Western powers, yet by 1938 the latest, it became entangled in national socialism, and with the Red Army victory in 1945, it came under the rule of the Soviet Union.

Bibliography

Ránki, György: *Economy and Foreign Policy. The Struggle of the Great Powers for Hegemony in the Danube Valley, 1919–1939.* New York, 1983.

Sheehan, James J.: *Where Have All the Soldiers Gone? The Transformation of Modern Europe.* Boston–New York, 2008.

Steiner, Zara: *The Lights that Failed. European International History 1919–1933.* Oxford–New York, 2005.

Suppan, Arnold: *Jugoslawien und Österreich 1918–1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld.* Wien–München, 1996.

PÁL TIBOR

Impériumváltás és a Bácska

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1918. december 1-jén jött létre, neve 1929-től Jugoszláv Királyság lett. Mintegy 250 ezer km² területe és kezdetben 12 millió lakosa volt. Az új ország hét évtizedes fennállásának végéig három meghatározó problémával küzdött. Ezek: a külpolitikai kihívások, a belső berendezkedés (központosítás vagy föderáció), valamint a nemzetiségi kérdés.

Az új állam részévé vált a mai Vajdaság, azaz a Délvidék: Bácska, Bánság, Szerémség, Baranya is. Az 1922. évi területi felosztás alapján a mai Vajdaság területét három kerületre osztották: a bácskai (ahová Baranya is tartozott), a belgrádi (ahová a Bánság tartozott) és a szerémségi kerületekre. Az 1929. évi új területi felosztással szinte az egész mai Vajdaság Baranyával együtt a Dunai bánsághoz került. A Bánságból Belgráddal együtt Pancsovát és Zimonyt vonták ki. Ez a beosztás 1939-ben változott meg, amikor a Szerémséget az újonnan alakult Horvát bánsághoz csatolták.

Az első területi felosztás, 1922

Az 1922. évi első területi felosztás szerint a bácskai települések három városhoz és 15 járáshoz tartoztak. Az ugyanebben az évben készült népösszeírás során a mai Vajdaság területén 1 526 426 lakost számoltak össze. 752 391 fő a Bácskában élt (ez a vajdasági lakosság 49,19%-a volt). Anyanyelv szerint a mai Vajdaság területén szerbek, illetve horvátok (44,4%), magyarok (23,8%), németek (20,8%), cseh–szlovákok (3,9%), ruszinok (0,9%), szlovénok (0,5%), albánok, törökök, bolgárok, románok, cincárok, lengyelek stb. éltek.

Tanóra egy bácskai német iskolában, 1930-as évek
Class in a German school in Bačka, 1930s

Csúrogi magyar diákok, 1926
Hungarian students in Csúrog (Čurug), 1926

A vallási megoszlás a következő volt: ortodox-pravoszlávok 40,01%, római katolikusok 47,94%, görög katolikusok 1,09%, evangélikusok 9,46%, izraeliták 1,26%. Közülük a Bácskában élt az ortodox-pravoszlávok 26,17%-a (159 916 fő), a római katolikusok 61,33%-a (449 038 fő), a görög katolikusok 73,28%-a (12 180 fő), az evangélikusok 68,26%-a (98 638 fő), az izraeliták 71,60%-a (13 808 fő), a muzulmánok 52,32%-a (982 fő) stb. 1921 és 1931 között a mai Vajdaság lakossága 102 722 fővel gyarapodott.

Az 1931. évi összeírás adatai

Az 1931. évi összeírás szerint a mai Vajdaságnak már 1 632 148 lakosa volt, s ebből Bácskában 787 386-an éltek (az összlakosság 48,24%-a). 66 327 fő a természetes szaporulatot, míg 36 395 fő a bevándorlókat (a hegyvidékekről) jelentette. A *betelepítés*ek céljai nemzeti-politikai, gazdasági és szociális indíttatásúak voltak. A mai Vajdaság területén a betelepítések időszakában – 1919 és 1929 között – összesen mintegy 100 ezer telepes és családtagjaik leltek otthonra. Ez az összlakosság 6,12%-át adta. A betelepítések alatt a mai Vajdaságban 130 új település jött létre, ebből 66 a Bácskában. A becslések szerint 29 465 telepes költözött a Bácskába, ami az összlakosság 3,8%-át jelentette.

Becslések, 1931–1941

Az 1931–1941 közötti korszakra nincsenek pontos adatok, mivel az 1941-re tervezett lakosság-összeírás a háború miatt elmaradt. Ezért csak becslésekre hagyatkozhatunk, amelyek szerint a mai Vajdaság lakossága tovább növekedett, bár lassabban és kisebb mértékben, mint az előző korszakban. Még nehezebb kimutatni a II. világháború alatti demográfiai mozgásokat. Ezek megállapításához komoly kutatásokra lenne szükség. Az azonban biztonsággal állítható, hogy a két világháború között is megmaradt a korábbi évszázadokból a terület többnemzetiségű jellege, egyik nemzet vagy vallás sem tudott abszolút többséghez jutni. Bár a nemzeti sokszínűség az évszázadok során pozitív jelentést hordozott, bizonyos történelmi időszakokban – elsősorban külső tényező hatására – a nemzeti ellentétek eljutottak egyes nemzetek szinte teljes kiirtásáig. E folyamat erősödött fel a háborús események során is 1941–1945 között.

Impériumváltás a Délvidéken, 1918–1921
The collapse of Hungarian rule in the region, 1918–1921

TIBOR PÁL

Changes of Empires and Bačka

The Serb–Croatian–Sloven Kingdom was born on December 1 1918; in 1929 its name changed to Kingdom of Yugoslavia. Its size was 250 000 km^2 with 12 million inhabitants. The new country faced three crucial problems during the seven decades of its existence. These were: challenges in foreign policy, internal structure (centralization or federation), and the problem of nationalities.

The new state consisted of Vojvodina and the Southern Territories (Bačka, Banat, Syrmia, and Baranja). Based on the partition in 1922 the area of today's Vojvodina was partitioned into 3 districts: Bačka (including Baranja), Belgrade (including Banat) and the Syrmian district. With the new partition of 1929 almost the whole of today's Vojvodina, together with Baranja was attached to the Danube "Bansag" territory. The Banat lost Belgrade along with Pančevo (Pancsova) and Zemun (Zimony). This division changed in 1939 when Syrmia was attached to the newly established Croatian "Bansag" territory.

First Territorial Division of 1922

According to the first territorial division of 1922 settlements of Bačka belonged to three cities and 15 townships. During the census from the same year 1,526,426 inhabitants were counted within the area of today's Vojvodina. 752,391 people lived in Bačka (49.19 percent of Vojvodina inhabitants). Sorted by native language the area of Vojvodina was inhabited by Serbs and Croats (44.4%), Slovens (0.5%), Czech-Slovaks (3.9%), Rusyns (0.9%), Hungarians (23.8%), Germans (20.8%), Albanians, Turks, Bulgarians, Romanians, Cincars (Aromanians), Polish, etc.

Distribution by religion shows 40.01 percent Orthodox-Pravoslav, 47.94 percent Roman Catholic, 1.09 percent Greek Catholic, 9.46 percent Lutheran, 1.26 percent Israelite. Among them in Bačka lived 26.17 percent of Orthodox-Pravoslavs (159,916 people), 61.33 percent of Roman Catholics (449,038 people), 73.28 percent of Greek Catholics (12,180 people), 68.26 percent of Lutheran (98,638 people), 71.60 percent of Israelites (13,808 people), 52.32 percent of Muslims (982 people) etc. Between 1921 and 1931 the number of inhabitants in the area of today's Vojvodina had increased with 102,722.

Census of 1931

According to the census of 1931 today's Vojvodina had already 1,632,148 inhabitants, 787,386 of those in Bačka (48.24 percent of the total population). This number added up from a natural growth of 66,327 people, and immigration of 36,395 people (from

mountainous areas). The motives behind *relocation* were of national-political, economic and social origin. In the area of today's Vojvodina a total of about 100 thousand settlers found their new home with their families in the period of relocations – between 1919 and 1929 – cca. 6.12 percent of the total population. During the relocations 130 new settlements were established in today's Vojvodina, 66 of these in Bačka. The estimated number of settlers having moved to Bačka is 29,465, 3.8 percent of the total population.

Data for the 1931–1941 Periods

There are no precise data for the 1931–1941 periods, as the census planned for 1941 was cancelled because of the war. Therefore we can only guess based on estimates, which show a further growth of the population of today's Vojvodina, though more slowly and in less extent than in the previous period. Demographic movements during World War II are even more difficult to define and require a great deal of serious research. However, it can be stated with confidence, that the multiethnic nature of the area, rooted in the previous centuries, subsisted between the two world wars and neither nationality nor religion became an absolute majority. Though multiethnicity had a positive meaning during the past centuries, in certain historical periods – primarily because of external factors – national conflicts did escalate to an almost total annihilation of certain nations. This process intensified during wartime events in 1941–1945.

DUJMOV MILÁN

A Budai Szerb Ortodox Püspökség

A szórványban élő magyarországi ortodox szerbek lelkigondozását ellátó Budai Püspökség területe az egész Dunántúlra, valamint a Csepel-szigetre terjedt ki, közel 70 templomot és egyházközséget számlálva. Az egyházmegye két esperesi körzetre oszlott. A budai esperesi kerülethez tartoztak a századelőn Adony, Balassagyarmat, Százhalombatta, Buda, Budakalász, Dunaújváros, Dunaföldvár, Komárom, Győr, Vác, Nagyszombat, Lórév, Esztergom, Pest, Pomáz, Rácalmás, Ráckeve, Szentendre, Szigetcsép, Székesfehérvár, Csobánka. A mohácsi esperesi kerület a következő templomokat és egyházközségeket ölelte fel: Bátaszék, Borjád, Beremend, Nagybudmér, Véménd, Dunaszekcső, Lippó, Bezedek, Liptód, Magyarbóly, Majs, Medina, Mohács, Pécsvárad, Szigetvár, Töttös, Sárok, Siklós, Somberek, Alsónána, Szálka, Grábóc, Pócsa, Egyházaskozár, Bolmán, Kácsfalu, Kisfalud, Hercegszőlős, Monostor és Dárda. Ezenkívül voltak olyan, úgynevezett görög alapítású egyházközségek, amelyek a Budai Püspökség keretein belül autonómiával rendelkeztek, így például Pesten, Kecskeméten, Szentesen, Miskolcon, Tokajban és Gyöngyösön, Ungváron.

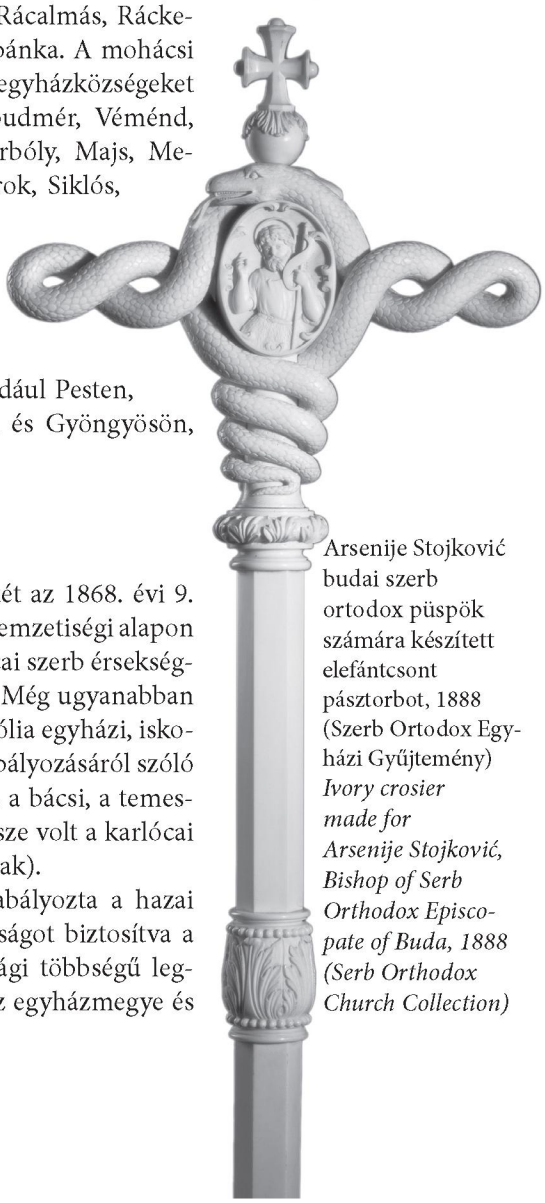

Arsenije Stojković budai szerb ortodox püspök számára készített elefántcsont pásztorbot, 1888 (Szerb Ortodox Egyházi Gyűjtemény)
Ivory crosier made for Arsenije Stojković, Bishop of Serb Orthodox Episcopate of Buda, 1888 (Serb Orthodox Church Collection)

Törvényi és rendeleti szabályozás, 1868

A Budai Szerb Ortodox Püspökség jogi helyzetét az 1868. évi 9. törvény szabályozta, amikor is a törvényhozó – nemzetiségi alapon – kettéosztotta a hazai ortodox egyházat a karlócai szerb érsekségre és a nagyszebeni román egyháztartományra. Még ugyanabban az évben közzétették a görögkeleti szerb metropólia egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeinek szabályozásáról szóló rendeletet. A károlyvárosi, a karlócai, a pakráci, a bácsi, a temesvári és a verseci püspökség mellett a budai is része volt a karlócai metropóliának (illetve 1848-tól a patriarchátusnak).

Az állam törvénnyel és rendeletekkel szabályozta a hazai ortodox egyház működését, széles körű önállóságot biztosítva a karlócai „szerb nemzeti kongresszus" mint világi többségű legfelsőbb irányító és ellenőrző fórum számára. Az egyházmegye és

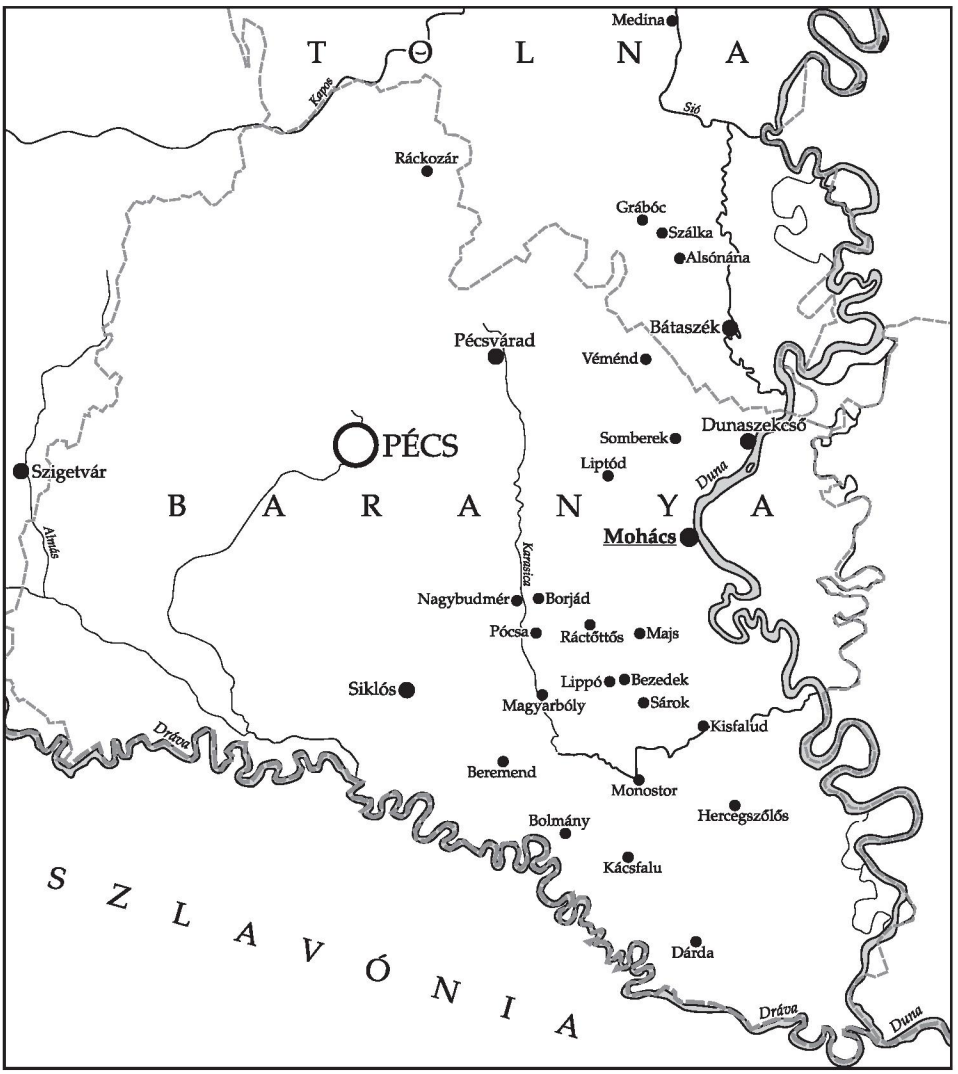

A mohácsi esperesi kerület egyházközségei 1900 körül
Parishes of deanery district of Mohács, cca. 1900

egyházközségek szervezéséről és működéséről szóló előírásokból jól nyomon követhetjük a helyi egyházközségek széles körű autonómiáját ugyanúgy, mint a püspök ama jogát, hogy mint az egyházmegye első embere, teljes jogkörrel irányítsa püspökségét. A „reszkriptumi" rendszer, ahogy azt maguk a szerb ortodox hívek elnevezték, lényegében napjainkig kisebb-nagyobb változásokkal létezik. Jogi értelemben az 1868-as rendezést a világháború után az 1920-ban megalakult Szerb Patriarchátus egyházi alkotmánya váltotta fel, azonban mivel a Budai Püspökség Magyarország területén helyezkedett el, a patriarchátus alkotmányát csak részben tudta érvényesíteni a püspökség irányításában. Tehát a két világháború között a budai püspök bölcsen meghagyta

Görögkeleti körmenet vízkeresztkor. Budapest, 1930 körül (MNM)
Greek Orthodox procession on Epiphany Day, Budapest, around 1930 (Hungarian National Museum)

az 1868-as törvény és a régi rendeletek hatályát, ám hitelvi ügyekben mégis a Szerb Patriarchátus részévé vált a budai egyházmegye.

Zubkovics György a budai szerb ortodox egyházmegye élén

1913-tól 1950-ig dr. Zubkovics György volt a budai szerb ortodox egyházmegye főpásztora. Zubkovics György (szerbül Georgije Zubković) 1878. április 23-án látta meg a napvilágot Budán. Édesapja közigazgatási bíró volt. A budai II. kerületi katolikus főgimnáziumban tanult, majd Csernovicben szerzett diplomát és doktorátust az egyetem ortodox teológiai karán. 1901-ben szerzetessé avatták a Maros menti Bezdin kolostorban. Ugyanabban az évben diakónussá, majd 1905-ben szerzetespappá szentelték, ezután a Temesvári Szerb Ortodox Püspökség hivatalában titkárként tevékenykedett. 1911. december 10-én, a Karlócai Érsekség Zsinata budai megyés püspökké választotta, majd egy év múlva Karlócán fel is szentelték. Püspöki beiktatására 1913. február 18-án került sor Budán, majd egy nappal később, hívei sokaságának körében ünnepélyesen vonult be a szentendrei ortodox székesegyházba a főtérről. Az egyházi ceremónia után a püspökség nyári rezidenciájában fogadta a küldöttek jókívánságait. A Budai Püspökség élére történő megválasztása örömet és elégedettséget váltott ki hívei körében. 1913-ban tagja lett a főrendiháznak.

Majd 40 éves püspöki működése alatt a kicsiny, de ősi és nagy hagyományokkal rendelkező püspökség nehéz éveket élt át. Rezideálásának legelején szomorú esemé-

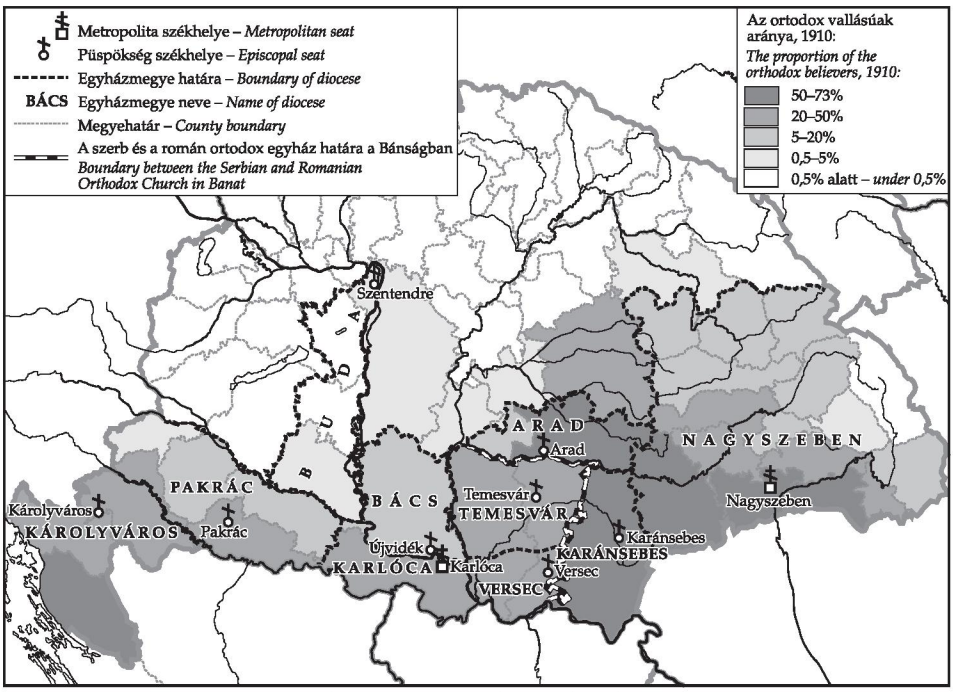

A szerb és román ortodox egyházak, 1910
Serbian and Romanian orthodox church in Hungary, 1910

nyek rázták meg az egész szerb egyházat az Osztrák–Magyar Monarchiában. A korábbi budai püspökük, Bogdanovics Lucián (Lukijan) immár karlócai szerb pátriárka holttestét 1913 őszén, máig tisztázatlan körülmények között, Ausztriában, Bad Gasteinben találták meg. A hamarosan megkezdődő I. világháború sok áldozata között jelentős volt a szerb nemzetiségű katona; ezt a veszteséget a falvakban felállított emlékművek, illetve a templomok falánál elhelyezett emléktáblák névsora jól tükrözi.

Újjárendezés az I. világháború után

A békeszerződések után az új államok határaihoz igazították az ortodox egyházmegyéket. A karlócai patriarchátus 1920 júniusában beleolvadt az új királyság területén működő, addig autokefál egyházi szervezetekből létrejött Szerb Pravoszláv Egyházba. A Magyarország területén lévő egyházközségek a Budai Püspökség alá kerültek. A Budai Püspökség területét átszabták. Elvesztette az újonnan alakult Csehszlovákia területén rekedt egyházközségeit. Ugyanígy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban maradt egyházközségeit is, így Bolmán (Bolman), Kácsfalu (Jagodnjak), Baranyabán (Popovac), Kisfalud (Branjina), Dárda (Darda), Monostor (Beli Manastir), illetve Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi). Ezeket a gyülekezeteket a Bácsi Püspökséghez csatolták, amelyek Horvátország területén napjainkban is élnek az Eszéki-baranyai Püspökség keretében. A Budai Püspökség a Bácsi Püspökségtől megkapta Baja, Hercegszántó, Szeged, Eger

parókiáit, illetve a Temesvári Püspökségtől Deszk, Szőreg, Újszentiván, Magyarcsanád és Battonya egyházközségeit. Ezek mellett Nagykanizsát és Hódmezővásárhelyt is a Budai Püspökséghez csatolták. Ezzel a Szerb Patriarchátus döntése alapján a trianoni Magyarország területén belül maradó összes szerb ortodox egyházközség a Budai Püspökség fennhatósága alatt működött. Ezen egyházközségek fölött 1924-ig a budai püspök gyakorolt felügyeletet.

Az 1924-ben a Budai Püspökség által kiadott sematizmus szerint Magyarország területén három esperesi kerület létesült: a budai, a mohácsi és a szegedi, valamint a délszláv államhoz csatolt hét baranyai plébániából egy külön esperesi kerületet alakítottak ki, a dárdait. A sematizmus szerint az akkori Magyarország területén (beleértve a dárdai területet is) 73 szerb ortodox templom és kápolna állt, 26 pap szolgált és 22 583 hívő élt. Érdekességképpen megemlítjük, hogy az 1878-as sematizmus szerint a püspökség 20 ezer hívőt, 61 templomot és 60 papot számlált. Tehát a trianoni békediktátum önmagában nem hozott számottevő változást a püspökséghez tartozó hívők és a templomok számának tekintetében, de a püspökség területe megváltozott. Az 1920–1930 között lezajlott repatriálás (optálás) következtében a hívők lélekszáma 5000-6000 főre csökkent.

A Budai Szerb Ortodox Püspökség életében a legnagyobb veszteséget Trianon után mégis hívei jelentős részének áttelepülése jelentette az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba. 1931-ig 14 ezer fő, a magyarországi szerbek talán közel kétharmada élt az optálás lehetőségével, és költözött el a délszláv államba. Főleg a mohácsi esperesi kerület parókiái maradtak hívők nélkül. Így tűntek el Liptód, Lánycsók, Töttös, Majs, Bezedek, Sárok, Illocska, Beremend, Siklós, Villány, Véménd, Borjád, Pócsa, Nagybudmér, Somberek, Görcsönydoboka, Erdősmecske, Dunaszekcső, Bátaszék, Szálka, Alsónána, Grábóc, Hidas akár több száz éves múlttal rendelkező ortodox közösségei. De Mohács, Lippó, Magyarbóly és Medina közösségei is megfeleződtek lélekszámban, illetve a budai esperesség területén lévő csaknem valamennyi település híveinek száma is megcsappant a kiköltözés következtében.

A Magyar Ortodox Egyház megalakulása

A következő nagy kihívás, amellyel Zubkovics püspöknek szembe kellett néznie, az a magyarországi Magyar Ortodox Egyház megalakulása volt. Említettük, hogy a Budai Püspökség területén néhány görög alapítású, de már elmagyarosodott ortodox egyházközség is működött. Ezekben a hivatalos istentiszteleti nyelv a görög volt, azonban a kevés számú hívő többsége már nem beszélte ősei nyelvét, így szükségessé vált az istentiszteleti nyelv cseréje. De a magyar mint istentiszteleti nyelv bevezetésének igénye Zubkovics György püspöknél nem talált megértésre, így ezek az egyházközségek függetleníteni kívánták magukat a püspökségtől.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a hazai Magyar Ortodox Egyház története máig sincs kellőképpen feldolgozva, ezért erről a kérdésről a források feldolgozásának hiányában csak vázlatosan tudunk írni. Annyi bizonyos, hogy 1930-ban indult el a mozgalom a magyar istentiszteleti nyelv bevezetésére, sőt a Magyar Ortodox Egyház jogi

A Tabán a Szent Demeter-templommal. Budapest, 1940-es évek eleje (Fortepan)
St. Demetrios Church in Tabán. Budapest, early 1940s (Fortepan)

elismerésére is – az állam hathatós segítségével. A joghatóság kérdésében tárgyalások folytak a Konstantinápolyi Patriarchátussal, különösebb eredmény nélkül. Természetesen hiba lenne azt állítani, hogy a Magyar Ortodox Egyház alakításának célja az összes nem magyar ajkú ortodox hívő elmagyarosítása lett volna, de az is tény, hogy a magyar görögkeleti egyház felállításával a többi egyházközség, elsősorban a Budai Püspökség beolvasztása volt a cél. Ez a terv a II. világháború alatt kristályosodott ki, hiszen Magyarország területi gyarapodásai következtében a hazai ortodoxok száma átlépte a milliós nagyságrendet (Bácskában például kb. 243 ezer szerb élt). Az állam és a Magyar Ortodox Egyház képviselőinek célja egy autonóm, majd önálló magyarországi ortodox egyház alakítása volt, amelynek a Budai Püspökség is része lett volna. Ezeknek a törekvéseknek Zubkovics György ellenállt, mondván, hogy a Budai Szerb Ortodox Püspökség a Szerb Patriarchátus szerves része, és mint nemzeti egyház a patriarchátusból való kilépése az egység felbomlását és a szerbség nemzeti mivoltának feladását jelentette volna. Mégis néhány egyházközség kilépett a Budai Püspökségből, úgymint a szentesi, miskolci, kecskeméti és budapesti, amelyekhez csatlakozott az újonnan alapított szegedi és nyíregyházi.

A Magyar Ortodox Egyház néhány képviselője sajnálatosnak mondta a Budai Püspökség betagolódását a Szerb Patriarchátusba, hiszen úgy gondolták, hogy a Budai Püspökség a másik két püspökséggel egyetemben a magyarországi autokephal (önálló) ortodox egyház szent szinódusát alkotta volna. Azonban kánoni helyzetük továbbra is teljesen bizonytalan maradt, hiszen egyetlen hivatalos egyházi szerv sem ismerte el őket. A jogi helyzetre maga a kormányzó próbált megoldást találni, amikor a magyar ajkú ortodox egyházközségek élére 1941-ben úgynevezett adminisztrátort nevezett ki Popof Mihály személyében. Berki Feriz 1942-ben így ír erről: „*Az ortodox keleti vallású*

magyarság nem szándékozik a más nemzetiségű ortodox keletieket magába olvasztani, de ezzel szemben az idegen népelemekbe sem hajlandó beleolvadni. Ezt az álláspontot komolyan kell figyelembe venni az egyház újjászervezésénél, mert különben a kívánt eredményeknek éppen az ellenkezőjét érnénk el." A kormányzat arra hivatkozott, hogy ezek az egyházközségek gazdátlanok voltak több mint húsz éven keresztül, ami egyházjogilag abszurdum. Azonban ez az intézkedés semmiképpen nem volt kielégítő és fenntartható, hiszen továbbra is megoldatlan maradt a magyar egyházközségek, valamint a görög alapítású parókiák kánoni helyzete. Rendezésükre több próbálkozás is született: a Konstantinápolyi Patriarchátus terve, a Budai Püspökség elképzelése és a Moszkvai Patriarchátus megoldáscsomagja. A tárgyalások egészen 1949-ig tartottak, sokszor párhuzamosan az érintett egyházközségek és az említett egyházak között, valamint e három ortodox egyházszervezet között is.

A budapesti görög alapítású egyházközség javaslatára a Konstantinápolyi Patriarchátus a budapesti egyházközség görög parókusát, Hilarion Vazdekasz archimandritát szerette volna püspökké szentelni. Joghatósága alá az összes görög alapítású egyházközség, valamint a magyar jellegűeket kimondó parókiák tartoztak volna. (A görög alapítású egyházközségek az 1930-as évekig, de tovább is a Budai Szerb Ortodox Püspökség alá tartoztak, melynek keretében bizonyos hallgatólagos autonómiát kaptak. Többségük helyzete a II. világháború után rendezetlen maradt, hiszen kötelékük a budai egyházmegyével meglazult. Vazdekasz archimandrita 1947-ben elhagyta Budapestet, így a hozzá fűzött terv is kútba esett.)

A II. világháború pusztításai

A II. világháború idején a Budai Püspökség papjainak és tanítóinak nagy része hosszabb-rövidebb ideig internálótáborokba került, többek között Sofronije Živković beremendi parókus, Milan Grunčić szegedi parókus. A Budai Püspökség levéltárában található levelek sora jól tükrözi Zubkovics püspök fáradozását, hogy bebörtönözött papjait és tanítóit a magyar állam mielőbb szabadon bocsássa. (Törekvéseit többnyire siker koronázta, azonban 1941. április 12-én hercegszántói parókusát, Miloš Apićot a Délvidékre vonuló magyar csapatok brutálisan, koholt vádak alapján kivégezték.)

A háborúban a bombázások következtében súlyosan megrongálódott a budai püspökök katedrálisa és palotája a Gellért-hegy lábánál elterülő Tabánban, amelyet később azután le is bontottak. Ekkor vált a szentendrei püspöki nyári rezidencia Zubkovics György állandó lakhelyévé. A háborús évek után következett az újabb csapás: az államosítás. A szerb egyháztól is elvették iskolaépületeinek zömét, a papi és egyházközségi földek többségét. A Budai Püspökség ezzel a lépéssel kilátástalan anyagi helyzetbe került, így a lelkészek zöme kénytelen volt polgári foglalkozás után nézni, hogy el tudja tartani családját, hiszen a számukban megcsappant hívők nem tudták eltartani parókusaikat. Mivel az államosítás következtében elapadtak azok az anyagi források, amelyek révén a szerb egyház fenn tudta tartani templomait, sajnos sok templomot kénytelen volt eladni vagy lebontani. Azonban itt kell megemlítenünk, hogy a lebontá-

A romos Szent Demeter-templom 1945 után (Fortepan)
St. Demetrios Church in ruins after 1945 (Fortepan)

sok csak Zubkovics György halála után szaporodtak el, hiszen az ő püspöksége idején „csupán" Buda, Adony, Pécsvárad és Egyházaskozár templomai szűntek meg.

Tárgyalások 1945 és 1949 között

Zubkovics György budai szerb püspökkel a tárgyalások 1945–1949-ben folytak. Egy szűkebb bizottság egyházrendezési tervezetet dolgozott ki, amelynek értelmében az összes magyarországi ortodox parókia a budai püspök joghatóságát ismerné el. A püspökségen belül három vikariátus létezett volna: szerb, román és magyar. A görög alapítású egyházközségek írásos megkeresésére Zubkovics György többek között a következőt válaszolta: *„Felkérem tehát nevezett hat, se nem szerb, se nem román egyházközségeinket, minden félreértést kizáró módon nyilatkozzanak, hajlandóak-e ősi alapítólevelük és alapszabályaik alapján szerénységem atyai juriszdikciója alá magukat újból helyezni."*

A levél következő részében ezt olvashatjuk: *„megjegyzem azonban, hogy ezen elhatározásomat függőben kell tartanom azon egyházközségekkel szemben, amelyek magukat magyar jellegűnek tartják, illetve tartani óhajtják (különösen a magyar liturgikus nyelv önkényes és alapszabály-ellenes bevezetésével), mert ezeket éppen egyes egyházközségek állítólagos kérelmére a moszkvai és az összes oroszok patriarchája és szentsége óhajtja juriszdikciója alá venni. Mindaddig, míg ezen magyar jellegű egyházközségek hovatartozása tekintetében a szerb és román patriarchátusok a moszkvai patriarchátussal meg nem egyeznek, juriszdikciómat ezekre egyelőre függőben kell tartanom."*

Ebből a levélből kitűnik, hogy a budai szerb püspök csak a hat görög alapítású egyházközséget lett volna hajlandó újra egyházi joghatósága alá vonni. Ez a hat: Budapest, Kecskemét, Szentes, Karcag, Miskolc, Gyöngyös. 1948 júniusában a szerb, a román és a moszkvai pátriárka között megállapodás jött létre, hogy a magyarországi ortodox egyház felett a budai püspök gyakoroljon kánoni felügyeletet. A három magyar eredetű parókiát illetően a budai püspöknek az volt a véleménye, hogy kánoni hovatartozásukról később szülessen meg a döntés. Az orosz egyház először 1946 nyarán küldte ki Nesztor munkácsi püspököt, hogy tudakozódjon a magyarországi ortodox egyház helyzetéről. Természetesen a magyar kormány is beavatkozott a hazai ortodoxia körüli kánoni huzavonába, és diplomáciai úton – feltételezhetően Moszkva áldásával – szorgalmazta, hogy a magyar jellegű egyházközségek felett az orosz egyház gyakoroljon kánoni joghatóságot. Itt kell megemlítenünk, hogy a hosszas tárgyalásokat megunva, a budapesti magyar ortodox egyházközség parókusa püspökválasztó zsinatot hívott össze Budapesten, hogy magát püspökké választassa. A budapesti görög alapítású egyházközség pedig már felvette a kapcsolatot a hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökökkel „valamilyen speciális uniálási forma megtalálása érdekében". 1949. november 15-én Alekszij pátriárka saját juriszdikciója alá vonta a magyar ortodox egyházközségeket.

A II. világháború viszontagságai mellett az államosítást is nehezen viselte a püspök atya; ezek erősen kihatottak egészségi állapotára. Ekkor már súlyos szívbeteg volt. 1950-ben huzamosabb ideig csillapíthatatlan láz gyötörte, és nemsokára a budai irgalmasok kórházába került. A gondos gyógykezelés ellenére 1950. április 11-én elhunyt. Temetésének előkészületei már javában folytak, az államapparátus azonban megtiltotta a Szentendrén történő temetkezést, helyette a Farkasréti temető szerb parcellájában került sor a szertartásra. Temetésén a püspökség összes papja, valamint a Budapest környéki egyházközségek hívei nagy számban vettek részt. A temetőkápolnában zajló gyászistentisztelet után, amikor György püspök koporsóját lovas hintóra helyezték, a hajtó által irányított lovak megzabolázva csak helyben ugráltak, mire a hívek maguk álltak a kocsi elé és így húzták a halottas hintót a sírig. Néhány hónappal a temetés után az állam mégis engedélyt adott a püspök holttestének exhumálására, majd földi maradványait a szentendrei szerb ortodox székesegyházban helyezték el végső nyugalomra.

Irodalom

Berki Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése.* Budapest, 1942.

Dujmov Milán: A Szerb Ortodox Egyház története Magyarországon. In: *A keleti kereszténység Magyarországon.* Szerk. Doncsev Toso és Szőke Lajos. Budapest, 2007. 67–82.

Dujmov Milán: A magyarországi ortodoxia 1945 után. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* Budapest, 2008. 341–346

MILAN DUJMOV

The Serb Orthodox Episcopate of Buda

The territory of the Buda Episcopate providing religious care for the Serb diaspora in Hungary extended to the whole area of Transdanubia and the Island of Csepel, counting nearly 70 churches and parishes. The episcopate was divided into two decanal districts. Adony, Balassagyarmat, Százhalombatta, Buda, Budakalász, Dunaújváros, Dunaföldvár, Komárom, Győr, Vác, Nagyszombat, Lórév, Esztergom, Pest, Pomáz, Rácalmás, Ráckeve, Szentendre, Szigetcsép, Székesfehérvár and Csobánka belonged to the Decanal District of Buda at the beginning of the 20th century. The Decanal District of Mohács included churches and parishes of Bátaszék, Borjád, Beremend, Nagybudmér, Véménd, Dunaszekcső, Lippó, Bezedek, Liptód, Magyarbóly, Majs, Medina, Mohács, Pécsvárad, Szigetvár, Töttös, Sárok, Siklós, Somberek, Alsónána, Szálka, Grábóc, Pócsa, Egyházaskozár, Bolmán (Bolman), Kácsfalu (Jagodnjak), Kisfalud (Branjina), Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi), Monostor (Beli Manastir) and Dárda (Darda). Besides these, there were parishes of "Greek" foundation, which enjoyed autonomy within the framework of the Buda Episcopate, in Pest, Kecskemét, Szentes, Miskolc, Tokaj, Gyöngyös and Ungvár.

Regulations with Laws and Decrees, 1868

The legal status of the Serb Orthodox Episcopate of Buda was regulated by the Law Article IX of 1868, which, on the basis of ethnicity, divided the Orthodox Church in Hungary into two parts: the Serb Archdiocese of Karlóca (Sremski Karlovc) and the Romanian Church Province of Nagyszeben (Sibiu). In that year the decree regulating the operation of the Greek Orthodox Metropolia regarding its church, school and funding matters was issued as well. The Serb Metropolia of Karlóca (Sremski Karlovc)–Patriarchate since 1848 – included the Episcopates of Károlyváros (Karlovac), Karlóca (Sremski Karlovc), Pakrác (Pakrac), Bács (Bač), Temesvár (Timişoara), Versec (Vršac) and Buda. The state regulated the operation of the Orthodox Church in Hungary with statutes and decrees, providing independence for the "Serb National Congress", the highest directing and controlling forum. From the rules and regulations of organizing and operating the diocese and the parishes, the autonomy of the local parishes can be clearly seen, just as well the right of the Bishop to direct the episcopate with full authority as the first person of the diocese. The system of "rescriptum", as the Serbs called it, exists even today with some modification. In legal terms, the system of 1868 was changed after the World War I and replaced by the Church Constitution of the Serbian Patriarchate established in 1920. However, as the Buda Episcopate was located

on the territory of Hungary, the Patriarchate could enforce the Church Constitution only partially. So in the period between the two world wars, the Bishop of Buda wisely acknowledged the validity of the 1868 Law and the old decrees, while the Buda diocese became part of the Serbian Patriarchate in doctrinal matters.

Georgije Zubković as the Head of the Serb Orthodox Diocese of Buda

Dr. Georgije Zubković was the Bishop of the Serb Orthodox Episcopate of Buda from 1913 to 1950. He was born on 23 April, 1878 in Buda. His father was a judge in the state administration. He studied in a Catholic high school in Buda, then got his diploma and doctoral degree of orthodox theology in Csernovic (Chernivtsi). He was inaugurated a monk in 1901 in the Bezdin monastery near Maros river, and in the same year he was ordained deacon, then monastic priest in 1905. After this he worked as a secretary in the office of the Serb Orthodox Episcopate of Temesvár (Timişoara). In 1911, the Synod of the Serb Archdiocese of Karlóca (Sremski Karlovc) elected him diocesan of Buda, and he was ordained a year later in Karlóca (Sremski Karlovc). His bishop inauguration took place in Buda, on 18 February, 1913, and a day later he ceremonially entered the orthodox cathedral of Szentendre. After the church ceremony, he received good wishes of the delegates at the summer residence of the bishop. His election to the head position of the Buda Episcopate aroused great joy and satisfaction among his supporters. He became a member of the House of Peers in 1913.

During the 40 years of his work as a bishop, the small but old episcopate with long tradition faced with serious hardships. At the beginning of his time in office, the whole of the Serb Orthodox Church was shaken by tragic events. Lukijan Bogdanović, former Bishop of Buda and presently the Serb Patriarch of Karlóca (Sremski Karlovc), was found dead under suspicious circumstances in Bad Gastein, Austria in the autumn of 1913. Among the many victims of the World War I, there were significant numbers of Serbian soldiers, which loss can be seen on the lists of names on monuments in villages and on memorial boards on churchwalls.

Reordering after World War I

After the Peace Treaties, the orthodox dioceses were adjusted to the borders of the new states. The Serb Patriarchate of Karlóca (Sremski Karlovc) was absorbed into the Serb Orthodox Church, which was created on the territory of the new kingdom from previously autocephalous church organizations. Parishes on Hungarian territories came under the authority of the Episcopate of Buda, which was modified in its territory, and lost its parishes on regions that became parts of the newly formed Czechoslovakia. The same way, the Episcopate of Buda lost its parishes on former Hungarian territories becoming parts of the newly created Serb–Croat–Slovene Kingdom, namely Bolmán (Bolman), Kácsfalu (Jagodnjak), Baranyabán (Popovac), Kisfalud (Branjina), Dárda (Darda), Monostor (Beli Manastir), Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi). These congregations were attached to the Episcopate of Bač, and these live even today within

the framework of the Episcopate of Osijek–Baranja in Croatia. The Episcopate of Buda got the parsonages of Baja, Hercegszántó, Szeged and Eger from the Episcopate of Bač, and the parishes of Deszk, Szőreg, Újszentiván, Magyarcsanád and Battonya from the Episcopate of Timișoara. Besides these, Nagykanizsa and Hódmezővásárhely were attached to the Episcopate of Buda, too. With all these, on the basis of the decision of the Serb Patriarchate, all the Serb orthodox parishes on the territory of Hungary (defined by the Trianon Peace Treaty) came under the authority of the Episcopate of Buda. These parishes were controlled by the Bishop of Buda until 1924.

In 1924, on the basis of the schematism issued by the Episcopate of Buda, three decanal districts were formed in the territory of Hungary: in Buda, in Mohács and in Szeged, and besides these, a separate one in Dárda (Darda) was created from the seven parsonages of Baranya that were attached to the Yugoslav state. In the territory of Hungary of that time (including the Dárda area) there were 73 Serb Orthodox churches and chapels, 26 priests and 22,583 Orthodox followers. It is interesting to mention that in 1878 the Episcopate had 20,000 followers, 61 churches and 60 priests, which means that the Trianon Peace Treaty did not cause any major changes concerning the number of the followers and the churches, but it modified the area of the Episcopate. Due to the repatriation between 1920 and 1930, the number of the followers decreased significantly, to 5,000–6,000 people.

In the life of the Episcopate of Buda the greatest loss after the Trianon Peace Treaty was the resettlement of a large number of its followers in the newly formed Serb–Croat–Slovene Kingdom. 14,000 people, nearly the two-thirds of all the Serbs in Hungary chose the legal opportunity to move to the Yugoslav state until 1931. Especially the parsonages of the Decanal District of Mohács were left without followers. This way, orthodox congregations with long – even with several hundred years of – tradition disappeared: Liptód, Lánycsók, Töttös, Majs, Bezedek, Sárok, Illocska, Beremend, Siklós, Villány, Véménd, Borjád, Pócsa, Nagybudmér, Somberek, Görcsönydoboka, Erdősmecske, Dunaszekcső, Bátaszék, Szálka, Alsónána, Grábóc, Hidas. The congregations of Mohács, Lippó, Magyarbóly and Medina also decreased to half of their original sizes, and almost all of the settlements on the territory of the Episcopate of Buda lost significant number of followers because of the migration.

Creation of the Hungarian Orthodox Church

The next great challenge that Zubković had to face was the creation of the Hungarian Orthodox Church. As it was mentioned earlier, on the territory of the Episcopate there had been some Orthodox parishes of Greek foundation which slowly became Hungarian during the centuries. The language of the official worship was Greek in these parishes but the majority of the people did not speak the language of their ancestors, so need for change of the language of the worship could be seen in these congregations. But Bishop Zubković did not support or even understand the demand for introducing Hungarian as the official worship language, so these parishes wished to untie themselves from the Episcopate.

We have to mention now that the history of the Hungarian Orthodox Church has not been extensively researched so far, so these questions cannot be thoroughly discussed here due to the lack of the necessary analysis of the sources. It is certain that in 1930 a movement was started to achieve the introduction of the Hungarian worship language and even the legal recognition of the Hungarian Orthodox Church. Negotiations were conducted about the question of legal authority with the Patriarchate of Constantinople without notable results. It cannot be stated of course that the creation of the Hungarian Orthodox Church aimed at transforming all the non-Hungarian orthodox followers into Hungarians, but it is a fact nevertheless that by forming a Hungarian Greek Orthodox Church the Episcopate of Buda could have been easily assimilated. This plan became clearly visible during the World War II, when owing to the territorial growth of Hungary, the number of Orthodox followers in Hungary exceeded a million (e.g. in Bácska – Bačka – there were 243,000 Serbs). The aim of the state and the representatives of the Hungarian Orthodox Church was to create an autonomous, later independent Hungarian Orthodox Church, which was to include the Episcopate of Buda. Bishop Zubković opposed these intentions, saying that the Serb Orthodox Episcopate of Buda constituted an integral part of the Serb Patriarchate, and thus being a national church its secession from the Patriarchate would mean breaking the unity and abandoning the national identity of the Serbs. Still, some parishes left the Episcopate of Buda, namely Szentes, Miskolc, Kecskemét and Budapest, and later the newly founded Szeged and Nyíregyháza joined them, too.

Some representatives of the Hungarian Orthodox Church called the inclusion of the Episcopate of Buda into the Serb Patriarchate "unfortunate", as they thought that the Episcopate of Buda together with the two other episcopates would constitute the Holy Synod of the autocephalous (independent) Orthodox Church of Hungary. Their canonical position was uncertain as no official church organization recognized them. In order to solve this situation legally, the Governor of Hungary appointed an administrator, Mihály Popof to head the Hungarian Orthodox parishes in 1941. Feriz Berki wrote about it in 1942: *"The Hungarians with Orthodox religion do not want to absorb Orthodox people of other ethnicity, and, in contrast, are not willing to merge into any other ethnic groups. This standpoint should be seriously taken into consideration; otherwise the desired results would turn to be just the opposite."* The government claimed that these parishes had been without authorities, which was nonsense according to canon law. However, this measure was by no means satisfactory and sustainable, as the position of the Hungarian parishes and the parsonages of Greek foundation remained unsolved according to canon law. There were several attempts to regularize the situation: the plan of the Patriarchate of Constantinople, the ideas of the Episcopate of Buda and the solution proposal of the Patriarchate of Moscow. Negotiations were continued until 1949, sometimes parallel among the parishes concerned and the Churches above, and among these three Orthodox Church Organizations.

On the proposal from the Orthodox parish of Greek foundation of Budapest, the Patriarchate of Constantinople wanted to ordain Archimandrite Hilarion Vasdekas, the Greek parson of that parsonage to bishoprics. All the Orthodox parishes of Greek

foundation and the orthodox parsonages of Hungarian feature would have belonged under his authority. (The Orthodox parishes of Greek foundation belonged to the Serb Orthodox Episcopate of Buda, but enjoyed some "unspoken" autonomy. The position of the majority of them remained unsettled after the World War II, as their ties with the Buda diocese were loosening. Archimandrite Vasdekas left Budapest in 1947, so the plans attached to him finally fizzled out.)

Negotiations from 1945 to 1949

Negotiations with Serb Bishop of Buda Zubković were continued from 1945 to 1949. A smaller committee elaborated a plan for organizing the Church, which aimed at subordinating all the orthodox parishes in Hungary under the authority of the Bishop of Buda. Three vicariates would have been formed within the Episcopate: Serb, Romanian and Hungarian. Answering the written inquiry of the Orthodox parishes of Greek foundation, Zubković wrote: *"I ask our above mentioned six, non-Serb and non-Romanian parishes to declare – thus excluding any misunderstandings – about their intentions to put themselves under my authority again on the basis of their ancient founding documents and regulations or not."* The next part of the letter went on: *"I remark though that this intention of mine should be suspended concerning the parishes that regard or wish to regard themselves Hungarian (especially with introducing Hungarian liturgical language arbitrarily and against the regulations), as the Patriarchate of Moscow wants to place those parishes under its control at the request of those parishes. So, until the Serb and Romanian Patriarchates agree with the Patriarchate of Moscow about the affiliation of those Hungarian-language parishes, I have to suspend my jurisdiction over them."*

It can be clearly seen from this letter that the Serb Episcopate of Buda would have been willing to place only the six parishes of Greek foundation under its jurisdiction: Budapest, Kecskemét, Szentes, Karcag, Miskolc and Gyöngyös. In June, 1948, the Serb, the Romanian and the Moscow Patriarchates entered into an agreement that the Bishop of Buda was to have canonical control over the Hungarian Orthodox Church. Concerning the three Hungarian orthodox parishes the Bishop of Buda had the opinion that decision would be necessary later about their affiliation. The Russian Church sent Nestor Bishop of Munkács (Mukacheve) to Hungary in the summer of 1946 to inquire about the situation of the Orthodox Church of Hungary. Naturally the Hungarian government also interfered into the controversy about the Hungarian orthodoxy, and through diplomatic channels – presumably with the approval of Moscow– called for the canonical authority of the Russian Church over the Hungarian-language orthodox parishes. It has to be mentioned here that after getting tired of the long negotiations, the parson of the Hungarian Orthodox Parish of Buda convoked a synod to elect a bishop to make himself elected. The orthodox parish of Greek foundation in Budapest made contacts with the Hungarian Greek Catholic Episcopate of Hajdúdorog in order "to find the possibility of a special union". In 1949 Patriarch Aleksey placed the Hungarian Orthodox parishes under his jurisdiction.

Devastation of World War II

During the World War II, the majority of the priests and teachers of the Episcopate of Buda got into internment camps, among them was parson Sofronije Živković from Beremend and parson Milan Grunčić from Szeged. The efforts of Bishop Zubković can be seen in the letters found in the archives of the Episcopate of Buda to make his priests and teachers released from prison. (His efforts were mainly successful, however, on 12 April, 1941, the parson of Hercegszántó, Miloš Apić was brutally executed on false charges by the Hungarian troops marching in the southern territories.)

During the war, due to the heavy bombing, the cathedral and the palace of the Bishop of Buda in Tabán at Gellért Hill got seriously damaged and finally demolished. The former summer residence of the Bishop in Szentendre became his permanent residence. After the war another disaster struck the Orthodox Church: socialization of properties. The Orthodox Church, too, was deprived of the majority of its possessions: school buildings and lands. The Episcopate of Buda got into a desperate financial situation; most of its priests had to find civil jobs to support their families because the few remaining followers could not support their parsons. Due to the socialization of properties, the financial resources that provided the maintenance of the churches disappeared, so unfortunately a lot of churches had to be sold or demolished. However, the number of demolitions grew only after the death of Bishop Zubković, during his lifetime "only" the churches in Buda, Adony, Pécsvárad and Egyházaskozár were demolished.

Bishop Zubković suffered from the difficulties of the war and the socialization, and his health was seriously damaged, he had severe heart disease at that time. In 1950 he suffered from incurable fever and he got into the Hospital of the Hospitaller Order, where, in spite of the careful treatment, he died on 11 April, 1951. Preparations for his funeral were well under way when the government prohibited his burial in Szentendre, so the ceremony took place in the Serb Plot of the Farkasrét Cemetery. All the priests of the Episcopate and followers from the parishes around Budapest participated in a large number. After the mourning worship in the chapel of the cemetery, when his coffin was placed on a horse-drawn carriage, the horses were just jumping instead of going, so the people there themselves started to draw the hearse to the tomb. Some months after the funeral the government permitted the exhumation and reburial of the corps of the Bishop in the Serb Orthodox Cathedral in Szentendre.

Bibliography

Berki, Feriz: *A magyarországi ortodox keleti egyház szervezése.* [Organizing the Orthodox Eastern Church in Hungary.] Budapest, 1942.

Dujmov, Milan: A Szerb Ortodox Egyház története Magyarországon. In: *A keleti kereszténység Magyarországon.* [The History of the Serb Orthodox Church in Hungary. In: Eastern Christianity in Hungary.] Ed. Toso Doncsev and Lajos Szőke. Budapest, 2007. 67–82.

Dujmov, Milan: A magyarországi ortodoxia 1945 után. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* [Hungarian Orthodoxy after 1945. In: Confessions, Church Policy, Identity]. Budapest, 2008. 341–346.

HORNYÁK ÁRPÁD

Jugoszláv–magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941

Szempontok a két világháború közötti magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásának tanulmányozásához

A két állam közötti kapcsolatok alaphangját a határokhoz való viszonyulás adja meg. A tárgyalt korszakban a magyar–jugoszláv határ megítélése teljesen eltérő volt. Jugoszlávia szinte teljesen elégedett volt északi kiterjedésével, míg Magyarország, érthetően, igazságtalannak és rossznak tartotta déli határait (is). A *határok megváltoztatásán* kisebb-nagyobb intenzitással, de mindvégig eltökélten dolgozott a tárgyalt korszakban. A tisztánlátás kedvéért szükséges azonban megjegyezni, hogy Magyarország lényegében a Muravidék, a Muraköz és a Dunától keletre meghúzott határvonallal volt elégedetlen, s a Drávát mint határt, vagyis a *horvát és szlavón területek elcsatolását tulajdonképpen valamennyi magyar kormány elfogadta a Károlyi-kormánytól a Bárdossy-kormányig bezáróan.* A fentiekből kifolyólag úgy vélem, nincs szükség ennek a pontnak a bővebb tárgyalására.

A szomszédok súlya a külpolitikai célokban

Milyen jelentőséget tulajdonítottak Magyarországon Jugoszláviának? És fordítva: Jugoszláviában Magyarországnak?

A magyar célokat Jugoszlávia irányában Bánffy Miklós külügyminiszter 1922. január elsejei keltezésű, Nemes Albert római magyar követnek írt távirata foglalta össze a legjobban: eszerint a fő cél Jugoszlávia felbomlasztása két államra: Szerbiára (ami alatt Ó-Szerbiát értette Macedóniával, a Szandzsákkal, Montenegróval és Dalmáciával), illetve Horvátországra a szlovén területekkel együtt. Ennek eredményeként Magyarország délen egyetlen 13 milliós állam helyett két kisebb, Magyarországnál lélekszámban és gazdaságilag, katonailag gyengébb országgal lett volna szomszédos.[1] (Az 1990-es évek délszláv területen bekövetkező eseményei és változásai a magyar külügyminiszter legmerészebb álmait is felülmúlták.) Ehhez a magyar szempontból optimális elképzeléshez társult a későbbiekben az a hol nagyobb, hol kisebb intenzitással megjelenő, de gyakorlatilag az egész korszakban jelen lévő elképzelés, amely a délszláv állammal mint a kisantant leggyengébb láncszemével számolt, és általa remélte fellazítani az országot körbekerítő kisantant gyűrűt.

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNLOL) K64-1922-6-23. 510/res.

E törekvés legszebb példája az 1926 folyamán folytatott magyar politika, aminek legmarkánsabb megnyilvánulása Horthy kormányzónak a mohácsi csata évfordulóján tartott beszéde volt. Ebben a beszédben Horthy a török elleni *szerb–magyar összefogást* állítva példaként, újabb baráti együttműködés lehetőségét vetette fel. Általában ezt szokás a magyar–jugoszláv közeledés csúcspontjának beállítani. Ezt követően azonban fokozatosan visszafogottabbá vált a viszony a két ország között.[2]

Azonban a magyar külpolitika, amely az 1920-as évek derekán, majd a későbbi évek során is időnként a jugoszlávokkal tervezett megállapodás révén kívánta a kisantantot bomlasztani, időközben más irányt vett, és inkább egy nagyhatalom, Olaszország támogatását kívánta megnyerni. Ez pedig sikerült, nem kismértékben éppen a Jugoszláviával való megegyezés lehetőségének lebegtetésével. Mondhatni, Jugoszlávia volt a csali, amivel Budapest az olasz halat akarta kifogni.

Miközben, mint láthattuk, Magyarországon komoly szerepet szántak Jugoszláviának a külpolitikai manőverezésekben, a jugoszláv célok Magyarország irányában meglehetősen szerények voltak. Jugoszlávia elsősorban balkáni államnak tartotta magát, politikai céljai is a Balkán irányába mutattak, a Balkán vezető hatalma kívánt lenni. Közép-Európa, így Magyarország vonatkozásában is csak mérsékelt érdeklődést mutatott. Hiába igyekezett az utódállamok összefogásának fő szorgalmazója, Csehszlovákia külügyminisztere, Eduard Beneš meggyőzni Belgrádot a közép-európai térség fontosságáról, nem sikerült nagyobb szerepvállalásra bírnia a délszláv államot ebben az irányban. Jugoszlávia érdekeltsége a térség és Magyarország iránt minimálisra csökkent, mihelyt létrejött a kisantant szervezete, amely elegendő és hatékony védelmet ígért neki Magyarország revíziós törekvéseivel szemben. A délszláv állam biztonságérzete tovább nőtt azt követően, hogy ugyanebben az évben, 1921-ben sikerült megnyugtató módon rendezni a Habsburg restauráció kérdését, ami még veszélyeket hordozhatott magában Jugoszlávia területi integritására és hatalmi törekvéseire Magyarország felől (a magyar országgyűlés törvénybe iktatta a Habsburg-ház trónfosztását).

A továbbiakban Magyarország csak akkor vált Jugoszlávia számára jelentős tényezővé, ha Belgrád megrendült balkáni helyzete más irányban történő diplomáciai kitörést tett szükségessé, mint az 1920-as évek derekán, vagy amikor az ebbe az irányba mutató, az 1930-as évek közepétől egyre erősödő nagyhatalmi ösztönzés olyan fokúvá vált, hogy azt nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

2 Horthy ugyanis ezzel a beszédével „elkiabálta" a külön megegyezés lehetőségét Budapest és Belgrád között. Csehszlovákia és Románia naivnak tettetve magát, igyekezett úgy interpretálni a tervbe vett magyar–jugoszláv megegyezést, mint amely a magyar–kisantant viszony szabályozását célozza, és azzal az igénnyel álltak elő, hogy Magyarország kössön velük is hasonló szerződést. Ez viszont nem a szervezet felbomlasztását, hanem ellenkezőleg, magyar részről történő elismerését és implicite megerősítését jelentette volna, ami nyilván teljesen ellentétes volt a magyar külpolitika szándékaival. A megegyezés így nem jöhetett létre. Az irányzat, amely Jugoszláviának igen nagy szerepet szánt a magyar külpolitikai célok elérésében, a kisantant felbomlasztásában később is jelen volt, ha nem is mindig egyenlő mértékben a magyar külügyminisztériumban.

A kisebbségek súlya és jelentősége a két állam kapcsolataiban

A kisebbségek vonatkozásában is Jugoszlávia volt kedvezőbb helyzetben. A Magyarországon maradt délszláv kisebbség jelentősége nagyon csekély volt, így azok Jugoszláviának Magyarország irányába vitt politikája formálásában kevés súllyal bírt. Más volt a helyzet Magyarország esetében, hiszen a trianoni békeszerződés következtében több mint félmillió magyar került Jugoszláviához. A magyar kormány mindvégig hangoztatta, hogy külpolitikája egyik prioritásának tekinti az elcsatolt területeken élő magyarok helyzetének javítását, így a Délvidéken élőkét is. A valóságban azonban ez a politika csak ritkán érvényesült a gyakorlatban. A kisebbségi kérdés a korszakban a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásában többnyire csak másodlagos jelentőséggel bírt. A jugoszláviai magyar kisebbség számára kedvezmények kívánalma a magyar külpolitikának csak egy eleme volt. Inkább csak eszköz volt Budapest számára a legfontosabb külpolitikai cél, a revízió megvalósításához, a revízióhoz vezető utat eltorlaszoló akadály, a kisantant felbomlasztása révén. S eszköz ahhoz, hogy általa Magyarország külpolitikai helyzete javuljon. Az elsődleges cél: a megegyezés keresése volt. Ezt bizonyítja az is, hogy a magyar kormányok csak akkor követelték eltökélten a kisebbségi kérdés rendezését s tették azt a kapcsolatok javításának előfeltételévé, amikor Magyarország felhagyott a Jugoszláviával való politikai megegyezés gondolatával, vagy akkor, amikor Magyarország külpolitikai helyzete annyira javult, hogy reális esélye lehetett a sikerre, anélkül hogy a megegyezés veszélyeztette volna.

Az előbbire példa a Horthy 1926-os mohácsi beszédétől az 1927 áprilisáig terjedő időszak, amikor a magyar kormányzat annak biztos tudatában tolhatta előtérbe a kisebbségi kérdést, hogy miután Jugoszlávia helyett az Olaszországgal való megegyezést választotta, nincs veszítenivalója, mert a Belgráddal való politikai megegyezésnek úgysincs realitása. Az utóbbira pedig az 1938 tavaszától (némi megszorítással már 1937-től) kezdődő időszak a példa, amikor a kisantant bomlása már szinte bizonyos volt. Ekkor a magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán a siker esélyével engedhette meg magának azt a „luxust", hogy Jugoszláviától lényeges engedményeket követeljen a magyar kisebbség számára, mielőtt továbblépnének a kapcsolatok javításában.

Voltak azonban olyan pillanatok is, amikor Budapest kész volt lemondani a Délvidéken maradt nemzetrészeiről és a Jugoszláviához került területekre formált jogairól. Előbb Gömbös Gyula miniszterelnök nyilatkozta a német külügyminiszter, Neurath előtt 1935 szeptemberében, hogy a Jugoszláviával való kibékülés érdekében kész a „Szerbia" javára történt területeket feladni, hogy energiáit a Délen elért biztonságnak köszönhetően más irányban fejtse ki.[3] Jó két évvel később pedig Csáky István,

3 A magyar fél a továbblépés érdekében több alkalommal is kész lett volna megelégedni gesztusokkal tényleges engedmények helyett. Gömbös Gyula 1935. szeptember 29-én von Neurath német külügyminiszter előtt explicite is megerősítette ezt. Hangsúlyozta: számára miniszterelnöki minőségben belpolitikai megfontolásból szükséges, hogy a revízió kérdését állandóan előtérben tartsa. Másrészt meg van győződve arról, hogy Magyarország nem tudja minden igényét egyszerre érvényesíteni vagy elérni. A Szerbia javára történt területfeladások voltak a legkisebbek, ezért

Cséplés egy vajdasági magyar gazdaságban, 1930-as évek
Threshing on a Hungarian farm in Vojvodina, 1930s

a magyar külügyminiszter kabinetfőnöke jelentette ki, ugyancsak német tárgyalópartnerének, hogy Magyarország reálpolitikai okokból kész lemondani a jugoszláviai magyarok, és értelemszerűen az általuk lakott területekre vonatkozó minden igényéről.[4]

Érdemes kitérni arra is, hogy miként ítélte meg a két állam a kisebbségi kérdés rendezésének lehetőségeit. A két állam teljesen eltérően vélekedett a kérdésről. A magyar kormány a kisebbségi kérdés rendezésének alapvetően két útját látta: ha az illető államok a területükön élő kisebbségek képviselőivel egyeznek meg úgy, hogy azok elégedettek legyenek, és ennek a megegyezésnek a betartását valamely más állam szavatolja; vagy úgy, hogy Magyarország köt kisebbségi szerződéseket a szomszédos államokkal, amelyek beletartoznak a döntőbírósági egyezménybe, és annak hatásköre alá tartoznak. Talán nem meglepő, hogy Jugoszlávia számára egyik opció sem volt elfogadható. Belgrád megítélése szerint ugyanis mindkét módszer külső beavatkozást

ezeket lehet a legkönnyebben kiheverni (vagyis adott esetben lemondani róluk – H. Á.). Ezért mind az ő, mind a kormányzó politikai vonalának megfelelne, ha Jugoszláviával kibékülést érnének el. *(A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula. Budapest, 1968. 109–110.).

4 1938 januárjában, amikor a magyar kormány arra törekedett, hogy német garanciát szerezzen a magyar–jugoszláv határra, és így biztosítson magának szabad kezet, Kánya kabinetirodájának vezetője, Csáky István kijelentette: a jugoszláviai magyar kisebbség meglehetősen szétszórtan települt, és nem olyan mértéktelenül fontos. Mi több, Magyarországnak évtizedig semmi kilátása sincs arra, hogy e területeket visszaszerezze, ezért reálpolitikai okokból is kész lemondani a rájuk vonatkozó minden igényéről. *(Documents on German Foreign Policy.* London, 1953. D/V 241., Ernst Bohle német külügyi államtitkár jelentése Csákyval folytatott megbeszéléséről 1938. január 23. és 27. között.)

A kisantantállamok vezetőinek bledi találkozója, 1938. augusztus 29.
The meeting of the leaders of the Little Entente in Bled, August 29, 1938

jelentett volna belügyeibe. (A magyar politika egyébként hasonlóan vélekedett a saját államában élő nem magyar kisebbségeit érintő kérdések esetében.) A jugoszláv álláspont 1938-ig az volt, hogy kisebbségi kedvezmények kizárólag egyoldalúan képzelhetők el, miután a kisantantállamok nem állnak közvetlen szerződéses kapcsolatban e kérdésben Magyarországgal.[5] Ebben majd a bledi egyezmény hoz változást, amikor Belgrád (és Bukarest is) elfogadja, hogy Magyarországnak igenis van és lehet szerepe a magyar kisebbségekkel szembeni politikájuk alakításában.

Gazdasági kapcsolatok

Az államközi kapcsolatok minőségének egyik fontos eleme az államok gazdasági összefonódásának szintje. Ezen a téren Magyarország és Jugoszlávia súlyos hendikeppel indult a világháború befejeződése után. Az új délszláv állam igyekezett felszámolni korábbi vélt, de sokszor valós gazdasági-pénzügyi alárendelt helyzetét, amely elsősorban a kettős monarchia két központja, Budapest és Bécs vonatkozásában volt jelentős. Az e törekvés jegyében autark gazdaságra berendezkedő Jugoszláviában még az 1920-as évek derekán is komoly szerephez jutottak azok a vélemények, melyek szerint a gazdasági kapcsolatok élénkítése elsősorban magyar érdek, s Jugoszlávia csak maga alatt vágja a fát, amennyiben piacot biztosít a magyar termékek számára, hiszen egy

5 A Jugoszláv Királyság kisebbségpolitikájáról bővebben lásd Zorana Janjetović: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941.* Beograd, 2005.

potenciális ellenfelét erősíti ily módon.[6] A gazdasági kapcsolatok fejlődését a politikai megfontolások mellett gátolta a két állam sokban hasonló gazdasági szerkezete is.

Ennek ellenére a kereskedelmi szerződés 1926. évi aláírását követően jelentős mértékű növekedés volt tapasztalható a két állam árucsere-forgalmában. Noha mindkét állam többé-kevésbé agrárállamnak tekinthető, a magyar ipar mégis sokkal fejlettebb és régebbi hagyományokra tekinthetett vissza a déli szomszédjáénál. S miközben a nyugati piacokra maga is agrártermékeket szállított, vagyis konkurenciát jelentett Jugoszláviának, addig a Balkánon, így Jugoszláviában is sikerült gépeket és berendezéseket elhelyeznie. (A magyar gépkivitel közel 75%-a irányult a Balkánra, s ennek 40%-a Jugoszláviába.) Jugoszláviából a faimport tette ki a legnagyobb részét a Magyarországra behozott áruknak. A két állam a másik gazdasági partnereként a legkedvezőbb időszakban általában az 5. vagy 6. helyen szerepelt a külkereskedelmi partnerek listáján, és megközelítette a 10%-os részesedést a másik ország külkereskedelmében.[7] Ez a szint ahhoz mindenképpen elegendő, hogy egy viszonylag széles, a gazdasági kapcsolatok fenntartásában és javításában érdekelt, politikai befolyással is rendelkező réteg a jó viszony mellett érveljen. Ahhoz azonban kevés volt, hogy arra – a mindkét fél részéről megmutatkozó, de főleg a jugoszláv állam esetében jelen lévő nagyfokú bizalmatlanság mellett – széles körű és mélyreható politikai megállapodást lehessen alapozni.

A két állam között voltak gazdasági együttműködési kísérletek a világgazdasági válság idején, ám azok soha nem vezettek valódi sikerre. Belgrádban már 1929-ben felmerült a Magyarországgal való együttműködés ötlete, amelynek lényege az volt, hogy a búza és a kukorica kivitele/eladása terén hangolják össze lépéseiket, így biztosítva érdekeiket az importáló országokkal szemben. Úgy vélekedtek, hogy egy olyan közösségben, amelyben Jugoszlávia és Románia túlsúlyban van Magyarországgal szemben, az Magyarországgal szemben a gazdasági előnyökön túl jugoszláv politikai előnyökkel is járhat.[8] A próbálkozások végül nem jártak kézzelfogható eredményekkel. Ezekben az években a két állam gazdasági kapcsolatai teljesen jelentéktelenné váltak, visszaestek a világháború utáni évek 3-3,5%-os szintjére. A világgazdasági válság keltette problémákat a közép-európai államok mindegyike úgy oldotta fel, hogy elfogadta Németország, de Olaszország szélesre tárt piacainak lehetőségeit.

Közös ellenségek, közös barátok

Ez a szempont talán a leginkább meghatározó a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásában a két háború között. A két állam közötti kapcsolat javításában elsősorban Magyarország volt érdekelt, a helyzet azonban változott a térség iránt ismét megmutat-

6 Arhiv Jugoslavije (AJ) 395-9-97. Pov. Broj. 5900. 123. június 22. Miloš Trifunović külügyminiszter-helyettes feljegyzése.

7 Vinaver, Vuk: *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941.* Beograd, 1976.

8 Vojislav Marinković külügyminiszter feljegyzése.

A Magyar Állami Hitelbank épülete Zomborban, 1930-as évek
The building of the Hungarian State Credit Bank in Zombor (Sombor), 1930s

kozó nagyhatalmi érdekeltség, Németország aktivizálódása révén az 1930-as években. Ez Belgrádot a kényelmes passzivitás feladására kényszerítette.

A két világháború közötti korszakban szinte végig voltak hatalmak, amelyeknek elképzelésében mindkét államnak jutott szerep. Voltak közös „barátok", akik a két ország közötti megegyezést szorgalmazták. Az 1920-as évek derekán egy rövid intermezzóként Olaszország igyekezett a két országot egymás felé terelni, az 1930-as évek második felétől pedig Németország állt a magyar–jugoszláv kapcsolatok javítását célzó gesztusok hátterében. (Természetesen jól felfogott német érdekeket tartva szem előtt.) Közös, vállalt ellensége azonban nem volt Magyarországnak és Jugoszláviának, hacsak nem számítjuk annak a Szovjetuniót, amit legalábbis a szavak szintjén mindkét állam deklaráltan ellenfelének tekintett. A Szovjetunió azonban egyik félre sem jelentett közvetlen fenyegetést, és pusztán az ideológiai szembenállás Moszkvával nem lehetett elegendő ahhoz, hogy a tényleges együttműködést előmozdítsa Budapest és Belgrád között.

Ezzel szemben Berlin igyekezete, hogy külpolitikai céljai megvalósítása érdekében közelítse a két kormányt, nem maradt eredménytelen. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a külső ráhatás a kapcsolatok javítására elsősorban Jugoszlávia esetében volt fontos, hiszen Magyarországon mindig is nagyobb volt a hajlandóság a Belgráddal való megegyezésre, mint fordítva. Hogy a jugoszláv politikai körök részéről az 1930-as évek második felétől Magyarország irányában hirtelen megmutatkozó érdeklődés nem annyira belső késztetésből, mint inkább külső befolyás hatására jelentkezett, bizonyítja, hogy Jugoszlávia folyamatosan figyelmeztette Magyarországot arra, hogy a közeledési politika nem hozhat máról holnapra teljes változást a két állam viszonyában. A kap-

csolatoknak fokozatosan kell javulniuk, és Magyarországnak eleinte meg kell elégednie kisebb eredményekkel, hangoztatták ezt követően Belgrádban a magyar követ előtt.[9]

Magyarország 1937-től viszonylag kedvező külpolitikai helyzetben volt. Még akkor is igaz ez, ha az utókor, és bizonyos mértékben egyes kortársak is tisztában voltak a Német Birodalom egyre inkább testet öltő fenyegető árnyékának a kockázataival. Tagadhatatlan tény ugyanis, hogy Berlin Magyarországhoz hasonlóan a kisantant felbomlasztásán dolgozott, és legalább egy irányban, Csehszlovákiával szemben, támogatta a magyar revíziót. A másik két állam vonatkozásában pedig megegyezésre ösztönözte Budapestet. Ugyanerre biztatta egyébként Belgrádot és Bukarestet is. Az olasz kormány a némethez hasonló álláspontot volt Magyarország „szomszédságpolitikáját" illetően, azzal a különbséggel, hogy Mussolini a Bukarest és Budapest közötti megegyezést fontosabbnak tartotta, mint a Belgráddal való megbékélést. Nem elhanyagolható tényező volt Nagy-Britannia sem, amely, nem téve különbséget a kisantantállamok között, Magyarországot mindhárom szomszédjával való megegyezésre és barátságos viszony kialakítására biztatta, és *vice versa*. London jóindulata pedig mindegyik állam számára különösen fontos volt. Abból adódóan, hogy igazán Magyarországnak voltak komoly területi igényei, még ha a revízió és a terület-visszaadás nem képezhette is e tárgyalások témáját, Budapest előnyös, de korábbi helyzetéhez képest mindenképpen jobb helyzetbe került. Csak arra kellett vigyáznia, nehogy olyan színben tűnjön föl, mint akivel túlzott követelései miatt lehetetlen a megegyezés.

Miközben Magyarország helyzete erősödött, Jugoszlávia külpolitikai pozíciói az 1930-as évek második felétől fokozatosan gyengültek. A *status quo* fenntartását célzó szervezetek, együttműködések, mint a kisantant és a Balkán-antant folyamatosan gyengültek, és 1940-re már csak múlt időben lehetett beszélni róluk. A II. világháború kirobbanásával megváltozott a nemzetközi helyzet, szövetségesi rendszere felbomlott, nagyhatalmi támaszát, Franciaországot elveszítette. Így azután külpolitikájának átértékelésére kényszerítette Jugoszláviát: s felértékelődött szemében Magyarország jelentősége. A háborúból való kimaradás vágya, a semlegességhez való ragaszkodás és egyáltalán az ország súlyának növelése Belgrádot nyitásra késztette Magyarország irányába. Jugoszlávia úgy vélte, a közeledéssel csökkentheti a tengelyhez való csatlakozás érdekében kifejtett német nyomást. Bízott benne, hogy északi szomszédja révén, valamint az angol, a török és esetleg szovjet támogatással sikerülhet megőriznie függetlenségét és semlegességét.

Arról sem szabad elfeledkezni, hogy 1938 ősze után, területi gyarapodásának köszönhetően fokozatosan megváltozott Magyarország súlya szomszédaihoz képest, s Jugoszlávia előtt sem lehetett titok, hogy a revízió következő „állomása" a délszláv állam lesz. Belgrádban tisztában voltak a magyar területi igényekkel (a Bácska a Ferenc-csatornáig, a Baranya-háromszög és a Muravidék), azonban úgy vélekedtek róla – legalábbis a magyar követ értékelése szerint –, hogy azt viszonylag könnyen meg

9 Alth Waldemar belgrádi magyar követ 1936. augusztus 22-i jelentése Ivo Andrić, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője és a magyar követség egyik tisztviselőjének beszélgetéséről. (MNLOL K 63–141–1938–16/7 178/pol.–1936. Bled 1936. augusztus 22.)

lehet oldani.[10] Meg kell azonban jegyezni, hogy a *jugoszlávok* elsődlegesen nem területekben, hanem *lakosságcserében gondolkoztak,* s a félmilliós jugoszláviai magyarságot a nagy túlzásokkal is csak 180 ezerre taksált magyarországi délszlávval remélték kicserélni. A különbözetet Belgrád a Magyarországhoz került rutén lakossággal kívánta kiegyenlíteni.[11]

Magyarország szintén fontosnak tartotta a közeledést Jugoszláviához, sőt a megegyezést is. A Belgráddal való együttműködés révén kívánta biztosítani a megszerzett felvidéki és észak-erdélyi területeket a szlovák és román igényekkel szemben; a Jugoszláviával kialakítandó szoros kapcsolat révén kívánt nagyobb súlyra szert tenni a tengelyen belül (november 20-án csatlakozott hozzá), illetve Jugoszlávia maradt az egyetlen ablak nyugatra.

A „barátok" száma, akik a két ország jó kapcsolatainak előmozdítását kívánatosnak tartották, hirtelen megszaporodott az új évtized kezdetére. A két állam kapcsolatai rendezésének szükségessége szerencsésen egybeesett a nagyhatalmakéval, mindenekelőtt Németországéval, de Olaszországéval is. Berlinben 1940 második felére előtérbe került a Szovjetunió elleni támadás, amihez szüksége volt a nyugalomra a Balkánon.[12] A Görögország elleni sikertelen olasz támadás szükségessé tette Berlin beavatkozását szövetségese oldalán, aminek sikeres előkészítéséhez fontosnak tartotta, hogy Jugoszláviával jó viszonyban legyen. Ebben a gondolatmenetben jutott szerep Magyarországnak, mivel *Berlin* Budapesten keresztül kívánta szorosabban a tengelyhez kapcsolni Belgrádot.

Olaszország ugyancsak jóindulattal figyelte a barátkozást, mert azzal a túlsúlyra szert tevő szövetségesével, Németországgal szemben remélte a saját helyzetét megerősíteni egy Varsó kiesése után torzóban maradt Róma–Belgrád–Budapest „tengellyel". Sőt a másik fél oldaláról, *Nagy-Britannia* részéről is megértéssel viszonyultak Magyarország és Jugoszlávia tervezett megállapodásához, remélve, hogy az így megerősödött Jugoszlávia sikerrel folytathatja a semlegességi politikáját.

Azt, hogy Magyarország milyen jelentősnek tartotta a megegyezést, jelzi az a körülmény is, hogy az örök barátsági egyezmény aláírását megelőző tárgyalásokon explicite nem kerültek szóba területi kérdések. Az egyezményt, amelyben a felek leszögezték, hogy a két állam között állandó béke és örök barátság fog fennállni, Csáky magyar és Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter (korábban négy évig berlini jugoszláv követ volt) 1940. december 12-én írta alá Belgrádban. A ratifikált okmányok kicserélésére 1941 februárjában Budapestre érkező jugoszláv külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseken Teleki a két nép közötti összekötő kapcsolatok előtérbe helyezésének fontosságát hangsúlyozta (szemben az addigi gyakorlattal, amely, mint mondta, az elválasztó tényezőkre összpontosított). Területi kérdések továbbra sem kerültek szóba,

10 A magyar követ jelentése a jugoszláv külügyminiszter-helyettessel, Miloje Smiljaničtyal folytatott megbeszéléséről. In: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945. V.* (a továbbiakban: DIMK V.) Szerk. Juhász Gyula. Budapest, 1982. 648.

11 Uo.

12 Vö. erre Sipos Péter tanulmányát e kötetben 107–125. oldal.

helyette a Duna szabályozásáról, a jugoszláviai magyar kisebbség anyanyelvű oktatása helyzetének javításáról, általában a magyar kisebbség helyzetének javításáról, tudományos/irodalmi intézetek kölcsönös felállításáról, valamint a magyar–délszláv kapcsolatok történetének feltárására egy vegyes történész bizottság felállításáról esett szó.[13]

Minden relatív, a politikában pedig különösen igaz ez. Pontosan négy hónappal azt követően, hogy deklarálták az örök barátságot, magyar csapatok vonultak be a Délvidékre. Ennek jószerivel egyetlen oka volt: a német–jugoszláv kapcsolatokban beállt 180 fokos fordulat.

Látva Anglia arra irányuló törekvését, hogy egy németellenes blokkot hozzon létre, s Jugoszláviát ne csupán semlegességre biztassa (amire egyébként Belgrádot nem kellett biztatni), hanem fegyveres fellépésre vegye rá a tengellyel szemben, *Berlin* nem elégedett meg azzal a közvetett kapcsolattal, amit a magyar–jugoszláv örök barátság jelentett. *Közvetlen elkötelezettségre akarta bírni Belgrádot a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás révén.*

Ahogy a szerződő felek és a háborúban egymással szemben álló nagyhatalmak érdekeinek szerencsés egybeesése segítette elő a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés gyors megkötését, úgy a március 25-én Bécsben a háromhatalmi egyezményhez való a csatlakozást aláíró jugoszláv kormánnyal szemben elégedetlenkedők fellépései is a jugoszláv kormány bukását segítették.

A Jugoszláv Kommunista Párt az egyezmény felmondását jórészt külpolitikai okból, feltételezhetően Moszkvával egyetértésben követelte, s tömegdemonstrációkat szervezett ellene. A kormánnyal belpolitikája, a szerb–horvát megegyezés megkötése miatt elégedetlen szerb politikai körök ugyancsak a kormány menesztését kívánták, s az angol titkosszolgálattal kapcsolatban álló Dušan Simović vezette szerb tiszti csoport *március 26-ról 27-ére virradó éjjel megdöntötte a kormányt.* A Simović-kormány ugyan deklarálta, hogy minden egyezményt tiszteletben tart, amit az előző kormány kötött, ám a Führert ez nem hatotta meg. A belgrádi események a Szovjetunió ellen kidolgozott német támadáshoz szükségesnek tartott balkáni nyugalmat veszélyeztették, ezért Hitler már a puccs napján kiadta a 25. számú hadműveleti utasítást Jugoszlávia lerohanására. Ebben számított Magyarország részvételére is. A német csapatok fel- és átvonulásáért Magyarország területén, valamint Magyarország katonai részvételéért cserébe a Harmadik Birodalom elismerte volna Magyarország területi igényeit Jugoszláviával szemben, nemcsak a Délvidékre, de akár a horvát területekre vonatkozókat is (csak azt kötve ki, hogy a horvátok kapjanak autonómiát).[14] Az ajánlat rendkívül csábító volt. Horthy már másnap pozitív értelemben válaszolt, ám a végleges döntést a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-jei ülésén hozták meg. A magyar kormány döntése értelmében a magyar csapatok csak *akkor* vehettek részt a hadműveletekben, ha 1. megszűnik Jugoszlávia (ennek elősegítésére a magyar kormány igyekezett megnyugtatni Mačekot, hogy Magyarország teljes megértéssel nézné a Független Horvát

13 Feljegyzés a Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter és Teleki Pál miniszterelnök, illetve Bárdossy László külügyminiszter közötti megbeszélésről 1941. február 27-én. DIMK V. 883–888.
14 DIMK V. 966–967.

Állam megteremtését, magyarán nem kell magyar igényektől tartania); 2. üldözik a magyar kisebbséget; 3. hatalmi vákuum keletkezik az általuk igényelt területeken. Továbbá, hogy a magyar katonaság csak néhány nappal a német támadás után, s akkor is magyar parancsnokság alatt avatkozik be.[15]

A magyar kormánynak ez a döntése azonban, még ha teljesült is valamelyik feltétele, kényelmetlen helyzetbe hozta volna Magyarországot Nagy-Britannia előtt. Teleki Pál kormányfő ezért fontosnak tartotta egyrészt tájékoztatni a brit kormányt nehéz helyzetükről és arról, hogy mely indítékok késztették kormányát a fentebb említett elhatározásra, egyúttal szükségesnek tartotta megtudakolni London álláspontját. Április 2-án beérkezett Budapestre az a távirat, amelyben a londoni magyar követ tájékoztatta miniszterelnökét, hogy Nagy-Britannia a német csapatoknak Magyarország területéről Jugoszlávia ellen indított támadása esetén megszakítja a diplomáciai kapcsolatot a magyar kormánnyal. Abban az esetben pedig, ha Magyarország bármilyen indokkal maga is csatlakozik a támadáshoz, akkor számíthat London és szövetségesei (Törökország, idővel a Szovjetunió és az Egyesült Államok) előbb-utóbb biztosan bekövetkező hadüzenetére is.

Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres semlegesség politikája véget ért. Az utólag szükségszerűen bekövetkező külpolitikai kudarc miatt összeroppanó és öngyilkos Teleki búcsúlevelében hitszegő és legpocsékabb nemzetnek nevezte a magyar nemzetet, amiért a magyar kormány, felrúgva a négy hónappal korábban kötött szerződést, részt kívánt venni a Jugoszlávia elleni támadásban. Naivitást tükröz az az elvárás, ami egy kétségbeesett, elboruló elméjű politikus búcsúlevele nyomán és az érthetően saját érdekeit szem előtt tartó londoni kormány elmarasztaló ítélete alapján a német kérés teljesítését rója fel a magyar kormánynak.

Meglehetősen abszurd lett volna, hogy az a Magyarország, amely több mint húsz éve a tőle nagyhatalmi döntés nyomán erővel elvett területek (amelyek elvételét a terület nagy részén semmilyen elv alapján nem lehetett igazságosnak tekinteni) visszaszerzését fő külpolitikai prioritásának tekintette (kivéve bizonyos időszakokat, mint láthattuk 1935 őszén és 1938 elején, amikor a róluk való lemondás nagyobb politikai haszonnal kecsegtetett), ne éljen a kínálkozó lehetőséggel, *ad abszurdum,* kiálljon a tőle elvett területeket birtokló állam mellett. Mindezt a barátsági szerződés megkötése miatt. Ez a vélemény nem veszi figyelembe azt a fontos körülményt, hogy noha a nemzetközi szerződések rendkívül fontos jogi dokumentumok, nélkülözhetetlen alkotóelemei a nemzetközi politikának, valójában mindig egy adott politikai helyzet szülöttei. Írásban rögzítik a fennálló helyzetet, gyakorlatilag tiszta helyzetet teremtenek az aláírók és környezetük számára törekvéseik és céljaik felől az adott nemzetközi szituációban. Ám mihelyt megváltoznak azok a körülmények, amelyek a megkötésüket az aláíró felek számára előnyössé tették, máris idejétmúlttá válnak, s nincs az a magára valamit is adó, állama és nemzete érdekeit szem előtt tartó kormány, amely egy

15 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1918–1945.* Budapest, 1988. Vö. erre Sipos Péter tanulmányát e kötetben.

Az örök barátsági szerződés aláírása Jugoszláviával, Csáky István magyar és Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter, Belgrád, 1940. december 12. (MNM)
Signing the Eternal Amity Treaty with Yugoslavia, István Csáky Hungarian and Cincar-Marković Yugoslav Ministers of Foreign Affairs, Belgrade, December 12, 1940. (Hungarian National Museum)

radikálisan megváltozott helyzetben kiálljon „holmi papírdarab" betűinek betartásáért vagy betartatásáért.

1941. március végén, április elején ilyen helyzet állt elő. Miután a német csapatok április 10-én bevonultak Zágrábba, és Ante Pavelić usztasa vezető nevében Slavko Kvaternik kikiáltotta a Független Horvát Államot, teljesült a német kérés teljesítésének egyik feltétele: felbomlott Jugoszlávia, megszűnt az az állam, amellyel Magyarország a szerződést kötötte. Horthy kiadta elhíresült hadparancsát: „Előre az ezeréves déli határig!", s a két állam között, mint azt a jugoszláv emigráns kormány 1941. május 4-i ülésén hozott döntése is deklarálta, beállt a hadiállapot. Ezzel a két állam, a két nemzet évszázados egymás mellett élését és viszonyrendszerét gyökeresen felforgató 20. századi, új alapokon szerveződő periódus véget ért, amelynek tragikus lezárása azonban csak négy évvel később következik be.

ÁRPÁD HORNYÁK

Hungarian–Yugoslav Relations, 1920–1941

Aspects for the Investigation of Hungarian–Yugoslav Relations

The basic tone of the relationship between two states is set by their individual position on their common borders. And in the period under discussion, the issue of the Hungarian–Yugoslav border was interpreted rather ambiguously. Yugoslavia was seemingly contented with its northern boundaries. Hungary on the contrary, for obvious reasons, was resentful (also) of its assigned border to the south, conceiving it to be unjust and wrong. With varying intensity but with unceasing determination, Hungary was during the interwar years actively pursuing its goal to reach a *border revision*. For the reason of clarification, though, it should be noted here that Hungary's resentment with respect to its assigned southern border arose basically from the border line drawn along Prekmurje, Medimurje, and east of the River Danube, while it considered the River Drave being a natural border line after all acceptable. Thus at last, virtually *all Hungarian governments, beginning with the Károlyi-government up until the Bárdossy-government, recognized the disannexation of the Croatian and Slavonian territories*. Based on the above, I would assume that no further elaboration on this issue is considered necessary here.

The Measure of Neighbouring Countries in Foreign Policy

When it came to defining the content of foreign policy, what role was assigned to Yugoslavia in Hungarian foreign policy and vice versa, how significant was Hungary in shaping Yugoslavian foreign political aspirations?

Foreign Minister Miklós Bánffy in his dispatch from 1st January 1922 addressed to the Hungarian envoy to Rome, Albert Nemes, aptly formulated the essence of Hungarian diplomatic relation to Yugoslavia. Accordingly, he defined the separation of Yugoslavia into two distinct countries, namely Serbia (meaning ancient Serbia with Macedonia, the Sandžak, Montenegro, and Dalmatia) and Croatia (including the Slovenian territories) as the main goal of Hungary's foreign policy. Thus, instead of one grand state with 13 million inhabitants as its southern neighbour, Hungary would have two undersized states situated along its border, each having a respectively lower population and more confined potentials as regards their economic and military power.[1] (The past Hungarian foreign minister would by no stretch of the imagination have envisioned, what actually became reality by 1990.) The above aspiration,

1 Hungarian National Archive (MNLOL) K64-1922-6-23. 510/res.

which, if crowned by success, would have meant an ideal solution for Hungary, was yet paired with another one: Hungarian foreign policy perceived of Yugoslavia as being the weakest point of the alliance of the Little Entente, thus, by undermining its position, Hungarian foreign policy hoped that the Little Entente would loosen its grip on Hungary. And this latter aspiration once again prevailed, though with varying intensity, throughout the interwar years.

The events of 1926 perfectly exemplify Hungarian foreign policy in action. The most striking manifestation in this respect was the speech of Governor Miklós Horthy held at the celebration of the quatrocentenary of the Battle of Mohács. Here, Governor Horthy by conjuring up the historical example of the Serbs and Hungarians joining forces to fight against the Turks, issued a proposal on a prospective re-establishment of cordial relations between Hungary and Yugoslavia. This is usually referred to as the peak of Hungarian–Yugoslav rapprochement. In the years to follow, though, the distance between the two countries gradually widened.[2]

Hungarian foreign policy had in the meantime taken a different course. While in the middle of the 1920s, as well as in subsequent years the aim was to dismantle the Little Entente by coming up every now and then with a prospective agreement with Yugoslavia, now an attempt was made to gain the support of one of the great powers instead, namely Italy. At last, Hungary's endeavours bear fruit, and this was very much due to the fact that the prospect of reaching an agreement with Yugoslavia was perpetually kept alive. Thus, Yugoslavia turned out to be the bait, but after all it was Italy that Budapest really wished to see at the end of the fishing rod.

While Yugoslavia was attributed a significant role in the manoeuvres of Hungarian diplomacy – as has been pointed out above –, Yugoslavian foreign policy was far less focussed on Hungary. Yugoslavia defined itself primarily as a Balkan state, consequently with regard to its political ambitions it focussed attention on the Balkans with the intention of becoming the leading power in its own hemisphere. Yugoslavia had only minor interest in Central Europa, including Hungary. Despite the intense efforts on the part of the Czechoslovak foreign minister, Eduard Beneš, who was also the chief initiator of an alliance between the successor states, Belgrade

2 Horthy's speech was badly timed and turned out to be counterproductive to the attempt of reaching a separate agreement with Yugoslavia. Czechoslovakia and Romania, under the pretension of naivety, was anxious to interpret a prospective agreement between Hungary and Yugoslavia as to be aimed at settling the relation between Hungary and the states of the Little Entente. Consequently, they eagerly advanced their claim that Hungary should reach similar agreements with them, as well. It goes without saying that this was exactly the opposite of what Hungary wanted to achieve. Instead of undermining the Little Entente and, thus, bring about its dissolution, Hungary would have proven its acknowledgment of the alliance and would also have implicitly contributed to the strengthening of the Little Entente. The signing of an agreement under such circumstances was certainly out of question. In the Hungarian foreign ministry, however, there continued to prevail the tendency, though with varying intensity, according to which Yugoslavia was attributed a major role in Hungary's foreign political aspirations and in its efforts to bring about the dissolution of the Little Entente.

could not be persuaded of the importance of Central Europe, and thus, was reluctant to become actively involved in the region. Yugoslavia's interest in Hungary sharply declined following the formation of the Little Entente, since the alliance provided seemingly sufficient and effective guarantees for guarding off Hungarian revisionism. The same year, in 1921, this feeling of being on the safe side was further buttressed by what Yugoslavia considered a favourable outcome of the settlement of the question of Habsburg restoration – after all there existed a potential threat to Yugoslavia's territorial integrity and quest for power from Hungarian side (the National Assembly of Hungary ratified the dethronement of the House of Habsburgs).

In subsequent periods, Hungary was only considered as a decisive factor in shaping Yugoslavian foreign policy when Yugoslavia's positions on the Balkans were threatened or weakened and it was, thus, coerced into finding an alternative escape route – as it had been the case in the middle of the 1920s or when from the middle of the 1930s onwards the great powers exerted such an immense pressure on Yugoslavia that it could not have been left unconsidered.

The Position and Role of the Minority Issue in the Diplomatic Relations of the Two States

As regards the minority question, Yugoslavia was in a more favourable situation than Hungary. Due to the confined size of the South-Slav minority left in the territories of what remained Hungary, the minority question was not a major issue of concern in shaping Yugoslavia's foreign policy towards Hungary. The situation was very much different with Hungary, though. As a result of the Treaty of Trianon, more than 500,000 Hungarian nationals were lost to Yugoslavia. The Hungarian government repeatedly confirmed that it considered the improvement of the situation of the Hungarians living in the disannexed territories as one of the top priorities of its foreign policy. The reality was very different, though. In the interwar years, the minority question was attributed a secondary role in shaping diplomatic relations between the two countries. It constituted merely one element in the overall construct of Hungarian foreign policy to attain benefits for the Hungarian minority living in Yugoslavia. What's more, Budapest considered these Hungarians as an instrument for attaining its final goal, namely revision – by dismantling the Little Entente all obstacles would be cleared out of the way of revisionist aspirations – and for improving Hungary's position internationally. As regards realization, an agreement with Yugoslavia was considered the very first step. This is also underpinned by the fact that the Hungarian governments in power were only fiercely demanding the settlement of the minority question, calling it the precondition for improving diplomatic relations, when Hungary had already given up on reaching a political agreement with Yugoslavia, or when Hungary's position in the international setting had improved to a degree that there was a fair chance for a successful realization of the demands without endangering the agreement as such.

As to the first premise mentioned above, one example would be the period from Horthy's speech on the commemoration of the Battle of Mohács in 1926 until

April 1927. By the time the Hungarian government insisted on bringing forward the minority issue, it had already made its choice to initiate an agreement with Italy rather than Yugoslavia. Thus, by knowing that in the given situation there was no real chance of reaching a political agreement with Belgrade, Hungary had actually nothing to loose. The second premise would be best exemplified by the period beginning in spring 1938 (or even 1937). By this time the breaking up of the Little Entente could be taken for granted. And under such conditions, the foreign minister of Hungary, Kálmán Kánya, could afford the "luxury" of articulating his country's demands on substantial benefits for the Hungarian minority by calling this a precondition for the improvement of foreign relation between the two states.

Nonetheless, there were also times when Hungary seemed willing to give up on its demands regarding the Hungarian nationals left on the disannexed Southern Territories and even on its right to those territories that had been transferred to Yugoslavia. It was Prime Minister Gyula Gömbös who in September 1935 in front of the German foreign minister Neurath declared that for the purpose of reaching reconciliation with Yugoslavia, he would show himself willing to give up demands on those territories which were ceded to the benefit of "Serbia"; by knowing that there prevailed peace and safety in the south, he would be able to redirect his energies.[3] Two years later, István Csáky, the head of the foreign minister's cabinet, told – again – a German guest with whom he held talks that for the reason of political realism Hungary would be willing to abandon its claim on the Hungarian minority living in Yugoslavia, and thus, also on those lands which were inhabited by them.[4]

3 On several occasions, the Hungarian partner would have been for the sake of forwarding relations between the two states content with certain gestures, instead of real concessions. Prime Minister Gyula Gömbös explicitly confirmed this in front of the German Foreign Minister Neurath on the 29th of 1935 by stressing that for him as prime minister it would be unavoidable for inner political reasons to keep the revision constantly in the foreground. He was, though, convinced that Hungary would not be in a position to enforce or reach all its claims at one time. Giving up on the territories ceded to Yugoslavia was to be considered as the smallest loss, thus, the losses in this respect could be overcome the easiest (meaning to give up these territorial demands – Á. H.). Consequently, it would suit him personally and his political line to reach a reconciliation with Yugoslavia. *(A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944* [Wilhelmstrasse and Hungary: German Diplomatic Documents on Hungary 1933-1944]. Edited by György Ránki, Ervin Pamlényi, Loránt Tilkovszky and Gyula Juhász. Budapest, 1968.,109–110.).

4 In January 1938, when the Hungarian government strived to get a guarantee from Germany on its border with Yugoslavia, István Csáky, the head of the cabinet of Foreign Minister Kálmán Kánya, declared that the settlements of the Hungarian minority living on presently Yugoslavian territory were rather scattered and they are not considered extremely important. What's more, it would take several decades until Hungary would be able to recover these territories, thus for reason of political realism, Hungary would show itself willing to give up its claims altogether. *(Documents on German Foreign Policy*. London, 1953. D/V 241., Report of of the German Secretary of State for foreign affairs, Ernst Bohle, on his talks with István Csáky between the 23rd and 27th of January.)

A further issue worth considering is the assessment of the two states on how to arrive at the settlement of the minority question. Both Hungary and Yugoslavia held rather differing views in this respect. There were basically two ways which the Hungarian government considered feasible for settling the issue. The first solution would have been that each state came to an agreement with the representative of the minority group living on its own territory and a third country would oversee whether the host country abided by the stipulations of the agreement. According to the second solution Hungary would sign with its neighbours minority rights treaties which fell under the court of arbitration. It was not surprising that Yugoslavia did not consent to any of these options on the ground that both would have interfered with the home affairs of Yugoslavia. (Hungary by the way reacted very much the same when it came to non-Hungarian minorities living on its own territory.) Up until 1938, Yugoslavia would not give up on its stand that the minorities should be granted benefits exclusively on a unilateral basis, since no binding treaty between the states of the Little Entente and Hungary existed on this issue.[5] This would be changed, though, by the Bled agreement, when Belgrade (and Bucharest, as well) accepted Hungary's right to influence and shape its policy towards the Hungarian minority.

Economic Relations

The level of economic interwovenness is a major constituent in defining the quality of interstate relations. During the post war years, Hungary and Yugoslavia were rather bad off in this respect. The newly formed successor state in the south attempted to move out of its perceived, though, in many respects real, subordinate economic-financial position – and there were in fact wide discrepancies especially when compared with Budapest and Vienna, the two centres of the Austrian–Hungarian Monarchy. Thus, for countering its earlier shortcomings, Yugoslavia decided to organize its economy along autarkic principles. Even by the middle of the 1920s the view according to which the improvement of economic relations with Hungary was regarded as serving primarily Hungarian aims was rather widespread. It was claimed that by opening the markets for Hungarian produce, Yugoslavia would put a halter around its own neck and contribute to the growth and strengthening of its potential adversary.[6] Also, the similarities in the economic structure of the two countries turned out to be another major obstacle, apart from existing political considerations, in the way of developing economic relations.

Nevertheless, after the commercial agreement of 1926 was concluded, there was a sharp increase in the exchange of goods between the two states. Despite the fact that both Hungary and Yugoslavia were more or less agrarian countries, Hungarian industry looked back on longer traditions and was all in all more developed than that of

5 On the Minority of the Kingdom of Yugoslavia see Zorana Janjetović: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941.* Beograd, 2005.

6 Arhiv Jugoslavije (AJ) 395-9-97. Pov. Broj. 5900. 123. June 22. Note of deputy foreign minister Miloš Trifunovič.

its southern neighbour. Thus, while Hungary was exporting its agricultural produce to western markets, and becoming in fact a competitor to Yugoslav agricultural products, Hungary also managed to sell machinery and equipment on the Balkans, including Yugoslavia. (75% of the total of machinery exports went to the Balkans and 40% of this directly to Yugoslavia.) Timber constituted the largest percentage of the total of imports from Yugoslavia to Hungary. Even in the heyday of economic relations, both Hungary and Yugoslavia used to take the fifth or sixth position on each others list of trading partners, and they held approximately 10% of the total foreign trade of the other country.[7] As regards economic interwovenness, these 10% proved sufficient to induce those relatively broad and politically influential layers, which were interested in maintaining and improving economic ties, to argue successfully for keeping up good relations with Yugoslavia. These 10%, however, would not provide a firm basis for reaching a far-stretching and deeply embedded political agreement, especially in an atmosphere of strong distrust on both sides, but especially on Yugoslavia's.

During the Great Depression, attempts had been made to reach economic cooperation between the two states, in none of the cases, though, could a major breakthrough be achieved. On the side of Yugoslavia, the idea of cooperation with Hungary took shape already in 1929: the idea was that the two countries should harmonize their actions on the export and sales of grain and maize, so as to protect both Yugoslav and Hungarian interests against those countries which relied on imports from them both. The considerations behind this initiative were that within a community in which Yugoslavia and Romania predominated over Hungary; Yugoslavia would derive, besides economic, also political benefits to the detriment of Hungary.[8] There were, however, no tangible results whatsoever. And the economic relations between the two states fell back to the level of the post-war years, i.e. to 3–3.5%. For overcoming the growing economic hardships caused by the Great Depression the Central European states finally resorted to the markets of Germany and Italy.

Common Enemies, Common Friends

This is probably the most influential factor in shaping Hungarian–Yugoslav relations between the two world wars. It lay primarily in the interest of Hungary to improve relations with Yugoslavia. The situation changed, though, when due to the reviving activities of Germany in the 1930s the attention of the great powers once again turned towards the region. Thus, Belgrade could no longer lean back and was coerced into giving up its non-alignment.

During the interwar years, there were always times when both Hungary and Yugoslavia were considered a role in the aspirations of the one or the other great power. And there existed common "friends", as well, who supported an agreement between the two states. In the middle of the 1920s, for a short period of time Italy attempted to

7 Vinaver, Vuk: *Jugoslavija i Mađarska 1933–1941.* Beograd, 1976.
8 Note of foreign minister Vojislav Marinković.

bring Hungary and Yugoslavia closer together. From the middle of the 1930s onwards, Germany from behind the curtains became the instigator of gestures intended to foster the improvement in Hungarian–Yugoslav relations. (It goes without saying that Germany was guided all the while by its own interests.) There existed no common and openly denounced adversary of Hungary and Yugoslavia, though – except if we take the Soviet Union which both states at least verbally declared their enemies. The Soviet Union posed, however, no real threat to either of the two states, and the ideologically based opposition to Moscow would not prove sufficient for providing an impetus for cooperation between Budapest and Belgrade.

The efforts of Berlin on the other hand, which for the sake of Germany's own foreign political goals promoted an approach in the relations of the two governments, were crowned by success. It should be emphasized here that it was predominantly Yugoslavia which needed this impetus coming from outside and aimed at the improvement of relations, since Hungary had all the while shown its willingness to reach an agreement with Belgrade. To prove that the sudden interest of Yugoslav political circles in improving relations with Hungary from the second half of the 1930s was not coming from within but was rather done under the influence of an outside force, it should be considered that Yugoslavia repeatedly emphasized to Hungary that the policy of rapprochement would not immediately set the relations of the two states on a totally new course. Relations were to improve gradually, and Hungary would have to be content with small results – as was voiced to the Hungarian ambassador in Belgrade.[9]

From 1937 onwards, Hungary enjoyed a relatively favourable position internationally. This is true, despite of the fact that in retrospect later generations and even to some extent contemporary witnesses were aware of the risks arising from the growing and ever more tangible threat posed by the Third Reich. Undoubtedly, Berlin very much like Hungary undertook efforts to dissolve the Little Entente. It supported Hungarian revisionist aims at least as regards Czechoslovakia, while it encouraged Hungary to settle relations with the other two states of the Little Entente. At the same time Germany encouraged also Belgrade and Bucharest to follow suit. The Italian government shared the views held by Germany as regards the "neighbour policy" of Hungary, though Mussolini graded an agreement with Bucharest more important than with Belgrade. And certainly, there was Great Britain: it applied the same measure to all states of the Little Entente and, thus, urged Hungary to reach an agreement and uphold friendly relations with its neighbours, as it did with all the other three states, as well. After all, it was of utmost importance for all four states to keep up good relations with London. With time, attention shifted towards Hungary because it was the only country with considerable territorial demands, and this after all had created more favourable

9 Report of the ambassador of Hungary to Belgrade Alth Waldemar from 22nd of August 1936 on the talks held with Ivo Andrić, head of the political department of the foreign ministry, and one of the official of the Hungarian Embassy. (MNLOL K 63–141–1938–16/7 178/pol.–1936. Bled 1936. augusztus 22.)

conditions for negotiations than in earlier times – despite the fact that revisionism and the return of territories could not be put on the agenda of ongoing talks. The only thing Budapest had to beware of was not to evoke the impression of being unwilling to reach a compromise because of its excessive demands.

While the international position of Hungary was in the ascendance, the position of Yugoslavia was deteriorating from the second half of the 1930s onwards. This was due to the fact that the organisations and alliances intended to maintain the status quo, like the Little Entente and the Balkan Entente, gradually lost their influence and by 1940 had faded away completely. And with the outbreak of the Second World War, the international situation changed altogether. Yugoslavia's former alliance system was disbanded, and it had also lost its major support, having come from France, among the great powers. In view of these events, the Yugoslav government felt compelled to reconsider its priorities as regards foreign policy, and this resulted in attributing a greater importance to the relations with Hungary. By opening towards Hungary, Yugoslavia wished to stay out of the war, maintain its neutrality and promote its positions altogether in the international setting. Yugoslavia believed that by developing better relations with its northern neighbour it would be capable of lessening the pressure coming from Germany on its entering the alliance of the axis countries. It hoped that with the help of Hungary and with the support of Great Britain and Turkey, even perhaps the Soviet Union, it could maintain its independence and non-alignment.

It should also be considered in this respect that after the fall of 1938, the influence of Hungary, due to its territorial gains, enhanced gradually compared to that of its neighbours. Consequently, it wouldn't meet Yugoslavia by surprise that the next "step" of Hungarian revision would be directed towards the South-Slav state. Belgrade was well aware of the territorial claims of Hungary (Bačka up until the Franz-Joseph Canal, the Baranja triangle and Prekmurje) but it was also convinced that the situation could be solved easily – at least in the interpretation of the Hungarian ambassador.[10] It should be noted, though, that the Yugoslav concept was not developed along territorial lines but focussed on population exchange instead. Yugoslavia hoped to exchange the Hungarian population of the country counting 500,000 persons for the South-Slavs living in Hungary amounting to a total of 180,000 persons. The difference was to be equalled out by the return of the Ruthen population to Yugoslavia.[11]

Also Hungary considered it important to develop closer ties with Yugoslavia and to reach an agreement between the two states. Hungary wished to rely on a cooperation with Yugoslavia so as to counter Romanian and Slovak demands on the territories of former Upper Hungary and the northern lands which had been returned to Hungary meanwhile. By improving relations with Yugoslavia, Hungary also hoped

10 Report of the Hungarian ambassador on the talks held with the deputy foreign minister. *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945* [Diplomatic Documents of Hungarian Foreign Policy 1936–1945]. V. Ed. by Gyula Juhász. Budapest, 1982. (DIMK V.) 648.

11 Ibid.

to increase its influence within the Axis (Hungary joined the Axis powers on the 20th of November). And after all, Yugoslavia remained the only window left towards the West.

By the onset of the new decade, there were out of a sudden numerous „friends" who promoted the approach of the two countries. The urging need on the part of both Yugoslavia and Hungary to settle their relations fortunately coincided with the interests of the great powers, especially with those of Germany and Italy. By the second half of 1940, Berlin's planned attack on the Soviet Union began to take shape, thus it became especially important to maintain peace and stability on the Balkans.[12] Italy's failed attempt to invade Greece called for Germany's intervention on the part of its ally, thus, during its preparations for military actions Germany was keen on keeping up good relations with Yugoslavia. Hungary was also assigned a role within this framework, since with the help of Budapest, Berlin intended to establish closer ties between Yugoslavia and the Axis alliance.

Italy watched the evolving friendship between Hungary and Yugoslavia with *benevolence.* Especially, because it hoped to counter the growing dominance of its ally by setting up a Rome–Belgrade–Budapest "axis" after Warsaw had dropped out. But there were also friends on the opposite side: Great Britain proved to be supportive of the prospective agreement between Hungary and Yugoslavia hoping that a vigorous Yugoslavia would successfully pursue its policy of neutrality.

The fact that preceding the signing of the Treaty of Perpetual Peace and Everlasting Friendship territorial claims were not mentioned at all showed Hungary's commitment to the agreement. The pact which was intended to invoke peace and eternal friendship between Yugoslavia and Hungary was signed in Belgrade on the 12th of December 1940 by the Hungarian foreign minister, István Csáky, and by his Yugoslav counterpart, Cincar-Marković – who had been earlier for four years the ambassador of Yugoslavia to Berlin. The ratified documents were exchanged in February 1941 during the visit of the Yugoslav foreign minister to Budapest and Prime Minister Pál Teleki used this occasion to assert the importance of promoting the ties between the two countries (unlike earlier times, the focus was now on common traits and joint issues instead of stressing the differences, as it had been the case earlier). Territorial questions were not touched upon, instead conversation evolved around such topics as the regulation of the Danube, education in the mother-tongue of the Hungarians living in Yugoslavia, the overall situation of the Hungarian minority, the setting up of scientific and literary institutes in the partner country, as well as the forming of a Hungarian–Yugoslav commission of historians for the exploration of South Slav and Hungarian relations.[13]

Everything is relative and this is especially true for politics. Four months after Hungary and Yugoslavia jointly declared themselves to eternal friends, Hungarian

12 See also the article by Péter Sipos in this volume.

13 Protocol on the talks held between the Yugoslav foreign minister Cincar-Marković, Hungarian Prime Minister Pál Teleki and Hungarian foreign minister László Bárdossy on 27th of 1941. DIMK. V. 883–888.

troops marched into the Southern Territory. The sole reason for this being that German–Yugoslav relations took an opposite turn.

Upon seeing Great Britain's endeavours to form an anti-German bloc, in the course of which Yugoslavia was not merely encouraged to reach non-alignment (even though, Belgrade did not need any encouragement in this respect) but was also induced to venture into armed conflict with the axis countries, Germany would no longer be reconciled by being only indirectly linked to Yugoslavia through the Hungarian–Yugoslav treaty. *Germany would not be satisfied with less than a proof of direct commitment from Belgrade by its signing the Tripartite Pact.*

On the one hand, it was a fortunate constellation of interests on the part of the signatories and the great powers from both sides which provided a favourable setting for reaching within a relatively short period of time the agreement on signing of the Hungarian–Yugoslav Treaty of Eternal Friendship. On the other hand it was the signing of the Tripatite Treaty in Vienna on the 25th of March by the representative of the ruling Yugoslav government that ignited anti-sentiments and dissatisfaction back at home, thus contributing to the fall of the same government.

The Yugoslav Communist Party demanded the cancelling of the Tripartite Treaty on the basis of foreign political considerations, supposedly with the consent of Moscow, and organized mass rallies against it. Also the Serb political circles, having been dissatisfied with the measures of the government as regarded home affairs and the Serb–Croat agreement, wished that the government be disbanded. Thus, a group of Serb military officers headed by Dušan Simović, also having ties with the British secret service, seized power in a coup d'état on the night of the 26th of March. Despite the fact that the Simović-government asserted to respect all agreements signed by the former government, the Führer would not be impressed by mere promises. By upsetting the peace and stability on the Balkans, the events in Belgrade endangered the planned German offensive directed against the Soviet Union. Thus, already on the very day of the coup d'état Hitler ordered the military operation No. 25 aimed at overrunning Yugoslavia to be launched. He counted on Hungary's participation in the offensive. In exchange for allowing German troops to gather and march through the territory of Hungary and for Hungary's military participation in the offensive, the Third Reich would acknowledge Hungary's territorial claims against Yugoslavia, meaning not merely the Southern Territory but also parts of Croatia (under the only condition that the Croats would be given autonomy).[14] This offer was undoubtedly appealing. Horthy sent an affirmative reply already the next day but the final decision was made at the session of the Highest Military Council on the 1st of April. Thus, in accordance with the final decision of the Hungarian government Hungarian troops would participate in the military operations under the following condition: 1) Yugoslavia ceased to exist (in order to promote this end, Hungary asserted Maček that it fully supported the forming of an Independent Croat State and Hungary would not come up with

14 DIMK V. 966–967.

territorial demands); 2) the Hungarian minority was subject to persecution; 3) a power vacuum emerged in the claimed territories. A further condition was added, namely that Hungarian military troops would intervene only a few days after the German offensive had been started and exclusively under Hungarian command.[15]

The decision of the Hungarian government had put the country in a delicate situation as its relations with Great Britain were concerned, yet alone if one of the specified conditions would become reality. Thus, Prime Minister Pál Teleki felt himself compelled to inform the British government about the difficult situation they were in and about the underlying reason of the government to accept the German offer, at the same time he also enquired about the standpoint of London on this restive situation. The dispatch from the Hungarian ambassador to Great Britain addressed to the prime minister arrived on the 2nd of April. Herein the ambassador informed the Prime Minister that in case German troops started their offensive against Yugoslavia from Hungarian soil, Great Britain would immediately terminate all diplomatic relations with the Hungarian government. Should Hungary under any premise participate in the offensive, it would be faced with the declaration of war from London and its allies (Turkey, with time the Soviet Union and sooner or later also the United States would join, as well).

Undoubtedly, under such conditions the policy of armed neutrality could no longer be upheld. In his suicide letter, Teleki who collapsed under the burden of the unavoidable diplomatic failure and committed suicide, called the Hungarians "breakers of our word" a "nation of trash" because the Hungarian government despite the agreement signed shortly before intended to participate in the offensive against Yugoslavia. In view of the complexity of the situation, it would be a sense of naivety, though, to blame the Hungarian government for keeping its own interest to the fore and accepting what was offered by Germany, merely by relying on a letter by a despaired man whose mind was obscured and the condemnation by the government in London.

It would have been rather absurd, if Hungary had not seized the opportunity, and ad absurdum had sided with the usurper state which ruled over its taken lands. After all, Hungary graded the recovery of the territories, which following the decision of the great powers had been taken from her more than twenty years earlier (bearing in mind that the detachment of most of its territories could not be considered righteous on any grounds), as the foremost priority of her foreign policy (except for the fall of 1935 and the beginning of 1938 when there was the chance that by giving up on the territorial demands a greater political advantage could be gained). And within this setting, the only binding circumstance at that time being the agreement of peace and friendship. Anyone who sides with this opinion does not take into consideration a very important aspect: though international agreements are very important legal documents and part and parcel of international politics, they are under all circumstances the creation of a given political situation. They record in writing the stand of affairs at that very

15 Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1918–1945* [Hungary's Foreign Policy 1918–1945]. Budapest, 1988. See also the article by Péter Sipos in this volume.

moment, thus achieving a tabula rasa for the signatories and their surroundings by formulating the endeavours and aims within a given political situation. Should there be any change in the circumstances which had created favourable conditions for the signatories, these legal acts immediately become outdated. No government, holding the very interests of its state and nation in mind, would in a radically changed situation take a stand for complying with the words and letters of "some piece of paper".

And by the end of March 1941, exactly this was the case. After German troops marched into Zagreb on the 10th April and Slavko Kvaternik in the name of the head of the Ustasha, Ante Pavelić, announced the Independent State of Croatia, the first condition specified by the Hungarian government's decision set in: Yugoslavia was dissolved, and thus the state with which Hungary had signed the agreement no longer existed. This was the time when Horthy gave out his famous order: "Ahead, to the millennium old southern borders!" and the state of war was declared between the two states, as it had also been decided at the session of the Yugoslav émigré government on 4th of May 1941. Thus, the period which uprooted the centuries old co-existence and existing system of relationships of the two nations by being placed upon the prevailing new grounds of the 20th century, finally came to an end – the final act was performed for years later, though.

SIPOS PÉTER

Jugoszlávia felosztása 1941-ben

A német nagyhatalmi politika érvényesülése

A kontinens területét a szovjet határtól nyugatra a La Manche csatornáig és az Északi-foktól délre a Vizcayai-öbölig 1940 nyarán a Német Birodalom uralta. Ez a hatalmi helyzet azonban mindaddig ingatag volt, ameddig Nagy-Britannia folytatta a háborút. Hitler ismételt békeajánlatait azonban London határozottan visszautasította.

Németország Kelet felé fordul, 1940–1941

Hitler 1940. július 21-én a hadsereg, a flotta és a légierő főparancsnokainak értekezletén a konok brit magatartást két tényezőre vezette vissza: bizakodásra az amerikai politika fordulatában és az Oroszországba vetett reményre (és hogy mindkettő aktivizálja majd magát Nagy-Britannia mellett). A német diktátor úgy vélte, hogy Sztálin időnyerés végett kacérkodik Angliával, hogy ameddig a háború tart, birtokába vegyen mindent, amit csak akar, s amit nem szerezhet meg, ha hamar létrejön a béke. Walther von Brauchitsch vezértábornagy, a szárazföldi hadsereg főparancsnoka utasítást kapott arra, hogy „foglalkozzék az oroszkérdéssel" és tegyen „gyakorlati előkészületeket" e tárgyban.

A döntő elhatározását a Kelet felé fordulásra Hitler 1940. július 31-én obersalzbergi rezidenciáján jelentette be a fegyveres erők vezetőinek. *„Anglia reménye Oroszország és Amerika. Ha az Oroszországhoz fűzött remény megszűnik, ugyanez történik Amerikával is, mert Oroszország kiesése roppant mód felértékeli Japánt Kelet-Ázsiában. Oroszország Anglia kelet-ázsiai kardja és Amerikáé Japán ellen […] Oroszország az a tényező, amelyre Anglia leginkább számít. Viszont, ha Oroszországot szétzúzzuk, akkor Anglia utolsó reménye is megszűnik."* A hadicélokat Hitler Ukrajna, Fehéroroszország és a Baltikum megszerzésében jelölte meg. Mindezt 1940. december 18-án a „21. sz. Barbarossa-eset" című utasítás foglalta írásba. Ebben a német véderő parancsot kapott arra, hogy a Szovjetunióra „egy gyors hadjáratban" vereséget mérjen.

Németország megjelenése Délkelet-Európában

Hitler döntése a Szovjetunió elleni háborúról lényegesen befolyásolta 1940 második és a következő év első felében a délkelet-európai és a balkáni német politikát. E térségnek ugyanis a német stratégiában kettős szerepe volt: biztosította a keleti határok jobbszárnyát, valamint hadi fontosságú nyersanyagok szállítását. E célok érdekében Hitler erősíteni kívánta a birodalom politikai és katonai befolyását. 1940 szeptemberében elhatározta, hogy – formailag ugyan román kérésre – Wehrmacht-alakulatokat küld

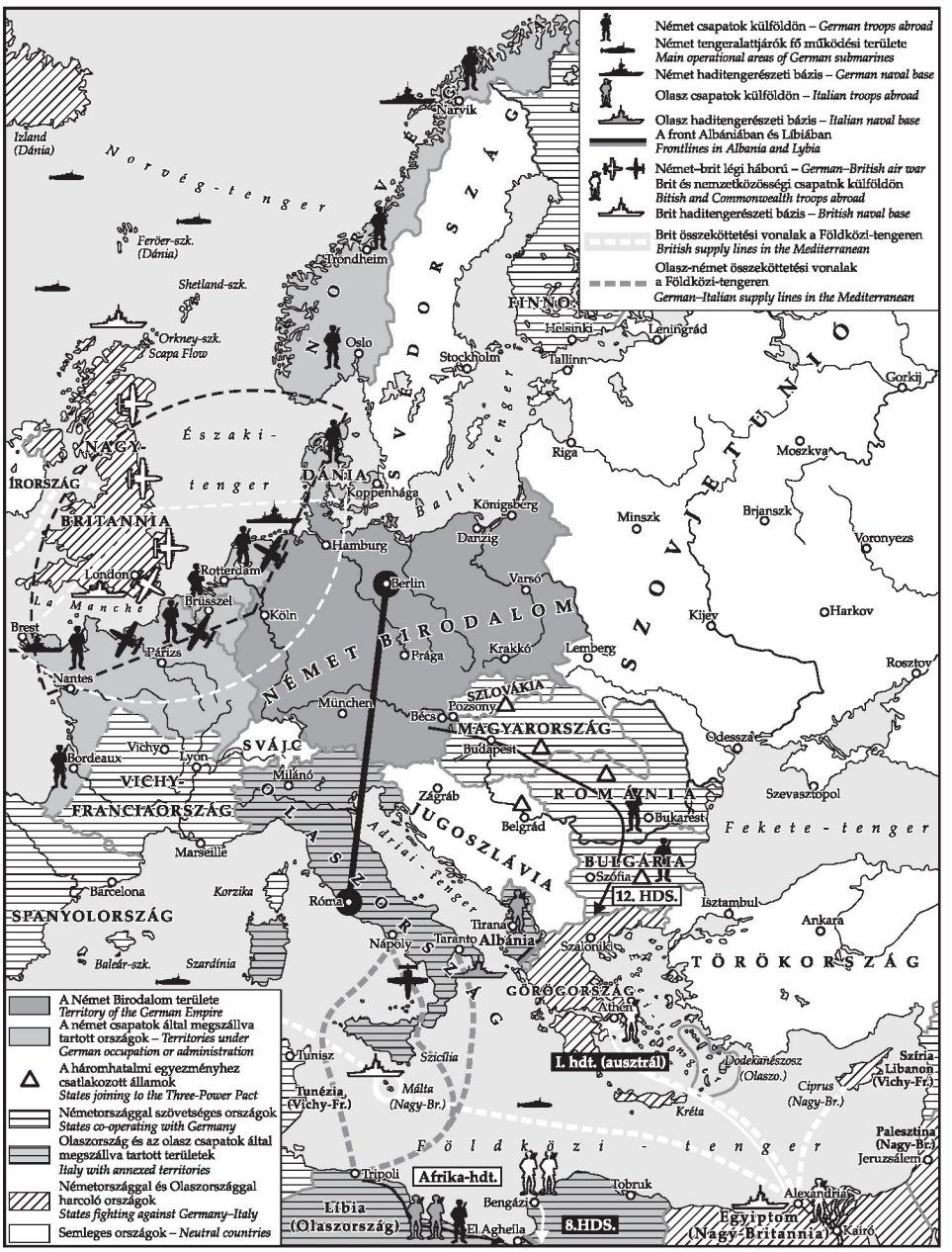

Az európai katonai és politikai helyzet, 1941. január–március
Political and military situation in Europe, January–March 1941

Romániába. Az álcázás végett „tancsapatok"-nak nevezett (egy gépesített és egy légvédelmi hadosztályból, illetve egy vadászgépszázadból álló) erőcsoport, feladatai közé tartozott a ploieşti-i olajvidék védelme, a román hadsereg kiképzése, valamint német és román csapatok bevetésének előkészítése román területről a Szovjetunióval való há-

ború esetén. A magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy a német csapatok országa területén vonuljanak át romániai támaszpontjaikra. Ez az engedékenység *Magyarország fegyveres semlegességének feladását* jelentette.

Háromhatalmi egyezmény

A tengelyhez való kötődést erősítette, hogy 1940 novemberében Magyarország, Szlovákia és Románia csatlakozott Németország, Olaszország és Japán szeptemberben megkötött háromhatalmi egyezményéhez. Az eredeti cél az Egyesült Államok elriasztása volt a háborúba való beavatkozástól Nagy-Britannia oldalán. Berlinben azonban kialakult az álláspont, hogy a délkelet-európai és balkáni kisebb államok a paktumhoz való csatlakozással demonstrálhatják tengelyelkötelezettségüket az angolszászok és a Szovjetunió ellenében. A térségben uralkodó ellenséges államközi viszonyok lehetővé tették Németország számára, hogy az egyes kisebb országokkal bilaterálisan érintkezzék, s külön-külön érvényesítse velük szemben hatalmi fölényét.

A német uralmi pozíciók kiterjesztésében és megszilárdításában különleges szerep jutott a *gazdaságnak*. Németország már 1934–1935-ben meghódította a délkelet-európai piacot. Az érintett országok számára előnyösnek bizonyult a növekvő német importigény agrártermékekre és ásványi nyersanyagokra. A külkereskedelmi kapcsolatok 1939-től alárendelődtek a birodalom hadi érdekeinek.

A német hegemóniában számottevő szerepe volt a térségben uralkodó rendszerek jellegének. Minden országot autoriter rezsim kormányzott. Ezek külpolitikailag is mentesek voltak a közvélemény ellenőrzésétől, módjukban állott a hirtelen orientációváltás és titkos egyezségek megkötése. A tekintélyuralmi rendszereket, amelyek a felső politikai osztályra, az állami bürokráciára és a hadseregre támaszkodtak, Hitler sokkal inkább kívánatos és megbízható partnernek tekintette a fasiszta mozgalmaknál. Ezek ugyanis, ahogyan a romániai Vasgárda 1940–1941-es rövid regnálása bebizonyította, képtelenek voltak arra, hogy „üzemeltessék" az államot, a gazdaságot és az infrastruktúrát a hadi érdekeknek megfelelően. Ezért legfeljebb csak végső tartalék gyanánt jöttek számításba, ahogy például Szálasi Ferenc Nyilaskeresztes Pártja.

Ploieşti-ből Németországba induló kőolajvonatok, 1940
Petrol-carrying trains starting from Ploieşti to Germany, 1940

Ünnepség Románia háromhatalmi egyezményhez csatlakozásakor, Bukarest, 1940
Celebration of joining of Romania to the Tripartite Pact, Bucharest, 1940

A német befolyás eszköztárának szerves részét alkották a több százezer főnyi *német népcsoportok.* A kisebbségeket az SS kötelékébe tartozó Volksdeutsche Mittelstelle (Népi Német Közvetítő Szerv) irányította. A népcsoportok számára 1938–1941 között lehetővé vált, hogy autonóm módon a nemzetiszocialista politikai élet formáit építsék ki, és mintegy „ötödik hadoszlop" gyanánt működjenek.

Németország 1939–1940-ben arra törekedett, hogy távol tartson a délkelet-európai–balkáni térségtől minden háborús cselekményt, elejét vegye az államközi területi viták fegyveres összeütközésig történő eszkalálódásának. Ezt Hitler a szovjet–román, a magyar–román és a bolgár–román vitákban elérte. Elképzelését éppen tengelypartnere, Benito Mussolini olasz diktátor hiúsította meg.

Olaszország és Anglia a Dél-Balkánon, 1940. október–november

Az olasz politika 1935-től, az etiópiai hódító háborútól mindinkább a német érdekek alárendeltjévé vált. Ugyanaz a Duce, aki 1934-ben az osztrák nácik puccskísérlete idején a Brenner-hágón, az osztrák–olasz határon felvonultatott csapatokkal megakadályozta, hogy Hitler támogassa az ausztriai nemzetiszocialisták hatalomátvételi kísérletét, 1938 márciusában kénytelen-kelletlen beletörődött az Anschlussba. A következő esztendőben pedig megkötötte Hitlerrel az „acélpaktum" néven ismert katonai szövetséget.

Olaszország 1940 júniusában szinte napokkal a Wehrmacht franciaországi hadjáratának győzelmes befejezése előtt feladta „nem hadviselő" státusát, hadat üzent Franciaországnak és Angliának. Célja az volt, hogy részesedjék a győzteseknek dukáló zsákmányból és elérje a régi vágyálom beteljesedését: a Földközi-tengert „olasz tóvá" tegye. Első lépésként igényt tartott többek között Nizzára, Savoyára, Korzikára és Tuniszra. Hitler azonban ezeket a kívánságokat nem teljesítette. Egyfelől a jelentéktelen olasz katonai teljesítmény semmiféle jogcímet nem adott számottevő szerzeményekre, másfelől nem fért össze Franciaország-politikájával a szigorú fegyverszüneti feltételeken túl a legyőzött ország további megalázása, ami aláásható az együttműködést és az esetleges angolellenes kooperációt Vichyvel, a kollaboráns francia kormánnyal.

A csalódott Mussolini kárpótlásért a Balkán, s különösen Görögország és Jugoszlávia felé fordult. Kiderült azonban, hogy ebben a törekvésében sem számíthat feltétel nélkül német támogatásra. Hitler elismerte ugyan, hogy a két balkáni állam Olaszország érdekszférájába tartozik, de óva intette tengelypartnerét bárminemű katonai akciótól. Hitler attól tartott, hogy a térségben egy új hadszíntér jöhet létre, ami egyfelől megzavarhatja a keleti hadjárat előkészületeit, másfelől lehetőséget nyújthat Angliának arra, hogy visszatérjen a kontinensre. Az olasz diktátor tudomásul vette a tilalmat, de felháborodott azon, hogy Romániában megjelent a Wehrmacht, méghozzá anélkül, hogy erről Hitler őt előzetesen tájékoztatta volna. Mussolini élt a gyanúperrel, hogy német kollégája minden korábbi egyezség ellenére a Balkánt is be akarja vonni érdekövezetébe. Elhatározta, hogy október végén megtámadja Görögországot az 1939 áprilisa óta olasz fennhatóság alatt álló Albániából.

1940. október 28-án az olasz hadsereg offenzívát indított Görögország ellen, abban a reményben, hogy hamar végez a gyenge kis állammal. Az epiruszi hóborította

hegyekben azonban az olaszok teljes vereséget szenvedtek. A sikeres görög ellentámadás következtében november végén már csak a sok ezer fogoly maradt görög területen a Duce csapataiból.

Ily módon 1940 késő őszén a Balkánon a német érdekek számára veszélyes forgatókönyv körvonalazódott. Megmaradtak ugyanis az angol csapatok is. A brit csapatok elfoglalták Kréta szigetét és a görög szárazföldön brit bombázók települtek, amely potenciális fenyegetést jelentett a romániai olajmezőkre. Nem tűnt lehetetlennek, hogy egy második, angol–német front alakul ki, amit tekintettel a Szovjetunió ellen 1941-ben tervezett hadjáratra a németeknek mindenképp meg kellett akadályozniuk.

Hitler 1941 februárjában kijelentette, a birodalom nem tűrheti, hogy Olaszország vereséget szenvedjen, mert akkor felszabadulnak a Balkánon és az Afrikában lekötött angol erők, ezért *szükség van a német beavatkozásra.* A vezér az egész régióban a Szovjetunió elleni haditerv, a Barbarossa felvonulás déli szárnyát fedező hátországot látott. A kockázatos helyzetből két következtetést vont le: egyfelől meg kell szilárdítani a politikai szövetséget a délkelet-európai államokkal a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás révén, másfelől előkészületeket kell tenni katonai beavatkozásra az olaszok támogatására és főleg annak megakadályozására, hogy Anglia ismét megvesse a lábát a kontinensen.

Magyarország és Románia bevonása a háromhatalmi egyezménybe minden nehézség nélkül 1940 novemberében lezajlott. Nem úgy történt Bulgária esetében. A bolgár államvezetés, élén III. Borisz cárral, elvileg ugyan kifejezte készségét, de a tengelypaktum aláírását halogatta. Bulgária jelentősége a novemberi hadi események – az olasz és az angol dél-balkáni offenzíva – következtében azonban jelentősen megnövekedett a német stratégiában. Egyrészt védelmi zónát jelentett a román olajmezőket fenyegető brit légitámadások ellen, másrészt nélkülözhetetlen felvonulási területként jött számításba a Wehrmacht tervezett görögországi hadjárata esetén. A bolgár kormány végül 1941. március 1-jén csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, miután német részről ígéretet kapott arra, hogy görög területekhez juthat és ezzel kijárat nyílik számára az Égei-tengerhez.

Marita hadművelet, 1940. december

Hitler 1940. november 22-én elrendelte a romániai német katonai misszió megerősítését, hogy a Görögország elleni támadásra előirányzott tíz hadosztály akadálytalanul jusson el Magyarországon és Románián át a Duna bolgár szakaszáig. A támadásba a német vezérkar Wilhelm List vezértábornagy különösen erős, öt hadtestből álló 12. hadseregét kívánta bevonni.

1940. december 13-án adta ki Hitler az utasítást a „Marita" fedőnevű vállalkozás végrehajtására. Ennek célja az első lépésben Észak-Görögország, majd a lehetőségek szerint egészen Korinthoszig a görög szárazföld birtokbavétele. A hadművelet előkészítése során *Magyarország fegyveres semlegessége újabb csorbát* szenvedett. 1940. december 13-án megindult a német alakulatok és hadfelszerelés átszállítása Romániába. Az átvonulás olyan mértékben igénybe vette az ország vasútvonalait, hogy katonai

Invázió Görögország ellen: olasz bombázók az albán–görög határ fölött, 1941. január 9.
Invasion against Greece: Italian bombers over the Albanian–Greek border, January 9, 1941

Görög faluba bevonuló német csapatok az olasz kudarc után, 1941. június
German troops marching in to a Greek village after the Italian failure, June 1941

menetrend lépett életbe, amely éppen a karácsonyi csúcsforgalom idején korlátozta a MÁV személy- és teherforgalmát. 1941. március 2-án megkezdődött a Dunán vert hidakon át a német csapatok bevonulása Bulgáriába. Március végéig befejeződött a 12. német hadsereg főerőinek felvonulása a bolgár–görög határon, a támadás kezdetét április elejére tűzték ki.

Jugoszlávia csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez, 1941. március 25.

Minden előkészület megtörtént a fegyveres leszámolásra Görögországgal. Egyetlen talány maradt: Jugoszlávia, amely középúton járt, s ragaszkodott a semlegességéhez. A belgrádi kormány a küszöbönálló balkáni háborúból okvetlenül ki akart maradni, s nyilvánvalóvá tette, hogy nem engedélyezi sem az olasz, sem a német csapatok áthaladását országa területén. Hitler 1940 végén még súlyt fektetett arra, hogy Jugoszláviával tárgyalások útján jusson megegyezésre. Továbbra is kívánta a gazdasági együttműködést az agrártermékekben és ásványi kincsekben, különösen ércekben bővelkedő országgal. Még területgyarapítást is kilátásba helyezett: Jugoszlávia megkaphatja a görög Szaloniki kikötőjét.

A csalétek – Szaloniki – azonban nem volt eléggé vonzó ahhoz, hogy a balkáni ország elkötelezze magát a tengely mellett. A német nyomás 1941 tavaszán erősödött. Hitler obersalzbergi rezidenciáján március elején személyesen figyelmeztette Pál régensherceget a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás szükségességére a „legrövidebb időn belül". Hajlandó volt Jugoszláviának olyan engedményeket tenni a csatlakozás fejében, amelyeket egyetlen más ország sem kapott vagy merészelt kérni. Németország garantálta a délszláv állam területi integritását, lemondott az átvonulás jogáról és a segélynyújtási kötelezettségről egy esetleges háború esetén az Egyesült Államokkal, illetve a Szovjetunióval. Továbbá Belgrád ismételten titkos ígéretet kapott Szaloniki birtoklására.

A jugoszláv kormány végül 1941. március 21-én a csatlakozás mellett döntött, s március 25-én Bécsben a miniszterelnök aláírta a szerződést. *A döntés alapvető oka a*

Jugoszlávia csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez. Az aláírók: Dragiša Cvetković jugoszláv miniszterelnök és Cincar-Marković külügyminiszter.
Bécs, 1941. március 25.
Yugoslavia joins the Tripartite Pact. Dragiša Cvetković Yugoslav Prime Minister and Cincar-Marković Minister of Foreign Affairs are signing the treaty. Vienna, March 25, 1941 (ratnakronikasplita.com)

birodalom katonai erejétől való félelem volt. A jugoszláv hadügyminiszter becslése szerint a hadsereg német támadás esetén csupán Bosznia és Hercegovina megközelíthetetlen hegyeiben tudna egy hónapnál tovább kitartani, az ország többi részét a Wehrmacht napok alatt elfoglalná.

Figyelmen kívül maradt azonban két tényező. Egyfelől a Szerbiában tradicionálisan erős németellenes közhangulat, másfelől a hadsereg, s különösen a légierő felső parancsnoki karának angolbarát érzülete. A jugoszláv kormányférfiak sem voltak optimisták és magabiztosak. Cvetković miniszterelnököt, aki az aláírás után, március 26-án Budapesten át utazott haza, a protokoll szerint a magyar külügyminisztérium egyik munkatársa üdvözölte a pályaudvaron. Kérdésére, hogy *„…mikor érkezik Belgrádba, miniszterelnök úr?”*, a lakonikus válasz így hangzott: *„…ekkor és ekkor, de nem tudom, hogy még miniszterelnök leszek-e.”*

Államcsíny Jugoszláviában, 1941. március 27.

A kormányfő balsejtelmei valóra váltak. Egy spontán népi tüntetésektől támogatott államcsíny, amelyet angolbarát tábornokok és tisztek hajtottak végre, március 27-én elsöpörte a kormányzatot. Haragos tömegek tódultak Belgrád utcáira. Ez volt az egyetlen

főváros a korabeli Európában, ahol darabokra szaggatták Hitler képét és horogkeresztes zászlókat égettek, miközben angol és francia lobogókat lengettek.

Pál régensherceg az ország elhagyására kényszerült, és a kiskorú, még megkoronázatlan II. Péter király lépett a trónra. A kormányfői tisztséget Dušan Simović tábornok töltötte be. Mindennek azonban már aligha volt jelentősége. Az új vezetés sorsát hivatalba lépése óráiban Hitler már eldöntötte. A diktátor még 27-én értesült a belgrádi államfordulatról. Nyomban magához rendelte a katonai vezetőket, akiknek kijelentette, hogy elhatározta Jugoszláviának mint államnak a szétzúzását. A támadást nem előzi meg ultimátum vagy hadüzenet, és nem veszi tudomásul az új vezetés nyilatkozatát a csatlakozás érvényben maradásáról.

Németország támad, 1941. április 6.

A Jugoszlávia elleni hadművelet stratégiai szempontból nem jelentett problémát a Wehrmacht számára. Hiszen „csupán" a Görögország elleni Marita-terv kibővítésére volt szükség Jugoszlávia leveréséhez. Ehhez a német hadvezetőség a délkelet-európai–balkáni térségben elegendő erővel rendelkezett. A 12. hadsereget részben átcsoportosította az ország déli része elleni támadásra, északi irányban pedig a Stájerországban és Magyarországon újonnan feltöltött 2. hadsereget alkalmazták. A támadás mindkét ország ellen április 6-án kezdődött és igen rövid idő alatt teljes győzelemmel végződött. A román és bolgár területeken Görögország ellen felvonultatott alakulatokat 9 napon belül átcsoportosították Skopje és Belgrád ellen. Nyugat-Magyarországon és az egykori osztrák–jugoszláv határon március 29. és április 10. között a 2. német hadsereg alárendeltségében 9 német hegyivadász, gyalogos, páncélos és gépesített hadosztály összpontosult Zágráb és Szarajevó, valamint a boszniai hegyvidék elleni támadásra. Jugoszlávia április 17-én, Görögország április 23-án kapitulált. Hitlernek sikerült katonailag, politikailag és gazdaságilag biztosítania a Szovjetunió ellen irányuló Barbarossa hadművelet déli szárnyát.

A német diktátor Jugoszláviát koalíciós háborúval kívánta a lehető leggyorsabban szétzúzni, ezért számításba vette Olaszország, Magyarország és Bulgária bevonását. Romániának a német hadvezetés nem szánt aktív szerepet, csupán Temesvár környékén vontak össze német erőket tartalékképzés végett. Bulgária a hadjáratban való részvételt a „török veszélyre" hivatkozva elhárította, de ígéretet tett megszálló csapatokra a győzelem után. Olaszországtól a németek nem vártak hatékony közreműködést sem Albániában, sem az olasz–jugoszláv határon. Nem így jártak el Magyarország esetében.

Olasz és német területgyarapítások

A délszláv állam szétzúzása Jugoszlávia felosztását jelentette a koalíciós partnerek között. A legfontosabb törekvés az volt, hogy megszűnjék a Balkánon a szerb befolyás. Az osztozkodás során Berlin legalább részben helyt adott Olaszország, Magyarország és Bulgária területi igényeinek, ezzel még inkább a birodalomhoz kötötte szövetségeseit.

1941. április 18-án, még a fegyverszünet aláírásának napján német–olasz egyezmény parafálta *Szlovénia felosztását.* Ennek értelmében a hajdani osztrák tartományok, Stájerország és Karintia azon területeit, amelyek a jugoszláviai Szlovénia északi részét képezték, Németországhoz, déli övezetét pedig Olaszországhoz csatolták. A birodalom 9600 km² területtel és 775 ezer lakossal gyarapodott. Az új szerzeményeket polgári közigazgatás alá rendelték, formálisan azonban egyelőre egyik területet sem kebelezték be a Nagynémet Birodalomba. A felosztás után is folyamatos maradt a hadi fontosságú ércek, ólom, vas, cink, réz, króm stb. szállítása. Ezért Kelet-Szerbiában külön német védelmi területet jelölt ki.

Szerbia német katonai megszállás és igazgatás alá került. Az 1941. április 24-én Bécsben lezajlott német–olasz megbeszélésen Hitler és Ciano megegyezett abban, hogy Szerbia „olyan kicsiny maradjon, amennyire lehetséges, s így lehetetlenné válik, hogy a jövőben megismétlődjön az összeesküvő klikk árulása". A Bánát szintén német katonai megszállás alá került.

Olaszország megkapta Szlovénia déli részét Ljubljanával. Montenegrót az olasz hadsereg szállta meg. S megvalósult a régi álom – olasz fennhatóság alá került az Adriának az itáliai félszigettel átelleni partja: a Fiumei-öböl és környéke, a dalmáciai partvidék Zára és Split között a szigetekkel, kivéve Pag, Brać és Hvar nagy szigeteit, a Cattarói-öböl és környéke, összesen 5400 km², 380 ezer lakossal. Az olasz uralom alatt lévő Albániához csatolták az északi részével határos jugoszláv területet, így Montenegró egy részét, Koszovó nagyobb felét. Az olasz protektorátus területe 28 ezer km²-ről 43 ezer km²-re növekedett.

Az önálló Horvátország létrehozása

Hitler Jugoszlávia feldarabolásában döntő fontosságú mozzanatnak tekintette az önálló Horvátország létrehozását. Ezzel Mussolini is egyetértett (a római politika a független Horvátország trónjára a Savoyai-ház egyik hercegét ültette, II. Tomiszláv néven). A Független Horvát Állam birtokállományát a horvát–szlavón törzsországok, Bosznia (a Drináig), Hercegovina és a dalmát partvidék egy része alkották. Területe 102 ezer km² volt, a jugoszláv királyság kétötöde, és kétszer akkora, mint a németek megszállta maradék Szerbia. A 6 millió lakosból 3 millió katolikus horvát, 2 millió pravoszláv szerb és bosnyák, félmillió boszniai muszlim, 140 ezer német, 70 ezer magyar, 40 ezer zsidó, valamint 150 ezer szlovén, cseh, szlovák és ukrán volt. Az NDH lakosságának etnikai és vallási összetétele nem felelt meg az usztasa álomnak, amely nem csupán független, hanem egyöntetűen katolikus és horvát országot képzelt el, amelyben nincsen helye más vallásoknak és etnikumoknak. Ante Pavelić „Poglavnik" vezetésével gőzerővel és a legkíméletlenebb módszerekkel nyomban meg is kezdődött a „homogenizálás". *„A zágrábi kormányzás háromféle módon törekedett a szerb kérdés megoldására: a szerbek katolikus hitre való áttérítésével, tömeges áttelepítésükkel-elüldözésükkel és végül tömeges megsemmisítésükkel"* – jellemezte az usztasa politikát Palotás Emil történész. A koncentrációs táborokban 300-350 ezer szerbet gyilkoltak meg. A legnagyobb láger Jasenovác volt, a Száva partján, Zágráb-

tól 100 km-re. Áldozatul esett a zsidóság 80%-a, mintegy húszezer cigány és az usztasák politikai ellenfelének zöme.

Az usztasák kegyetlenségére csupán egyetlen epizód pars pro toto. 1941-ben Curzio Malaparte olasz író, haditudósító, aki századosi egyenruhájának köszönhetően szabadon mozgott a németek és olaszok megszállta országokban, felkereste székhelyén Ante Pavelićet. A Poglavnik íróasztalán egy nagy vesszőkosarat látott, amely, úgy vélte, osztrigát tartalmazott. A diktátor azonban felvilágosította: *„Hűséges usztasáim ajándéka: húsz kiló emberszem."*

Bulgária jelentős „jutalmat" kapott annak fejében, hogy átengedte területét a Wehrmacht Jugoszlávia és Görögország elleni felvonulásához. A bolgár csapatok megszállták Macedónia nagy részét, valamint Kelet-Szerbia határ menti sávját, 28 ezer km² területet. Görögországtól pedig megszerezték Nyugat-Trákiát égei-tengeri kijárattal.

Magyarország részesedése a területekből

Azok az ígéretek, amelyekkel a vezér és kancellár rávette Horthy Miklós kormányzót a hadjáratban való részvételre, csak részben valósultak meg. Magyarország visszakapta ugyan a Bácskát, a baranyai háromszöget és a Muravidéket, összesen 11 ezer km² területet, 1 millió lakossal, de nem jutott tengeri kijárathoz, s nem foglalhatta el a Bánátot sem. Antonescu ugyanis résen volt. A Conducător 1941. április elején Brauchitsch vezértábornagytól értesült a Jugoszlávia elleni támadás tervéről és nyomban kérte, hogy a Tiszától keletre ne vessenek be magyar alakulatokat. Hivatalosan Antonescu április 5-én kapott tájékoztatást a másnap induló német támadásról egy német diplomata révén. A román államvezető közölte az informátorával, hogy Románia távol marad a hadjárattól, de amennyiben magyar csapatok behatolnak a Bánát jugoszláviai részére, a román hadsereg parancsot kap a magyarok kiűzésére.

Csakhamar kiderült, hogy Bukarest sem akart kimaradni a „hullarablásból". Április 23-án Antonescu memorandumot küldött Berlinbe és Rómába, s ebben hangsúlyozta, hogy jóllehet Romániának nem voltak területi követelései Jugoszláviával szemben, a bolgároknak és a magyaroknak tett jelentős engedmények következtében új helyzet állt elő és Románia követeli a Bánát egykori jugoszláv részét.

Az 1941. április 24-i bécsi német–olasz megállapodás kimondta, hogy a Bánát továbbra is német megszállás alatt marad, hogy elejét vegyék a magyar–román konfliktusnak. Magyarország az egyezmény értelmében szabad kikötőt kap Dalmáciában, de ezt konkrét formában nem rögzítették.

Irodalom

Ciano's Diary 1939–1943. London–Toronto, 1947.

Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, 1998.

Generaloberst Halder: *Kriegstagebuch. Band II.* Stuttgart, 1963.

Keegan, John: *A második világháború.* Budapest, 2003.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* Budapest, 2003.

PÉTER SIPOS

The Division of Yugoslavia in 1941

The Predominance of German Great Power Policy

In the summer of 1940 the continent between the Soviet border and the English Channel, from the North Cape South to the Bay of Biscay was under the control of the Third Reich. This situation, however, was unstable as long as Britain kept on fighting, and London resolutely rejected all Hitler's peace proposals.

Germany Turns East, 1940–1941

At a meeting of army, navy and air force commanders on 21 July 1940 Hitler traced back the stubborn British behaviour to two factors: confidence in the American political juncture and hope in Russia (and that both countries will actively support Britain). The German dictator thought that Stalin negotiated with England only to buy some time, to get everything he wanted while the war lasts, things he couldn't get in case of an early peace. Field Marshal Walther von Brauchitsch, commander of the army was given the order to "deal with the Russian question" and make "practical preparations" about it.

Hitler announced his decisive resolution at his Obersalzberg residence about turning east on 31 July 1940 for the leaders of the armed forces. "England's hope is Russia and America. If the hope regarding Russia ends, the same will happen about America since Russia's disappearance will make Japan far stronger in the Far East. Russia is the sword of England and America against Japan in the Far East. [...] Russia is the factor England counts on the most. However, if we crush Russia, the last hope of England will cease to exist." Hitler indicated Ukraine, Belorussia and the Baltic area as military goals. All this was put in writing in "Weisung Nr. *21: Fall Barbarossa*" dated 18 December 1940. In the document the German military force was ordered to defeat the Soviet Union "in a rapid campaign".

Germany Appears in Southeast Europe

Hitler's decision about the war against the Soviets significantly influenced German policy regarding Southeast Europe and the Balkans. This area had a twofold role in German strategy: securing the right flank of the Eastern borders and providing resources for the military. To this end Hitler wanted to strengthen Germany's political and military influence. In September 1940 he decided to send Wehrmacht units to Romania – officially for Romanian request. To cover this move the German force (a mechanized division, an anti-aircraft division and a fighter squadron) was designated

as "training units", and it was to defend Ploiești oil resources, train the Romanian army and prepare the deployment of German and Romanian troops from Romanian soil in case of a war against the Soviet Union. The Hungarian government allowed the German units to travel through Hungary to their Romanian bases. This meant *giving up Hungary's armed neutrality.*

Tripartite Pact

The ties to the Axis powers were strengthened when in November 1940 Hungary, Slovakia and Romania joined the Tripartite Pact signed in September by Germany, Italy and Japan. The original goal was to make the U.S. cancel its plans about participating in the war on Great Britain's side. However, German leaders decided to make smaller states in Southeast Europe and the Balkans demonstrate their dedication to Axis powers against Anglo–Saxon countries and the Soviet Union by joining the pact. Hostile interstate relations in the area made it possible for Germany to establish bilateral connections with each country and utilize its power superiority.

Economy had a special role in extending and strengthening German positions. The Southeast European market was already conquered during 1934–1935 by Germany. The rising German need for imported agricultural products and mineral resources was beneficial for the area's countries. From 1939 on external trade relations were subordinated to the empire's military interests.

The characteristics of systems within the area had a significant role in establishing German hegemony. All the states were governed by authoritarian regimes. Their foreign policies were not controlled by the public, therefore they were able to suddenly change their orientations and make secret agreements. Authoritarian systems based on the upper political class, state bureaucracy and army were much more favoured and wanted by Hitler than Fascist movements since these were markedly unable to run the state and the economy properly, in accordance with military interests, as proven by the short rule of the Romanian "Iron Guard" in 1940–1941. That is why they were considered only a last reserve like Ferenc Szálasi's Arrow Cross Party.

German minorities consisting hundreds of thousands of people constituted an organic part of the German influence's inventory. These were controlled by Volksdeutsche Mittelstelle (People's German Mediator Organisation) from the structure of SS. During 1938–1941 it became possible for these minorities to establish forms of national socialist political life in an autonomic way and function as a "fifth column".

In 1939–1940 Germany strived to keep every military activity away from Southeast Europe and the Balkans to prevent escalation of interstate disputes into armed conflicts. Hitler succeeded in this effort in Soviet–Romanian, Hungarian–Romanian and Bulgarian–Romanian disputes. Finally his intentions were confuted by his Axis ally, Italian dictator Benito Mussolini.

Italy and England in the South Balkans, October–November 1940

From 1935, when they started their conquest in Ethiopia, Italian politics became increasingly subordinated to German interests. The same Duce who encumbered Hitler's support of the Austrian national socialists' coup d'etat attempt by deploying his troops in the Brenner Pass, the Austrian–Italian border, was forced to accept the Anschluss in March 1938. What is more, in the next year he established a military alliance entitled „Steel pact" with Hitler.

In June 1940, shortly before the victorious completion of the Wehrmacht campaign in France, Italy gave up her non-combatant status and declared war against France and England. Mussolini's goal was to get a share from the prize for winners and make the old dream come true: transform the Mediterranean Sea into an "Italian lake". As a fist step he laid claim to Nice, Savoy, Corsica and Tunis. However, these wishes were not fulfilled by Hitler. Firstly, the insignificant Italian military performance did not make these serious demands seem any more rightful; on the other hand a further humiliation of the defeated country did not fit into his policy towards France, since it could have hindered the coexistence and a potential Anti-English cooperation with the collaborative French Vichy-government.

The disappointed Mussolini turned towards the Balkans, especially Greece and Yugoslavia, for compensation. However, as it turned out, the lack of unconditional German support haunted this endeavour as well. Though Hitler acknowledged that these two Balkans states belonged to Italy's sphere of interest, he warned his Axis partner not to engage in any military ventures. Hitler was afraid that a new theater of conflict would come into existence, disturbing preparations for the Eastern campaign and giving a chance to England to return to the continent. The Italian dictator accepted this restraint but having learned that the Wehrmacht had appeared in Romania without Hitler having him informed beforehand he was furious. Mussolini suspected that his colleague would want to draw the Balkans into his sphere of interest despite any agreement made earlier. He decided to assault Greece in late October from Albania, which was under Italian control since April 1939.

On 28th October 1940 the Italian army launched an offensive against Greece in the hope that the weak and small country would soon surrender. However, the Italians were utterly defeated in the snow of the Epirus Mountains. After a successful Greek counterstrike in late November only the thousands of prisoners of war remained from the army of the Duce.

Therefore in late autumn 1940 a scenario was forming in the Balkans that threatened German interests, since English troops had also remained on Greek soil. These occupied the island of Crete where British bombers were deployed, potentially endangering Romanian oilfields. The opening of a second English–German front seemed not unlikely, something the Germans had to prevent at any cost because of the campaign against the Soviet Union planned for 1941.

In February 1941 Hitler announced: the Reich would not tolerate an Italian defeat since British forces engaged in the Balkans and Africa would became free to operate, therefore *a German intervention was necessary.* The Fuehrer saw the whole region as

a hinterland supporting the southern flank of the Barbarossa campaign against the Soviets. For him, the risky situation brought two consequences: political alliance with South-eastern European states had to be strengthened by joining the Tripartite Pact and on the other hand preparations should be made for a military intervention supporting the Italians to keep England from acquiring a foothold on the continent.

Hungary and Romania joined the Tripartite Pact without any problems in November 1940. However, things were different with Bulgaria. The Bulgarian leaders, ruled by Boris III, expressed their readiness in theory but procrastinated signing the pact. However, as a result of military activities in November (the Italian and English offensives in the South of the Balkans) Bulgaria's importance significantly increased in the German strategy. It could function as a defensive zone against British airstrikes threatening Romanian oilfields and was considered invaluable deployment area for the Wehrmacht's planned offensive in Greece. Finally the Bulgarian government joined the pact on 1 March 1941 after the Germans promised that the country would acquire a corridor to the Aegean Sea by getting Greek territories.

Operation Marita, December 1940

On 22 November, Hitler ordered the reinforcement of the German military mission in Romania, so the ten divisions prepared for the attack against Greece could reach unopposed the Danube's Bulgarian stretch via Hungary and Romania. German military command would have liked to involve the outstandingly powerful 12th army in the attack which consisted of five legions of Generalfeldmarschall Wilhelm List.

On 13 December 1940, Hitler gave orders to initiate the venture code-named "Marita". As a first step, the aim was to conquer Northern Greece and, possibly, the entire mainland Greece up to Corinth. During the preparations for this operation, *the armed neutrality of Hungary was once again violated.* On 13 December 1940, German units and ammunition began to be transferred to Romania. Marching through the country meant such an imposition for railway lines that a military time-table was put into force – at a time of Christmas rush hours, thereby hindering passenger trains as well as goods trains of the MÁV (Hungarian State Railways). On 2 March 1941, German units marched into Bulgaria through bridges on the River Danube. By the end of March, the main forces of the 12th German army had been marshalled along the Bulgarian–Greek border and the start of the attack was scheduled for the beginning of April.

Yugoslavia Joins the Pact, 25 March 1941

All preparations were completed for a military reckoning with Greece. There was only one riddle left: Yugoslavia in the middle-of-the-road, sticking to its neutrality. The Belgrade government at all means wished to be left out of the Balkans war knocking on the door and it made obvious that it would not allow the adjournment of either Italian or German troops via the country's territory. At the end of 1940, Hitler still

emphasised the importance of negotiations with Yugoslavia to reach a compromise. He still wished an economic co-operation with a country rich in agrarian products and minerals, especially in ore. There was even a territorial increase in the offing: Yugoslavia could receive the Greek port of Thessaloniki.

However, holding out Thessaloniki as the carrot was not attractive enough for the Balkan country to commit itself to the Axis. German pressure increased in the spring of 1941. At his residence in Obersalzberg, in the beginning of March, Hitler warned Prince Regent Paul face to face of the necessity to join the Tripartite Pact "as soon as possible". In order for Yugoslavia to join the Pact, he was willing to make such concessions that no country could get or even dare to ask for. Germany guaranteed the territorial integrity of the South Slav State, renounced the right to march through the country and erased the obligation of aid during a contingent war with the United States or with the Soviet Union. Furthermore, Thessaloniki was once again secretly promised to Belgrade.

Finally, the Yugoslav government decided to join the Pact on 21 March 1941, and on 25 March, the Prime Minister signed the treaty in Vienna. *The principal cause of the decision, however, was the fear from Germany's military power.* According to the estimations of the Yugoslav Minister for Military Affairs, in case of a German attack, their army could only last for a little more than one month in the unapproachable mountains of Bosnia and Herzegovina, the rest of the country would be occupied by the Wehrmacht in a couple of days.

However, they left two factors out of consideration. The first was the traditionally strong anti-German public feeling in Serbia, the second was the pro-British stance of the army and especially of the supreme command of the air force. Yugoslav politicians in the government were neither optimistic, nor confident. Prime Minister Cvetković after the signature of the treaty travelled home via Budapest on 26 March, and according to protocol, a representative of the Hungarian Foreign Ministry greeted him duly at the station. To the question "when he, the Prime Minister would arrive at Belgrade" he laconically replied "...at this and that time, yet I do not know whether I would still be a Prime Minister then."

Coup d'état in Yugoslavia, 27 March 1941

The Prime Minister's worst fears became reality. A coup d'état, supported by spontaneous demonstrations of the people and carried out by pro-British generals and officers, swept away the government on 27 March. Angry mobs filled the streets of Belgrade. This was the only capital city in contemporary Europe where Hitler's pictures were torn to pieces and flags with swastika were burnt while people were waving British and French flags.

Prince Regent Paul was forced to flee the country and the underage, uncrowned king, Peter II came to the throne. General Dušan Simović became head of the government. Nevertheless, all these had little importance. The fate of the new leaders had already been decided by Hitler at the very first hours of the government's coming

into existence. The dictator was informed of the changes in Belgrade already on 27 March. He immediately summoned military leaders, to whom he declared that he had decided to crush the Yugoslav State. This attack would not be preceded by an ultimatum or a declaration of war; he also ignored the declaration of new leaders about the treaty's staying in effect.

Germany Attacks, 6 April 1941

From a strategic point of view, the operation against Yugoslavia did not pose problems for the Wehrmacht. They "merely" needed an extension of the Plan Marita against Greece in order to defeat Yugoslavia. For this, the German military command had sufficient units in the South Eastern European and Balkans region. The 12th army was partly re-grouped for an attack against the southern parts of the country, while in the northern direction they utilised the 2nd army that was newly supplied in Styria and Hungary. The attack against both countries started on 6 April and in no time, they ended it with total victory. Units lined up against Greece in Romanian and Bulgarian territories were re-grouped in nine days against Skopje and Belgrade. Between 29 March and 10 April, in Western Hungary and along the one-time Austrian–Yugoslav border under the command of the 2nd German army, nine German mountain fighter divisions, infantry divisions and armoured divisions were centred for an attack against Zagreb, Sarajevo and the Bosnian Mountains. Yugoslavia capitulated on 17 April and Greece on 23 April. From military, political and economic perspectives, Hitler managed to secure the southern wing of the operation Barbarossa against the Soviet Union.

The German dictator wanted to crush Yugoslavia with a coalition war as soon as possible, so he took into consideration the inclusion of Italy, Hungary and Bulgaria. The German military command did not envisage an active role for Romania; they only centred German forces for reserve purposes around Temesvár (Timişoara). Bulgaria declined participation in the campaign, mentioning the "Turkish threat" but promised occupying forces after the victory. From Italy, Germans did not expect effective contribution neither in Albania nor along the Italian–Yugoslav border. However, the policy was different in the case of Hungary.

Italian and German Territorial Expansion

Crushing the South Slav state meant the division of Yugoslavia between coalition partners. The foremost aim was the cessation of Serb influence in the Balkans. During the sharing process, Berlin at least partially recognised the territorial claims of Italy, Hungary and Bulgaria, thereby tying them even closer to the German Empire.

On 18 April 1941, on the day of signing the cease-fire, a German–Italian treaty declared the *division of Slovenia*. According to this, territories of the one-time Austrian provinces of Styria and Carinthia were annexed to different countries: northern territories belonging to Yugoslav Slovenia were annexed to Germany; southern parts

were annexed to Italy. The Empire was increased by 9,600 km² in area and 775,000 people. New acquisitions were rendered under civil administration, but formally none of the territories were incorporated into the German Empire. After the division, ores important from a military perspective were still transported (lead, iron, zinc, copper, chrome etc). Thus, in Eastern Serbia, there was a specific, protected German territory.

Serbia came under German military occupation and administration. During German–Italian talks in Vienna on 24 April 1941, Hitler and Ciano agreed to make Serbia "as minute as possible so there would be no more betrayal by plotting cliques in the future". The Banat, too, fell under German military occupation.

Italy received the Southern part of Slovenia as well as Ljubljana. Montenegro was occupied by the Italian army. And the old dream became reality – the Adriatic coast vis-à-vis the Italian Peninsula fell under Italian administration: Rijeka Bay and its environs, the Dalmatian coastline between Zara and Split with its islands (except for bigger islands of Pag, Brać and Hvar), the Cattaro Bay and its environs – altogether 5,400 km² and 380,000 inhabitants. Yugoslav territories along the northern borders of Albania, a part of Montenegro and the majority of Kosovo were annexed to Italian-ruled Albania. The Italian Protectorate grew from 28,000 km² to 43,000 km².

An Independent Croatia

Hitler considered the creation of an independent Croatia a crucial move in partitioning Yugoslavia. Mussolini agreed, Rome installed a prince from the House of Savoy, Tomislav II on the throne of the independent Croatia. The estates of the Independent State of Croatia were made up of the Croatian–Slavonian countries, Bosnia (until the River Drina), Herzegovina and a part of the Dalmatian coastline. Its area was 102,000 km², two-fifths of the Kingdom of Yugoslavia, twice the size of the remaining German-occupied Serbia. Out of six million inhabitants, there were 3 million Catholic Croatians, 2 million Pravoslav Serbs and Bosnians, half a million Bosnian Muslims, 140,000 Germans, 70,000 Hungarians, 40,000 Jews and 150,000 Slovenes, Czechs, Slovaks and Ukrainians. The ethnic and religious composition of NDH inhabitants did not match the Ustasha dream that not only envisaged an independent country but also a homogeneously Catholic and Croatian state, in which there would be no place for other religions or ethnic groups. With the "Poglavnik" leadership of Ante Pavelić, this "homogenising" started immediately with the cruellest methods and in full blast. "The Zagreb government attempted to solve the Serb problem in three ways: to convert Serbs to Catholicism, their mass-relocation or persecution and their mass-extermination" – as historian Emil Palotás described Ustasha politics. 300-350,000 Serbs were killed in concentration camps. The biggest lager was the one at Jasenovác on the bank of the River Sava, some 100 km from Zagreb. 80% of Jewry fell victim, as well as 20,000 Romas and almost all political opponents of the Ustashe.

Just one episode to illustrate the cruelty of the Ustashe – pars pro toto. In 1941, the Italian writer and military correspondent Curzio Malaparte, having a captain's uniform could easily travel about in countries under German and Italian occupation. He visited

Ante Pavelić at his seat. On the desk of the Poglavnik, he saw a huge basket supposedly full of oysters. The dictator enlightened him about the contents of the basket: "Here is a present from my loyal Ustashe: twenty kilograms of human eyes."

Bulgaria received a substantial "reward" for letting its territory over to the Wehrmacht in marches against Yugoslavia and Greece. Bulgarian units could invade the majority of Macedonia and the borderline zone of Eastern Serbia: an area of 28,000 km^2. From Greece, they obtained Western Thrace with an exit to the Aegean sea.

Hungary's Share

The promises with which the Fuehrer and Chancellor persuaded Governor Miklós Horthy to participate in the campaign, were not kept in their entirety. Hungary received Bačka, the Baranja Triangle and Prekmurje, altogether 11,000 km^2 and 1,000,000 inhabitants but it did not get an exit to the sea or the Banat region. It happened so because Antonescu stood on guard. At the beginning of April 1941, the Conducător was informed by Generalfeldmarschall Brauchitsch about the plans of an attack on Yugoslavia and he immediately asked not to deploy Hungarian units east of the River Tisza. Officially, Antonescu only received news about the German attack scheduled for the next day on 5 April, from a German diplomat. The Romanian leader of the state told his informer that Romania would stay away from the campaign but if Hungarian troops foray into Yugoslav territories of Banat, the Romanian army would expel Hungarians.

It soon became clear that Bucharest did not want to be left out of "grave-robbing". On 23 April, Antonescu sent a memorandum to Berlin and Rome stating that although Romania had no territorial claims in Yugoslavia, this was a completely new situation due to significant Bulgarian and Hungarian concessions, so Romania demanded the one-time Yugoslav part of Banat.

On 24 April 1941, a German–Italian pact in Vienna stated that the Banat region would continue to remain under German occupation to preclude a conflict between Hungary and Romania. The pact stated that Hungary would receive a free port in Dalmatia but it was not recorded in a tangible form.

Bibliography

Ciano's Diary 1939–1943. London–Toronto, 1947.

Fülöp, Mihály–Sipos, Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* [Hungarian Foreign Policy in the 20th Century.] Budapest, 1998.

Generaloberst Halder: *Kriegstagebuch. Band II.* Stuttgart, 1963.

Keegan, John: *A második világháború.* [The Second World War.] Budapest, 2003.

Palotás, Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében.* [The History of Eastern Europe in the First Half of the Twentieth Century.] Budapest, 2003.

ABLONCZY BALÁZS

Teleki Pál dilemmái

Teleki Pál, az 1941. április 2-áról 3-ára virradó éjjelen öngyilkosságot elkövető miniszterelnök az egyik legtöbbet idézett, emlegetett 20. századi magyar történeti személyiség. A történelem iránt érdeklődő közvéleményt foglalkoztatják Teleki halálának körülményei, évekkel ezelőtt nagy vitát kiváltott szobrának ügye. Emlékét ápolja a cserkészmozgalom és a politikájára rokonszenvvel tekintő értelmiségiek köre. Mi vezetett el ennek a kétségkívül formátumos, ugyanakkor számos ellentmondásos vonással terhelt politikus-tudósnak a halálához, milyen döntések formálták azt az utat, amelynek a végén az önként választott halál állt? – cikkünk erre próbál választ találni.

A háború szele

1939-ben Teleki Pál a közkedvelt politikusok közé tartozott a háborúból kimaradó Magyarországon. A nyilvánosság megrostálása (az Est-lapok betiltása és átalakítása, illetve az ellenzéki lapok között rendet vágó lapengedély-felülvizsgálatok), a közvéleményben szándékkal erősített tudós-tanár imázs, Kárpátalja visszacsatolása, a győri program és a nyomában beinduló gazdasági fellendülés, szociális reformtörvények, a rend és nyugalom látszatára való törekvés és talán az általa támogatott második zsidótörvény miatt is: Teleki népszerű volt. Választási beszédeit ezrek hallgatták, és tapsoltak végeérhetetlenül

Teleki Pál portréja kevéssel halála előtt
Portrait of Pál Teleki soon before his death

kígyózó mondatainak az 1939. tavaszi választási kampány során, a szegedi tanyavilágban többen is felkérték keresztapának, az országgyűlésben olyan nagy többség állt mögötte, amilyen egyetlen kormányfő mögött sem 1920 óta. A háborúból való kezdeti magyar kimaradás pedig tovább növelte az iránta megnyilvánuló rokonszenvet. Bár a háború elején bevezetett sajtócenzúra és a fokozatosan tért nyerő kötött gazdálkodás bizonyosan nem volt népszerű, az előtte álló hatalmas feladatokat a Teleki-kormány egy többékevésbé stabilizált országgal tudta végrehajtani.

A *külpolitikai problémák* közül a magyar történetírás jobbára a német–lengyel háború első napjaiban *megtagadott német átvonulási kérést* szokta említeni, amikor a magyar fél némi tanakodás után nem járult hozzá, hogy német kórházvonatok használhassák a Kassa–Nagyszalánc–Velejte vasútvonalat. Kevésbé ismert, hogy a néhány nappal későbbi hasonló szlovák kérést is megtagadta a Teleki-kabinet. Ez az egy példa – a területi szuverenitás kérdése – azonban elég jól mutatja a magyar külpolitikai mozgástér szűkülését a háború éveiben: míg 1939 szeptemberében a magyar kormány nemet mondhatott a német kérésre, 1940 őszén, a második bécsi döntés és a romániai politikai krízis nyomán hozzá kellett járulnia, hogy német „tancsapatok" – valójában a román olajmezők biztosítására és a közrend fenntartására kiküldött haderő – átvonuljanak Magyarország területén. (A minisztertanács meghatározta, hogy a német véderő tagjai hol szállhatnak ki a leplombált vagonokból, hol vételezhetnek vizet a legénységnek vagy szenet a mozdonyokba.) 1941 tavaszán ez a mozgástér tovább szűkült: a magyar kormánynak hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy a Wehrmacht Magyarország

A második Teleki-kormány, 1939–1941 (MNM)
The second Teleki administration, 1939–1941 (Hungarian National Museum)

területéről intézzen támadást Jugoszlávia ellen: szó sem volt megtagadásról vagy az átkelés szigorú szabályozásáról.

Élet-halál kérdések

Nem csak a területi szuverenitáshoz való viszony volt a Teleki-kormány egyetlen külpolitikai problémája. Az utókor historiográfiájának politikatörténeti szempontú megközelítése általában nem sok teret enged azon döntések rekonstrukciójának, amelyek eltérnek a később elfogadott, történettudományi elbeszéléstől. Bár az utóbbi nyilván hosszas tudományos viták, könyvekbe, doktori disszertációkba, tanulmányokba fordított meglátások eredménye, ennek az álláspontnak sokszor vajmi kevés köze van a történeti szereplők mindennapjaiban megélt döntési kényszerhez. A Teleki-kormány esetében a történetírás jobbára a „fegyveres semlegesség", a „revízió", a „magyar–lengyel barátság", a „titkos külpolitika" fogalmaival operál, amelyek, bár mind-mind jelen voltak a korszak gondolkodásában, korántsem tekinthetők kizárólagosnak. (Bár Teleki Pál személyesen soha nem használta a „fegyveres semlegesség" kifejezést; ha már képes beszédre volt szüksége a külpolitikában, inkább a „nyitott ablakok" fontosságát hangsúlyozta.)

Ha egy olyan sokoldalúan tájékozott külpolitikai újságíró, mint Saly Dezső, az Új Nemzedék főszerkesztője is a rémhírek, pletykák, félinformációk valóságos dzsungelében kellett hogy működjön (ahogy erről „Szigorúan bizalmas" című könyve is beszámol), aligha lehetett ez másként kormányférfiaknál. Utólag persze

Horthy Miklós Teleki Pál temetésén, 1941. április (OSZK)
Miklós Horthy at the funeral of Pál Teleki, April 1941. (National Széchényi Library)

kiderülhetett, hogy a pletykák némelyike igaz volt, de megjelenésük pillanatában valamennyi bombasztikus hír egyazon súllyal bírt. 1939–1940-ben a nyugati diplomatákat például nem a magyar semlegesség megóvása foglalkoztatta legjobban a közép-európai problémák közül: Sir Geoffrey Knox vagy O'Malley budapesti brit követ, esetleg Barcza György londoni magyar követ brit partnerei folyamatosan azzal gyötörték Telekit és munkatársait: mit tesz majd Magyarország Románia németek általi megszállása esetén? 1939 tavaszán, a Csehszlovákia annektálása utáni felbuzdulásban ugyanis nemcsak Lengyelország, hanem Románia határait is garantálta a nyugati közösség. Ezt a Bukarest biztonsága iránti fokozott aggodalmat Teleki miniszterelnök általában meglehetősen ingerülten vette tudomásul és megnyugtatásként néha annyit tett hozzá, hogy egy esetleges szovjet támadás esetén nem fogják kihasználni Románia szorult helyzetét. De külügyminisztere hozzáfűzte, hogy senki nem várhatja el azt, hogy egyetlen magyar katona is a vérét áldozza Romániáért. A Teleki-kormány ebben az időszakban folyamatosan úgy próbált szabadulni a nagyhatalmi nyomás alól, hogy külpolitikai kitörési pontokat keresett, alternatív lépésekben gondolkodott és magát európai középhatalmi szervezőként tételezte: e külön út jelzésére szolgált a Finnország megsegítésére küldött magyar légió, a Japánnal való hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel, a különböző kisállamokkal (például Bulgáriával) kötött kulturális szerződések, egyéb egyezmények (Törökország) vagy a Jugoszláviával kötött balvégzetű egyezmény.

A tengelyhatalmakkal való szövetségkötés időpontjáig (1940 ősze) úgy tűnhetett, hogy ennek a külön útnak van létjogosultsága és adott körülmények között sikeres lehet. Megvalósítható a revízió, valamelyes külpolitikai különállás, a jó viszony megőrzése az angolszász hatalmakkal. Ezt az egyensúlyozást a miniszterelnök személyesen ambicionálta és vélhetően úgy gondolta, hogy intellektusára alapozva sikerrel végig is viheti. A Teleki által lenézett amerikai követ, Montgomery ezt éleslátóan akként fogalmazta meg: „mindenkinél okosabbnak gondolta magát". 1940–1941 fordulójának eseményei néhány hét alatt romba döntötték ezt a koncepciót.

Idebent

Teleki tragédiájának nem csak diplomáciai összetevői voltak. A személyes motívumok mellett (súlyos betegség, családi tragédiák és konfliktusok) 1941 áprilisában érezhette úgy, hogy belpolitikai elképzelései is zátonyra futottak. Annak ellenére, hogy sokan Teleki személyes sikereként tekintettek a revízióra, a miniszterelnök egyre borúsabban ítélte meg az ezért fizetendő árat.

Nem feltétlenül csak a német elköteleződést sokallta: úgy is vélte, hogy a magyar társadalom nem küzdött meg eléggé a visszacsatolt területekért; azok közé tartozott, akik 1940 nyarán határozottan szerettek volna egy román–magyar háborút – miközben ennek lehetőségétől a vezérkar megriadt. Ráadásul a kormányfő úgy vélte, hogy a megvalósult revíziók (főleg a felvidéki és az észak-erdélyi) nem tükrözik az ő elképzeléseit, amelyek nem pusztán az etnikai elvre, hanem ennél komplexebb, gazdasági, földrajzi, vízrajzi elvekre alapoztak. A visszacsatolt területeken megvalósult magyar nemzetiségpolitikával

pedig kimondottan elégedetlen volt, amit élete utolsó utazása, az 1941. március végi szatmári látogatás csak megerősített.

Bár nem tudhatjuk, hogy élete utolsó napjaiban mi járt a fejében, semmi nem mutat arra, hogy a második zsidótörvény bevezetését vagy a harmadik előkészítését megbánta volna, elgondolkodott volna akár azokon a könyörgő vagy átkozódó sorokon, amelyeket a törvény érintettjei neki címeztek.

A magyar társadalom ostorozása már az 1930-as években megjelent Teleki-írásoknak is egyik visszatérő témája volt. A tudós-politikus felrótta az anyagi javak hajhászását, a modernitás túlzott igényét, a felületességet, az államtól függést, a városra áramlást, a társadalom hagyományos (vagy annak tekintett) egyensúlyának megbomlását. A Teleki-kormány sokszor méltatlanul háttérben hagyott szociális politikája földreformban vagy például az ONCSA megalapításában a Horthy-korszak legnagyobb szabású szociális reformjai közé tartozott. A kormánypárt jobboldala és a nyilasok, illetve később az Imrédy-párt által űzött féktelen szociális demagógia azt az érzést kelthette benne, hogy ezek a törekvései is hiábavalók. Úgy láthatta: a rendszer túl merev, működtetői és társadalma túlságosan éretlen arra, hogy eszméit megértse.

Teleki Pált dilemmái: személyes problémái mellett a nagyhatalmi politika kényszerei, a saját kudarc érzete lökték arra az útra, amelynek végén úgy gondolhatta: nincs más választása, mint a saját áldozat. Tette mélységesen értelmiségi és tipikusan magyar, önsorsromboló tett volt: a személyes és a közéleti kudarc szétválaszthatatlansága, a „tudományos" politikába vetett hit megrendülése miatti fájdalom jele.

Irodalom

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, 2005.
Fodor Ferenc: *Teleki Pál.* Budapest, 2001.
Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Budapest, 2000.
Tilkovszky Loránt: *Teleki Pál titokzatos halála.* Budapest, 1989.
Újabb adatok Teleki haláláról. *História,* 1982/1. 7–11.

BALÁZS ABLONCZY

The Dilemmas of Pál Teleki

Pál Teleki, the Hungarian Prime Minister who committed suicide during the night of April 2 to April 3, 1941, is one of the most cited and most often referred figures of 20th century Hungarian history. The actual circumstances of Teleki's death or the heavy debates having evolved recently around his memorial statue have continued to keep history-minded public opinion occupied. Over the past decades, his memory has been kept alive by both the Scout Association and the intellectual circles showing sympathy for his political convictions. What, after all, led to the death of this undeniably noteworthy, however, in many ways controversial politician-scholar? What decisions paved the path towards his fatal final act of committing suicide? These are the questions to which this article wishes to provide answers.

Winds of War

Pál Teleki was considered a popular politician in non-belligerent Hungary of 1939. The screening of publicity (the suspension and re-organization of the daily newspaper Est [Evening], as well as the supervision of the newspaper permits serving as a means of squaring matters with the oppositional papers), the deliberate enforcement of the scholar/teacher image, the re-annexation of Transcarpathia, the armaments programme of Győr and the accompanying economic upswing, the social reform laws, the actions on keeping up the appearance of order and tranquillity and may be even his support of the second anti-Jewish law all added up and contributed to Teleki's popularity. Thousands of people were listening to his election speeches and applauding upon hearing the endlessly rolling sentences of his campaign speeches in spring 1939, many of the people settled on the farmsteads in the vicinity of the town Szeged even requested him to become the godfather of their children, and he enjoyed the firm support, like no other Prime Minister since 1920, of the Hungarian parliament. The non-belligerent status which Hungary managed to uphold in the beginning further increased sympathies towards his person. Despite the fact that the censorship of the press having been introduced in the beginning of the war years and the gradual expansion of controlled economy were for obvious reasons not considered popular at that time, the Teleki-government succeeded in managing the towering tasks it faced during this period because it could rely on a more or less stabilized country.

When speaking about the *challenges in foreign policy*, Hungarian historiography usually mentions the *rejection of Germany's request to pass through Hungarian territory* in the first days of the war between Germany and Poland – this was the time when Hungary after some mulling over the decision finally denied German army hospital trains the use of the railway line between Kassa–Nagyszalánc–Velejte (Košice–Slanec–Veľaty). It

is less widely known, though, that some days later the Teleki-government also turned down a similar request voiced by Slovakia. The investigation of this aspect in itself – namely the issue of territorial sovereignty – perfectly exemplifies how Hungary saw its space for movement in terms of foreign policy diminishing during the war years: while in September 1939 the Hungarian government was in the position of turning down the German request, by the fall of 1940, following the Second Vienna Award and in light of the political crisis evolving in Romania, it had to consent to the passing of German "tank units" through the territory of Hungary – which were sent off to secure the oil fields in Romania and to restore public order. (The Hungarian Council of Ministers conditioned the venues where the members of the German armed forces could leave the sealed railway cars, fill up their water reserves or load coal). By spring 1941, the space of movement was once again narrowed: the Hungarian government felt compelled to allow the German Wehrmacht to use the territory of Hungary for launching its attack on Yugoslavia – by this time, it was out of question to voice any rejections or to formulate strict regulations on the passing of German troops through Hungary whatsoever.

A Question of Life and Death

It was not merely the stand on the issue of territorial sovereignty which posed a challenge to the foreign political decisions of the Teleki-government. Usually, the political historical approach of posterior historiography does not leave any space for the reconstruction of decision patterns which would divert in any way from what is accepted by academic discourse on history of later times. Despite the fact that any such discourse is constituted by the outcome of long scientific debates and results stipulated in books, Ph.D.-dissertations and academic writings, they rarely conform in the slightest with what it means to act under the constraint of decision-making in a given setting, as experienced by historical figures in their everyday lives. Historiography tends to operate with such concepts as "armed neutrality", "revisionism", "Hungarian–Polish friendship", "secret foreign policy" when referring to the Teleki-government – and all these concepts were undeniably present in contemporary common thinking, as were others as well. (It should be noted here, though, that Pál Teleki never used the term "armed neutrality"; whenever there was a need for using metaphors in foreign political context, he rather chose to stress the importance of "open windows".)

Considering that even a well-informed journalist specialized in foreign policy, like the chief editor of the newspaper Új Nemzedék [New Generation], Dezső Saly, had to fight his way through the labyrinth of scaremongering, rumours, gossips and half information so as to make head or tail of available information (as described in his book "Szigorúan bizalmas" [Top Secret]), we may assume that the situation was not much different with leading governmental officials either. In the aftermath, though, the gossips might have turned out to have truth value; but in the very moment of breaking news each and every such grandiose piece of information was given the same status in terms of its importance. In 1939 and 1940 for example protecting Hungary's neutrality was not among the primary concerns of Western diplomats when thinking about the situation in

Central Europe: Sir Geoffrey Know or O'Malley, the British ambassadors to Budapest, or the British officials who led talks with Hungary's ambassador to London, György Barcza, kept vexing Teleki and his colleagues with the question what Hungary would do in case Germany occupied Romania? In spring 1939, the Western community being caught up in the fervour of events following the annexation of Czechoslovakia guaranteed the protection of the borders of not only Poland but also of Romania. Prime Minister Teleki listened rather indignantly to the voicing of such aggravated concerns on the security of Bucharest and for the sake of reconciliation added merely now and then that in case of a Soviet aggression, Hungary would refrain from taking advantage of the distressed situation of Romania. Nevertheless, his minister for foreign affairs would add that not one single Hungarian soldier should be expected to shed blood for the sake of Romania. During this period, the Teleki-government in its attempt to escape the pressure of the great powers kept looking for sally-ports, continued to figure out alternatives and acted as a middle power shaping European affairs: the incentive of following a separate course was signalled by such actions as sending off a Hungarian legion to support Finland, taking up official diplomatic relations with Japan, the signing of cultural agreements with small states (e.g. Bulgaria), the reaching of various other agreements (Turkey) or by signing the agreement with a fatal outcome with Yugoslavia.

Up until the very moment of Hungary's joining the axis powers (fall of 1940), there appeared to be a fair chance for pursuing such a separate course and, if conditions turned out to be favourable, even for its success: reaching this way territorial revision, conducting foreign policy on a somewhat separate footing, maintaining good relations with the Anglo–Saxon powers. This act of balancing was pursued upon the personal ambition of the Prime Minister who was presumably convinced that by relying on his intellectual abilities, he would be capable of accomplishing the envisaged aims. United States ambassador to Budapest, John Flournoy Montgomery, a person whom Teleki actually looked down upon, used to describe him felicitously by saying: „he believed of himself to be cleverer than the rest of us". At last, however, any such conceptual framework was shattered altogether by the events at the turn of the year 1940/1941.

Seen from Within

There were not only diplomatic components at work when it came to the tragedy of Teleki, though. By April 1941, besides having to bear the burdens imposed on him by his private life (severe illness, tragic events and conflicts within his family), he might have also conceived of the notions he cherished for shaping the internal affairs of the country to be stranded on the way. Even though a considerable number of people attributed the revisionist gains to him personally, the Prime Minister looked with growing apprehension at the prospective costs to be paid in exchange. He was not so much worried about the extent of Hungary's commitment to Germany, but rather believed that Hungarian society had not fought its way through for being returned its lost territories; he belonged to those who outspokenly supported a war with Romania – the general staff, however, was frightened off by any such possibility. He also felt

that what had been achieved in terms of territorial revision (especially regarding the territories of Upper Hungary and Northern Transylvania) did not comply with his concept on the issue according to which a more complex assessment of the situation was required, thus, not merely focusing on the ethnic line but taking also into account economic, geographic, and hydrographical considerations. And he was outright dissatisfied with the Hungarian nationality policy implemented in the re-annexed territories – his visit to Szatmár county at the end of March 1941, this being the last journey of his life-time, only confirmed him in this respect.

Though we cannot be sure what in fact went on in his mind during the last few days of his life, he neither seems to have regretted in any way the passing of the second and the preparation of the third anti-Jewish law, nor to have contemplated on the pleading and cursing words of the letters addressed to him by those who were affected by these laws.

Teleki in his writings published during the 1930s, recurringly castigated Hungarian society. The scholar-politician blamed his fellow-countrymen for the pursuit of material wealth, their excessive receptivity to modernity, superficiality and lack of precision, dependence on the state, the flocking into the cities and for overthrowing the traditional (or what was perceived as being traditional) balance of society. The social policy of the Teleki government as regards land reform or for example the founding of ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap – National Fund for the Protection of People and Families), having received so far undeservingly little attention, counts as the most extensive social reform introduced during the Horthy-era. The rampant social demagogy of the governing party's right-wing and the members of the arrow cross party, as well as of the party around Imrédy on the other hand might have invoked the impression in Teleki that all his endeavours in this respect had, after all, been in vain. He would possibly perceive of the system itself as being too rigid and of those operating the system and of society as being still immature to fully understand the underlying concepts.

The dilemmas of Teleki Pál: the problems of his private life, the constraints imposed by great-power-politics and his perceived personal failure had pushed him on a track at the end of which he might have seen no other way out than self-sacrifice. His final choice was profoundly intellectual and a typically Hungarian, self-devastating deed being the sign of frustration over the inseparability of personal and public failure and of his declining confidence in "scientific" politics.

Bibliography

Ablonczy, Balázs: *Teleki Pál.* Budapest, 2005.

Ablonczy, Balázs: Újabb adatok Teleki haláláról. [Latest Data ont he Death of Teleki.] *História,* 1982/1. 7–11.;

Fodor, Ferenc: *Teleki Pál.* Budapest, 2001.

Teleki, Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek.* [Selected Political Writings and Speeches.] Budapest, 2000.

Tilkovszky, Loránt: *Teleki Pál titokzatos halála.* [The Mysterious Death of Pál Teleki.] Budapest, 1989.

SZAKÁLY SÁNDOR

A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés

Döntés a bevonulásról, 1941

Az I. világháborút követő mintegy 20 évig tartó időszak következetes magyar politikájának revíziós célkitűzéseit az 1930-as évekre a megváltozott nemzetközi helyzet, illetve a magyar követeléseket részlegesen támogató német és olasz politika lépései sikerre „vezették". Az első bécsi döntés (1938. november 2.), Kárpátalja visszacsatolása (1939. március 15–18.), majd a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után a magyar revíziós céloknak gyakorlatilag *egyetlen és az utolsó iránya,* a déli irány maradt, a Jugoszláv Királyság.

Jugoszlávia–Magyarország, 1920–1941

Jugoszláviával – a volt kisantantállamok közül egyedüliként – a trianoni békediktátum aláírását követő időszakban Magyarország igyekezett a lehető legjobb kapcsolatokat kiépíteni. Ennek egyik sajátos megnyilvánulása volt a mohácsi csatavesztés 400. évfordulójára megrendezett emlékezésen (1926) az államfő, vitéz nagybányai Horthy

Sándor szerb trónörökös (az előtérben) és Pasić miniszterelnök francia vendéglátóival, 1920 körül
Alexander Serb Crown Prince (in the foreground) and Prime Minister Pasić with their French hosts, around 1920

Miklós kormányzó beszéde, amelyben a délszláv állammal kapcsolatos viszonyok javítását, a közös múltat és a szerbek katonai erényeit is hangsúlyozta. Az államfői beszéd – amelyet egyes vélekedések szerint Horthy a miniszterelnökkel, Bethlen István gróffal előzetesen „nem egyeztetett" – érdemi válasz nélkül maradt. Ettől függetlenül az 1929-ben Jugoszláv Királyság nevet felvett délszláv állammal volt a legelfogadhatóbb a kapcsolata a Magyar Királyságnak.

E kapcsolat látványos romlását eredményezte az 1934-ben Marseille-ben végrehajtott merénylet, amelyben a jugoszláv király – I. Sándor – és a francia külügyminiszter – Jean Louis Barthou – életét vesztette. A jugoszláv és francia állam képviselői a merénylettel Magyarországot is kapcsolatba hozták és a Nemzetek Szövetsége is „vizsgálódott" az ügyben. Végezetül nem született Magyarországot elítélő határozat, de a kapcsolatok javulására éveket kellett várni.

Ez a nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások eredményének volt/lett betudható. Az 1930-as évek közepétől a Német Birodalom sorra-rendre látványos külpolitikai sikereket ért el az egykori győztesekkel szemben. Nagy-Britanniát és Franciaországot folyamatosan engedményekre „kényszerítette", és e sikerek Európa helyzetét jelentősen megváltoztatták.

Az 1939. szeptember 1-jén megkezdődött német–lengyel háborút rövidesen Németországnak küldött brit és francia hadüzenet követte – tényleges katonai lépések viszont nem! –, majd a Szovjetunió is bekapcsolódott a lengyelek elleni hadműveletekbe,

Darányi Kálmán programbeszédét mondja Győrben
az ország védelmi képességeinek erősítéséről, 1938 (MNM)
Kálmán Darányi makes his speech in Győr about strengthening
the defence capacities of the country, 1938 (Hungarian National Museum)

és az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov–Ribbentrop-megállapodás értelmében jelentős lengyel területeket foglalt el.

A háború kitörését követően – 1939. szeptember 5-én – vitéz Náday István tábornok, a II. világháború éveinek egyik jelentős magyar katonai vezetője naplójába többek között ezeket írta: *„Magyarország célkitűzése ma Erdély visszafoglalása. Románia jelenleg semlegesen ingadozik a tengely és az Entente közt, érzelmi vonalon Entente. Jugoszlávia a horvát kiegyezés áldozatát a külső erőkifejtés érdekében azért hozta, hogy minden eshetőségre felkészüljön. Lelkileg Entente, és gondosan ügyel, hogy a tengelynek ne adjon okot a fizikai beavatkozásra. Ebben a környezetben Magyarország nem tehet mást, mint (amit) tesz, tudniillik vár, lehetőleg kevés feltűnéssel, addig, míg nem kerül kenyértörésre a dolog. Legbölcsebb hallgatni."*

Magyarország az adott időben valóban hallgatott és igyekezett felkészülni. A magyar politikai és katonai vezetés erőfeszítései eredményeként hirdette meg még Darányi Kálmán miniszterelnök az úgynevezett „győri programot", amely az ország védelmi képességeinek fejlesztésére 1 milliárd pengő felhasználását kívánta biztosítani. Ebből 600 millió közvetlenül a magyar királyi honvédségre, míg 400 millió a védelmi képességeket erősítő beruházásokra „terveztetett".

Ugyanezen esztendőnek Magyarország szempontjából meghatározó jelentőségű eseménye volt a kisantantállamok 1938. augusztusi bledi tanácskozása, amely tudomásul vette Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, és ezzel gyakorlatilag „felülírta" a trianoni békediktátum katonai előírásait, amelyeket egyébként Magyarország az 1920-as évek végétől, az 1930-as évek elejétől már nem tartott be.

A bledi tanácskozást követően – amely a német–magyar kapcsolatokra „némi árnyat vetett" – Magyarország számára látványos sikerek következtek. A magyarországi közvélemény a revíziós politika eredményének könyvelte el az első bécsi döntést, Kárpátalja „visszaszerzését" és a második bécsi döntést is, jóllehet *ezek a sikerek nem önálló magyar kül- vagy katonapolitikai lépések eredményei voltak.* Európai összefüggésekben és részben változó érdekek mentén születtek meg. Mindezekkel együtt tény, hogy a Német Birodalom és a Szovjetunió mellett Magyarország vált 1940 végére Európában a legjelentősebb területekkel gyarapodott állammá!

Magyarország déli „revíziós" iránya

Magyarország ugyanakkor revíziós célkitűzései közül 1940-ben még nem valósította meg a „déli irányt". A már Teleki Pál vezette magyar kormány (1939–1941) úgy vélte – s ehhez német jóindulattal is bírt –, hogy szükséges a Jugoszláv Királysággal is rendeznie a viszonyát, amelyet egy nemzetközi szerződéssel kívánt megvalósítani.

A magyar–jugoszláv tárgyalások végül is sikerre vezettek, és 1940. december 12-én Belgrádban a két kormány külügyminisztere – Csáky István gróf és Aleksandr Cincar-Marković – alá is írta a megállapodást, amelyet a magyar országgyűlés mint az 1941. évi II. törvénycikket léptetett hatályba. Teleki ugyanakkor úgy vélte, hogy Jugoszlávia akkor maradhat csak ki az európai konfliktusból, ha csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez, amelyhez az európai államok közül elsőként Magyarország kapcsolódott.

Teleki külpolitikai elképzeléseinek érdekes módon mind a brit, mind a német külpolitika figyelmet szentelt. A britek szerint, ha Magyarország képes egy önálló nemzetközi szerződés megkötésére a Jugoszláv Királysággal, akkor függetlenséggel bír. A németek viszont a magyar–jugoszláv megegyezést egy német–jugoszláv megállapodás „előzményeként" is értelmezték.

Az 1940. december 12-én Belgrádban aláírt magyar–jugoszláv szerződés – a közbeszédben „örök barátsági szerződés" – értelmében a felek kölcsönösen lemondtak a fegyveres erőszak alkalmazásáról és a vitás kérdéseket tárgyalásos úton kívánták eldönteni. (Ez a magyar megítélés szerint azonban nem azt jelentette, hogy a területi revízióról a magyar politikai és katonai vezetés lemondott volna.)

A revízió letéteményesének, valamint majdani végrehajtójának Magyarországon a magyar királyi honvédséget tartották, jóllehet ismeretes volt annak gyengesége, különösképpen többfrontos háború esetén. Nem véletlen tehát az, hogy a katonai vezetés az 1920-as, illetve az 1930-as években a kisantanttal szemben alapvetően védelmi elképzeléseket fogalmazott meg és nem gondolt támadó háborúra, pontosabban: nem arra készült.

Ennek oka nemcsak a nemzetközi helyzet – Magyarország szempontjából 1920 után katasztrofálisnak minősíthető – állapota, hanem az is, hogy a magyar királyi honvédséget létszámviszonyai, felszereltsége nem tette alkalmassá a sokak által remélt feladat elvégzésére.

Jugoszlávia és a háromhatalmi egyezmény

A magyar politikai vezetésnek hosszú éveken keresztül a legfontosabb célja a kisantantállamok között ellentétek kialakítása, azok megléte esetén a konfliktus kiterjesztése volt. A kisantantállamok szövetsége azonban nem a magyar „kísérletek" következtében szűnt meg 1938 őszén, hanem az Európában 1938–1939-ben bekövetkezett válto-

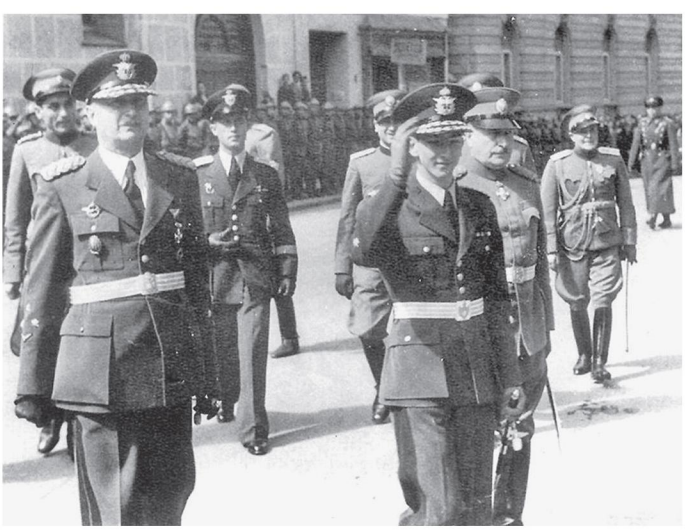

Simović tábornok és az ifjú II. Péter király (balról jobbra) a puccs után
General Simović and the young King Peter II (from left to right) after the coup d'etat (ratnakronikasplita.com)

zások eredményeként. A csehszlovák állam elemeire hullott szét, Románia különösen 1938-tól igyekezett megnyerni a tengelyhatalmak jóindulatát, Jugoszlávia pedig megpróbált a Náday István jellemezte módon „talpon maradni".

Utóbbihoz – vélekedtek számosan – fontos lépésnek tűnt Jugoszlávia csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez. Jugoszláviát erre a magyar külpolitika is igyekezett „bátorítani". Teleki Pál gróf 1941. február 26-án, amidőn a Belgrádban aláírt szerződés okmányait ünnepélyesen kicserélték Budapesten, arról szólt, hogy a magyar–jugoszláv barátság elő fogja segíteni az új európai rend kialakulását s a közös barátok – Olaszország és Németország – törekvéseit. A jugoszláv kormány, az egyre jobban ránehezülő politikai nyomás hatására végül is elfogadta a tengelyhatalmak „ajánlatát". 1941. március 24-én a Jugoszláv Királyság képviselői, Dragiša Cvetković miniszterelnök és Aleksandr Cincar-Marković külügyminiszter Bécsben aláírták a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozási okmányokat.

A látszólagos siker azonban csak néhány óráig élt. 1941. március 27-én Belgrádban katonai hatalomátvételre került sor, és Dušan Simović tábornok vezetésével új kormány alakult, amely teljesen más irányt adott az addigi történéseknek. Hitler egyértelművé tette, hogy – az új jugoszláv kormány jelzései ellenére, miszerint a megállapodást magukra nézve kötelezőnek tartják – Németország nem „tűri el" Jugoszlávia ellenkezését és katonai megoldás lesz a válasz a részéről. Ebben a helyzetben egyértelművé vált, hogy egy esetleges német–jugoszláv háború esetén Magyarország már képtelen lesz kimaradni a konfliktusból.

1941. március 27-én Hitler jelezte a berlini magyar követnek, Sztójay Dömének, hogy amennyiben Németország kénytelen lesz eljárni Jugoszlávia ellen, úgy üt Magyarország számára a revízió órája. A maga részéről *„…Magyarország revíziós igényeit teljes mérvben elismeri, éspedig addig a határig, melyet Ő Főméltósága maga szab meg".* Hitler a megszerezhető területek között nemcsak a Bácskát, de a Bánátot is „említette" és Fiume esetében az esetleges szabad kikötő gondolatát sem tartotta kizártnak. Amit fontosnak vélt jelezni, az Horvátország autonómiája volt.

A *jugoszláv válság* kapcsán a magyar katonai és politikai vezetés álláspontja nem fedte teljesen egymást. A honvédelmi miniszter, vitéz dálnokfalvi Bartha Károly szolgálaton kívüli viszonybeli táborszernagy és a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik gyalogsági tábornok a német hadműveletek támogatása mellett érvelt, míg Teleki Pál a nemrég megkötött szerződésre és a nemzetközi helyzet változására hivatkozott.

Viták a magyar politikai vezetésen belül

A katonai és politikai vezetés közötti ellentmondás feloldására nem látszott más megoldás, mint egy minisztertanácsi döntés, illetve végső esetben a Legfelső Honvédelmi Tanács határozata. A kérdés először az 1941. március 28-ai minisztertanácsi ülésen került napirendre, ahol Bárdossy László külügyminiszter vázolta a kialakult helyzetet. Az elhangzottak alapján a minisztertanácson olyan döntés született, amely kimondta, hogy háborús konfliktus esetén csak korlátozott magyar katonai fellépésre kerüljön sor, amelynek feltételei legyenek a következők: 1. ha Horvátország kikiáltja

Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke (jobbról)
és Bartha Károly honvédelmi miniszter, 1940 (MNM)
Henrik Werth, Chief of General Staff (right) and Defence Minister Károly Bartha, 1940 (Hungarian National Museum)

függetlenségét, s így Jugoszlávia mint államalakulat felbomlik; 2. ha a Délvidéken az atrocitások következtében a magyarság helyzete tarthatatlanná válik; 3. ha politikai vákuum keletkezik a térségben.

A minisztertanács ülésén elfogadottak a magyar katonai vezetés számára egyértelműsítették, hogy előbb-utóbb – az adott helyzetben inkább előbb – katonai műveletekre kerül sor. Ennek tudatában zajlott le 1941. március 30-án a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik és Friedrich Paulus altábornagy, a német szárazföldi haderő (Heer) főszállásmestere között az a tárgyalás, amelyen a magyar honvédség tervezett alkalmazásáról esett szó.

A Honvéd Vezérkar főnöke jelezte, hogy a magyar királyi honvédség kész részt venni a Jugoszlávia elleni hadműveletekben, alárendelni magát a német Véderő Főparancsnokságnak (OKW), illetve biztosítják a német csapatok Magyarországon keresztül történő felvonulását. Megállapodtak abban is, hogy az együttműködés érdekében Kurt Himer vezérőrnagy vezetésével egy összekötő törzs települ Budapestre, a Honvéd Vezérkar főnöke mellé.

A miniszterelnököt, Teleki Pál grófot némileg váratlanul érte a katonák – nevezetesen Werth – lépése, ezért fontosnak tartotta, hogy tisztázzák a helyzetet, amelyre a legalkalmasabbnak a Legfelső Honvédelmi Tanács ülése látszott. Az ülést 1941. április

1-jére, 17 órára hívták össze a Királyi Várba. Az államfő, Horthy Miklós elnökölt, és tájékoztatta a jelenlévőket a Hitler és közte lefolyt levélváltásokról, és jelezte a tanácsülés tárgyát, nevezetesen azt, hogy *„…milyen kezdőponttal, milyen célkitűzéssel, milyen erőkkel és milyen katonai magatartással vegyünk részt a Délvidék felszabadításában".*

A tanácsülésről Náray Antal vezérkari ezredesnek (később vezérőrnagy), a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárának 1945 májusában készült emlékezéséből ismeretesek a leglényegesebb adatok. Eszerint a külügyminiszter, Bárdossy László és a miniszterelnök, Teleki Pál gróf is mértéktartást ajánlott, melyet számos minisztertársuk támogatott. A Honvéd Vezérkar főnöke viszont amellett foglalt állást, hogy miután a magyar államfő elvi hozzájárulásáról biztosította Hitler vezért és kancellárt, a kérdés csak az lehet, hogy mikor, milyen erőkkel, milyen időpontban lépjen a magyar honvédség. Hasonló álláspontot képviselt a honvédelmi miniszter, vitéz dálnokfalvi Bartha Károly is.

A végső döntést az államfő mondta ki – aki Náray emlékezése szerint – *„…kifejtette, hogy bárki által is inkorrekt magatartásnak minősíthető korlátlan és korai katonai beavatkozást, amely túllépné a magyar öncélúság, vagyis véreink és területeink felszabadításának határait, nem tud magáévá tenni. Utasította a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, hogy egyezzék meg egymással a készenlétbe helyezendő hadtestek számára nézve és tegyenek az eseményekhez képest neki sürgősen előterjesztést."*

Ez a kormányzói állásfoglalás gyakorlatilag eldöntötte a hadba lépés vagy hadba nem lépés kérdését. A korábbi elvi állásfoglalása után ez már konkrét elhatározás volt, hiszen kérdésként csak az maradt: mikor, hol, milyen erőkkel…

Ez utóbbiakban sem alakult ki egységes álláspont a katonai vezetés és a politika irányítói között. Werth Henrik az I., IV., V., VI., VII. hadtestek, a Gyorshadtest, valamint a légierő és a folyami erők mozgósítását kívánta. Javaslatát az államfő 1941. április 3-án nem fogadta el, csak egy jóval kisebb akcióhoz, a határvadász erők mozgósításához járult hozzá. Werth erre felajánlotta lemondását. A honvédelmi miniszter, Bartha Károly „közvetített", aminek az eredményeként a nap folyamán elrendelték a IV. és az V. hadtest mozgósítását is.

Közben mindenkihez eljutott a hír Teleki Pál miniszterelnök váratlan haláláról. „*Vele Mo* [Magyarország – Sz. S.] utolsó *nagy férfia szállt a sírba*" – jegyezte fel Náday István naplójába.

Döntés: bevonulás, háborúba lépés

A magyar katonai vezetésnek sikerült elképzeléseit keresztülvinnie, és 1941. április 4-én Bartha Károly honvédelmi miniszter Berlinbe repült azért, hogy Hitlert tájékoztassa.

Miközben Budapesten gyászmisén búcsúztatták az öngyilkosságot elkövetett Teleki Pál grófot, a katonai gépezet gördülékenyen ment a maga útján. 1941. április 5-én az addig mozgósított seregtestek mellett az I. és a VII. hadtest is mozgósíttatott a kormányzó engedélye alapján, és a katonai vezetés körében biztossá vált a hír, miszerint a lemondását benyújtó Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik a helyén marad, és a honvédelmi miniszter a *„krízis elmúltával meg fogja győzni a vkf-ét* [a Honvéd Vezérkar főnöke – Sz. S.], hogy továbbra is helyén maradjon".

A Délvidékről visszatért magyar csapatok felvonulása a Hősök terén, 1941. május (MNM)
Hungarian troops marching on Heroes' Square after getting back from the Southern Territories, May 1941 (Hungarian National Museum)

Az 1941. április 6-ai német támadással megkezdődött a német–jugoszláv háború, amelynek Teleki Pál halála után Magyarországon már nem igazán volt ellenzője. Az államfői döntést – amelyet a katonai felső vezetés tagjai egyértelműen támogattak – senki sem merte/kívánta megkérdőjelezni. A Horvátország önállóságát kinyilvánító zágrábi döntést (1941. április 10.) követően pedig megszületett a hadparancs, amely 1941-ben már tényleges hadműveletekbe küldte a magyar királyi honvédség kijelölt seregtesteit:

„Hadparancs!

Honvédek!

A kötelesség ismét arra szólít bennünket, hogy elszakított magyar véreink segítségére siessünk.

Mindig bevált katonai erényeitekre és fegyelmetekre építve bízom benne, hogy ezt az új feladatot is tökéletesen fogjátok megoldani.

A magyarok Istene és a nemzet minden gondolata most is veletek van.

Előre az 1000 éves déli határokra.

Budapest, 1941. április hó 10. napján.

Horthy s. k.

vitéz Bartha s. k."

Az 1941. április 11-én megindított magyar támadás alig két hétig tartott. 1941. április 23-ára befejeződtek a magyar sereg- és csapattestek hadműveletei a német, olasz, bolgár támadásban felbomlott (volt) Jugoszláviában. Magyarország revíziós célkitűzései közül az utolsó is – ha nem is a remélt formában és területi nagyságban – teljesült. Ez alapvetően a trianoni békediktátum utáni revíziós törekvések beteljesedését jelentette.

A katonai vezetés összetétele

A II. világháború éveiben a magyar katonai felső vezetők születési helyüket tekintve több mint 50%-os arányban származtak az – akkori megnevezéssel – elcsatolt területekről. Ennek a ténynek bizonyára lehetett némi hatása az álláspontjuk kialakulásában. A születési helyek aránya a következő volt: a Romániához csatolt területekről származott 22%-uk, a Csehszlovákiához került területekről 17%-uk, a Szerb–Horvát–Szlovén (majd Jugoszláv) Királysághoz csatolt területekről 13%-uk és az Ausztriának ítélt területekről 1%-uk.

E tény természetesen erősítette a revíziós gondolatot és hangulatot, de nem ez játszotta a meghatározó szerepet annak „végrehajtásában". Abban a mintegy húszévnyi szellemi ráhatásnak, a politikai gondolkodásmód alakításának és a mindennapos „ráhangolásnak" volt meghatározó szerepe. Lehetséges, hogy 1944 őszén – főleg a korábbi esztendők, így 1941 tapasztalatai után – másként kellett volna cselekedniük?

Irodalom

Nyomtatott források:

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982.

Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest, 1963.

Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945. Főszerk. Liptai Ervin–Fabijan Trgo. Budapest–Belgrád, 1986.

Magyar Törvénytár 1941. évi törvények. Budapest, 1942.

Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Szerk. Zsigmond László. Budapest, 1966.

Feldolgozások:

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* Budapest, 1987.

Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944.* Budapest, 1986.

Dombrády Lóránd: *Werth Henrik akiről nem beszélünk.* Budapest, 2005.

Horvát Csaba–Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet 1941. április.* H. n., é. n.

Szakály Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest, 1987.

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár.* Budapest, 2003.

Szakály Sándor: Töredékek Náday István jegyzeteiből. *Kortárs,* 1988/8. 121–136.

Emlékiratok:

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* A jegyzeteket Sipos Péter írta. Budapest, 1990.

Náray Antal visszaemlékezése 1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Sándor. Budapest, 1988.

SÁNDOR SZAKÁLY

Hungarian Military Leadership and the Reconquest of the Southern Territories

The Decision of the Occupation, 1941

In the aftermath of the First World War, a change in international power-relations in the 1930s and German and Italian policies partially supporting Hungarian demands "realised" twenty years of Hungary's consequent revisionist policy. After the First Vienna Award (2 November 1938), the re-annexation of Transcarpathia (15–18 March 1939) and the Second Vienna Award (30 August 1940), Hungarian revisionist *aims had one last direction left*: the south, the Kingdom of Yugoslavia.

Yugoslavia–Hungary, 1920–1941

In the period following the signature of the Treaty of Trianon, Hungary attempted to establish the best possible relations with Yugoslavia – the only one from former Little Entente states. A strange manifestation of this was the 400th anniversary of the lost battle of Mohács (1926) when Governor Miklós Horthy de Nagybánya gave a speech in which he stressed the improvement of relations with the Yugoslav state, a common past, and Serb military virtues. The speech of the Head of State – which, according to certain opinions was "not harmonised" previously with Prime Minister Count István Bethlen – was left without substantial answer. Regardless of this, the Hungarian State still had the most acceptable relations with the state named Kingdom of Yugoslavia in 1929.

The spectacular deterioration of this relationship was brought about by the Marseille assassinations in 1934 killing the Yugoslav king Alexander I and the French Minister for Foreign Affairs Jean Louis Barthou. Hungary was brought into connection with the assassination by Yugoslav and French statesmen and the League of Nations also "inquired" about the case. Finally, there was no verdict condemning Hungary but we had to wait for years for the amelioration of the relationship.

This was due to the change in international power-relations. From the mid-1930s, the German Empire kept achieving spectacular foreign political successes against the one-time victorious. Great-Britain and France were constantly "forced" to make concessions and these successes indeed changed the situation in Europe.

Soon after the German–Polish war from 1 September 1939, Britain and France sent declarations of war to Germany – but no practical military steps were taken! – then the Soviet Union, too, joined the operations against the Poles and in accordance with the Molotov–Ribbentrop Pact of 23 August 1939, the SU conquered substantial Polish territories.

After the outbreak of the war, – on 5 September 1939 – General István Náday, an outstanding Hungarian commander during the Second World War noted in his diary: "The aim of Hungary today is the reconquest of Transylvania. At the moment, Romania is neutrally balancing between the Axis and the Entente and is emotionally Entente. Yugoslavia made the sacrifice of the Croatian compromise for external effort, in order to prepare for all eventualities. It is spiritually Entente, very careful not to give any reasons for the Axis for physical intervention. In this environment, Hungary can only do what it is doing right now, that is, to *sit on the fence* as unnoticed as possible, until it really has to decide. Silence is wisdom."

Hungary at that time was really silent and tried to prepare. As an effort of Hungarian political and military leadership, Prime Minister Kálmán Darányi announced the so-called "Programme of Győr" which wished to spend 1 billion *pengős* for the development of the country's defences. Out of this, 600 million directly for the Hungarian Army and 400 million "planned" for investments that strengthened defences.

In the same year, an event decisive from the point of view of Hungary was the Conference of Bled of the Little Entente states in August 1938 which declared the equal right of armament of Hungary. It effectively "overwrote" the military regulations of the Treaty of Trianon (which Hungary did not obey anyway from the end of the 1920s and beginning of the 1930s).

Following the Conference of Bled – which "cast a slight shadow" on German–Hungarian relations – Hungary reached spectacular successes. Hungarian public opinion considered the First Vienna Award, the "gaining back" of Transcarpathia and the Second Vienna Award as results of Hungarian revisionist policy, though *these successes were not the results of independent Hungarian military or foreign political steps.* They were born out of various European contexts, from changing interests. All in all, it is still a fact that besides the German Empire and the Soviet Union, Hungary gained the most significant territories by the end of 1940 in Europe!

Hungary's "Revisionist" Aims towards the South

However, Hungary could not realise the "southern direction" of its revisionist aims in 1940. The Hungarian government already led by Pál Teleki (1939–1941) thought – with some German goodwill, too – that it was necessary to settle disputes with the Kingdom of Yugoslavia, too, which it wished to realise in the framework of an international contract.

Hungarian–Yugoslav negotiations were successful and on 12 December 1940, the Foreign Secretaries of the two governments – Count István Csáky and Aleksandr Cincar-Marković – signed the treaty in Belgrade which came into effect as the second article of the 1941 law by the Hungarian parliament. However, Teleki thought that Yugoslavia could only be left out from the European conflict if and only if it joined the Tripartite Pact – which Hungary had joined first among European states.

Strangely, Teleki's foreign political views were followed with attention by both British and German foreign policy. According to the British, if Hungary was able to

sign an independent international contract with the Yugoslav Kingdom, then she was independent. Germans, however, interpreted the Hungarian–Yugoslav contract as a "precursor" to a German–Yugoslav one.

The Hungarian–Yugoslav Treaty signed in Belgrade on 12 December 1940 – in everyday speech, "the treaty of perpetual amity" – stated that participants mutually denounced armed violence and agreed to settle their disputes with negotiations. (However, Hungarian political and military leaders did not at all denounce territorial revisionist claims.)

The depository of the revision and its executor in Hungary was the Royal Hungarian Army, though its weakness was well-known, especially in the case of war on multiple fronts. Thus, it came as no surprise that military leadership fundamentally formulated *defence plans* against the Little Entente in the 1920s and 1930s, and was not thinking of, or at least was not preparing for an offensive war.

This was not only because of the international situation – which was catastrophic for Hungary after 1920 – but also because of the Royal Hungarian Army: it was small in numbers and ill-equipped for the task hoped to be carried out.

Yugoslavia and the Tripartite Pact

For long years, the most important aim of Hungarian political élite was the formation of conflicts in the Little Entente and in case of existence of conflicts, their expansion. Yet, the alliance of Little Entente states did not break up because of Hungarian "efforts" during the autumn of 1938 but because of changes in Europe in 1938–1939. The Czechoslovak state broke to pieces, Romania tried hard to gain the benevolence of Axis Powers especially from 1938 and Yugoslavia tried "to stay on its feet" – as István Náday described it.

For this latter, many thought that Yugoslavia's joining the Tripartite Pact seemed important. Yugoslavia was further "encouraged" by Hungarian foreign policy, too. On 26 February 1941, Count Pál Teleki gave a speech in Budapest on the occasion of exchanging documents of the treaty signed in Belgrade. His speech was about Hungarian–Yugoslav amity, that it would help the formation of a new European order and aspirations of common friends: Italy and Germany. The Yugoslav government, under increasing political pressure, finally accepted the "offer" of Axis Powers. On 24 March 1941, representatives of the Kingdom of Yugoslavia, Prime Minister Dragiša Cvetković and Foreign Secretary Aleksandr Cincar-Marković signed the accession to the Tripartite Pact in Vienna.

The success, however, was short-lived. On 27 March 1941 in Belgrade there was a military coup d'état and with the leadership of General Dušan Simović a new government was formed, turning events into a completely different direction. Hitler made it clear that – despite indications of the new Yugoslav government of observing the treaty as binding – Germany "would not tolerate" the contrariety of Yugoslavia and will respond with military intervention. In this situation it became obvious that in the case of a contingent German–Yugoslav war, Hungary would not be able to stand away from the conflict.

On 27 March 1941, Hitler told the Hungarian ambassador at Berlin, Döme Sztójay that if Germany were to intervene against Yugoslavia, the time would come for Hungary's revisionist aims. On his behalf "...he completely acknowledges Hungarian revisionist claims up to the borders His Lordship draws". Hitler "mentioned" not only Bačka but also Banat among territories that could be gained and in case of Fiume, he did not exclude the possibility of establishing a free port. He considered it important to stress the autonomy of Croatia though.

In connection with the *Yugoslav crisis*, opinions of Hungarian military and political leaders were not completely congruent. The Minister of Defence, Károly Bartha de Dálnokfalva off-duty Feldzeugmeister and Chief of the General Staff, Henrik Werth Infantry General wanted to support German operations but Pál Teleki referred to the freshly concluded Belgrade treaty and to the change of the international situation.

Debates Among Hungarian Political Leaders

There seemed no solution to fix up the debates of Hungarian military and political leaders other than a decision of the Council of Ministers and finally a decision of the Supreme Defence Council. The problem was first raised at a seance of the Council of Ministers on 28 March 1941 when Foreign Secretary László Bárdossy described the general situation. On the basis of what had been said, the Council of Ministers made a decision that in case of a military conflict, there would only be a limited Hungarian intervention with the following conditions: 1. If Croatia declares independence, thus Yugoslavia dissolves as a state; 2. If the situation of Hungarians in the Southern Territories becomes unbearable due to atrocities; 3. If a political vacuum is formed in the area.

The decision made by the Council of Ministers made it obvious for Hungarian military leaders that sooner or later – sooner, rather – military operations would commence. In awareness of this, on 30 March 1941, there was a negotiation between Chief of the General Staff, Henrik Werth and Lieutenant-general Friedrich Paulus (Chief Quartermaster of the German Land Forces – Heer) discussing the planned use of the Royal Hungarian Army.

The Chief of the General Staff said that the Royal Hungarian Army was ready to partake in the offensive against Yugoslavia, to subordinate itself to the Supreme Command of the German Armed Forces (OKW) and to secure the route of German forces via Hungary. They also agreed on the establishment of a Connecting Office to promote co-operation with the leadership of Major-general Kurt Himer – by then Connecting Officer of the German High Command at Budapest besides the Chief of the General Staff.

This military step, more precisely, Werth's step took Prime Minister Count Pál Teleki by surprise. He wanted to clarify the situation. For this, the seance of the Supreme Defence Council seemed the most suitable. The seance was called in the Buda Castle for 1 April 1941, at 5 p.m. Head of State Miklós Horthy presided over the meeting and

informed the people present of his correspondence with Hitler. He indicated the object of the seance as "...what should be the starting point, the aim, the extent of military involvement and military behaviour during the liberation of the Southern Territories".

The most important data are known from the reminiscences of the Colonel of the General Staff Antal Náray (later Major-general), Chancellor of the Supreme Defence Council who wrote about the seance in May 1945. They recount that Foreign Secretary László Bárdossy and Prime Minister Pál Teleki suggested moderation which was supported by numerous other ministers. However, the Chief of the General Staff argued that the Hungarian Head of State had promised support on principle to Führer and Chancellor Hitler, so the only question remained *when* and to what extent the Hungarian Army should join in. The Minister of Defence, Károly Bartha de Dálnokfalva lined up with this opinion.

The final decision was made by the Head of State – according to Náray's reminiscences, he said – "...that he could not embrace an early and limitless military intervention that could be termed as incorrect by anyone, an intervention exceeding the limits of Hungarians acting for their own sake and the liberation of their kins and territories. He instructed the Prime Minister and the Chief of Staff to agree with each other on the number of troops to be prepared and to make a presentation for him as urgently as events demanded."

This stance of the Governor effectively decided the question of entry into the war. After the earlier, theoretical taking of sides, this was a solid decision: as the only question was when, where and with what forces...

There was no unified attitude in the third question on behalf of military and political leaders. Henrik Werth wished the mobilisation of legions I., IV., V., VI., VII., the Rapid Force, the Air Force and the Navy. His suggestion was not accepted by the Head of State on 3 April 1941 who only approved of a smaller operation and the mobilisation of the border-guard forces. Werth then offered his resignation. The Minister of Defence Károly Bartha "mediated", which resulted in the mobilisation of legions IV. and V. the very same day.

Meanwhile, everyone was informed about the unexpected death of Prime Minister Pál Teleki. "*The last grand man* of Hungary passed away" – remembered István Náday.

The Decision: Marching In and Entry into War

Hungarian military leadership could get across its plans and on 4 April 1941, Minister of Defence Károly Bartha flew over to Berlin to inform Hitler.

While a requiem was ging on for Count Pál Teleki who committed suicide, military machinery was operating undisturbed. On 5 April 1941, besides the legions hitherto mobilised, another two were put into action (I. and VII.) on the Governor's permission. Among the military élite, news of the Chief of the General Staff, Henrik Werth remaining at his place became certainty – despite his resignation offer – and also that the Minister of Defence would "convince the Chief of the General Staff to

continue to remain at his place after the crisis". The German attack on 6 April 1941 started the German–Yugoslav war which had no real opposition in Hungary after Pál Teleki's death. No-one dared or wished to question the decision of the Head of State – obviously supported by all members of the military leadership. The Zagreb Award which declared the independence of Croatia (10 April 1941) was followed by a military command sending the selected legions of the Royal Hungarian Army into real operations in 1941:

"Military command!

Soldiers!

Our duty calls us again to help our fellow-Hungarians pulled asunder!

I trust your long-standing military virtues and discipline that this new task will be accomplished perfectly.

May the God of Hungarians and every thought of the nation be with you!

Onward to the 1000-year old southern borders!

Budapest, 10 April 1941

Horthy [autograph]

Bartha [autograph]"

The Hungarian attack launched on 11 April 1941 lasted for two weeks only. By 23 April 1941, operations of the Hungarian army and its legions finished in (former) Yugoslavia whose troops were torn apart by German, Italian and Bulgarian forces. The last of Hungarian revisionist demands was fulfilled – even if not in the hoped form and territorial size. This basically meant the realisation of revisionist claims after the Treaty of Trianon.

The Composition of the Military Leadership

In the Second World War years, more than 50% of Hungarian supreme military leaders originated from territories "cut away" – an everyday term at the time – as for their birthplace. This fact surely had an effect on the formation of their points of view. The percentage of birthplaces was the following: from territories annexed to Romania: 22%; from territories annexed to Czechoslovakia: 17%; from territories annexed to Serb–Croatian–Slovenian (later Yugoslav) Kingdom: 13%; from territories annexed to Austria: 1%.

This fact certainly strengthened revisionist thinking and mood, yet it did not play the most crucial part in its "realisation". In the "realisation", some twenty years of intellectual influence, the formation of the political way of thinking and everyday "getting into the mood" played the most important role. Can it be that on the autumn of 1944 – especially after the experience of previous years, of 1941 – they should have acted otherwise?

Bibliograhy

Printed sources:

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. [Diplomatic Documents for Hungary's Foreign Policy 1936–1945, Volume 5, Hungarian Foreign Policy from the Western Campaign to the Attack on the Soviet Union 1940–1941.] Ed. Gyula Juhász. Budapest, 1982.

Horthy Miklós titkos iratai. [The Secret Documents of Miklós Horthy.] Eds Miklós Szinai and László Szűcs. Budapest, 1963.

Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945. [Horthy-Hungarian Participation in the Yugoslavian Attack and the Occupation 1941–1945.] Eds Ervin Liptai and Fabijan Trgo. Budapest–Belgrád, 1986.

Magyar Törvénytár 1941. évi törvények. [Laws of Hungary, Laws from 1941.] Budapest, 1942.

Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. [Hungary and the Second World War. Secret Documents of Diplomacy for the Precursors of the War and its History.] Ed. László Zsigmond. Budapest, 1966.

Secondary Literature:

A. Sajti, Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* [The Southern Territories 1941–1944. Southern Slav Policies of Hungarian Governments.] Budapest, 1987.

Dombrády, Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon 1938–1944.* [Army and Politics in Hungary 1938–1944.] Budapest, 1986.

Dombrády, Lóránd: *Werth Henrik akiről nem beszélünk.* [Henrik Werth whom we do not discuss.] Budapest, 2005.

Horvát, Csaba–Lengyel, Ferenc: *A délvidéki hadművelet 1941. április.* [The Operation of the Southern Territories, April 1941.] H. n., é. n.

Szakály, Sándor: *A magyar katonai elit 1938–1945.* [Hungarian Military Élite 1938–1945.] Budapest, 1987.

Szakály, Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár.* [Hungarian Supreme Military Leadership 1938–1945.] Budapest, 2003.

Szakály, Sándor: Töredékek Náday István jegyzeteiből. [Fragments from the Notes of István Náday.] *Kortárs,* 1988. 8. 121–136.

Memoirs:

Horthy, Miklós: Emlékirataim. [Miklós Horthy: Memoirs.] Ed. Péter Sipos. Budapest, 1990.

Náray Antal visszaemlékezése 1945. [The Reminiscences of Antal Náray.] Ed. Sándor Szakály. Budapest, 1988.

A VILÁGHÁBORÚBAN
DURING THE WORLD WAR

Hadjárat Jugoszlávia ellen, 1941. április 6–17.
Campaign against Yugoslavia, 6–17 April 1941

SOKCSEVITS DÉNES

A Független Horvát Állam, 1941–1945

Egy történelmi zsákutca

A Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska – horvát rövidítése NDH, vagy magyarul FHÁ) megalakulását 1941. április 10-én jelentette be a zágrábi rádióban az usztasa mozgalom egyik vezetője, a hajdani osztrák–magyar hadsereg vezérkari ezredese, Slavko Kvaternik, az itáliai emigrációban tartózkodó pártvezér, Ante Pavelić nevében.

Az új állam kikiáltását horvátok tömegei élték meg a belgrádi uralom alóli felszabadulásként. Azonban a horvát állam csak nevében volt független. Noha elvben ugyanaz volt a státusa, mint a tengelyhatalmak szövetségi rendszerébe tartozó más államoknak, a valóságban kormánya kevesebb döntési joggal rendelkezett, és a megszállók gyakrabban avatkoztak be a zágrábi kormányzat belügyeibe, mint mondjuk Magyarországéba, még akár annak német megszállása (1944) után is. A horvát állam területén német és olasz csapatok tartózkodtak, létrejöttét a tengelyhatalmak támogatásának köszönhette, amelyek bukása (1945) megpecsételte az usztasa vezetésű államalakulat sorsát is.

A horvát függetlenségi törekvések és az usztasák

A horvát állam megalakulását nem lehet elvonatkoztatni a tengelyhatalmak Jugoszlávia elleni agressziójától, nem lehet spontán népi akciónak nevezni, de nem is lehet megérteni, ha nem helyezzük bele a horvát függetlenségi törekvések évszázados küzdelmeinek összefüggésébe. Az 1929-ben, a királyi diktatúra bevezetése után Jugoszláviát elhagyó horvát emigránsok által alapított usztasa mozgalom (usztasa horvátul felkelőt jelent) az első években egy *radikális, fegyveres nacionalista szervezet* volt, amelynek céljaként Horvátország Belgrád uralma alól való felszabadítását jelölte meg. Ugyanakkor, noha az usztasák propagandája a horvátság szabadságáról beszélt, államuk a valóságban kegyetlen *diktatúra* volt, s ez ellentétben állt a horvát függetlenséget kizárólag demokratikus szabadságjogokkal együtt megvalósítani akaró jogpárti hagyománnyal.

Az usztasák hatalomra jutásuk után számos elemet átvettek a fasiszta Olaszország és a náci Németország hatalomgyakorlási módszereiből, sok tekintetben másolták állammodelljüket. Mégis az usztasa mozgalom alapjában véve (minden náci és fasiszta mintaátvétel mellett) elsősorban a nagyhorvát nemzetállam-építő, szélsőséges nacionalista ideológia képviselője volt, és lényegét tekintve a kortárs nagyszerb törekvések megfelelője maradt.

Horvátok: német és olasz érdekek között

Az usztasa mozgalom 1941 előtt csekély befolyással rendelkezett. Mindössze 2000 tagot számlált és mintegy 20 ezer szimpatizánst a fiatalok körében, igaz, ez utóbbiak meglehetősen militáns csoportokat alkottak. Tisztában voltak ezzel a németek is, becsléseik alapján az usztasák csak a horvát lakosság 2%-át tudhatták maguk mögött (s hatalomra jutásuk után se haladta meg párttagságuk létszáma a százezret). A brit titkosszolgálat segítségével szervezett 1941. március 27-i belgrádi államcsínyt követően Hitler kiküldötte, Edmund Veesenmayer éppen emiatt kereste fel először a legbefolyásosabb horvát politikai erő, a Parasztpárt elnökét, Vladimir Mačeket, és megpróbálta rábeszélni a független Horvátország kikiáltására – sikertelenül. [Vö. erre Arnold Suppan és Sipos Péter tanulmányát e kötetben.]

A német balkáni politika a II. világháború alatt a helyi viszonyok stabilitását tartotta szem előtt, ezért támogatta Antonescu marsallt Romániában, s nem az ideoló-

A független horvát állam, 1941–1945
The independent Croatia, 1941–1945

giailag rokon Vasgárdát. A németek eleinte nemigen bíztak az olasz támogatást élvező usztasákban. Csak miután a Parasztpárt, a legerősebb horvát párt vezetője visszautasította Veesenmayer ajánlatát, sőt belépett az új, németellenes belgrádi kormányba, volt kénytelen Hitler Jugoszlávia lerohanása után az olaszok emberének tartott Ante Pavelićre és usztasáira bízni a horvát állam megalakítását. Erről a németek megállapodtak az olaszokkal, elvben átengedték Mussolininek Horvátországot mint befolyási övezetet, azonban északi felét saját megszállásuk alatt tartották. Noha hangsúlyozták, hogy nem segítik az usztasákat az olasz érdekek rovására, a valóságban a kulisszák mögött igyekeztek saját érdekeiket is érvényesíteni a Független Horvát Államban. Különösen erőteljes volt az NDH gazdasági erőforrásainak, bányakincseinek, állatállományának, mezőgazdasági terményeinek, valamint munkaerejének kizsákmányolása, amit a németek tudatosan, pontos kitermelési tervekkel érkezve hajtottak végre, nemcsak a horvát, de az olasz érdekek rovására is.

Diplomáciai elismerés és az NDH határai

Az új ország nemzetközi jogi alannyá diplomáciai elismerését követően válhatott: Németország és Olaszország egyeztette lépését. Mindkét hatalom április 15-én fogadta el hivatalosan a horvát állam létezését. Magyarország megvárta a német–olasz lépést, s április 22-én követte azt. A horvát államot az említetteken kívül még csak néhány, a tengelyhez tartozó vagy ahhoz közel álló (vagy a tengelyhatalmak hadserege által megszállt) állam ismerte el. A Vatikán csak *de facto* volt hajlandó elismerni, *de jure* továbbra is fenntartotta kapcsolatait a jugoszláv emigráns kormánnyal. A Horvát Kommunis-

Ante Pavelić és Mussolini a római Palazzo Venezia erkélyén a Dalmácia legértékesebb részeit Olaszországnak átengedő római szerződés aláírása után. Róma, 1941. május 18.
Ante Pavelić and Mussolini on the balcony of the Palazzo Venezia in Rome, after signing the Rome Treaty, which ceded the most precious parts of Dalmatia to Italy. Rome, May 18, 1941 (http://www.ratnakronikasplita.com).

A Független Horvát Állam megalakulásának évfordulója usztasa
és német csapatok részvételével. Split, 1944
Celebrating the anniversary of the foundation of the Independent State of Croatia with German and Ustasha troops. Split, 1944 (ratnakronikasplita.com)

ta Párt egykori titkára, Ante Ciliga állítása szerint a berlini szovjet követségen keresztül Sztálin is felajánlotta Benzon horvát követnek, hogy elismeri a horvát államot.

Az új államhoz rövidesen – a 19. századi maximalista horvát nemzetállami törekvéseknek megfelelően – hozzácsatolták Boszniát és Hercegovinát is, tehát hozzávetőlegesen kétszer akkora volt, mint a mai Horvát Köztársaság. Az állam teljhatalmú vezetője, Pavelić ugyanakkor nem tudta megakadályozni, hogy *Olaszország rátegye a kezét a legfontosabb dalmát kikötővárosokra:* Šibenik, Trogir, valamint a legnagyobb és abszolút horvát többségű Split, sőt Fiume horvát előváros, Sušak és az összes nagyobb sziget is – Brač és Hvar kivételével – a fasiszta olasz állam része lett az 1941. május 18-i római egyezmény értelmében. Csak két jelentéktelenebb kikötő maradt a horvát állam határai között. Pavelić a még ennél is nagyobb olasz területi követeléseket valószínűleg a német háttértámogatásban bízva elutasította, de nem kerülhette el az olaszokkal való megegyezést. Dalmácia legértékesebb területeinek átengedése rendkívül negatív visszhangra talált a horvát közvéleményben. Nem véletlen, hogy a dalmáciai horvátok körében már 1941-ben jelentős súlyra tett szert a kommunisták vezette antifasiszta ellenállási mozgalom.

Az NDH államszervezete

A Független Horvát Állam politikai rendszere és az usztasa ideológia részben valóban táplálkozott a horvát történelmi hagyományokból, azonban az állam berendezkedése fő jellemvonásait tekintve közelebb állt védnökei, a náci Németország és a fasiszta

Olaszország totalitárius államszervezési és ideológiai modelljeihez. Tőlük vette át Pavelić a vezérelvet – Poglavniknak (fővezér, államfő, ugyanaz, mint Führer, Duce, nemzetvezető) neveztette magát. Az emigráns usztasa mozgalom irányító szervét, a Glavni ustaški stant (GUS, Usztasa Főparancsnokság) tette meg az ország vezető testületévé.

Pavelić 1941. április 16-án alakított kormányt, amelyben a miniszterelnöki poszt mellett a külügyek irányítását is megtartotta magának, egyszerre volt állam- és kormányfő, illetve külügyminiszter. Óriási hatalmat összpontosított saját kezében, minden fontosabb kérdésben egyedül döntött, nemegyszer kapkodva és káoszt előidézve. Az usztasák semmiféle kormányzati tapasztalattal nem rendelkeztek, ami akkor is problémát jelentett volna, ha nincsenek háborús körülmények, és az ország irányítói nem képviselnek a mindennapi gyakorlatba erőszakos eszközökkel átültetni kívánt nézeteket. Ráadásul az is zavarokat okozott az állam működésében, hogy *párhuzamos irányítási struktúrát* hoztak létre. Az usztasa pártkötődésű szervezetek az állami bürokráciával párhuzamosan, annak hatáskörébe beavatkozva működtek. Fontos szerepet töltött be a Közrendi és Állambiztonsági Igazgatóság (RAVSIGUR), valamint a sorozott állományú honvédségtől (domobranstvo) függetlenül működő Ustaška vojnica, az usztasa párt fegyveres testülete (bár a háború utolsó szakaszában elegendő számú önkéntes hiányában az usztasa egységeket is már sorozott fiatalokkal töltötték fel).

Az új állam első jogszabálya, amit az államfő április 17-én aláírt, a „Törvényrendelet a nemzet és az állam védelméről" nevet viselte, s a legsúlyosabb büntetést helyezte kilátásba az államrend minden ellenségének, ezenkívül létrehozta a rögtönítélő bíróságokat. A Független Horvát Államban az usztasa mozgalmon kívül nem működhetett semmilyen más politikai párt, így a nemzeti intézménynek számító Horvát Parasztpárt sem.

A kiépíteni kívánt totalitárius rendszerről az „Usztasa elvek" 1942. évi új kiadása így fogalmaz: „*Az NDH totalitárius állam [...], mert arra törekszik, hogy mindent ellenőrizzen, vezessen, irányítson, berendezzen...*" Ennek megfelelően teljes ellenőrzés alá vonták a közéletet, a tudományt, a kultúrát, a művészeteket, a sportéletet. Az már más kérdés, hogy az NDH-hoz tartozó terület egészén *sohasem sikerült kiépíteni az új államhatalom szerveit,* nemcsak a különböző ellenállási mozgalmak miatt, de az olasz megszálló hatóságok (sőt 1943 őszén, az olasz kiugrás után például Kninben az olaszokat váltó németek) sem tették ezt lehetővé.

Szerbek és zsidók tömeges irtása

Noha eredetileg az usztasa mozgalom nem volt antiszemita (a szervezet propagandatevékenysége az 1930-as évek végéig csak a „szerb uralom" ellen irányult), a náci német kormányzat elvárásait teljesítve az usztasa állam 1941. április 30-án a nürnbergi törvények mintáját követő rasszista jogszabályokat hozott, amelyek a nem árjának minősített zsidókra és cigányokra vonatkoztak. A mintegy 36 (emigránsokkal együtt 40) ezres zsidó közösség tagjait megfosztották állampolgárságuktól, majd vagyonuktól. Sokukat gyűjtőtáborokba, kényszermunkára hurcolták, majd 1941 és 1943 között részben hazai, részben német lágerekben az NDH területén élt zsidóság 75-80%-át

meggyilkolták. Az olasz megszálló hatóságok, a partizánok, a horvát katolikus egyház és bátor civilek segítségének köszönhetően a zsidó közösség mintegy 20-25%-a túlélte a vészkorszakot. A horvátországi roma közösség többségét szintén megsemmisítették.

A II. világháború alatt az usztasák eleget tettek a náci Németország zsidóellenes követeléseinek, de a mozgalom a *szerbek elleni küzdelmet mindvégig fontosabbnak tartotta*. Ugyanakkor a szerbekkel szemben sajátos kettősség volt jellemző az usztasa politikára: esetükben nem követték az *Endlösung*, a végső megoldás elvét, nem akarták kiirtani a teljes szerb közösséget (a muzulmán bosnyákokkal szemben pedig az NDH vezetése toleráns politikát folytatott, őket horvátnak tekintette és képviselőiket a kormányba is bevette). Az usztasa állam politikája a szerbeket ortodox horvátnak tartó (és őket integrálni kívánó), illetve az elvakult (a szerbeket elűzni vagy megsemmisíteni akaró) szerbellenesség között ingadozott.

Máig vita tárgya horvát–szerb viszonylatban, hogy ki kezdte el az öldöklést 1941 tavaszán. Tény, hogy a politikai vereség, Jugoszlávia felbomlása és a horvát állam kikiáltása miatt a jugoszláv hadsereg szerb katonái már 1941. április 11. és 13. között bosszúból horvát polgári személyek tucatjait ölték meg. Ugyanakkor – legalábbis 1941 tavaszán – ezek nem voltak szervezett tömeggyilkosságok, míg a – horvát – usztasa hatóságok szinte azonnal *tömeges megtorlásokkal* válaszoltak. Az 1941 április végétől 1941 nyaráig szerbellenes intézkedéseket vezettek be: a szerb nemzetiségűek elbocsátása az állami szolgálatból, a Szerb Ortodox Egyház, a cirill betűs írás betiltása, fele-

Usztasa tömeggyilkosság a jasenováci koncentrációs táborban
Ustasha massacre in the Jasenovac concentration camp

kezetváltásra kényszerítés, kitelepítések s más diszkriminatív lépések. Mindez jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a hegyvidéki területek szerb lakossága körében általános fegyveres felkelés törjön ki, részben jugoszláv királypárti csetnik, majd egyre több helyen kommunista partizán irányítás alatt. A fegyveres ellenállás erősödése még véresebb megtorló akciókat váltott ki, s az NDH területének jelentős részén kaotikus állapotok alakultak ki, elszabadult az erőszakspirál.

1941 második felében már (a szerb lakosság megvédése ürügyén a kiterjesztett olasz megszállási övezetben) az olaszokkal együttműködő szerb csetnikek is *tömegesen irtották a horvát és muzulmán civileket* (nemcsak bosszúból, hanem az usztasákhoz hasonlóan etnikai tisztogatás céljából is). Az NDH négyéves fennállása során több mint 300 ezer szerb vesztette életét usztasa, náci német és fasiszta olasz megtorló akciókban, koncentrációs táborokban, illetve a fegyveres harcokban. (A leghírhedtebb láger a Száva-parti Jasenovácon működött.) A legrosszabb helyzet Bosznia-Hercegovinában alakult ki, ahol a háború során, mind a szerb, mind a muzulmán, mind a katolikus horvát közösség veszteségei meghaladták a 10%-ot a véres etnikai alapú összecsapásokban, a megszállók elleni küzdelemben, valamint a horvát–horvát (partizán–usztasa) és szerb–szerb (partizán–csetnik) polgárháborúban.

Noha Hitler 1941 júniusában maga biztatta Pavelićet intoleráns nemzetiségi politika bevezetésére, miután az usztasák képtelenek voltak úrrá lenni a szerb felkelésen, a németek a szerbek iránti politika megváltoztatását szorgalmazták. Ennek jegyében 1942-ben az usztasa vezetés létrehozta a Horvát Ortodox Egyházat és részben német nyomásra, részben a Vatikán és a horvát püspöki kar tiltakozására felhagyott az erőszakos felekezetváltás szorgalmazásával. Az NDH és a szerb közösség végletekig elmérgesedett viszonyán azonban e lépések már nemigen tudtak változtatni. Ráadásul időközben az usztasák diktatórikus kormányzásával egyre több horvát is szembefordult. (A kommunista ellenállási mozgalom vezetésében már a kezdetekben, 1941 nyarán is fontos szerepet játszottak a horvát nemzetiségű párttagok, élükön a szintén horvát

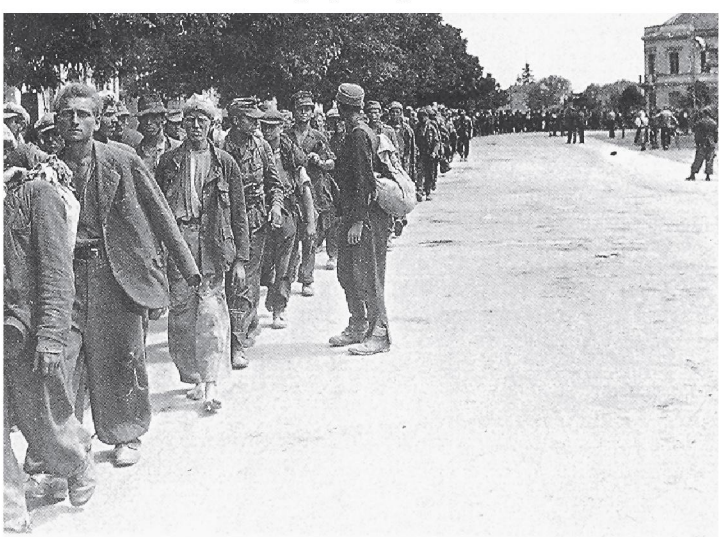

Partizánok horvát foglyokat, civileket és katonákat kísérnek. Koprivnica, 1945. május
Partisans taking Croatian prisoners, soldiers and civilians, Koprivnica, May 1945.

származású Josip Broz Titóval.) A *partizánmozgalom*, amely azt ígérte, hogy a délszláv államot egyenrangú népek államszövetségeként építi újjá és elutasította a nemzeti alapú erőszakot, 1943-tól kezdve már *tömeges támogatásra lelt* nemcsak a szerbek, de az NDH horvát, s kisebb részben muzulmán bosnyák lakossága körében is.

Kísérlet a horvát állam megmentésére és az összeomlás

A szövetségesek normandiai partraszállása (1944. június 6.) után az usztasa vezetés néhány előrelátóbb tagja kezdte felismerni, hogy Németország bizonyosan elveszíti a háborút, és a sorsát a náci birodalomhoz kötő horvát állam fennmaradása végveszélybe kerül. Mladen Lorković belügyminiszter és Ante Vokić honvédelmi miniszter (az usztasa elit alakulat, a rettegett „fekete légió" egyik korábbi parancsnokhelyettese) 1944 nyarán tárgyalásokba kezdett a Horvát Parasztpárt egyes képviselőivel, hogy rajtuk keresztül találják meg az utat az angolszász szövetségesekhez. Felhívást akartak intézni a szövetségesekhez, hogy szálljanak partra az Adria horvát oldalán, tervbe vették, hogy lefegyverzik a német alakulatokat, valamint ráveszik Pavelićet: mondjon le, és a háború alatt semleges Horvát Parasztpárt alakítson kormányt. A parasztpártiakkal való óvatos tárgyalásokon és tapogatózásokon túl komolyabb előrelépésre, a szövetségesekkel való érdemi kapcsolatfelvételre nem is került sor. Pavelić – bár tudtával kezdődtek meg a tárgyalások – a zágrábi kormány 1944. augusztus 30-i ülésén leváltotta, majd letartóztatta minisztereit, előbb a lepoglavai börtönbe, majd a jasenováci koncentrációs táborba hurcoltatta, és 1945-ben, közvetlenül az NDH összeomlása előtt kivégeztette őket. Az NDH sorsa ettől függetlenül is már megpecsételődött, mert a *szövetségesek* jóval korábban eldöntötték, hogy *Jugoszlávia újjáalakítását támogatják.*

Jelentős szovjet katonai erők segítségével 1945. április 12-én a jugoszláv partizánhadsereg áttörte a szerémségi frontot (az usztasák és németek védelmi vonalát) és feltartóztathatatlanul nyomult előre nyugati–északnyugati irányba. Az usztasa rendszer, s vele együtt az NDH napjai meg voltak számlálva. Ante Pavelić május 3-án összehívta az usztasa kormányt, amely visszavonta az összes korábbi rasszista intézkedést, és memorandumot intézett a szövetségesekhez a horvát állam megmentése céljából. A dokumentumot angolra fordították és eljuttatták a címzetteknek, akik nem reagáltak rá. Május 6-án az usztasák és a németek kiürítették Zágrábot, maga Pavelić és a kormány is elhagyta a várost, s elmenekült (a háború után előbb Argentínában, majd Spanyolországban telepedett le, s megúszta a bíróság előtti felelősségre vonást). Május 8-án a Tito vezette partizánhadsereg bevonult Zágrábba, győzelmük teljes volt (bár egyes usztasa egységek még május közepén is ellenállást tanúsítottak). A partizánok diadalát azonban beárnyékolta az NDH vélt vagy valós támogatói, de még inkább a bevezetni kívánt kommunista diktatúra potenciális ellenfelei ellen végrehajtott, több tízezer áldozattal járó tömeges megtorlás.

A II. világháború utáni jugoszláv történetírás alapján ugyanakkor a mai olvasó nehezen kaphat objektív képet az 1941 és 1945 között fennállott horvát államalakulat és az usztasa mozgalom történetéről. A legutóbbi időkig a világ csak az usztasák (a tra-

gikus valósághoz képest is sokszorosan eltúlzott számú) rémtetteiről olvashatott vaskos jugoszláv kiadványokat, melyek szerzői mélyen hallgattak a másik fél-felek (azaz a szerbek, részben a csetnikek, de különösen a partizánok) által elkövetett szintén jelentős méretű tömeggyilkosságokról. A jugoszláv gyakorlattal szemben a horvát emigráció kiadványainak nagy része (bár korántsem mindegyik) igyekezett megszépíteni a megszépíthetetlen múltat. Ennél is nagyobb problémát jelentett azonban, hogy a titói jugoszláv államban sem valósult meg a valódi szerb–horvát megbékélés, ami szerepet játszott abban, hogy az 1990-es évek elején a délszláv állam véres háborúban hullott szét. A történelmi múlttal való reális szembenézés szinte teljesen elmaradt, illetve egyoldalúra sikeredett. Utóbbi tény pedig még manapság is nemcsak a szerb–horvát viszonyt, de a világháborúban ellentétes oldalon harcoló horvátok mai leszármazottai közötti kapcsolatokat is megterheli.

Irodalom

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* Budapest, 1987.

Banac, Ivo: *Raspad Jugoslavije.* Zagreb, 2001.

Benigar, Aleksa: *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal.* Zagreb, 1993.

Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb, 1999.

Cohen, Philip J.: *Serbia's Secret War. Propaganda and the Deceit of History.* Texas, 1996.

Dizdar, Zdravko: *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941–1945.* Zagreb, 2002.

Džaja, Srećko M.: *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918–1991).* München, 2002.

Geiger, Vladimir: *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje.* Osijek, 2002.

Goldstein, Ivo: *Hrvatska 1918–2008.* Zagreb, 2008.

Magaš, Branka: *Croatia through History. The Making of a European State.* London, 2007.

Matić, Igor Phillip: *Edmund Veesenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik.* München, 2002.

Ramet, Sabrina Petra: *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918–2005.* Zagreb, 2009.

Sundhaussen, Holm: *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941–1945.* Stuttgart, 1983.

Žerjavić, Vladimir: The Losses of Yugoslav Population in the Second World War. *Geographical Papers,* Zagreb, 1991.

DÉNES SOKCSEVITS

The Independent State of Croatia, 1941–1945

An Historical Dead-end

The Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska – whose Croatian abbreviation is NDH, or in English: ISC) was declared on 10 April 1941 on the Zagreb Radio by deputy leader of the Ustashe and former Colonel of the General Staff in the Austro–Hungarian Army, Slavko Kvaternik. It was done on behalf of the party leader Ante Pavelić in Italian emigration at the time. The proclamation of the new state was seen as a liberation from Belgrade rule by a multitude of Croatians. However, the state was only independent by name. In theory, it had the same status as other states in the Axis Alliance but in reality, the government had fewer rights in decision-making, and occupiers intervened more often into domestic policies of the Zagreb government than into Hungarian policies even after its German occupation. There were German and Italian troops on the territory of the Croatian State and it owed its existence to Axis support, the defeat of which brought about the defeat of the Ustasha state as well.

The Struggle for Croatian Independence and the Ustashe

The formation of the Croatian state cannot be discussed without taking into account the aggression of Axis Powers against Yugoslavia. It cannot be termed as a spontaneous action of the people and it cannot be understood without placing it into the context of a century-old struggle for Croatian independence. The Ustasha movement was formed by Croatian emigrants leaving Yugoslavia after the royal dictatorship introduced in 1929 (Ustasha means "rebel" in Croatian).

At first, they were a *radical, military, nationalist organisation* with the aim of liberating Croatia from Belgrade rule. Although Ustasha propaganda voiced the liberty of Croatians, their state was in fact a cruel *dictatorship*; it opposed the lawful constitution wishing to realise Croatian independence exclusively together with democratic civil liberties. After their coming into power, the Ustashe adopted numerous elements of the execution of power from Fascist Italy and Nazi Germany and copied their models of state in many ways. Yet, the Ustasha movement was, in fact, besides all Nazi and Fascist models, first and foremost a representative of extreme nationalist ideology of Greater Croatia with the aim of building a nation-state. It basically remained the contemporary counterpart of aspirations for Greater Serbia.

Croatians: Between German and Italian Spheres of Interest

The Ustashe had little influence before 1941. They only had some 2,000 members and 20,000 supporters among the young, despite their being a quite militant group. Germans knew this, too, they estimated that the Ustashe were supported by only 2% of the Croatian population (and after their rising to power, party members were never more than 100,000). After the Belgrade coup d'état (assisted in organisation by the British Secret Service) on 27 March 1941, Hitler's envoy Edmund Veesenmayer paid a visit. Because of the low number of Ustasha supporters, Veesenmayer talked to Vladimir Maček, the leader of the most influential Croatian party, the Peasant Party, trying to convince him to declare an independent Croatia – with no success.

German policy kept to the fore local stability in the Balkans during the Second World War, so they supported Marshal Antonescu in Romania and not their ideological relative, the Iron Guard. At the beginning, Germans did not trust the Ustashe who had Italian support. Only after the refusal of Veesenmayer's offer by the leader of the most significant Croatian party and their joining the new Anti-German Belgrade government, Hitler picked Ante Pavelić (whom he considered a supporter of Italians) and his Ustashe to form a Croatian state after their occupation of Yugoslavia. Germans agreed with Italians on the issue and in theory they gave Croatia over to Mussolini as a sphere of influence, while keeping its northern part under their own occupation.

Though they emphasised that they would not help the Ustashe at the expense of Italian interests, in reality they carried their own point in the ISC behind the curtains. There was a significant exploitation of the economy, minerals, animal stock, agricultural products and the work force in the NDH, something that Germans were doing consciously and with ready-made precise exploitation plans – not only at the expense of Croatians but also at the expense of Italian interests.

Diplomatic Recognition and the Borders of the NDH

The new country could only become an international legal subject after a diplomatic recognition: Germany and Italy harmonised their steps in doing so. Both powers accepted the official existence of the Croatian state on 15 April. Hungary waited for this German–Italian step and did so on 22 April. Besides the countries mentioned, the Croatian state was recognised only by a few other ones who belonged to, stood close to or were occupied by the Axis Powers and their Armies. The Vatican only recognised it *de facto* but *de jure* it did continue to retain relationship with the Yugoslav emigrant government. According to the one-time secretary of the Communist Party of Croatia, Ante Ciliga, even Stalin offered the Croatian envoy, Benzon, the recognition of the Croatian state, through Berlin envoys.

Shortly Bosnia and Herzegovina were annexed to the new state – in accordance with the nation-state aims of 19th century perfectionist Croatian aspirations – so the country then was almost twice the size of today's Republic of Croatia. However, the leader of the state with full powers, Pavelić *could not prevent Italy's occupation of*

the most important Dalmatian ports: Šibenik, Trogir, the biggest, Split (of Croatian majority), a part of Rijeka, Sušak, and all greater islands with the exception of Brač and Hvar became parts of the Italian Fascist state on basis of the Accord of Rome on 18 May 1941. Only two insignificant ports remained within Croatian boundaries. Pavelić refused even more Italian territorial claims hoping for German support, but he could not avoid a compromise with the Italians. This giving up of the most valuable Dalmatian territories echoed extremely negatively in Croatian public opinion. It comes as no surprise that there was a significant anti-Fascist resistance movement led by communists among Dalmatian Croatians already in 1941.

The Framework of the Independent State of Croatia

The political system and the Ustasha ideology of the Independent State of Croatia were indeed rooted in the traditions of Croatia but as for the nature of state institutions, it was closer to the totalitarian ideology and state-organisation of its patrons: Nazi Germany and Fascist Italy. Pavelić borrowed their main principle – he was referred to as Poglavnik (leader, head of state, the same as Führer, Duce, leader of the nation). He also made the Glavni ustaški stant (GUS, Ustasha Command), the emigrant Ustashe's main governing body into the country's leading institution.

Pavelić formed a government on 16 April 1941 in which he held the offices of the Prime Minister and kept foreign affairs to himself, too. Thus, he was both head of state, head of the government and Foreign Secretary – exercising enormous power centralised in his hands, deciding every important question on his own, sometimes in a hurry and with chaotic consequences. The Ustashe had no experience in government, which would have been a problem even in time of peace; leaders of the country represented views forcefully put into everyday practice. The operation of the state was problematic for one more reason: *parallel structures of control* were created. Organisations related to the Ustasha party were operating parallel to state bureaucracy, and within its sphere of influence. Very important ones were the Directorate for Public Order and Security (RAVSIGUR) and the Ustaška vojnica, the military organisation of the Ustasha party which operated independently from the regular army (domobranstvo). Yet, in the last phase of the war, with not enough volunteers, even Ustashe units were filled with regularly enlisted youth.

The first law of the new country signed by the head of state on 17 April was the "Law on the defence of the nation and the state" which foreshadowed severe punishment for enemies of the state and created court-martials. There could be no political party in the Independent State of Croatia besides the Ustashe, not even the Croatian Peasant Party (a national institution).

The new 1942 edition of the "Ustasha Principles" described the totalitarian system to be created in the following way: *"The NDH is a totalitarian state [...] for it aspires to control, guide, govern and install everything..."* Therefore, public life was placed under total control, as well as science, culture, arts and sports. It is yet another question *that they could never succeed in building out new organisations of state power* on the entire

territory of the NDH – not only because of various resistance movements but because Italian authorities of occupation (and Germans who replaced Italian authorities in Knin after the Italians left the war on the autumn of 1943) made this impossible.

The Massacre of Serbs and Jews

Although in the beginning the Ustashe were not Anti-Semitic (their propaganda until the 1930s was only against "Serb rule"), to fulfil demands of the Nazi government, the Ustasha state introduced racist laws on 30 April 1941, on the model of the Nuremberg Laws against those termed non-Aryan: Jews and Romas. Approximately 36,000 Jews (40,000 with emigrants included) were deprived of their nationality and possessions. Many were taken to concentration camps and hard labour camps, 75–80% of Jewry living in the territory of the NDH was killed between 1941 and 1943 in Croatian or German lagers. Authorities of Italian occupation, partisans, the Croatian Catholic Church and some brave civilians, however, helped and 20–25% of the Jewish community survived the holocaust. The majority of the Roma community in Croatia was also eliminated.

During the Second World War, Ustashe fulfilled anti-Jewish demands of Nazi Germany but the *Ustashe considered their fight against the Serbs as their most important aim all throughout*. Meanwhile, there was a strange duality in their policy regarding Serbs: they did not embrace the principle of the *Endlösung* (the final solution), they did not wish to eliminate the entire Serb community (Muslim Bosnian were tolerated by leaders of the NDH, they were regarded as Croatians, their representatives were included in government). The policy of the Ustasha state was oscillating between the point of Croatian lawful tradition considering Serbs as orthodox Croatians (in a wish to integrate them) and the blindfolded anti-Serbian stance (in a wish to banish or eliminate them from this land).

It is still a question of heated debates in Serb and Croatian circles who started the massacre in the spring of 1941. It is a fact that Serb soldiers of the Yugoslav state which dissolved due to the defeat and the Croatian declaration of independence killed dozens of Croatian civilians already between 11 and 13 April 1941. However, these were not organised mass murders, at least not in the spring of 1941, while Ustasha authorities retaliated almost at once in multitudinous murders. The anti-Serb measures introduced at the end of April 1941 until the summer of 1941 (dismissal of Serb nationals from state administration, ban of the Serb Orthodox Church and the Cyrillic alphabet, forced change of denomination, relocations and other discriminative measures) added significantly to the general military uprising amongst Serb inhabitants of mountainous territories partially under Yugoslavian royalist chetnik leadership, later led by a growing number of communist partisans. Strengthening military resistance elicited a revenge even more violent and bloody. The situation was chaotic on most of the territories of the NDH, the spiral of violence had been loosed.

In the second half of 1941, chetniks co-operating with occupying forces *were killing Croatian and Muslim civilians en masse* already (in the extended Italian

occupation zone, under cover of protecting the Serb population) and not only because of revenge but also as ethnic clear-ups similarly to the Ustashe. During the four-year existence of the NDH, more than 300,000 Serbs had been killed by Ustashe, German Nazi and Fascist Italian revenge, armed conflicts and in concentration camps (among which the most infamous was Jasenovac by the River Sava). In the course of the war, the gravest situation was in Bosnia-Herzegovina where the losses of all three communities (Serbs, Muslims and Croatian Catholics) exceeded 10% in bloody ethnic conflicts, fights against occupiers and in the civil war of Croatians versus Croatians (partisans vs. Ustashe) and Serbs versus Serbs (partisans vs. chetniks).

Though Hitler himself urged Pavelić in June 1941 to introduce an intolerant nationality policy, after the Ustashe proved unable to rule the Serb uprising, Germans wanted a change in Serb policy. In terms of this in 1942, Ustasha leadership created the Croatian orthodox church and partly on German pressure, partly by objections of the Vatican and the Croatian episcopacy, it abandoned the idea of forceful change of denomination. However, these steps could do nothing for the betterment of the relationship between the NDH and the Serb community. Moreover, an increasing number of Croatians were turning against the dictatorial Ustasha government (party members of Croatian nationality already played an important role in leading the communist resistance movement in the beginning, in the summer of 1941, they were led by the Croatian Josip Broz Tito). *The partisan movement* that promised to rebuild the South-Slav state as an alliance of states of equal peoples and refused violence rooted in nationality *acquired mass support* from 1943 already, not only from the Serbs but Croatians and to a smaller extent, from the Muslim population of the NDH.

An Attempt to Save the Croatian State; The Collapse

After the allied Normandy Landings (6 June 1944), farseeing members of the Ustasha leadership recognised that Germany would definitely lose the war and with a fate tied to the Nazi Empire, the remains of the Croatian state would be in danger. Home Secretary Mladen Lorković and Minister of Defence Ante Vokić (former deputy leader of the Ustasha elite unit, the terrible Black Legion) initiated negotiations in the summer of 1944 with members of the Croatian Peasant Party to find a way through them towards Anglo-Saxon Allies. They wished to make an appeal for the Allies to land on the Croatian part of the Adriatic shores, they also planned the disarmament of German forces and to persuade Pavelić to resign and let the Croatian Peasant Party (neutral in wartime) form a government. During the rather cautious negotiations, there was no substantial communication with the Allies, no steps forward with the Peasant Party, merely exploratory talk. Pavelić – though negotiations started with his knowing – dismissed his two ministers of the Zagreb government on 30 August 1944, arrested them, sent them to Lepoglava Prison, to the concentration camp at Jasenovac and executed them in 1945, right before the collapse of the Independent State of Croatia. The fate of the NDH was already sealed anyway because the *Allies* had previously decided to *support the re-formation of Yugoslavia.*

With the aid of significant Soviet military forces, on 12 April 1945, the Yugoslav partisan Army broke through the front at Syrmia (the Ustasha and German line of defence) and they marched unopposed towards the west and north-west. The days of the Ustasha system and the NDH were numbered. On 3 May Ante Pavelić called together the Ustasha government and repealed all previous racist laws. The government prepared a memorandum for the Allied Powers to save the Croatian state. The document was then translated to English and sent to the recipients, but there was no response. On 6 May, the Ustashe and the Germans emptied Zagreb, even Pavelić and his government fled and left the city (after the war, he fled to Argentina first, then he settled in Spain and got away with no impeachment). On 8 May, Tito's army of partisans marched in to Zagreb in complete victory (though certain Ustashe units were still fighting with them in the middle of May). The triumph of partisans was, however, shadowed by the en masse victimisation (of many tens of thousand) of suspected or real NDH supporters and those who were potential enemies of the communist dictatorship to be introduced.

On the basis of post-Second World War Yugoslav historiography, today's readers can hardly get an objective picture of the history of the Croatian state and the Ustashe between 1941 and 1945. Up until the latest times, people all over the world could only read thick Yugoslav volumes on the atrocities of the Ustashe (often exaggerated compared to the otherwise unfortunate reality), whose authors kept carefully silent about just as significant mass murders committed on the other side (partly by chetniks, but mainly by partisans). Contrary to Yugoslav habits, the majority of books written by the Croatian emigration (although not all of them) tried hard to glorify the past that could not be glorified. Yet, an even greater problem was that a real Serb–Croatian pacification was not realised in Tito's Yugoslavia either. This played a role in the bloody falling apart of the South-Slav state in the beginning of the 1990s. A realistic facing up to historical past was completely undone or had been one-sided. And this latter fact is still a burden nowadays not only in Serb–Croatian relations but also for descendants of Croatians who had been fighting on different sides during the war.

Bibliography

A. Sajti, Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája.* [The Southern Territories 1941–1944. The South-Slav Policies of Hungarian Governments.] Budapest, 1987.

Banac, Ivo: *Raspad Jugoslavije.* Zagreb, 2001.

Benigar, Aleksa: *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal.* Zagreb, 1993.

Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb, 1999.

Cohen, Philip J. : *Serbia's Secret War. Propaganda and the Deceit of History.* Texas, 1996.

Dizdar, Zdravko: *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941–1945.* Zagreb, 2002.

Džaja, Srećko M. : *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918–1991).* München, 2002.

Geiger, Vladimir: *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje.* Osijek, 2002.

Goldstein, Ivo: *Hrvatska 1918–2008.* Zagreb, 2008.

Magaš, Branka: *Croatia through History. The Making of a European State.* London, 2007.

Matić, Igor Phillip: *Edmund Veesenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik.* München, 2002.

Ramet, Sabrina Petra: *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918–2005.* Zagreb, 2009.

Sundhaussen, Holm: *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Grossraum 1941–1945.* Stuttgart, 1983.

Žerjavić, Vladimir: The Losses of Yugoslav Population in the Second World War. *Geographical Papers,* Zagreb, 1991.

VLADIMIR GAJGER

Emberveszteség Horvátországban, 1941–1944

Horvátország és Jugoszlávia II. világháborús és azt követő időszakban elszenvedett demográfiai és tényleges veszteségeit, az áldozatok, rokkantak és eltűntek számát közel pontosan felmérték az eddigi kutatások. Nincs nagy eltérés a kutatók között, ám komoly véleménykülönbség van az áldozatok nemzeti, etnikai és ideológiai hovatartozásáról, arról, hogy melyik katonai csoportosuláshoz tartoztak, valamint a halálozások helyszínéről, körülményeiről és a pusztulásukat előidézők kilétéről is. A kutatás terén többnyire azok az emberveszteségek élveznek előnyt, amelyek a saját népet érintik, s amelyek nem csekély érzelmi töltettel bírnak, miközben elfeledkeztünk arról, hogy *minden áldozatnak és szenvedőnek joga van az emlékezésre*. Különösen nagy a jasenováci tábor és a bleiburgi mészárlás irodalma, ami elvezetett a „jasenováci legenda" és ellentétpárja, a „bleibur-

Az emberveszteséget jelző táblák a jasenováci koncentrációs tábor helyén
Boards listing casualties in the place of the Jasenovac concentration camp

gi legenda" kialakulásához. E helyszíneken bizonyíthatóan az usztasák, illetve a partizánok álltak a tömeggyilkosságok hátterében.

A jugoszláv politika és tudományosság, különösen a történetírás és a demográfia legnagyobb manipulációja Jugoszláviában, de főleg Horvátországban a megszállók és segítőik által a II. világháború során okozott emberveszteségek és áldozatok számadataival történt. Jugoszláviában a II. világháború után tudatosan hamisították és növelték meg a számokat, elhallgatták, illetve *ködösítették az áldozatok származását és társadalmi hovatartozását.* Mindez megkönnyítette a manipulációt, aminek alapját Tito 1945 májusában tett bejelentése adta: *Jugoszlávia embervesztesége a háborúban 1,7 millió fő.* Ez az adat azonban teljesen légből kapott volt, hiszen a háború utáni Jugoszláviában az első népszámlálásra csak 1948-ban került sor, amely az ország II. világháborús emberveszteségeivel foglalkozó minden további számítás alapjául szolgál. A háború utáni Jugoszláviában három összeírást végeztek a világháborús emberveszteségekről: 1944-től 1946/47-ig, 1950-ben és 1964-ben. Ezek az összeírások elsősorban azokra az áldozatokra és veszteségekre vonatkoztak, amelyeket a megszálló erők és segítőik okoztak. Adataik hasonlósága miatt nincs okunk kételkedni a *nevezett összeírások hitelességében.* A Jugoszláv Szövetségi Végrehajtó Tanács által életre hívott bizottság szerint Jugoszlávia területén 597 323 személy vesztette életét, ebből 194 749 Horvátországban, ami a legnagyobb szám volt az összes tagköztársaság közül. A horvátországi adat 97 731 szerb, 72 819 horvát, 11 294 zsidó és további 12 905 egyéb ismeretlen nemzetiségű személyt tartalmazott.

Miután a számok nem álltak összhangban a „kívánt" 1 millió 706 ezer fős veszteséggel (ennek felét sem sikerült kimutatni), arra a megállapításra jutottak, hogy az

A kommunizmus áldozatainak emlékműve. Mirogoj park és temető, Zágráb
Memorial for the victims of communism. Mirogoj park and cemetery, Zagreb

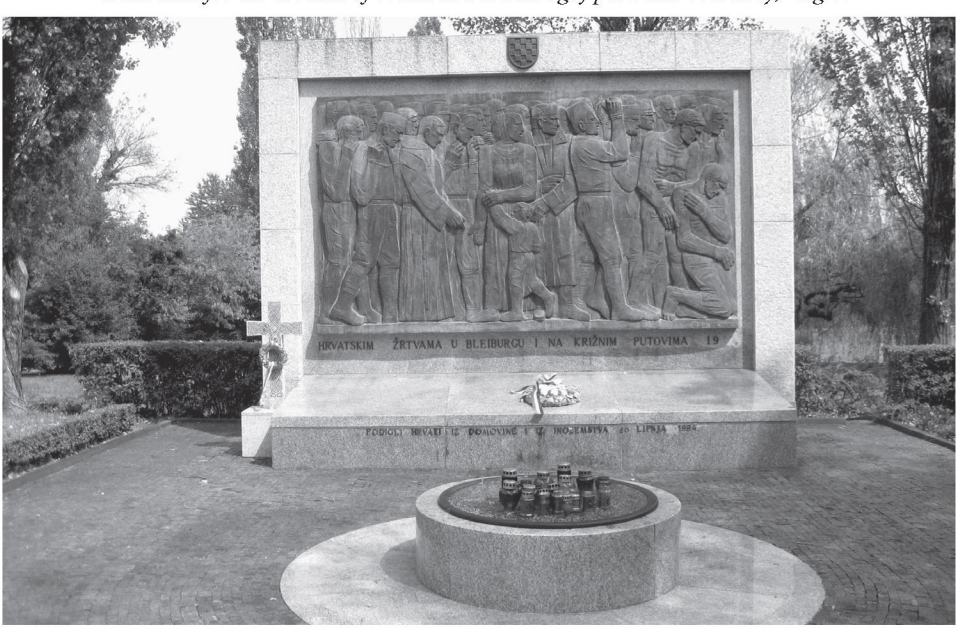

összeírás sikertelen volt, mert egy sor mulasztás történt az elkészítése során, s így nem tekinthető teljesnek, az áldozatok csak mintegy 56-59%-át érinti. Semmivel nem indokolták, hogy milyen számítások alapján jutottak erre a megállapításra, mindazonáltal döntés született arról, hogy *zárolják az összeírás adatait.* Az, hogy az említett összeírások eredményeit nem közölték, azt eredményezte, hogy *hihetetlenül felnagyították Jugoszlávia emberveszteségeit.*

Az egyik legvitatottabb és legnagyobb közérdeklődésre számot tartó kérdés a Független Horvát Állam, az NDH területén működő táborokban, elsősorban a jasenováciban elpusztultak száma. Sem a jugoszláv veszteséglisták, sem a később kiegészített és revideált összeírások nem erősítik meg ugyanis azokat a nézeteket, melyek szerint az áldozatok száma több százezres, vagy akár milliós nagyságrendű lett volna. A megszállók és segítőik bűneinek feltárására felállított állami bizottság 1945 végén a nürnbergi Nemzetközi Bíróságra eljuttatott jegyzékében 600 ezer, túlnyomórészt szerb áldozatról tett említést, akik 1943 végéig a jasenováci táborban pusztultak el. Ugyanakkor a Szövetségi Végrehajtó Tanács által létrehozott, korábban már említett bizottság 1964. évi adatai szerint a Jugoszlávia területén működő táborokban *összesen 89 851 fő vesztette életét.* Az NDH táboraiban a legtöbb áldozat Jasenovácon és Stara Gradiškán volt, 49 874, illetve 9587 fő.

Horvátországban – válaszul a szerb részről eltúlzott számokra – számos tudományos és kevésbé tudományos munka jelent meg az NDH-ban és azon belül Jasenovácon elkövetett bűnökről, *tagadva* a „jasenováci mítoszt" és a *népirtást a horvátok részéről.* A horvát emigráns történeti irodalomban és publicisztikában viszont a csetnikek és partizánok által kivégzett és *megölt horvátok számát növelik elképesztő magasságokig,* azt állítva, hogy az áldozatok száma elérte az egymilliót.

Horvátországban és másutt is a kommunista hatalom berendezkedésével egyidejűleg letartóztatásokra és likvidálásokra került sor. Tekintet nélkül az etnikai, nemzeti hovatartozásra, a kommunista hatalom rövid úton vagy gyakran megrendezett bírósági eljárás során távolította el a valós vagy vélt ellenséget. A nyugatra menekült és ott 1945 tavaszán magukat az angol hadsereg egységeinek megadó horvát usztasa, domobrán és fehér orosz alakulatokat az angolok kiszolgáltatták Tito partizánjainak. A fogságba esett katonákat és civileket a Jugoszláv Néphadsereg egységei terelték Szlovénián keresztül Horvátországba és a fogolytáborokba. 1945 végén Jugoszláviában a fogolytáborokban összesen 355 785 foglyot őriztek, akik közül 114 ezer volt „jugoszláv", többségében horvát. A német katonák tették ki a többséget (194 ezer fő), akik közül 1945–1953 között 80 ezer és 100 ezer fő közöttre tehető a meghaltak vagy megöltek száma.

A Bleiburgról és „a kálváriáról" szóló gazdag szakirodalom különböző adatokkal és számításokkal szolgál. Az elpusztult és elpusztított fogoly usztasák, domobránok és a civil lakosság elleni kegyetlenkedések áldozataira vonatkozó számok az 50 ezertől a főleg a *horvát és szerb emigráns irodalomban szereplő 200 ezres-250 ezres számításokig terjednek,* de helyenként az 500 ezres-600 ezres szám is felbukkan. A rendelkezésre álló és elfogadható statisztikák alapján a bleiburgi esetnél vélhetően összesen 70 ezer és 80 ezer közöttire tehető az áldozatok száma, amelyből a horvátok *körülbelül 50 ezer fővel* részesednek.

VLADIMIR GAJGER

Casualties in Croatia, 1941–1944

The accurate calculation of casualties is not merely an academic-research task but also a task of civilisation, a need and duty. Second World War casualties of Yugoslavia have become a political question of outstanding importance and they remained so today. Most of the debates on this question are characterised by a well-recognisable ideological propaganda.

Research on Second World War and post-war Croatian and Yugoslav demographic casualties and effective losses made it possible so far to give a near-exact number of victims, war cripples and missing persons. As for numbers, there are no significant discrepancies among different researchers, but there is a serious difference of opinion about the nationality, ethnicity and ideological views of the victims, which military group they belonged to, the place and circumstances of their execution and the identity of those who brought about their death.

Within research on Second World War and post-war Croatian and Yugoslav casualties, mostly those were given advantage which concerned *"us"* and which were charged with quite an emotion necessary for public debates between *leftists* and/or *rightists*, forgetting that all victims and sufferers have a right to remember. There is an especially high number of books on the Jasenovac camp and the massacre of Bleiburg which then led to the "legend of Jasenovac" and its counterpart, the "legend of Bleiburg".

Second World War casualties of Croatia and Yugoslavia, despite numerous estimations, calculations and censuses available, are among the most debated research topics and what is more, the most sensitive question of (daily) politics. This daily political "shooting" concentrates first and foremost on Jasenovac and Bleiburg, places where the Ustashe or partisans had most significantly and demonstrably been behind casualties. The question, however, is much more complex and manifold concerning both the executed victims and the ones who caused their death.

The exploration and the research of casualties are not only hindered by incomplete sources and lack of trusted providers of data, but many times a "goodwill" to process the question properly is also lacking. Croatian society has not shown a necessary willingness or ability to face the past. The question is, to what extent the Croatian society and the individual, much infiltrated by "victim mania", can do this and to what extent politics tries to hinder this consciously.

The biggest and most disgraceful mystification of Yugoslav politics and academic life, especially historiography and demography is the smoke-screening of numbers concerning casualties and victims of the occupiers and their accomplices in Second

World War Yugoslavia, mainly in Croatia, a smoke-screen and mystification after the dissolution of the second Yugoslavia.

After the Second World War, in Yugoslavia, numbers were knowingly falsified and increased, while they kept silent about and smoke-screened the origin of victims and their social status. All this made manipulation with the number of casualties easier, based on Tito's May 1945 announcement that Yugoslavia's war casualties were 1,700,000 persons. Then, to make this number even more authentic, the Yugoslav government increased the number of victims to 1,706,000 in its official petition to the Paris reparations committee in 1946.

However, this data was entirely unrealistic, as the first census in post-war Yugoslavia was only held in 1948, being the basis of all further figures on Second World War casualties. Data of this census were made public in 1951, so before that the number of world war casualties could not be established, not even approximately. Nevertheless, the first published alleged number of 1,700,000 became official and remained under the defence of state authorities until the dissolution of Yugoslavia. The legend made up has become a part of Yugoslav and national academic and public life, making it impossible to research Croatian and Yugoslav casualties impartially and in an academic way.

In post-war Yugoslavia there were three censuses about world war casualties: from 1944 to 1946/47, in 1950 and in 1964. These primarily concerned victims and casualties caused by occupiers and their accomplices. The most complete was the one in 1964, which was made in the Federal Statistic Office, by the decision of the Yugoslav government, with the aim of presenting a name by name list of victims when negotiating with West-Germany about compensation for victims and reparations for damages. According to the committee called to life by the Yugoslav Federal Executive Council for the survey of casualties, in the territory of Yugoslavia 597,323 persons perished, out of this 194,749 in Croatia – the highest number out of all member republics. This number could be further divided into 97,731 Serbs, 72,819 Croatians, 11,294 Jews and 12,905 others of unknown nationality.

As these data were not congruent with the desired number of 1,706,000, presenting less than half of the number of casualties, they were led to the conclusion that the census was unsuccessful because of a series of malpractices during its preparations, and the census cannot be regarded as complete because it only concerns some 56–59% of the victims. They did not explain by what calculations they arrived at such a conclusion, yet, a decision was made to block the data of the census.

It is important to note that Yugoslav censuses were name by name censuses, were based on the identification of victims and not on estimations and were done at a time when the providers of data still vividly remembered the events and were interested in confirming them. Because of the similarity of data shown by the three censuses, we have no reason to doubt the authenticity of the above censuses. Of course, their modifications are possible, but they will hardly change the final outcome substantially. Unfortunately, the results of the above-mentioned censuses were not published and this caused the unbelievable magnifying of Yugoslavia's war casualties.

Based on Yugoslav casualty censuses and data of the 1931 and 1948 censuses, taking into account the number of post-war population movement and the approximate number of enemies perished, the demographic loss can be estimated to be around 2 million, while the real loss can be about 1 million persons. The majority of researchers agree on this more or less. The significant increase of demographic and real losses was carried out by various methods of calculation, in order to present more acceptable data for certain ethnical/national groups.

One of the most debated questions, one that draws the most public attention is the number of victims perished in camps operating in NDH (Independent State of Croatia) territory, especially in Jasenovac. Neither Yugoslav casualty lists, nor the later amended and reconsidered censuses confirm the views that the number of victims be as high as several hundreds of thousands or even millions. The state committee for revealing the sins of occupiers and their accomplices, at the end of 1945, sent a note to the Nuremberg International Court which mentioned 600,000 victims, mostly Serbs, who perished in Jasenovac until the end of 1943. In the meantime, according to the 1964 data of the above-mentioned committee created by the Federal Executive Council, altogether 89,851 persons perished in the camps operating in Yugoslav territory.

As for the number of victims in the camp of Jasenovac, the Serb party anchored at 700,000; during the 1970s and 1980s, this number even increased in the case of Serb authors, up until the famous 1986 memorandum of the Serb Academy of Sciences in which the number exceeded a million. Historians trying to point out on the bases of sources and well-founded figures that the official number of NDH camp victims were untenable for they were false, could indeed encounter inconveniences.

In NDH camps, most of the victims died in Jasenovac and Stara Gradiška, 49,874 and 9,587 persons respectively. Also significant are Yugoslav and Croatian citizen casualties in the camps of the Third Reich and camps of other Axis Powers: 24,752 perished in Third Reich camps and 19, 861 persons in other occupying Axis countries. Main mouthpieces of the thesis of a genocide committed by Croatians, however, willingly disregard the factor that in war-waging NDH territory great many Serbs perished who joined the Chetniks or partisans, that German and Italian occupying forces were responsible for the death of great many Serbs, and that many of them were incidental victims of the war, having died in contagious diseases (primarily typhoid fever). On the enemy side, the number of those who perished or those having fallen victim against occupying army forces and partisans is also very high. According to the calculations, during the Second World War and in its aftermath some 200,000 Yugoslavs died on the enemy side. Most of them in Bosnia and Herzegovina, approximately 70,000, in Serbia some 69, 000 (27,000 in Vojvodina; some 7000 in Kosovo), in Croatia, the number of victims was around 52,000, in Slovenia it was approximately 10,000, in Montenegro 7,000, and in Macedonia this number could be 1,000.

In Croatia, as a response to exaggerated numbers on the Serbian side, numerous academic or less academic works were published on the crimes committed in the NDH and within that, in Jasenovac, denying the "Jasenovac myth" and the genocide by Croatians. In Croatian emigrant historical literature and journalism, however, they

exaggerated to stupendous heights the number of Croatians killed by Chetniks and partisans, stating that the number of victims reached 1 million.

In Croatia and other places, parallel to the accommodation of communist powers, there were arrests and liquidations. Regardless of ethnicity or nationality, communist authorities got rid of their real or unreal enemies in due course during court marshals. In historical writing and journalism, numerous statements, data and documents were created on how the Yugoslav Army and the People's Liberation Army treated captured enemy soldiers and citizens during and after the world war.

Croatian Ustasha, Domobran and Belarusian units fleeing west and giving themselves up to British Army units during the spring of 1945 were handed over by the British to Tito's partisans. Captured soldiers and civilians were herded by Yugoslav People's Army units through Slovenia to Croatia and to prisoner camps. How little the Army cared about supply and saving lives is well indicated by the series of mass-graves bordering their route in Slovenia. Lists of victims, despite their incompleteness and mistakes, are first to provide data on the perished, those died in illnesses and thousands or tens of thousands who died during "the calvary" and in post-war prisoner and internment camps.

At the end of 1945, in Yugoslavia, there were altogether 355,785 prisoners in camps, among them 114,000 "Yugoslavs", mostly Croatians. Most of them were Germans soldiers, 194,000 persons, and between 1945 and 1953 some 80,000 or 100,000 of these Germans perished or were killed. According to research hitherto conducted on bases of various lists and name-lists, casualties of Yugoslav Germans were at least 64,000 persons, who were killed by the communist authorities, the people's liberation army or partisans during or after the war.

Literature on Bleiburg and "the calvary" is very rich and provides various data and figures. Numbers about the victims of cruelties against captured and killed Ustashe, Domobrans and civilian population range from 50,000 to 200,000–250,000, this latter is especially frequent in Croatian and Serb emigrant literature, but sometimes this number is estimated to 500,000–600,000. On the basis of available and acceptable statistics, the number of Bleiburg incident victims was supposedly 70,000–80,000, from which Croatians were about 50,000.

The war also caused a significant population movement among Yugoslav citizens, most frequently abroad. Most of them left from Serbia, especially from Vojvodina and Croatia. The number of emigrants between the period of 1939–1948 was more than 650,000. Most of them were Germans (400,000) and Italians (163,000), there were also Serbs together with Montenegrins (60,000–80,000), Croatians (50,000), and Hungarians (more than 30,000) who chose to emigrate but there are even higher estimations.

The gravest casualties could be registered in Bosnia and Herzegovina and Croatia, that is in NDH territory, where conflicts between various occupying forces and armed resistance forces were embittered by unresolvable ideological, political and military opposition, thus multiplying the number of victims during the war and the civil war.

The post-war Yugoslav system and society was extremely biased ideologically, dividing casualties into desired and undesired categories. However, it must be stated that the committee charged by the Republic of Croatia with counting and establishing the number of victims, working from 1992 to 1999, also concentrated primarily on Croatians and registered other nationalities only incidentally. As a result of such a selective work, numbers were 153,700 persons for Croatian casualties and further 99,228 persons in the territory of Bosnia and Herzegovina, that is, then NDH territory, most of whom were Croatians.

My research trip to Belgrade between 21 November and 4 December 2011 aimed at collecting further material for my essay presenting the evolution of Serb political and cultural public opinion on the Hungarian image in the last third of the 20th century. During my commission I could realise this aim completely. I have been searching in the Library of the Serb Academy of Sciences and in the Svetozar Marković University Library important cultural periodicals and significant daily newspapers such as *Politika* and *Danas*. Thanks to this, I hereby possess all the sources necessary for writing this essay.

A. SAJTI ENIKŐ

Az újvidéki razzia elő- és utótörténete

Délvidék, 1941–1944

Horvátország Jugoszláviából történő kiválásának másnapján, 1941. április 11-én, Horthy kormányzó parancsára a magyar csapatok átlépték a magyar–jugoszláv határt. Fő katonai feladatuk – a Bácska Magyarországhoz történő visszacsatolása mellett – a Jugoszláviát lerohanó, Belgrád irányába előrenyomuló német csapatok hátának biztosítása volt. Három nap alatt, a jugoszláv hadsereggel történő nagyobb összecsapás nélkül foglalták vissza a Duna–Tisza közét, a Bácskát és Dél-Baranyát, illetve a Muraközt, s ezzel lezárult a magyar területgyarapodások korszaka.

Fegyveres ellenállás – áldozatokkal

A délvidéki magyarok nemzeti felszabadulásként, „a szerb elnyomás" megszűnéseként, a „23 éves rabság" alóli nemzeti felszabadulásként élték át a Magyar Királyi Honvédség alakulatainak bevonulását. Spontán és jól szervezett ünnepi szentmiséken

Magyar katonatisztek Zomborban, 1941. április (MNM)
Hungarian military officers in Zombor (Sombor), April 1941. (Hungarian National Museum)

mondtak hálát a visszacsatolásért, országzászló-avatásokat rendeztek, számos helyen népviseletbe, pártába öltözött lányok díszsorfala között vonultak be a magyar honvédség alakulatai.

A magyarok által átélt, „mámorító nemzeti felszabadulás" ellenpontjaként, a felvidéki és észak-erdélyi bevonulással ellentétben, a Délvidék katonai visszafoglalását a szerb nacionalistákkal, zömmel a helyi csetnik szervezetek tagjaival történő fegyveres összecsapások, korabeli kifejezéssel élve: „csetnik lövöldözések" és súlyos emberi veszteségek terhelték. A hadsereg nemcsak a fegyveres ellenállást számolta fel, de az összecsapásoknak sok ártatlan civil, döntően szerb áldozata is volt.

Peterdy Pál vezérőrnagy, az április 13-án Zomborba bevonuló 10. kaposvári gyalogos dandár parancsnoka az egységét ért „csetnik lövöldözések" eseményeit napi jelentésében így írta le: a tüzelés egész éjjel tartott, de „a tűzfészek hollétéről a sötétségben nem lehetett bizonyságot szerezni, mert mindenki önkéntelenül a nagyobb háztömböket vette gyanúsnak, pedig a nem feltűnő, kis házakban volt a legtöbb berendezve". Egyes tisztek a gimnázium padlásán, mások a Sokol-házban vélték felfedezni a lövöldöző csetnikeket, reggel viszont azt az információt kapták, hogy a „szerb toronyból", azaz az ortodox templom tornyából lőttek, ezért öt ágyúlövést adtak le a toronyra. „Mind az öt lövés telitalálat volt, mely után a tüzelés megszűnt." A későbbi, 1944. őszi következményei miatt érdemes felidéznünk az Újvidék melletti Temerinhez tartozó Szöreg-puszta (Sirig) szerb telepes falu esetét. A temerini magyar nemzetőrök kiterelték a szerb telepeseket a falu határába, hogy üdvözöljék a magyar hadsereget. A kivonuló jugoszláv hadsereg és a magyar előőrsök között éppen ezt megelőzően egy kisebb összecsapás volt, s máig nem tisz-

Magyar és német katonák, magyar csendőrök és rendőrök együtt tisztították meg a Dunát a szerb aknáktól, 1941. augusztus (MNM)
Hungarian and German soldiers, Hungarian policemen and gendarmes together clearing the Danube from the Serb grenades, August 1941. (Hungarian National Museum)

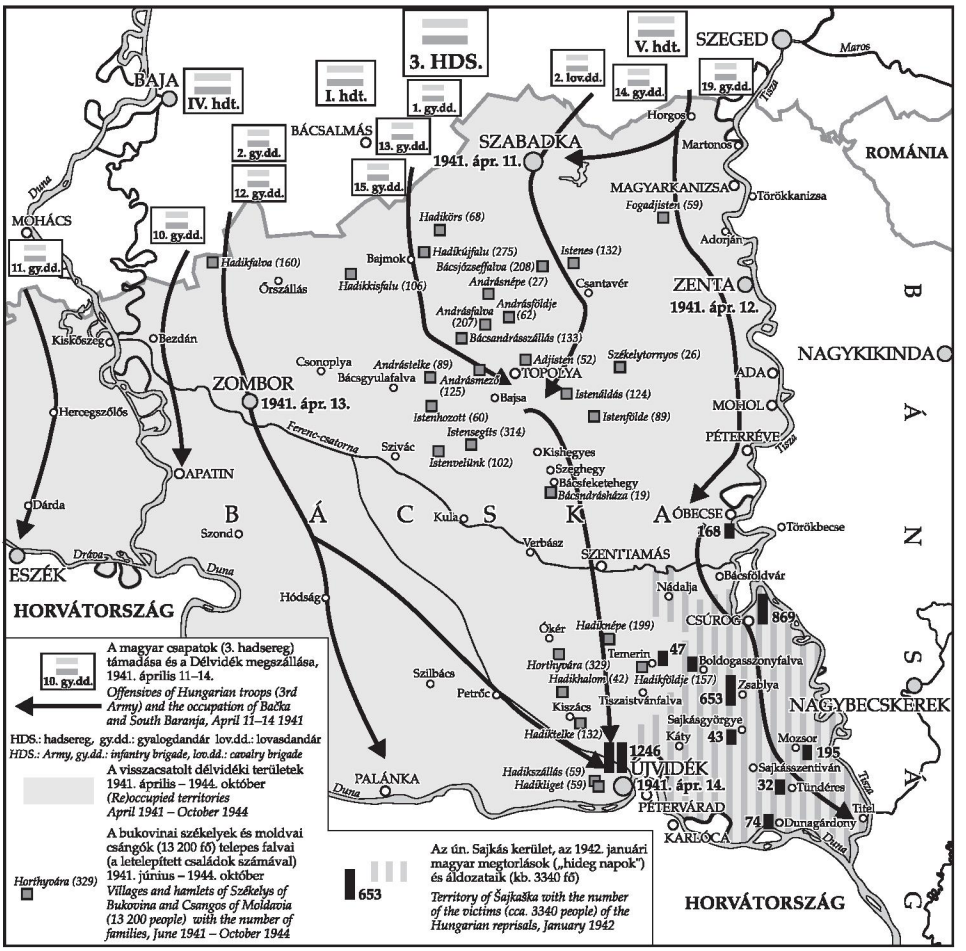

Bácska, 1941–1942
Bačka 1941–1942

tázott körülmények között a magyar egységek hirtelen körbezárták a kiterelt, fehér zászlókat lengető szerb telepeseket, és közülük egyes adatok szerint 111 főt, más adatok szerint 470-et megöltek. (A temerini tűzoltólaktanyába zárt 150 szerb életét ezzel egy időben egy helyi magyar ügyvéd, illetve orvos mentette meg, akik kezeskedtek arról, hogy a bezártak nem csetnikek.) A körülményekkel és a következményekkel nem számoló csetnik lövöldözés kapcsán napjainkban gyakran idézett eset Boldogasszonyfalván (Gospođinci) történt. A helyi szerb pópa lánya, aki ott állt a magyar csapatokat lelkesen üdvözlők között, egy csokor virággal lépett oda az egyik tiszthez, és a csokorba rejtett pisztollyal lelőtte (más verzió szerint gránáttal felrobbantotta) a századost.

A reguláris magyar és jugoszláv egységek között a hadtörténetírás egyetlen komolyabb katonai összecsapást jegyzett fel, Petrőcnél (ennek 65 halottja és 212 sebe-

sültje volt). A ma elfogadott adatok szerint a délvidéki harcokban összesen a magyar honvédség 7 tisztje és 119 közkatonája halt meg, megsebesült 2 tiszt és 239 katona. A „csetnik lövöldözések" megtorlásának magyar adatok szerint 1435 civil áldozata volt, a „bandaharcokban" pedig 1122 fő, döntően szerbek vesztették életüket. A bevonuláskor a magyar katonaság ellen elkövetett fegyveres támadás miatt ezen kívül statáriális úton 313 főt végeztek ki. A nem katonai áldozatok száma tehát a magyar adatok szerint 2870 fő volt. A közvetlenül a háború után készült jugoszláv adatok szerint a Délvidéken ennél jóval több, 3506 (szerb) civil vesztette életét a magyar honvédség bevonulásakor. (A jugoszláv hadsereg délvidéki katonai veszteségeire nincsenek adataink, csak a hadifogságba esettek számát ismerjük. Magyar katonai adatok szerint 1941 áprilisában a magyar honvédség 150 jugoszláv tisztet és 2000 katonát ejtett foglyul. A nem őszerbiaiakat egy idő után hazaengedték, a többieket – 70 tisztet és 1200 katonát – átadták a németeknek. A királyi jugoszláv hadsereg délvidéki illetőségű, a németek, illetve az olaszok által fogságba ejtett katonái közül a bécsi hadifogoly-kiválogató bizottság tevékenysége révén 1942. május végéig 9521 főt engedtek haza, köztük 4282 volt magyar, 1688 szlovén, 1195 szerb, 689 bunyevác.)

A terület visszafoglalásakor, majd a katonai közigazgatás időszakában a helyi megbízható magyarokból úgynevezett ötös és tízes bizottságok vizsgálták felül a lakosság, főként a szerbek és a zsidók jugoszláv időkben tanúsított nemzethűségét, illetve a helyi „megbízható magyarok" gyakorta házról házra járva mutatták meg a honvédeknek, hol élnek szerintük megbízható, illetve „gyanús elemek".

Menekülés, kitelepítés és internálás

Április 14-én Gorondy-Novák Elemér altábornagy, a 3. magyar hadsereg parancsnoka elrendelte a „szabadcsapatok által veszélyeztetett területek pacifikálását" – megkezdődött a jugoszláv telepesek és a nemzethűségi szempontból gyanús személyek kitelepítése és internálása. A táborokba zárt mintegy 12-14 ezer, zömmel dobrovoljác telepest és családtagjaikat kezdetben tömegesen űzték át a németek által megszállt Szerbiába. Ez éles tiltakozást váltott ki mind a német katonai parancsnokság, mind a német kormány részéről, és visszadobták őket a határon. Budapest kénytelen volt tárgyalásokat kezdeményezni átvételükről, itt felvetették a Délvidék teljes szerb lakosságának szerbiai kitelepítését, illetve a horvát kormánnyal történő tárgyalásokon egy magyar–horvát lakosságcsere gondolatát. Ezek a tárgyalások azonban eredménytelenek maradtak, így a „szerbkérdés" megoldására más formákat kellett keresni.

Mintegy 50 ezer, zömmel 1918 után betelepült délvidéki szláv lakos, hivatalnokok, tanárok, ügyvédek, a jugoszláv államhoz így vagy úgy kötődő személy és családja menekült el a visszacsatolás után a Délvidékről. Velük gyakorta olyan tartalmú nyilatkozatot írattak alá, hogy a magyar állammal szemben semmiféle anyagi követelésük nincs. Az államilag irányított, szervezett formában letelepített magyarok, bukovinai székelyek, moldvai csángók, vitézek, horvátországi, boszniai és szerbiai magyarok száma számításaink szerint 25-30 ezer fő lehetett, a spontán népmozgások adatait megbecsülni is nehéz.

Csetnikek és partizánok

A Délvidék Magyarországhoz történő visszaillesztését tehát kezdettől fogva, különösen a szerbekkel szemben, *kiélezett etnikai ellenségeskedések* kísérték, amit tovább súlyosbított, hogy Magyarország 1941. június végén belépett a Szovjetunió elleni háborúba. A déli határai mentén, közvetlenül az újonnan visszacsatolt területek szomszédságában az ország integritását veszélyeztető, egyre erősebb, *szovjetbarát kommunista* és *angolbarát royalista* fegyveres ellenállási mozgalmak bontakoztak ki. A Draža Mihailović-féle royalisták (csetnikek) és a kommunista Tito vezette partizánok közötti ellentétek csakhamar polgárháborúba torkolltak, de mivel mindkét irányzat projugoszláv orientáltságú volt, nemcsak a partizánok, de Mihailović mozgalma is folyamatos fenyegetést jelentett Magyarország integritása szempontjából.

A szerb kisebbséggel történő éles konfrontáció ellenére, akik a visszacsatolt Délvidék lakosságának mintegy 21,2%-át tették ki, 1942 januárjáig a magyar állam komoly eredményeket ért el a Délvidék jogi, szellemi-kulturális, közigazgatási, gazdasági és politikai visszaillesztése, konszolidációja terén. A szerbek, a horvátok és a szlovének a Délvidék lakosságának 47,4%-át, a németek 17,2%-át alkották, tehát a *nem magyar nemzetiségűek aránya csaknem 65% volt.* Az 1941–1944 között egymást váltó magyar kormányok azt tartották legfontosabb feladatuknak, hogy kidomborítsák a Délvidéken a magyar állam kontinuitását és gyökeresen felszámolják a jugoszláv állam 1918 óta kiépített nacionalizáló, magyarellenes struktúráit, és újra kiépítsék a magyar állam jogi, politikai, kulturális stb. intézményeit.

Magyar katonatisztek zsákmányolt csetnik zászlóval, 1941 (MNM)
Hungarian officers with captured Chetnik flag, 1941 (Hungarian National Museum)

Már a hadsereg 1941. április 11-i bevonulásakor világossá tették, hogy éles határvonalat húznak „a szerb őslakosság", azaz az 1918. október 31-e előtt is itt élő szerbek, illetve az ezután idetelepült, idetelepített, *nemzetileg megbízhatatlannak tartott szerbek* között. Novákovits Béla altábornagy, a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportjának vezetője, abból kiindulva, hogy „a szerb őslakosság egy részében megvan a hajlandóság arra, hogy a magyar hazának hűséges polgárává váljék", utasította a katonai közigazgatás helyi vezetőit, hogy ezt a folyamatot „megfelelő módon" segítsék elő. Megtiltotta, hogy a szerbeket „bűncselekmény alapos gyanúja nélkül" letartóztassák vagy internálják, amire a terület visszafoglalásakor számos példa akadt. Parancsában kiemelte, hogy „az egyes esetekben elkerülhetetlenül szükséges intézkedéseket is a legnagyobb tapintattal kell végrehajtani, s mindig olyan módon, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy az intézkedés nem a szerb nemzetiségű őslakosság egyeteme ellen, hanem csakis az intézkedéssel érintett személy ellen irányul". Arra biztatta a helyi parancsnokokat, hogy az őslakos szerbek részéről a magyar állam iránt megnyilvánuló hűség jelzéseit „kellő megértéssel, tapintatos magatartásukkal" segítsék elő.

Szabotázsakciók és megtorlásuk

A szerb kisebbség magyar államba történő integrálásának lehetőségét szüntette meg a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) Tartományi Bizottságának az azonnali proletárforradalom hamis reményében kiadott, felkelésre buzdító felhívása. Egy olyan párt állt az egyre sűrűsödő szabotázsakciók mögött, amely szorosan kötődött ahhoz a Szovjetunióhoz, amelynek társadalmi berendezkedésével Magyarország nemcsak hogy élesen szemben állt, de amely ellen 1941. június 27-én hadba is lépett. Az első diverzáns akcióra 1941. július 19-én Óbecsén (Stári Bečej) került sor, ahol a learatott gabonát gyújtották fel. Ezt a szabotázsakciót októberig még több mint harminc követte, és sűrűsödtek a csendőrséggel, illetve a honvédséggel történő fegyveres összecsapások is. A szabotázsakciókat minden esetben széles körű nyomozás kísérte, és kemény kézzel számolták fel a délvidéki kommunista szervezeteket. A szabotázsok elfogott tetteseit az illetékes katonai bíróságok minden esetben statáriális eljárással, halálra ítélték. Október elején azonban a szabadkai rendőrkapitányság olyan jelzést kapott, hogy „nagyobb szabású gyújtogatás, robbantás és kommunista megmozdulás" várható, amihez a horvátországi lázadóktól kapják majd a fegyvereket és a robbanóanyagot. Lényegében e hír hatására fordult Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar főnöke Bárdossy László miniszterelnökhöz azzal a javaslattal, hogy a magyar állam elleni szervezkedés, valamint a magyar honvédség és csendőrség elleni szabotázsakciók letörésére vezessék be a katonai bíráskodást a Délvidéken. Mivel ezek az esetek, hangsúlyozta Szombathelyi, kimerítik a hűtlenség bűntettét, azt indítványozta, hogy ilyen ügyekben kizárólag a vezérkar főnöke járjon el, vagyis a többi illetékes parancsnok ítélkezési jogát szüntessék meg. Mint a miniszterelnökhöz intézett levelében olvashatjuk: *„Bácskában az utóbbi időben erőteljesebb kommunista szervezkedés ütötte fel a fejét, amely Horvátországból kap fegyveres támogatást. Ez a kommunista szervezkedés pánszláv alapon működik és katonai vonatkozásai (hűtlenségi esetek és a honvédség ütő erejét gyengíteni célzó sza-*

botázsok) az eddigi kommunista szervezkedésektől eltérően, sokkal nagyobb számban és veszélyesebb alakban fordulnak elő."

Az 1941. őszi kommunistaellenes nyomozások során Szombathelyi adatai szerint 2367 főt tartóztattak le, ebből 1941. december elejéig mintegy 600 fő ügyét vizsgálták ki, a vezérkar főnökének (VKF) rögtönítélő bírósága elé 342 letartóztatott ügye került, ebből 116 főt találtak bűnösnek hűtlenség vádjában, közülük 93 főt ítéltek kötél általi halálra, 64 elítéltet pedig ki is végeztek. A többieknek Szombathelyi megkegyelmezett. Az ítéletek minden esetben tartalmazták a kivégzés sorrendjét, a kivégzést a többi elítéltnek végig kellett néznie. Enyhébb esetekben a letartóztatottak ügyét átadták a szegedi, illetve a pécsi törvényszék öttagú különtanácsának.

Draža Mihailović csetnik hívei is megpróbálták a Bácskában kiépíteni szervezeteiket, szervezkedési kísérletüket azonban még csírájában elfojtották, így szervezett szabotázsakciókat sem hajtottak végre. A jobbára volt jugoszláv katonatisztekből (97 fő) verbuválódott egyetlen délvidéki szervezkedési kísérletüket 1943 őszén felszámolták. A VKF rögtönítélő bírósága két vezetőjüket halálra ítélte, azonban az ítéletet nem hajtották végre. Kalandos történetük 1944 őszén összefonódott a Lakatos-kormánynak a partizánok feltartóztatását célzó, úgynevezett bácskai szerb véderő létrehozásának tervével.

Az újvidéki vérengzés

1941 késő őszén, telén egyre több jel mutatott arra, hogy a bácskai kommunisták szétvert szervezeteit a határon túlról, elsősorban a Bánátból igyekeznek újjászervezni. 1941. december végén a zsablyai csendőrőrsöt bizalmasan arról értesítették, hogy a Bánátból „gyanús elemek szivárogtak" át a Bácskába, s pár nap múlva Zsablyán néhány partizángyanús egyént letartóztattak, majd január első napjaiban egy Zsablyához közeli tanyán a csendőrök tűzharcba keveredtek az ott rejtőzködő fegyveresekkel. Megkezdődött az úgynevezett Sajkás-vidék katonai megerősítése, illetve Szombathelyi parancsára 1942. január 6-án megkezdődött a terület „tervszerű átfésülése és megtisztítása". A németek ezzel párhuzamosan a Bánátban tartottak nagyszabású partizánvadász razziát, s ma már tudjuk, a két akciót a magyar és a német hatóságok igyekeztek összehangolni. Mint ismeretes, Szombathelyi vezérkari főnök Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot bízta meg a razziát végző karhatalmi erők egységes vezetésével, és a razziát január 12-én kiterjesztették Újvidékre is. A razzia „túlméretezése" Berlinnek szóló üzenet volt, újabb magyar egységek keleti frontra történő küldését próbálták volna ezzel megakadályozni.

Az 1943. évi magyar–brit titkos tárgyalások, illetve a Draža Mihailovićtyal történő kapcsolatfelvétel során (2006-ban unokája kezdeményezte rehabilitációját, de az ezzel kapcsolatos bírósági eljárás még nem zárult le) Screcker Károly magyar megbízott az ankarai brit nagykövethez 1943. áprilisi terjedelmes memorandumában ezt írta a razziáról: *„Újvidéken a szerb partizánok, a »csetnikek« forradalmi felkelésének ürügyén [a felkelés valóban kitört és le kellett verni] a helyi parancsnokló tisztek parancsot adtak a szerbek és a zsidók tömeges lemészárlására és szabad rablást engedélyeztek.*

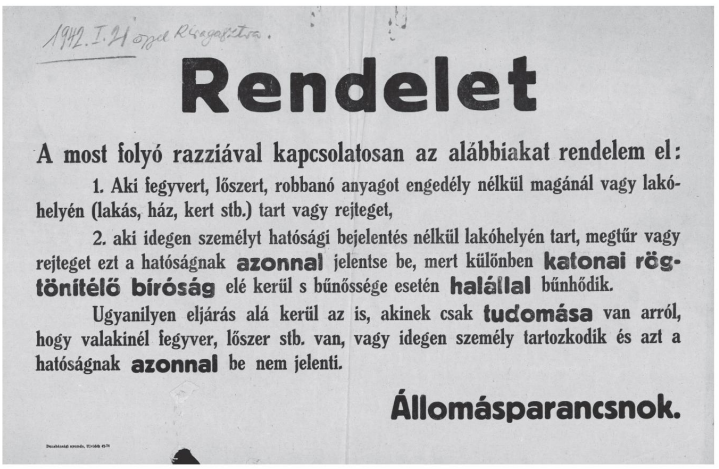

1942. I. 21 Ujvidek Rendelet

Rendelet

A most folyó razziával kapcsolatosan az alábbiakat rendelem el:

1. Aki fegyvert, lőszert, robbanó anyagot engedély nélkül magánál vagy lakóhelyén (lakás, ház, kert stb.) tart vagy rejteget,

2. aki idegen személyt hatósági bejelentés nélkül lakóhelyén tart, megtűr vagy rejteget ezt a hatóságnak **azonnal** jelentse be, mert különben **katonai rögtönítélő bíróság** elé kerül s bűnössége esetén **halállal** bűnhődik.

Ugyanilyen eljárás alá kerül az is, akinek csak **tudomása** van arról, hogy valakinél fegyver, lőszer stb. van, vagy idegen személy tartozkodik és azt a hatóságnak **azonnal** be nem jelenti.

Állomásparancsnok.

Rendelet
a razzia bevezetéséről,
Újvidék,
1942. január 21.
(Vajdasági Levéltár)
Order about introducing raids. Újvidék (Novi Sad), January 21, 1942 (Archive of Vojvodina)

Szándékosan elvágták a Budapestre vezető távbeszélőkábeleket, nehogy ellenparancsok érkezhessenek; 48 óra telt el, amíg Budapesten tudomást szereztek a tényekről. Ekkor repülőgépek vitték a parancsot a kegyetlenségek azonnali beszüntetésére, de mire azok odaértek, áldozatok százai pusztultak el – egyedülálló esemény a magyar történelemben. Az eset szörnyű hatást váltott ki Budapesten, de a kormány gyengeséget tanúsított a tettesek megbüntetésében, mert a német követség és a tábornokok szolidaritásukat nyilvánították a bűnösökkel."

Az áldozatok számát többé-kevésbé pontosan ismerjük, a magyar és a szerb adatok azonban eltérnek egymástól: a Feketehalmy és társai ellen 1943 őszén készült vádirat szerint a razziának 3309 fő áldozata volt, az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított statisztika szerint a razzia során 3340 személy tűnt el. A szerbiai történetírás „megközelítőleg 4 ezer áldozatról" ír, s napjainkig 3808 főt tudtak név szerint azonosítani. Újvidéken az 1246 áldozat többsége zsidó volt.

A razzia máig kitörölhetetlen nyomokat hagyott Magyarország és Jugoszlávia, illetve Szerbia 20. századi történetében, sőt egy időre a végletekig kiélezte a délvidéki magyarok és szerbek viszonyát. Sombor-Schweinitzer József országos rendőrfőkapitány-helyettes, akit közvetlenül a razzia után a belügyminiszter küldött a szerbek „megrendült polgári hűségbe vetett bizalmának helyreállítása" céljából a Bácskába, látogatása végén keserűen így fogalmazott: *„alig van ember, aki a szerbek közül a magyar érdekek szolgálatába volna állítható."*

Az 1942. évi razzia által kiváltott belső tiltakozások, de főként a háború menetében beállott változások és azok várható külpolitikai következményei a razziával történő szembenézésre sarkallták a felelős magyar politikai köröket, amely példa nélküli volt a háborúban álló Európában. A Kállay-kormány 1943 őszén *bíróság elé állította a razzia felelőseit,* és a katonatisztek szökése ellenére a csendőrökre szigorú büntetéseket róttak ki. (1945 után a jugoszláv katonai bíróságok az úgynevezett nagy razzia-perekben a razziában való részvételért 16 főt ítéltek halálra és végeztek ki, a magyarországi népbíróságok pedig 1945 és 1948 között két csendőrt ítéltek halálra. 1948 és 1961 között újabb 140 per indult csendőrök ellen, ahol a vádak között gyak-

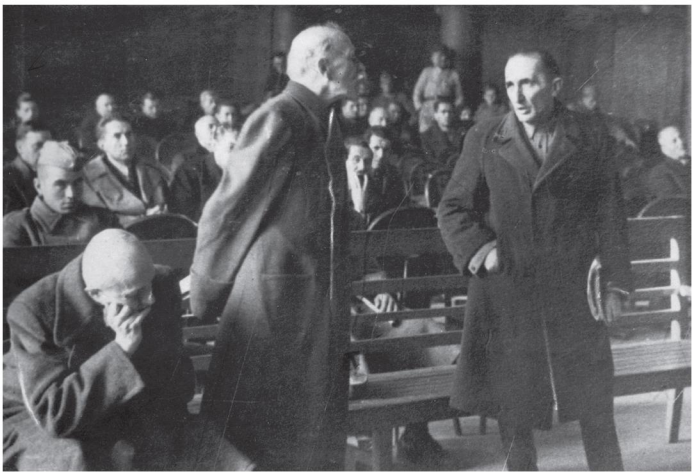

Feketehalmy-Czeydner Ferenc és Grassy József szembesítése a népbírósági tárgyaláson, 1946 (MNM)
Confrontation of Ferenc Feketehalmy-Czeydner and József Grassy at the trial at the People's Court, 1946 (Hungarian National Museum)

ran szerepelt a razziában való részvétel is. Az 1956 és 1961 közötti csendőrperek esetében hasonló adatokkal nem rendelkezünk.) Budapest ezzel párhuzamosan sikeres lépéseket tett a szerbekkel kapcsolatos nemzetiségpolitika hagyományos elemeinek (iskolapolitika, nyelvhasználat, egyesületek működésének engedélyezése, a kulturális mozgástér bővítése stb.) felújítására, az úgynevezett keménykéz politikájának felülvizsgálatára. Sőt *felmérték a razzia által okozott anyagi károkat és tartásdíjigényeket is,* és megkezdődött a károk kifizetése. A kártalanításból – amit a Sztójay-kormány Magyarország német megszállása után beszüntetett – a zsidókat eleve kizárták.

Semmivé vált békéltetés

Magyarország vesztes, illetve Jugoszlávia győztes pozíciói a II. világháború végén a kiengesztelő lépések kedvező hatását nem egyszerűen leértékelték, hanem teljesen lenullázták. De nemcsak a háborús fejlemények, a külpolitikai tér Magyarország szempontjából kedvezőtlen alakulása is hatástalanította a Kállay-kormány szerbek felé tett békéltető lépéseit. A délvidéki szerb polgárság, értelmiség Milan L. Popović országgyűlési képviselő által vezetett azon része, amely, az ő szavaival szólva, elhatárolódott „a gyűlölet és türelmetlenség apostolaitól", azaz a jugoszláv ellenállási mozgalmaktól, és hajlandó lett volna elfogadni a Budapest által felajánlott jövőt, azaz hajlandó lett volna kisebbségként visszailleszkedni a magyar állam keretei közé, politikailag teljesen súlytalan volt itthon is és külföldön is. Budapesttel *modus vivendi*t kereső politikájukat a jugoszláv ellenállás mindkét szárnya egyszerűen árulásnak tekintette. (Popović képviselőt és a Délvidék egyetlen szerb nyelvű napilapjának egész szerkesztőségét háborús bűnösként 1945 után halálra ítélték és kivégezték.)

1944 őszére a magyarok és a szerbek jövőjét formáló erőviszonyok 1941-hez képest radikálisan megváltoztak. Európa jövőjét már nem Berlinben írták, hanem Londonban, Moszkvában és Washingtonban, a Délvidéket pedig nem Budapestről, hanem Belgrádból kormányozták. A szerbek egy győztes, eddig soha nem látott nemzetközi tekintéllyel rendelkező Jugoszlávia büszke polgárai lettek, a magyarok pedig ismét ki-

szolgáltatott, kisebbségi sorba kerültek. Elvesztették az anyaországhoz való tartozás minden előnyét, privilégiumát, de magukkal vitték az 1941–1944 közötti korszak minden terhét. És a győztesek az első hónapokban nem ismertek irgalmat.

Irodalom

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944.* Budapest, 1987.

Bagdi Róbert: A Délvidék népessége az 1941. évi népszámlálás alapján. *Limes,* 2009/2.

Békés Márton: A Kovács-dosszié elé. Gondolatok egy csendőrsors töredékei felett. *Vasi Szemle,* 2007/2. 155–168.

Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946.* Novi Sad, 1996.

Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Juhász Gyula. Budapest, 1978.

ENIKŐ A. SAJTI

Antecedents and Consequences of the Újvidék Massacre

Southern Territories, 1941–1944

The day after Croatia's secession from Yugoslavia on 11 April 1941, on the orders of Governor Miklós Horthy, Hungarian troops crossed the Hungarian–Yugoslav border. Their foremost military aim – besides the re-annexation of Bačka to Hungary – was to secure the rearguard of German troops invading Yugoslavia towards Belgrade. In three days, without clashing with the Yugoslav army they occupied the region between the Danube and the Tisza, Bačka, South-Baranja and the Muraköz (Prekmurje), thereby ending the period of Hungarian territorial gains.

Military Opposition – With Victims

For Hungarians of the Southern Territories, the arrival of the Royal Hungarian Army meant national liberation, the cessation of "Serbian oppression", national liberation from a "twenty-three year-long slavery". At spontaneous, well-organised festive masses Hungarians thanked their re-annexation, consecrated national flags and girls dressed in traditional folk costumes lined up along marching soldiers.

Contrary to the "heady national liberation" of Hungarians, unlike the invasion of the Northern Territories and Northern-Transylvania, armed conflicts ("chetnik shootings") were incidental to the military reconquest of the Southern Territories, conflicts with Serb nationalists and members of local chetnik groups, all in all, loss of human life haunted the events. The army not only put an end to armed resistance but also killed innocent civilians, mostly Serbs.

Major General Pál Peterdy, commander of the 10th infantry brigade from Kaposvár described marching into Zombor on 13 April in his daily reports and casualties inflicted upon his troops by "chetnik shootings": the shooting went on the whole night "but in the pitch dark we could not ascertain the whereabouts of firing, for everyone immediately suspected bigger blocks when in fact they were mostly furnished in small, inconspicuous houses". Certain officers thought that shooting chetniks were hiding in the attic of the secondary school, others thought that they were in the Sokol House, however, in the morning, "they received information on people shooting from the Serbian tower", the tower of the orthodox church. "So they fired five cannon shots at it. All five shots were direct hits, after which the shootings ceased." For the sake of its later consequences, during the autumn of 1944, it is worth remembering the case of Szöreg-puszta (Sirig), a Serbian settlement near Novi Sad, belonging to Temerin.

Hungarian national guards in Temerin shepherded settlers to the village border to greet the arriving Hungarian army. However, the seceding Yugoslav army and the Hungarian general outpost had just had a minor clash beforehand. It is still unclear why Hungarian troops suddenly encircled shepherded Serb settlers waving white flags and killed 111 or, according to certain sources 470 of them. (In the meantime, a local Hungarian lawyer and a doctor saved 150 Serbs locked in the Temerin fire station, Serbs who swore that they were not Chetniks.) Apropos of the Chetnik shootings that neglected both circumstances and consequences, an often-quoted event happened in Boldogasszonyfalva (Gospođinci). The daughter of the local Serb priest was standing among rows of cheering girls who greeted Hungarian troops. Suddenly, she stepped to one of the officers handing over a bunch of flowers and shot the captain with a gun hidden within (another version said she blew up the captain with a hand grenade).

Military history mentions only one significant clash between regular Yugoslav and Hungarian troops in Petrőc (Bački Petrovac, Petrovec – 65 perished, 212 wounded). According to data that are accepted now in the conflict of the Southern Territories, 7 officers and 119 soldiers of the Hungarian army died, 2 officers and 239 soldiers were wounded. The revenge for "chetnik shootings", Hungarian sources say, had 1,435 civilian victims and 1,122 people died in "gang fights", mostly Serbs. On the occasion of marching in to villages, for armed attack against the Hungarian army, another 313 people were executed by martial law. Thus, the number of non-military victims was 2,870 (Hungarian sources). Yugoslav data immediately following the war in the Southern Territories say that there were even more civilian victims (3,506) at the arrival of the Hungarian army. (We do not have data on the military casualties of the Yugoslav army in the Southern Territories, we only know the number of war prisoners.) Hungarian military data suggest that in April 1941 the Hungarian army captured 150 Yugoslav officers and 2,000 soldiers. Those not from the old Serbia were set free after a while, all others – 70 officers and 1,200 soldiers – were handed over to the Germans. Until the end of May 1942, from the soldiers of the Royal Yugoslav Army (originating from the Southern Territories and captured by Germans or Italians) 9,521 people were let go home, among them 4,282 Hungarians, 1,688 Slovenians, 1,195 Serbs and 689 Bunjevci, by the activities of the Viennese committee for the selection of war prisoners.

On the reconquest of the territory, at the time of military administration, trusted local Hungarians formed so-called committees of five and committees of ten in order to review the national loyalty of the population, mainly of Serbs and Jews during Yugoslav times; these "trusted Hungarians" often showed soldiers the houses of "trusted" and "suspicious elements", going from house to house.

Flight, Relocation, Internment

On 14 April, Lieutenant-general Elemér Gorondy-Novák, commander of the 3rd Hungarian army ordered the "pacification of territories threatened by paramilitary organisations" – the relocation and internment of Yugoslav settlers and those suspicious

in national loyalty has begun. Some 12–14,000 people, mostly Dobrovoljac settlers and their families were locked into camps, driven first en masse to German-invaded Serbia. This caused uproar on behalf of German military commanders and the German government, so these people were thrown back along the border. Budapest had to enter into negotiations about their reception; even the relocation to Serbia of the entire Serbian population of the Southern Territories was raised; during negotiations with the Croatian government arose the possibility of a Hungarian–Croatian population exchange. These negotiations, however, had no success. The problem of Serbs had to be resolved otherwise.

Some 50,000 Slav inhabitants of the Southern Territories, settled mostly after 1918, civil servants, teachers, lawyers and their families who had any connection with the Yugoslav state fled from the Southern Territories after the re-annexation. They were often forced to sign declarations denouncing all their financial demands from the Hungarian state. The number of those who settled by the orders of the state in organised form (Hungarians, Sekels from Bukovina, Moldavian Csangos, members of the Knightly Order of *Vitéz*, Hungarians from Croatia, Bosnia and Serbia) was approximately 25,000–30,000; and it is even more difficult to estimate the spontaneous movements of the population.

Chetniks and Partisans

Thus, in the immediate aftermath of the re-annexation of the Southern Territories, there were ethnic conflicts, especially with Serbs which were further aggravated by Hungary's entry into the war against the Soviet Union by the end of June 1941. Along Hungary's southern borders in the vicinity of freshly occupied territories and threatening Hungary's integrity, groups of military resistance were formed who became stronger day by day: *pro-Soviet communist* and *pro-British royalist* movements. Draža Mihailović's royalists (Chetniks) and Tito's communist partisans clashed and a civil war soon broke out. Yet, both since wings were pro-Yugoslav, not only partisans but Mihailović's movement, too, was a constant threat to Hungary's integrity.

Despite harsh confrontations with the Serb minority who reached 21,2% of the population of the re-annexed Southern Territories, until January 1942 the Hungarian state achieved substantial success in the fields of legal, intellectual-cultural, administrational, economic and political readjustment and consolidation in the Southern Territories. Serbs, Croatians and Slovenes were 47,4% of its population, Germans were 17,2%, so the ratio of non-Hungarians was about 65%. The different Hungarian governments considered it a first and foremost task to stress the continuity of the Hungarian state in the Southern Territories, to end the radically nationalist and anti-Hungarian structures of the Yugoslav state built out since 1918 and to rebuild Hungarian legal, political, cultural etc. institutions.

They made it clear already on the arrival of the army on 11 April that they would differentiate "ancient Serbs" who had been living there before 31 October 1918, from those who (were) settled afterwards, whom they considered *nationally distrusted Serbs*.

Lieutenant-general Béla Nováková, leader of the military administrational group of the southern army, opined that "in some Serbs living in the area there is a willingness to become loyal citizens of the Hungarian mother country", so he ordered local leaders of the military administration to aid this process "in the proper way". He forbade the arrest or internment of Serbs "without substantial evidence of crime" measures that were taken often during the reconquest of the territory. In his order he emphasised that "in certain unavoidable cases, measures should be taken with utmost discretion, always making obvious that it was not against the entirety of the Serb population but solely against the person concerned". He urged local commanders to facilitate all manifestations of loyalty from "ancient Serbs" towards the Hungarian state "with due empathy and discreet behaviour".

Actions of Sabotage and Retaliation

The call for uprising in the false hope of an immediate revolution of the proletariat, published by the Principal Committee of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) stopped the possibility of integrating the Serb minority into the Hungarian state. Behind increasing actions of sabotage was a party closely associated with the Soviet Union (whose sociological structure was the diametrical opposite of Hungary's and with whom Hungary was at war since 27 June). The first trouble-making happened on 19 July 1941 in Óbecse (Stári Bečej) where reaped corn was set on fire. This sabotage was followed by more than thirty others until October, there were an increasing number of armed conflicts with the army and local police. These actions always ended with widespread investigations for communist organisations of the Southern Territories were harshly dealt with. The caught offenders of these actions were handed over to military authorities, court-martialled and sentenced to death in every case. At the beginning of October, the police station at Subotica received information that "large-scale arson, blasting and communist stirs" could soon be expected for which arms and ammunition would be provided by rebels from Croatia. It was mainly due to this reason that the Chief of Staff of the Hungarian Army, Ferenc Szombathelyi turned to Prime Minister László Bárdossy suggesting the introduction of martial law in the Southern Territories to crush actions of sabotage against the Hungarian state, the army and the gendarmerie. And because these cases exceeded mere disloyalty, Szombathelyi urged that only the Chief of Staff acted in such situations, the rights of all other commanders should be withdrawn in the cases above. He explained this in a letter to the Prime Minister: *"Lately in Bačka, a communist movement popped up its head with military support from Croatia. This communist movement is based on Pan-Slavism, its military concerns are more and more dangerous and greater in number than those of previous communist movements (cases of disloyalty and actions intended to weaken the army)".*

In the course of investigations against communists in the autumn of 1941, based on Szombathelyi's data, 2,367 were arrested and until the beginning of December 1941, 600 of their cases were examined, the court of the Chief of Staff heard the cases

of 342 captives, from which they found 116 guilty of disloyalty and sentenced 93 to death, executed 64. The others were given pardon by Szombathelyi. The verdicts always included the order of the executed: the ones sentenced to death had to witness the execution of their fellows. In less serious cases, they were handed over to the five-member special council of courts at Szeged or Pécs.

The Chetniks of Draža Mihailović had also tried to build out their organisation in Bačka but the plot of their organisational efforts were nipped in the bud. They could not carry out organised actions of sabotage. Their only effort in the Southern Territories during a movement consisted mostly of Yugoslav veterans (97 people) and was oppressed in the autumn of 1943. The court-martial of the Chief of Staff sentenced their two leaders to death, however, the verdict was not carried out. Their adventurous story in the autumn of 1944 was intertwined with the plans of the Lakatos government to stop partisans and creating the so-called Serb servicemen of Bačka.

The Bloodbath of Újvidék

Late in the autumn and in the winter of 1941, signs were pointing towards the transborder (from Banat) reorganisation of the defeated communist organisations in Bačka. At the end of December 1941, the gendarmerie station of Zsablya (Žabalj) was confidently informed about "suspicious elements" leaking from Banat to Bačka and a couple of days later some individuals were arrested in Zsablya on suspicion of being partisans. Then, in the first days of January in a nearby homestead, gendarmes in Zsablya clashed with armed men lying there in ambush. The military strengthening of the so-called Šajkaška region had begun and on the orders of Szombathelyi, on 6 January 1942 they started to "methodically comb-out and mop up" the area. In the meantime, Germans organised a large-scale partisan-hunting raid in Banat, and now we have information stating that the two actions were synchronised by Hungarian and German authorities. As is known, Szombathelyi charged Lieutenant-general Ferenc Feketehalmy-Czeydner with the unified leadership of the police force who performed the raid, expanded to Újvidék on 12 January. The "exaggeration" of the raid was a message to Berlin – a failed attempt to prevent the sending of yet another Hungarian army to the Eastern front.

In the course of secret negotiations between Hungarians and the British in 1943 and while communicating with Draža Mihailović (his rehabilitation was initiated by his grandchild in 2006 but the trial is not yet finished) Hungarian Commissioner Károly Screcker described the raid to the British ambassador at Ankara in a lengthy memorandum of April 1943: *"In Újvidék (Novi Sad), under cover of a rebellious uprising of Serb partisans or »Chetniks« [the uprising did broke out and had to be put down] local commanders ordered the massacre of Serbs and Jews en masse and cried havoc. They cut the telephone cabels to Budapest on purpose, lest commands arrive against; forty-eight hours passed until Budapest knew about the facts. It was at this time that planes took off and carried orders of immediate cease-fire to end cruelties but by the time they arrived, hundreds of people have perished – a unique event in*

Hungarian history. The events caused a public outrage in Budapest but the government showed frailty in punishing those guilty of the crime because the German embassy and generals identified themselves with the criminals."

We know more or less the number of victims, though Hungarian and Serb data differ: according to the indictment against Feketehalmy and his companions in the autumn of 1943, the raid had 3,309 victims; the statistics of the commander of the 5th legion compiled in 1944 mention 3,340 legally dead. Serbian historiography records "approximately 4,000 victims" and up to the present they could identify 3,808 people by name. In Újvidék (Novi Sad), the majority of the 1,246 victims were Jewish.

The raid has left hitherto indelible traces in the 20th century history of Hungary, Yugoslavia and Serbia. Moreover, for a time it aggravated the relationship of Hungarians and Serbs of the Southern Territories. Deputy Chief of Police József Sombor-Schweinitzer was sent to Bačka right after the raid by the Home Secretary to "restore the faith of Serbs in civil loyalties" and he commented bitterly on what he had seen: *"there is hardly anyone among Serbs who would serve Hungarian causes."*

Domestic protests caused by the raid of 1942, changes in the course of war and prospective foreign political consequences made responsible Hungarian political circles face the raid – an unprecedented event in war-waging Europe. The Kállay government *brought those responsible for the raid to justice* on the autumn of 1943, and though officers fled, gendarmes were severely punished. (After 1945, Yugoslav military courts executed 16 people in the so-called great raid trials for participation in the raids and Hungarian people's tribunals sentenced two policemen to death between 1945 and 1948. Between 1948 and 1961, another 140 legal actions were started against gendarmes where participation in the raid was among the charges. In the case of gendarme trials between 1956 and 1961 we do not have similar data.) In line with this, Budapest made a successful step towards the renewal of traditional elements in nationality policy towards Serbs (educational policy, use of language, freedom of creating organisations, widening cultural space etc.) and also revised its tough policies. Moreover, *financial losses caused by the raid were surveyed as well as alimony claims*, compensation started. Jews were excluded from the compensation off-hand – which was stopped anyway by the Sztójay government at the moment of Hungary's German invasion.

Pacification Dwindled to Nothing

When the Second World War ended, Hungary was on the losing side and Yugoslavia was victorious. This made all positive effects of the pacification not only less but almost nullified. It was not only the outcome of the war, Hungary's unfortunate turn in foreign political space also stultified pacification steps towards Serbs taken by the Kállay government. Those Serb civilians and intelligentsia from the Southern Territories led by Milan L. Popović (a member of parliament) who distanced themselves from "the apostles of hatred and impatience" (Popović's words), from Yugoslav resistance movements, who would have been willing to accept a future offered by Budapest (to readjust as a

minority into the framework of the Hungarian state) were politically insignificant, both in Hungary and abroad. Their policy of finding a *modus vivendi* with Budapest was regarded as treachery by both wings of the Yugoslav resistance movement. (Popović and the editorial board of the only Serb-language daily newspaper of the Southern Territories were executed as war criminals after 1945.)

By the autumn of 1944, there was a radical change of power relations since 1941 that formed the future of Serbs and Hungarians. The future of Europe was not made in Berlin but in London, Moscow and Washington; the Southern Territories were not governed from Budapest but from Belgrade. Serbs became proud citizens of a victorious Yugoslavia, with a hitherto unseen authority on world stage, while Hungarians there became once again defenceless and a minority. They lost all advantages and privileges of belonging to the mother country, instead they carried the burdens of the period between 1941 and 1944. And during the first months, the victorious knew no mercy.

Bibliography

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944.* [The Southern Territories 1941–1944.] Budapest, 1987.

Bagdi Róbert: A Délvidék népessége az 1941. évi népszámlálás alapján. [The Population of the Southern Territories on the Basis of the 1941 Census.] *Limes,* 2009/2.

Békés Márton: A Kovács-dosszié elé. Gondolatok egy csendőrsors töredékei felett. [Prequel to the Dossier Kovács. Thoughts Upon Fragments on the Fate of a Gendarme.] *Vasi Szemle,* 2007/2. 155–168.

Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946.* Novi Sad, 1996.

Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. [British–Hungarian Secret Negotiations in 1943.] Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Budapest, 1978.

PÁL TIBOR

Bácska a világháborúban

Adatok az áldozatokról

Jugoszlávia a II. világháború előtt a Német Birodalom és szövetségesei érdekszférájába tartozott. Németország erősödésével egy időben az ország egyre nagyobb mértékben került a birodalom befolyása alá, olyannyira, hogy 1941. március 25-én szövetségre is lépett vele. Két nap múlva Jugoszláviában államcsínyre és tüntetésekre került sor, amelyek után Nyugat-barát politikai és katonai erők kerültek hatalomra. Ezek az események kiváltották Hitler haragját, annál is inkább, mivel a tervezett görög hadjárat gondokat okozott a német hadvezetésnek, s ez megpecsételte az ország sorsát.

Jugoszlávia megtámadása

Az 1941. márciusi események meglepetést okoztak az északi szomszédnál, Magyarországon is, akivel Jugoszlávia 1940 végén örökbarátsági szerződést kötött. Ennek ellenére az uralkodó magyar politikai körök Németország intézkedéseit részesítették előnyben. Emiatt tiltakozásul – mint ismeretes – gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök öngyilkosságot követett el, mivel azon a véleményen volt, hogy Magyarország Németország oldalán a pusztulásába rohan.

A Független Horvát Állam (NDH) 1941. április 10-i kikiáltása utáni napon Magyarország megkezdte a hadműveleteket Jugoszlávia ellen, mondván, az nem létezik többé és nincs jogi akadály. Bácskai, baranyai és muravidéki bevonulás következett. A 3. magyar hadsereg 1., 4. és 5. hadosztályai mintegy 80 ezer katonával, 1941. április 13-ig elfoglalták az említett területeket. A jugoszláv királyi hadsereg dél felé vonult vissza, és komolyabb harcokra nem került sor, leszámítva a bácspetrőci (Bački Petrovac) és szőreg–temerini összecsapásokat. Bácskában és Baranyában mintegy 15 ezer jugoszláv katona esett fogságba. A bevonulással Magyarország a Bácskában, Baranyában és a Muravidéken 11 601 km²-rel és mintegy másfél millió lakossal növelte területét és lakosságát. Ebből több mint 300 ezer magyar, 243 ezer szerb, 220 ezer horvát, 80 ezer szlovén, 40 ezer szlovák nemzetiségű volt. A számítások szerint tehát *a lakosság mintegy 37%-a bizonyult magyarnak.* A német lakosság nem üdvözölte a bevonuló magyar hadsereget és eléggé ellenségesen viselkedett vele, helyenként *összetűzésekre* is sor került a *helyi magyarok és németek,* valamint a *németek és a magyar hadsereg* között. Ebben szerepe volt annak, hogy 1941 áprilisában a német csapatok rövid ideig Újvidéken és Dél-Bácskában tartózkodtak, de a magyar politikai uralkodókörök is szerették volna kiterjeszteni hatalmukat a Bánságra, a német érdekszférára.

A visszacsatolás előkészítése

Bácskában és Baranyában bevezették a katonai közigazgatást, amelynek célja a terület pacifikálása és a terület Magyarországhoz való visszacsatolásának előkészítése volt. A katonai közigazgatás 1941. augusztus 4-ig állt fenn. Habár ezek után bevezették a polgári közigazgatást, az csak 1941. december 16-án kapott jogi alapot, amikor törvénybe iktatták Bácska és Baranya Magyarországhoz való csatolását.

A magyarság számarányának növelését a hatalom az 1918 után Jugoszlávia más tájairól betelepült lakosság kiutasításával és ezzel egy időben újabb magyar lakosság – például a székelyek – betelepítésével szerette volna elérni. A kitelepítendő lakosság részére gyűjtőközpontokat hoztak létre, amelyekből Bácskában és Baranyában összesen 13 volt. A kitelepítettek számáról több adat is megjelent, de a legtöbbször *30 ezer főre becsülik.* A *betelepített székelyek* számát 3806 családra, azaz *15 593 személyre teszik* szakmai körökben.

Ellenállás és megtorlás

A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) nem fogadta el Jugoszlávia megszűnését, és 1941 júliusában megkezdte az ellenállást. Ez legtöbbször a gabonafélék, illetve más termések felégetésében és egyéb szabotázsokban nyilvánult meg. A magyar hatóságok az akciókra élesen válaszoltak: 1941–1942-ben a bíróságok előtt 1436-an feleltek ilyen tettekért, közülük 130 főt halálra ítéltek, 67-et felmentettek és 1239-et börtönbüntetésre ítéltek. Az ellenállási mozgalomban részt vevők védelme érdekében 1941 végén a bácskai vezérkar úgy döntött, hogy egy időre beszünteti tevékenységét.

A németek 1941. év végi veresége Moszkva alatt a szerbeknél, így a bácskaiaknál is reményt keltett. A helyi hatóságok – félve attól, hogy előbb-utóbb nyílt lázadásra kerül sor – feljebbvalóiknak eltúlzó jelentéseket továbbítottak. Ezt tetőzte, hogy a JKP döntését figyelmen kívül hagyva megalakult a *sajkás-vidéki partizánosztag,* amely megtámadta az itteni magyar honvédséget, csendőrséget. Így került sor Szombathelyi

Sajkás-vidéki partizánok Csúrogon, 1944 körül (Vajdasági Múzeum)
Partisans of Sajkás (Šajkaška) in Csúrog (Čurug), around 1944 (Museum of Vojvodina)

Szombathelyi Ferenc, a Honvéd Vezérkar főnöke, 1942 (MNM)
Ferenc Szombathelyi, Chief of General Staff, 1942 (Hungarian National Museum)

Ferencnek, a magyar Honvéd Vezérkar főnökének a parancsára az újvidéki helyőrség megerősítésére, majd 1942. január elején – még néhány összecsapás után – a partizánok és a magyar katonaság között a Sajkás-vidék átfésülésére. [Vö. erre A. Sajti Enikő tanulmányát e kötetben.] Az akció január 6-án kezdődött, és eredetileg tíznaposra tervezték. A hadművelet Goszpogyinci, Gyurgyevó, Zsablya, Csúrog, Tündéres, Sajkáslak, Mozsor, Titel, Sajkás és Temerin községekre terjedt ki, amelybe egyes helyi lakosok is bekapcsolódtak. Időközben döntés született arról, hogy az akciót – mivel kezdettől fogva nem hozott elfogadható eredményt – folytatni kell. Így a hadművelet január 21–23-án Újvidéket is elérte, majd pedig január 26–29-én Óbecsét. Szombathelyi vezérkari főnök 1942. január 30-án parancsolta meg az akció beszüntetését és a katonaság, illetve a csendőrség laktanyákba való visszavonulását. Annak ellenére, hogy a sajkás-vidéki eseményekkel kapcsolatban hírzárlatot rendeltek el, Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő Milan L. Popovićtól információt szerzett az eseményekről és levélben erélyesen tiltakozott Bárdossy László miniszterelnöknél. A történtekről a szélesebb közvélemény január utolsó napjaiban szerzett tudomást, amikor Bajcsy-Zsilinszky, Peyer Károly és Rassai Károly az országgyűlésben hozták azt nyilvánosságra és kérték az események kivizsgálását.

Az áldozatok számáról mind a történeti forrásokban, mind a történeti munkákban különböző adatokat találunk. Aleksandar Kasaš művében megállapítja, hogy az

áldozatok száma a Sajkás-vidéken 2345 fő, magában Újvidéken pedig 1253, míg Óbecsén 225 volt, ami összesen *3823 áldozat.* Nemzetiség szerint a legtöbb szerb (2578) és zsidó (1068) volt. Zvonimir Golubović szerint a Sajkás-vidéken 2425, Újvidéken 1255, Óbecsén pedig 248 áldozat volt, ami összesen *3928 fő.* Nála is a legtöbb áldozat szerb és zsidó. A. Sajti Enikő szerint voltak olyan nem hivatalos adatok is, amelyek *6000–7000-re tették az áldozatok számát,* míg az V. hadtest hivatalos adatai *3340 áldozatról* beszélnek. Az 1943-ban Budapesten lefolytatott bírósági tárgyaláson a razziáért felelős főbűnösök számlájára összesen *3309 áldozatot írtak,* méghozzá helységenként a következőképpen: Zsablya 653, Csúrog 869, Óbecse 168, Temerin 47, Mozsor 195, Tündéres 32, Dunagárdony 74, Újvidék 879.

Út a kollektív bűnösség felé

1942 tavaszán a miniszterelnöki székben Bárdossy Lászlót Kállay Miklós követte. Kállay lazítani szeretett volna a német köteléken, de egyben a nyugati szövetségesekhez is közeledni akart. Ugyanakkor Kállay miniszterelnök változtatni kívánt a belpolitikában is, meghirdette, hogy a visszakerült területeket „békésen kell beolvasztani" az anyaország területébe. Ez Bácska esetében azt jelentette, hogy engedményeket tettek az itteni nem magyar lakosságnak, elsősorban a délszlávoknak. Annak ellenére, hogy 1942-ben és 1943-ban, az úgynevezett „hintapolitikának" köszönhetően, egyre jobban odafigyeltek a bácskai razzia kivizsgálására: perbe fogták a bűnösöket, részben kártalanították az áldozatok családjait és az újvidéki székhelyű Szerb Matica újraindíthatta tevékenységét stb. Komolyabb és mélyrehatóbb eredmények a nemzetek közötti megbékélés terén nemigen voltak érezhetőek.

Magyarország 1943 végére a német szövetséges szemében megbízhatatlanná vált, s néhány hónap múlva, 1944. március 19-én bekövetkezett az ország német megszállása. Ahogyan országos szinten szűkre szabottá váltak a magyar vezetés cselekvési lehetőségei, úgy Bácskában is egyre jobban felülkerekedett a helyi németség. Ez a „kemény kéz" politikájához való visszatérés magával hozta mindenekelőtt a zsidók tömeges deportálását is. (Csak Bácskából 1944 áprilisa és augusztusa között 16 034 zsidót deportáltak.)

Ahogy a harcvonalak közeledtek a Bácskához, illetve a Délvidékhez, a helyzet egyre zavarosabbá vált. Már 1944 szeptemberében megkezdődött a magyar helyi hatalomban részt vevők és családtagjaik evakuációja, és velük együtt sokan elhagyták e vidéket, olyanok, akik vagy okkal, vagy ok nélkül is féltek a partizánok bosszújától. Ezt tetézte, hogy a JKP-nak a magyarokkal szemben még 1944-ben sem volt világos álláspontja. Ugyanis a németeket még 1943 novemberében az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) kollektív háborús bűnösöknek nyilvánította, a magyarokkal nem ez volt a helyzet. Hamarosan kiderült viszont, hogy a magyarokra is nagyrészt az a sors vár, mint a németekre: a kollektív bűnösség terhe.

A mai Vajdaság nagyobb részén, 1944. október 17-én a Bácskában (Baranyával együtt) és a Bánságban bevezették a katonai közigazgatást, amelynek élén Ivan Rukavina vezérőrnagy állt. [Vö. erre Gojko Malović tanulmányát e kötetben.] Ez az állapot

1945. január 27-ig állt fenn. A bevezetés második napján döntés született arról, hogy a helyi németek vagyona az új hatóságok ellenőrzése alá kerüljön, ami gyakorlatilag egyenlő volt a vagyonelkobzással, a német lakosság részére pedig mintegy negyven gyűjtőtábort hoztak létre a mai Vajdaság területén – miközben megfosztották őket állampolgárságuktól –, közülük jó néhány egészen 1948-ig fennállt. Ezekbe a táborokba e területről körülbelül 140 ezer német került. Amikor a jugoszláv állam megszüntette ezeket, mindössze 24 491-en kapták vissza állampolgárságukat. A legismertebb gyűjtőtáborok a Bácska területén Apatinban, Bácspalánkán, Verbászon, Szikicsen, Újvidéken, Hódságon, Zomborban, Szabadkán, Járekon, Gákován voltak.

Adatok az áldozatokról

Kezdetben úgy tűnt, hogy a magyarokra is, mint a németekre, a *kitelepítés* sorsa vár, mivel a JKP és az új jugoszláv kormány vezető köreiben ennek az elképzelésnek igen magas rangú képviselői voltak. Mihelyt azonban a partizánhadsereg bevonult a Bácskába, hajtóvadászat indult az 1941-es, 1942-es és egyéb, vélt háborús bűnökben részt vettek, illetve a magyar szervezetek tagjai ellen.

A háború végéig *a magyarságot érte a legnagyobb közvetlen vérveszteség*, a legtöbben közülük lelték halálukat a saját szülőföldjükön. Erről ma is vitáznak a szakmabeliek itthon és külföldön. Az áldozatokról szóló első adatok 1945 januárjában jelentek meg, amikor a debreceni magyar ideiglenes kormány adatgyűjtést folytatott a bácskai vérveszteségről. Ezekben 20 ezer–40 ezer fő áldozatról esik szó. A téma sok kutatója ezekből az adatokból indult ki (Aleksandar Kasaš, Mészáros Sándor és A. Sajti Enikő eredményei). Habár a témával foglalkozó legismertebb kutatók sem egyeznek meg teljes egészében a számokban, hármuk adatai szerint mintegy 5 ezer–20 ezer ártatlan magyar áldozat halálát lehet igazolni. Más kutatók szerint az áldozatok száma több tízezer. Ezt mind magyar, mind szerb oldalon régi és újabb történészek – ki-ki a saját szempontjai alapján – próbálják felülvizsgálni. Azonban a legújabban megjelent források sem adtak még ez idáig igazolható alapot az adatok felülvizsgálására, főleg kollektív szinten nem. Az új adatok is csak egyénekről szólnak. Ahhoz pedig, hogy egyéni adatok alapján egész népcsoportokra vonatkozóan újabb információval szolgálhassunk, még sok kutatásra van szükség. Ezt mindvégig hangsúlyozták a bizottság munkájában részt vevők is, mivel ha valamit évtizedekig elhallgattak, elferdítettek, ahhoz ugyanúgy évek és évtizedek kellenek, hogy valóban igazság is legyen belőlük, ha lehet egyáltalán.

A magyar áldozatok kilétének felderítéséhez a Vajdasági Tartományi Igazságtételi Bizottság sem tudott érdemlegesen hozzájárulni, amelyet több mint fél évszázaddal a II. világháború után Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza 2000 októberében hozott létre. Célja az volt, hogy feltárja az 1941 és 1945 közötti események ártatlan, polgári áldozatainak adatait. Hozzátéve: áldozatok nemcsak 1945-ig voltak, hanem a háborút követő években is, egészen 1948-ig, ameddig a mai Vajdaság területén léteztek a gyűjtő- és haláltáborok, elsősorban az ellenségnek kikiáltott magyarok és németek részére. Az Igazságtételi Bizottság mai, „ellenőrzött" adatai szerint a Bácskában, a Bánságban, a Szerémségben és Baranyában 1941 és 1948 között a mai Vajdaság területét

számítva *86 881 áldozat számolható össze.* Legtöbb közülük szerb volt: több mint 40 ezer. Őket követték a németek (20 ezer), a zsidók (15 ezer), a magyarok (5000), a horvátok (2700), szlovákok (1000) stb. A nemi megosztottság szerint a vajdaságiak közül 56 089 (66,87%) volt férfi és 27 719 (33,05%) nő. Az adatokban kutatva feltűnő a zsidók között a női áldozatok nagy aránya (49,90%) a férfiakkal szemben (50,10%), csakúgy, mint a németeknél, ahol szintén több nő esett áldozatul. Náluk az arány 60% a 40%-kal szemben. A magyarok vonatkozásában ez az adat egészen más: esetükben az áldozatok 90%-a férfi volt és mindössze 10%-a nő. A szerbeknél ez az arány: 80% (férfi), 20% (nő).

A területi megoszlás szerint a legtöbb vajdasági Bácskában vált áldozattá (21 533), majd Horvátországban (11 074), Szerbiában (10 374), Szerémségben (9582), Németországban (9788), a Bánságban (7084), Szlavóniában (4763), Magyarországon (2030), a Szovjetunióban (1307), Ausztriában (611), Romániában (155), Montenegróban (149), Szlovéniában (135), Norvégiában (102) stb. Vajdasági áldozatok voltak még Lengyelországban, Franciaországban, Csehországban, Olaszországban, Macedóniában, Boszniában, Finnországban, Görögországban, Albániában, Bulgáriában, Hollandiában stb. Ha összehasonlítjuk a nemzeti hovatartozást és a régióban való áldozattá válást, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a vajdasági szerbek legnagyobbrészt a Szerémségben, Horvátországban, a Bácskában, Szerbiában, Szlavóniában, Boszniában, a Bánságban és Magyarországon váltak áldozattá. A zsidók közül legtöbben Németországban, Szerbiában, Horvátországban, a Bácskában, a Szovjetunióban és a Bánságban haltak meg. A németek közül legtöbben a Bácskában, Szerbiában, a Bánságban és Szerémségben váltak áldozattá. *A legtöbb magyar áldozat viszont Bácskában, Szlavóniában és Baranyában volt.*

A vajdaságiakat tekintve a legnagyobb részben a bácskai lakosság esett áldozatul (16 293 fő), őket a szerémségi (9852), illetve a bánsági (7084) és a baranyai (1558) áldozatok követik. Ha az életkorukat vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a férfiak közül a 20 és a 35 év közötti korosztály vált áldozattá, míg a nők közül a 60 és 70 év közötti korosztály volt a legveszélyesebb helyzetben.

Irodalom

A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944.* Budapest, 1987.

A. Sajti Enikő: A délvidéki tragédia eljelentéktelenítése. A magyarellenes megtorlások és a magyar kormányok politikája 1944–1947. In: Csorba Béla–Matuska Márton–Ribár Béla (szerk.): *Rémuralom a Délvidéken.* Újvidék, 2004. 35–42.

Csuka Zoltán (szerk.): *A visszatért Délvidék.* Budapest, 1941.

Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Budapest, 1990.

Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946.* Novi Sad, 1996.

Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–1945. I. Bácska.* Budapest, 1995.

Živković, Dragoljub (szerk.): *Na putu ka istini. Imenik stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941–1948.* Novi Sad, 2009 (i elektronsko izdanje u PDF-u). Magyarul: *Úton az igazság felé, Vajdaság AT áldozatainak névlistája 1941–1948.* Újvidék, 2009. (megjelent PDF formátumban is).

Živković, Dragoljub: Stradanje Vojvođana 1941–1948. In: *Na putu ka istini.* Novi Sad, 2009. 54–73.

TIBOR PÁL

Bačka during the World War

Data on the Victims

Before the Second World War, Yugoslavia belonged to the sphere of interest of the German Empire and its allies. With Germany becoming more and more powerful, Yugoslavia came increasingly under the Empire's influence – so much so that they concluded an alliance on 25 March 1941. Two days later a coup d'état happened in Yugoslavia together with riots, followed by Western political and military forces rising to power. These events evoked Hitler's fury, especially because the planned Greek campaign caused problems for German military leaders and it sealed the fate of the country.

Attack on Yugoslavia

The events of March 1941 surprised the northern neighbour, Hungary, too, which concluded a treaty of perpetual amity with Yugoslavia at the end of 1940. Despite this fact, the Hungarian political elite supported German decisions. As a protest against it, Hungarian Prime Minister Count Pál Teleki committed suicide because he thought that Hungary was riding to its fall on the German side.

One day after the declaration of the Independent State of Croatia (NDH) on 10 April 1941, Hungary launched military manoeuvres against Yugoslavia stating that as it no longer existed there was no legal obstacle for doing so. They marched in to Bačka, Baranja and Prekmurje. The 1st, 4th and 5th legions of the Third Hungarian Army occupied the above-mentioned territories with 80,000 soldiers by 13 April 1941. The Royal Yugoslav Army retreated towards the south and there were no significant clashes, except for smaller ones in Bácspetrõc (Bački Petrovac) and Szőreg (Sirig)–Temerin. In Bačka and Baranja, approximately 15,000 Yugoslavs were taken prisoners. With the occupation, Hungary increased its territories in Bačka, Baranja and Prekmurje by 11,601 km^2 and 1,500,000 inhabitants. These people included more than 300,000 Hungarians, 243,000 Serbs, 220,000 Croatians, 80,000 Slovenes and 40,000 of Slovak nationality. These numbers reflect that approximately 37% of the population was Hungarian.

The German population did not welcome the Hungarian occupational Army and was rather hostile to it, which caused conflicts between local Hungarians and Germans, and conflicts between Germans and the Hungarian Army. In April 1941, for a short while, German troops were stationed in Újvidék (Novi Sad) and Southern Bačka (which played a role in the conflicts) but leading Hungarian political circles, too, wanted to expand their authority to the regions of Banat, to a German sphere of interest.

Preparing the Re-annexation

Military administration was introduced in Bačka and Baranja in order to prepare the pacification of the territories and their re-annexation to Hungary. This lasted until 4 August 1941. Although this was followed by a civil administration, it only received legal basis on 16 December 1941, at the time of its enactment as the annexation of Bačka and Baranja to Hungary.

Authorities wished to increase the number of Hungarians by encouraging the settlement of new Hungarians (e.g. Sekels) and by banishing people who had settled down after 1918 from other territories of Yugoslavia. Centres were created for those to be relocated, altogether 13 in Bačka and Baranja. Various figures have been published about the number of the relocated, but they are most often said to be around 30,000 people. Academics estimate the number of settled Sekels around 3,806 families, that is: 15,593 people.

Resistance and Revenge

The Communist Party of Yugoslavia (CPY) was not willing to accept the end of Yugoslavia and started a resistance movement in July 1941. This manifested mostly in burning grain, other products and various actions of sabotage. Hungarian authorities responded violently: between 1941 and 1942, 1,436 people had to go to trial because of the above actions; 130 were sentenced to death, 67 were found innocent and 1,239 were sentenced to prison. To protect those who participated in the resistance movement, at the end of 1941 the general staff in Bačka decided to suspend its activities for a time.

The defeat of the Germans in Moscow in 1941 conjured up hopes amongst Serbs in Bačka, too. Local authorities in fear of upcoming open riots sent over-exaggerated reports to their superiors. Moreover, ignoring the decision of the CPY, *the partisan unit of Šajkaška* was created to attack local Hungarian army and gendarmerie. This was the reason for the orders of the Chief of Staff of the Hungarian Army, Ferenc Szombathelyi to improve local guards in Újvidék, and after a few more conflicts between partisans and the Hungarian Army in the beginning of January 1942, to inspect the Šajkaška region. Inspections started on 6 January and were originally planned to last for 10 days. Operations included the following localities: Goszpogyinci (Gospodinci), Gyurgyevó (today: Skorenovac), Zsablya (Žabalj), Csúrog (Čurug), Tündéres (Vilovo), Sajkáslak (Lok), Mozsor (Mošorin), Titel, Sajkás (Šajkaš) and Temerin – some locals joined these operations, too. In the meantime, a decision was made on the continuation of the operations as they had never succeeded. Thus, these operations reached Újvidék (Novi Sad) on 21–23 January and Óbecse (Bečej) on 26–29 January. Chief of Staff Szombathelyi ordered the cessation of operations on 30 January 1942 and demanded his soldiers and the gendarmerie to return to the barracks. Despite a news blackout about Šajkaška events, member of parliament Endre Bajcsy-Zsilinszky received information from Milan L. Popović and he protested strongly in a letter to Prime Minister László Bárdossy. The wider public received news on the events in the last days

of January, when Bajcsy-Zsilinszky, Károly Peyer and Károly Rassai made it public in parliament and also asked to make inquiries into the situation. Historical sources and historical studies differ regarding the number of victims. In the works of Aleksandar Kasaš, the number of victims in Šajkaška was 2,345 and there were 1,253 in Újvidék (Novi Sad) and 225 in Óbecse (Bečej), which add up to *3,823 victims.* Dividing them further according to nationality, they were mostly Serbs (2,578) and Jews (1,068). Zvonimir Golubović estimated 2,425 victims in Šajkaška, 1,255 in Újvidék and 248 in Óbecse, which is *3,928 altogether.* He also stated that they were mainly Serbs and Jews. According to Enikő A. Sajti, unofficial data put it as high as *6,000–7,000 victims,* while official data of legion 5 mention *3,340 victims.* During trials in Budapest in 1943, criminals responsible for the raid were charged with the murder of *3,309 victims* who, if divided further into territories, were inhabitants of the following localities: Zsablya (Žabalj) 653, Csúrog (Čurug) 869, Óbecse (Bečej) 168, Temerin 47, Mozsor (Mošorin) 195, Tündéres (Vilovo) 32, Dunagárdony (Gardinovci) 74, Újvidék (Novi Sad) 879.

Towards Collective Guilt

In the spring of 1942, Prime Minister László Bárdossy was followed by Miklós Kállay. Kállay would have the German grip loosened but would have liked to approach the Western Allies, too. He also wanted a change in domestic policy by announcing that re-annexed territories "must be melted in peacefully" into the motherland. In the case of Bačka, it meant making concessions for non-Hungarian inhabitants, mainly South-Slavs. Despite the so-called "swinging to and fro policy" of 1942 and 1943 which started the inquiries into Bačka raids (suing the guilty, partially compensating the families of victims, renewal of activities of the Serb Matica headquartered in Újvidék [Novi Sad] etc.) there were no solid or thorough successes in pacifying different nationalities. Hungary became more and more distrusted by the end of 1943 in the eyes of the Germans, and a few month later Germans occupied the country on 19 March 1944. While the Hungarian elite had diminishing possibilities to act on a state-level, local Germans were overwhelming in Bačka. The return to the "firm grip policy" brought about a mass deportation of Jews (from Bačka between April and August 1944, 16,034 Jews were taken away).

As fighting lines approached the Southern Territories and Bačka, the situation became more and more troubled. Already in September 1944 began the evacuation of those who had been members of Hungarian local authorities and their families and many left the country who feared the revenge of partisans with or without good reason. This was topped by the fact that the CPY had no clear stance about Hungarians, not even in 1944. That is, the AVNOJ (the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia) pronounced Germans collective war criminals already in November 1943, but it was not so in the case of Hungarians. Yet, it soon turned out that Hungarians were to face the same fate as Germans: the burden of collective guilt.

On 17 October 1944, a military administration was introduced in the territory of today's Vojvodina (in Bačka, Baranja and in Banat). Its leader was Major-general Ivan

Rukavina and it lasted until 27 January 1945. On the second day of its introduction, a decision was made by new authorities to control German property – which was effectively a confiscation of property. Some forty concentration camps were set up for Germans in the territory of today's Vojvodina – Germans were also deprived of their nationality – and many of these camps operated until 1948. From the above territories, approximately 140,000 Germans were sent to the camps. When the Yugoslav state closed them, only 24,491 people got back their nationality. The most infamous of camps in Bačka were situated in Apatin, Bácspalánka (Bačka Palanka), Verbász (Vrbas), Szikics (Sekić), Újvidék (Novi Sad), Hódság (Odžaci), Zombor (Sombor), Szabadka (Subotica), Járek (Bački Jarak) and Gákova.

Data on the Victims

At first, it seemed that Hungarians were to face the same fate as Germans: *relocation*, as the idea had influential supporters within the CPY and within the leading circles of the new Yugoslav government. However, as soon as the partisan army marched in Bačka, a manhunt started against those who participated in war crimes during 1941–1942, in other putative war crimes and those who had been members of Hungarian organisations.

Up until the end of the war, *it was the Hungarian population who met with the heaviest losses,* mostly Hungarians died in their home country. This is still debated among academics here and abroad. The very first data on the victims was published in January 1945 when the provisional government of Debrecen conducted a research on Bačka victims. It talked about 20,000–40,000 people. Many researchers of this topic started off from these data (numbers of Aleksandar Kasaš, Sándor Mészáros and Enikő A. Sajti). Although opinions of the most renowned scholars of this topic differ in numbers, their data suggest that the death of some 5,000–20,000 innocent Hungarian victims can be proved. Others insist that there had been more than ten thousand victims. This is constantly being researched by older and younger historians on the Hungarian and the Serb side from their own points of view. Nevertheless, not even the latest sources could suggest a revision of hitherto proved data, especially not on a collective level. New data, too, discuss individuals. And in order to provide subsequent information about entire groups of people on the basis of individual data, much research is needed. Workers of the Committee also emphasised: if something had been kept secret for decades or falsified even, many more years and decades are needed to fabricate truths – if it is possible at all.

The Provincial Reparations Committee in Vojvodina could not substantially add to tracing the identities of Hungarian victims. It is an organisation formed more than half a century after the Second World War (in October 2000) by the House of Representatives of the Autonomous Province of Vojvodina, with the aim of revealing data on innocent civilian victims of the events from 1941 to 1945. It should be added: casualties did not end with 1945, there were also victims in the years after the war until 1948, until there existed concentration and extermination camps in today's Vojvodina for Hungarians and Germans labelled as enemies. The Reparations Committee's "checked" data show that in Bačka, Banat, Syrmia and Baranja between 1941 and

1948, taking into account the territory of today's Vojvodina, there were *86,881 victims.* Most of them were Serbs: more than 40,000. Then there were Germans (20,000), Jews (15,000), Hungarians (5,000), Croatians (2,700), Slovaks (1,000) etc. As for men and women in Vojvodina, there were 56,089 (66,87%) men and 27,719 (33,05%) women. Diving deeper into these data, it is outstanding that the ratio of women who died is the highest among Jews (49,90% women, 50,10% men), and it is similar in the case of Germans where more women fell victim, too. Their percentage is 60% versus 40%. As for Hungarians, this data is completely different: 90% of the victims were men and only 10% were women. In the case of Serbs it was 80% for men and 20% for women.

The territorial distribution shows that the highest number of Vojvodina victims were from Bačka (21,533), the next is Croatia (11,074), Serbia (10,374), Syrmia (9,582), Germany (9,788), Banat (7,084), Slavonia (4,763), Hungary (2,030), the Soviet Union (1,307), Austria (611), Romania (155), Montenegro (149), Slovenia (135), Norway (102) etc. There were also Vojvodina victims in Poland, France, the Czech Republic, Italy, Macedonia, Bosnia, Finland, Greece, Albania, Bulgaria, the Netherlands etc. If we compare nationality and falling prey in specific regions, we can state that the highest number of Vojvodina Serbs died in Syrmia, Croatia, Bačka, Serbia, Slavonia, Bosnia, Banat and Hungary. Most of the Jews died in Germany, Serbia, Croatia, Banat, Bačka and the Soviet Union. From among Germans, the highest number of them died in Bačka, Serbia, Banat and Syrmia. *However, most of the Hungarian victims were from Bačka, Slavonia, and Baranja.* As for those from Vojvodina, the highest number of victims were inhabitants of Bačka (16,293), then those of Syrmia (9,852), Banat (7,084) and Baranja (1,558). If we examine their age-groups, we can see that the most endangered were men between 20 and 35 and women between 60 and 70 years of age.

Bibliography

A. Sajti, Enikő: *Délvidék 1941–1944.* [The Southern Territories.] Budapest, 1987.

A. Sajti, Enikő: A délvidéki tragédia eljelentéktelenítése. A magyarellenes megtorlások és a magyar kormányok politikája 1944–1947. In: Csorba Béla–Matuska Márton–Ribár Béla (szerk.): *Rémuralom a Délvidéken.* [Underplaying the Southern Territories Tragedy. Revenge Against Hungarians and Policies of Hungarian Governments, 1944–1947. In: Reign of Terror in the Southern Territories.] Újvidék, 2004. 35–42.

Csuka, Zoltán (szerk.): *A visszatért Délvidék.* [The Southern Territories Returned.] Budapest, 1941.

Horthy, Miklós: *Emlékirataim.* [Memoires.] Budapest, 1990.

Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946.* Novi Sad, 1996.

Mészáros, Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–1945. I. Bácska.* [Legally Dead. Hungarian Fate in the Southern Territories.] Budapest, 1995.

Živković, Dragoljub (szerk.): *Na putu ka istini. Imenik stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941–1948.* Novi Sad, 2009 (i elektronsko izdanje u PDF-u). Magyarul: *Úton az igazság felé, Vajdaság AT áldozatainak névlistája 1941–1948.* [On the Way to Truth, The List of Vojvodina AT Victims] Újvidék, 2009. (megjelent PDF formátumban is).

Živković, Dragoljub: Stradanje Vojvođana 1941–1948. In: *Na putu ka istini.* Novi Sad, 2009. 54–73.

PEJIN ATTILA

Zsidósors a Vajdaságban, 1920–1945

Az új jugoszláv államalakulatban élő zsidóság nem alkotott homogén közösséget. Az északon (Szlovénia, Horvátország, Bácska, Bánság) található askenázi közösségek mind kulturális, mind pedig gazdasági szempontból egy ideig jól elkülönültek a délebbi szefárd közösségektől (Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia). Igen nehéznek tűnt tehát elérni az általuk kitűzött cél: egységes jugoszláviai zsidó közösséget összekovácsolni.

Integrálódás az új délszláv államban (1920–1940)

A szerbiai zsidóság 1918 előtt – már csak kis létszámánál fogva is – viszonylag sikeresen integrálódott, az új államban tehát egyfajta etalonként használták a más területeken élő zsidó közösségek felé. Ilyen értelemben a legnehezebb feladat a vajdasági zsidóság integrációja volt, hiszen *igen erős magyar identitással* rendelkezett, anyanyelvének még sokáig a magyart tartotta (1931-ben 43% magyarnak, 29% németnek, s csupán 13% vallotta magát szerb anyanyelvűnek), az idősebbek inkább Pest, mint Belgrád felé tekingettek, de a fiatalok is (például egyetemi tanulmányaikat tekintve) inkább fordultak Zágráb, mint Belgrád felé. Ezért a hatalom szívesebben tartotta számon a zsidókat nemzeti kisebbségként, tudniillik ha már nem integrálhatja őket izraelita vallású szerbként vagy horvátként, akkor legalább segítse leválásukat a német vagy magyar közösségről. Emiatt aztán jóindulattal szemlélte (helyenként pedig támogatta is) a cionista mozgalmakat. A zsidóság válasza pedig igen ambivalens volt: a cionizmus rendkívül népszerű lett, de ez sok tekintetben csupán „szaloncionizmus" volt, hiszen kevesen szánták rá magukat az alijára.

A zsidóság integrálódása a gazdasági életbe 1918 után nagy nehézségekbe ütközött, különösen északon: a korábbi üzleti kapcsolatok helyett újakat kellett kiépíteni, emellett küzdeni ama állami törekvés ellen, amely nem szívesen fektetett be, fejlesztett a határhoz közel eső területeken, inkább segítette az itteni vállalkozások délre (Belgrádba vagy még délebbre) való átköltöztetését. A zsidó vállalkozók egy része ezt meg is tette, annál is inkább, mert tartott egy esetleges határrevíziótól. Mások viszont néhány év alatt alkalmazkodni tudtak az új helyzethez, játékszabályokhoz, s nemcsak hogy folytatták megkezdett vállalkozásaikat, hanem újakat is létrehoztak, elsősorban Újvidéken, de Szabadkán, Nagybecskereken, illetve néhány kisvárosban is. A két világháború közötti időszakban is az úgynevezett nem produktív vállalkozásokat, illetve foglalkozásokat részesítették előnyben (kereskedelem, szolgáltatások, értelmiségi pályák), de találunk közöttük ipari üzemek, műhelyek tulajdonosait is, elsősorban a

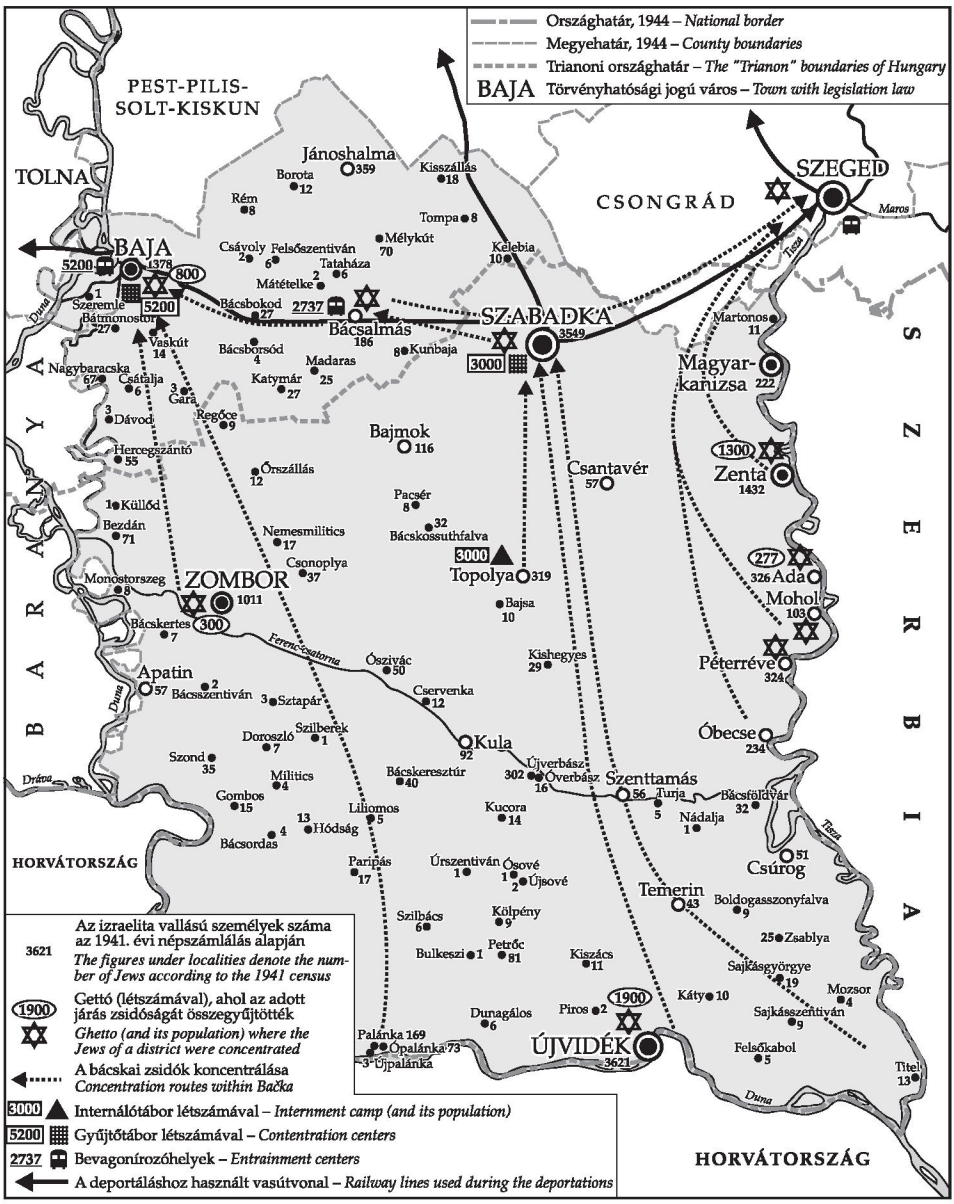

A bácskai zsidóság holokausztja, 1944
The Holocaust of the Jews in Bačka, 1944

mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari szférában. Az agrárreform, amely nem javította komolyabban a nincstelenek helyzetét (leginkább a Jugoszlávia fejletlen vidékeiről Vajdaságban letelepített szerb és montenegrói „kolonisták" jártak jól), nem okozott nagy kárt a zsidó földbirtokosoknak, hiszen kevés nagybirtokos volt közöttük (csak ezt a kategóriát érintette érzékenyen, mivel birtokuk egy részét elvették).

Zsidó internáltak érkeznek a Belgrádhoz közeli sajmištei koncentrációs táborba
Jewish internees arriving at the concentration camp of Sajmište, near Belgrade

A Vajdaságban élő zsidóság körében is egyre inkább tapasztalható volt az új jelenség, az, hogy a nagyobb városokba költöznek. 1941-ig azonban még mindig elég magas a falun vagy a kisvárosokban élők száma. Külön színfoltot képeztek az ortodox közösségek, amelyek egész Jugoszláviában szinte csak itt voltak megtalálhatók (miattuk külön országos szervezet jött létre); itt is elsősorban a Tisza menti kisvárosokban, településeken (Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Péterréve, Mohol).

Az új politikai hatalom követte a Szerbiából hozott hagyományokat: hivatalos, állami szintű antiszemitizmus nem létezett, bár antiszemita irodalmat szabadon nyomtathattak és terjeszthettek. Ez nem jelenti azt, hogy az antiszemitizmusra „nem volt igény": de igazi szenzációnak számított az 1928. évi péterrévei vérvád, amikor az ottani zsidó közösséget azzal vádolták meg, hogy egy cselédlányt megöltek, s vérét a Zentán épülő ortodox kis zsinagógához használták fel. A karhatalom erélyes közbelépése megakadályozta az egyébként valószínűsíthető pogromot. Mindennek nyomán a jugoszláviai – vele együtt a vajdasági – zsidóság viszonylag biztonságban, jól érezhette magát, egészen 1940-ig. Ekkor a mind jobban erősödő német gazdasági és politikai nyomás, illetve befolyás következtében október 5-én a minisztertanács két rendeletet hozott: az egyik korlátozta a zsidóságnak az élelmiszer-kereskedelemben való részvételét, a másik pedig a zsidó tanulók számát a közép- és felsőfokú oktatásban (numerus clausus), s további hasonló rendeleteket helyeztek kilátásba.

Vajdasági zsidóság három államban (1941–1945)

1941. március 25-én a Cvetković–Maček-féle kormány aláírta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozási szerződést. Ekkor az események váratlan fordulatot vettek: a két nappal későbbi belgrádi tüntetések és a végrehajtott puccs következtében megdöntötték az aktuális kormányt, s bár az új kormány nem bontotta fel a csatlakozási szerződést, Hitler Jugoszlávia lerohanása mellett döntött. Ebben számított Olaszország, Bulgária és Magyarország részvételére is. [Vö. erre Hornyák Árpád és Szakály Sándor tanulmányát e kötetben.]

A magyar 3. hadsereg – mint ismeretes – a gyorshadtesttel április 11-én lépte át a magyar határt, s a várakozásoktól eltérően (a jugoszláv hadsereg gyors felbomlása miatt)

Zsidósors Jugoszláviában

Terület	Zsidóság száma 1941-ben	Holokauszt áldozatainak száma
Szerbia	12 500	11 000
Bánság	4 200	3800
Bácska, Baranya	16 000	13 500
Horvátország, Szlavónia, Szerémség	25 000	20 000
Szlovénia, Muraköz, Muravidék	1 500	1 300
Dalmácia	400	148
Bosznia-Hercegovina	14 000	10 000
Macedónia	7 762	6 982
Sandžak	300	260
Koszovó-Metohija	550	210
Crna Gora (Montenegró)	30	28
Összesen	82 242	67 248

sehol nem ütközött nagyobb ellenállásba. A katonai részvételért cserébe Magyarország visszakapta Bácskát, a baranyai háromszöget és a Muraközt. A Bánságot viszont (tekintettel a románok ellenkezésére, illetve az itt nagyobb számban élő németségre) Szerbiához hasonlóan német katonai igazgatás alá helyezték. A Szerémség az április 10-én kikiáltott Független Horvát Államhoz került. Így a vajdasági zsidóság területileg háromfelé szakadt, ettől függően a bácskai, bánsági és szerémségi zsidóság sorsa a továbbiakban eltérően alakult, a végkimenetel azonban mindenhol ugyanaz a tragédia.

A Független Horvát Államhoz csatolt *Szerémségben* hivatalos zsidóellenes rendelkezések csak április 30. után léptek életbe. Az intézkedések 1941-ben „csupán" a zsidóság gazdasági ellehetetlenítésére és kifosztására irányult, deportálásukra viszont csak 1942 júliusában került sor, mégpedig a Vinkovciban felállított internálótáborból, ahol előzőleg összegyűjtötték őket. Zömmel Auschwitzba, illetve a horvátországi Jasenovácba kerültek, ahol – más horvátországi táborokhoz hasonlóan – nemcsak zsidók, hanem szerbek, cigányok, politikailag baloldali beállítottságú horvátok fizikai likvidálása folyt. A militáns szélsőjobboldali usztasák s vezetőjük, Ante Pavelić ugyanis nemcsak fajilag, hanem nemzeti szempontból is „tiszta" (szerbek nélküli) Horvátországot képzelt el. A horvátországi táborok felállításához, megszervezéséhez és mű-

Magyar csendőr felügyelete alatt dolgoznak a kivezényelt zsidó közmunkások. Zenta, 1941 (Zsidó Történeti Múzeum, Belgrád)
Jewish forced labourers are working under the control of a Hungarian gendarme. Zenta, 1941 (Jewish Historical Museum in Belgrade)

Munkára vonulnak a munkaszolgálatos zsidók. Zenta, 1941
Jewish forced labourers are going to work. Zenta, 1941
(Yad Vashem Photo Archive)

ködtetéséhez, valamint a deportálásokhoz hathatós német segítséget is kapott. [Vö. erre Sokcsevits Dénes tanulmányát e kötetben.]

A bánsági zsidóság esete is a maga módján egyedinek tekinthető, hiszen itt 1941. április 14-től a németek vették át a hatalmat. A zsidóság összegyűjtését három helyen végezték: Nagybecskereken, Törökbecsén és Pancsován. Innen szállították őket Belgrádba 1941. augusztus 18. és szeptember 20. között, ahol egyelőre ideiglenesen helyezték el őket, majd december 8-án a sajmištei táborba vitték át őket, ahol egy részük az éhségtől vagy betegségtől halt meg, másokat erre a célra átalakított teherautó kipufogógázával öltek meg, megint másokat agyonlőttek.

A magyar kormányzat Bácskában

Bácska nemcsak magyar vonatkozása miatt érdekes számunkra, hanem azért is, mert a helyzet itt jóval összetettebb volt, s egészen Magyarország német megszállásáig a magyar kormányzat viszonylag önállóan ténykedett.

A katonai bevonulást kisebb-nagyobb incidensek kísérték. A komolyabb ellenállásra számító honvédek lélektanilag nem voltak eléggé felkészülve, és a szórványos ellenállást-lövöldözéseket túlreagálva nem egy helyen ártatlan civilek (szerbek, zsidók) is áldozatul estek. A katonai közigazgatást 1941. augusztus végétől váltja fel a polgári, év végéig pedig Bácska visszacsatolása formálisan is megtörténik.

A zsidóság elleni diszkriminatív intézkedések már az első hónapokban megkezdődtek. Ezek egy része kimondottan ellenük irányult, például hadikárpótlás címén meghatározott összegek kizsarolása, megalázó közmunkák végeztetése. Emellett vizsgálatot indítottak a honosság kérdésében, s csupán azok maradhattak a Bácskában, akik honosságukat 1918 előtti időkre tudták visszavezetni. A honosságukat igazolni nem tudókat vagy a Bánságba, vagy Szerbiába vitték: mindkettő egyenlő volt a halálos ítélettel.

A kommunista pártnak, illetve a népfelszabadító mozgalomnak a Vajdaságban viszonylag sok tagja, szimpatizánsa volt, köztük több zsidó származású is (1941-ben 271). A Szovjetunió elleni támadást, illetve a népfelkelés kitörését követően – bár

sík vidéken kicsi volt a mozgástér – szabotázsakciókat szerveztek, néhol sikerrel. A rendőrség októberben és novemberben sikeres akciót indított, elfogta a kommunisták és az ellenállók jelentős részét, és a rögtönítélő bíróságok halálra vagy különböző időtartamú börtönbüntetés letöltésére ítélték őket. Feltűnő volt a halálraítéltek között a zsidók aránya; ezzel lényegében a magyarok részvételének súlyát igyekeztek csökkenteni, kidomborítva a mozgalom „judeo-bolsevista" összeesküvés jellegét.

Miután a Bácskát ténylegesen is visszacsatolták, ide is kiterjesztették a zsidótörvényeket, s a helybeli zsidóság fokozatos gazdasági-társadalmi jogfosztása mellett sor került a munkaszolgálatosok behívására is (zömmel a bori bányákba és Ukrajnába vitték őket).

1942. január 4. és 29. között a Sajkás-vidéken, Óbecsén és Újvidéken került sor arra a partizánvadász akcióra („újvidéki razzia"), amelynek több ezer – elsősorban zsidó, szerb civil – esett áldozatul. [Vö. erre A. Sajti Enikő tanulmányát e kötetben.] Az akció ténylegesen az ellenállás letörése ellen is irányult, de teljesen célt tévesztett, nagy morális kárt okozva Magyarországnak. Egyik következménye pedig a partizánok által 1944 végén magyar civilek ellen elkövetett vérfürdő lett, melynek során – legalábbis helyenként – ténylegesen kimutatható, hogy a razzia megbosszulásáról volt szó.

1944 áprilisáig megtörtént a bácskai zsidóság teljes jogfosztása (is), s ezután – a német megszállás következményeként – osztozott a magyar vidéki zsidóság sorsában. Április 26-án, illetve az ezt követő napokban sor került a bácskai zsidóság összegyűjtésére, majd május és június folyamán Szegedről–Bajáról – összesen négy transzporttal – Auschwitzba szállították őket. Sajnos mindez a helyi közigazgatás és csendőrség hathatós asszisztálásával történt.

A mellékelt táblázatból nem lehet pontosan megállapítani a mai értelemben vett Vajdaság (Bácska, Bánság, Szerémség) zsidó lakosságának számát, sem embervesztességeiket (a többféle forrás inkább bonyolítja, mintsem egyszerűsíti ezeknek az adatoknak az értékelését, mi több, megbízhatóságát). A mintegy 20 ezer vajdasági zsidóból 3000-3500 élte túl a soát.

A túlélők közül voltak, akik haza sem jöttek, sokan pedig az 1948 és 1952 között szervezett alijákkal Izraelbe vándoroltak ki. Ezek után mintegy 1000 zsidó maradt a Vajdaságban, főleg a Bácskában, és itt is a nagyobb városokban (Újvidék, Szabadka). Számuk a következő évtizedekben sem nőtt, sőt inkább valamelyest csökkent.

Irodalom

Pejin Attila: *A zentai zsidóság története.* Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2003.

Popović, Nebojša: *Jevreji u Srbiji 1918–1941.* [A zsidóság Szerbiában.] Beograd, 1997.

Romano, Jaša: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR.* [Jugoszlávia zsidósága. A népirtás áldozatai és a népfelszabadító háború résztvevői.] Beograd, 1980.

Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji. [A fasiszta megszállók és segítőik által a zsidók ellen elkövetett bűntettek Jugoszláviában.] Beograd, 1952.

ATTILA PEJIN

The Fate of Jewry in Vojvodina, 1920–1945

In the new Yugoslav state, Jewry did not constitute a homogenous community. Ashkenazi communities in the North (Slovenia, Croatia, Bačka, Banat) were, for a while, separated both in culture and economy from Southern, Sephardic communities (Bosnia-Herzegovina, Kosovo, Macedonia). Thus, their aim seemed difficult: hammering Jewish communities within Yugoslavia into unity.

Integration in the New Yugoslav State (1920–1940)

Before 1918, Serbian Jewry – also because of their low numbers – integrated quite successfully, so the new state used them as an example for Jewish communities living in other territories. In this sense, the most difficult task was the integration of Jewry in Vojvodina, for *they had a very strong Hungarian identity*: they considered Hungarian as their mother tongue long since (in 1931 43% considered themselves Hungarians, 29% Germans, and only 13% declared Serbian as their mother tongue), the elderly turned towards Pest and not to Belgrade, while the young turned towards Zagreb (e.g. for universities) and not towards Belgrade. Therefore, authorities preferred to think of Jews as a national minority: though they could not be integrated as Jewish Serbs or Jewish Croatians, they were helped to dissociate from German and Hungarian communities. And this is why authorities welcomed Zionist movements and sometimes even helped them. The answer of Jewry was rather ambivalent: Zionism became ever so popular but to many extent, it remained merely "Zionism in the saloons", for not many Jewish people made aliyah.

The integration of Jewry into economic life was indeed difficult and hindered, mainly in the north: in the place of previous business relations, new ones had to be built, and they had to fight against the state's aspiration of not investing into territories on the border, but helping the relocation of enterprises towards the south instead (to Belgrade or even further). Some Jewish entrepreneurs moved there in fear of a possible border revision. Others, however, could adapt to the new situation, to the new laws of the game in a couple of years, and not only continued these enterprises but also created new ones, mainly in Újvidék (Novi Sad), Szabadka (Subotica), Nagybecskerek (Veliki Bečkerek) and in some small towns. In the period between the two World Wars, so-called non-productive enterprises and professions were given advantage (commerce, services, intellectual professions) but there were also proprietors of industrial factories, owners of workshops in the industrial sphere processing agricultural products. The agrarian reform, which did not substantially improve the situation of the poor (and

was best for Serb "colonists" and those of Montenegro, from the underdeveloped territories of Yugoslavia who were relocated to Vojvodina) caused no damage to Jewish landowners – because there were not many landowners among them (and the only category to be hit hard were landowners, for some of their land was taken away).

It was a tendency for Jewry living in Vojvodina to move into bigger cities, but until 1941 there were many who still lived in villages or in small towns. Another interesting group was that of the orthodox communities who could only be found here in all Yugoslavia (a separate national organisation was formed just because of them), mainly in the small towns along the River Tisza [Magyarkanizsa (Kanjiža), Zenta (Senta), Ada, Péterréve (Bačko Petrovo Selo), Mohol (Mol)].

The new political authority followed Serbian traditions, there was no official, state-level anti-Semitism, but anti-Semite literature could be published and circulated. This does not mean that there was "no demand" for anti-Semitism: but the blood libel of Péterréve was a real out-and-outer in 1928. The Jewish community of the town was accused of murdering a servant girl to use her blood for painting the new orthodox synagogue of Zenta. The intervention of the police prevented an otherwise probable pogrom. Because of this, Yugoslavian Jewry (as well as those in Vojvodina) could feel safe and sound until 1940. At the time of growing German economic and political pressure and influence, the council of ministers issued two orders on 5 October: one restricted the participation of Jewry in food-trade, the other restricted the number of Jewish students in secondary and higher education (*numerus clausus*) and suggested similar measures in the near future.

Jewry of Vojvodina in Three States (1941–1945)

On 25 March 1941, the Cvetković–Maček government joined the Tripartite Pact. Then, there was a strange turn of events: two days later demonstrations in Belgrade overthrew the government in a coup d'état and though the new government did not breach the contract of the Pact, Hitler decided to overrun Yugoslavia and counted on Italy, Bulgaria and Hungary in doing so.

The Third Hungarian Army crossed the border with its Rapid Corps on 11 April and contrary to expectations (due to the quick dissolution of the Yugoslavian Army) it could advance unopposed. In exchange for this military involvement, Hungary got back the regions of Bačka, Baranja and the Muraköz (Prekmurje). However, Banat (because of the opposition of Romanians and Germans living in the region) was placed under German military administration, similarly to Serbia. Syrmia became a part of the Independent State of Croatia, declared on 10 April. Thus, Jewry in Vojvodina was cut into three on territorial bases, with different fate afterwards (in Bačka, Baranja and Syrmia) yet with the same tragic outcome in the end.

In Syrmia, annexed to the Independent State of Croatia, official measures against Jews started after 30 April. These measures in 1941 "only" aimed at the exploitation and economic disadvantage of Jews; their deportation started in July 1942 in the Vinkovci internment camp, then they were taken to Auschwitz and Jasenovác in Croatia where

(as in Croatian camps) Jews, Serbs, Romas and progressively thinking Croatians were being liquidated. Militant far-right Ustashas and their leader, Ante Pavelić envisaged a not only racially but nationally "clear" Croatia (without Serbs). For the establishment, organisation and operation of camps in Croatia and the deportations, he received ample aid from the Germans.

The case of Banat Jewry is also unique in its own way because on 14 April 1941, Germans took control there. They collected Jewry in three places: Nagybecskerek (Veliki Bečkerek), Törökbecse (Novi Bečej) and Pancsova (Pančevo). From there, they were temporarily deported to Belgrade between 18 August and 20 September 1941, then on 8 December, they were taken to the camp at Sajmište where many died of hunger and disease, the rest were either killed by truck fuel gas developed for this very purpose or were shot dead.

Hungarian Administration in Bačka

Bačka is not only interesting because of its Hungarian connections, but also because of the complexity of the situation – until the German occupation of Hungary, Hungarian administration was relatively independent here.

The marching in of soldiers was accompanied by incidents. Soldiers expected substantial resistance and were not prepared psychologically for the scarce resistance they encountered, they over-reacted scattered shootings and killed innocent civilians (Serbs, Jews). Military administration was replaced by a civil one in the end of August 1941, and by the end of the year, Bačka was formally given back.

Discriminative measures against Jews started during the very first months. Some were overtly against them, for example blackmailing of fees from them defined as indemnity, a duty to do humiliating public work. Besides, there was an examination on naturalisation, only those could stay in Bačka who could trace back their nationality *before* 1918. Those who could not prove their nationality were deported to the Banat or to Serbia: both equalled to death sentence.

The Communist Party and the people's liberation movement had members and numerous supporters in Vojvodina, some of them of Jewish origin (271 people in 1941). After the onslaught on the Soviet Union and the outbreak of the people's uprising, despite the scarcity of space on the plains, sabotage actions were organised with success at some places. In October and November, police launched a successful retaliation and captured most of the communists and resisters, sentencing them to death by court-martials or to several years of imprisonment. It was striking how many Jewish people were among those sentenced to death – in doing so, authorities wanted to emphasise the "Judeo-Bolshevik" characteristic of the movement, to lessen the weight of Hungarian participation.

After the re-annexation of Bačka, the Discriminatory Decrees Against Jews were extended to this region, too. Besides their gradual deprivation of economical and social rights, local Jews had to go to labour draft (most of them were taken to the mines of Bor and to the Ukraine).

Between 4 and 29 of January 1942 in villages and towns in Šajkaška, Óbecse (Bečej) and Újvidék (Novi Sad), a partisan raid ("the Novi Sad or Újvidék Massacre") took place that had thousands of victims, mainly Jews and Serb civilians. The action was in fact to curb resistance, too, but it completely misfired, causing a great moral damage to Hungary. One of its consequences was the massacre of Hungarian civilians by partisans at the end of 1944, which, at some places clearly showed signs of being a revenge for the raid.

By April 1944, Jewish people in Bačka, were completely deprived of their rights, and later, as a consequence of German occupation, they ended up similarly to Hungarian Jews from the countryside. On 26 April and the days after, Bačka Jewry was collected in Szeged and Baja and taken (May to June) with four shipments to Auschwitz. Unfortunately, this was effectively assisted by local administration and the police.

From the attached chart, the number of Jews in Vojvodina (Bačka, Banat, Syrmia) cannot be established, nor the number of those perished (the variety of documents complicate rather than facilitate the evaluation and reliability of these data). From approximately 20,000 Jews in Vojvodina 3,000-3,500 survived the Shoah.

Some of the survivors never returned, many made the organised aliyah to Israel between 1948 and 1952. After this, approximately 1,000 Jews remained in Vojvodina, mainly in Bačka and in greater cities (Újvidék, Szabadka); their number has not increased in the following decades, it decreased to a certain extent.

Bibliography

Pejin, Attila: *A zentai zsidóság története.* [The History of Jewry in Zenta.] Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2003.

Popović, Nebojša: *Jevreji u Srbiji 1918–1941.* [Jewry in Serbia.] Beograd, 1997.

Romano, Jaša: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR.* [Jewry of Yugoslavia. Victims of the Holocaust and Participants of the People's Liberation War.] Beograd, 1980.

Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji. [Crimes against Jews in Yugoslavia Committed by Fascist Occupiers and Their Helpers.] Beograd, 1952.

STARK TAMÁS

A zsidóság összegyűjtése és táborba szállítása

A délvidéki zsidóság összegyűjtésére és elszállítására a Kárpátalján és Észak-Erdélyben élő zsidók elhurcolásával nagyjából egy időben került sor. 1944. április 12-én Endre László belügyi államtitkár elnökletével Munkácson tanácskozást tartottak Északkelet-Magyarország zsidóinak gettóba gyűjtéséről. Április 19-re a Belügyminisztériumba rendelték a szegedi, a pécsi és a szombathelyi csendőrkerületek parancsnokait. Baky László államtitkár arról tájékoztatta a megjelenteket, hogy a szerb határ mentén is meg kell kezdeni a zsidók kitelepítését. Az értekezlet után a helyi vezetők írásos „Tájékoztatót" is kaptak a végrehajtandó intézkedésekről. Ezek között szerepeltek a következő utasítások is: *„A zsidók lakásait […] át kell adni olyan tiszteknek, köz- és magántisztviselőknek, valamint munkásoknak, akik megfelelő egészséges lakással nem rendelkeznek. […] Elvül szolgáljon, hogy minden zsidóvagyon az állam tulajdonába megy át, nemzeti vagyont képez… Különös gondot kell fordítani arra, hogy a készpénzt és értéktárgyakat, ékszereket a zsidók el ne rejtsék. Ezért szigorú személyi motozást kell tartani nemcsak akkor, amikor a lakásokról őket összeszedik, hanem akkor is, amikor az ideiglenes gyűjtőhelyről őket elszállítják."* A végrehajtási intézkedésekből a helyi vezetők levonhatták azt a következtetést, hogy a zsidókat a Szegeden, Baján és Szabadkán létesítendő táborokból majd ismeretlen helyre fogják szállítani, és az elhurcoltak nem fognak otthonaikba visszatérni.

Bács-Bodrog vármegyének a Ferenc-csatornáig terjedő alsó területén, valamint a Tisza menti településeken a zsidók összegyűjtése április 26-án kezdődött. A régió középső és északi területén május elején hurcolták el őket.

A lakóhelyéről elhajtott, elszállított délvidéki zsidóságot Szabadkán, Szegeden és Baján létesített ideiglenes gyűjtőtáborokban helyezték el. A szabadkai gettó területét április 27-én a vasútállomás mellett jelölte ki a város vezetése. Május 10-ig kellett ideköltöznie a Szabadkán élő mintegy 3000 zsidónak. A város többi részétől kerítéssel elválasztott területen akkora volt a zsúfoltság, hogy a helyi hatóságok, a tisztiorvos javaslatára – tartva a járványveszélytől – 2000 tífusz elleni szérumot utaltak ki. Szabadkán egy internálótábor is működött, amelyet egy háromemeletes gabonamalomból alakítottak ki. Idekerültek a topolyai, titeli és újvidéki járásokból elhurcolt zsidók. Az újvidéki zsidóság összegyűjtésére április 26-án és 27-én került sor. Közel 1900 főt kényszerítettek a zsinagóga, az iskola és más hitközségi épületek területére. Mintegy 300, különösen veszélyesnek ítélt zsidót ideiglenesen a Szabadság Szálló pincéjében helyeztek el. Az itt, valamint a hitközségi épületekben őrzött zsidókat folyamatosan szállították internálótáborokba, elsősorban a szabadkaiba. Április 29-én Újvidéken már csak 48 zsidó maradt. A szabadkai internálótáborban nemcsak a tisztálkodási lehetőséget,

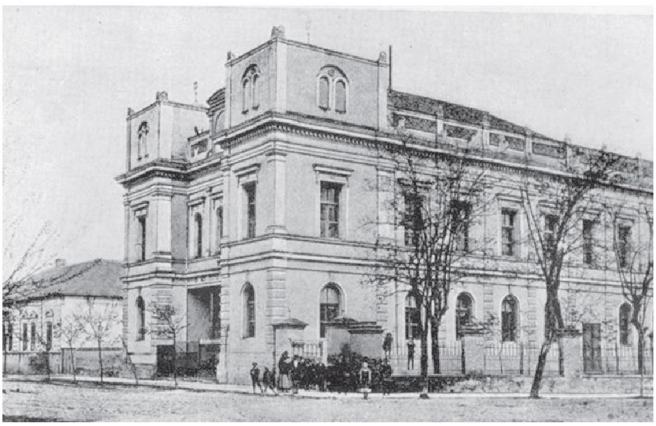

Az 1873-ban épült zentai Nagyzsinagóga. A zsidóság deportálása után kifosztották, megrongálták. Állapota miatt 1957-ben lebontották
The Great Synagogue in Zenta built in 1873 was plundered and damaged after the deportation of the Jews. It was demolished because of its bad state in 1957

hanem az ivóvízellátást, a szennyvízelvezetést és a szemét elhordását sem biztosították. A helyzet tarthatatlanságát látva a helyi vezetés az itt fogva tartottakat május 15-én a szegedi és bajai gyűjtőtáborokba szállította. A szabadkai gettóban őrzött helyi zsidókat június közepén Bácsalmásra vitték át. Innen június 26-án szállították őket tovább német munka- és haláltáborokba.

Baján már április 24-re elkészültek a két magtárhelyiségből és két iskolából kialakított internálótáborok. Az elhurcoltak első, 309 fős csoportja április 27-én érkezett Zomborból. A mintegy 1000 fős zombori zsidóságot április 26-án a helyi selyemgyár területén gyűjtötték össze, majd több transzportban valamennyiüket Bajára szállították. A Palánkáról érkező csoportokkal együtt április 29-én már 971 fő volt a Baján összegyűjtött délvidéki zsidók létszáma. Május közepére a bajai gyűjtőtáborban őrzöttek száma már meghaladta az 5000 főt. A létszámnövekedést részben az idézte elő, hogy a szabadkai és a szegedi internálótáborokból jelentős számban irányítottak ide foglyokat – főleg újvidékieket –, továbbá folyamatosan érkeztek zsidók Bács-Bodrog vármegye Duna menti, valamint a Ferenc-csatornától délre elhelyezkedő településeiről.

A zsúfoltság következtében fokozatosan romlottak az életkörülmények. A tisztiorvos már április végén jelentette a helyi rendőrkapitányságnak, hogy a jó ivóvizű kút kimerült, és új kút ásásáról kellene gondoskodni. A zsidók helyzetén a város vezetése nem könnyített, sőt május közepétől szigorú zárlat alá helyezték a tábort. Ez a rendelkezés már a gyűjtőhely felszámolását készítette elő. A bajai gyűjtőtáborban elhelyezett több mint 5000 zsidó deportálására május 28-án, pünkösdvasárnap került sor. A deportáltakat szállító vonat két nappal később ért az ausztriai Gänserndorfba. A munkabírókat ott tartották mezei munkára, a többieket Auschwitzba szállították.

A Magyarországhoz visszakerült területen, ahol a vészkorszak előtt mintegy 17 ezer zsidó élt, a Vajdasági Területi Bizottság 1946-ban csak 3532 túlélőt számolt össze. *A népirtás áldozatainak száma meghaladja a 13 ezer főt.* A bevonulás alkalmával, valamint az 1942. évi „razzia" során a magyar fegyveres alakulatok mintegy ezer zsidót gyilkoltak meg. A 10 ezer deportált közül mintegy 8500 ember pusztult el a haláltáborokban, és 3500 főre tehető a munkaszolgálat során meghalt személyek száma.

TAMÁS STARK

Concentration and Deportation of Jews

The concentration and deportation of the Jews of the Southern Territories happened roughly parallel to that of the Jews of Kárpátalja (Transcarpathia) and Northern Transylvania. On 12 April 1944, László Endre Under-secretary for Internal Affairs chaired a council at Munkács discussing the concentration into ghettos of the Jews of North Eastern Hungary. By 19 April, commanders of the gendarmeries of Szeged, Pécs and Szombathely had been summoned to the Interior Ministry. Under-secretary László Baky informed them of the command to start relocating Jews along the Serbian border, too. After the meeting, local leaders received a written "Handout" on measures to be taken. Among them were the following instructions: *"Flats of Jews [...] are to be handed over to officers, public and private employees and workers who do not possess an adequate and healthy home. [...] Let it be a guiding principle that all Jewish property will go under state control and constitute state property... Special attention should be paid to cash money, valuables and jewellery so as not to be hidden by Jews. Thus, there must be a thorough search of each person, not only when collected from flats but also when carried away from temporary concentration venues."* Local leaders could draw the conclusion from these measures that the Jews would be transported from camps to be set up in Szeged, Baja and Szabadka (Subotica) to unknown places and the deported would not return to their homes.

On the lower area of Bács-Bodrog County up to the Francis Channel and on localities along the Tisza River, the concentration of Jews began on 26 April. From the middle and northern territories of the region they were deported at the beginning of May.

Jews of the Southern Territories driven away and deported from their homes were housed in temporary concentration camps in Szabadka (Subotica), Szeged and Baja. The territory of the Szabadka ghetto was fixed by town leaders on 27 April, to be near the railway station. The approximately 3,000 Jews of Szabadka had to move here until 10 May. There was such a congestion in the territory detached from the rest of the town, that local authorities, afraid of an epidemic, ordered 2,000 anti-typhoid serums. There was also an internment camp in Szabadka, made out of a three-storey corn mill. Here were housed the Jews deported from the Topolya (Bačka Topola), Titel and Újvidék (Novi Sad) regions. The concentration of Újvidék Jews took place on 26–27 April. About 1,900 persons were forced to live in the area of the synagogue, school and their other religious community buildings. Some 300 Jews labelled especially dangerous were placed temporarily in the cellar of the Hotel Szabadság. These persons and Jews from religious community areas were continuously transported to internment

camps, primarily to Szabadka. By 29 April, there were only 48 Jews left in Újvidék. In the internment camp of Szabadka, there were no hygienic facilities, drinking water, sewage disposal or refuse disposal provided. Because of the untenable situation, on 15 May, local leaders transported those kept here to concentration camps of Szeged and Baja. Local Jews kept in the Szabadka ghetto were deported to Bácsalmás in mid-June. From Bácsalmás, they were transported to German work and death camps on 26 June.

By 24 April already, internment camps of Baja were set up out of two granaries and two school buildings. The first group of 309 deported persons arrived from Zombor (Sombor) on 27 April. The Jews of Zombor, some 1,000 persons, were concentrated in the local silk factory and were taken by multiple transports to Baja. Together with groups arriving from Palánka (Bačka Palanka), the number of Southern Territory Jews concentrated at the Baja camp was already 971 on 29 April. By mid-May, the number of Jews at the Baja camp was over 5,000. The growing number was partly caused by a significant number of captives being directed here from internment camps of Szeged and Szabadka – especially those from Újvidék – and that Jews continuously arrived from Bács-Bodrog County's regions along the Danube and from south of the Francis Channel.

Living conditions became worse and worse. Already at the end of April, the medical officer reported to the local police that the drinking-water well was exhausted and a new one should be dug. The situation of Jews was not facilitated by town leaders, all the worse, in mid-May the camp was put under strict closure. This command had prepared the elimination of the concentration camp. The more than 5,000 Jews of the Baja camp were deported on 28 May, Pentecost Sunday. Two days later, the train carrying the deported arrived at Gänserndorf. Those who were able to work were kept there for agricultural labour, others were transported to Auschwitz.

In the territory annexed back to Hungary, where approximately 17,000 Jews had lived before the age of peril, the Vojvodina Territorial Committee counted 3,532 survivors in 1946. *The number of genocide victims exceeds 13,000 persons.* In the course of marches and the 1942 "raid", Hungarian armed units killed about a thousand Jews. Out of the 10,000 deported, some 8,500 perished in death camps and the number of those who died during forced labour was about 3,500.

GOJKO MALOVIĆ

Katonai igazgatás a Vajdaságban (Bánát, Bácska és Baranya), 1944–1945

Jugoszláviában a II. világháborúban, 1941 és 1945 között, a megszállók ellen két felszabadító mozgalom folytatott harcot, amelyek tagjai jórészt szerb nemzetiségűek voltak. A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) vezette Jugoszláv Népfelszabadító Mozgalom Népfelszabadító Hadseregével és Partizán Egységeivel, amely párt forradalmi változásokat akart a háború utáni megújult Jugoszláviában; illetve a Dragoljub-Draža Mihailović tábornok vezette monarchista csetnik mozgalom, amely a Jugoszláv Honi Hadseregként jelent meg, és az emigrációba kényszerült, Londonban székelő jugoszláv királyi kormányt képviselte. A Hitler-ellenes koalíció tagjai 1943 végén és 1944 elején végérvényesen a NOV (Népfelszabadító Hadsereg) és a POV (Jugoszláv Partizán Egységek) fegyveres erőinek kizárólagos támogatása mellett kötelezték el magukat.

A Jugoszláv Népfelszabadító Mozgalom már a háború alatt igyekezett megteremteni a majdani forradalmi változások alapjait a háború utáni délszláv államban,

A jugoszláv koalíciós kormány, elöl Tito és Šubašić, 1944. november 2.
The Yugoslav coalition government, in front Tito and Šubašić, November 2, 1944

felhasználva ehhez katonai erejét és az újonnan létrehozott polgári igazgatási szerveket, a népfelszabadító bizottságokat. Ezek a tervezett változások a deklarált társadalmi-gazdasági és társadalmi-politikai átalakulások mellett nagymértékben érintették a Jugoszlávián belüli nemzetek közötti viszonyokat is, elsősorban a szerbek helyzetét.

1944 második felétől a brit kormány erőteljes nyomására nagyhorvát puccs zajlott le az emigráns londoni kormányban, amikor is első alkalommal egy horvát került annak élére, dr. Ivan Šubašić személyében. Ezzel mindkét legmagasabb jugoszláv politikai hatalmi szerv élén horvát nemzetiségű személy állt (Tito és Šubašić), akiknek nézetei Szerbia jövőbeni helyzetét illetően a háború utáni Jugoszláviában hasonlóak, sok szempontból egyenesen azonosak voltak.

Felszabadulás és a katonai közigazgatás bevezetése a Bánátban, Bácskában és Baranyában

Jugoszlávia keleti részének, elsősorban a szerbiai és a vajdasági területek felszabadítása érdekében Tito 1944 szeptemberében Moszkvába repült, ahol szeptember 26-án megállapodást írt alá a Szovjetunió legfelsőbb hadvezetésével arról, hogy a Vörös Hadsereg ideiglenes és korlátozott jogot kap a kelet- és közép-szerbiai területeken való áthaladásra, a területek felszabadítása céljából, s hogy velük összhangban a Népfelszabadító Mozgalom egységei is operálnak a térségben. Tito cseppet sem bízott a szerb politikai és katonai vezetésben, és mindenhová igyekezett horvát nemzetiségű személyeket helyezni. Megkerülve a vajdasági szerb partizánegységek vezetőit, a vajdasági népfelszabadító hadsereg főparancsnokának az elhorvátosodott magyart, Kosta Nađ tábornokot nevezte ki.

Tito marsall. 1944. június (APN
Marshall Tito. June 1944 (APN)

Draža Mihailovićot köszöntik virággal Doloj faluban. Észak-Bosznia, 1944. október
Draža Mihailović is welcome with flowers in the village Doloj. North-Bosnia, October 1944 (APN)

Tito 1944. október 17-én vezette be a katonai közigazgatást, amikor még a Bácska nagyobb részét fel sem szabadították a német és a magyar egységek megszállása alól.

De mi indokolta a katonai közigazgatás bevezetését ezeken a területeken? A hivatalos magyarázatot a katonai közigazgatás bejelentésében találjuk, amely szerint „a körülmények normalizálása" tette szükségessé az ideiglenes katonai közigazgatást az ország teljes felszabadulásáig. A végrehajtó és bírói hatalom teljessége a katonaság kezébe került, amelynek a szóban forgó terület katonai parancsnoka állt az élén, aki a Főparancsnokságnak volt felelős. Tekintve hogy a „különleges körülményeket", amelyek a katonai közigazgatás bevezetését indokolták, közelebbről nem határozták meg, így azokat igen eltérően magyarázhatták a katonai hatóságok. Erőteljesen hangsúlyozták, hogy a feladatok közé tartozik „mielőbb orvosolni azokat a visszásságokat, amelyeket nemzeteink a megszálló hatalom és a betelepült idegen elemek [azaz a németek, magyarok] részéről elszenvedtek" és „a háború minél sikeresebb folytatásához mozgósítani az összes gazdasági erőforrást". Egyes történészek indirekt módon, következtetések útján további okokkal magyarázzák a katonai közigazgatás bevezetését: többek között kiemelve, hogy annak politikai, nemzeti és gazdasági okai voltak. Jelena Popov például úgy véli, hogy elsődlegesen az indokolta bevezetését, hogy a polgári hatóságokként funkcionáló népfelszabadító bizottságok képtelenek voltak megoldást kínálni az igen összetett nemzeti-politikai és katonai-gazdasági problémákra, ugyanakkor szintén képteleneknek bizonyultak megakadályozni a külső tényezők (a Vörös Hadsereg) tisztjeinek és katonáinak beavatkozását a helyi ügyekbe, egyúttal nem tudták kielégítően ellátni a háborús bűnösök és megszállókkal együttműködők felelősségre vonását.

Úgy vélem, hogy az említett okok mellett létezett egy stratégiai cél is a horvát vezetőség részéről, mégpedig az, hogy a katonai közigazgatás révén biztosítható volt az „üres tér" azoknak a szerbeknek a betelepítésére Jugoszlávia más területeiről, ahol nemkívánatos elemeknek tekintették őket: vagyis Horvátországból, Boszniából és Hercegovinából, Macedóniából és Montenegróból, illetve Koszovóból és Metohijából. Ehhez alkalmas eszköz volt a katonai közigazgatás mint az erőszakos és radikális társadalmi-politikai és társadalmi-gazdasági változások végrehajtója. (Hozzáteszem: amely katonai közigazgatás megszűnte után már a térségben lehetetlenné vált a demokratikus-polgári fejlődés.

Vajon célszerű volt-e a katonai közigazgatás bevezetése? Akárhogy is válaszoljanak a kutatók a kérdésre, tény, hogy sok szempontból a katonai közigazgatás ezeken a területeken mintegy főpróbaként funkcionált a később az egész országban alkalmazandó központosító módszerek kipróbálásához. A katonai közigazgatás addig ismeretlen jelenség volt a felszabadított területeken. A rendszer élén a katonai parancsnok állt, aki kizárólag Titónak tartozott elszámolással. Ez a személy Tito döntése értelmében Ivan Rukavina vezérőrnagy lett, aki egy sor szerb származású tiszt mellőzésével került erre a posztra. Ily módon gyakorlatilag „horvát triumvirátusról" beszélhetünk a bánáti, bácskai és baranyai területeken (Tito, Rukavina és Nađ).

A katonai közigazgatás két katonai körzetre tagolódott: Bánátra és Bácska–Baranyára. Mindkét körzet további területi és helyi parancsnokságokra, valamint községi katonai állomáshelyekre oszlott. A Bánátban már 1944. október 2-án két parancsnokságot hoztak létre: Észak-Bánát (Nagybecskerek) és Dél-Bánát (Pancsova) központtal.

Majd 1944. október 12-én további katonai parancsnokságok alakultak meg: Nagybecskerek I., Kikinda II., Pancsova III., Versec IV. A bácskai és baranyai katonai körzetben 1944. november 6-án rendelet útján a következő tagolás alakult ki: Újvidék, Zombor, Szabadka, Óbecse parancsnokságok a Bácskában, míg Baranyában megalakult a baranyai parancsnokság előbb Vörösmart, majd Fehértemplom székhellyel. Ez utóbbiaknak azonban komoly nehézségekkel kellett szembenézniük, mert a háború utolsó szakaszában itt jelentős harci cselekmények zajlottak, és az itt-tartózkodó népfelszabadító egységek és a Vörös Hadsereg egységei, valamint a népfelszabadító bizottságok közötti kapcsolattartás és együttműködés nem volt kielégítő.

Szinte valamennyi faluban voltak katonai állomáshelyek, amelyek mellett a szláv többségű településeken létezhettek és többnyire léteztek is népfelszabadító bizottságok, míg a többségében nem szláv (vagyis német, magyar, esetleg román) többségű falvakban a katonai közigazgatás első időszakában, 1944 novemberének végéig nem létezhettek népfelszabadító bizottságok. A hátországban a rend és a közbiztonság megőrzése végett, de legfőképp a német nemzetiségűek és a magyar és a román férfi lakosság munkatáborainak biztosítása végett úgynevezett Nemzeti Őrséget és Határvédelmi Egységeket alakítottak.

Tekintve hogy a katonai közigazgatást hatalmazták fel „minden végrehajtói és bírói hatalommal", Rukavina vezérőrnagy 1944. október 25-én kiadta 1. számú rendeletét a katonai igazgatása alá tartozó területek hatalmi intézményeinek szervezeti rendjéről. Ez alapján a katonai közigazgatás a következő igazgatási ágakra oszlott: I. Általános osztály, II. Katonai-igazgatási Osztály, III. Bírósági Osztály, IV. Gazdasági Osztály, V. Közlekedési-Műszaki Osztály, VI. Egészségügyi Osztály és VII. Művelődési Osztály. Az egyes osztályok további közigazgatási alegységekre tagolódtak. Ennek megfelelő hasonló szervezeti rend alakult ki a katonai parancsnokságok felépítésében.

Mind a katonai igazgatásban, mind a közigazgatásban is szokatlan volt az ennyire szerteágazó, több ágazatot átfogó feladatok ellátása, emiatt a katonai parancsnokságok minden szinten keresték és kérték a minél szélesebb körű együttműködést a civil hatóságokkal, azaz igényelték a népfelszabadító bizottságok részvételét többek között a termelés és szolgáltatások megszervezésében, illetve az újjáépítési munkálatok elkezdésében. Az elsődlegesen katonai jellegű kérdésekben, mint a mozgósítás a népfelszabadító egységek feltöltésére, az egészségügyi intézmények megszervezése és igazgatása stb. a katonai szervek nem kérték a civil hatóságok közreműködését.

A katonai közigazgatás feladatai

A felszabadítást követően azonnal megkezdődött a háborús bűnösök felelősségre vonása és a JKP vezette felszabadító mozgalom minden valós, lehetséges vagy csak annak kikiáltott ellenségével való leszámolás. A katonai megtorlás első csapása a német nemzetiségűek ellen irányult, mind a Bánátban, mind a Bácskában. A magyar kisebbséget megkímélték ettől a Bánátban, ám a Bácskában nem kerülhette el a megtorlást. A megtorlást a katonai egységek hajtották végre, gyakran egymás között sem hangolva össze az akciókat.

A katonai igazgatás 1944. október 18-án hozott határozatában elrendelte a munkaképes magyar és a német férfilakosság munkatáborba gyűjtését. Miután ez az őszi mezőgazdasági munkálatok idejére esett, amelyek biztosítása a katonai igazgatás legfontosabb feladatai közé tartozott, ezzel magyarázható, hogy a német lakosság internálása a kezdeti szakaszban nem öltött nagyobb méreteket.

Nem lehet pontosan tudni, hány tábor létezett a katonai közigazgatás ideje alatt, de vannak adatok arra vonatkozóan, hány működött a megszűnte után, 1945. április–májusában. Egy jelentés szerint 1945 májusában 78 tábor létezett a Vajdaság területén 110 333 táborlakóval, míg egy másik beszámoló ugyanebből az időszakból 23 táborról tudott a Bánátban, a Bácskában és Baranyában, illetve a Szerémségben. A táborok lakóinak többsége a németek közül került ki, akiknek internálása azt követően vett nagyobb lendületet, hogy 1944. november 29-én a katonai közigazgatás parancsnoka elrendelte a német nemzetiségű 16 és 60 év közötti férfilakosság azonnali internálását. Az internálás indoka: megakadályozni, hogy az esetleges német diverzánsokat a helyi német lakosság támogassa. Megjegyzendő: ekkoriban zajlott az úgynevezett batinai csata.

A katonai közigazgatás bevezetését követő egy hónapban szigorú intézkedéseket léptettek életbe a magyar munkaképes lakossággal szemben is. A munkaképes férfiak táborba zárása, mozgásszabadságuk korlátozása, közmunkákon való alkalmazásuk éppúgy szerepelt ezen intézkedések között, mint az, hogy rendkívüli hozzájárulás terhét rótták rájuk, amit mezőgazdasági terményekben és állati termékekben, készítményekben és egyéb, a népfelszabadító egységek számára nélkülözhetetlen nyersanyagok szállításában kellett teljesíteniük, egyúttal hozzájárulva nagyobb városok lakossága szükségleteinek kielégítéséhez. A Romániából betelepített úgynevezett csángók egy részét elüldözték Magyarországra, másokat szigorú kényszermunkára fogtak. 1944 novemberének második felétől azonban változás észlelhető a jugoszláv vezetés részéről a kisebbségek irányában (kivéve a németeket), elsősorban a vajdasági magyarok és románok vonatkozásában.

Katonai bíróságok a Bánátban és a Bácskában a német és a magyar háborús bűnösökkel szemben éppúgy hoztak ítéleteket, mint a JKP-val szemben álló politikai meggyőződésű szlávok ellen, 1944 végétől már Baranyában is folytak ilyen eljárások. Az első időkben ezek a bírósági eljárások az egyes népfelszabadító egységek, valamint a helyi és kerületi katonai parancsnokságok keretében, és csak a legritkább esetekben katonai körzetek parancsnokságain zajlottak. Inkább csak nevükben voltak bírósági eljárások, a valóságban kevéssé ügyeltek a katonai előírások betartására, amit jól példáz, hogy csak 1944 novemberének második felétől jutnak el hozzájuk a Legfelsőbb Parancsnokságnak a katonai bíróságokra vonatkozó, már 1944. május 24-én meghozott utasításai. Ezek a rendelkezések sem voltak azonban pontosak, ezért eltérően értelmezték és alkalmazták őket. A reguláris katonai egységek bíróságai és a katonai igazgatás mellett működő katonai bíróságok mellett a háborús bűnösök és kollaboránsok elleni büntetések végrehajtásában az új jugoszláv biztonsági szolgálat szervei is részt vettek, jelesül az OZNA (Organizacija zaštite naroda – Népvédelmi Osztály). Az OZNA adatai szerint a Vajdaságban, azaz a Bánát, Bácska és Baranya területén 9668 személyt ítéltek el és végeztek ki, akik közül 6763 fő volt német, 1776 magyar nemze-

Az újvidéki helyőrség. Marko Jokić, az OZNA tisztje, helyőrségparancsnok és Radivor Golubević-Technicar, 1944. december (Vajdasági Múzeum)
The garrison of Novi Sad. Marko Jokić, officer of OZNA, the commander of the garrison and Radivor Golubević-Technicar. December 1944 (Museum of Vojvodina)

tiségű. A vajdasági Autonóm Tartomány parlamentje által felállíttatott ankétbizottság adatai szerint ezen a területen 16 ezer különböző nemzetiségű személyt likvidáltak a szóban forgó időszakban.

Már a bevezetésről szóló proklamációban a hadviseléshez szükséges erőforrások mozgósítását jelölték meg a katonai közigazgatás bevezetésének egyik legfontosabb okaként. Az emberi erőforrások mozgósítása kettős célt szolgált: egyfelől a népfelszabadító harcoló egységek feltöltését, másfelől a hátország gazdasági talpra állítását és a termelés megszervezését. Kosta Nađ 1944. november 5-i jelentésében tájékoztatta a Főparancsnokságot a 17–30 év közötti szláv férfilakosság mozgósításának elrendeléséről, akiket a népfelszabadító egységek feltöltésére szántak. Ezt a rendelkezést nagyon sietve végre is hajtották, aminek eredményeként 1944. november 12-re már több mint 10 ezer főt mozgósítottak a Bánát és a Bácska területéről, belőlük négy brigádot szerveztek. A katonailag kiképzetlen, jelentős számban szerb fiatalok súlyos veszteségeket szenvedtek az úgynevezett szerémségi fronton zajló harcokban, s ez további mozgósítást tett szükségessé.

1944 novemberének végén, összhangban a magyar kisebbséggel szembeni álláspontban bekövetkezett változással az ő soraikból is megindult a mozgósítás. A bánáti magyarokat rohambrigádokba szervezték, míg a bácskai magyarokból önálló brigádot, a Petőfi Brigádot alakították meg, amely 1945 januárjának második felétől részt vett a népfelszabadító háborúban.

A katonai közigazgatás további fontos feladata volt a háború sikeres folytatásához közszükségleti cikkek biztosítása a területről, elsősorban élelmiszer és igásállat, de ruhanemű és lábbeli is. Elsőként a németség ingóságai estek áldozatul a konfiskálásoknak. Valamennyi német kereskedést, kisiparos műhelyt és üzemet, valamint a bennük található árukat, továbbá a német földek mezőgazdasági terményeit elkobozták. Minden gabonamalom, olajsajtoló tulajdonosa nemzetiségétől függetlenül a katonai hatóságok felügyelete alá került, amelyek előírták a kötelezően beszolgáltatandó liszt és olaj mennyiségét. A legdrasztikusabb intézkedéseket a katonai hatóságok azokkal az üzemekkel szemben foganatosították, amelyek bőr- és textilárut gyártottak, mert ezeket szinte teljes egészében a katonai szükségletek kielégítésére foglalták le zsákmányként vagy elismervény fejében, illetve irányított termelés alá vonták őket.

Magyar nemzetiségű partizánok a Petőfi Brigádból. 1944 végén magyarok ezreit kényszerítették a brigádba (Vajdasági Múzeum)
Partisans in the Petőfi Brigade. At the end of 1944 thousands of Hungarians were forced to join the Brigade (Museum of Vojvodina)

A katonai hatóságok saját szükségletekre is foglaltak le különböző javakat. A katonai közigazgatás bevezetését követően a központi gazdasági szervek képviselői is megjelentek a területen. Újvidék, Belgrád városparancsnokságai is elküldték beszerzőiket a térségbe, s megalakították a Népi Javak Állami Felügyeleti Szervét. Az összegyűjtött javak 50%-át kellett a Főparancsnokság rendelkezésére bocsátani. Nincsenek pontos adatok arra vonatkozóan, hogy mekkora értéket tulajdonítottak el a katonai közigazgatás fennállásának ideje alatt, de minden jel arra mutat, hogy óriási mennyiségről és értékről volt szó. A területen kétféle fizetőeszköz volt forgalomban: a Jugoszláv Királyság dinárja és a magyar pengő.

Miközben a katonai közigazgatás egyik feladata volt a gazdaság megszervezése, az gyakorlatilag stagnált. A közlekedés helyreállítása, a gyárak üzembe helyezése, illetve a mezőgazdasági munkálatok, a termésbetakarítás érdekében közmunkákat szerveztek, valamint a Jugoszláv Antifasiszta Ifjúság a helyi népfelszabadító bizottságokkal együttműködve általános versenyt hirdetett a mezőgazdasági munkálatokban.

A katonai közigazgatás megszüntetése

Annak ellenére, hogy a katonai közigazgatást eredetileg az ország teljes felszabadításáig tervezték fenntartani, Tito 1945. január 27-i rendeletével hirtelen mégis megszüntette, „mivel teljesítette a rá bízott feladatokat". Ezzel a rendelettel a végrehajtó és bírói hatalom a népfelszabadító bizottságokra szállt. (A katonai hatalmi szervek azonban eltérő időpontokban folyamatosan szűntek meg és adták át a hatalmat február 15-ig bezárólag.)

Az összesen 103–122 napig tartó katonai közigazgatás nyilvánvalóan nem azért szűnt meg, mert teljesítette az elé kitűzött célt. Véleményem szerint ebben meghatározó szerepet az játszott, hogy nyilvánosan kihirdették a magyarok kitelepítését a Sajkásvidékről, mindenekelőtt a csúrogi magyarokét 1945. január 23-án. Azt, hogy ennek mennyi köze volt Rákosi Mátyás látogatásához Titónál, nem tudni, mindenesetre tény, hogy azt követően Tito magához hívatta a vajdasági kommunista vezetőket, majd elrendelte a katonai közigazgatás beszüntetését a Bánátban, a Bácskában és Baranyában. Ennek ellenére a katonai igazgatás nem szűnt meg mindenütt, elsősorban a német többségű falvakban nem, ahol nem alakultak meg a népfelszabadító bizottságok.

GOJKO MALOVIČ

Military Administration in Vojvodina (Banat, Bačka and Baranja) 1944–1945

In Yugoslavia between 1941 and 1945 two resistance movements, being almost exclusively made up of Serbs, were engaged in fighting the occupants: firstly, the liberation army and partisan units of the Yugoslav People's Liberation Movement under the leadership of the Yugoslav Communist Party which wanted to introduce revolutionary changes and rebuild Yugoslavia on new ground after the war; and secondly, the royalist Chetnik movement of Colonel Dragoljub-Draža Mihailovic under the name of Yugoslav Home Army representing the royalist émigré government with its seat in London. By the end of 1943 and the beginning of 1944 the members of the anti-Hitler coalition committed themselves to supporting the armed forces of the People's Liberation Army and the Partisan Detachments of Yugoslavia (NOV i POJ).

Already during the war, the Yugoslav People's Liberation Movement strove to establish the basic framework for the revolutionary changes to be implemented after the war in the future South Slav state by relying on its military power and the newly set up civilian administrative units, the national liberation committees. The prospective changes were intended to contribute to the declared aim of social-economic and social-political transformation but also affected to a considerable extent the relationships between the single nations of Yugoslavia, especially that of Serbs. (Here I would like to add that the present article includes several conclusions on my part which contradict the earlier presentations of the topic by historians.)

By the second half of 1944 the émigré government in London faced a grand Croat coup d'état, having been carried out under pressure from the British government, and was, thus, for the first time headed by a Croat, Ivan Šubašić. As a consequence, both of the highest political authorities of Yugoslavia were led by Croats, Marshall Josip Broz Tito at home and Ivan Šubašić in exile. And interestingly enough, the views of these two leading figures of post-war Yugoslavia in many respects coalesced.

Liberation and the Introduction of Military Administration in Banat, Bačka and Baranja

For preparing the liberation of the eastern part of Yugoslavia, especially that of the Serbian territories and Vojvodina, Tito flew to Moscow in September 1944 and signed an agreement with the supreme military officials of the Soviet Union according to which the Red Army was given an interim and restricted permission to cross eastern

and central Serbia for the sake of liberating these territories, whilst the units of the people's liberation movement conducted concordant operations in the region. Tito didn't trust the Serb political and military leaders at all, so he sought to fill as many positions as possible with Croats. By acting over the head of the Vojvodina Serb partisan units, he appointed General Kosta Nađ, a Hungarian born but assimilated Croat, the Commander in Chief of the National Liberation Army and of the staff of the Vojvodina partisan troop.

Tito introduced a military administration on 17 October 1944, even before larger parts of the Bačka region, let alone the rest of the country, would be liberated from German and Hungarian occupation.

Why was it deemed important to introduce a military administration on the territories of Banat, Bačka and Baranja? The official explanation taken from the proclamation of the military administration entering into force was "to restore conditions back to normal" with the help of an interim military administration to be uphold until the total liberation of the country. Both the full executive and judiciary powers rested in the hands of the military, thus, in a given territory authority was given to the commanding officer who on his part reported to the Supreme Army Headquarters. Since those "conditions" which contributed to the setting up of a military administration were not specified in detail, the military authorities were free to apply their own, very often ambiguous, interpretations. It was strongly emphasized, though, that their task was to "remedy those adversities which our nations had suffered from the occupying forces and the alien elements having settled here" and to mobilize all available economic resources for promoting the successful continuation of the war in the best possible way. Some historians arrive – with the help of indirect reasoning or through deduction – at other explanations for the introduction of the military administration by referring to underlying political, ethnic and economic reasons. Jelena Popov for example suggests that the primary reason was that the people's liberation commissions alone were neither capable of solving such complex problems of national-political and military-economic kind, nor were they able to ward off the attempts of the officers of foreign military units (Red Army) to interfere in local affairs. Further, they proved inefficient in calling to account war criminals and the collaborators.

My assumption is that, besides the above mentioned reasons, there was also another strategic objective on the part of the Croatian leadership: the military administration was seen as a means for creating sufficient space for the resettlement of those Serbs who were unwanted in other parts of Yugoslavia (Croatia, Bosnia und Herzegovina, Macedonia and Montenegro, and Kosovo and Metohija). The military administration meant to be the instigator and executor of aggressive and radical social-political and social economic changes proved an adequate instrument for reaching this aim, especially since after the military administration was dissolved no development along democratic and civilian lines would be possible.

Did the introduction of a military administration prove sufficiently useful, though? For answering this question we have to apply a comparative perspective and investigate

the pre-set objective with respect to the level of its realization. Obviously, the military administration in these territories functioned in many respects as the dress rehearsal of a proceeding that would be extended later all over the country. The military administration was an unprecedented form of governance as regards the construct of power systems employed in the liberated territories. The Head of the Military Administration was directly subordinate to Tito. His choice fell on Brigadier-General Ivan Rukavina, neglecting, thus, several officers of Serb nationality. As regards the distribution of power in the territories of Banat, Bačka and Baranja we might, after all, even refer to a 'triumvirate of Croats' (Josip Broz Tito, Ivan Rukavina and Kosta Nađ).

The military administration was divided into two military districts: the Banat and Bačka together with Baranja. These were further divided into territorial and local headquarters, as well as military stations set up in the settlements. Within the Banat district two headquarters were set up already on 2 October 1944, the first in North Banat (Veliki Bečkerek/Nagybecskerek) and the other in South Banat (Pančevo/Pancsova). On 12 October, other headquarters were established in Veliki Bečkerek I., Velika Kikinda II., Pančevo III., Vršac IV. On 6 November 1944, following the issuing of a respective decree, the Bačka and Baranja district was subdivided as follows: in Bačka headquarters were set up in Novi Sad (Újvidék), Sombor (Zombor), Subotica (Szabadka), and Stari Bečej (Óbecse), whilst in Baranja two headquarters were established, one in Zmajevac (Vörösmart) and later another in Bela Crkva (Fehértemplom). The latter faced serious difficulties since it found itself amidst severe hostile military actions going on in the vicinity, thus neither the communication, nor the organization of joint actions between the people's liberation units in Fehértemplom, the units of the Red Army and the people's liberation committees proved sufficient.

Military units were stationed in almost every village. The people's liberation committees, however, could only be established in settlements with a Slavic majority. Not before the end of November 1944 would such committees be set up in any of those villages where other nationalities (German, Hungarian or Romanian) outnumbered the Slavic population. There were also so called National Guards and Border Patrol units established in the hinterland, so as to maintain order and public safety, their main task being to secure the work camps where the male population of the German, Hungarian, and Romanian minorities were interned.

As the military administration was entrusted with "full executive and judiciary power", Brigadier-General Ivan Rukavina issued his decree no. 1 on 25 October 1944 on the organizational structure of the respective authorities. Thus, the military administration entailed the following departments: 1. Department for General Affairs; 2. Department for Military Administration; 3. Judiciary Department; 4. Department for Finance; 5. Department for Transport and Technical Equipment; 6. Department for Health and Sanitation; 7. Department for Culture and Education. Each department was further divided into administrative subdivisions. The same organizational structure was applied for the military headquarters.

It was quite unusual for a military or even a civilian administration to cover such a wide range of different, multi-sectoral tasks. Thus, the military headquarters

resorted to and even requested cooperation with the civilian authorities, after thorough consultations with the respective superior authorities, by relying on the people's liberation committees for the organization of work and reconstruction works. The military authorities did, however, not ask civilian authorities to participate in paramilitary activities, such as mobilization for filling up the ranks of the people's liberation units or the organization and management of health and sanitation facilities.

The Tasks of the Military Administration

Immediately following the liberation of a territory, collaborators were accounted for their actions and the liberation movement led by the Yugoslav Communist Party carried out reprisals against its real or potential enemies, including those who were merely declared to be hostile elements. Military reprisals started in Banat and Bačka and were directed against the members of the German nationality. The Hungarians living in Banat were spared but those living in Bačka fell victim to on-going retaliatory actions. Such reprisals were carried out by the various military units which very often did not bother to coordinate their actions.

The military administration ordered in a decree from the 18 of October 1944 the internment of the male Hungarian and German population capable of work into labour camps. The mass internment of the members of the German minority was postponed, though, since the military administration set at its main task to provide for and organize harvesting works and the internment coincided with the fall harvest.

There are only estimates on the number of labour camps set up during the time of the military administration, nevertheless we have reliable data on the number of such camps still operating in April and May 1945 after the military administration was dissolved. According to a report, on the territory of the Vojvodina there were 78 camps with 110 333 interned persons in May 1945. Another report from the same period mentioned 23 camps in the Banat, Bačka and Baranja and in Syrmia. The majority of the prisoners in the labour camps were of German nationality. A major thrust towards the internment of Germans was administered by the commander of the military administration who ordered on 29 November 1944 the immediate internment of German males between the age of 16 and 60 – so as to prevent the Germans living in the Vojvodina from rendering support to German saboteurs (this was the time when the Battle of Batina was fought).

In the months following the setting up of the military administration, strict measures were also introduced against the able-bodied Hungarian population, including the internment of males fit for work, restrictions on free movement, exposure to forced labour, but they were also forced to render special contributions in kind, such as agricultural and animal products or in any other forms of raw materials and other goods and materials deemed necessary by the people's liberation units, thus also for the much needed supply of larger towns. One part of the Hungarian Csango population having earlier been settled here from Romania was driven away to Hungary, the rest was condemned to forced labour. From the second half of November

1944, however, there was a gradual change in the attitude of the Yugoslav leadership towards the minorities, especially towards the Hungarian and Romanian minority in the Vojvodina.

In Banat and Bačka, the military tribunals convicted not only Germans and Hungarians suspects who had allegedly committed war crimes but also those members of the Slavic population whose political convictions challenged those of the Yugoslav Communist Party, and by the end of 1944 such proceedings were also introduced in Baranja. In the beginning the military tribunals were summoned at the local offices of the people's liberation units and the local and territorial military stations and headquarters, and they were rarely taken to the headquarters of the military districts. The procedures of the military tribunals – which had little or nothing in common with the usual concepts associated with court trials – rarely adhered to the officially proclaimed principles of jurisdiction. This is very much exemplified by the fact that the official principles on the proceedings of the military tribunals as issued by the General Headquarters on 24 May 1944 had not reached their designations before the second half of November 1944. Also, the text of these principles included several ambiguities, thus, giving way to different interpretations. Besides the court-martials of the regular army units and the military tribunals operating during the military administration, also the organizations of the Yugoslav security service, the OZNA (Department for the Protection of the People), participated in carrying out the sentences against those convicted of war crimes and collaborators. According to data provided by OZNA, in Vojvodina, i.e. on the territory of Banat, Bačka and Baranja, 9,668 persons were sentenced and executed, from this 6,763 persons belonged to the German and 1,776 to the Hungarian minority. Based on data available from the Enquete Commission of the Assembly of the Autonomous Province of Vojvodina a total of 16,000 persons were executed in these territories during this period.

One of the main reasons for setting up a military administration – as it had been declared in the proclamation thereof – was the mobilization of resources deemed necessary for conducting war. The mobilization of manpower served a double function: on the one hand recruits were needed to fill the ranks of the combating people's liberation units and on the other hand manpower was needed for the economic resurrection of the hinterland and the organization of production. Kosta Nađ in his report from 5 November 1944 informed the Supreme Headquarters on having ordered the mobilization of the Slavic male population between the ages 17 and 30 intended as recruits to be deployed in the people's liberation units. Following the hasty execution of the order by 12 November 1944 more than 10,000 persons from the territory of Banat and Bačka were mobilized and organized into 4 brigades. These brigades which were deployed to fight along the so-called Syrmian front suffered serious losses, since they were made up of young men, most of them being Serbs, who lacked any military training as such. Consequently, further mobilization was needed – this is also indicated by the endless requests for new troops.

By the end of November 1944 following the change in attitude towards the Hungarian minority, also members of the Hungarian minority were subject to

mobilization. The Hungarians in Banat were organized into shock-brigades and those from Bačka formed the all Hungarian Petőfi Brigade which participated in the people's liberation war from the second half of January 1945.

Another important task of the military administration was to guarantee the availability of supplies needed for the successful continuation of the war. This meant primarily food and draught animals but also clothing and footwear. In the beginning it was the movable property of the members of the German minority which fell victim to confiscation. German-owned stores, artisan shops and factories, including their piled up stocks, but also the agricultural products growing on the arable lands of Germans were confiscated. All flour- and oil-pressing mills, independently of the nationality of the owner, were placed under the control of the military authorities which prescribed the compulsory amount of flour and oil to be turned in. The military authorities imposed the harshest measures on those factories which produced leather and textile products. So as to satisfy the demands of the military, the stocks were confiscated as war booty or in exchange for a voucher, or they were drawn into planned production.

But assets were also confiscated by the military authorities so as to remain on their own disposal. After the military administration was introduced, the representatives of the central economic authorities appeared in the region, just like the agents of the headquarters from Novi Sad and Belgrade. The Supervisory Authority on the People's Assets was established. 50% of the assets had to be turned over to the Supreme Headquarter. There is no reliable data on the exact value of the assets confiscated during the military administration, nevertheless we can act on the assumption that huge amounts of goods and assets of significant value were involved. There were two earlier currencies used in the region: the dinar of the Kingdom of Yugoslavia and the Hungarian pengő.

Even though, it was one of the proclaimed objectives of the military administration to organize a functioning economy, no major increase in the economic output of the country would be achieved; what's more, there was persistent economic stagnation. Forced labour was organized to restore roads and transports, to keep factories functioning and safeguard production, and also to help with agricultural work, especially at harvest time. So as to provide sufficient manpower in agricultural production, public work was scheduled in form of general competitions in cooperation with the Anti-Fascist Yugoslav Youth Organization and the people's liberation committees.

The Termination of the Military Administration

Even though the military administration was to be maintained until the total liberation of the whole country, Tito out of a sudden by his decree from the 27 January 1945 ordered it to be dissolved on the grounds that it had "fulfilled its proclaimed objectives". Thus, the executive and judiciary powers were to be transferred to the people's liberation committees, it was not before 15 February until all military authorities had passed on their competencies to the committees.

Obviously, the military administration having lasted 103–122 days had not been terminated because it had fulfilled its assigned tasks. In my opinion this was mainly due to the openly proclaimed resettlement of the Hungarian nationality, especially that of the Hungarians from Csurgó on 23 January 1945. It is hard to say whether this had anything to do with the visit of the General Secretary of the Hungarian Communist Party, Mátyás Rákosi, to Tito. What remains a fact, though, is that after Rákosi's visit, Tito summoned the Communist leaders of the Vojvodina and ordered the military administration to be terminated in Banat, Bačka and Baranja. In reality, though, the military administration continued to be upheld in certain settlements, especially in those villages with a German majority where no people's liberation committees had been set up earlier.

SRĐAN CVETKOVIĆ

A leszámolás, „likvidálás" korszaka, 1944–1953

Politikai elnyomás Szerbiában a II. világháború után

A politikai elnyomás mértékét Szerbiában 1944 és 1953 között több társadalmi, történelmi és politikai-ideológiai tényező befolyásolta. Más kelet-európai országokhoz hasonlóan a II. világháborúban győztes forradalmi erők Jugoszláviában is igyekeztek a szovjet példát követni a szocialista társadalom kiépítésében. Azonban mindegyik ország külön eset, ezért az állami elnyomást egyrészt szélesebb kelet-európai jelenségként, a kor összefüggéseiben elhelyezve, másrészt a sajátságos szerbiai és jugoszláviai társadalmi és történelmi viszonyok termékeként is kell vizsgálni.

Politikai erőszak és intézményei

A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) az antifasizmus eszköztárával megszerezte a fegyveres erők feletti kizárólagos ellenőrzést, és a Vörös Hadsereg támogatásával kivívta a győzelmet a felszabadító és a polgárháborúban. Az ezt követő elnyomás a szovjet típusú etatista szocialista forradalom gyors és biztos megvalósításának eszköze volt az elmaradott agrárországban, ahol nem adottak – a Marx elmélete szerinti – feltételek a proletárdiktatúrára. A pártállam erőszakszervei: politikai szervezetek (AVNOJ – Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács, NKOJ – Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság, OZNA – Népvédelmi Osztály), a különböző társadalmi-politikai szervezetek (Népfront, Jugoszláv Antifasiszta Nők Frontja, ifjúság, szakszervezetek és szakmai egyesületek) voltak. Az alapcél a szovjet társadalmi modell átvétele, a parlamentarizmus megszüntetése és az egypártrendszer diktatúrájának bevezetése, az állami szocializmus létrehozása a gazdaságban (a piaci viszonyok megszüntetésével és a magántulajdon eltörlésével), valamint a „szocialista realizmus" kulturális modelljének

A Vörös Hadsereg és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg a szerémségi fronton, 1945. április
The troops of the Red Army and the Yugoslav People's Liberation Army in the frontline in Syrmia, April, 1945 (ratnakronikasplita.com)

bevezetése, illetve a szellemi élet és szellemi termékek kiadása feletti ellenőrzés megszerzése a hatalmat kiszolgáló agitprop szolgálat révén.

A forradalom kulcsfontosságú szerve az erőszakszervezet, az OZNA (Népvédelmi Osztály) volt, amelyet a szovjet minta alapján alakítottak ki olyan megbízható kommunista káderekből, akik átestek az NKVD (a szovjet belbiztonsági szolgálat) kiképzésén. A totalitárius rendszer kiépítésével együtt járt az ellenzék teljes megszüntetése, ellenzéki pártok vezetőinek üldözése, az ellenállás megtörése, az egyházak ellehetetlenítése és a papságra gyakorolt nyomás, a régi polgári réteg, a parasztság és más, a rájuk kényszerített változásokkal és a JKP hatalmi monopóliumával szemben ellenállást tanúsító társadalmi rétegek elnyomása. A politikai elnyomás intenzitása, módszerei és formái alapján az 1945–1951 közötti periódus kiemelkedik Szerbiában, az elnyomási módszerek soha nem látott intenzitását, összetettségét, brutalitását és megjelenési formáját hozva. Ezt támasztja alá a politikai elítéltek és a szigorú büntetések (tárgyalás nélküli kivégzések vagy bírói úton kimondott halálos ítéletek) számának összehasonlítása, illetve az emberi jogok és szabadság korlátozásának mértéke is.

Az elnyomás korszakai

Jugoszláviában a pártállami elnyomás jellemzői alapján – intenzitás, módszerek és célok – három korszakot lehet megkülönböztetni.

1. A „nép ellenségeinek" likvidálása, 1944–1946. Ez a legelső és legintenzívebb szakasz, amelynek során a JKP leszámolt a politikai és az osztályellenséggel, a háborús bűnösökkel és a kollaboránsokkal. A párt magához ragadta a hatalmat, és ellehetetlenítette a népfronton kívüli ellenzéket.

2. A forradalom „társutasainak" kiiktatása, 1946–1948. A népfronton belül háttérbe szorították a reformok és az egypárti diktatúra ellenzőit. A bolsevikok példáját vették alapul, azt, ahogyan ők szabadultak meg az eszerektől, létrehozva az egységet, *de facto* bevezetve az egypártrendszert. A hidegháború elmélyülésével a kollaborálás és a háborús bűnök vádpontjait felváltotta a Nyugat érdekében végzett kémkedés és összeesküvés szervezésének vádja.

3. Leszámolás a „párton belüli ellenséggel és egyéb ellenzékkel", 1948–1953. A Sztálinnal való szakítást követően bezárult az erőszak köre. A párt eretnekei ugyanannak a politikai kultúrának váltak áldozataivá, amit maguk is hirdettek: „a politikai másként gondolkodó egyenlő az állam ellenségével." Az újra fokozódó elnyomás járulékos kárvallottjai most a polgári ellenzék maradványai, illetve a parasztok lettek, akik ellenálltak a kollektivizálásnak és a kényszerbeszolgáltatásnak.

A saját útnak, a „szocializmus demokratikus formájának" a meghirdetése csak az 1950-es évek elején kezdődött. A Nyugathoz való közeledés és a sztálinizmus tagadása jegyében a demokratizálódás és önigazgatás címszó alatt folytatott kampány során „az ellenőrzött szabadság rendszerében" fokozatosan csökkent az elnyomás mértéke. Kifinomultabbak lettek módszerei és formái, kevésbé voltak brutálisak és többnyire törvényi keretek között maradtak. Mégis az a politikai elv, miszerint a politikai másként gondolkodó egyenlő az állam ellenségével, a szocialista korszak végéig érvényben maradt.

Megszabadulás a nép ellenségeitől, 1944–1946

1944 őszén Szerbia egyes területeinek felszabadulásával egyidejűleg elindult a nép ellenségeitől való megszabadulás folyamata. A vád: *háborús bűnök* elkövetése és *kollaborálás* volt. Ebben az antifasiszta retorikával álcázott osztály- és politikai forradalom elemei voltak a meghatározók, de megjelent motivációként a személyes bosszú, haszonvágy, karrierizmus is. A felszabadulás miatt érzett öröm sokak számára nem sokáig volt felhőtlen. Az új forradalmi hatalom célkeresztjében a bizonyítottan bűnös és kollaboráns elemek mellett elsősorban a *régi polgári réteg* – polgári politikusok, tisztviselők, kereskedők, iparosok, egyházi személyek, falusi gazdák (kulákok) – és mindazok kerültek, akik a háború előtti időszakban vagy a háború alatt valamilyen módon részt vettek az állami adminisztrációban, vagy jelentőséggel bírtak a közéletben és nem voltak kommunista meggyőződésűek. Már az is elégnek tűnt, ha valaki ismerőse vagy netán rokona volt a gyanúsított személyeknek. A politikai elnyomás közvetlenül Szerbia felszabadulása után két fázisban történt. Az 1945 márciusáig tartó szakaszban intézményesült keretek nélkül, úgynevezett *vad tisztogatás* keretében (leggyakrabban bírósági tárgyalás nélkül vagy képmutató és titkos bírósági eljárás során) történtek likvidálások és vádemelések, míg az 1945 márciusától 1946 második feléig tartó második periódusban több tízezer nyilvános perben katonai bíróságok és az úgynevezett becsületbíróságok előtt, valamint polgári bírósági eljárásokban.

Az elnyomás mértéke és intenzitása az első szakaszban volt a legnagyobb, amikor annak legfőbb gyakorlója az OZNA és különböző katonai egységek voltak. A törvénytelen, időnként vad és anarchikus tisztogatás később törvényileg szabályozottá és intézményesültté „szelídült". A katonai bíróságok 1945 őszéig folytattak eljárásokat, amikor is a folyamatba bekapcsolódtak a civil bíróságok. A már publikált források tanúsága szerint az OZNA politikai utasítással és határozatokkal rendelkezett a politikai ellenlábasok és osztályellenségek, illetve kollaboránsok és háborús bűnösök likvidálására. Gyakori forgatókönyv volt, hogy a nép ellenségeit előbb likvidálták és csak utólag hoztak ítéletet a tekintélyesebb polgárok esetében.

A hatalom teljes együttműködést várt el a pártaktivisták és a polgárok részéről a „reakció" likvidálásában, és nem tanúsított semmilyen megértést a „kispolgáriság" és a „hogy árulhatnám el a szomszédomat!?" kérdéssel szemben. A pártdirektíva létezéséről tanúskodik az I. sumadijai partizánbrigád parancsnokának visszaemlékezése is: „*Egységem Sumadijában maradt, hogy megtisztítsa a terepet. Dušan Petrović-Sane 1944 őszén kiadta a parancsot, miszerint sietni kell a likvidálásokkal, mindenekelőtt a csetnikekkel, mielőtt feláll a legális hatalom és a törvény, mert, mondta, akkor sokan büntetlenül megúszhatják.*" Különösen a párt hatását hangsúlyozza, amit néhány politikai biztos testesített meg: „*Én katonaként hűségesen végrehajtottam, amit a politikai biztos és a párt helyi képviseletei, a járási bizottságok elhatároztak… A Párt volt számomra az isten, élet-halál ura volt a terepen. Az egység parancsnokaként nem kérdezhettem meg, honnan vannak a biztosoknak az adatok és a listák, hogy kiket kell likvidálni.*" Ezt alátámasztja Aleksandar Rankovićnak az a publikált távirata is, amelyet a Horvátország területén működő OZNA-nak küldött 1945. május 15-én. Ebben a következőket írja: „*Az önök tevékenysége Zágrábban nem kielégítő. Zágráb felszabadítása óta eltelt 10 nap alatt mindössze 200 ban-*

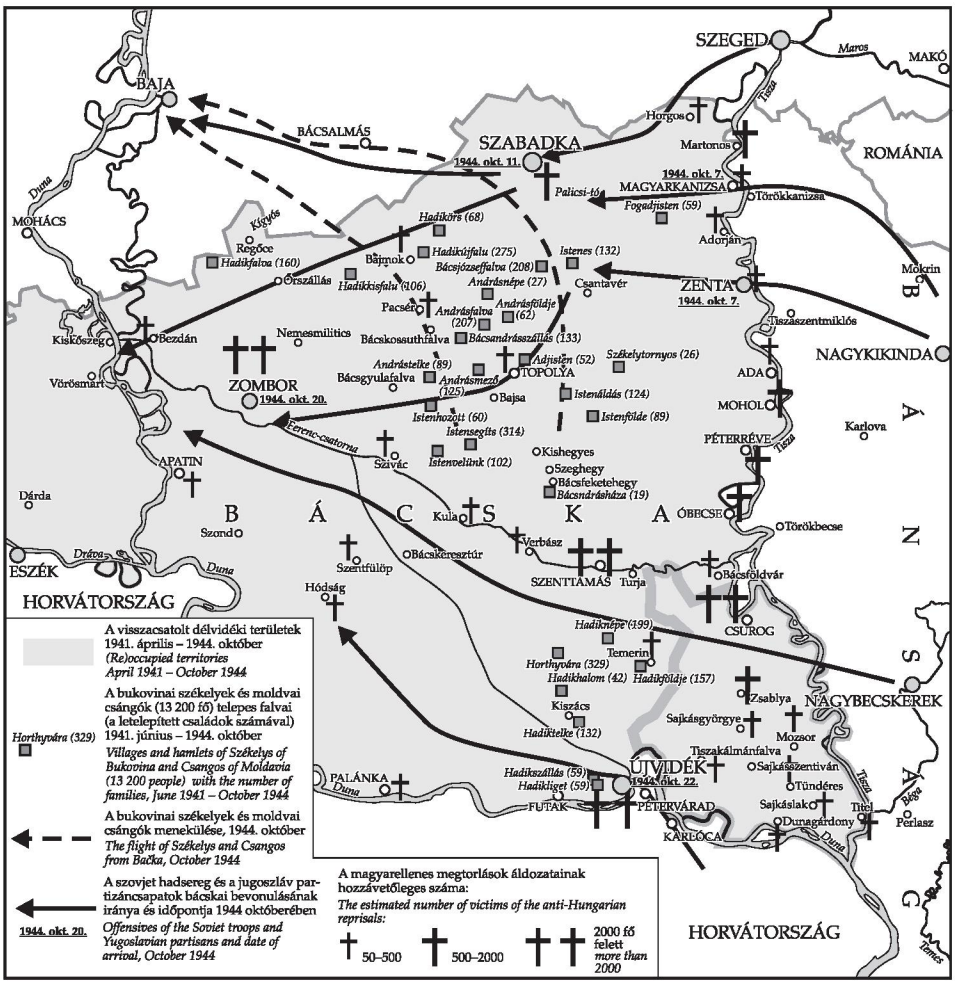

Bácska, 1944
Bačka, 1944

dität lőttek agyon. Utasításainkkal ellentétesen tevékenykedik, mert azt parancsoltuk, hogy gyorsan és határozottan dolgozzon és mindennel végezzen az első napokban." Ugyanebben a szellemiségben íródott Edvard Kardelj távirata is Boris Kidričnek egy hónappal később: „*Legkésőbb 3 héten belül feloszlatják a becsületbíróságokat, és a katonai bíróságok csakis katonák ügyében ítélkezhetnek, minden más ügyet a rendes bíróságok vesznek át. Semmilyen magyarázata nem lehet arra, hogy ilyen lassan halad a tisztogatással.*"

Az elnyomás „technológiája"

A tervezett és válogatás nélküli leszámolás a nép ellenségeivel és a kollaboránsokkal a felszabadulás utáni első napokban bizonyos társadalmi-történelmi körülmények miatt (a monarchista mozgalom erőteljesebb volta, a német, a magyar és az albán kisebbség

nagyobb létszáma) különösen intenzív volt Szerbia területén. Az eddig vizsgált dokumentumok alapján megállapítható, hogy *az elnyomás és a likvidálás forgatókönyve többé-kevésbé azonos volt* minden szerbiai városban és községben, ám az erőssége függött a helyi viszonyoktól és az elnyomó apparátusban közreműködők személyiségétől. Az OZNA élén egész Jugoszláviára kiterjedő hatáskörrel Aleksandar Ranković állt. A szervezet szovjet minta alapján 1944. május 13-án jött létre, szerbiai osztálya pedig 1944 júniusában Vis szigetén alakult meg. A felszabadulást követően Szerbia-szerte megalakultak az egységei, majd kialakították a megbízottak hálózatát s ezzel megvalósult az OZNA mindenre kiterjedő ellenőrzése Szerbia lakossága felett.

Az *ítélethozatal* az első időkben titkos és teljesen fiktív volt. Nyilvános bírósági eljárásra csak a tekintélyesebb polgárok esetében, megrendezett körülmények között, a pártaktivisták által irányítottak üvöltözése mellett került sor, hogy a nép szeme előtt bemutathassák: kollaboránsokról és gonosztevőkről van szó. Megfelelő börtönkapacitás híján Szerbia számos részén ideiglenes gyűjtőtáborokat emeltek a kollaboránsok, a nép ellenségei és az árulók részére (Slavnik Leskovácon, Metino brdo Kragujevacnál, Vistad Valjevóban, Banjica Belgrádnál stb.). Emellett a Vajdaságban tucatjával épültek táborok a német Volksdeutsch-tagok és a magyarok részére (Járek, Gakovo, Tomaševac).

A „likvidálási folyamatban" *számos szabálytalanságot* követtek el, ezért 1945. február elején megérkezett a parancs, hogy ebben a munkában nagyobb felelősséggel és több fegyelemmel járjanak el, és a gyanúsítottakat adják át a magasabb bírósági szerveknek. 1944 végén érkeztek az első jelek a legmagasabb OZNA-tisztségviselőktől arra vonatkozóan, hogy az eddigi gyakorlatot fel kell adni, és át kell térni az elnyomás intézményesült formájára. A bírósági ítélet nélküli kivégzések idővel politikailag is célszerűtlenné váltak, ezért 1945 júliusának végén az OZNA vezetőségi ülésén ismét figyelmeztettek: *„Elvtársak, fejezzék be végre a likvidálásokat! Nem azért, mert sajnálom az ellenséget, nem sajnálom a saját apámat sem, hanem mert a nép körében rosszallást kelt. Arra kell törekednünk, hogy új módszert találjunk, amelynek segítségével ugyanazt az ellenséget eltávolíthatjuk."* Vagyis a bírósági eljárás nélküli kivégzések negszünteté-

Partizánegységek vezetői Obrežában. Bal oldalon Žarko Veselinov, a JKP Vajdasági Tartományi Bizottságának politikai vezetője, 1944. május (Vajdasági Múzeum)
Leaders of partisan troops in Obreža. On the left Žarko Veselinov, the political leader of the Vojvodina Provincial Committee of the Yugoslav Communist Party, May 1944 (Museum of Vojvodina)

Szimpátiatüntetés Tito és a partizánok mellett, illetve II. Péter jugoszláv király ellen. Split, 1944
Demonstration supporting Tito and the partisans and against King Peter II of Yugoslavia. Split, 1944 (ratnakronikasplita.com)

sét nem humanitárius érvekkel indokolták, vagy azzal, hogy gonosztett, hanem a nép körében keltett nyugtalansággal és szűk pártérdekekkel. Đilas emlékirataiban hasonló figyelmeztetést adott Tito szájába, aki 1945 őszén állítólag a JKP Politikai Bizottságában követelte, hogy hagyják abba a likvidálásokat, mert a halálbüntetésnek már nincs hatása. Az OZNA-jelentésekből láthatjuk, hogy voltak olyan esetek, amikor pszichopatologikus jelenségek fordultak elő a végrehajtók körében. *„Többnyire az első brigád petrinjei zászlóaljának harcosai voltak azok, akik szadistaként kínozták a banditákat, akiket elvezettek a kivégzésre. Ez már szenvedélyükké vált, olyannyira, hogy immár nem csupán a banditákról és az esetleges politikailag kellemetlen következményekről volt szó, de az illető harcosok és parancsnokaik morális egzisztenciája vált kérdésessé."*

A polgárok és a helyi hatóságok kezdeményezései közvetlenül a felszabadulás után, hogy aláírásgyűjtéssel, petícióban kérjék bizonyos tekintélyes polgárok megmentését, rendszerint nem jártak eredménnyel.

Tömeges kivégzések

Az OZNA mellett, Koszovó és a Vajdaság egyes területein, ott, ahol katonai közigazgatás volt, a katonaság is tömeges kivégzéseket hajtott végre (a legtöbbet Szlovéniában és részben Boszniában). Ezeket a *nagyobb tömegesség* jellemzi, de gyakori a háborús boszszú anarchikussága, jellemzők a túlzások a likvidálásoknál, a hadifoglyok felkoncolása és hasonlók. A kivégzettek holttestét elrettentés céljából *gyakran közszemlére tették,* de voltak olyan esetek is, amikor a civileknek engedték át a kínzást és verést. Az eddig feldolgozott iratok alapján egyfelől megállapíthatjuk, hogy Szerbiában sokkal nagyobb volt a civil áldozatok aránya, mint Szlovéniában. Másfelől a likvidált személyek többségükben annak a környéknek a lakói voltak, ahol kivégezték őket, így beazonosításuk lényegesen könnyebb, mint Szlovéniában. Az OZNA igen jó nyilvántartást vezetett a kivégzésekről, míg a katonaságra, amely ezt a feladatot Szlovéniában végezte, ez nem volt jellemző.

A Szerbia területén található *titkos tömegsírok* méreteit tekintve kisebbek, leggyakrabban 100 körüli az ott elhantolt áldozatok száma. Kezdetben, amíg a rendszer nem alakult ki teljesen, a kivégzettek családjai felkeresték a helyszínt, ahonnan erőszakkal zavarták el őket. A rokonság számára szigorúan tilos volt a maradványok tisztességes eltemetése, mint ahogy a helyszín megközelítése is. *A kivégzettek kihantolása szigorú bűnténynek minősült.* A Belügyminisztérium 1253. számú rendeletével 1945. május 18-án valamennyi temetőt, ahol a nép ellenségei és fasiszták voltak, titkosnak nyilvánítottak, amiket álcázni kellett és minden nyomot eltüntetni létezésükről, valamint megtiltani a megközelítésüket.

Adatok és kimutatások

A mindmáig elterjedt nézettel ellentétben, a kivégzettekről és szökevényekről mégis *részletes és pontos kimutatások* készültek. Először rendszerint a helyi népfelszabadító bizottságok vették nyilvántartásba a kivégzetteket, később jelezték a belső biztonsági szolgálatoknak is. A nevek mellett általában csak betűk álltak: DM (Draža Mihailović mozgalma) SDS ZBOR (nép ellensége, rejtegető, kollaboráns). A nők esetében leggyakrabban az állt, hogy kémnő, rejtegető, prostituált. Volt olyan eset is, hogy tévedésből végeztek ki azonos nevű személyt, majd a jelentésben azt írták, hogy „nem számít, ő is napjaink ellensége". Később, 1946 folyamán, különösen a Kominformmal történő szakítás után, az OZNA helyi szervei azt a feladatot kapták, hogy minden listát rendezzenek, és jelentéseiket juttassák el a magasabb szervekhez, vélhetően a belső ellenség feltérképezéséhez a nagy szakítás idején kialakult politikai instabilitás idején.

A tehetősebb és tekintélyesebb polgárok esetében 1945–1948 között az államosítás és vagyonelkobzás legalizálása érdekében ítéletet hoztak a konfiskálásról. Gyakori volt, hogy a lelőtt személyekről hamis híreket terjesztett a biztonsági szolgálat, s hogy a tömeges kivégzések hatását enyhítsék, hamis reményeket ébresztettek az áldozatok családjai körében: „Oroszországba távozott", „Vorosilovból jelentkezett", „Triesztből jelentkezett", „Szibériában van táborban" stb. híreket továbbítottak. A nép ellenségeinek családtagjait hosszú időre megbélyegezte az új hatalom, az anyagi és más társadalmi járandóságok osztásakor leghátul álltak a sorban.

Irodalom

Cvetković, S.: *Godišnji izveštaj 2010 – Državna komisija za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944.* Beograd, 2010.

Cvetković, S.: *Između srpa i čekića – Represija u Srbiji 1944–1953.* Beograd, 2006.

Dedijer, V.: *Novi prilozi za biografiju druga Tita.* Beograd, 1983.

Jackson, France J.: *The Dark Years 1940–1944.* New York, 2003.

Partizanski zločina i komunstička represija u Hrvatskoj 1945–1946 – Dokumenti. Zagreb, 2006.

Petranović, B.: *Jugoslavija na razmeđu 1945–1950.* Beograd, 1995.

Ulam, R.: *Nedovršena revolucija.* Beograd, 1990.

Vodušek Starić, J.: *Kako su komunisti osvojili vlast 1944–1946.* Zagreb, 2006.

SRĐAN CVETKOVIĆ

Ages of Violence, 1944–1953

Political Supression in Serbia after World War II

Political suppression in Serbia between 1944 and 1953 was influenced by many social, historical and political-ideological factors. Similarly to other East European countries the revolutionary forces having won in World War II in Yugoslavia strived to follow the Soviet example in building a Socialist society. This was based on ideology and repression functioned by institutions established following the example of the first Socialist state. On the other hand every country is different and the awaited struggle of global revolution and local characteristics created a unique mix of a transitionary system, the so called people's democracy. Therefore state repression has to be analysed as an East European phenomenon, within the context of the age, at the same time as a product of specific Serbian and Yugoslavian social and historical conditions.

The Yugoslav Communist Party had won in civil war and liberation by utilizing anti-fascism, total control over the armed forces and supported by the Red Army. Repression came after the victory as a means of rapid and secure establishment of Leninist-Etatist Socialist revolution in an underdeveloped agrarian country where the conditions for a proletarian revolution prescribed by Marx were not present. Repression was managed by the party state through its own institutions: by its political organizations (AVNOJ – Yugoslav People's Liberation Anti-Fascist Council, NKOJ – Yugoslav National Liberation Committee, OZNA – People's Defence Department) and with the ideological propaganda support of various social-political organizations (People's Front, Yugoslav Anti-fascist Women's Front, youth, trade unions and professional associations). Their ultimate goal was to introduce the Soviet social model, abolish the parliamentary system, establish one-party dictatorship system, create state socialism in the economy (by doing away with market conditions and private property) as well as to introduce the cultural model of uniformized socialist realism and to control intellectual life and intellectual publications by the agitative and propagandistic service of the Communist power.

OZNA was the revolution's crucial organization, established based on the Soviet model with reliable Communist cadres given NKVD training. Building a totalitarian system meant total annihilation of the opposition, persecution of its leaders, breaking any resistance, exercising pressure on churches and their priests, and repression every class of the society that resisted the forced changes and the monopoly of power for the Communists, including the old bourgeoisie, and peasantry. The intensity, methods and forms of political repression made the 1945–1951 period a kind of precedent in Serbia, introducing a degree of intensity, sophistication and brutality never seen

before. This fact is supported by comparison of numbers of political convictions and strict punishments (liquidations without trial or death penalties decided by juries), and the degree of limitation in human rights and freedom.

Similarly to the practices of other revolutions inspired by Lenin's theory on etatist revolution three subperiods can be distinguished in Yugoslavia based on characteristics of party state repression – intensity, methods and aims.

1. *Liquidation of the enemy of the people 1944–1946.* This is the first and most intensive period during which the YCP deals with political and class enemies, war criminals and collaborators, mostly outside the institutional framework, utilizing the instrumentalized organizations of anti-fascism. Utilizing the people's front and the Anti-Fascist front the party seized the most important institutions of power (army, secret service and jurisdiction) and liquidated any opposition outside the people's front.

2. *The liquidation of the "fellow-passengers" of revolution 1946–1948.* Inside the people's liberation front any voices opposing reforms and unilateral dictatorship were liquidated. Following the example of Bolsheviks; the way they got rid of Essers the Communists in the second phase liquidated the "fellow-passengers" of revolution, unifying the front and *de facto* introducing one-party system. At the same time, as Cold War deepened and the public discourse changed, the charges of collaboration and war crimes were replaced with spying for the West and organization of conspiracy.

3. *Reckoning with "the enemy inside the party and other opposition" 1948–1953.* After the breakup with Stalin the circle of violence was completed. The heretics of the party became victims of the same political culture they themselves propagated: "he who thinks different about politics is equal with the enemy of the state". Collateral victims of the again strengthened repression were now farmers who resisted collectivization and forced surrendering of goods, and the remnants of civil opposition.

The declaration of an own way "the democratic form of Socialism" began only at the early 1950's. The keywords of the campaign were approaching the West and denying Stalinism, democratization and self-government. "Within the system of controlled freedom" the degree of repression was gradually reduced. Forms and methods of repression against internal enemies became more sophisticated, less brutal, mainly within legal framework. Still, the political principle that people thinking differently on politics are equal with enemies of the state remained valid until the end of this age.

1944–1946

In the autumn of 1944, simultaneously with the liberation of certain Serbian areas, the process of liquidating enemies of the people started with charges of committing war crimes and collaboration. Definitive factors were the elements of class revolution covered by rhetorics of anti-fascism but also personal revenge, profiteering, careerism

and other motives were by no means a rare phenomenon. Therefore for many people the joy of being liberated and free was quite short-lived. Besides proven war criminals and collaborators it was primarily the old civic sphere – civic politicians, officials, merchants, craftsmen, clerical persons, village smallholders and everyone who in some was participated in state administration or were non-Communist public persons – who were put into the crosshair of the new revolutionary power. All this gave violence a class revolutionary character. It was dangerous in itself if one was acquaintance or relative of a suspect. Political repression against class and political enemies was conducted in two phases immediately after the liberation of Serbia. The first subperiod lasted till March 1945 with no institutional framework, as "wild cleanup" (mostly without court trial or by a secret fake trial), while from March 1945 to late 1946 the process was implemented as tens of thousands of public trials by military courts and the so called courts of honour, as well as by civil courts.

The degree and intensity was the strongest in the first phase when repression was mainly conducted by OZNA and varios military units, unlawfully and sometimes wildly and anarchically. Later repression became controlled by law and institutionalized. Military courts conducted trials till autumn 1945 when civil courts were introduced into the process as well. According to already published sources OZNA had political directives and resolutions to liquidate political opponents, collaborators and war criminals. Enemies of the people were often liquidated before some of them (the more respectable ones) were given a sentence.

The authorities expected total cooperation from party activists and citizens in liquidating the "reactionary forces" and did not tolerate the conflicts of "citizenry" and "how could I betray my neighbour?". The existence of a party directive inspiring these seemingly anarchic events is proven by the recollections of the commander of the I. Sumadijan Partisan Brigade: *"My unit remained in Sumadija to clear the area. In the autumn of 1944 Dušan Petrović-Sane gave the order to hurry up with liquidations, most of all in the case of Chetnics, before legal authorities and laws are established because, he had said, then many would be spared without punishment."* He emphasizes especially the effect of the party embodied by a few political commissioners. *"...As a soldier I faithfully executed what was decided by the political commissioner and the local representatives of the party, the district committees... The Party was God for me, the lord of life and death on the field. As the commander of the unit I could not ask the commissioners where they have the data and lists of people to be executed from."* It is supported by a published telegram sent by Aleksandar Ranković to the OZNA working in Croatia on 15 May 1945. The telegram says: *"Your activities in Zagreb are not satisfactory. During the ten days since the liberation of Zagreb you shot only 200 bandits. You function against our directives because we commanded you to work fast and straightforward and be done with everything in the first days."* The same spirit appears in the telegram of Edvard Kardelj to Boris Kidrićnek a month later: *"The courts of honour will be broken up in 3 weeks the latest and the military courts will only be allowed to give sentences for soldiers, every other case will be handed over by traditional courts. No excuse can be made by you for such a slow progress with the cleanup."*

The Technology of Oppression

Following the first days of the liberation, planned, indiscriminate reckoning with enemies of the people and collaborators had been especially intensive in Serbian territories, due to certain socio-historical circumstances (a stronger Monarchist movement and a higher number of German, Hungarian and Albanian minorities). On the basis of documents hitherto examined, it can be said that the scenario of oppression and liquidation was more or less the same in all Serbian cities and localities, but the intensity of the oppression depended on local factors and the personalities of those playing part in the oppressor apparatus. The leader of the OZNA was Aleksandar Ranković who exercised authority over the entirety of Yugoslavia. The organisation was created on 13 May 1944 on the basis of Soviet pattern, its Serbian department was formed in June 1944 on the Island of Vis. After the liberation, its organisations were called to life all around Serbia, forming the network of commissioners, thus realising the total control of the OZNA over the Serbian population.

In the very beginning, verdicts were secretly reached and completely fictitious. Public trials were only held for citizens of renown and under pre-arranged circumstances, accompanied by party activists-led roars, to show people that these persons had indeed been collaborators and wrongdoers. Due to a lack of sufficient prison capacity, temporary camps were set up in multiple Serbian localities for collaborators, enemies of the people and traitors. In Slavnik Leskovác, Metino brdo Kragujevac, Vistad Valjevó and Banjica Belgrade etc. Besides the ones listed above, there were dozens of camps built in Vojvodina, for German Volksdeutch members and Hungarians (Járek, Gakovo, Tomaševac).

There were numerous infringements of the OZNA's liquidation process during its operation. Therefore, in the beginning of February 1945, they were ordered from above to proceed with higher responsibility and discipline in their tasks, to turn in suspects to higher court authorities. At the end of 1944, there arrived the first signs from the OZNA elite that this policy should be abandoned and should be changed to the institutionalised form of oppression against enemies of the people.

After a while, executions without judicial trial became even politically unsuitable, and by the end of July 1945, OZNA leaders announced the following: *"Comrades, put an end to liquidations at last! Not that I feel pity for the enemy, I do not even feel pity for my own father, but it elicits disapprobation from the people. We should aspire to find a new method with which we can eliminate the same enemy."* That is, they did not justify executions without judicial trial by humanitarian arguments or by them being evil deeds, but by being too unpopular party interests, eliciting disapprobation from the people. In his memoirs, Đilas advised Tito to utter a similar warning, who, in the autumn of 1945, allegedly demanded the Political Committee session of the CPY to stop liquidations because death sentence had no effect any more. It can be seen from OZNA reports that there were instances of psychopathological phenomena appearing among executioners. *"It had mostly been fighters of the First Brigade Petrinje Battalion who sadistically tortured bandits who had been sentenced to death. This became their passion so much so that it was no longer about bandits or*

sometimes unpleasant political consequences, but it questioned the entire morality of fighters and their commanders."

In the immediate aftermath of the liberation, initiatives of citizens and local authorities to collect signatures or sign petitions in order to save certain citizens of renown, were as a rule entirely unsuccessful.

Besides the OZNA, in certain areas of Kosovo and Vojvodina under military administration, soldiers also carried out mass-executions (mainly, of course, in Slovenia and to a certain extent in Bosnia). These were carried out en masse, war revenge was also very frequently anarchical, there were very often excesses during liquidations, brutal murders of war prisoners and alike. Dead bodies of executed persons were often subjected to public scrutiny as deterrence and in some cases beating and torture was given over to civilians themselves. From documents hitherto processed, we can state on the one hand that the ratio of executed civilians was higher in Serbia than in Slovenia. On the other hand, liquidated persons were mostly inhabitants of localities where they were executed, so their identification is much easier than in Slovenia. The OZNA kept a good record of these executions, whereas the army doing the same in Slovenia was either not as thorough in this respect or these documents have not been found until now.

Secret mass-graves in Serbian territory are smaller in size and the number of victims interned are most often around 100 persons. In the beginning, when the system was yet unformed, the relatives of the executed victims visited these places but they were bundled out by force. It was strictly forbidden for relatives to bury such mortal remains decorously – as it was forbidden to approach the place. The resurrection of the executed qualified as a serious crime. By Order 1253 of the Ministry for Home Affairs on 18 May 1945, all cemeteries having enemies of the people or fascists were proclaimed secret cemeteries, they had to be disguised, all traces of their existence were to be erased, all approach forbidden.

Contrary to beliefs presently held, there were precise and detailed records on both executed and deserters. At first, it was usually the local people's liberation committees who recorded them, later on they recorded these persons for internal security services. Besides names, often mere letters were written, like "DM" (the movement of Draža Mihailović), "SDS ZBOR", enemy of the people, harbourer, collaborator. In the case of women, they usually wrote: spy, harbourer, prostitute. It also happened that someone bearing the same name had been executed by mistake and his report stated: "it does not matter, he is also the enemy of our days". Later, especially after the break with the Kominform in 1946, local OZNA organisations were given the task of systematising all lists and passing their reports over to higher authorities – supposedly to chart the enemy within at a time of increased political instability during the great rupture.

In the period between 1945 and 1948, in order to legalise nationalisation and the confiscation of property from citizens of wealth and renown, a decision was made on confiscation. It was frequent for security services to circulate false rumours of shot persons, to relieve effects of mass-executions and to raise false hopes among families of the victims, stating that "they left for Russia", "they were reported from Vorosilov",

"they were reported from Trieste", "they are in a camp in Siberia". The families of such enemies of the people were stigmatised for long periods of time by the new authorities, they were always the last on material supports lists and at the distribution of other social dues.

Bibliography

Cvetković, S.: *Između srpa i čekića – Represija u Srbiji 1944–1953.* Beograd, 2006.

Cvetković, S.: *Godišnji izveštaj 2010 – Državna komisija za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944.* Beograd, 2010.

Dedijer, V.: *Novi prilozi za biografiju druga Tita.* Beograd, 1983.

Jackson, France J.: *The Dark Years 1940–1944.* New York, 2003.

Partizanski zločina i komunstička represija u Hrvatskoj 1945–1946 – Dokumenti. Zagreb, 2006.

Petranović, B.: *Jugoslavija na razmeđu 1945–1950.* Beograd, 1995.

Starić, Vodušek, J.: *Kako su komunisti osvojili vlast 1944–1946.* Zagreb, 2006.

Ulam, R.: *Nedovršena revolucija.* Beograd, 1990.

ZORAN JANJETOVIĆ

Kisebbségi sors a II. világháború végén

Magyarok és németek Jugoszláviában

A magyarok és a németek Jugoszlávia legnépesebb kisebbségei közé tartoztak. Az északi területeken szétszórva éltek Szlovéniában, Horvátországban és Szlavóniában, a Bácskában, Baranyában és a Bánátban, míg egyes csoportjaik 1878 után Boszniában telepedtek le. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után e két nemzet tagjai akaratuk ellenére kisebbségi sorsba kerültek.

A délszláv állam kisebbségpolitikája

A hatalom új birtokosai diadalmas nacionalizmussal eltelve nem tettek különbséget az egyes kisebbségek között, mint ahogy a kisebbségi lakosság egyes rétegei között sem. Kollektíven hibáztatták őket mindazokért a valós és állítólagos sérelmekért, amiket az államalkotó nemzetek (szerbek, horvátok és szlovének) elszenvedtek a Habsburg Monarchiában eltöltött évszázadok során. Emiatt sem a németek, sem a magyarok helyzete nem volt kielégítő a két világháború közötti korszakban. Különösen rossz volt a sorsa a németeknek Szlovéniában és a magyaroknak a Vajdaságban. Emiatt aligha lehet csodálkozni azon, hogy e két kisebbség tagjaiban nem alakult ki az új délszláv állam iránti lojalitás érzése, és sokan közülük anyaországaik propagandájának hatása alá kerültek, amelyek igyekeztek felhasználni őket külpolitikai céljaikra.

A jugoszláv hatalom sokáig nem volt kész arra, hogy lényegi kérdésekben kedvezzen a nemzeti kisebbségeknek. Bizonyos engedményeket kaptak ugyan az 1930-as években és az 1940-es évek elején, amelyeket a jugoszláv kormányzat a Németországgal és Magyarországgal való kapcsolatainak javítása érdekében igyekezett kihasználni. Miután az engedményeket külpolitikai kényszer eredményeként szerezték meg, mindez megerősítette a kisebbségeket abban a hitükben, hogy helyes úton járnak, amikor az anyaországra kívánnak támaszkodni – és ez nem növelte lojalitásukat azon állam irányába, amelyben éltek.

Kisebbségek a bevonuló németek és magyarok oldalán, 1941

1941 áprilisában is, amikor Németország és szövetségesei megtámadták Jugoszláviát, mindkét kisebbség egy része eleget tett a mozgósításnak, de többségük szívében, vagy gyakorlati tetteiben is, a támadók oldalán állt. Fegyveres vagy fegyvertelen csoportjaik több helységben még a jugoszláv katonaság visszavonulása előtt átvették a hatalmat, lefegyverezve a visszavonuló jugoszláv egységeket, néhány helyen fegyveres összetűzés is kialakult.

Bevonuló bánáti népi német férfiak, 1941 körül
Marching German Volksdeutsch men, around 1941

A jugoszláv állam feldarabolása azonban *a magyar és a német kisebbség feldarabolásához* is vezetett, amelyek a regionális eltérések miatt éppen ekkorra kezdtek volna egységes nemzeti csoporttá válni. A németek egyes csoportjai által lakott területek Olaszországhoz kerültek, ahonnan kitelepültek, másokat közvetlenül a Harmadik Birodalomhoz csatoltak (például a stájer területen élőket). A Független Horvát Államban (NDH) élők autonóm státust kaptak saját fegyveres egységek állításának jogával. A magyaroknak ez nem sikerült. Az ő helyzetüket mindvégig beárnyékolta az NDH feszült viszonya Magyarországgal a Muraköz miatt. Hasonlóan a Bácskához és Baranyához: az ottani németek csatlakoztak a Magyarországi Népi Németek Szövetségéhez s az erdélyi szászok mellett a Volksbund legradikálisabb részét alkották. A Bánátban és Szerbiában a németek széles körű személyi és kollektív autonómiát kaptak, egyidejűleg a német megszállók közigazgatásának a gerincét alkották. Az ottani magyar kisebbség másodrendű lett, miután anyaországuk nem volt abban a helyzetben, hogy diktálhassa a feltételeket.

Bácskába telepített bukovinai székely házaspár új portáján, 1941 nyara (MNM)
Székely couple from Bukovina resettled in Bačka on their new property, Summer 1941 (Hungarian National Museum)

Bosszú a kisebbségeken: a partizánok, 1944–1945

Azok a gonosztettek, amiket a megszálló hatalmak követtek el a háború idején, s amelyek egy részében a kisebbségekhez tartozók is részt vettek, súlyos bosszúálláshoz vezettek a háború végén. Végrehajtói a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) által vezetett partizánok voltak. Bár elsősorban nemzeti színezete volt, mégis internacionalista ideológiai előjelet is felfedezhetünk benne, és egy sokkal szélesebb terrorhullám részét képezte, amely a politikai és osztályellenséggel való leszámolást célozta. Paradoxonnak hathat, de éppen *a politikai, ideológiai és osztályalapon álló internacionalisták voltak a kisebbségekkel szembeni „etnikai tisztogatás" fő szószólói.*

Tisztogatási tervek már a béke utolsó évtizedében felmerültek, de a háború kitöréséig a politikai spektrum szélén helyezkedtek el. A háborús veszteségek és áldozatok – beleértve a szerb és a szlovén lakosság tömeges elüldözését a német és a magyar, illetve az usztasa hatóságok részéről – azonban nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a kisebbségi kérdésnek e „megoldási formájával" mint reális lehetőséggel számoljanak. A csetnikektől függetlenül, akik etnikailag homogén Nagy-Szerbiáról álmodoztak, a szlovének az évszázados nemzeti harcuk betetőzéseként hasonló terveket dolgoztak ki a németektől való megszabadulásra a szlovénlakta területeken. A kommunista pánszlávizmus, polgári nacionalizmus és a háborús veszteségek és szenvedések feletti bosszúvágy, valamint az új hatalom anyagi érdekei (különösen a jómódú Volksbund-tagok esetében) jelentős kihatással voltak a német és a magyar kisebbség sorsának alakulására a háború utolsó szakaszában és a béke első hónapjaiban.

A partizánmozgalom volt az egyetlen olyan harcoló fél a feldarabolt Jugoszláviában, amely nem csak névleg volt többnemzetiségű. Szociális forradalmat és nemzeti egyenjogúságot ígérve igyekezett megnyerni a nemzeti kisebbségek tagjait is, akik a háború előtt az ország északi részein a JKP párttagságának nagy hányadát tették ki, akiknek jelentős része azonban már a háború első éveiben elpusztult. A későbbi kísérletek, hogy a kisebbségek tagjait, különösen a németeket és a magyarokat nagyobb számban nyerjék meg a népfelszabadító mozgalomban való részvételre, kevés eredménnyel jártak. A partizánmozgalom vezetése azonban nem hagyott fel e törekvésével, bár a későbbi felhívásokból már egyre inkább kihallatszott a kollektív büntetéssel való fenyegetés is mindazok számára, akik „szláv vérrel szennyezték be kezüket".

Ez összhangban volt a partizánmozgalom vezetésében is jelen lévő ellentétes áramlatokkal. A JKP Központi Bizottságának Politikai Irodája 1943 októberében tette közzé, hogy a népfelszabadító mozgalom a délszlávok (beleértve a bolgárokat is) föderációjáért harcol. Ezzel egyértelműen kifejezésre juttatta a mozgalom (pán)szláv jellegét. A partizánmozgalom *ad hoc* parlamentje, az AVNOJ, 1943. november 29–30-án megtartott második ülésén, Jajcéban határozatot fogadott el, hogy a jövendő Jugoszlávia föderatív alapokon nyugvó állam lesz, amely *biztosítja valamennyi délszláv nemzet egyenjogúságát és a nemzeti kisebbségek jogait.* Közvetlenül ezt követően Rodoljub Čolaković, az AVNOJ titkára meglátogatta a szlovén népfelszabadító bizottság végrehajtó bizottsága mellett működő tudományos intézetet, és közölte a határozatot, mely szerint a németeket (a magyarokat nem!) a háború után kiűzik az országból. A következő évben is számos alkalommal foglalkoztak a németek elűzésének és kitelepítésének a kérdésével.

Újvidék felé tart a 7. vajdasági partizán brigád, 1944. október 23. (Vajdasági Múzeum)
7th Vojvodina Partisan Brigade on their way to Újvidék (Novi Sad), October 23, 1944 (Museum of Vojvodina)

Katonai közigazgatás a visszafoglalt területeken

1944 októberében elkezdődtek azok a folyamatok, amelyek előrevetítették, mi lesz a német és részben a magyar kisebbség további sorsa. A Vörös Hadsereg és a Népfelszabadító Bizottság Hadseregének egységei október közepéig elfoglalták a Bánátot és a Bácskát. Bánátban a német népcsoportok vezetése részletesen megtervezte a kiürítést, de az utolsó pillanatig nem merte végrehajtani, miután Belgrádból, illetve Berlinből nem érkezett meg a jóváhagyás. Emiatt az ott tartózkodó népi németek 90%-a partizán fennhatóság alá került. Kisszámú német lakossággal együtt a magyarok egy kisebb csoportja is visszavonult, ám a többség, úgy gondolván, hogy nem követett el semmilyen bűnt, sem a szerbek, sem a zsidó lakosság ellen, a helyén maradt. A Bácskában nem voltak tervek a német lakosság kitelepítésére, nehogy megijesszék a magyar hatóságokat, de a terület nyugatabbi fekvése lehetővé tett néhány nap haladékot a távozásra azok számára, akik el akartak menni. A katonai közigazgatás adatai szerint 1944 őszén a Bácskában, Baranyában és a Bánátban mintegy 155 ezer német maradt. (Más források szerint mindössze 100 ezren voltak.) Ezt a különbséget azzal lehet magyarázni, hogy *a kritikus pillanatokban sokan magyarnak vallották magukat,* különösen az értelmiség és a tehetősebb rétegek közül, abban a reményben, hogy könnyebben elkerülhetik a megtorlást.

A Vajdaság Népfelszabadító Bizottságának főparancsnoksága már október 9-én megfosztotta a németeket minden joguktól, hat nappal később pedig a helyi népfelszabadító bizottságoknak elrendelte valamennyi olyan, döntően német-, magyar- és románlakta település összeírását, amelyek segítették a megszállókat. Az új hatalomnak minél sikeresebb és gyorsabb megszilárdítása érdekében e heterogén lakosságú és a háború folytatásához nélkülözhetetlen, gazdag nyersanyagforrásokkal (döntően élelmiszerrel) rendelkező területen, a Bácskában, a Bánátban és Baranyában október 17-én bevezették a katonai közigazgatást Ivan Rukavina tábornokkal az élén. [Vö. erre Gojko Malović tanulmányát e kötetben.] Ennek nem titkolták a szláv karakterét, s deklarált célja volt a megszállás és a kisebbséghez tartozók működése következményeinek

megszüntetése, illetve a terep előkészítése a népfelszabadító bizottságok számára a hatalom átvételére. A kisebbségekkel szemben egy sor korlátozó intézkedést léptettek életbe: például a szabad mozgás, anyanyelvhasználat tilalmát, illetve bevezették a kényszermunkát.

Már az első napokban és még az új hatalom helyi szerveinek létrejötte előtt történtek visszaélések, letartóztatások, rablások és nemi erőszak a kisebbségi közösségek tagjaival szemben. Előfordult a német és a magyar lakosság csoportos és helyenként tömeges kivégzése is. Ezek kivizsgálása még messze nem tekinthető befejezettnek, de a túlélő szemtanúk és a megőrzött források szerint egyértelmű, hogy az elkövetők túlnyomórészt a Népfelszabadító Hadsereg és a Népvédelmi Osztály tagjai közül kerültek ki. Életével fizethetett valaki, ha valamilyen „fasiszta szervezet" tagja volt, ha részt vett a megszálló hatalom közigazgatási apparátusában, rokoni kapcsolatban állt a megszálló katonasággal, elkövetett valamilyen visszaélést a szláv lakossággal szemben, háborús bűnökben marasztalható el, fegyvert vagy katonai felszerelést rejtegetett, de a leszámolásokban szerepet kaphatott a személyes ellenszenv, bosszú, irigység, nyereségvágy is. A visszaemlékezések alapján kitűnik, hogy *a kivégzettek száma nagymértékben függött a helyi viszonyoktól,* a lakosság hangulatától, emberi kapcsolatoktól, vagy egy-egy jobb indulatú jugoszláv, illetve szovjet katonai parancsnoktól.

A kivégzettek számáról

A kivégzettek számáról mind a németek, mind a magyarok esetében nagyon eltérő adatok találhatók a szakirodalomban. Törvényszerű, hogy azok a számok, amelyek először jutnak el a nyilvánossághoz, felnagyítottak – akár az átélt események hatására, akár félelemből vagy propagandisztikus célokból. Az 1960-as évek elején a német kormány által végzett számítások szerint a bosszú első hullámának 5777 népi német esett áldozatul, főleg a Bácskában és a Bánátban. A népi németeknek az 1990-es években végzett számításai szerint ez a szám megközelítette a nyolcezret. Az OZNA nemrégiben megjelentetett adatai szerint a Vajdaságban 1944 őszén *6763 németet végeztek ki.* Az erőszaknak és a bosszúnak e hullámában váltak áldozattá a magyarok is. A velük kapcsolatos számok 5000 és 45 ezer között mozognak. Aleksandar Kasaš a korántsem teljes listák alapján *5000–8000 fő közé teszi a magyar áldozatok számát.* Az OZNA szerint 1776 magyart végeztek ki, de ez semmiképpen sem tekinthető teljesnek.

A magyar és a német, illetve néhány helyen a megbízhatatlannak tekintett román lakosságot is kényszermunkára vitték. Ehhez kapcsolódott a német és részben a magyar lakosság internálása, aminek során regionális és nemzeti eltérések figyelhetők meg. A németeket tekintették a fő bűnösöknek a Bánátban, míg a többi kisebbséget „csak" bűnrészességgel és passzív megfigyeléssel vádolták, ugyanakkor a Bácskában a magyarokat egyformán bűnösnek tartották a németekkel, akikkel azonos büntetést érdemelnek. A német lakosság részleges internálása a Bánátban már a katonai közigazgatás (1944. október) másnapján megindult, míg ugyanez a folyamat a Bácskában csak november derekán kezdődött el. A bácskai magyarok internálása ugyanakkor már október 19-én megkezdődött. Bár eleinte úgy tűnt, hogy a két kisebbség sorsa

azonos vagy legalábbis nagyban hasonló lesz, igen rövid időn belül jelentős különbségek alakultak ki.

Németek a táborokban

A népi németek internálása 1945 derekáig elhúzódott, ekkor a Jugoszlávia területén maradt németek döntő többsége táborba került. Ezután kezdődhetett meg a partizán önkéntesek betelepítése a németek birtokaira, amelyeket az AVNOJ elnökségének 1944. november 21-i határozata alapján kisajátítottak. A táborokba került mintegy 90 ezer-100 ezer németből a Szovjetunió kérésére több ezret szállítottak kényszermunkára a Szovjetunióba, főleg 17–35 év közötti nőket és 15–45 év közötti férfiakat, akik 1949-ig dolgoztak ott igen nehéz körülmények között.

A Jugoszláviában kialakított internálótáborokban embertelen körülmények uralkodtak, fontos azonban megjegyezni, hogy a körülményeket a jugoszláv hatóságok nem szándékosan idézték elő. A visszaemlékezések és az újabb kutatások szerint a szerény lehetőségek határain belül igyekeztek javítani is azokon, ám „odakint" a civil lakosság is nagy nélkülözésben élt.

A népi németek internálását nem a kommunista hatalom genocídiumvágya vezérelte, nem megsemmisíteni akarta őket – ahogy azt a népi német publicisztikában gyakran olvashatjuk –, hanem az *országból való eltávolítás* szándéka. A jugoszláv hatóságok többször fordultak a nagyhatalmakhoz, hogy engedélyezzék a németek kitelepítését, ám miután az általuk megszállt német és ausztriai területeken már túl sok menekült tartózkodott, nem kapták meg az engedélyt, így a németek maradtak a táborokban. Annak érdekében, hogy mégis csökkentsék a táborokban őrzött németek számát, 1946 nyarától enyhítettek az ellenőrzésen, így könnyítve meg a szökést a táborból és az országból. Ezt a politikát folytatták 1947 végéig, amikor döntés született arról, hogy a táborokat feloszlatják és a maradék népi németet fokozatosan integrálják a jugoszláv társadalomba. A változás hátterében egyfelől a németek radikálisan csökkent létszáma állt, másfelől az, hogy a birtokaikra betelepített, úgynevezett kolonisták ekkorra már szilárdan birtokba vették az elkobzott vagyont.

A németeknek ezt követően bányákban, gyárakban és mezőgazdasági birtokokon kellett dolgozniuk, nem hagyhatták el lakhelyüket, de már fizetést kaptak és minden munkavállalói joggal rendelkeztek. E periódus után visszakapták teljes szabadságukat és lehetőséget a társadalomba való beilleszkedésre. Ám az átélt borzalmak és megaláztatások, továbbá az elvett vagyonuk miatt – és mert sokuk rokonsága külföldön élt –, többségükben úgy döntöttek, hogy legálisan külföldre távoznak.

A magyarok sorsa

Az új hatalom első napjaiban úgy tűnt, a magyarok sorsa a németekéhez lesz hasonló. Gyilkosságok mellett a kollektív bosszú is fenyegette őket. A magyarok részére egy nappal később kezdték felállítani a táborokat, mint a németeknek. Azonban a *velük szembeni álláspont nagyon gyorsan megváltozott.* A katonai közigazgatás már 1944. no-

vember 20-án azt tanácsolta az alsóbb szerveknek, hogy a magyarok között különbséget kell tenni attól függően, hogy miként viszonyultak a szláv lakossághoz. A történész Vaso Čubrilović egy memorandumban ekkoriban terjesztette elő még a háború előtt kidolgozott nézeteit a nemzeti kisebbség kiűzésének szükségességéről és módjairól. Úgy vélte, erre a legalkalmasabb idő akkor van, amikor a háború még tart. A magyarok tömegesebb elbocsátása a táborokból 1944 novemberének végén elkezdődött, és december 1-jén Rukavina tábornok elrendelte szabadon engedésüket. Ez azonban a gyakorlatban nem történt meg egyik napról a másikra.

A magyarok rehabilitálása és beilleszkedése az új rendbe számos kitérővel valósult meg. A Sajkás körzet szerb lakossága, amely 1942-ben elszenvedte a „razziát", követelte a teljes magyar lakosság kitelepítését erről a környékről. Emiatt a csúrogi, zsablyai és mozsori magyarokat internálták (az utóbbiakat 1945 áprilisában!). Nem lehet tudni, pontosan mikor engedték őket szabadon, legvalószínűbb, hogy 1945 kora őszén, de az bizonyos, hogy megtiltották nekik a visszatérést korábbi lakhelyükre.

1945-ben a magyar lakosság számának csökkentésére irányuló erőfeszítésekkel párhuzamosan zajlott a magyarok integrálása az új rendszerbe. Egymás után léptek be a JKP-ba, 1945 júliusában megalakult a Magyar Kultúrszövetség, iskolákat nyitottak, egyesek földet kaptak az agrárreform keretében és részt vettek a választásokon is 1945 novemberében. Nincsenek biztos forrásaink arra vonatkozóan, hogy mi váltotta ki ezt a kedvező fordulatot. Feltehetően szerepet játszott benne az a vélekedés, hogy a magyarok kevésbé bűnösek a németeknél, s hogy Magyarország soha nem lehet olyan veszélyes, mint Németország, illetve az a tény is, hogy Magyarország szocialista állam lesz – amit a szovjetek már bejelentettek. Csak miután a lakosság egy részének bosszúvágya teljesült s a kisebbségek száma (főleg a német, de a magyar is) csökkent, társadalmi és gazdasági súlyuk pedig jelentősen meggyengült, kezdte el a JKP a nemzetek „valódi" egyenjogúságán alapuló politikáját. Ez az integrációs folyamat nem volt sem könnyű, sem gyors, s alsóbb szinteken még évek múltán is érezhető volt a bizalmatlanság irányukban.

ZORAN JANJETOVIĆ

The Fate of Minorities at the End of World War II

Hungarians and Germans in Yugoslavia

Hungarians and Germans were among the three most multitudinous minorities in Yugoslavia. They lived scattered on the northern territories in Slovenia, Croatia and Slavonia, in Bačka, Baranja and Banat, and certain groups settled in Bosnia after 1878. After the dissolution of the Austro–Hungarian Dual Monarchy, members of these two nations became minorities by misadventure.

Minority Policy of the South Slavic State

New people in power were filled with vainglorious nationalism and showed no willingness to distinguish significantly between minorities, or between different minority layers. They identified these minorities collectively with all real or unreal grievances that state-forming nations (Serbs, Croatians and Slovenes) suffered in the course of centuries inside the Habsburg monarchy. Because of this, neither the situation of Germans nor that of Hungarians was satisfactory in the period between the two world wars. The situation was especially hard for Germans in Slovenia and Hungarians in Vojvodina, even if this did not differ much from the general European treatment of minorities at the time. Thus, one might not be surprised that members of these two minorities did not develop a loyal attitude towards the new state, that many of them were prone to be influenced by their mother country's propaganda who wished to use them for their own foreign political purposes. In the meantime, Yugoslav authorities were not ready to favour national minorities in important questions, while the weakness of these minorities made them impossible to fight for their causes on their own, so they were confined to turn towards their mother countries. Certain concessions granted by the Yugoslav government to Germany and Hungary in order to ameliorate the relationship during the 1930s and in the early 1940s, being foreign politically forced concessions, only strengthened minorities in their belief of doing the right thing in relying on their mother countries – and it did not increase loyalty towards the state they were living in.

Minorities Siding with the Invading Germans and Hungarians, 1941

This manifested itself when in April 1941, Germany and her allies attacked Yugoslavia. Although a part of both minorities indeed mobilised, most of them sided with the attackers in heart and action. Their armed or unarmed groups took control in multiple

localities before the flight of the Yugoslav army disarming fleeing Yugoslav units and in some places there were armed conflicts as well.

The partitioning of the Yugoslav state led to the partitioning of Hungarian and German minorities, who, because of the all too many regional differences, were just beginning to form unified national groups. Certain German-inhabited areas were attached to Italy where they came from and others were directly attached to the Third Reich – for example those living in Styria. Those in the territory of the Independent State of Yugoslavia were given autonomous status with rights of setting up their own armed units. Hungarians were not granted these rights. Their situation was shadowed by the tense relationship of the NDH and Hungary because of Muraköz (Prekmurje) County. The situation was similar in Bačka and Baranja: with their joining the Volksbund, Germans in the area constituted the most radical members of the Volksbund after Saxons of Transylvania. Germans living in Banat and Serbia were given large-scale personal and collective autonomy, in the meantime they constituted the backbone of the occupying German-controlled administration. The Hungarian minority who lived there had only a second-rate significance: their situation resembled only partially to Bačka Germans as their country was not in the position to set conditions.

Revenge Against Minorities: the Partisans, 1944–1945

Evils done by occupying forces during the war – in some of which minorities had also taken part – led to revenge after the end of the war. Executors of this revenge were partisans led by the Communist Party of Yugoslavia (CPY). First and foremost it had a national tint but it also foreshadowed an internationalist ideology and constituted a more forceful wave of terror that aimed at the elimination of political and class enemies. Paradoxically, it was exactly these internationalists relying on political, ideological and class ideas who raised their voice the most strongly in favour of the "ethnical clean-ups" of minorities.

Such plans popped up already during the last decade of the peace, but until the start of the war they remained at the edge of the political spectrum. However, casualties and losses of the war – including the mass-persecution of Serbs and Slovenes by Hungarians and Ustasha authorities – contributed greatly to this way of solving the minority problem. Independently of Chetniks who dreamed about an ethnically homogeneous Greater Serbia, Slovenes in Slovene-inhabited territories worked out similar plans as a culmination of their century-old national struggle for independence against the Germans. Communist Pan-Slavism, bourgeois nationalism and a desire to avenge war casualties and losses, as well as financial interests of the new authorities (especially in the case of well-to-do Volksbund members) greatly influenced the fate of German and Hungarian minorities during the last phase of the war and in the first months of the peace.

Partisans were the only ones fighting in partitioned Yugoslavia who constituted a multinational group not only by name. Promising a social revolution and national equality, they tried to gain the support of national minorities who, before the war and

in the country's northern territories, made up a significant part of the CPY and many of whom perished during the first years of the war already. Later attempts to gain minorities in great numbers, especially Germans and Hungarians, for the people's liberation movement were unsuccessful. However, the leadership of the partisan movement – though they knew that Germans and Hungarians hardly answered calls for taking part in the people's liberation movement – did not stop attempting to do so, but in their later invitations there was a concealed threat of collective punishment for those who had shed Slavic blood.

This was in accordance with somewhat conflicting tendencies present in the former partisan movement's leadership. The Political Bureau of the Central Committee of the CPY announced in October 1943 that the People's Liberation Movement was fighting for the South-Slav federation (including Bulgarians). With this it made clear the (Pan-) Slav nature of the movement. The *ad hoc* parliament of the partisans, the AVNOJ, held its second session not much later, on 29–30 November 1943 in Jajce, and it made a decision on the future Yugoslavia being a federative state that would provide equality for all South-Slav nations and rights to national minorities. Immediately after this, Rodoljub Čolaković, Secretary of the AVNOJ visited the academic institute operating beside the Executive Committee of the Slovene People's Liberation Movement and announced the decision to expel Germans (but not Hungarians!) from the country after the war. In spite of this, the problem could not be considered as solved, as they were dealing with the question of expelling or relocating Germans in the following year multiple times.

Military Administration on the Re-Occupied Territories

In October 1944, certain processes started that projected the fate of German and to some extent Hungarian minorities. The Red Army and units from the Army of the People's Liberation Front occupied Banat and Bačka until mid-October. In Banat, the leadership of German groups planned the evacuation in detail but dared not do it until the last moment – as no approval came from Belgrade or Berlin. Because of this, 90% of folk Germans living there came under partisan authority. With a small number of Germans, a small group of Hungarians also receded there, but the majority thought that they had not committed crimes against Serbs or Jews so they stayed at home. In Bačka, there were no plans for German relocation lest they frighten Hungarian authorities but the westerly position of the territory enabled a few days' reprieve for those who wished to leave. According to the data of the military administration, in the autumn of 1944, some 155,000 Germans remained in Bačka, Baranja and Banat. Other sources state that only 100,000 remained there. This difference can be explained by the fact that many considered themselves Hungarian at the critical moment, especially members of the intelligentsia and the well-to-do – in the hope of avoiding revenge.

The leadership of the Vojvodina People's Liberation Front deprived Germans of their rights already on 9 October, six days later local people's liberation fronts were ordered to survey all chiefly German, Hungarian and Romanian territories that had

helped occupiers. In order to quickly and successfully solidify the power of new authorities in such a heterogeneous territory – rich in raw materials (primarily food) indispensable for the continuation of the war – military administration was introduced in Bačka, Banat and Baranja on 17 October. It was led by General Ivan Rukavina and had an unconcealed Slav character together with a declared aim of putting an end to occupation and any effects of minority activity, while it also prepared people's liberation committees to take over control. A series of new measures were introduced against minorities: a ban on free moving, a ban of using one's mother tongue etc. and forced labour.

Already in the very first days, before the birth the new authorities' local organisations, there had been abuses, arrests, robberies and sexual abuses against members of minority communities. Groups and sometimes masses of German and Hungarian civilians were executed. The analyses of these executions are by far incomplete, yet surviving eyewitnesses and remaining sources state that these executors were mostly members of the people's liberation army and the people's protection army. It is also clear that one could be murdered for many reasons: for membership of some "fascist organisation", participation in the occupying administration, having a relative in the occupying army, abuse against Slav citizens, participation in war crimes, possession of weapons, hiding parts of military equipment, while personal grudge, revenge, envy and lust for profit could also play parts. According to reminiscences, the number of executed people depended much on local relationships, the mood of citizens, human relationships and on the good humour of Yugoslav or Soviet military commanders.

On the Number of Persons Executed

As it is frequent in similar cases, the number of the executed are different in books both on Hungarians and Germans. Obviously, the first numbers that became public were over-exaggerated, either because of the experience or out of fear and propaganda. At the beginning of the sixties, the German government estimated 5,777 folk German victims during the first wave of the revenge, especially in Bačka and Banat. According to the data of folk Germans in the nineties, this number approximated 8,000. Recently published data of the OZNA state that in Vojvodina, in the autumn of 1944, there were 6,763 German victims. Hungarians also fell victim in the same wave of execution and revenge. Their numbers are somewhere between 5,000 and 45,000. Kasaš Alexandar estimates the number of Hungarian victims around 5,000–8,000, based on far from complete lists. According to the above data of the OZNA, 1,776 Hungarians were executed, but this list cannot be regarded as complete.

As mentioned above, Hungarian, German and at some places, distrusted Romanian citizens were taken for forced labour. The relocation of German and to some extent, Hungarian citizens had lot to do with this; regional and national discrepancies can be observed. In Banat, Germans were considered the main culprits and other minorities were only charged with complicity and passive observance; in Bačka,

Hungarians were considered just as guilty as Germans, deserving equal punishment. The partial relocation of Germans started already on the first day of the military administration in Banat, but in Bačka it only began in mid-November. The relocation of Bačka Hungarians started, too, on 19 October. In the beginning it seemed that the fate of the two minorities would be very similar but they were soon differentiated which caused radical changes within a short time.

Germans

The relocation of folk Germans lasted until mid-1945, during which period most Germans still in Yugoslav territories were sent to camps. When this was finished, authorities could start the relocation of partisan volunteers into estates of Germans, confiscated in accordance with the 21 November 1944 decision of the AVNOJ's presidency. Out of 90,000–100,000 Germans who were sent to these camps, many thousands were transported to the Soviet Union to do forced labour upon the Soviet Union's request, especially women between 17 and 35 years of age and men between 15 and 45 – they had been working there until 1949 under harsh circumstances.

The conditions were terrible and inhuman in Yugoslav internment camps, however, it is important to note that these conditions were not made by Yugoslav authorities on purpose or aggravated by them. Based on reminiscences and on the latest research, even if very modestly, they tried to ameliorate these circumstances. But civilians still lived under terrible conditions and hardships were enormous "over there", too.

The relocation of folk Germans was not carried out because of the communist authorities' desire for genocide, they did not want to eliminate Germans – as it is often cited in folk German books –, they wanted to banish them from the country. Yugoslav authorities asked European powers multiple times to allow German relocation but the number of refugees was too high in occupied German and Austrian territories so they did not allow it and Germans remained in camps. From the summer of 1946, Yugoslav authorities, in order to reduce the number of Germans in camps nonetheless, loosened the grip of control and made it easier for Germans to escape from camps and from the country as well. This policy lasted until the end of 1947, when a decision was made to dissolve camps and integrate remaining folk Germans gradually into the Yugoslav society. Behind this was the radically reduced number of Germans and also the fact that colonists relocated into once German-owned estates already took firm possession of confiscated property, moreover, it also became clear that there was no possibility of German relocation.

From then on, they were to work at factories and agricultural areas, they could not leave their home, but received wages and had all rights of employees. After this, they were returned their total freedom and an opportunity to integrate into society. However, because of the terrible experiences and humiliations, that they did not get back their property and that most of their relatives lived abroad, the majority of them decided to legally emigrate.

Hungarians

In the first days of the new administration, it seemed that the fate of Hungarians would be similar to that of the Germans. Besides being murdered, they were threatened by a collective revenge. Only one day after the setting up of German camps, camps for Hungarians were introduced as well. However, their treatment changed very soon. Already on 20 November 1944, the military administration advised their inferiors to distinguish between Hungarians based on how they had treated Slav citizens. However, historian Vaso Čubrilović devised a memorandum designed already before the war on the necessity of the expulsion of national minorities and its methods. He opined that the most suitable time would be during the war. The mass-dismissal of Hungarians from camps started at the end of November 1944, and on 1 December, General Rukavina ordered the release of Hungarians from camps. Yet, all this did not happen at once in practice.

The rehabilitation and integration of Hungarians into a new order had taken numerous by-pass roads. Serb inhabitants of the Šajkaška region who underwent the "razzia" in 1942, demanded the relocation of their entire Hungarian population from that territory. Because of this, Hungarians of Csúrog (Čurug), Zsablja (Žabalj) and Mozsor (Mošorin) were relocated – Mozsor Hungarians only in April 1945. We cannot exactly know when they were released, the most probable time is the early autumn of 1945, but one thing is sure: they were forbidden to return to their former home.

In 1945, parallel to efforts of decreasing the number of Hungarians, there was also an integration of Hungarians into the new system. Hungarians joined the CPY one after the other, and in July 1945, a Hungarian Cultural Association was formed, schools were opened, some Hungarians received lands during the agrarian reform and could participate in the November elections of 1945. We have no solid sources on why this favourable change happened. Possibly, there were supposition that could play important parts: that Hungarians were less guilty than Germans, that Hungary could never be as dangerous as Germany, and the fact that Hungary would soon become a socialist country as announced by the Soviets. Only after a desire for revenge was done by some citizens and after the number of minorities (especially Germans and Hungarians) decreased together with their social authority, started a policy of the CPY that was based on the real equality of nations. This integration process was not easy, nor was it fast and in lower layers it still bore a certain distrust, despite the honest desire of the Yugoslav political elite to realise the absolute aim of national equality.

STEFAN TROEBST

Helyreállítható-e a multietnikus társadalom?

A jugoszláviai háborúktól a délkelet-európai stabilitási paktumig

Vajon mitől függ, hogy bizonyos nemzeti mozgalmak békés stratégiát folytatnak, míg mások tevékenysége vérfürdőbe és tömeggyilkosságokba torkollik? A társadalomtudományok körében erre a kérdésre alapvetően három elméleti válaszkísérlet létezik. Az első, a modernizáció történeti érveit használó szemlélet szerint a *nacionalizmus és erőszak* ugyanazon érem két oldala. A második felfogás képviselői úgy tartják, hogy az erőszak eszkalációjának lehetősége benne rejlik minden nemzeti-nemzetiségi összeütközésben, de *nem tör törvényszerűen a felszínre.* A harmadik típusú megközelítés szerint elvi megkülönböztetést kell tenni az *erőszakos és erőszakmentes etnikai konfliktusok* között.

Nemzeti mozgalmak és az erőszak

Az elsőként említett iskola egyik legkiemelkedőbb képviselője Lewis Namier brit történész, aki az 1848. évi európai forradalmakról írt, 1946-ban megjelent híres tanulmányában arra mutatott rá, hogy nemzetek nem a szabadságra hivatkozó nagylelkű érvek és ellenérvek hatására szabadulnak fel, egyesülnek vagy hajlanak igába, hanem „vas és vér" által; „a nemzeti mozgalmak eszköze az erőszak".

A társadalomtudományi nacionalizmuskutatás közkeletű megállapítása, hogy a nemzeti államok diadalmenetét Európában és a világon mindenütt erőszak kísérte. Alapkérdésünkre, hogy a multikulturális társadalmak helyreállíthatóak-e, e szemlélet szerint egyértelműen *nem* a válasz; a multikulturális társadalmak modernitás előtti képződmények, amelyeknek a nemzeti elv érvényesülésével visszavonhatatlanul pusztulniuk kell.

Az összetűzések kiterjedtsége

A második iskola az erőszakos etnikai összetűzéseket a konfliktusok kiterjedésének mértékével hozza összefüggésbe, ha a feszültség elér vagy túllép egy bizonyos határt. David Laitin Baszkföld, Katalónia, Ukrajna és Grúzia esetét vizsgálva úgy véli, hogy a *nacionalizmusnak nem önmagában rejlő sajátossága, hogy erőszakos legyen.* „Az erőszak mint eszköz nem történeti vagy kulturális meghatározottságú, megjelenése esetlegesen érvényesülő makroszociológiai vagy ideológiai tényezőkre vezethető vissza." Ha egy helyzet eszkalálódik, azt vissza lehet terelni a normális mederbe. A címben feltett kérdésre tehát az lenne a válasz, hogy egy erőszak által szétrombolt társadalmat az erőszak visszaszorításával helyre lehet állítani.

Erőszak és erőszakmentesség

A harmadik típusú társadalomtudományi iskola az erőszakos és az erőszakmentes etnikai konfliktusokat azonos szinten kezeli, teljesen különböző jellegű összetűzésnek tekintve őket. E felfogás szerint az erőszak nem kísérőjelenség, nem is csak eszköz, hanem *sui generis* társadalmi tény. Peter Waldmann, neves augsburgi szociológus etnikai radikalizmusról írt könyvében kifejti, hogy az erőszak nem egy extrém feszültségi állapot szükségszerű következménye, hanem „a konfliktuskezelés önálló módja, amelynek alkalmazása elsődlegesen az ellenfelek érdekeitől és a rendelkezésre álló forrásaiktól függ".

A konfliktuskezelés e formája különösen olyan, az államhatalmon kívül álló szereplők számára tűnik vonzónak, akik *politikai és materiális eszköz*eiket tekintve lényegesen gyengébbek ellenfelüknél, mint például az UCK (a Koszovói Felszabadítási Hadsereg) 1997 és 1999 között a jugoszláv hadsereggel, a szerb belügyminisztérium különleges egységeivel és a szerb paramilitáris alakulatokkal szemben.

E felfogás szerint tehát az erőszakos etnikai konfliktusok sajátos kategóriát alkotnak, nem csupán az etnikai ellentétek bizonyos fokozatát jelenítik meg. Thomas Scheffler Közel-Kelet-kutató ebben az értelemben alkotta meg az „etnoradikalizmus" és az „etnikai vállalkozó" fogalmát, amellyel arra utal, hogy bizonyos, korlátozottabb erőforrásokkal rendelkező nemzeti mozgalmak vezetői az erőszakban vélik felismerni a megoldás kulcsát, céljaik megvalósítása érdekében. A főkérdésre adandó válasz tehát ebben az esetben az, hogy ahol az „etnoradikalizmus" eszközeivel élnek, ott a multikulturális társadalomra rövid időn belül a visszafordíthatatlanságig menő pusztulás vár.

Saját kutatásaim alapján, amelyeket az egykori Jugoszláviában – Koszovóban és Macedóniában –, illetve a volt Szovjetunióban – a Dnyeszteren Túli Területen, Ga-

Lordan Zafranović Pad Italije (Olaszország bukása, 1981) című filmjének plakátja
Poster of the film of Lordan Zafranović "Pad Italije" (Fall of Italy, 1981) (ratnakronikasplita.com)

Jelenet Vojdrag Berčić Prvi splitski odred (Az első spliti különítmény, 1972) című filmjéből
Scene from the film of Vojdrag Berčić "Prvi splitski odred" (The first Split commando, 1972) (ratnakronikasplita.com)

gauziában és Kárpátalján – végeztem, az erőszakos etnikai konfliktusokra vonatkozó három elmélet közül a legutóbbival értek a leginkább egyet. Etnikai konfliktusok során nem egyszerűen „fellép" az erőszak, hanem az egyik vagy több érintett fél részéről *célzottan alkalmazzák.*

A Koszovó-konfliktus

Az aszimmetrikus Koszovó-konfliktus példája jól mutatja a különféle „etnikai vállalkozók" működését célcsoportjuk polarizálása, radikalizálása és mozgósítása érdekében. A koszovói válság az 1980-as évek kezdetétől vált akuttá és 1998-ban érte el forráspontját.

Koszovó esetében *nemzeti-nemzetiségi hátterű területi konfliktusról* beszélhetünk, amely 1913-ban a terület Szerbia által történt bekebelezésével kezdődött és az I., majd a II. világháború során folytatódott. Multietnikus társadalom egyfajta szerb–albán szimbiózis értelmében itt soha nem létezett – eltekintve néhány „szigettől", mint például Prizren városa, amelyre a hosszú török hódoltság nyomta rá bélyegét. Koszovóban mindazonáltal nemcsak háborúskodás, terror és nacionalista gyűlöletbeszéd hatotta át évtizedekig a szemben álló feleket, hanem „személyre szabott" etnikai, kulturális és vallási sérelmeket is okoztak egymásnak, illetve ilyenek áldozatának tüntették fel magukat.

Propagandisztikusan felnagyított/eltorzított cselekmények már 1998–1999 előtt is jellemzőek voltak, de ezek a háború során még inkább teret nyertek. A kollektív trauma ma már mindkét oldalon olyan mélyen gyökeredzik, hogy sem a maradni akaró vagy tudó szerbek (az elmenekültekről és elüldözöttekről nem is beszélve), sem az albánok nem tudják elképzelni az 1980 előtti, relatív erőszakmentes egymás mellett éléshez való visszatérést.

„Internet-generáció"

Nem szabad alábecsülni a koszovói albán társadalom sajátos strukturáltságát, amely hatással lehet a további fejleményekre. A koszovói albán népesség körében *meghaladja a 60%-ot a 25 évesnél fiatalabbak aránya;* ez Európában a legkiemelkedőbb érték. A „Tito-generáció" – a 40 év felettiek, akiket személyes, szakmai és politikai tapasztalataik leginkább a második Jugoszláviához kötnek, és a szövetségi államra nem csak negatív emlékekkel gondolnak – lassan kiöregszik. A meghatározó korosztály jelenleg a 25 és 40 év közöttieké, ez az „élmény-" vagy „UCK-generáció". A 25 év alattiak alkotják azt az „elveszett generációt", amelynek tagjai 1990 és 1998 között a koszovói albán „árnyékállam" párhuzamos iskolarendszerében vagy emigránsgyermekként valamely nyugat-európai ország tanintézményében nyilvánvalóan töredékes, de elsődlegesen gyakorlatorientált és a változások következtében csak mérsékelten átpolitizált képzésben részesültek. Ezt a korosztályt akár „internet-generációnak" is lehetne nevezni, amelyhez hasonlót Macedóniában, Montenegróban, Szerbiában és részben Albániában is felfedezhetünk.

Erőszak és emlékezete

Az újabban Koszovóban tapasztalható kedvező tendenciák mellett az egykori Jugoszlávia területén vannak olyan régiók, ahol a konfliktusfenntartó erőszak továbbra is egyfajta jelentőséggel bír, elsősorban a horvátországi Kelet-Szlavónia és Krajina korábban szerbek lakta területein. Ezzel ellentétben más, szintén multietnikus körzetekben, mint a Vajdaságban, Nyugat-Macedóniában vagy Dél-Montenegróban nem rombolták szét háborúk az interetnikus kapcsolati hálókat. Azonban ezeken a helyeken is felbukkant az elmúlt években itt-ott az etnikai indíttatású erőszak, ami azt mutatja, hogy bizonyos szereplők legalábbis fontolgatják a konfliktuskezelés e módjának alkalmazását.

Ma már a múlt örökségének szokás tartani a partizánmítosznak mint a titói Jugoszlávia alapítási legendájának évtizedeken át nyúló ébrentartását. Ez a mítosz nagymértékben az (etnikai) *erőszak emlékezetére* támaszkodott. Különösen nagy nevelő jelentőséggel bírtak ebből a szempontból az úgynevezett partizánfilmek. Jószerint valamennyi egész estét betöltő partizánfilm Dávid és Góliát harcát mesélte el, és a közepe táján tartalmazott egy részt, amelyben a kommunista főszereplők ellenségeik kezére jutnak, akik katonai titkok kicsikarása érdekében szörnyen megkínozzák őket. Míg a „Jugoszlávián kívüli" – német, bolgár, magyar, olasz – verőlegényeket e jelenetekben rendszerint brutálisnak, de ostobának ábrázolták, addig a „belföldi", tehát csetnik, usztasa vagy bosnyák belső ellenséget kegyetlenül fortélyos vonásokkal ruházták fel.

Az erőszakközpontú megközelítést jól illusztrálja a jugoszláv filmipar egy késői, de annál kifejezőbb terméke, Lordan Zafranović horvát rendező 1979-ben bemutatott „Megszállás 26 képben" című alkotása. A cselekmény egyszerű: egy csoport „vad" – tehát nem a Pavelić vezette horvát állam kötelékébe tartozó – usztasa egy vöröskeresztes busszal járja az országot és részben válogatás nélkül, részben célzottan számukra ellenszenves személyeket – főként kommunistákat, demokratákat, cigányokat, musz-

limokat, zsidókat vagy szerbeket – rángatnak a buszba, ahol megkínozzák és megölik őket. A film lényegében csak a felszínen hordozza a korban megkövetelt politikai mondanivalót, tehát hogy az usztasa rezsim antikommunista, rasszista, törvénytelen és bűnöző volt, valamint azt a bújtatott „etnikai" üzenetet, hogy Horvátországban a nem horvátok jobb, ha kitérnek a horvátok útjából. Igazából sokkal hangsúlyosabb annak az ábrázolása, hogy milyen sok és változatos módon lehet egy embert a leghétköznapibb tárgyakkal megkínozni és megölni. Úgy tűnik, mintha az lenne a film célja, hogy tudat alatt közvetítse: megfelelő politikai keretfeltételek mellett a kínzás és a gyilkolás egyfajta könnyen elsajátítható mesterség.

A gyilkolás mestersége – filmen és a valóságban

Ez a kifejezetten gyakorlatias megközelítésmód felveti a kérdést: mi az ilyen filmek értelme? Eltérően a hagyományos horrorfilmektől, ahol a cél az ember ősi borzongási vágyának kielégítése, itt a *technikai ismeretközvetítés* áll a középpontban. A közkeletű megállapítást felidézve, miszerint abban a társadalomban, ahol sok fegyver van forgalomban, gyakran lőnek, mintegy párhuzamosan felbukkan egy olyan társadalomnak a képe, ahol a kínzási és ölési technikák a mindennapi tudás részei.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a megfigyelések kizárólag a titói Jugoszláviára vonatkoznak és nincs közük sem a „tömegmészárlási tradíció" elméletéhez a Balkánon, amelyet egyes német történészek hangoztatnak, sem valamiféle hősies-erőszakos közhagyományhoz a Nyugat-Balkánon, amelyről bizonyos osztrák szociálantropológusok beszélnek. Véleményem szerint a jugoszláv iskolákban, médiában és a kultúrában az 1950-es évektől az 1970-es évekig az ideológia örve alatt az *erőszak gyakorlati alkalmazásának széles körű propagálása* folyt. A kérdés, hogy ez a tudás szerepet játszott-e az erőszakos cselekmények valóságos kivitelezésekor, nehezen megválaszolható. Mivel a környező balkáni államokban szerencsés módon nem került sor erőszakos etnikai konfliktusokra, nincs összehasonlítási alapunk.

Soknemzetiségű társadalom helyreállítása?

Az egykori Jugoszlávia háború sújtotta területein az elmúlt években jelentős lépésekre került sor a multietnikus társadalmi viszonyok helyreállításának érdekében, nemzetközi együttműködésben. Példaként említhető a délkelet-európai stabilitási paktum keretei között létrehozott úgynevezett „Task Force 1", amely az Európa Tanács és Szlovénia irányítása alatt az emberi jogok és a nemzeti kisebbségek ügyével foglalkozik. E szervezet életre hívott egy különleges delegációt, amelyet nyolc politikus, nemzetközi hivatalnok és tudós – köztük e sorok szerzője – alkot. A szóban forgó bizottság feladata először is egy jelentés elkészítése volt, amely az egykori Jugoszlávia és a szomszédos államok interetnikai viszonyait tárgyalta. A jelentés helyszíni szemlék és tárgyalások alapján feltárta azokat a „pozitív intézkedéseket" és „pozitív fejleményeket", amelyek adott esetben a multietnikus társadalmi rend megőrzése vagy helyreállítása érdekében történtek, valamint ajánlásokat fogalmazott meg.

A legfontosabb javaslat a *„demokratikus állampolgárság"* bevezetésére vonatkozott. Ennek lényege, hogy a bizottság véleménye szerint az olyan statikus jellegű fogalmak, mint „nemzetállam", „névadó nemzet", „nemzeti kisebbség vagy kisebbségek" a hozzájuk kapcsolódó jogi szabályozási mechanizmusokkal együtt elveszítették kizárólagos létjogosultságukat. Ehelyett célszerűbb lenne a „demokratikus állampolgárság" dinamikus koncepciójának alkalmazása, amelynek értelmében az etnikai hovatartozás kategóriája – hasonlóan a vallási hovatartozáshoz – az állampolgár személyes ügyének tekintendő. A jelentés konkrét intézkedéseket javasol a koncepció népszerűsítésének céljából, mindenekelőtt egy széles körű felvilágosító kampány elindítását Délkelet-Európa országaiban, amely elsősorban civil, nem kormányzati szervezetekre támaszkodik.

*

Amennyiben a címben feltett kérdésre – a multietnikus társadalom helyreállítására vonatkozóan – egyáltalán pozitív válasz adható, a siker záloga a *civiltársadalmi projektek megvalósíthatósága,* és ezen az úton még számos akadály tornyosul. Válaszunk az alapkérdésre ennek fényében inkább a következő lenne: a háború és erőszak által szétrombolt multietnikus társadalmat *nem lehet helyreállítani,* kedvező feltételek megléte esetén is legfeljebb *újraépíteni lehet,* éspedig hosszú távon. Ez szükségszerűen egy – vagy több – generációváltást igényel, kitartást és mindenekelőtt az anyagi források biztosítását. Amennyiben a feltételek kedvezőtlenül alakulnak – például ott, ahol „etnikai vállalkozók" az erőszakot mint végső eszközt vetették be –, kudarccal kell számolni. Ott pedig, ahol multietnikus társadalom a háború és az erőszak alkalmazása előtt sem létezett, nincs esély arra, hogy újat hozzanak létre.

STEFAN TROEBST

Multiethnic Society Be Restored?

From the Wars in Yugoslavia to the Stability Pact for South Eastern Europe

How come that certain national movements are peaceful while others pursue bloody strategies which end up in bloodbaths and mass murders? Social sciences have essentially given three theoretical answers to this question. According to the first theory that uses historical arguments of modernisation, *nationalism and violence* are merely two sides of the same coin.

The second theory states that a possibility of the escalation of violence resides in all national-nationality conflicts, *but it does not necessarily come to the surface.* The third approach makes a theoretical distinction between violent and non-violent ethnic conflicts.

National Movements and Violence

An outstanding representative of the first school is the British historian Lewis Namier who described the 1848 revolutions in Europe in a famous essay published in 1946 where he argued that nations are not liberated, united or subdued by noble arguments and counter-arguments pleading liberty, but by "blood and iron"; "the means of national movements is violence".

A common statement of sociological nationalism research is that violence was incidental to the triumph of national states in Europe and all around the world. To our main question, whether multicultural societies can be restored, this school answers with a clear *no*; multicultural societies are formations before modernity and they must perish irrevocably with the emergence of the national principle.

The Extension of Conflicts

The second school correlates violent ethnic conflicts with the rate of the conflicts' extension, when the tension reaches or exceeds a certain limit. David Laitin examined the cases of Basque Country, Catalonia, Ukraine and Georgia and opined that *nationalism is not violent in itself.*

"Violence as a means is not historically or culturally defined, its appearance can be traced back to incidental macro-social or ideological factors." If a situation is escalated, it can be driven back to its normal state of affairs. Thus, the second answer to the title is that a society destroyed by violence can be restored by rolling violence back.

Violence and Non-violence

The third type of sociological school treats violent and non-violent ethnic conflicts on the same level, regarding them as conflicts of completely different nature. This conception argues that violence is not an accompaniment, not merely a means, but *sui generis* a creature of society. Peter Waldmann, the renowned sociologist from Augsburg, in his book about ethnic radicalism elaborates on violence not being an imperative consequence of an extreme status of tension but "a separate method of conflict management, the application of which depends first and foremost on the interests of opponents and the resources available".

This method of conflict management is especially attractive for players outside of state power who are substantially weaker than their opponents considering *their political and material means*, for instance the UCK (Kosovo Libeartion Army) between 1997 and 1999 against the Yugoslav Army, the special forces of the Serb Interior Ministry and Serb paramilitary units.

Therefore, the perception is that violent ethnic conflicts constitute a specific category and they do not only depict a specific stage of ethnic conflicts. It was in this connection that Middle-East scholar Thomas Scheffler created the concepts of "ethnoradicalism" and "ethnic variable" with which he describes leaders of national movements imbued only with certain limited resources who aspire to find a solution in violence in the realisation of their aims. The answer given to the main question here is the following: where the means of "ethnoradicalism" are used, multicultural society is soon to face its irreversible destruction.

I carried out my own research in former Yugoslavia – Kosovo, Macedonia – and in the former Soviet Union – Transnistria, Gagauzia and Transcarpathia – and out of the three theories on violent ethnic conflicts I agree the most with the third one. In the course of ethnic conflicts, violence does not merely "arise" but is *directly used* by one or more parties concerned.

The Kosovo Conflict

The example of the asymmetrical Kosovo conflict shows very well the operation of various "ethnic entrepreneurs" in order to polarise, radicalise and mobilise their target audience. The Kosovo crisis became acute from the early 1980s and reached its boiling point in 1998. In the case of Kosovo, we can talk about a territorial conflict with a national-nationality background which started with the annexation of the territory by Serbia in 1913 and continued in the First and Second World Wars. In the sense of a Serb–Albanian symbiosis, there has never been a multiethnic society in the territory – apart from a few "islands" like the city of Prizren, bearing the marks of lengthy Ottoman occupation. Nevertheless, in Kosovo, not only warfare, terror and nationalist hate speech impregnated people for decades but they also caused "personalised" ethnical, cultural, religious grievances to each other and represented as victims of such actions.

Events over-exaggerated and distorted by propaganda were frequent before 1998–1999, too, but they gained even more space during the war. Collective trauma is

so deeply rooted on both sides that neither Serbs who are willing to or able to stay (not to mention those who fled or were banished), nor Albanians can imagine a return to the pre-1980, relatively non-violent co-existence.

"The Internet Generation"

We should not underestimate the special structure of Kosovo Albanian society, something that might influence the subsequent course of events. Within Kosovo Albanian population, *the percentage of those younger than 25 exceeds 60%;* the highest number in the whole of Europe. The "Tito generation" is slowly getting old – these are people above forty who, on bases of personal, academic and political experience are connected to the second Yugoslavia and who do not merely think about the allied state with negative feelings.

The dominant age-group at the moment is of those between 25 and 40, the "experience generation" or "UCK generation". Those under 25 are the "lost generation" whose members received education between 1990 and 1998 in the parallel school system of the Kosovo Albanian "shadow state" or as emigrant children in some Western European school where their education was obviously fragmented but mostly practically-oriented, and due to changes, only moderately politicised. This generation can also be referred to as the "Internet generation", having its counterparts in Macedonia, Montenegro, Serbia and partially in Albania.

Violence and Its Memory

Besides favourable tendencies in Kosovo lately, there exist regions in the territory of former Yugoslavia where conflict-retaining violence still has a significance – mainly in Eastern Slavonia and Krajina of Croatia where Serbs used to live. Unlike in other, multiethnic regions, like Vojvodina, Western Macedonia or Southern Montenegro where interethnic networks of relationship were not destroyed by the wars. Yet, even in these places, in the past few years, violence induced by ethnic status popped up here and there, which shows that at least certain people are considering to use this method of conflict management.

Today, we usually consider it a heritage of the past to keep awake the myth of partisans as a founding legend of Tito's Yugoslavia for lengthy decades. This myth was mostly based on the *memory of (ethnic) violence.* So-called partisan films had an especially great educational significance from this point of view. Practically almost all full-length partisan films recounted the battle of David and Goliath and contained an episode in the middle of the film where communist main characters are captured by their opponents who then torture them horribly, trying to beguile military secrets out of them. While those "extra-Yugoslav" characters who bludgeoned them – Germans, Bulgarians, Hungarians, Italians – were usually depicted as brutal and imbecile, "domestic" characters, that is, Chetniks, Ustashe or Bosnian SS-opponents were cruel but cunning figures.

This violence-centred approach is well illustrated by a late but all the more emphatic product of the Yugoslav film industry, a 1979 film of the Croatian director Lordan Zafranoviå: "Occupation in 26 Images". The plot is simple: a group of "wild" Ustashe – not belonging to the Croatian state led by Pavelić – are driving around the country in a Red Cross bus, and partly indiscriminately, partly aimed at the disliked – mostly communists, democrats, Romas, Muslims, Jews or Serbs –, they drag these people into the bus where they torture and kill them. The film basically carries the compulsory political message of the era on the surface, that is, the Ustasha regime was anti-Communist, racist, illegal and criminal, and the implicit ethnic message that non-Croatians are better off if they keep out of the way of Croatians in Croatia. And yet, much more emphatically depicted are the various ways to torture and kill a man – with everyday tools. It seems that the aim of the film is to subconsciously convey the message that within suitable political frames, torture and killing are crafts easily mastered.

The Art of Murder – On Film and In Reality

This really practical approach poses the question: what is the point of such films? Contrary to traditional horror films where the aim is the satisfaction of man's ancient desire to be thrilled, here a *technological spread of knowledge* is at the centre. To cite the well-known sentence: many shots are fired in a society in which weapons are circulated, and almost parallel to it, there is an image of a society where torture and killing techniques are part of everyday knowledge.

We must emphasise though, that these observations are solely valid for Tito's Yugoslavia and have nothing to do with the theory of "mass murder tradition" in the Balkans voiced by certain German historians, nothing to do with some heroic-violent public tradition in the Western Balkans argued by certain Austrian social anthropologists. My opinion is that in Yugoslav schools, media and culture from the 1950s to the 1970s, there had been *a wide propaganda for practical violence* under the cover of ideology. The question, whether this knowledge played a part in executing violent actions in reality, is hard to answer. In the surrounding Balkan states there had been no violent ethnic conflicts – fortunately – so we have no bases for comparison.

The Restoration of a Multinational Society?

In the wartime territory of former Yugoslavia, there had been significant steps in the past few years to restore relations of a multiethnic society and international co-operation. The so-called "Task Force 1" within the framework of the Stability Pact for South Eastern Europe can be mentioned as an example, which deals with human rights and national minorities under the guidance of the Council of Europe and Slovenia. This organisation formed a special delegation of eight politicians, international officials and scholars – among them the author of these lines. The first task of the committee was to prepare a report discussing the interethnic relations of former Yugoslavia and its

neighbouring states. On the bases of local inspections and trials, the report revealed "positive measures" and "positive developments" that had happened to keep order or to restore multiethnic society, and then it formulated recommendations.

A highly important task was the introduction of "*democratic nationality*". According to the opinion of the committee, static notions like "nation state", "naming nation", "national minority or minorities" and legal regulation mechanisms connected to these lost their obligate grounds. Instead, it would be more practical to use the dynamic concept of "democratic nationality" which suggests that the category of ethnic status – similarly to a religious status – is the citizen's own personal matter. The report recommends concrete measures to popularise the concept, first of all, a widespread enlightening campaign in South Eastern European countries, based mainly on civil, non-governmental organisations.

*

If at all a positive answer can be given to the question posed in the title about the restoration of a multiethnic society, the key to success is *the viability of projects of civil society*, and there are still great many obstacles in its way. Our answer to the main question in the light of this would rather be the following: a multiethnic society destroyed by war and violence *cannot be restored*, even in favourable circumstances *it can only be rebuilt*, and only in long-term. This requires of force a change of one or two generations and perseverance, but first of all the provision of resources. If conditions are unfavourable – for example, if "ethnic entrepreneurs" use violence as a final means – we must account for a failure. And where there had been no multiethnic society before the period of war and violence, there is no chance of creating a new multiethnic society.

FORRÓ LAJOS

A 183-as fond

Kutatási lehetőségek a Vajdasági Levéltárban

A Vajdasági Levéltár kutatható anyagai között több fond is tanúskodik az 1944–1945-ben elkövetett magyarellenes atrocitásokról, egyúttal korképet adva a titói éra korai szakaszáról. A 183-as fond tartalma azokba a bűncselekményekbe enged bepillantást, amelyet Tito partizánjai követtek el Vajdaság-szerte. A fond neve: Megszállók és Támogatóik Bűntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság. A benne található iratok többségéről kevesen írtak eddig. Csupán néhány kutató – közöttük Aleksandar Kasaš – kapott bepillantást a dokumentumokba, illetve néhány szerb nyelvű könyv – többek között Vlado Njegovan munkái – tartalmazza a feljelentések alapján háborús bűnössé nyilvánított személyek névsorát, az eredeti dokumentumokat. Ezeket az iratokat azonban

Nyilvántartó karton magyar áldozatról.
„Presudjen" – ítélet nélkül kivégezve
Registration card of a Hungarian victim.
"Presudjen" – executed without sentence
Vajdasági Levéltár (Archive of Vojvodina)

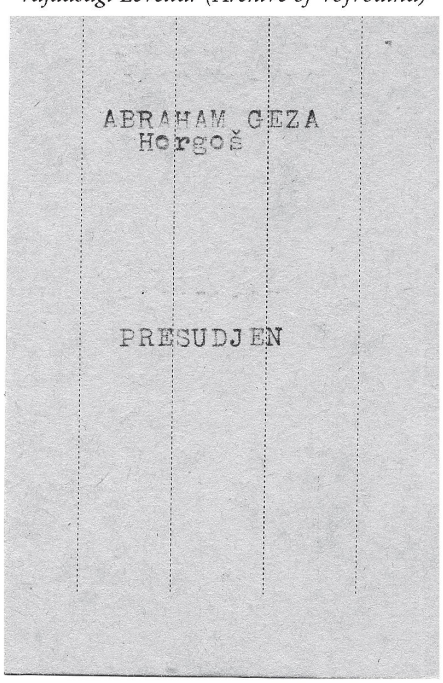
ABRAHAM GEZA
Horgoš

PRESUDJEN

Nyilvántartó karton magyar áldozatról.
„Narodni neprijatelj" – népellenség
Registration card of a Hungarian victim.
"Narodni neprijatelj" – enemy of the people
Vajdasági Levéltár (Archive of Vojvodina)

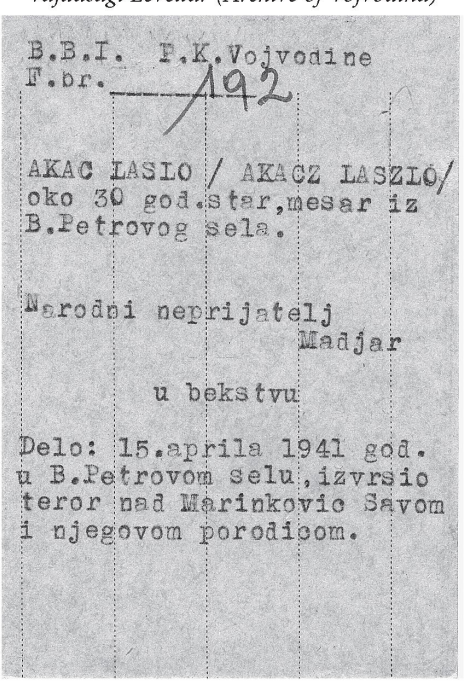
B.B.I. F.K.Vojvodine
F.br. 192

AKAC LASLO / AKACZ LASZLO/
oko 30 god.star,mesar iz
B.Petrovog sela.

Narodni neprijatelj
Madjar

u bekstvu

Delo: 15.aprila 1941 god.
u B.Petrovom selu,izvrsio
teror nad Marinkovic Savom
i njegovom porodicom.

sajnos forráskritika nélkül veszik át a szerzők, azt sugallva ezzel, hogy mindenki háborús bűnös, akit ezzel 1944 végén, 1945 elején megvádoltak.

Irattípusok

A fond tartalmazza a háborús bűnöket vizsgáló bizottságok iratait, melyek a történészek számára jelenleg kutathatóak. A dokumentumok között az újvidéki háborús bűnöket vizsgáló bizottság iratai mellett a régió településének az anyaga is – többkevesebb hiánnyal – megtalálható. A fond iratanyagában emellett számos helységgel kapcsolatban olvashatók a *likvidáltakról készített lajstromok.* Óriási hiányosságként meg kell azonban említeni, hogy az Újvidéken likvidált személyek névsora nincs meg. Hasonló a helyzet más településekkel is.

A névsorok mellett egyéb érdekes/értékes iratok is vannak. Ilyenek például a *háborús bűnösség kérdésével foglalkozó iratok.* A dokumentumokat vizsgálva kimondható, hogy a háborús bűnök megállapítása hasonlóképpen folyt az egész régióban. A háborús bűnöket vizsgáló bizottság szinte minden délvidéki településen gyűjtötte a feljelentéseket, ami alapján „háborús bűnössé" vagy a nép ellenségévé nyilvánítottak helyi lakosokat. A 183-as fond egy jelentős részét ezek az iratok képezik. Településekre lebontva a feljelentések döntő többsége megtalálható, a hiányzók egy része elveszett, más része pedig egyéb iratokhoz csatolva lelhető fel a kutatások során (például a határozatok, bírósági ítéletek iratcsomagjában).

Feljelentések – utólag

Átvizsgálva Magyarkanizsa és Martonos települések dokumentumait, megállapítható, hogy a feljelentések sokszor minden alap nélkül íródtak. Martonoson például 1944. december 6. és 1945. november 5. között a lakosság részéről összesen 843 feljelentés érkezett a háborús bűnöket vizsgáló bizottsághoz. (Ez a lakosság számához viszonyítva igen magas szám. A településnek az 1948. évi adatok szerint 3361 lakosa volt, míg Magyarkanizsának – ahol a feljelentések száma 538 – ugyanekkor 11 139 fő.)

A feljelentettek között számos olyan martonosi van, akit már előzőleg, 1944. november 21-én kivégeztek. Az iratok valóságtartalma ennek tükrében erősen megkérdőjelezhető, hiszen az *ítélet megelőzte a feljelentést.* Tragikus iróniára adhat okot, hogy 1944. december 10-én egy helyi rendőr esetében a feljelentéshez mellékelték, hogy ügyét a szabadkai katonai bíróság elé utalják további intézkedésre. A nevezett rendőrt azonban már 19 napja kivégezték. Mivel az említett iratok a kivégzések után íródtak, elképzelhető, hogy *bizonyos személyek ellen csupán azért történt feljelentés, hogy a már elkövetett gyilkosságokat megindokolják.*

„L" = likvidált

A martonosi feljelentések iratkezeléséhez képest kaotikus a magyarkanizsai. Itt az említett 538 feljelentést iktatták. A 176. feljelentésig a számozás nem időrendi sorrendben

történik. Az első sorszámú 1944. december 8-i keltezésű, a második 1944. október 22-i, a harmadik 1944. december 12-i, és így tovább. Dátum szerint az első két feljelentés Kanizsán 1944. október 19-én történt (13. és 14. sorszámú). Két helyi magyar feljelentése történt ekkor: Cseszkó Istváné és Remete Péteré. Közülük Cseszkó neve szerepel a Magyarkanizsán kivégzettek listáján. Dátum szerint az utolsó feljelentést (511.) Magyarkanizsán 1944. szeptember 18-án adták le. Megállapítható Magyarkanizsával kapcsolatban is, hogy a likvidált személyek elleni feljelentések *döntő többsége* a gyilkosságok után történt. A kutatások több helyen is igazolják, hogy a likvidálások megelőzték a feljelentéseket. A likvidálást követően feljelentett áldozatok feljelentési formanyomtatványán a jelenlegi tartózkodási helyként az „L" jelzés van megadva. Az „L" jelzés jelenti a likvidáltakat – ez több iratban visszaköszön.

Érdekes ezzel kapcsolatos dokumentum az a levelezés, amelyben a martonosi háborús bűnöket vizsgáló bizottság tájékoztatja a zentai Községi Statisztikai Tanácsot, hogy nincs minden kivégzettre (az iratban itt is „L" betűvel jelölik az úgynevezett „Likvidirani" személyeket) feljelentés a birtokukban; ezeket a személyeket valószínűleg az OZNA-nál jelentették fel. Igazán meglepő a válasz: a kivégzetteket úgyis háborús bűnösnek nyilvánították, és ezért amennyiben nincs rájuk feljelentés, akkor azzal nem kell foglalkozni, mert az ügyük ezzel lezárult. *Az irat gyakorlatilag elismeri, hogy a kivégzettek egy részére vonatkozóan nincs is feljelentés!*

Bűncsoportok

A feljelentések formanyomtatványa maga is kordokumentum. A korabeli partizán-iratkezelés nem ismeri a gyanúsított fogalmát, a nyomtatványokon a beírandó nevek elé a

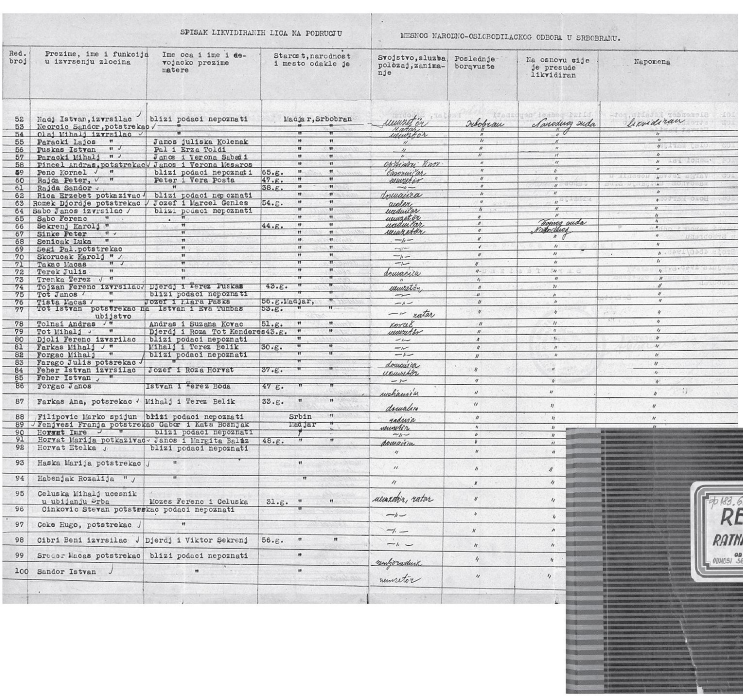

SPISAK LIKVIDIRANIH LICA NA PODRUCJU

MJESNOG NARODNO-OSLOBODILACKOG ODBORA U SRBOBRANU.

Red. broj	Prezime, ime i funkcija u izvrsenju zlocina	Ime oca i ime i djevojacko prezime matere	Starost, narodnost i mesto odakle je	Svojstvo, sluzba, polozaj, zanimanje	Poslednje boravista	Na osnovu cije je presude likvidiran	Napomena
52	Nadj Istvan, izvrsilac /	blizi podaci nepoznati	Madjar, Srbobran	ustaski fin	Srbobran	Zavicajna sud	likvidiran
53	Horonic Sandor, potstrekac /	" "	" "	ustaski	"	"	"
54	Nadj Mihalj, izvrsilac /	" "	" "	ustaski	"	"	"
55	Farkas Lajos "	Janos i Julika Kolenak	" "	"	"	"	"
56	Farkas Istvan " /	Pal i Erzs Voldi	" "	"	"	"	"
57	Farkas Mihalj " /	Janos i Verona Babadi	" "	"	"	"	"
58	Fincel andras, potstrekac /	Janos i Verona Ilcsarov	" "	ustaski fin	"	"	"
59	Peno Sovrel / "	blizi podaci nepoznati	55.g. " "	ustaski	"	"	"
60	Rajda Peter, v "	Peter i Vera Posta	47.g. " "	ustaski	"	"	"
61	Rajda Sandor "	" "	30.g. " "	"	"	"	"
62	Nica Srebet potsmisljac /	blizi podaci nepoznati	" "	komunista	"	"	"
63	Nonac Djorje potstrekac /	Josef i Karol Gerles	54.g. " "	ustas	"	"	"
64	Sabo Janos izvrsilac /	bliz. podaci nepoznati	" "	ustaski	"	"	"
65	Sabo Ferenc "	" "	" "	ustaski	"	"	"
66	Sekerej Karolj "	" "	44.g. " "	ustaski	"	Zavicajni sud Srbobran	"
67	Sinas Peter " /	" "	" "	ustaski	"	"	"
68	Sentmek Imre "	" "	" "	—"—	"	"	"
69	Segi Pal, potstrekac	"	" "	—"—	"	"	"
70	Skovresk Karolj " /	"	" "	—"—	"	"	"
71	Tamas Lucas " /	"	" "	komunista	"	"	"
72	Terek Julis "	"	" "	komunista	"	"	"
73	Trenka Ferenc / "	"	" "	—"—	"	"	"
74	Toljak Ferenc izvrsilac /	Djerdj i Verka Furkas	42.g. " "	ustaski	"	"	"
75	Tot Janos / "	blizi podaci nepoznati	" "	—"—	"	"	"
76	Tisla Lucas / "	Josef i Ilona Furka	56.g. Madjar, "	—"—	"	"	"
77	Tot Istvan potstrekac iz ablistvo	Istvan i Eva Tunkes	50.g. " "	—"— zatvor	"	"	"
78	Tolnai Andras / "	Andras i Suzana Kovac	51.g. " "	ustaski	"	"	"
79	Tot Mihalj / "	Djerdj i Rosa Tot Kenderes	43.g. " "	ustaski	"	"	"
80	Ujsaszi Ferenc izvrsilac	blizi podaci nepoznati	" "	—"—	"	"	"
81	Farkas Mihalj / "	Mihalj i Vera Belik	30.g. " "	—"—	"	"	"
82	Forgac Mihalj "	blizi podaci nepoznati	" "	—"—	"	"	"
83	Forgac Julis potstrekac /	" "	" "	komunista	"	"	"
84	Feher Istvan izvrsilac /	Josef i Rosa Horvat	37.g. " "	ustaski	"	"	"
85	Feher Istvan "	" "	" "	—"—	"	"	"
86	Forgac Janos	Istvan i Vera Roda	47 g. " "	ustaski	"	"	"
87	Farkas Ana, potstrekac /	Mihalj i Vera Belik	33.g. " "	ustaski	"	"	"
88	Filipovic Marko spijun	blizi podaci nepoznati	Srbin "	ustaski	"	"	"
89	Josipovi Marija potstrekac	Gabor i Kata Nemcsik	madjar "	ustaski	"	"	"
90	Horvat Imre "	bliz podaci nepoznati	" "	—"—	"	"	"
91	Horvat Marija potsklonitel	Janos i Marija Bulj	48.g. " "	komunista	"	"	"
92	Horvat Stoika J	bliz podaci nepoznati	"	"	"	"	"
93	Hasku Marija potstrekac J	"	"	"	"	"	"
94	Hubenjak Rosalija " J	"	"	"	"	"	"
95	Celuska Mihalj ucesnik u ubijanju Srba	Koves Ferenc i Celuska	51.g. " "	ustaski, zatvor	"	"	"
96	Olaskova Stevan potstrekac	bliz podaci nepoznati	"	—"—	"	"	"
97	Coke Hugo, potstrekac J	"		—"—	"	"	"
98	Cibri Beni izvrsilac J	Djerdj i Viktor Sekrenj	56.g. " "	—"—	"	"	"
99	Srecko Rosa potstrekac	bliz podaci nepoznati	"	nepismena	"	"	"
100	Sandor Istvan J	"	"	ustaski	"	"	"

A szenttamási kivégzettek névsora, a háromból a második oldalról, 1945. július 11. – A Háborús Bűnösök Regiszterkönyve, az első kötet borítója
The second page of the three pages of the name list of the executed Hungarians in Szenttamás (Srbobran), 11 July, 1945.
The cover of the first volume of the Registry Book of War Criminals (Archive of Vojvodina)

bűnöző (zločinac) szó kerül, mintegy megelőlegezve azt, hogy akit feljelentenek, biztosan bűnös is.

A bizottság a következő bűncsoportokra osztotta a vélt vagy valós bűnöket: 1. *Bevonulás* (Ulazak) – A magyar hadsereg bevonulása során a helyi magyar lakosság által elkövetett bűnök; 2. *Hadsereg* (Armija) – A magyar hadsereg által elkövetett bűntények; 3. *Razzia* (Racija) – Az Újvidéken és környékén 1942-ben elkövetett bűnök; 4. *Táborok* (Logori) – A különböző táborokban elkövetett bűnök; 5. *Erőszakos mozgósítás* (Prisilno mobilisanje) – A katonai mozgósítás során elkövetett bűnök; 6. *Kényszermunka* (Prisilni rad) – A kényszermunka során elkövetett bűntények; 7. *Kitelepítés* (Iseljivanje) – A kitelepítéssel kapcsolatos bűntények; 8. *Vagyon elleni bűncselekmények* (Protiv imovine). Aki az említett bűncsoport valamelyikébe nem fért bele, de valami miatt bűnösnek ítélték, az a *népellenségek* listájára került.

A bizottságok tevékenysége

A feljelentések begyűjtését követően a helyi bizottság összeállította a háborús bűnösnek vélt személyek bűncsoportokba sorolt *névsorát* és megküldte a felsőbb szerv számára, Martonos és Kanizsa esetében Zentára. A háborús bűnöket vizsgáló bizottság a feljelentések mellett kihallgatásokat végzett, tanúvallomásokat gyűjtött, exhumálásokat végzett (az 1941–1944 közötti időszakban kivégzett – többnyire szerb – áldozatokat exhumálták), számba vett minden olyan eseményt, amely a szláv lakosság ellen irányult, összegyűjtötte – olykor hatalmas túlzásokkal – az 1941–1944 közötti áldozatok névsorát, átvizsgálta a magyar közigazgatás hátramaradt iratait, összegyűjtötte a magyar éra évei alatt tartott ünnepségek – így a bevonulás kapcsán rendezett – képanyagát és beazonosította a rajta szereplő személyeket, pártlisták után kutatott, számba vette a megrongált kulturális értékeket stb.

Az átvizsgálás után elkészült egy új névsor – amelyre a helyi listához viszonyítva új nevek kerültek fel, illetve tűntek el. Esetünkben az anyag Zentáról Szabadkára került, majd az előbbihez hasonló tortúra után Újvidékre. Érdekes, hogy néhány martonosi likvidált esetében hiányzik a feljelentés, ők a későbbiek során felsőbb szinteken (Szabadka, Újvidék) mégis feltűnnek a listán, nemegyszer képtelen – olykor sablonszerű – vádakkal illetve. Több likvidált személy esetében pedig felsőbb szinteken sor kerül a vádak/bűnök feltupírozására, hogy az eredeti – többnyire jelentéktelen – feljelentések mellett igazolást találjanak a népirtásra.

Az említett ügymenet során azoknál a személyeknél, akiknél szükségesnek találták, további nyomozást indítottak tanúk kihallgatásával. Úgynevezett zapisnikok, vagyis *jegyzőkönyvek* készültek, amelyek a feljelentett polgárok tetteit vizsgálják részletesebben. Jellemző, hogy ezekben a jegyzőkönyvekben nem található meg minden feljelentett neve, annál lényegesen kevesebb személyt érint.

A következő iratanyag az úgynevezett F-odluka, vagyis a *határozatok*. Ezekben az iratokban a jegyzőkönyvekre hivatkozva gyakorlatilag háborús bűnössé nyilvánítanak embereket. Itt is jellemző, hogy nem minden jegyzőkönyvben említett név mellett van határozat. A továbbiakban vannak, akiket a határozatok értelmében bíróság elé állíta-

nak, vagy a távollétükben – sok esetben a likvidálásukat követően – indítanak ellenük *eljárást*. Ezek egy jelentős részénél nem születik bírósági határozat, hanem egyszerűen ezen a ponton leáll az ügy. Néhány esetben születnek csak *ítéletek,* sokszor azonban a tárgyalás anyaga nem hozzáférhető, csupán az ítélet áll rendelkezésre, illetve sok esetben csak egy hivatkozás az adott személy elítélésére.

Bűn nélkül

A listákra került helyi magyarok döntő többsége nem követett el olyan bűnt, ami miatt halálbüntetés járt volna. Ezt bizonyítja, hogy akiket a feljelentettek közül a vérengzés napjaiban nem sikerült megtalálni, azokat később nem vonták felelősségre, vagy csupán néhány hónap, esetleg néhány év börtönbüntetést kaptak. Az iratok között megtalálhatóak azok a jelentések, amelyek tartalmazzák a *likvidált személyek névsorát*. Ezekből a jelentésekből sok és sokféle van, a partizán-iratkezelés kezdeti szakaszára jellemző rendezetlenséggel, sok elírással, tárgyi tévedéssel. Valószínűleg nem az utókor számára készültek, hanem alapot szolgáltattak a meggyilkoltak vagyonának elkobzására.

A vagyon szerepe

A magyarok elleni atrocitásoknak legfőképpen *etnikai* alapjai vannak, ellentétben a szláv lakosság elleni atrocitásokkal, ahol inkább *ideológiai* alap játszott közre. A hasonlóság abban mutatkozik, hogy mindkét esetben a háborús bűnössé nyilvánított személyek vagyonára szívesen tette a kezét a partizánhatalom, tekintet nélkül a nemzeti hovatartozásra. Srdan Cvetković kutatásaiból tudjuk, hogy Vajdaságban a népellenségnek minősített szerb népesség is súlyos retorziókon (kivégzések, vagyonelkobzások) ment keresztül. Ez történt a magyar lakosság esetében is. A magyar haderővel elmenekült polgárok javait azonnal, majd sok esetben a likvidáltak vagyonát is elkobozták. Vannak azonban olyan esetek is – például Martonos –, ahol a likvidált falusiak vagyonára is megkezdődött a vagyonelkobzási eljárás, de akinek volt hozzátartozója (felesége, gyermeke), azoknál ezt később megszüntették és „csak" az ingó vagyonukat vesztették el, amit a megtorlás napjaiban egyszerűen elvettek tőlük. (Meg kell jegyeznünk, hogy más helységekben viszont teljes vagyonelkobzásra ítélték a likvidáltakat és hozzátartozóikat.) Csúrog és Zsablya lakosságát *kollektíven háborús bűnössé nyilvánították,* ami teljes vagyonelkobzással járt együtt. Itt kell említést tennünk arról a levélváltásról, amelyben a Zentai Statisztikai Hivatal tájékoztatást kér a Szabadkai Háborús Bűnöket Vizsgáló Bizottságtól: a vagyonösszeírást a likvidált személyeknél is alkalmazni kell, vagy csak azoknál, akiket a bíróság elítélt? Ez az irat is egyértelművé teszi, hogy az áldozatok nagy részét bírósági ítélet nélkül likvidálták.

Egy példa: Adorján

Hasonló, de ettől talán még konkrétabb bizonyítékot szolgáltat a következő irat. Átvizsgálva a Vajdasági Levéltár Adorjánra vonatkozó iratanyagát, sikerült megtalálni

azt az ítéletet, amely kétségkívül egyedinek mondható az egész térségben. A korábbi – főként oral history módszerével végzett – kutatások említették a faluval kapcsolatban, hogy az adorjáni népirtást végzők közül többeket elítéltek.

Az irat egy részletének fordítása:

„Kelt 1945. március 12-én

Ítélet a jugoszláv nép nevében!

Oluški Aleksandar népfelszabadító mozgalom ellensége, Kanizsán, rögtön a felszabadulás után képmutató módon beépült a mozgalomba és visszaélt a kanizsai népi rendőrség egyik vezetőjének bizalmával. Adorján átvizsgálásakor rábeszélte Nikola Radakovićot és Svetozar Kneževićet, hogy megjátszva egy fegyveres támadást, azt a látszatot keltsék, mintha a faluból valaki Radakovićra támadt volna. Ezután elfogtak 50 magyart a helységből, akiket a Tisza mellett fasiszta módon kivégeztek.

A katonai bíróság Oluški Aleksandart golyó általi halálra és teljes vagyonelkobzásra, Nikola Radakovićot egy év, Svetozar Kneževićet pedig hat hónap kényszermunkára ítéli."

Ez a dokumentum tulajdonképpen 66 évvel ezelőtt kimondta, hogy az adorjáni embereket mindenféle ítélet nélkül, törvénytelenül likvidálták 1944. október 31-én. Az adorjáni áldozatok az irat szerint sem lehetnek semmiképpen háborús bűnösök, hanem inkább a háború ártatlan áldozatai.

Megbízható információ az ítéletek végrehajtásáról nincs. A zentai járási népbíróság 1945. október 15-én érdeklődik a kanizsai helyi népbizottságtól, hogy Aleksandar Oluškit az illetékes hatóság valóban kivégezte-e, illetve ha nem, akkor nevezett hol tartózkodik. A Kanizsáról érkezett jelentés szerint a helyi népbizottság előtt ismeretlen ifjabb Aleksandar Oluški tartózkodási helye. Csupán azt tudják, hogy nevezett szerepelt februárban nyilvános plakátokon mint halálraítélt, de hogy az ítéletet végrehajtották-e, arról nincs tudomásuk.

A Vajdasági Levéltár 183-as számú fondja 82.5 iratfolyóméterből áll (549 doboz rendezett, 24 doboz rendezetlen irat, 79 könyv). Ezen iratok átvizsgálása a kutatók részéről még nem fejeződött be. A további kutatások során új adatok kerülhetnek elő.

LAJOS FORRÓ

Fond 183

Research Possibilities in the Vojvodina Archives

Amongst researchable documents of the Vojvodina Archives several fonds elaborate on 1944–1945 anti-Hungarian atrocities, also depicting the early Tito era. The contents of Fond 183 give insight into crimes committed by the partisans of Tito throughout Vojvodina. The name of the fond is: The Committee of Vojvodina for Inquiries into Crimes of Invaders and their Supporters. Most of the documents included are not yet written about. Only some researchers – among others Aleksandar Kasaš – were allowed to look into these documents, and some Serb-language books – among others the works of Vlado Njegovan – include the list of names of war criminals based on denunciation, the original documents. Unfortunately, these documents are taken over with no source criticism whatsoever by authors, suggesting that every person accused at the end of 1944 and in the beginning of 1945 is a war criminal.

Document Types

The fond contains documents of committees responsible for inquiries into war crimes, the ones currently researchable by historians. Among these documents, besides those of the committee for inquiries into the Novi Sad (Újvidék) war crimes, one can find materials on the localities of the region, too – more or less completely. Also, in the case of several localities, the fond includes *lists of the liquidated.* But it should be mentioned as a grand incompleteness that we do not have the list of people liquidated in Novi Sad. As it is the case with some other localities.

Besides the lists, there are other interesting/valuable documents. Such as documents dealing with *war crimes.* After the examination of these documents, it can be stated that the designation of war crimes was similarly conducted in the whole region. The committee for the inquiry of war crimes had been gathering denunciations in almost all localities of the Southern Territories, based on which they designated locals as "war criminals" or enemies of the people. A significant part of Fond 183 is made up of these documents. Divided into localities, the majority of denunciations are preserved, part of the missing ones are lost, another part of them is attached to other documents which could be found during research (for instance, in the groups of documents on decisions and sentences).

Denunciations – Posteriorly

Going through documents of the localities of Kanjiža (Magyarkanizsa) and Martonoš (Martonos), it can be stated that in many instances, denunciations were written without due cause. For example, in Martonoš, between 6 December 1944 and 5

November 1945, altogether 843 denunciations were submitted by citizens to the war crimes committee. (This is a rather high number compared to the number of citizens. The locality had 3,361 inhabitants according to the data of 1948; Kanjiža had 11,139 inhabitants in the same year, with a denunciation number of 538.)

Amongst the accused there are many inhabitants of Martonoš who had already been executed on 21 November 1944. Thus, the truth of the documents can be questioned because *the sentence preceded the denunciation.* One instance of tragic irony is a case on 10 December 1944, when a local gendarme was denounced but it was attached to his denunciation that his case be referred to a court martial of Subotica (Szabadka) for further inquiries. But this gendarme had already been executed 19 days before. As the above-mentioned documents were written *after* the executions, it is conceivable that *some people were merely denounced so as to justify executions already carried out.*

"L" = Liquidated

Compared to the handling of documents of Martonoš, the ones of Kanjiža are chaotic. Here the above-mentioned 538 denunciations were registered. Until the 176th denunciation, the numbering is not chronological. Denunciation Number One is dated 8 December 1944, the second is dated 22 October 1944, the third for 12 December 1944 and so on. Chronologically, the first two denunciations in Kanjiža happened on 19 October 1944 (Numbers 13 and 14). Two local denunciations of Hungarians happened at that time: that of István Cseszkó and Péter Remete. From these two, Cseszkó's name appears on the list of people executed in Kanjiža. Chronologically, the last denunciation (Number 511) happened in Kanjiža on 18 September 1944. It can be stated for Kanjiža, too, that the *majority* of denunciations against liquidated persons were submitted after the executions. Research proves it in several cases that liquidations preceded denunciations. Victims denounced *after* being liquidated have the letter "L" on their denunciation forms in the field of "present residence". The letter "L" meant the liquidated – it appears so in many documents.

In this connection, an interesting document is a correspondence in which the war crimes committee of Martonoš informs the Local Statistics Council of Senta (Zenta) that they do not have denunciations for all executed persons (in the document, again, the letter "L" refers to the so-called "Likvidirani"); probably these people were denounced by the Department of National Security (OZNA). The answer is really surprising: the executed were designated as war criminals nonetheless, and if they have no denunciations for them, the authorities should not bother because their trials are already closed. *This letter practically confesses that a part of the executed are not even denounced!*

Crime Types

The denunciation form is in itself a special document of the era. The partisan handling of documents in the era does not know the notion "suspect", before each name, there

is the word "criminal" (zločinac) on the forms, as if to advance that the one accused is definitely a criminal.

The committee divided putative or real crimes into the following categories: 1. *Marching in* (Ulazak) – Crimes committed during the arrival of the Hungarian army by local Hungarians; 2. *Army* (Armija) – Crimes committed by the Hungarian army; 3. *Clean-up* (Racija) – Crimes committed in and around Novi Sad in 1942; 4. *Camps* (Logori) – Crimes committed in various camps; 5. *Forceful mobilisation* (Prisilno mobilisanje) – Crimes committed during the military mobilisation; 6. *Forced labour* (Prisilni rad) – Crimes committed during forced labour; 7. *Relocation* (Iseljivanje) – Crimes committed relating to relocations; 8. *Crimes against property* (Protiv imovine). Those who did not fit into the above categories but were nevertheless denounced were placed on the list of the *enemies of the people*.

Activities of the Committees

Following the collection of denunciations, the local committee compiled a *list of names* of people considered war criminals according to the above crime categories and sent the list to a higher-level institution, in the case of Martonoš and Kanjiža, it was Senta (Zenta). Besides denunciations, the war crimes committee was also responsible for hearings, collecting testimonies, exhumations (of mostly Serbian victims executed in the 1941–1944 period), surveying every event organised against the Slav population, collecting – sometimes with over-exaggerations – the list of victims from the 1941–1944 period, examining documents that remained from the era of Hungarian administration, collecting images of celebrations from the Hungarian era – including celebrations of the arrival and marching in of the army –, identifying every person on those photographs, searching for party membership lists, surveying damaged cultural representations etc.

They compiled a fresh list of names after the above examination – in which there were new names added and old names erased based on comparison to local party membership lists. In our case, the material was removed from Senta to Subotica, and after similar hardships, to Novi Sad. Interestingly, the denunciation is missing for some liquidated people of Martonoš, but these people appear in higher-level lists (of Subotica, of Novi Sad), accused with more often than not incredible crimes – often stereotypical. In the case of many liquidated people, on higher-levels there is an over-exaggeration of crimes and accusations, so that besides the original – mostly insignificant – denunciations the massacres could be proved.

During the above-mentioned process, in certain cases, they considered it necessary to start further investigations with hearing witnesses. *Zapisnik*s, that is, *minutes* were made in which they examined actions of denounced citizens in more detail. Characteristically, these minutes did not include the names of all who were denounced, they deal with a part of them.

The next group of documents is the *F-odluka* (*decisions*). These documents, by referring to minutes, practically designate people as war criminals. It is characteristic

of these documents, too, that not all names mentioned in the minutes have decisions attached to them. And there are also people who are brought to justice by decisions, or *are proceeded against* in their absence – or in many cases, after their liquidation. In most of these cases, no decision is made, but the case stops at a certain phase. *Sentences* were rarely passed, but oftentimes the material of the trial is not available and we only know about the sentence itself, or usually, merely a reference to someone being sentenced.

No Crimes Committed

The majority of local Hungarians on these lists did not commit crimes to be punished by death sentence. It is proved by the fact that the denounced people who could not be found in the days of the massacres, were not held responsible later, or were only sentenced to months or a few years in prison.

Reports among these documents contain *the lists of names of the liquidated.* These reports are numerous and varied, very characteristic of the early, disordered stage of partisan handling of documents, with many errors in typography and in facts. Perhaps they were not created for posterity but to lay down bases for the confiscation of the property of those executed.

The Role of Wealth

Atrocities against Hungarians were most often *ethnically* based, as opposed to atrocities against Slavs when these were *ideologically* based. One similarity is that in both cases, properties of the people designated as war criminals were keenly confiscated by partisan authorities, regardless of their nationality. We know from the research of *Srđan Cvetković* that Serbians designated as enemies of the people in Vojvodina also received serious punishments (executions, confiscations).

This is what happened to Hungarian inhabitants. Properties of citizens fleeing with the Hungarian army were immediately confiscated, and in many cases, properties of those liquidated were also taken. However, in certain situations – e.g. in Martonoš – they also started the confiscation process for properties of liquidated villagers; but for those who had relatives (wives, children) this process was annulled, and they "only" lost their personal properties, simply taken from them in the days of retribution. (It should be mentioned that in other localities, properties of the liquidated and their relatives were entirely confiscated.) Citizens of Čurug (Csúrog) and Žabalj (Zsablya) *were collectively designated as war criminals* which brought about the complete confiscation of property.

In this connection we should mention a correspondence in which the Statistics Office of Senta asks for information from the Committee for the Inquiry of War Crimes of Subotica: should property conscriptions be applied for liquidated people or only for those who were sentenced by the court? This document, too, makes it obvious, that the majority of the victims were liquidated without judicial sentence.

An Example: Adorjan

A similar, but perhaps slightly more specific proof is given by the following document. Having examined the documents of the Archives of Vojvodina on the locality of Adorjan (Adorján), we stumbled upon a sentence undoubtedly unique in the entire region. Previous research, mostly done via oral history, mentioned in connection with the village that many people were sentenced by court from among those who carried out massacres in Adorjan.

Here is the translation of an excerpt from this document:

"12 March 1945

Sentence in the name of the Yugoslav People!

In Kanjiža, Aleksandar Oluški, enemy of the people's liberation movement, has infiltrated hypocritically into the movement immediately after the liberation and abused the trust of a leader of the people's gendarmerie of Kanjiža. When looking over Adorjan, he persuaded Nikola Radaković and Svetozar Knežević to pretend to carry out an armed attack and suggest that someone from the village attacked Radaković. After this, 50 Hungarians were captured from the locality and executed in a fascist way by the bank of the Tisa River.

The court martial sentenced Aleksandar Oluški to death, to be executed by a firing squad and his property was confiscated, Nikola Radaković was sentenced to one year of forced labour, Svetozar Knežević to six months of forced labour."

In fact, this document had already stated 66 years ago that inhabitants of Adorjan were liquidated without sentence, illegally on 31 October 1944. According to this document, too, victims in the village of Adorjan could not have been war criminals – they were innocent victims of the war.

We do not have trusted information on the execution of these sentences. On 15 October 1945, the People's District Court of Senta asked the local People's Committee of Kanjiža whether Aleksandar Oluški was indeed executed by the authorities, and if not, where this said person could be found. The report from Kanjiža stated that the People's Committee did not know the whereabouts of Aleksandar Oluški Junior. They only knew that the said person appeared on public placards of February as condemned, but they had no knowledge of the execution being carried out.

Fond 183 of the Archives of Vojvodina is 82.5 shelf metres (549 boxes are ordered, 24 are not yet ordered and 79 books). The analysis of these documents by researchers has not finished. Further research may reveal new data.

TELEKI JÚLIA

Magyar holokauszt

A csúrogi magyarok meghurcoltatása

Mit is jelent csúrogi magyarnak lenni? Ebben a két szóban benne van az özvegység, az árvaság, a megaláztatás, a meghurcoltatás, a száműzetés.

Sokat hallottunk az 1942-es hideg napokról, annál kevesebbet az 1944-es véres megtorlásokról. Éppen ezért most röviden a túlélők szemével szeretnék rámutatni a megtorlások kegyetlen időszakára.

1944 őszén Vajdaság-szerte végigsöpört a bosszú, a nemzetgyűlölet. Csúrogot sem kerülte el, sőt talán itt tetőzött.

1944 októberében bejöttek a partizánok, és október végén összeszedték az életerős magyar férfiak többségét, a helybeli szerb lakosok segítségével. Két hét megaláztatás és kínzás után kivégezték őket.

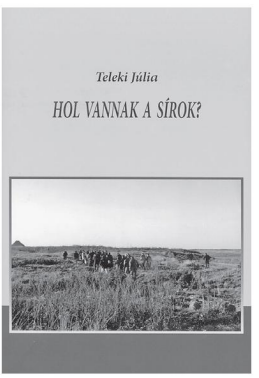

Teleki Júlia könyvének borítója
The cover of Júlia Teleki's book

Tíz hónapos voltam, mikor elvitték édesapámat. Soha többé nem jött vissza. Kivégezték. – Én soha nem mondhattam azt a kedves meleg szót, hogy Édesapám. Hiányát egész életemen keresztül érzem.

Két hétig a nővérem hordta neki az ebédet a többi magyar gyerekkel együtt, mivel az asszonyoknak kocsival, lóval dolgozni kellett a szerb gazdáknál, persze térítés nélkül.

Mikor a nővérem utoljára vitte az ebédet, azt mondták neki, hogy – apád már nem éhes.

Látta, amint kocsik hagyják el a községháza udvarát, a kocsikról a halott emberek keze, lába lógott. A kocsik aljából csorgott a vér. A nővérem akkor 13 éves volt. A szörnyű látvány élete végéig kísérte. A halottakat a falu szélén lévő sintérgödörben, azaz dögtemetőben földelték el. Ezzel is megalázták őket. A halotthordók vallomása szerint körülbelül 3000 magyart temettek ott el. Ugyanis odahordták a környékből is a kivégzett magyarokat. Természetesen pontos adatokat a kivégzettekről nem tudunk, csakis a szemtanúk vallomására számíthatunk.

Sajnos a bosszú[vágy], a nemzetgyűlölet túl nagy volt. Egyre többször hallatszott a falubeli szerbek körében, hogy nem akarnak a magyarokkal együtt élni. 1945. január 23-án Tito beleegyezésével kiűzték otthonukból a csúrogi magyarokat.

A reggeli órákban bejött hozzánk egy szerb fiú puskával a kezében és arra kényszerített bennünket, hogy öt perc alatt hagyjuk el a házat, mert különben mindannyiunkat lelövöldöz. Édesanyám nem akart menni. – Lőj le minket is – mondta. Akkor

a testvéreim elkezdtek sírni, hogy – anya, gyerünk, gyerünk – mondták. A bátyám befogta a lovakat, édesanyám a kocsira pakolt, amit tudott, ruhaneműt és élelmet, mivel már arra nem volt ideje, hogy minket is felöltöztessen, pokrócba csavart és úgy rakott a kocsira. Én egyéves voltam, az egyik nővérem 4, a bátyám 11 és az idősebb nővérem 13 éves volt. Elindultunk kocsival, azonban két sarok után lezavartak a kocsiról és a kocsit elhajtották, és mi ott maradtunk élelem és meleg ruha nélkül. Az utcákból kis batyukkal a kezükben ballagtak a megrémült magyarok, főleg öregek, asszonyok és gyerekek, utánuk puskával a partizánok. A piactérre terelték a népet. Itt mindent elszedtek tőlük. Pénzt, iratokat, ékszereket. Aki nem adta a fülbevalóját, annak kitépték a füléből. Délután négy óráig várták a sorsuk beteljesülését a megalázott magyarok. – Tiszába velük – mondták többen is a szerb járókelők közül, akik mindenféle szitkokat szórtak a megrémült, átfázott emberekre.

Már esteledett, mikor az átfázott, megrémült magyarokat elindították Járek felé.

A kisbabás családok egy részét tehervagonba rakták, a többiek pedig gyalog indultak el.

Nagyon hideg volt. Térdig ért a hó és mínusz 20 fok alatt volt a hőmérséklet. Aki nem tudott menni, azt puskatussal verték. Az asszonyok és a gyerekek sírtak. A könnycsepp ráfagyott az arcukra. Sokuknak megfagyott a lába. Az első áldozat Járek felé egy három hónapos kisbaba volt, aki megfagyott az édesanyja karján.

A Zsablyán áthaladó megdermedt, elcsigázott menetet a zsablyai szerb lakosok leköpdösték, megdobálták és halált kiáltottak rájuk. A magyar lakosok pedig könnyes szemmel nézték őket, és pokrócokat adtak a megdermedt embereknek, nem gondolva azt, hogy egy hét múlva ugyanez a sors vár rájuk is.

Másnap hajnalban ért a meggyötört, átfázott menet Járekra. Csúrog és Járek között 33 kilométer van. Ezen a hosszú úton kellett átszenvedniük a térdig érő hóban.

A csúrogi kis emlékmű, az előzőleg felállított és ledöntött emlékmű darabjaival, 2006
The little monument in Csúrog (Čurug), with the pieces of the previously erected and broken monument, 2006

Járek német falu volt, előzőleg elűzték a németeket, majd a faluban koncentrációs tábort létesítettek a partizánok.

Itt 25-30 embert raktak egy szobába, nem nézve azt, hogy a családtagok együtt vannak-e.

A szobákban szalma volt leterítve, tele tetvekkel. Másnap mindenki megalázva, szégyenkezve, vakaródzott a tetvektől, a partizánok pedig nevették. Egy hét után megérkeztek a zsablyai magyarok, akik elmondták, hogy Csúrogon a szerb lakosok kifosztották a magyar házakat. Majd tavasszal megérkeztek az otthonukból kiűzött mozsori magyarok is.

Keserű sors várt a tábor lakóira. Kukoricát daráltak, azt főzték só nélkül, és azzal etették az embereket, mint az állatokat. Nagyon sokan megbetegedtek és meghaltak, közöttük sok kisgyermek is. Egy partizán nő volt a parancsnok, aki lóháton járt és verte a tábor lakóit, mondván, hogy mindennap legalább száz embernek meg kellene halni, akkor az életben maradottaknak jobb bánásmódban lenne részük.

A halottakat kocsira rakták, volt, aki még élt, mikor elvitték és a német kriptákba dobálták. Mikor a kripták megteltek, a halottakat lerakták a földre, és mésszel leöntötték. A halottakat elkísérni és gyászolni nem volt szabad. A gyász csak a szívekben volt.

A háború után Jugoszlávia Nemzeti Felszabadító Bizottságának adatai szerint a járeki táborban 3632 magyar sínylődött. (Adat dr. Mészáros Sándor „Holttá nyilvánítva" című könyvéből.)

Öt kegyetlen hónap után Járekról Gajdobrára (Szépligetre) hajtottak bennünket. Itt, aki meghalt, már deszkából ládát készítettek, abban temették el. A bánásmód valamivel emberibb volt. Legalábbis a halottak részére.

Végül 1945. szeptember derekán papírral a kezükben szabadon engedték a tábor lakóit.

A papíron az állt, hogy bárhova mehetnek Csúrog, Zsablya és Mozsor kivételével. Ezt a döntést az akkori Vajdasági Képviselőház Elnöksége hozta meg a belügyi szervek javaslatára. (A papír pecséttel és aláírással ellátva.)

Így váltak földönfutókká a meggyötört, megalázott, megkínzott, kifosztott és egy szál ruhában maradt, csontig lesoványodott magyarok. Közöttük az én édesanyám is negyedmagával. A házainkban azóta is mások laknak, a földjeinket mások szántják.

1946 februárjában a zsablyai járási népbíróság döntést hozott, mely kimondta, hogy alkalmazni kell a kimondott kollektív bűnösséget a magyarok felett. Ez a papír is pecséttel, aláírással van ellátva.

Ezzel a döntéssel osztották vagy adták el a magyarok házait és földjeit. Az ingóságaikat már addigra elrabolták, széthúzták.

A kegyetlen poklot túlélő, hontalanná vált magyarok szétszóródtak szerte a világban. Oda mentek, ahova a munkájukért befogadták őket.

Az átélt szörnyűségekre nem emlékezhetek, hisz nagyon kicsi voltam, azonban édesanyám nagyon sokat mesélt róla. Édesapám hiánya és a haláltáborban eltöltött idő, ahol nagyon megbetegedtem, az utolsó kenetet is rám adták, a szegénység, a hontalanság végigkísért egész eddigi életemen. Ezért már gyermekkoromban megértettem, hogy miért nincs apám és miért sírt és dolgozott annyit édesanyám, és miért kell min-

dig másik házban lakni és miért nincs ágyam, mint a másik gyerekeknek. Megértettem, és éreztem, hogy milyen borzasztó nagy igazságtalanság történt velünk.

Később még szomorúbbá tett az a tudat, hogy mást tanítottak az iskolában, és mást az édesanyám.

Azóta sok idő elmúlt. Az ártatlanul kivégzett magyaroknak még a mai napig nincs fejfájuk, a sírhelyüket lassan belepi a szemét, amit a környék lakói hordanak rájuk.

Vártam, hogy a történészek feldolgozzák, mi is történt 1944-ben, de sajnos ezt nem tették. Ezért magam kezdtem kutatni a csúrogi túlélők után, és a vallomásaikat leírtam.

A lelki szemeim előtt, mint egy film, úgy peregnek le édesanyám szavai és a túlélők vallomásai. Beigazolódott, hogy nem mindig az az igazság, amit a győztesek írnak, hanem az, amit a túlélők elmondanak. Bárhol éltek a túlélők, a vallomásuk egy és ugyanaz volt.

1996-ban az összegyűjtött vallomásokból, dokumentumokból könyvet írtam. A címe: „Visszatekintés a múltba". A könyvet a Logosz Könyvkiadó adta ki, amiért nagy hálával tartozok Utasi Jenő atyának és a megboldogult Keszég Károly újságírónak. Ugyanis a Fórum Könyvkiadó nem volt hajlandó kiadni, így a „Napló" című újság Karcsi vezetésével ezt megtette.

1999-ben megjelent a következő könyvem, „Keresem az apám sírját" címmel.

Ebben a könyvben a csúrogi áldozatok mellett felsorolom a zsablyai és a mozsori áldozatok neveit is, persze az adatok nem teljesek.

A többéves küzdelmemnek nem sok eredménye lett. Azonban annyi mindenképpen, hogy a Tartományi Képviselőházban több alkalommal is módomban volt szóvá tenni és követelni, hogy vegyék le rólunk a háborús bűnösség terhét. A Vajdasági Képviselőház ezt meg is tette.

Kimondta, hogy nem ismeri el a kollektív bűnösséget. Mégis úgy érzem, hogy ez nekünk nem elég. Ezt ki kell mondani a Szerb Képviselőháznak is. Minket kiűztek a szülőfalunkból, mindenünket elvették, haláltáborba zártak, apáinkat kivégezték, és mindezekért a szörnyűségekért még senki sem kért bocsánatot.

Nenad Csanak, a Vajdasági Képviselőház elnökének javaslatára alakult egy ankétbizottság a Képviselőházban, melynek az volt a feladata, hogy feldolgozza az 1941-től 1945-ig történő eseményeket. Mint tartományi képviselő a bizottság tagjaként szerettem volna kettéválasztani a háború előtti és a háború utáni időszakot. Ugyanis a háborúban ideológiai alapon történtek a kivégzések, persze nagyon sok ártatlan ember esett akkor is áldozatul. Az úgynevezett felszabadulás után viszont kimondottan nemzeti alapon végezték ki a magyarokat, mindennemű bírósági eljárás nélkül. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a magyarok között nem volt egy bűnös sem, de az összes csúrogi, zsablyai magyar, akit kivégeztek, nem volt bűnös, és azok sem, akiket a haláltáborba zártak.

Azt sem mellékes azonban megjegyezni, hogy a magyar katonaság bevonulásakor a szerbek kezdték a lövöldözést.

A bizottság tagjaként alkalmam volt betekinteni a Vajdasági Múzeum irattárába. Kezembe került az 1944-es kivégzettek egy listája. Azon a listán több mint 400 csúrogi

név szerepelt. A címoldal pedig ez volt: „A likvidált háborús bűnösök". Bírósági végzés sehol. Ezen a listán voltak olyan nevek, akiket én a kutatásom során nem találtam.

Így a kivégzett magyar áldozatok száma, amit sikerült összeszedni, ami természetesen nem teljes, a következő:

Csúrog: 555

Zsablya: 255

Mozsor: 62

A járeki haláltáborban *46* csúrogi felnőtt és *45* gyermek halt meg. Ugyanott a zsablyai áldozatok száma *21* felnőtt és *10* gyermek. A mozsori áldozatok száma Járekon *5* felnőtt és *11* gyermek.

A gajdobrai táborban *14* csúrogi magyar halt meg, ezek közül 4 felnőtt személy, a többi gyermek.

A zsablyai áldozatok száma *8*, egy felnőtt van közöttük. A mozsori halottak száma *5*, egy felnőtt van közöttük.

A névsor sajnos még nem teljes. Talán soha nem is lesz az. Számomra és azok számára, akik minden évben ott vannak a megemlékezésen Csúrogon, nem a számok a fontosak, hanem az, hogy azon a helyen, ahova valamikor a dögöket dobálták, oda dobálták az ártatlanul kivégzett magyarokat is, ezzel is megalázva őket. Bár a csontjaikat már eltüntették, de a szeretteinknek nemcsak csontjuk volt, hanem szívük is, és a szívük mégiscsak ott porladt el. Ezért emlékezünk meg minden évben 1994 óta ezen a helyen. Ezek az ártatlanul kivégzett emberek mindannyiunk áldozatai kellenek hogy legyenek, nem csak a hozzátartozóké.

1994-ben, a szomorú esemény ötvenedik évfordulója alkalmából mint tartományi képviselő engedélyt kértem, hogy megemlékezhessünk Csúrogon a sintérgödörnél az ártatlanul kivégzett magyarokról. Engedélyt persze nem kaptam. Mégis elmentünk. Mint ahogy azóta is, minden évben. Sajnos a keresztek csak néhány napig állnak, mert valakik mindig eltüntetik.

2002 októberében, a saját felelősségemre, felállítottunk egy kőből készült emléktáblát engedély nélkül, ugyanis engedélyt soha nem kaptunk.

A kőtáblán ez állt: „Akikért nem szólt a harang, 1944/45".

Egy hét után a táblát ledöntötték. November 3-ára újból felállítottuk. Ekkor tartottuk a megemlékezést.

A megemlékezésen először volt jelen a Vajdasági Képviselőház szerb ajkú alelnöke, Miroslav Mrnuštik, aki fejet hajtott az ártatlanul kivégzett magyarok előtt. Azt hittem, azt hittük, hogy új fejezet kezdődik. Talán ezután az emléktábla örökké állni fog.

Nem így történt. Harmadnapra a vandálok újra ledöntötték, és ezúttal kalapáccsal szétverték, hogy ne lehessen újra felállítani.

Azonban a következő évben ismét elhelyeztünk egy keresztet, mint ahogy eddig is tettük.

A 2005-ben felállított kereszt 2006. április 19-ig állt. Ez volt eddig a leghosszabb idő.

2006. április 17-én meghozták a rehabilitációról a törvényt, és utána két napra 19-én már nem állt ott a kereszt, letörték és eldobták, sőt az emléktábladarabokat is

még apróbbra verték és szétdobálták. Ezzel a vandál cselekedettel akarják a tudtunkra adni, hogy nem értenek egyet a rehabilitációs törvénnyel.

*

Hatvan év után végre meghozták a rehabilitációról a törvényt, amit már nagyon régen vártunk. Azonban ez a törvény csak azokra érvényes, aki egyénileg kéri a rehabilitációt a hozzátartozójáért vagy önmagáért. A háborús bűnösséget az összes csúrogi, zsablyai magyarra hozták meg, kollektív bűnösnek kiáltottak bennünket, most mégis egyénileg kell kérni, és majd a bíró „jó akaratától" függően veszik le rólunk ezt a terhet.

Remélem, hogy egyszer mégis rehabilitálják mindazokat, akiket ártatlanul meghurcoltak és kivégeztek.

Addig is nekünk minden évben meg kell emlékeznünk az ártatlanul kivégzett magyarokról, hogy az utókor sem feledje el.

2006. október 29-én egy újabb kőtáblát állítottunk fel a következő felirattal: „Kőbe vésett fájdalom, 1944/45".*

* Részlet a szerző *Hol vannak a sírok?* (Óbecse, 2007) című könyvéből.

JÚLIA TELEKI

Hungarian Holocaust

The Sufferings of Hungarians in Csúrog (Čurug)

What does it mean to be a Hungarian from Csúrog? These words suggest widowhood, orphanage, humiliation, exile.

We heard a lot about the cold days of 1942 but much less about the bloody reprisals of 1944. That is why I would like to show the cruel times of retaliations briefly, with the eyes of survivors.

In the fall of 1944 revenge and hate of nations scavenged throughout Vojvodina. Csúrog was no exception: in fact it was the climax itself.

In October 1944 partisans came and with the help of Serbian inhabitants collected most of the able-bodied Hungarian men. After two weeks of torture and humiliation these men were executed.

I was ten months old when they took my father. He never came back. They executed him. – I was never able to say that kind and warm word, Father. I miss him all my life.

My sister brought him lunch with other Hungarian children, since women had to work for Serbian farmers with wagons and horses, of course without compensation.

When my elder sister arrived with the lunch the last time, she was told „your father is not hungry anymore".

He saw wagons leaving the court of the village hall, with hands and feet of the dead dangling from them. Blood streamed from the underside of the wagons. My elder sister was 13 years old then. The terrible sight remained with her the rest of her life. The dead were buried in the outskirts of the village, into the pit for dead animals adding another humiliation to the others. According to the body carriers about 3,000 Hungarians were buried there, since people executed nearby were also carried there. Of course there are no precise data about people executed, all we can count on are the confessions of eyewitnesses.

Unfortunately the (wish for) revenge, the hate of nations was too strong. One could hear more and more times among Serbs in the village that they do not want to live together with Hungarians. On 23 January 1945 the Hungarians in Csúrog were expelled from their homes with Tito's consent.

In the morning hours a Serbian boy entered our house with a rifle in his hand and forced us to leave the house in five minutes or else he would shoot us all down. My mother did not want to go. „Shoot us as well" she said. Then my brother and sisters began to cry, saying „let's go, Mom, let's go". My elder brother harnessed the horses, my mother packed in the wagon what she could, clothes and food, and since she had no time to dress us, she rolled me into a blanket and put on the wagon. I was one year

old, one of my elder sisters 4, my elder brother 11 and my elder sister 13. We started the wagon but after two blocks we were forced to leave it, the wagon was led away, and we remained there without food and warm clothes. Frightened Hungarians were walking out from every street, mainly old people, women and children, with partisans following them, holding rifles. People were herded to the market square. Here they were stripped of everything. Money, documents, jewellery. If you did not give them your earrings, they tore them away. The humiliated Hungarians awaited their fate to be fulfilled until four in the afternoon. „To the Tisza with them" said many Serb passersby, swearing at the people, frightened and cold.

It was already dusk when the freezing Hungarians were started towards Járek (Bački Jarak).

Part of the families with babies were put into railroad wagons, the others walked.

It was very cold. The snow was knee-deep, the temperature was below minus 20 grade. They beat people who could not walk with their rifle butts. Women and children were crying. Teardrops froze onto their faces. Many had frostbites on their feet. The first victim was a three-month-old baby who froze in his mother's arms.

The numb procession walked crossed Zsablya (Žabalj) where the local Serbs spat on them, shouting death. Local Hungarians stared ad them with tears in their eyes, not knowing that the same fate would await them in just a week.

The day after the tormented column of people arrived to Járek. Csúrog is 33 kilometres away from Járek. They had to suffer such a long march in knee-deep snow.

Járek was a German village. Earlier the Germans were expelled and a concentration camp was established by the partisans.

25-30 people were put in each room, and they did not care if families are kept together.

There was straw on the floor, full of lice. The next day everyone scratched themselves because of the lice, and the partisans were laughing. After a week the Hungarians from Zsablya arrived, saying that Serbs living in Csúrog sacked Hungarian houses. Later, in the spring Hungarians expelled from their homes in Mozsor (Mošorin) arrived as well.

A bitter fate awaited the inhabitants of the camp. Like animals, people were fed with ground corn, cooked without salt. A lot of people got sick, several small children among them. The commander was a partisan woman who rode on horseback and beat people, saying that every day a hundred should die, and then the others could be given better treatment.

They put the dead on wagons, some alive yet when taken away, and threw them into German crypts. When the crypts were full, the dead were put on the ground and whitewash poured on them. It was not allowed to accompany the dead or mourn them. Mourning was only in the hearts.

After the war, according to data from the National Liberation Committee of Yugoslavia 3,632 Hungarians were suffering in the Jarek camp. (Data from the book „Legally dead" by Dr. Sándor Mészáros.)

After five cruel months we were herded from Járek to Gajdobra (Szépliget). Here at least the dead were buried in wooden boxes. The treatment was a bit more human, for the dead at least.

Finally in mid-September, 1945 people were set free with document in their hands.

The documents stated that they can go wherever they want except Csúrog, Zsablya and Mozsor. This decision was made by the Presidency of the House of Representatives of Vojvodina to the suggestion of the state authorities. (The document is sealed and signed.)

That is how the tortured, humiliated, sacked, thin Hungarians, with only their clothes on for themselves, became homeless fugitives. With my mother among them, and four of her loved ones. Since then, others have been living in our house, our pastures are cultivated by others, too.

In February, 1946 the township people's court of Zsablya made a decision about the implementation of collective guilt of Hungarians. This paper, too, is signed and sealed.

Hungarian houses and pastures were distributed or sold by this decision. Their other goods were already taken away, robbed from them.

Hungarians who survived this hell, were scattered homeless throughout the world. They went where they were allowed to live for their work.

I cannot remember the atrocities since I was a small child, but my mother told me a lot about it. The absence of my father and the time spent in the death camp, where I got very ill, sealed my fate for good; poverty and homelessness accompanied me through my whole life. Therefore even as a child I understood why I haven't got a father and why my mother wept and laboured so much and why we have to move from house to house and why I have no bed like other children. I understood and I felt how profound and terrible an injustice had happened to us.

Later it made me even sadder to know that the things I was taught in school and by my mother were different.

A long time has passed since then. Even today, the innocent, executed Hungarians have no gravestones, their grave is slowly covered by garbage carried there by people living nearby.

I expected historians to elaborate what happened in 1944 but unfortunately they did not do that. Thus I began to search for survivors from Csúrog and wrote down their testimonies.

The words of my mother and the confessions of survivors are seen by my inner eyes as a movie. It is proven that the truth is not always what we are told by the victors. It is what survivors say. And wherever the survivors lived, their testimonies were all the same.

In 1996 I wrote a book based on collected testimonies and documents. It is entitled „Visszatekintés a múltba" (Recollections of the past). The book was published by Logosz publishing house, for which I am beholden to Father Jenő Utasi and the late journalist, Károly Keszég, as Fórum publishing house had not wanted to publish it, so it was published in the newspaper „Napló" (Diary) by Karcsi.

In 1999 my next book was released with the title „Keresem az apám sírját" (Searching for my Father's Grave).

In this book I enumerate the names of the victims from Zsablya and Mozsor along with the ones in Csúrog, but the data are of course not complete.

The fight went on for years without much result. However, it can be considered some success that I had the opportunity many times to speak up at the Territorial House of Representatives and demand to make us free from the burden of alleged war crimes. The Territorial House of Representatives decided to fulfil this request, saying that it does not recognize collective guilt. Still, I feel that this is not enough. It must be declared by the Serbian House of Representatives as well. We were expelled from our homes, taken away everything we had, locked into death camps, and our fathers were executed, and so far nobody had apologized for these terrible things.

To the suggestion of Csanak Nenad, President of the Vojvodina House of Representatives a negotiating committee was established at the House of Representatives entrusted with the task of elaborating the events from 1941 to 1945. As a territorial representative I wanted to separate the periods before and after the war, because during the war executions took place on ideological basis, of course with a lot of innocent people as victims. After the so called liberation, however, the executions of Hungarians were conducted on a downright national basis, without any kind of legal proceeding. By that I do not want to say that nobody was guilty among Hungarians, hardly any of the executed Hungarians from Csúrog, Zsablya were guilty, and neither were those ones who were locked into death camp.

It is also worth mentioning that it was the Serbs who began the shooting when Hungarian troops entered in the area.

As a member of the committee I had the chance to see the files Museum of Vojvodina. I happened to find a list about people executed in 1944. There were more than 400 names from Csúrog on that list. The title was „Liquidated War Criminals". No court warrant anywhere. There were names on this list that I cannot find during my research.

Thus the number of Hungarian victims executed according to my count, of course an incomplete one, is the following:

Csúrog: 555

Zsablya: 255

Mozsor: 62

In the death camp of Járek *46* adults from Csúrog and *45* children had died. The number of victims from Zsablya on the same location was *21* adults and *10* children. The victims from Mozsor who died in Járek were *5* adults and *11* children.

In the Gajdobra camp *14* Hungarians from Csúrog had died, 4 of them were adults, the others were children.

The number of victims from Zsablya is *8,* there is one adult among them. The dead from Mozsor is *5,* with one adult among them.

The list of names is unfortunately still incomplete. It may never be completed. For me and for those who are present at the commemoration in Csúrog every year, numbers are not important; the important thing is the fact that the innocently executed Hungarians were further humiliated by being thrown into the pit of dead animals.

Though their bones were removed, our loved ones had not only bones but hearts as well, and their hearts were still crumbled to dust in that place. That is why we pay a tribute to them every year since 1994 on that place. These innocently executed people should be missed by all of us, not only by their kin.

In 1994, on the fiftieth anniversary of the mournful event, as a territorial member of representatives, I requested permission to pay tribute to the innocently executed Hungarians in Csúrog, by the pit of the dead animals. Naturally, I was not granted permission. Still we went there, as we do every year since then. Unfortunately the crosses stand only a few days long, because somebody always takes them away.

In October 2002, on my own responsibility, we erected a stone memorial table without permission, since we never got one, with the following inscription „For whom the bell did not toll, 1944/45".

After one week the table was toppled. On 3 November we erected it once again, for the commemoration, where, for the first time, the Serbian Vice president of the Vojvodina House of Representatives, Miroslav Mrnuštik was present, who bowed in front of the executed innocent Hungarians. I believed, we believed, that a new chapter began. Perhaps this memorial tablet would stand for ever.

That did not happen. On the third day vandals toppled it again, and this time they broke it into pieces, so as not to allow it to be erected again.

However, in the next year we put another cross in there, as we always did.

The cross erected in 2005 stood there until April 19, 2006. This is the longest time so far.

On April 17, 2006 the law on rehabilitation was passed and two days after that the cross was broken and thrown away, even the pieces of the memorial plate were further damaged and thrown everywhere. By this barbaric act they wanted to let us know that they disagree with the rehabilitation act.

*

After sixty years the long awaited law on rehabilitation finally passed. However, this law is valid only for those who request rehabilitation for a relative or themselves. Earlier all Hungarians from Csúrog and Zsablya were found guilty in war crimes, and still now we have to ask for rehabilitation individually, and the burden will be removed depending on the „goodwill" of the judge.

Hopefully someday everyone who was persecuted and executed will be rehabilitated.

Until then, we have to pay tribute the executed innocent Hungarians every year, in order not to let them be forgotten by the posterity.

On October 29, 2006 we erected a new stone tablet with the inscription: „Pain carved into stone, 1944/45".*

* Extracts from the author's book *Hol vannak a sírok?* [Where are the graves?] Óbecse, 2007.

AKADÉMIAI MÚLTFELTÁRÁS

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság
működésének dokumentumai
2010. december–2013. január

REVEALING THE PAST

Documents
of the Serbian–Hungarian Academic Commission
December 2010–January 2013

A bácskai atrocitások ismertebb helyszínei, 1944
Localities of known atrocities in Bačka, 1944

1.

2010. december 15. Budapest

*A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar elnökének meghívására Budapestre látogatott a szerb bizottság elnöke és titkára. Itt fogadták el a vegyes bizottság programjának alapelveit.**

A Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság tevékenységének alapelvei

1. A történelmi eredetű konfliktusok feloldása előfeltétele annak, hogy a két ország és két nép ki tudja használni a Duna menti régióban az európai integráció adta lehetőségeket. A magyar és szerb államnak és társadalomnak közös érdeke, hogy kihasználja az európai integráció előnyeit. Mivel a józanság, kölcsönös megértés és a megbékélés csak a tények ismeretére alapozható, a közös szerb–magyar Akadémia-közi bizottság arra törekszik, hogy feltárja a tényeket és szembeszálljon a mítoszokkal, valamint az előítéletekkel. A bizottság tevékenységének középpontjában a II. világháború és az azt

---

* A vegyes bizottság szerb és magyar tagozatának névsora:
Magyar tagozat
Elnök: Glatz Ferenc akadémikus, igazgató, MTA Történettudományi Intézet; Tagok: A. Sajti Enikő, az MTA doktora, a Szegedi Tudományegyetem professzora; Bíró László PhD, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a bizottság magyar tagozatának titkára; Forró Lajos, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának tanára; Gecsényi Lajos címzetes egyetemi tanár, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója; Haraszti György, az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem (OR-ZSE) tanszékvezető tanára; Hornyák Árpád a Pécsi Tudományegyetem egyetemi adjunktusa; Juhász József, az Eötvös Loránd Tudományegyetem habilitált egyetemi docense; Kiss Gy. Csaba egyetemi tanár, az MTA doktora; Alexov Ljobomír, a Szerb Országos Önkormányzat elnöke; Makk Ferenc, az MTA doktora, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára (az MTA Történettudományi Bizottságának elnöke); Orosz István akadémikus, a Debreceni Tudományegyetem professor emeritusa (a Magyar Történelmi Társulat elnöke); Pók Attila címzetes egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, az Emlékezet és Szolidaritás Hálózatának magyar kuratóriumi tagja; Ress Imre PhD, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa; Sokcsevits Dénes, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi docense; Szász Zoltán címzetes egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsának társelnöke; Tóth Ágnes PhD, az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Vukovics Koszta, a Szerb Egyházművészeti Múzeum és Levéltár igazgatója, Szentendre.

követő időszak (1941–1948) áll, foglalkozik mind a magyar közigazgatás szerb és zsidó, mind a jugoszláv kommunista hatóságok magyar áldozataival.

2. A bizottság olyan fórumokat kíván létrehozni, ahol méltó módon kegyelettel adózhatunk az áldozatoknak és megőrizhetjük emléküket.

3. A bizottság javaslatot dolgoz ki a két állam és a két Akadémia vezetői számára a múltfeltárás intézményesítésére. Megfelelő feltételeket kívánunk kialakítani a múlt feltárására levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban és oral history gyűjteményekben. A bizottság munkacsoportokat hoz létre. A munkacsoportok kutatási terveket dolgoznak ki és meghatározzák a kutatási elveket. Előkészítenek továbbá a szerbek és magyarok II. világháború alatti és utáni együttélésével kapcsolatos forráskiadványokat, tanulmánygyűjteményeket, amelyek mind a személyes bátorság, mind az erőszak eseteit tárgyalják.

4. A bizottság továbbá javaslatokat terjeszt a magyar és szerb kormány és Akadémia elé a szerb–magyar kapcsolatok más aspektusaival foglalkozó nemzeti kutatási projektekre.

5. A bizottság részletes javaslatot dolgoz ki az emlékezés helyszíneire.

6. A bizottság feladatának tekinti a Szerbia multikulturális területe történetének feltárására korábban létrehozott hasonló szervezetek eredményeinek integrálását munkájába.

7. Megállapodás történt arról, hogy 2011 folyamán sűrítik a kapcsolatfelvételeket és találkozókat.

Glatz Ferenc Vojislav Stanovčić

Szerb tagozat

Elnök: Vojislav Stanovčić akadémikus, a Szerb Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Osztályának titkára; Tagok: Zvomnimir Golubović, vajdasági levéltári adatok szakértője; Dr. Dragoljub Živković, a vajdasági parlament korábbi tagja; Teleki Júlia parlamenti képviselő (Vajdasági magyarok Szövetsége); Dr. Alexandar Kasaš professzor, Újvidéki Egyetem; Petar Lastić, a budapesti Szerb Intézet igazgatója; Dr. Slobodan G. Marković professzor, a Politikatudományi Kar professzora, a Tankönyvkiadó Intézet főszerkesztője, a bizottság Szerb Tudományos Akadémiai tagozatának koordinátorhelyettese; Dr. Drago Njegovan, a Vajdasági Múzeum igazgatója; Dr. Agneš Ozer, a Vajdasági Múzeum igazgatóhelyettese; Dr. Vojislav Pavlović, a Balkán-kutató Intézet igazgatóhelyettese; Dr. Pál Tibor, az Újvidéki Filozófiai Kar Történettudományi Tanszékének munkatársa; Sofija Tomik, a Vajdasági Múzeum történésze; Mezei Zsuzsanna, a Vajdasági Tartományi Levéltár levéltárosa.

15 December 2010, Budapest

*Upon the invitation of the Hungarian president of the Serbian–Hungarian Academic Commission, the president and secretary of the Serbian section of the Commission visited Budapest. On this occasion an agreement was reached on the basic principles of the work of the joint Commission.**

Basic principles of the activities of the Joint Serbian-Hungarian Inter-Academy Commission

1. The dissolving of historical conflicts is a prerequisite for the two states and the two peoples to utilize the possibilities offered by European integration in the common Danubian region. It lies in the interest of both the Hungarian and the Serbian states and societies to make use of the advantages of European integration. Considering that soberness, mutual understanding and reconciliation can only be based on facts, the Joint Inter-Academy Commission aims at uncovering facts and coping with myths and preconceptions. The activities of the Commission focus on the Second World War and its aftermath (1941-1948) dealing both with Serbian and Jewish victims of the Hungarian administration and Hungarian victims of Yugoslav communist authorities.
2. The aim of the Commission is to create fora where we can pay proper tribute to and preserve the memory of the victims.
3. The Commission will draft a proposal for the leading officials of the two states and academies on the institutionalization of the disclosure of the past. We wish to create appropriate conditions for the disclosure of the past in the archives, museums, libraries and by establishing oral history archives. The Commission will form work teams. The tasks of the work teams include the drafting of proposals on research projects as well as research principles. They will also prepare the publication of source-editions and collections of studies on Serbian-Hungarian relations during and after World War Two ranging from the coexistence of Serbs and Hungarians, examples of personal courage to violence.
4. The Commission will prepare recommendations for the respective governments and academies to develop research projects on other aspects of Serbian-Hungarian relations at national levels.
5. The Commission will work out a detailed proposal on places of memory.
6. The Commission considers it its task to integrate the results of similar organizations formerly established to disclose the history of the multicultural region of Serbia.
7. It has been agreed that mutual contacts and meetings will be intensified during the course of 2011.

/ Ferenc Glatz /

/ Vojislav Stanovčić /

* List of the members of the Serbian and Hungarian Sections of the Serbian–Hungarian Academic Commission:

Serbian Department
President: Academician Vojislav Stanovčić, Secretary of the Department of Social Sciences, Coordinator of the Activities of the SASA part of the Commission; Members: Mr. Zvonimir Golubović, expert on Vojvodina archives data; Dr Dragoljub Živković, former Member of Vojvodina Parliament; Julia Teleki Member of Parliament (from Alliance of Vojvodina Hungarians); Professor Dr Aleksandar Kasaš, University of Novi Sad; Mr. Petar Lastić, Director of the Serbian Institute in Budapest; Professor Dr Slobodan G. Marković, Professor of the Faculty if Political Science, Editor-in-Chief of the Institute for Publiching Textbooks, and the Deputy of the Coordinator of SASA part of the Commission, Dr Drago Njegovan, Director of the Vojvodina Museum; Dr Agneš Ozer, Scientific Associate of the Vojvodina Museum; Dr Vojislav Pavlović Deputy Director of the Institute of Balkan Studies; Dr Pal Tibor, Philosophical Faculty Novi Sad, Department of History; Sofija Tomik, Historian, Vojvodina Museum; Zsuzsanna Mezei archivist, Historical Archives, Újvidék (Novi Sad).

Hungarian Department
President: Academician Ferenc Glatz, Director of the HAS RCH Institute of History. Members: Enikő A. Sajti, Doctor of the HAS, Professor of the Scientific University of Szeged; László Bíró, PhD, Senior Research Fellow of the HAS Institute of History, Secretary of the Committee's Hungarian Department; Lajos Forró, teacher of the Juhász Gyula Faculty of Education of the Scientific University of Szeged; Lajos Gecsényi, Honorary Professor, Retired Director General of the Hungarian National Archives; György Haraszti, Head of Department, Professor of the Budapest University of Jewish Studies; Árpád Hornyák, Assistant Professor of the Scientific University of Pécs; József Juhász, habilitated Associate Professor of Eötvös Loránd Scientific University; Csaba Kiss Gy., Professor, Doctor of the HAS; Alexov Ljobomir, president of the Serbian National Self-Government; Ferenc Makk, Doctor of the HAS; Head of Department at the Scientific University of Szeged (President of the HAS Committee of History); Academician István Orosz, professor Emeritus at the Scientific University of Debrecen (President of the Hungarian Historical Society); Attila Pók, Honorary Professor, Deputy Director of the HAS Institute of History, member of the Hungarian advisory board of the European Network Remembrance and Solidarity; Imre Ress, PhD, Senior Research Fellow of the HAS Institute of History; Dénes Sokcsevits, Associate Professor and Head of Department at the Scientific University of Pécs; Zoltán Szász, Honorary Professor, Associate President of the Scientific Council of the HAS Institute of History; Ágnes Tóth, PhD, Director of the HAS Institute for Minority Studies; Koszta Vukovics, Director of the Serbian Museum and Archives of Church Art, Szentendre.

2.

2011. január 6. Budapest

A vegyes bizottság magyar tagozatának alakuló ülésén (január 6.) az elnök vitára bocsátotta programját és megfontolásait. A bizottság a programot – és a hozzá csatlakozó részletes munkatervet a 2011–2012. évre – elfogadta. (Közölve a História 2011. évi 1–2. számában, 60–62. oldal.)

GLATZ FERENC

Megbékélés, de hogyan?

A vegyes bizottság magyar tagozatának programjáról

A megbékélés feltételei: történelmi számvetés, rehabilitáció, kisebbségi kérdés megoldása

Első feltétel – szerintem – a történelmi számvetés.
A halottakat el kell temetni. Függetlenül attól, hogy melyik politikai táborba tartoztak. (Mert: halottainkat még számba sem vehettük, méltó temetésükről még csak részben gondoskodhattunk.)

Emlékműveket kell emelni. Az emlékezés helyeit, fórumait ki kell építeni. (Mert: emlékhelyeket még csak kevés számmal emelhettünk.)

A történelmet be kell vallani. (Mert: mi, magyar értelmiségiek a mi történelmünket, a magyarok keltette sebeket, sértéseket már bevallottuk. Így 1966-ban. Amikor az 1942. évi hírhedt magyar újvidéki vérengzésekről szóló Hideg napok című film bemutatása után éjszakákba nyúló vitákon rágtuk magunkat: mi is volt a mi szerepünk itt a Kárpát-medencében, hol sértettük meg ősi, befogadó magatartásunkat? (Enyhe büszkeséggel töltött el bennünket, siheder történészeket, hogy a magyar politikai vezetés már 1943–1944-ben bíróság elé állította a bűnösöket. Az egyetlen államvezetés a II. világháború alatt, amelyik saját hadseregének törvénytelenségei ellen így fellépett.) Most, 2011-ben úgy gondolom, szomszédainkon, jelen esetben a szerbiai értelmiségen a sor: *szembenézni önkritikusan* saját történelmük kirekesztő hagyományaival. (Szerbiában az 1944–1945. évi magyarellenes – tegyük hozzá: egy időben más nemzetek ellen és politikai alapon is végrehajtott – vérengzésekkel, népirtásokkal.)

Ez a történelmi számvetés és elszámolás, egymással őszinte szembenézés az első feltétele annak, hogy a szerb és magyar nép között a kölcsönös bizalmatlanság megszűnjék. Hogy a megbékélés érzése valaha is létrejöjjön. Megerősödjék majd a to-

Indul a megbékélés program. A budapesti Európa Intézet Corvinus-díjának átadása Csáky Pál miniszterelnök-helyettesnek, a szlovákiai MKP elnökének (balról: Csáky Pál, A. Pleşu, a bukaresti Európa Kollégium igazgatója, volt kulturális miniszter, Mádl Ferenc volt köztársasági elnök és Glatz Ferenc, az Európa Intézet alapító professzorai). Budapest, 2007. szeptember 14.

The program of reconciliation starts. The Corvinus Award of the Europa Institute of Budapest is awarded to Pál Csáky, the President of the Hungarian Community Party of Slovakia, Vice Prime Minister, in the Europa Institute in Budapest. (From left: Pál Csáky, A. Pleşu, the Director of the Europa Collegium in Bucharest, former Minister of Culture, Ferenc Mádl former President of the Republic, and Ferenc Glatz, the founding professor of the Europa Institute.) Budapest, September 14, 2007

vábbélő gyász és keserűség mellett. A közösségben és egyénileg, önmagunkban. (Noha tudjuk: az idő múlása halványítja ugyan az emlékeket, de teljesen soha nem mossa el.)

Második feltétel – szerintem – *kisebbségi jogok, kulturális autonómia* biztosítása. A nemzeti kisebbségeknek európai szinten kollektív jogokat kell adni. Ez a szomszédokkal – jelen esetben a szerbekkel – a megbékélés másik alapfeltétele. Hogy kisebbségeink ne csak szabadon használhassák anyanyelvüket, de teljes körű anyanyelvi oktatási rendszerben nőhessenek fel, legyenek közkulturális-tudományos-művészeti és anyanyelven működő politikai intézményeik. Mert a teljes körű anyanyelvi képzés és anyanyelvgyakorlás a szociális versenyképesség feltétele is. Szükséges tehát a szabad nyelvhasználatot biztosító perszonális autonómia mellett a kollektív jogokat adó kulturális autonómia. Mert ha ez nincs meg, akkor a kisebbségi nyelvbe született és azon művelődő kisgyermek szociális hátrányban fog élni a többségi nemzet gyermekeihez képest. (Előlegezzük a következtetést: jólesően látjuk mi, a megbékélés hívei, hogy Szerbia európai szinten is ígéretes kisebbségpolitikába kezdett 2009-ben, a Nemzeti Tanácsok rendszerének kiépítésével.)

Harmadik feltétel – itt is hozzáteszem, szerintem –: *bocsánatkérés, rehabilitáció, kárpótlás.* A kollektív felelősség elvét – legyen szó etnikai, vagy vallási, vagy szociálispolitikai kollektív felelősségről – az emberi történelem téveszméi közé kell sorolni. (Zárójelben jegyzem meg: ezt a magyarság, állami szinteken, már megtette: bocsánatot kértünk általunk elkövetett kitelepítés, holokauszt, népirtás esetében is.) Most azoktól a magyaroktól is utólag bocsánatot kell kérni, akiket ezen elv alapján üldöztek, elítéltek. Az egyéni rehabilitációt az állam törvényhozó erejével segíteni és az értelmiség szavával bátorítani kell. És a kárpótlási kezdeményezésekben részt kell venni.

Mi 2007-ben kezdtük a Kárpát-medencei történelmi megbékélés programját. (A História folyóirat, az Akadémia Történettudományi Intézete, a Társadalomkutató Központ, a Budapesti Európa Intézet.) Történészek-politológusok, régészek, néprajzosok, szlovák–osztrák–román–magyar akadémikus történészek, de a Kárpát-medencei határokat átlépő projektekkel foglalkozó vízgazdálkodási, ökológus, területfejlesztő, agrárszakemberek is. Akkor, 2007 szeptemberében terjesztettem elő a történelmi megbékélés fentebb megismételt alapelveit. Munkahipotézis, tervalkotás volt. Kiindulópontokat adott a Kárpát-medencei nemzeti sérelmek történelmének, az azok feloldására tett eddigi kísérletek elemzése, valamint a nyugat-európai, úgynevezett nemzeti megbékélési programok tanulmányozása. A II. világháború utáni nyugat-európai kollektív megbékélési programok: a francia–német (1962), a német–lengyel (1970), az osztrák–olasz (1970) vagy akár a finn–svéd programok tanulmányozása. Látszottak az ottani sikerek, kudarcok, a politika, az értelmiség, a civil társadalom szerepe.

Megbékélési programok Nyugat-Európában (1962–1992)

Háborús generáció vagyunk, mondottuk. Gyermekkorunkban lezáródtak a hadi események, fiatalkorunk a politikai hidegháború évtizedeire esett. Nagy élményünk az 1970–1980-as években: a lehetőség, hogy kevesünknek megadatott régiónkban, Keleten, hogy részben amott, Nyugat-Európában nevelkedjünk. Meghatározó élményeink: a jóléti állam, az állami szociális-kulturális ellátórendszer és ezzel egy időben a fogyasztói piactársadalom kiépülése az 1960-as évektől kezdődően. De legalább ennyire meghatározó élmény: a törekvés az évszázados nemzeti-vallási ellentétek felszámolására, szintén az 1960-as évek elejétől. Történészként láttuk: Európa egyedülállóan sokszínű nemzeti-vallási kultúrája hajtotta a világ kultúrájának élére kontinensünk társadalmát a 16–19. században, de utána ez a sokszínűség vezetett az I. és a II. világháborúhoz, s ezzel Európa hanyatlásához.

1830–1920 között Európa lakossága nemzetállamokba szerveződött, a nemzeti állam magas szintre emelte az anyanyelvi kultúrát, ezen az anyanyelvi alapon szervezte magas szintre az igazgatási-technikai kultúrát, az oktatást-képzést. A nemzetállam csodálatos intézménynek látszott a 19. században. De a nemzetállamok szerveződése a folytonos háborús összeütközések intézménye is lett Európában. Mindenekelőtt azzal, hogy a nemzetek évezredes nemzeti szállásterületeit immáron államigazgatási határok közé akarta szorítani. Ami lehetetlennek bizonyult. Megkezdődtek az európai nemzetállamok háborúi a területekért. Lényegében ez az I. és a II. világháború alapja Európában – mondottuk. Örömmel láttuk, hogy még a II. világháborút megvívó előző generációk vezető egyéniségei – Adenauer, De Gaulle – meghirdették Európában a történelmi megbékélés programját (1962). Mi már élveztük Nyugat-Európában a szabad utazást, éltük az új technika, az információs rendszerek hozta világszemlélet-bővülést, csodáltuk a nemzetállami határokat átlépő ipari-kereskedelmi és mindenekelőtt kulturális fejlődést. A nemzetállamok Európájának átalakításáról, a nemzetállami határok leépítéséről beszéltünk. Fiatalon örvendtünk a német–francia megbékélési törekvésnek, ami kezdődött 1962-ben, és mi még megéltük az 1970-es

években – akkor 1972-t írtunk, a mainzi Európa-történeti Intézet ösztöndíjasaként – a másfél évtizedes folyamat egyes szakaszait: közös történelmi tankönyvek kiadását, kölcsönös francia–német diákcseréket, az állami hivatalokban külön német, illetve francia részlegek életre hívását azzal a céllal, hogy a szakpolitikákat – kereskedelem, közlekedés, infrastruktúra-építés, sőt egészségügy – a két szomszédos államban összehangolják. Hogy tanulják egymás nyelvét, szokják egymás kultúráját. (És figyeltünk: kezdődött a folyamat a közös történelem őszinte újragondolásával, a történelmi sérelmek felszínre hozásával, nyílt megtárgyalásával.) A német–francia megbékélést követte 1970-től a német–lengyel megbékélés. Amikor W. Brandt letérdelt a II. világháborús lengyel emlékmű előtt, az elpusztított lengyelek utódainak bocsánatát kérve. (Mert az erős ember képes csak a bocsánatkérésre, önkritikára. Mi figyeltünk: ismét a történelmi konfliktusok őszinte megtárgyalásával és hozzá a kisebbségek – a német kisebbségek – kulturális jogainak megadásával kezdték. Gondoltuk akkor: Európa háborúit nemcsak hadseregek között, hanem a lelkekben is le kell zárni. S gondoltuk: talán egyszer eljön a politikai hidegháború vége is, hiszen a NATO-tagállam Nyugat-Németország és a Varsói Szerződésbe sorolt Lengyelország állami vezetői hirdették a megbékélést. Ők mondtak nemzeti megbékélést, mi gondoltuk tovább: a politikai megbékélést is.)

És Európa közepének megbékéléseit követték a peremterületek etnikai konfliktusainak intézményes feloldásai. Északon a finn–svéd, délen az osztrák–olasz nemzeti megbékélés. Mindkettő a nemzetállamok keletkezésének – 1918. évi – konfliktusmaradványai. Finnország 1917-ben vált ki önálló államként Oroszországból, Dél-Tirol 1918-ban, az Osztrák–Magyar Monarchia szétbontásának idején a volt osztrák–német államból. (Zárójelben: elképzelhető a konfliktusok mélysége: az önálló Finnország megalakulása után még nyolc évvel is az ország első egyetemén svéd volt – a hagyományos – oktatási nyelv. Elképzelhető a konfliktus ereje az Olaszországhoz csatolt Dél-Tirolban: a lakosság több mint 60%-a német anyanyelvű volt.)

Ma már látjuk, történészként: *az európai nemzeti megbékélési folyamatok részei voltak egy új világtörténelmi folyamatnak.* És részei ma is. Amelyet mi most 1990 után élünk meg Európa keleti részén. A nemzetállamok Európája mellett lassan kiépül az igazgatásilag *egységesülő Európa.* Lazulnak a 150 éves (nyugaton), 90 éves (keleten) nemzetállami határok, szétfeszítik azokat az új, határokat átlépő termelési-kulturális rendszerek. Az emberek mozgásrádiusza – és szellemi érdeklődési köre – bővül az utazás, rádió, televízió, a munkaerő migrációja révén.

Európában kezdődött a vas- és szén- (1951), majd az atomiparra épülő, határokon átlépő integrációval (1957), folytatódott az Európai Gazdasági Közösséggel (1957), majd létrejött az Európai Közösség (1967) és végül 1993-ban az európai politikai közösség, az Európai Unió. Ma már látjuk: ahogy haladt előre Európában a *termelési-kulturális, tudományos rendszerek egységesülése,* úgy haladt előre – időben szinte évről évre azonos ütemben – a *nemzeti megbékélési folyamat.* Ma már látjuk: az együttműködés – egy üzemszervezetben dolgozni, egymás mellett kultúrát művelni – nem lehetséges a régi nemzeti sérelmek, a nemzeti-kollektív bizalmatlanság érzésével.

Következtetésünk már az 1980-as években és ma is: ha az európai egységesülés folyamata halad előre délkeleti irányba, ennek akadálya lehet a térségben, így a Kárpát-medencében, a fel nem oldott nemzeti konfliktusok sora. Nyugat-európai iskolázottságunk, nem pedig valamiféle őskonzervatív meggyőződésünk mondatta velünk: *a történelmi konfliktusokat és azok maradványát, a nemzeti kisebbségi konfliktusokat fel kell oldani, mert ezen kollektív lelki terheink a térség modernizációjának gátjai lesznek.* Tévednek, akik a kulturális-anyagi fejlődésnek csak anyagi-technikai feltételeivel számolnak. Következtetésünk már az 1980-as években és ma is: ami itt Európa keleti felén történik, nem más, mint a helyi nemzetállami alakulások során keletkezett ellentétek újbóli feltörése. Az 1848–1849-es magyar állami önállóság kiváltotta térségbeli kegyetlen harci összeütközések emléke, majd 1918-ban a délszláv, a cseh és szlovák, román nemzetállam és a régi magyar nemzetállam összeütközés-sorozatának emléke. Amely emlékeket erősítettek a másik állam területére szorult nemzeti kisebbségek emberjogi-kulturális hátrányai. S mindennek következtében egy kollektív bizalmatlanság, képtelenség az együttműködésre a mindennapok szintjén. Ezeknek az ellenérzéseknek kell feloldódniuk. Máig velünk élnek! Következtetésünk: nagyon is európai folyamatok mennek végbe a Kárpát-medencében – és általában Kelet-Európában – ma! Csak éppen 50 esztendővel később, mint Nyugaton.

A megbékélés szüksége, lehetőségei, akadályai a Kárpát-medencében (2004–2007)

Melyek voltak indítékaink 2007-ben, amikor a megbékélési programot kezdtük és melyek ma, 2011-ben, amikor a Kárpát-medence déli vidékére is ki szeretnénk azt terjeszteni?

2007-ben már látszott, hogy tévedtek azok a kollégák, akik azt gondolták, hogy az Európai Unió kiterjesztésével automatikusan megoldódnak majd a térség multikulturális voltából eredő évszázados nemzeti-vallási konfliktusok. Emlegettük: 2004-ben a térségből Magyarországgal együtt Csehország, Szlovákia az EU tagjai lettek, és mégis hangosan visszautasították az új államok politikai-értelmiségi vezetői azokat – bennünket –, akik a megbékélés feltételeként igényeltük az elhatárolódást az úgynevezett Beneš-dekrétumoktól. Amelyek alapján jogszabályokkal vonták kollektív alapon felelősségre 1944–1946-ban a német és magyar csehszlovákiai kisebbségeket, kollektíve megbélyegezték őket, elkobozták vagyonukat, kiűzték őket szülőföldjükről. És ekkor, 2007-ben, már látszott: tévedtek azok is, akik azt gondolták, hogy 2004 után az államhatárokat átlépő piacgazdaság megizmosodásával a térségben a nemzeti kollektívumok és az egyének megbékélése automatikusan végbe fog menni. (Hozzáteszem: a piaci automatizmusok ilyen hatásában magam soha nem hittem, de sokáig feltételeztem, hogy az EU fel fog lépni bizonyos alapelveket meghatározva mind a történelmi rehabilitáció és kárpótlás, mind pedig a mai kisebbségek kollektív jogainak érdekében. Akkor, 2004–2007 között lett egyértelmű, hogy az EU-automatizmusokban egyedül nem lehet bízni: a rendezés előkészítése csak a nemzeti értelmiségek és a nemzetállami adminisztrációk aktivizálásával remélhető. Ha kell, a szellemi-politikai ütközések felvállalásával.)

És 2007-ben még valami történt. Felvették Romániát az EU-ba, kilátásba helyezték Horvátország és az ekkor demokratizálódó Szerbia felvételét. Vagyis a Kárpát-medence területének egésze egy igazgatási egységbe, az Európai Unió keretébe fog tartozni. Trianon, illetve a versailles-i békerendszer virtuális revíziója így megy végbe – mondottuk, írtuk. Bebizonyosodott: nem reálisak az állami határok igazításai a nemzeti szállásterületek szerint (1920–1945), irreális a kisebbségek ide-oda telepítése (1944–1946), nem reális sem a proletár, sem a „piaci" internacionalizmus automatizmusaiba vetett hit (1949–2004). Marad egy megoldás: a Kárpát-medence népeinek együttélését új szabályok szerint állapítani meg. Amely kimondja: a nemzeti identitás elválhat az állampolgári identitástól. Amely kimondja: az európai nemzetek a 21. századot a kultúrnemzeti elv alapján élhetik meg békében, a kultúrnemzethez bárki hozzátartozhat nyelve, szokásrendszere alapján, függetlenül állampolgárságától és lakhelyétől. Amely alapelv kimondja: a többségi nemzet szállásterületén élhetnek kisebbségi nemzeti autonómiák. Mondottuk: Trianont a nagyhatalmi érdekek szülték 1920-ban, így rendszerének feltörése is a nagyhatalmi-világpolitikai erők eredményeként következik be az EU délkelet-európai kiterjesztésével, 2004–2007 után. Fel kell készülnünk arra, hogy a Kárpát-medence népei között *az együttélés új szabályait* mi, itt élő *értelmiségiek készítsük elő.* Javasoljunk alternatívákat a végrehajtásban aktív politikai erőknek. A mi nemzedékünk egyik feladatának amúgy is évtizedek óta ezt tartottuk: a Kárpát-medencében élő népek együttélési szabályainak újraírását. Ezért voltunk aktívak az 1970–1980-as években, majd a rendszerváltás során a nemzeti-vallási konfliktusok történelmének újragondolásában. A térségben a *kultúrnemzeti elv érvényre juttatását* javasoltuk a kultúr- és tudománypolitikában. Fogalmaztunk közép-európai Kisebbségi Kódexet 1991-ben, részt vettünk a máig mintaszerűnek tekinthető 1993. évi kisebbségi törvény kialakításában és – többek között – aktívan részt vettünk az 1995. évi vajdasági autonómiaterv kidolgozásában, az óbecsei átadásban. És most is figyelmeztetve emlékeztetünk a 2001. évi, a határokon túli magyarságra vonatkozó törvényre, amelynek előkészítő vitáiban aktívan szerepeltünk.

Volt természetesen 2007-ben egy nagyon *gazdasági irányú indítékunk* is a megbékélés előkészítésére. Amely a térség minden nemzetének boldogulásához kínált lehetőséget. Évtized óta látszott, hogy az EU délkeleti kiterjesztése következtében az egész régió világgazdasági stratégiai helyzete felértékelődik. A Kárpát-medence ismét – 90 év után – közvetítő térséggé fejlődhet. Ugyanakkor 2004–2007 között már az is látszott, hogy a térség nem használja ki azokat az *előnyöket,* amelyeket az *EU-tagság* kínálna a határokat átlépő gazdasági-infrastrukturális, természetgazdálkodási vállalkozásoknak. (Nemzetközi Duna-stratégia, a Nyugat és Kelet közötti közlekedési folyosók kiépítése, amelyek Nyugat-Európát összeköthetik a Fekete-tenger térségével, ugyanígy kínálkozik a térség regionális vidékfejlesztési politikája, amelyet az EU határokat átlépő mértékben kiemelten támogat, vagy a szintén EU által támogatott regionális vízpolitika, nem beszélve a magánbefektetéseknek kínálkozó élelemgazdálkodásról, iparfejlesztésről stb.) Hozzátehetjük: éppen ezen regionális, határokat átlépő vállalkozások terén jelentkeztek a szovjet korszak nagy deficitjei is: részben a Nyugattól való 40 éves elzártságunk, részben a szovjet zónára jellemző nemzetálla-

mi elszigeteltség igazgatási-politikai hagyománya. Az akadály: nem szoktunk hozzá a szomszédokkal való napi együttműködéshez. Akadály: éppen a szomszédainkkal vannak a legélesebb vitáink állami szinten – és ellenérzés, bizalmatlanság a mindennapok szintjén. Ok: *a történelmi sérelmek továbbélése, feloldatlansága.* Ok: a térség telve *aktuális kisebbségpolitikai konfliktusokkal.* Pedig, mondottuk: nekünk, a Kárpát-medencében élő kis népeknek 200 év óta először több a közös érdekünk, mint az érdekellentétünk. Mondottuk: ezeket a közös érdekeket azért nem tudjuk felfedezni, kihasználni, mert elválasztanak bennünket a történelmi bizalmatlanságok, gyűlölködések és a szomszédos államokba szorult nemzeti kisebbségeink jogos panaszai. A közös érdekek felismeréséhez tehát szükséges a megbékélés, ennek pedig előfeltétele a bizalmatlanság felszámolása, mégpedig a történelmi tisztázás és egy új térségbeli kisebbségpolitika.

2007-ben – a fentebbi meggyőződéstől indítva – két akciót kezdtünk. Politikai támogatás nélkül, akadémiai (MTA Történettudományi Intézet, Társadalomkutató Központ) és magánintézményeink (História, Budapesti Európa Intézet) forrásaiból. Az egyik a *történelmi számvetés* volt, a másik a *kisebbségi kérdés ismételt újragondolása.*

Román–magyar történészfórum a História és a Magazin Istoric történeti folyóiratok szervezésében (balról: M. E. Ionescu hadtörténész, D. Berindei, a Román Akadémia alelnöke, D. Giurescu akadémikus, Csorba László történész az MTA TTI és Sipos Péter történész a História részéről. Bukarest, 2008. május 23–24.

Romanian–Hungarian historians' forum organized by the historical journals História and Magazin Istoric. (From left: M. E. Ionescu military historian, D. Berindei, the Vice-President of the Romanian Academy, D. Giurescu academician, László Csorba historian from the History Institute of the Hungarian Academy of Sciences and Péter Sipos historian from the journal História. Bucharest, May 23–24, 2008

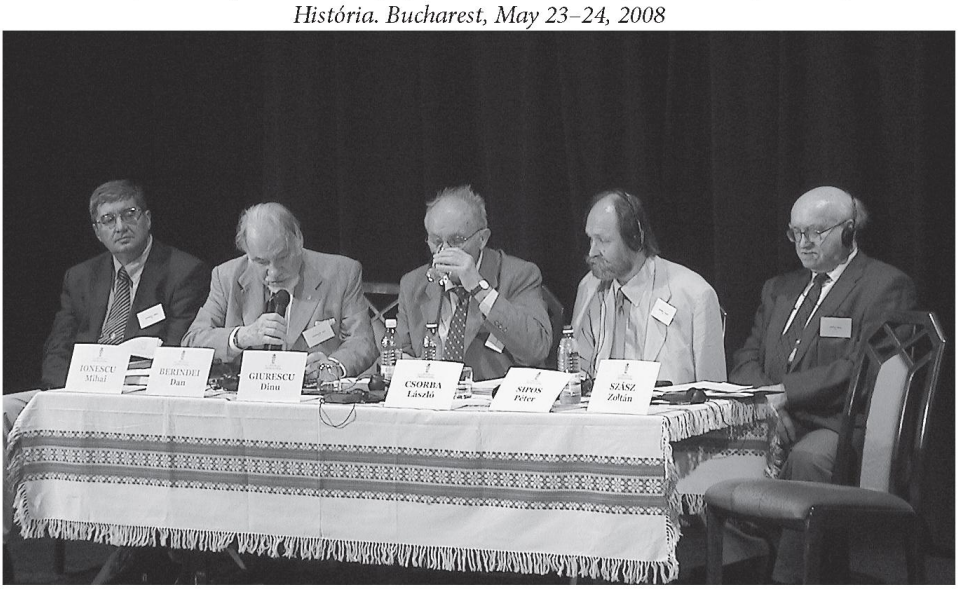

C. Mureşanu akadémikus, a kolozsvári Történeti Intézet igazgatója, D. Kovač, a Szlovák Tudományos Akadémia elnökhelyettese, A. Suppan, az Osztrák Tudományos Akadémia főtitkára a Magyar Tudományos Akadémián, 2008. június 26.
C. Mureşanu academician, the Director of the History Institute of Cluj-Napoca, D. Kovač, the vice president of the Slovakian Academy of Sciences, A. Suppan, the secretary general of the Austrian Academy of Sciences at the Hungarian Academy of Sciences, June 26, 2008

A történelmi számvetésről (2007–2010)

2007–2009-ben konferenciákat szerveztünk, publikációsorozatot indítottunk, magyar és idegen nyelveken adtunk elő azokról itthon és Szlovákiában, Romániában, rádióban, televízióban, napisajtóban. Témáink: a magyarság és a szomszédos népek legújabb kori konfliktusainak történelme. (A magyar történészek mellett A. Suppan, az Osztrák Tudományos Akadémia főtitkára, H. Haselsteiner, a bécsi Kelet-Európa-történeti Intézet tanszékvezetője, D. Kovač, a Szlovák Tudományos Akadémia elnökhelyettese, D. Berindei, a Román Tudományos Akadémia elnökhelyettese, V. Sutaj, a szlovák–magyar vegyes bizottság elnöke, több tagja, M. Dorin, a román Magazin Istoric főszerkesztője és C. Mureşanu akadémikus.) Így mindenekelőtt a történelmi Magyarország, az Osztrák–Magyar Monarchia felbontásának, a szomszédos kis államok keletkezésének folyamata (1918–1920), a szlovákiai magyar üldözések és kitelepítések (1945–1946), valamint a II. világháború alatti (1941–1945) román–magyar viszony. Szlovák, osztrák, román történészek beszéltek a saját múltjukról, s ami számunkra, magyarok számára máig sérelmes következményekkel járt: kitelepítésekről, a Felvidék kiszakadását kimondó Turócszentmártonról (1918), az Erdély elszakadását proklamáló Gyulafehérvárról (1918) és a területrevíziók koráról (1938–1941), valamint a térség kisállamainak viszonyáról a térségbe benyomuló és itt a rendezést meghatározó nagyhatalomhoz, Németországhoz.

Azután 2009 novemberében értünk ide a Délvidékhez: értelmiségi fórumot rendeztünk Szabadkán általában a szerb–magyar együttélésről, de kiemelten – természetesen – közös történelmünkről a II. világháború idejéről, nem hallgatva 1942-ről, de hangoztatva: fel kell törni az államok közötti hallgatást 1944–1945-ről, magyarellenes terrorakciókról, kollektív felelősségre vonásokról, büntetésekről. (És hozzátettük: azért ne kriminalizáljuk – kordivathoz igazodva – a szerb–magyar együttélést, abban épp az a világtörténelmi tanulság: hogyan lehet egy sokkultúrájú térségben, egymással

évszázadokig egymáshoz simulva élő népeket tömegesen, etnikai alapon egymással szembefordítani. Vegyes etnikumú családokon belül is.) Igaz, már akkor is látszott, hogy a megbékélés első előfeltételét, a történelmi múltfeltárást, a múltfeltárás fórumainak megteremtését nehéz lesz országosan, intézményesen megoldani. Tudtuk: a szerbiai magyarellenes – és ezzel együtt német–zsidó–horvát–szlovák és más nemzetek elleni – kollektív terrorakciókról sem a jugoszláviai, sem a szerbiai nyilvános történelmi emlékezés nem szólt.

És tudtuk: a nemzetközi történettudomány mulasztásai e téren szinte érthetetlenek. Világkongresszusainkon, nemzetközi fórumainkon évtizedeken át hallgattunk e problémáról. A Nyugat-Balkánon a háborút lezáró tömeges vérengzésekről a nemzetközi szakirodalom alig tudott valami biztosat, és még kevesebbet beszélt. Pedig itt, Délen a kollektív felelősségre vonás nemcsak emberjogi sérelmekkel, jogfosztással, nemcsak vagyonelkobzással, lakóhelyről elűzéssel járt, mint Északon, hanem százezres tömegmészárlásokkal is. A II. világháború történelmének talán legkevésbé kutatott fejezetéről van szó. És a háborút lezáró megtorlások legembertelenebb tömegakcióiról. Hasonlítgattuk a nemzetközi szakirodalom eredményeit az északi–nyugati–keleti és déli térségek háborút lezáró éveiről. Amíg az 1944–1946. évi kitelepítésekről évtizedek óta pontosítjuk a jól ismert listákat, akár a németek kitelepítéséről beszélünk Magyarországról, Csehszlovákiából, akár a magyarokról Csehszlovákián belül vagy Magyar-

H. Haselsteiner, a bécsi Kelet-Európa-történeti Intézet tanszékvezetője a magyar–szlovák konferencián, 2008
és S. Mândruț, a román–magyar történész vegyes bizottság titkára előad a magyar–román konferencián (az asztalnál balról M. Dorin, a Magazin Istoric főszerkesztője), 2009
H. Haselsteiner, the Head of the History of Eastern Europe Department of Vienna at the Hungarian–Slovakian conference, 2008 and S. Mândruț, the secretary of the Hungarian–Romanian Joint Committee of Historians is giving a lecture at the Hungarian–Romanian conference (from left at the table M. Dorin, the editor in chief of Magazin Istoric), 2009

országra, addig az 1944–1946. évi jugoszláviai vérengzésekről, kollektív büntetéshadjáratokról, táborokról még csak megközelítően sincsenek elégséges adatfeltárásaink... Ennyit most a szakma mulasztásairól...

És történt valami 2010-ben. A politika segítségünkre jött. (Majd az utókor történésze fogja megállapítani: vajon a szerb elnök magyarországi 2009. őszi látogatásának előkészítésében mennyire játszott szerepet – mert játszott – az, hogy a VMSZ-szel a megbékélés program tervét már „készre gyártottuk" Szabadkán előző nyáron, 2008-ban, s hogy a szerb elnök a magyar–szerb 1944–1945. évi feszültség feloldásában kezdeményező volt Magyarországon magyar partnerei irányában.) A szerb elnök látogatásának hatására a köztársasági elnökök – kormányváltás előtt álltunk – az akadémiákat kérték fel vegyes bizottságok kiküldésére, amelyek a történelmi tisztázást előkészítik. 2010-ben így javasoltunk az MTA elnökének felkérésére magyar bizottságot (február). Szerencsénkre – tőlünk függetlenül – az új kormánypolitika programjába vette a szerb–magyar történelmi feszültségek tisztázását. Az új külügyminiszter és a miniszterelnök – ismét szerencsénkre – kiemelten kezelte a szerb–magyar viszonyt, szerbiai látogatásaik és javaslataik eredményeként az adminisztráció folyamatosan segíti az akadémiai bizottság tevékenységét. (A bizottság természetesen mindent elkövet, hogy ne nehezítse a kormány belpolitikai mozgását a Kárpát-medencei – magyar–magyar – „együttműködési" terveiben. Nem egyszerű feladat.) Politika és értelmiségi erőfeszítések iránya egybeeshet. Novemberben kaptunk értesítést, hogy a szerb fél is kiküldi bizottságát, december 13–15-én meghívtuk a szerb bizottsági elnököt és titkárt – kiváló, világra nyitott értelmiségiek –, 2011. január 6-án mindezek után megalakítottuk a vegyes bizottság magyar tagozatát. (A szerb tagozat megalakítása – ami a közös munkaterv kialakításának feltétele is – folyamatban van.)

Mire támaszkodhatunk, most, amikor intézményesíteni akarjuk az adatfeltárást, az emlékállítást?

Arra támaszkodhatunk, ami elsősorban a szerbiai magyar levéltárosok, muzeológusok, helytörténészek munkájának eredményeként éppen az elmúlt évben napvilágra került. (Kiemelkedik ezek közül a szegedi és zentai levéltár munkatársainak tanulmánykötete. Ismertek Fodor István, Aleksandar Kasaš, Pál Tibor, Molnár Tibor és Mezei Zsuzsanna, Ózer Ágnes kutatási eredményei, ugyanígy a szerb kollégák tanulmányai, és figyel már a közvélemény is az úttörő Sajti Enikő professzor asszony és tanítványai munkájára. Amelyek mellé felsorakoznak a horvát térséget kutatók, Sokcsevits Dénes és Hornyák Árpád legújabb könyvei, tanulmányai.) Figyeltük és figyeljük a német–osztrák kollégák kutatási eredményeit is. Illetve támaszkodhatunk azokra a helyi civil mozgalmakra, amelyek 1990 után felkutatták a mészárlásokat túlélő személyeket, elkészítették a helyi visszaemlékezés-köteteket. (Ismertek voltak Matuska Márton, majd most Teleki Júlia könyvei, az olyan kiváló helytörténeti kötetek, mint a mintaszerű „Temerini razzia"-kötet vagy a fiatal Forró Lajos monográfiája.) És támaszkodhatunk a helyi civil mozgalmakra, amelyek először jelölték meg a korábban jeltelen tömegsírokat, emelték az első kis emlékhelyeket. Még csak eredményeket várunk, de úgy látszik, joggal a szerb demokratikus politika egyik új intézményétől, az úgynevezett „sírfeltáró bizottság"-tól. Most megindítjuk, intézményesítjük a kuta-

A határokon túli magyar pártok elnökei a Várban: Csáky Pál, Markó Béla, Pásztor István és közöttük meghívójuk, Glatz Ferenc, 2008
Presidents of the Hungarian parties over the borders of Hungary in the Castle of Buda: Pál Csáky, Béla Markó, István Pásztor with their inviting host, Ferenc Glatz, 2008

tásokat – szándékaink szerint. Ezekre a munkákra, ezekre az emberekre, a kialakult hely- és forrásismeretre kívánunk mindenekelőtt támaszkodni.

A kisebbségpolitika újragondolásáról (2008–2010)

A rendszerváltás legnagyobb sikertörténete a magyarság számára, hogy a *határokon túl ütőképes magyar pártok jöttek létre.* Elsősorban nekik – különösen annak, hogy kormányzati erővé emelkedtek – köszönhető, hogy a magyarság a határokon túl a világverseny szintű magyar kultúrában megmaradhatott az elmúlt húsz esztendőben.

2008. július. Ez volt az egyik alapelvünk, amikor meghívtuk a „megbékélés program" vezetőjeként a határokon túli három nagy parlamenti párt – az MKP (Csáky) az RMDSZ (Markó) és a VMSZ (Pásztor) – vezetőit. A másik alapelv: Románia belépésével az EU-ba a magyarság új, közös területigazgatási egységbe került, s hamarosan, Szerbia csatlakozása révén, végbemehet Trianon virtuális revíziója. Mi tudomásul vettük, hogy *nincs realitása a területrevíziónak* Európában – még ha etnikai alapon ezt igazolni is lehetne –, szomszédaink pedig vegyék tudomásul: nem sikerült a magyarságot elnemzetleníteni. A *jövő útja:* az államon belüli – különböző szintű – *autonómia.* Harmadik alapelvünk volt: *új nemzetpolitikát* kell kialakítani. Ez részben vegye tekintetbe, hogy a szomszédos országok magyarsága is „EU-állam-

Gál Kinga előad a kisebbségi fórumon, az asztalnál Csáky Pál és Tabajdi Csaba, 2009. október

Kinga Gál is giving a lecture at a minority forum, at the table Pál Csáky and Csaba Tabajdi, October 2009

polgár", azaz a kisebbségpolitika immáron klasszikus értelemben „belpolitikaként" kezelendő. Tehát az eddigieknél határozottabban léphetünk fel immáron az EU-állampolgár határokon túli magyarok érdekében. Továbbá: az új magyar nemzetpolitikának a *szakpolitikák összességének* kell lennie. A politikának Kárpát-medencei méretekben kell, mint a szakpolitikák összességében gondolkodnia: a politika új terrénumait kell a nemzetpolitikának – mint a politizálás szempontjának – birtokba venni. Az eddigi emberjogi politizálásunkat javasoltuk Kárpát-medencei kulturális, tudomány-, természet- és vízgazdálkodási, terület- és vidékfejlesztési, közlekedés- és infrastruktúra-fejlesztési koncepciók kidolgozásával kiegészíteni. (Ezek – mondottuk – nemcsak a magyar–magyar kapcsolatrendszert erősítik a mindennapokban, de egyúttal lehetőséget kínálnak a közvetlen szomszédokkal is az együttműködésre és bizonyíthatják az ottani többségnek: a magyaroknak adandó autonómia nem gyengíti, hanem éppen erősíti a szomszédos államokat. Részben gazdaságilag hasznosul, részben erősíti a magyarság kötődését a szomszédos államok nemzeti többségéhez. Mert békén hagyják őket.)

2009 októberében újabb „magyar csúcsot" szerveztünk a várbéli akadémiai központban. A bevezető előadásban áttekintettük a kisebbségi politizálás 20 évét az EU-ban. Konkrét javaslatokat fogalmaztunk meg az egyes uniós szakpolitikák hasznosítására a magyar nemzetpolitikában. Igyekeztünk elhelyezni a Kárpát-medencei magyarság autonómiatörekvéseit és a magyar állam lehetséges erőfeszítéseit az

Európai Unión belül. Figyelmeztettünk: Európában a kisebbségekről beszélve a politika ma már nem a történelmi kisebbségi sérelmekről és konfliktusokról szól, hanem az új kisebbségi feszültségekről a mintegy 18 millió (más statisztikák a többszörösére teszik) európai muszlimról és mintegy 15 milliónyi közép-kelet-európai romáról. Tanulmányozni kell az új európai kisebbségi stratégiákat (2008–2009), tanulmányozni, mit kínálnak azok térségünk nemzeti kisebbségeinek, és tudomásul venni: a magyar állam határozottabb politikai fellépése nélkül, javaslatok nélkül a magyarság nemzeti kultúrájának megtartása a határokon túl sikertelen lesz. Újrafogalmazni javasoltuk a közép-kelet-európai 1992. évi kisebbségi magatartáskódexet, amelyben előterjeszthetnénk szomszédainknak a térség egészére vonatkozó alapelveinket. És áttekintettük a meghökkentő magyarellenes fordulatot a szlovák kisebbségpolitikában, majd a sok optimizmust keltő és kínáló szerbiai nemzeti tanácsok rendszerének alapelveit.

2010 júliusában a Szerbiai Magyar Nemzeti Tanács megalakulása utáni tapasztalatokat vettük számba (a VMSZ-elnök Pásztor István és Korhecz Tamás, a Nemzeti Tanács elnökének előadásában). És ezen az ülésünkön már megjelent a politika is: Németh Zsolt, a Külügyminisztérium államtitkára adott áttekintést a kormány nemzetpolitikájáról és abban a kisebbségpolitikáról. Ekkor már látszott: a mi civil-tudományos kezdeményezésünk már kisebb jelentőségű lehet, hiszen az új kormánypolitika átírta a korábbi nemzet-, illetve kisebbségpolitikai elveket, mindenekelőtt azzal, hogy törvénybe emelte a kettős állampolgárság programját.

Három év után, 2010-ben nekünk a történelmi tapasztalatokra és arra kellett felhívni a figyelmet, határokon innen és határokon túl, magyaroknak és nem magyaroknak: az autonómia különböző formái – beleértve a kettős állampolgárságot is, amit a magam részéről a személyes autonómia elfogadott alapelvének tartok Európában – nemcsak a magyar–magyar kapcsolatrendszert erősítik a mindennapokban, hanem egyúttal lehetőséget kínálnak a nem magyar szomszédokkal is az együttműködésre, egymáshoz szokásra, egymást becsülésre. A magyar autonómiaprogram erősíti a készséget a megbékélésre.

A nyugat-európai és Kárpát-medencei megbékélések hasonlósága, különbségei

Mit tanulhatunk az európai nemzeti megbékélési folyamat történelméből 1960–1990 között? És mennyiben azonosak és mennyiben mások az adottságok nálunk, Kelet-Európában, nevezetesen a Kárpát-medencében 2007 után?

Mindenekelőtt ismételjük: nagyon is európai jelenség az, ami nálunk történik és történt az elmúlt években, és amihez kezdtünk mi néhány éve: az új planetáris és európai integráció, az államhatárokat átlépő munkaszervezet és a kulturális világháló erősödése szükségszerűen együtt jár a nemzetállami határok és elhatárolódások fellazításával és igényli a nemzeti-vallási hovatartozástól független együttműködést. Egyéni, vállalati és állami szinten.

Mi a *közös* az 1962–1990 közötti nyugat-európai és az 1990, illetve 2007 utáni Kárpát-medencei megbékélési folyamat között?

Boris Tadić szerb és Sólyom László magyar államfő közös sajtótájékoztatója Budapesten, 2009. október 12. (MTI)
Heads of state: Boris Tadić (Serbian) and László Sólyom (Hungarian) at their joint press conference in Budapest, October 12, 2009 (MTI)

1. *Történelmi ellenségeskedések feloldása.* Közös az, hogy a megbékélési programok mind Nyugaton, mind Keleten a részben ősi, részben a nemzetállami alakulások korából örökölt érzelmi-történelmi ellenségeskedések feloldásával kezdődnek. Előfeltétel tehát a történelmi sérelmek megtárgyalása és feloldása. Következtetés: a történettudománynak és a történelmet taglaló intézményeknek a megbékélés kezdetén kulcsszerepük van.

2. Az állam területén élő *kisebbségek autonómiája.* Közös Nyugaton (és ezért reméljük, hogy Keleten is az lesz), hogy a nemzetállamokban a megmaradt, ám fogyó nemzeti-etnikai kisebbségeknek különböző szintű autonómiát adnak. A szomszédos államok odaszorult kisebbségeinek autonómiája kifejlődött már az 1970-es években (Belgium, Finnország, Svédország, Németország, Olaszország). De ahol nem volt a kisebbségi nemzeteknek a szomszédban saját állama, ott ezek az autonómiák az 1990-es évekre maradtak, az EU létrejöttének időhullámára. Így kaptak először az 1990-es években autonómiát Angliában a dél-walesiek, Franciaországban az okcitánok, Spanyolországban a baszkok és így tovább. Ebből is az a következtetés adódik: az államoknak és mindenekelőtt a kisebbségek anyaállamának határozott politikát kell folytatniuk a szomszédban élő nemzettagjaik érdekében.

3. A politikai berendezkedés, az *önkormányzatiság,* a demokratikus közgondolkodás meghatározó volta. Nyugat-Európában évszázados hagyománya volt – és uralkodó hagyománya – az alulról építkező, különböző autonómiákban gondolkodó politikának és az arra épülő intézményrendszernek. A községek autonómiája, a szakmai, kultu-

A politika: Orbán Viktor magyar miniszterelnök szerb kollégájával, Mirko Cvetkovićtyal tárgyalt Belgrádban, 2010. november 25. (MTI)
Politics: Viktor Orbán Hungarian Prime Minister is negotiating with the Serb Prime Minister, Mirko Cvetković in Belgrade, November 25, 2010. (MTI)

rális és egyesületi autonómiák, az azokban kifejlődő véleménynyilvánítási szabadság, a mások iránti tolerancia a nyugat-európai államberendezkedés pillérei voltak. Ezek a nyugat-európai társadalmak, különösen a nemzetiszocialista diktatúrák végrehajtóhatalom-központúsága (1932–1945) után életelvként fogadták vissza ezt a kisközösségekre – idővel akár az etnikai–vallási–települési közösségekre – épülő társadalmi gondolkodást. Kelet-Európában ezzel szemben az autonómiáknak az a gyenge hagyománya is, ami volt, a szovjet rendszer idején kiveszett. A *végrehajtóhatalom-központú gondolkodás* megmaradt a szovjet rendszer bukása után is. Húsz évvel a rendszerváltás után – még – nem szabad türelmetlennek lenni, mégis azt mondanánk, az önkormányzatiság eszméjének elfogadása és megvalósulása a demokrácia próbája Kelet-Európában. A nemzeti autonómia, a kisebbségi önkormányzatok kollektív jogainak megadása, az *államhatalmat birtokló többség toleranciája a kisebbséggel szemben* nálunk, Kelet-Európában nemcsak a pártpolitikában hiánycikk, hanem a nemzetpolitikában is.

4. Az *állami határok átjárhatósága* és a másikat megértő gondolkodás – empátia – szerepe. Nyugat-Európában, éppen a II. világháború után a kulturális intézmények, rádió, televízió, a munkaszervezet nemzetközisége nagy helyváltoztatással, turizmussal jár együtt. Vélemény, hogy a finn–svéd megbékélés soha nem jön létre, ha nem indul meg az 1950-es évek gazdasági fellendülése következtében a nagy munkaerő-átáramlás Finnországból Svédországba. Ugyanezt hangoztatják az osztrák–olasz viszony tanulmányozói. Kelet-Európában 1945–1990 között nemzetállami és a Nyugattól való politikai elzárkózás uralkodik. Nem alakul ki empátia a másik gondjai iránt. És

A politika: Vuk Jeremić szerb és Martonyi János magyar külügyminiszter tárgyalása Budapesten, 2010. október 15. (MTI)
Politics: the negotiation of Vuk Jeremić Serb and János Martonyi Hungarian Ministers of Foreign Affairs in Budapest, October 15, 2010

ez a közlekedés, átjárás, egymás „szagának megszokása" a személyek szintjén, csak lassan erősödik egészen 2007-ig. Ezért is lehet Kelet-Európában a megbékélés folyamatának egyik legjobb eszköze a határokon átlépő szakpolitikai programok állami segítése.

5. A *szociális* és a *nemzeti érzelmi tényező* egymásra hatása. Nyugat-Európában a megbékélési folyamat az európai gazdasági fellendülés, technikai fejlődés és az erre épülő jóléti állammodell megszületésével, majd virágzásával egy időben (1962) megy végbe. Megszűnt a mélyszegénység, a kirívó munkanélküliség, kiépültek a soha nem látott szociális-egészségügyi-kulturális állami szolgáltatások. A jóléti társadalom nemcsak tartósabb érzelmi nyugalmat szül, de általános toleranciaérzést is. És konszolidációt, együttműködési hajlamot a belpolitikában. Kelet-Európában – ezzel ellentétben – a megbékélési programok politikai rendszerváltásban és szociális megrázkódtatások idején mennek végbe. Kezdődött az 1989–1992. évi politikai rendszerváltásokkal, ami politikai és szociális destabilizációt hozott a társadalom nagyobb részének. Beköszöntött a munkanélküliség, megismertük a mélyszegénység rémét, a társadalom jelentős része nem tudott a volt gondoskodó állam nélkül életstratégiát alkotni, nem ismerte ki magát a piacgazdaságban, nem tudott élni a határnyitások hozta egyetemes kulturális értékekkel. Azután folytatódott 2008-ban a gazdasági világválság begyűrűzésével. Úgy látszik, az 1962-ben kiépült európai jóléti állammodell – amelyet mi is átvettünk

Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő történelmi megállapodása: közösen emlékeznek meg az 1944–1945. évi titói megtorlások vajdasági áldozatairól. Budapest, 2012. november 13. (Köztársasági Elnöki Hivatal)
The historic agreement of János Áder Hungarian and Tomislav Nikolić Serbian Head of State: they commemorate the victims of the Titoan retaliation in 1944–1945 in Vojvodina together. Budapest, November 13, 2012 (Office of the President of the Republic)

1990-ben – nem finanszírozható nemzetközileg sem, de mindenekelőtt nem Kelet-Európában. Gazdasági hanyatlás áll be. Mindezek a szociális-politikai megrázkódtatások hektikussá, nyugtalanná teszik a társadalmat. A szociális elkeseredés táptalaja lehet a bűnbakkeresésnek, politikában, nemzeti kérdésben egyaránt. Összehasonlíthatatlanul rosszabb tehát a mi programunk szociális-politikai környezete itt, Keleten, mint volt 1962 után ott, Nyugaton.

6. *A megbékéléshez hosszú időre van szükség.* Programokat lehet gyorsan felállítani, okos és szép elveket leszögezni, de a közgondolkodásban a berögződöttségeket, ellenséges reflexeket lekoptatni, az érzelmi váltást elérni, ehhez újabb évtizedekre van szükség. Generációcserékre is. Első évtized a történelmi tisztázás, azután egymás kultúrájának megtanulása, majd a közös intézmények. Ezt mutatják a nyugat-európai esetek. Akár a francia–német, akár a többi megbékélési folyamat évtizedeken át tartott. Kelet-Európában viszont visszafojtották a történelmi tisztázást a szovjet rendszer idején, sőt Jugoszláviában, majd Szerbiában szinte tabutémának számítottak a II. világháború végének tömeggyilkosságai, annál is inkább, mert az 1990-es években ott ismét visszatért az etnikai tisztogatások gyakorlata. És a világpolitikának kellett belépnie a térségbe ahhoz, hogy ezzel a hagyománnyal szakítsanak. Most – tehát 2004, illetve 2007 után – a megbékélés különböző szakaszai egymásra tolódnak. Ugyanannak a ge-

A vegyes bizottság magyar tagozatának alakuló ülése, 2011. január 6.
The forming session of the Hungarian Section of the Joint Committee, January 6, 2011

nerációnak kell magát megbékíteni a történelmi keserűségekkel, feldolgoznia a történelmi sérelmeket-sértéseket, és ugyanakkor hirtelen barátsággal kellene együtt dolgozni szülei kitelepítőivel vagy gyilkosaival. És kiépíteni a közös intézményeket.

7. *Megbékélés egy vagy több szomszéddal.* A nyugat-európai megbékélési folyamatokban egy-egy kollektív „nemzeti ellenség"-et kellett a szereplőknek magukhoz közel engedni. Nálunk, Kelet-Európában egyszerre kell több, 3–5 szomszéddal hirtelen megbékélni. (Azért is, mert ez a táj Európa etnikailag legkevertebb térsége volt.) Hogy csak a szerbek iránti megértést ajánljam figyelmünkbe: a szerbeknek egy időben kell a horvátokkal, magyarokkal, albánokkal, bosnyákokkal, no és a kiirtott németek és zsidók szellemével, örököseivel megbékélni. És a magyar eset? Szlovákokkal, románokkal, szerbekkel, ukránokkal – könnyebben a horvátokkal, szlovénekkel, osztrákokkal – megbékélési programot kialakítani. Ugyanannak az értelmiségi politikusi csoportnak – tegyük hozzá: szűk szakértői csapatoknak – több, különböző esetben különböző alapelveket, cselekvési programokat kidolgozni. (Tudott: minden szomszéddal a viták másról szólnak, az ellenérzések más mélységűek...)

8. *Együttműködés az értelmiségi, civil és politikai rétegek között.* Nyugat-Európában – minden esetben – kezdettől az állam, a területi és kulturális önkormányzatok, egyesületek, valamint a tudományos-művészi értelmiség szervesen napi szinten együtt építkezett. Testvérvárosok, testvéregyetemek, gesztusok, az emlékműállítások és koszorúzások, a közös ünnepek rendezése és hasonló eszköztárakat mozgósítottak. Nálunk, Kelet-Európában alig van hagyománya a civil és politikai mozgalmak, testületek valós együttműködésének. Az új többpártrendszerek a civil szférát is poli-

tikai szavazatnyerésre szeretnék használni, nem önkontroll céljára vagy segítségként a nemzetpolitikai célok elérésében. Így azután olyan esetek fordulhatnak elő, mint a mi csapatunkkal is. Miközben a szlovák kollégákkal teljes összhangban – mint erre utaltam – beszélünk, írunk a közös múltról, és közöttük vannak hivatalból is vezető értelmiségiek, addig hirtelen a politikai szféra megszüli a Kárpát-medence történelmének egyik kirekesztési csúcsát: megbüntetik az állampolgárok egyik részét azért, mert anyanyelvét használja. (No persze a kiűzéshez, vagy táborokba záráshoz, netán a megsemmisítéshez képest ez még humánus eljárásnak minősülhet.) Az pedig az új Európai Unióban egyedülálló, hogy valakitől megvonhatják az állampolgárságot, amennyiben kettős állampolgárságért folyamodik az ugyancsak uniós tag szomszédos államban...

Itt tartunk. Hátrányunk az elmúlt ötven év Nyugat-Európájához képest van bőven. Előnyünk annál kevesebb. Akárhogy is van, meg kell kezdeni. És ebben nemcsak a megbékélést előkészítő történeti feltárás munkásainak, a történészeknek kell mozgósulnia, de egy időben a politikusoknak, vállalkozóknak is. Talán sikerül. De ha nem kíséreljük meg, akkor mulasztást követünk el. Márpedig a mulasztás legalább olyan rossz döntés lehet majd az utókor szemében, mint a téves cselekedet.

A szerb–magyar akadémiai bizottságról

Említettük: 2010. februárban tettük meg javaslatunkat az Akadémia elnökének egy szerb–magyar bizottság magyar tagozatára. 2010 novemberében kaptuk az első értesítést arról, hogy a szerb fél is felállítja a vegyes bizottság szerb tagozatát. Kezdhetünk tehát mi is. Említettük: december 13-án meghívtuk a kinevezett szerb elnököt és a titkárt (V. Stanovčić akadémikust és S. Marković professzort), megegyeztünk az alapelvekben [vö. erre az 1. dokumentumot e fejezetben], közös nyilatkozatot állítottunk össze. 2011. január 6-án ezek alapján megalakítottuk hivatalosan is a magyar bizottságot, elfogadtuk az évi cselekvési tervet, megküldtük azt a szerb félnek, ők február harmadik hetére ígérik a bizottság szerb tagozatának megalakítását, programjának kidolgozását. A mi programjavaslatunk – vezérszavakban fogalmazva a következő.

1. *A történelmi feltárás intézményesítése:* a levéltári kutatások, a helytörténeti munkák és oral history – visszaemlékezések – kataszter szintű megszervezése. (Az évben négy munkakonferencián mutatjuk be – szerbek–magyarok – a feltárás előrehaladását. Az első ilyen konferencia február 12-én Szabadkán fog ülésezni. A következők Budapesten, Zentán, Szegeden.)

2. Közös tanulmánykötet összeállítása a II. világháború alatti szerb–magyar együttélésről, illetve különös tekintettel a szerb és magyar hadicélokra, a nemzetközi politikára, valamint súlyponttal a tömegmészárlások történelmére. (Szerb, magyar és angol nyelven.)

3. Nemzetközi konferenciák. A legjobb nemzetközi és hazai történészek részvételével. Első félévben Budapesten, második félévben Belgrádban.

4. Magyar és szerb nyelvű elektronikus forrásközlő honlap szerkesztése. Ugyanakkor közös honlapot indít a bizottság a munkálatok szervezeti-kutatásmódszertani kérdéseiről, a bizottság tevékenységéről.

5. A tömegmészárlások helyszínének pontos feltérképezése, javaslattétel az újratemetésekre és emlékművekre.

*

Itt tartunk. A magyar kutatások háttérintézménye az MTA Történettudományi Intézet. Az Akadémia elnöke kiemelten kezeli a bizottság dolgát. És még valamit: szerencsére a magyar kormány a hivatali kötelezettséget is meghaladó erővel támogatja, a Külügyminisztérium politikai súlyt ad kutatói-értelmiségi elszántságunknak.

Most – január 6-án – ennyit.

6 January 2011, Budapest

At the founding meeting of the Hungarian Section of the Serbian–Hungarian Academic Commission (6 January), the president put his programme and considerations to discussion. The programme as well as the accompanying detailed work plan for the year 2011–2012 was approved by the Commission. (Being published in issue 2011/1–2. of the periodical História.)

FERENC GLATZ

Reconciliation – But How?

Conditions of Reconciliation

The first condition – in my opinion – is *historical evaluation.* The dead should be *buried.* Irrespective of political orientation. (Because: we could not even review our dead, we could only partially provide the funerals they would deserve.) *Lieux de mémoire* should be built, memorials should be erected. (Because: so far we could only build a small number of *lieux de mémoire.*) *History should be professed.* (Because: we, Hungarian intellectuals, have already professed our history, the offences committed by Hungarians. In 1966. When, following the premiere of *Hideg napok* (*Cold Days*) about the infamous 1942 Hungarian massacre in Novi Sad (Újvidék), we were discussing it during long nights: what was our role in the Carpathian Basin, when did we go against our aeon-old, hospitable behaviour? (It filled us, young historians, with a certain kind of pride that Hungarian political leaders had already brought criminals to justice in 1943–1944; the only state leadership during World War II that took action against the crimes of its own army.) Now, in 2010, I think that it is time for our neighbours, more precisely, for the Serbian intelligentsia to do so: to face excluding traditions of their own history with self-criticism. (The anti-Hungarian blood-baths and holocausts of 1944–1945 in Serbia, and we must add: these were once used against other nations on political basis as well.)

This historical evaluation and consideration, honestly facing each other is the first condition of ending the mutual distrust between Serbs and Hungarians. To create the feeling of reconciliation. To strengthen it, even though there is mourning and sorrow. In the community and individually, in ourselves. (Though we know: time makes memories fade but it never does entirely away with them.)

The second condition – in my opinion – would be *minority rights*, cultural autonomy. Collective rights of national minorities should be provided on a European level. This is another basic condition for the reconciliation with our neighbours – this time the Serbs. So that minorities would be able to use their language freely, grow up in an entirely mother-tongue educational system, and have their institutions for culture, science and art. Because an entirely mother-tongue education and being

able to practice one's mother-tongue are also conditions of social competitiveness. Therefore, besides personal autonomy which provides free use of language, cultural autonomy is also necessary in order to give collective rights. If there is no collective autonomy, then those born into a minority language and having a bringing up on that particular language, would live in social disadvantage compared to children of the majority language. (Let us advance with a conclusion: the supporters of reconciliation are glad to see that Serbia has started a true minority policy on a European level in 2009, with the system of National Councils.)

The third condition – again, I add: in my opinion – *pardon, rehabilitation, compensation.* The principle of collective responsibility – ethnic, religious or socio-cultural – should be discarded and categorised as a popular fallacy of human history. (In parentheses: Hungarians have already done so on state levels: in the case of relocations, holocaust and genocide.) Now those Hungarians who had been persecuted and condemned on such basis should subsequently be asked to forgive, individual rehabilitation should be facilitated by the legislative power of the state and encouraged by words of the intelligentsia. And we must also participate in compensation initiatives.

The program of historical reconciliation in the Carpathian Basin started in 2007. (The journal *História,* the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, the Research Centre for Social Sciences, the Institute of Europe Budapest.) Historians, political scientists, archaeologists, ethnologists, Slovak, Austrian, Romanian academic historians, and even professionals of projects stepping beyond the boundaries of the Carpathian Basin, professionals of water management, ecology, agriculture and rural development as well. It was then that I proposed the aforementioned conditions of historical reconciliation. It had been a work hypothesis, a making of plans. Starting points were provided by the history of national grievances within the Carpathian Basin, the analysis of attempts at their resolution, and also the study of Western European, so-called national reconciliation programmes. The post-Second World War collective reconciliation programmes of Western Europe: the French–German (1962), the German–Polish (1970), the Austrian–Italian (1970) and the Finnish–Swedish one. Their successes and failures could be observed, similarly to the role of politics, intellectuals and civil society.

Reconciliation programmes in Western Europe (1962–1992)

We are a war generation, we have said so. When we were young, military events ended, our young adulthood was spent in the years of Cold War policy. Our great experience during the seventies and eighties: some of us had the opportunity to grow up either in the East or in Western Europe. Our decisive experiences include: the welfare state, the socio-cultural state support system and in the meantime, from the 1960s, the emergence of consumer market society. An experience just as decisive was the aspiration to put an end to century-long national-religious conflicts, from the early 1960s on, too. As historians, we saw: uniquely variegated national-religious cultures of Europe placed our continent at the forefront of world culture during the 16–19th

centuries, then this variegation led to the First and Second World Wars, and through them, to the decline of Europe.

Between 1830 and 1920, inhabitants of Europe organised themselves into nation states; the nation state elevated its native culture to a high status, and based on the native language, it organised administrational-technological culture and education on a very high level. The nation state seemed a marvellous institution in the 19th century. But this organisation of nation states became a constant source of war within Europe. First and foremost because millennium-old areas of national settlement were to be constrained between state boundaries. It proved to be impossible. And European nation states started their wars for such territories. Essentially, this is the ground for the First and Second World Wars in Europe – we said. We were delighted to see that reconciliation programmes were announced already by the (Second World) war-igniting leading members of previous generations: Adenauer, De Gaulle announced their own programmes for historical reconciliation in Europe (1962). We could enjoy free travel in Western Europe and could experience a broadening world view brought about by new technology and information systems, we marvelled at industrial-commercial development, but especially cultural development crossing the boundaries of nation states. We were talking about the transformation of a Europe of nation states, the deconstruction of nation state boundaries. As youngsters, we became supporters of the German–French reconciliation attempt starting in 1962; in the seventies – it was 1972 then, as a scholarship holder at the Institute of European History of Mainz – we lived through all stages of that one and a half decade-long process: the publication of common history books, mutual French–German student exchange programmes, the creation of separate German and French departments in state administration so as to harmonise policies – of commerce, transport, infrastructure, even health – in these two neighbouring states. So that they learn the language of the other and get to know each other's culture as well. (And we noticed: the process started with the honest reconsideration of common history, they brought onto surface historical grievances and negotiated openly.) The German–French reconciliation was followed by the German–Polish in 1970. When W. Brandt knelt down before the Second World War Polish memorial asking for forgiveness for the Polish who had been killed. (Because only the strong are able to self-criticism and apology. We noticed: they, too, started with the honest debate of historical conflicts and providing cultural rights for the – German – minority. Then we thought that the wars of Europe should end not only on the battlefields but also in the souls. And we also thought: perhaps the time will come for the political Cold War to end soon, because it had been the NATO-member West Germany and Poland, a member of the Warsaw Treaty who announced reconciliation. They declared national reconciliation, and we thought: political reconciliation as well.) And reconciliations in the middle of Europe were followed by institutional resolutions of ethnic conflicts of peripheral territories. In the north, the Finnish–Swedish and in the south, the Austrian–Italian national reconciliation. Both have been conflicts lurking since the creation of nation states – since 1918. Finland was born out of Russia in 1917, South Tirol out of the Austro–Hungarian Dual Monarchy in 1918. (In parentheses: the depth of these conflicts is well-illustrated by the fact that 8 years after the creation of

independent Finland, the number one university of the country used Swedish as the – traditional – language of education. The calibre of the conflict can be imagined in South Tyrol annexed to Italy: more than 60% of the population spoke German as their mother-tongue.)

Today, as historians, we see that the European national reconciliation processes have been parts of a new world historical process. And are still parts of it. And we experience it now, after 1990 in the eastern part of Europe. Besides the Europe of nation states slowly emerges an administratively unifying Europe. 150-year-old (in the West), 90-year-old (in the East) nation state boundaries are loosening up, they are broken by new, cross-border systems of production and culture, human movement radii – and intellectual spheres of interest – are expanding due to travel, radio, television and the migration of labour force. In Europe, a new world historical process began in the 1960s due to management, culture and human movement which did cross nation state boundaries, while its institutions – international institutions of production, commerce and above all, culture – required the co-operation of individuals and groups from various nations. In Europe, the first was the cross-border integration of the European Coal and Steel Community (1951), then the nuclear energy-based EURATOM (1957), it continued with the European Economic Community formed in (1957), the European Community (1967) and finally the European political community in 1993, the European Union. Today, we see that as the unification of systems of production, culture and science was advancing in Europe, year by year, almost at the same pace, national reconciliation processes were advancing as well. Today we see that co-operation – working in one factory, cultivating culture side by side – is impossible if we have long-lasting national grievances or feelings of collective national distrust.

Our conclusion already in the 1980s and today still: the European integration process is advancing in a south-eastern direction, but the setback in the region – as in the Carpathian Basin – might be a series of unresolved national conflicts. Our Western-European education – not some old conservative conviction – made us state that historical conflicts and their remnants, national minority conflicts should be resolved, because these collective spiritual burdens will hamper modernisation in the region. It is a mistake to think that cultural and material progress have only physical and technological factors. Our conclusion already in the 1980s and today still: what goes on in the eastern part of Europe is nothing but a re-eruption of conflicts created by local nation state formations. Memories of savage military engagements generated by the fight for Hungarian national independence in 1848–1849, and later a series of clashes between the South-Slav, Czech, Slovak and Romanian nation states formed in 1918 and the Hungarian nation state formed earlier. And these memories were strengthened by wars of nation states and their armies, as well as human rights setbacks and cultural disadvantages of national minorities who were forced to territories of another state. And because of all this: collective distrust and inability to co-operate on a daily basis. These negative emotions should be resolved. These things live with us even today! Our conclusion: indeed very European processes are taking place today in the Carpathian Basin – and in Eastern Europe in general – but 50 years later.

The Necessity of Reconciliation, Its Possibilities and Impediments in the Carpathian Basin (2004–2007)

What were our motives in 2007 when we started the reconciliation programme, and what are these motives now, when we want to extend it to the southern part of the Carpathians?

It already showed in 2007 that some colleagues were wrong to think that the expansion of the European Union would automatically resolve centuries of national and religious conflicts that derive from the multicultural character of the region. We mentioned: in 2004, the Czech Republic, Slovakia, Hungary and Slovenia became EU members from the region, and yet, political and intellectual scientists of the new states still fervently opposed those – us – who would have the distancing from the Beneš Decrees as a condition of reconciliation. The Beneš Decrees was a collective punishment of German and Hungarian minorities in 1944–1946 Czechoslovakia by word of law, based on the principle of collective guilt: they were collectively condemned, their properties were confiscated and they were expelled from the country where they were born. And then, in 2007, it already showed: some colleagues were wrong to think that, after 2004, with the strengthening of cross-border market economy, the reconciliation of national collectives and individuals would automatically happen in the region. (I would like to add that I have never believed in such an effect of market automatisms, though I have long assumed that the EU would, defining certain basic principles, take on the cause of historical rehabilitation, recompensation and the collective rights of today's minorities. Then, between 2004 and 2007, it became obvious that we cannot believe solely in EU automatisms: the preparation of the settlement can only be expected through the mobilisation of the national intelligentsia and nation state administrations. If needed, by intellectual and political clashes as well.)

And something else happened in 2007. Romania was admitted to the EU, while Croatia and the then democratising Serbia had admittance in the view, too. That is, the entire territory of the Carpathian Basin would belong to one administrational unit, to the framework of the European Union. The revision of the Treaty of Trianon and the Treaty of Versailles is thus completed – we said and wrote. It was proved: modifications of state boundaries based on national settlements are not feasible (1920–1945), the relocation of minorities is not feasible (1944–46), trusting automatisms of either proletarian- or market internationalism is not feasible (1949–2004). There remained one solution: new rules should define the co-existence of nations in the Carpathian Basin. New rules which declare: national identity can diverge from the identity of citizenship. Which declare: in the 21th century, European nations can live in peace based on the cultural nation principle; anyone can belong to a cultural nation regardless of language, customs or citizenship. Which declare: minority national autonomies can live on the territory of the majority nation. We said: the Treaty of Trianon was born out of superpower interests in 1920, so its system would similarly break up as a result of superpower and world political forces, with the South-Eastern European expansion of the EU, after 2004–2007. We, the intelligentsia living here, must be ready

to prepare a new set of rules for the co-existence of the peoples of the Carpathian Basin. Let us recommend alternatives for active political groups. For that matter, we have considered it one of the tasks of our generation for decades: to rewrite the rules of co-existence of the peoples living in the Carpathian Basin. That is why we were active in the 1970s and 1980s re-thinking the history of national and religious conflicts, and after the change of the political system. In cultural and scientific policies, we recommended the cultural nation principle for the region. We have worded a Central European Minority Codex in 1991, participated in the making of the minority law of 1993 still considered as a model – and also actively took part in the drafting of the Vojvodina autonomy plan of 1995, its presentation in Bečej (Óbecse). And now, we recall the 2001 law concerning transborder Hungarians, we also participated actively in its preparatory debates.

We also had, of course, a rather economically oriented motive for the preparation of the reconciliation in 2007. It offered a chance of success for all the nations of the region. For a decade it had been clear that due to the south-eastern expansion of the EU, the strategic importance of the whole region in world economy would be enormous. The Carpathian Basin can once again – for the first time in 90 years – develop into an intermediary region. However, between 2004 and 2007, it also became clear that the region does not take advantage of what EU membership would offer for cross-border economic and infrastructural agrarian enterprises. (The international Danube strategy, building transport channels between East and West, that can connect Western Europe with the Black Sea region, and regional rural development policy also offers itself, especially favoured by the EU if cross-border, or regional water management policy, which is supported by the EU, not to mention farming, industry development, etc. offering themselves for private investments.) We might add: it was exactly this regional, cross-border entrepreneurial field where the Soviet system had its greatest deficiencies: partly our forty years of isolation from the West, partly the administrational and political tradition of nation state isolation so characteristic of the Soviet zone. The impediment: we are not used to co-operation with our neighbours on a daily basis; it is our neighbours with whom we have the most heated debates on state level, negative feelings and distrust on a daily basis. The reason: historical grievances live on unresolved. The reason: the region is full of current conflicts in minority policy. Even though we said that for the first time in 200 years, small nations living in the Carpathian Basin have more common interests than opposing ideas. We said: we cannot realise and make use of these common interests because we are divided by historical distrust, hatred and lawful complaints of our national minorities forced into neighbouring states. Thus, in order to realise these common interests, we need reconciliation, and the prerequisite of reconciliation is the elimination of distrust, that is, *historical clarification* and a new *regional minority policy*.

In 2007 we launched two projects motivated by the above conviction – without political support, with the help and from the resources of academic and private institutions. One of them was historical evaluation, the other the reconsideration of minority question.

On Historical Evaluation (2007–2010)

Between 2007 and 2009, we organised conferences, launched a series of publications and lectured in Hungarian and in other languages in Hungary, Slovakia and Romania – on the radio, in television and in the daily press. Our topics were the conflicts of Hungarians and neighbouring nations in modern history. (Along with Hungarian historians A. Suppan, Secretary General of the Austrian Academy of Sciences, H. Haselsteiner, department leader at the *Eastern European Institute in Vienna*, D. Kovač, Vice President of the Slovak Academy of Sciences, D. Berindei, Vice President of the Romanian Academy of Sciences, V. Sutaj, President of the Slovak–Hungarian Joint Committee with several committee members, M. Dorin, Editor-In-Chief of the Romanian Magazin Istoric and academician C. Mureşanu.) Therefore, above all, the dissolution of historic Hungary, the Austro–Hungarian Dual Monarchy, the formation process of small neighbouring states (1918–20), persecutions and relocations of Hungarians in Slovakia (1945–1946), Romanian–Hungarian relations during the Second World War (1941–1945). Slovak, Austrian, Romanian historians talked about their own past, which had still enduring, derogatory consequences for us, Hungarians: about relocations, about Martin (Turócszentmárton) (1918) where the secession of Upper Hungary was declared, about Alba Iulia (Gyulafehérvár) where the secession of Transylvania was proclaimed (1918), and about the era of territorial revisions (1938–41), and also about the relations of small states of the region to Germany, the superpower which pushed into the region and defined its establishments. Then we arrived in the Southern Territories in November 2009: we organised an intellectual forum in Subotica (Szabadka) discussing Serbian–Hungarian co-existence in general, but, of course, with special emphasis on our common history during the Second World War, not hushing up 1942, stating that silence on 1944–1945 should be broken by these states on anti-Hungarian terror, on collective impeachment and punishments. (And we added: do not criminalise, yielding to contemporary fashion, Serbian–Hungarian co-existence, its world historical peculiarity lies exactly in how nations of a multicultural region, living peacefully side by side for centuries can be turned against each other on an ethnic basis. Even in the case of families of mixed ethnicity.) Yes, the first prerequisite of reconciliation – revealing the past, creating forums for revealing the past – had already seemed a difficult task to accomplish on a national, institutional level. We knew: collective terror against Hungarians in Serbia – as well as against Germans, Jews, Croatians, Slovaks and other nations – is not mentioned by either the Yugoslav or the Serbian historical recollection.

And we knew: omissions of international historical science on this subject are almost unintelligible. During our world congresses and international forums we have been silent about this problem for decades. International historical science hardly knew anything about end-of-war massacres in the West Balkans and uttered even less about it. Yet, here in the south, collective punishment was not merely an offense against human rights, deprivation of rights, confiscation of property or relocation as in the north: here it included massacres of hundreds of thousands of people. It is

perhaps one of the least researched subjects of Second World War history, and the least researched territory. And one of the most inhumane sanctions at the end of the war. We have compared the results of international historical science on end-of-war years in northern, western, eastern and southern territories. Although we have been refining well-known lists on the 1944–1946 relocations (on the relocation of Germans from Hungary, from Czechoslovakia and on the relocation of Hungarians within Czechoslovakia or to Hungary), we have not revealed trusted data, not even approximate data on the 1944–1946 Yugoslav massacres and campaigns of collective punishment or camps. So much on the faults of the profession...

And something happened in 2010. Politics came to our aid. (It will be studied by historians of the future how important was the role of the fact that the plans for the reconciliation programme was already "finished product" the previous summer, because it was important, in the preparations of the visit by the Serbian president in autumn 2009 and that the Serbian president took the initiative in solving the Hungarian–Serbian problems left by 1944–1945.) The visit of the Serbian president resulted in the presidents of the states – our government was going to change then – asking their academies to send joint committees to prepare a historical clarification. Thus, asked by the president of HAS we suggested a Hungarian committee in February, 2010. Luckily – irrespectively of us – the new governmental policy planned to clarify Serbian–Hungarian historical tensions. The Minister of Foreign Affairs and the Prime Minister, luckily again, considered Serbian–Hungarian relations a priority, and their visits in Serbia and their suggestions resulted in a continuous support to the academic committee by the administration. (The committee naturrally does its best not to make the government's domestic latitude in its plans of (Hungarian–Hungarian) cooperation within the Carpathian Basin. Not an easy task.) Sometimes the direction of politics and intellectuals can be the same. We were informed in November that the Serbian party sends its committee as well, and we invited the president and secretary of the Serbian committee – excellent intellectuals, open to the world –, and after all this on 6 January 2011 we established the Hungarian division of the joint committee. (The establishment of the Serbian division, required to create a joint work plan, is in progress.) What is it that we can rely on now, when we want to institutionalise the revealing of data and commemoration?

We can rely on data that came to light primarily due to the works of Hungarian archivists, museologists and historians of local history in Serbia – in the previous year. (An outstanding example is the volume of essays by associates of the archives in Szeged and Zenta/Senta. The works of our colleagues: István Fodor, Aleksandar Kasaš, Tibor Pál, Tibor Molnár, Zsuzsanna Mezei and Ágnes Ózer, the studies of Serbian colleagues and Professor Enikő Sajti and her students have drawn public attention, too. The latest books and studies of Dénes Sokcsevits and Árpád Hornyák, researchers of the Croatian region should also be mentioned.) Of course, we did and do pay attention to research results of Austrian and German colleagues. Moreover, we can rely on local civilian movements after 1990 which went in quest for the survivors of these massacres and wrote volumes on reminiscences. (The books of Márton Matuska are already known,

and now there are the books of Júlia Teleki, excellent volumes of local history on the raid in Temerin, and the outstanding Lajos Forró monograph.) And we can also rely on local civilian movements which first labelled previously unnamed mass graves and built the very first *lieux de mémoire*. We are expecting results, but it seems rightly, from a new institution of Serbian democratic policy, the so-called grave excavation committee. Now we begin and institutionalise research – as it had been our intention. We primarily wish to rely on these works, these people and on the evolved knowledge of place and sources.

On Reconsidering Minority Policy (2008–2010)

For Hungarians, a greatest success story of the political change of system is the formation of powerful Hungarian parties beyond the borders. It is primarily their achievement – especially that they rose to governing positions – that Hungarians beyond the borders could retain a globally competitive Hungarian culture in the past twenty years. This had been a principle of ours when, as leaders of the "reconciliation programme" we invited leaders of the three great transborder parliamentary parties – the Party of the Hungarian Coalition (Csáky), the Democratic Union of Hungarians in Romania (Markó) and the Alliance of Vojvodina Hungarians (Pásztor). Another principle had been that with Romania joining the EU, Hungarians came under a common new territorial administrational unit and soon, with the joining of Serbia, the revision of the Treaty of Trianon can be accomplished. We have acknowledged that territorial revision in Europe is not feasible – even though it would be justified based on the ethnic principle – but our neighbours should acknowledge that Hungarians could not be de-nationalised. The future path is autonomy within the state, on different levels. Our third principle was to formulate a new national policy. This should partly take into account that Hungarians of neighbouring countries are also EU citizens, that is, minority policy should now be treated as domestic policy in the classic sense of the word. Thus, the EU can support even more firmly EU citizen transborder Hungarian interests. Moreover, this new Hungarian national policy should be a totality of specialised policies. And politics, as the totality of specialised policies should think in terms of the Carpathian Basin: new terrains of politics should be occupied by national policy for them to be their new viewpoints. We recommended our hitherto human rights policy to be amended by the following concepts: cultures of the Carpathian Basin, science, development of nature and water management, regional and rural development, transport development and infrastructure development. (As we said, these not only strengthen the Hungarian-to-Hungarian system of everyday relations but also provide opportunity for co-operation with our neighbours, and these can prove the majority in neighbouring countries that autonomy to be given for Hungarians would strengthen those states. On the one hand, economically, and on the other hand, it would strengthen the ties of Hungarians to national majorities of those neighbouring states. Because they are left alone.)

In October 2009, we organised another "Hungarian summit" in the centre of the Academy in the Castle District. During the introductory lecture we have surveyed twenty years of minority policy in the EU. We have drafted specific proposals for the utilisation of specialised policies of the EU within Hungarian national policy. We sought to position autonomy aspirations of Hungarians of the Carpathian Basin and the possible efforts of the Hungarian state within the European Union. We warned that minority policy in Europe is already about some 18 million (according to some statistics multiple times more) European Muslims and some 15 million East-Central European Romas. We should study new minority policies of Europe (2008–2009), we should look into what these offer for national minorities of our region and then acknowledge that without firm political action on the part of the Hungarian state or without proposals, the preservation of Hungarian national culture beyond the borders will not be successful. We recommended redrafting the East-Central European minority behaviour codex of 1991 in which we could present our basic principles to our neighbours regarding the entire region. We also surveyed the shocking anti-Hungarian turn in Slovak minority policy, as well as principles of the National Councils of Serbia which give ground for optimism.

Then, in July 2010, we surveyed observations after the formation of the National Council of Serbia. (With lectures by István Pásztor, party leader of the Alliance of Vojvodina Hungarians and Tamás Korhecz, president of the National Council.) And on this meeting, politics already appeared: Zsolt Németh gave an overview of the government's national policy and within that, minority policy. Then it already showed that our civilian and scientific initiatives can lose their significance, as the new government policy rewrote previous principles of national and minority policy, primarily by enacting the programme of double nationality.

Three years have passed, and in 2010 we should draw attention to historical experience, we should draw the attention of Hungarians and non-Hungarians within and beyond the borders: various forms of autonomy – including double nationality, which I consider an acceptable principle of personal autonomy in Europe – not only strengthens Hungarian-to-Hungarian system of everyday relations but also provide opportunity for co-operation with non-Hungarian neighbours, acclimatisation and mutual respect. The programme of Hungarian autonomy creates a stronger willingness for reconciliation.

Similarities and Differences of Reconciliations in Western Europe and in the Carpathian Basin

What can we learn from the history of the European national reconciliation process of 1960–1990? And what are the similarities and differences of what is given here in Eastern Europe, in the Carpathian Basin, after 2007?

First of all, we repeat: what is and what was happening now in the past years, and what we started a few years ago is a very much European phenomenon: a new planetary and European integration, the strengthening of a cross-border work system

and a cultural world wide web necessarily go hand in hand with the loosening up of nation state boundaries and require co-operation irrespective of nationality or religion. On individual, entrepreneurial and state levels.

What is common in the reconciliation process of the West between 1962 and 1990, and that of the Carpathian Basin after 1990 and 2007?

1. *The resolution of historical conflicts.* It is a common characteristic of reconciliation programmes of the East and West that both start with the resolution of emotional and historical conflicts partly primordial, partly inherited from the era of the formation of nation states. Therefore, it is a prerequisite to discuss and resolve historical grievances. Conclusion: historical science and institutions dealing with history have a crucial part in reconciliation.

2. The *autonomy of minorities* living on state territory. It is common in the West (so we hope it will be likewise in the East) that national and ethnic minorities remaining in nation states were given various levels of autonomy. The autonomy of minorities forced into a neighbouring country has already developed in the 1970s. (Belgium, Finland, Sweden, Germany, Italy.) But where minorities had no state in the neighbourhood, these autonomies were only given in the 1990s, with the waves of EU formation. Thus, in the 1990s, Welsh received autonomy in England, Occitans in France, Basques in Spain and so on. This also leads to the conclusion that states, especially the homelands of minorities should pursue a confident policy in the interest of their fellows living in neighbouring countries.

3. *The decisive nature of the political establishment, self-government and democratic public thought.* Western Europe has a century-old – and ruling – tradition of institutions built bottom-up, thinking in various autonomies, and a system of institutions built upon. The autonomy of localities, professional, cultural and organisational autonomies, the freedom of opinion evolving in these places and tolerance – these were all pillars of Western European state establishment. Such Western European societies, especially after the executive-centred national socialist dictatorships (1932–1945), welcomed back as a tenet this social thought based on small – ethnic, religious or local – communities. In Eastern Europe, however, the originally weak tradition of autonomies was lost during the Soviet system. The executive-centred thought has remained after the fall of the Soviet system. We should not be impatient 20 years after the political change of system, but we still state that the acceptance and realisation of the principle of self-government is the test of democracy in Eastern Europe. National autonomy, providing collective rights for minority self-governments, the tolerance of the national majority that has state power is in short supply here in Eastern Europe – not only in party politics but also in national policy.

4. *The role of permeability of state boundaries and mutual understanding – empathy.* The internationality of cultural institutions in Western Europe – radio, television, work systems – was accompanied by a great change of place, tourism after the Second World War. There is an opinion that the Finnish–Swedish reconciliation would never have happened if there had been no great workforce migration from Finland to Sweden due to the economic boom in the 1950s. The same is voiced by researchers of Austrian–

Italian relations. In Eastern Europe, between 1945 and 1990, there was political isolation from the West. No empathy could develop towards the problems of the other. And this approximation, this permeation, this "getting used to each other's smell" on an individual level hardly strengthens until 2007. This is why one of the best means of reconciliation in Eastern Europe is state help for specialised cross-border policy programmes. (We only recount our proposals phrased regarding minority policy from 2008–2009: common environmental management – water management, ecological monitoring, etc. –, transportation, rural development, spatial development – Danube strategy – and cultural projects.)

5. *The interference of the social, the domestic political and the national emotional factor.* In Western Europe, the reconciliation process happened parallel to the European economic boom, technological development, the birth and flourishing of the welfare state model based on all these (1962). Extreme poverty ended as did outstanding unemployment, and never-before-seen social and health services as well as cultural state services were built out. Welfare society does not only create a general feeling of tranquillity but also a general feeling of tolerance. And consolidation, a willingness to co-operate in domestic policy. But in Eastern Europe, reconciliation programmes happened during the political change of the system and in an era of social convulsions. Starting with the political change of system in 1989–1992 which brought about political and social destabilisation for the majority of society. Unemployment popped up, we got to know the horrors of extreme poverty, most of the society could not create life strategies of their own without the previous caretaking state, they could not find their way about in market economy, they could not make use of world cultural values the opening of borders brought about. And then it continued with the swirling economic depression of 2008. It seems that the European welfare state model of 1962 – which we also adopted in 1990 – cannot be financed, not even internationally, but especially not in Eastern Europe. An economic decline begins. All these social and political convulsions create a hectic and troubled society. And social exasperation can be grounds for searching for scapegoats – both in politics and in national issues. Therefore, the social and political environment for our programme in the East is incomparably worse than it had been in the West after 1962.

6. *Reconciliation requires a long time.* Programmes can be drafted quickly, nice and clever ideas can also be pinned down quickly, but it requires time – decades – to get rid of fixations, inimical reflexes and to achieve emotional change in public thought. It requires changes of generations, too. The first decade is the historical national political clarification, then comes the learning of each other's culture, and then common institutions. Western European examples show it. The French–German and all the other reconciliation processes lasted for decades. In Eastern Europe, historical clarification was rolled back during the Soviet system, and in Yugoslavia and then in Serbia, Second World War massacres counted as taboos, all the more so because in the 1990s ethnic clean-ups returned in politics. And world politics had to enter the region in order to break with this tradition. Therefore, by now, after 2004 and after 2007,

various stages of reconciliation had accumulated on each other. The same generation should reconcile and resolve historical grievances, and with a sudden friendship work together with relocators or murderers of their parents. As well as build out common institutions.

7. *Reconciliation with one or more neighbours.* In Western European reconciliation processes one collective "national enemy" should be reconciled. In our case, in Eastern Europe, it is suddenly the reconciliation with 3–5 neighbours at the same time. (Because this region was ethnically the most variegated in Europe.) Merely to draw a picture of reconciliation with the Serbs: Serbs should reconcile at once with Croatians, Hungarians, Albanians, Bosnians and, of course, with the descendants of Germans and Jews who had been killed. And what about the Hungarian case? We should formulate reconciliation programmes with Slovaks, Romanians, Serbs, Ukrainians and more easily with Croatians, Slovenians and Austrians. The same group of intellectual politicians should – we would like to add: a small group of professionals – draw up different principles and action plans for 5 different cases. (It is known: the debates are different with every neighbour, depths of conflicts are also varied...)

8. *Co-operation for intellectual, civilian and political layers.* In Western Europe, in every case, from the beginning, there had been an organic, daily co-operation between the state, regional and cultural self-governments, associations, scientists and artists. Twin towns and sister universities, gestures, memorials and laying wreaths, common festivals and other similar activities. In Eastern Europe, the co-operation of civilian and political movements and associations rarely has a tradition. They would exploit this civilian sphere to gain votes for the multi-party system, would not let it be for self-control or help in reaching national political aims. And thus happen things which happened to our team. While we are conversing and writing about our common past with our Slovak colleagues in complete harmony, among them also leading intellectuals – as I referred to it earlier – suddenly the political sphere comes up with one of the most outstanding political exclusions in the history of the Carpathian Basin: one part of citizens are punished because they use their mother-tongue. (Of course, when compared to expulsions, concentration camps or let alone elimination, this is still a humane procedure. But it is unique in the European Union that people can be deprived of their nationalities when requesting double nationality from the neighbouring state...)

There we are. Compared to the past 50 years of Western Europe, we are at a disadvantage to say the least. We have very little advantages. (We, in the Carpathian Basin, are forced together by international factors – but in Western Europe there were no such factors at the time. Those were recommendations of the European Union or suddenly accepted international, EU-urged cross-border projects of specialised policy.) Anyway, it should be started. And not only historians, the workers of historical research who prepare reconciliation, should mobilise but also politicians and entrepreneurs at the same time. Perhaps we will succeed. But if we do not try, we are guilty of the sin of omission. And omission can be just as bad a decision in the eyes of posterity as making a mistake.

On the Serbian–Hungarian Academic Committee

We made our proposal regarding a Hungarian division of a Serbian–Hungarian committee to the President of the Academy in February 2010. In November 2010, the first notification came of the Serbian party also setting up its committee. On 13 December, we invited its appointed Serbian president and its secretary (the academic Stanovčić and professor Marković), we agreed on basic principles and drafted a common declaration. On 6 January 2011, based on these, we formed the Hungarian committee officially, and passed the annual action plan, sent it to the Serbian party, and they promised the formation of the Serbian department of the committee and the drafting of its programme for the third week of February. Our proposal for the programme can be summed up as follows:

1. The institutionalisation of historical disclosure: archival research, local history and oral history – reminiscences – organised on a cadastral level. (There will be four conferences this year where we – Serbs and Hungarians – will present the findings of the disclosures. The first such conference will hold its meeting on 12 February in Subotica (Szabadka). The next venues: Budapest, Senta (Zenta), Szeged.)

2. The compilation of a common volume of studies on Serbian Hungarian co-existence during the Second World War, Serbian and Hungarian military aims, international politics, focussing on the history of the massacres. (In Serbian, Hungarian and English.)

3. International conferences in the first and second half of the year – with the participation of the best historians from abroad and from Hungary. During the first semester in Budapest, during the second, in Belgrade.

4. The creation of a webpage publishing historical sources in Hungarian and Serbian. The committee will also start a joint webpage on organisational and research methodological aspects of the ongoing works and activities of the committee.

5. The exact mapping of the sites of massacres and proposals for reburials and memorials.

*

Here we are. The background institution for Hungarian research is the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences. The President of the Academy considers the operation of the committee an issue of utmost importance. And let me add: fortunately, the Hungarian government, too, with a support that goes beyond official duty, the Ministry of Foreign Affairs gives a political weight to our research and intellectual determination.

So much on 6 January.

3.

2011. február 12. Szabadka

A vegyes bizottság magyar tagozatának szabadkai kutatói fórumán, ahol a szerbiai levéltárosok, muzeológusok, néprajzosok, valamint helytörténészek vettek részt, előadást tartott Fodor István, a zentai levéltár igazgatója, a vegyes bizottság magyar tagozatának tagja. Itt közölt rövid összefoglalójában adta elő a Vajdaságban megszervezendő levéltáros kutatóhálózat tervét. (Amely később, 2011 novemberétől a rendelkezésre bocsátott kutatástámogatásokból a kutatásokat végzi.)

FODOR ISTVÁN

Szerbiai levéltári források,

1944–1948

Ha nehézkesen is, de egyre inkább hozzáférhetővé válnak a titói rezsim megszületésének dokumentumai. E források meglétéről csak kevesen tudtak. A mindenkori politikai vezetés által terjesztett hiedelem ezek megsemmisítéséről olyan eredményes volt, hogy még a levéltárosok és történészek többsége is meglepődött az első nyilvánosságra kerülő adatokon, amelyek a megőrzött iratok mennyiségére utalnak.

Szerbia kormánya 2009. július 9-én döntött az *Állami bizottság az 1944 szeptembere után kivégzettek tömegsírjainak feltárásáról és megjelöléséről* elnevezésű testület létrehozásáról. Ez az bizottság azóta is eredményesen tevékenykedik. Kelet-Szerbiában például hozzáláttak egy tömegsír feltárásához, és sok adatot gyűjtöttek össze

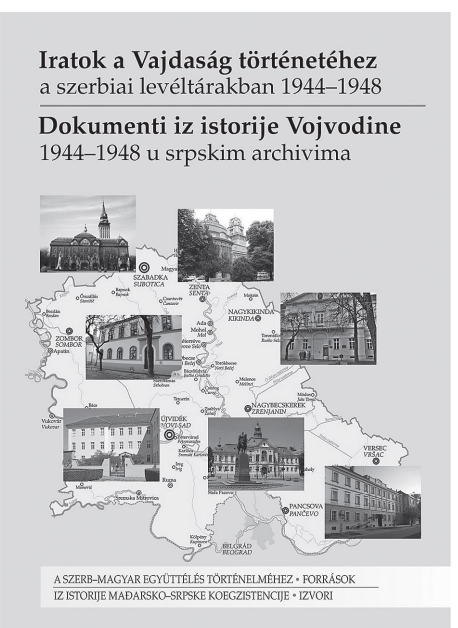

A Fodor István által szerkesztett, a szerbiai levéltárak iratairól szóló kötet
The volume edited by István Fodor about documents in the archives of Serbia connected to the history of Vojvodina

a Belgrád körzetében lévő tömegsírokról. A következő év áprilisában egy kormányhatározattal megszüntették a dokumentumok titkosítását.

2009. október 12-én Szerbia és Magyarország államfője megegyezett a *Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság* felállításában. Feladatául a korszak történéseinek feltárását, értékelését jelölték meg. A bizottság 2010. december 15-én meghatározta az együttműködés és a feltáró munka alapelveit.

Srđan Cvetković, a sírfeltárással foglalkozó állami bizottság titkárának kezdeményezésére 2011. január 4-én a Vajdasági Képviselőház elnöke egy ülést hívott össze, amelyen megegyezés született arról, hogy megalakul az *Állami Bizottság Vajdasági Albizottsága* is.

A vajdasági közlevéltárak rendszerének alapjait a Vajdaság Autonóm Tartomány Népképviselőházának Főbizottsága vetette meg, 1946 novemberében kelt határozatával. Eszerint kilenc vajdasági városban „tudományos intézmények" kialakításába kezdtek. Az intézmények feladata a régi tárgyak, könyvek, levéltári és irattári anyag, valamint a műemlékek védelme volt. Hamarosan bebizonyosodott, hogy ebben a szervezési formában az intézmények nem hatékonyak. Elsőként a múzeumok önállósultak, majd 1952-vel bezárólag megalakultak az önálló községközi állami levéltárak is. Azóta nyilvános regionális levéltár működik Pétervároadon, Mitrovicán, Fehértemplomon (Versecen kezdte meg a tevékenységét), Pancsován, Nagybecskereken, Nagykikindán, Zentán (óbecsei fiókkal), Szabadkán és Zomborban. A tartományi jelentőségű iratképző szervek anyagát a Vajdasági Levéltár gyűjti be Újvidéken, amely a regionális levéltárak szakmai felügyeletét is ellátja.

A Vajdaságra is vonatkozó bőséges dokumentumanyaggal rendelkezik még Belgrád Város Történelmi Levéltára, Szerbia Levéltára, Jugoszlávia Levéltára és a Honvédelmi Minisztérium Katonai Levéltára.

A Vajdasági Történeti Múzeum is őriz írott dokumentumokat és fényképeket is 1944–1945. évi eseményekről. A BIA (a szerb Nemzetbiztonsági Hivatal) a Belügyminisztériummal karöltve folyamatosan adja át a belgrádi levéltáraknak a korábban titkos levéltári anyagot. Ez kutatható állapotban van, de levéltárilag rendezetlennek számít. Minden levéltár kutatói szabályzata kimondja, hogy csak rendezett anyag adható a kutatóknak. A rendezés sok időt igényel. Az Állami Bizottság és annak Vajdasági Albizottsága kérésére ilyen esetekben az intézményvezető nem követ el törvénysértést, ha a bizottságok által kijelölt kutatóknak rendelkezésre bocsátja a csak irattárilag rendezett anyagot is.

12 February 2011, Subotica

Szabadka (Subotica). At the researchers' forum in Szabadka (Subotica) organised by the Hungarian section of the joint Commission with the participation of archivists, museologists, ethnographers, and local historians from Serbia István Fodor, the director of the Archives in Zenta (Senta) and member of the Hungarian section of the joint Commission, held a keynote address. In his address, briefly summarized here, he submitted the plans for the setting-up of an archivist researchers' network in Vojvodina. (From November 2011 onwards this network provides for the conducting of research from the assets of the research fund made available for this purpose.)

ISTVÁN FODOR

Archival Sources in Serbia, 1944–1948

Documents on the birth of the Tito regime are slowly becoming available. The existence of these sources was known only by a few people. Rumours spread by the political leaderships in power about the destruction of these documents were so effective that even the majority of archivists and historians was surprised the first pieces of information published on the amount of documents preserved.

On July 9, 2009 the Serbian government decided to establish the body entitled *State Committee for the Excavation and Designation of Mass Graves of People Executed after 1944.* This committee has been working successfully ever since. In Eastern Serbia for instance they began to have a mass grave excavated and collected a lot of data about mass graves near Belgrade. In the following April they put an end to the classification of documents.

On October 12, 2009 the heads of the Serbian and Hungarian governments agreed on the establishment of a *Hungarian-Serbian Joint Academic Committee* with the goal of revealing and assessing the events of the era. On December 15, 2010 the committee defined the basic principles of cooperation and exploration process.

Initiated by Srdan Cvetković, Secretary of the state committee for grave excavation the President of the Chamber of Deputies of Vojvodina organized a session where an agreement was reached on January 4, 2011 about the establishment of the *Vojvodina Subcommittee of the State Committee.*

The foundations of public archives in Vojvodina were laid down by the Main Committee of Vojvodina Autonomous Province by its resolutions in November, 1946. According to these "scientific institutions" were established in nine towns of Vojvodina.

The institutions were to preserve old objects, books, archival sources, official records and monuments. However, it soon turned out that in this from the institutions weren't effective. At first museums became independent, and then separate "inter-township" state archives were established in the years until 1952. Since then public archives have been working in Pétervárad (Petrovaradin), Mitrovica, Fehértemplom (Bela Crkva, this one began its functioning in Versec/Vrsac), Pancsova (Pančevo), Nagybecskerek (Veliki Bečkerek), Nagykikinda (Kikinda), Zenta (Senta, with affiliate archives in Óbecse/Bečej), Szabadka (Subotica) and Zombor (Sombor). The material produced by document-producing offices of provincial importance is collected in Újvidék (Novi Sad) by Vojvodina Archives, being also a professional supervisor of regional archives.

Further rich documentary material concerning among others Vojvodina can be found at the Historical Archives of the City of Belgrade, the Serbian Archives, the Yugoslavian Archives and the Military Archives of the Ministry of Defence.

Additional documents and photos about the events of 1944–1945 are available at Vojvodina Museum of History. BIA (the Serbian National Security Bureau) is constantly giving declassified archive material to archives in Belgrade. This material can be researched but as an archival resource it is yet disordered. The rules of research in both archives states that researchers can only be given structured material, and arranging the documents takes a lot of time, therefore the State Committee and its Vojvodina Subcommittee requested to consider the leader of the institution not violating the law if they provide researchers assigned by the committee with material that is only structured as official record.

4.

2011. február 12. Szabadka

A magyar tagozat kutatói fórumán Mezei Zsuzsanna, az újvidéki Tartományi Levéltár főlevéltárosa előadásában a délvidéki magyar áldozatokról készítendő adatbázis tervét ismertette. Ez alapján készült az alábbi előterjesztése. Itt történik megállapodás, hogy a levéltári kutatásokat szakmailag az MTA Történettudományi Intézet segíti tanácsaival. (Mezei Zsuzsanna mind a magyar, mind a szerb tagozat aktív tagja.)

MEZEI ZSUZSANNA

A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás

Adatfeltárás – adatmentés

A Tartományi Igazságtételi Bizottság 2000-ben azt a célt tűzte ki maga elé a Vajdaságban, hogy összegyűjtse az 1941 és 1948 közötti időszak vajdasági áldozatainak adatait, és valósághűen feltárja az ebben az időszakban a Vajdaságban lejátszódott eseményeket. A levéltári forrásokon alapuló adatbázis összeállítása érdekében a Vajdasági Levéltár azon fondjaiban végeztem kutatást, amelyek az 1944 szeptemberétől elkövetett bűntettek áldozatainak neveit tartalmazza. Ide nemcsak azoknak a nevei kerültek be, akiket bírósági ítélet nélkül végeztek ki, hanem azoké is, akiket a hadbíróság ítélt el. A Tömegsírokat Feltáró Országos Bizottság alapelve szerint ugyanis ezek a kivégzések ideológiai alapon történtek. Azonban már a dátum meghatározásánál is problémák merültek fel. Igaz, hogy a tömeges kivégzések a katonai közigazgatás alatt zajlottak (1944. október 17. és 1945. február 15. között), de már előtte is történtek atrocitások. Különösen a Bánát és a Szerémség területén, ahol a partizánegységek elfoglalva egy helységet azonnal megkezdték a tisztogatásokat a lakosság körében, az általuk „népellenségnek", „együttműködőnek", „besúgónak" megbélyegzett személyeket puskacső elé állították. A Bánátban többször is találkoztam olyan hadbírósági ítéletekkel, amelyek keltezése 1944 nyarára – július, augusztus – esett. Ugyanez történt a Szerémségben is. Az iratok általában egyéni kivégzésekről szólnak, vagy kisebb, 5-10 fős csoportokról.

Jelen írásomban két adatbázist mutatok be. Az első a Vajdasági Levéltár 183-as fondjának, a Megszállók és Támogatóik Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizott-

ság adataira épül, és kizárólag e fond irataiban található neveket tartalmazza. A másik, az úgynevezett egyesített adatbázis, ebben felhasználtam a Szerbiai Levéltárból kapott adatokat, a Vajdasági Múzeum levéltári anyagát, a helytörténészek által összeállított listákat. Külön adatbázist képez a gyűjtőtáborokban elhalálozott németek névsora. Ennek alapja a Németországban 1994-ben kiadott Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien [A németek szenvedései a kommunista Jugoszláviában] című könyv.

A Vajdasági Levéltárban őrzött iratokban mintegy 7000 áldozat *(1. táblázat)* neve szerepel (itt még nincs befejezve a kutatás, újabb adatokra is lelhetünk). Ami feltűnő, hogy a bírósági ítélettel kivégzettek száma a Szerémségben lényegesen több, mint a Vajdaság más területein (25%). Bár a Szerémségben nem vezették be a katonai közigazgatást, de a hadbíróságok már június–július folyamán meghozták az első halálos ítéleteket. Bácskában a bírósági ítéletek nélkül kivégzett áldozatok számához viszonyítva, igen csekély az ítélettel kivégzettek száma (6%), illetve ha az egyesített adatbázist vesszük figyelembe, akkor ez csak 3,6%. Bánátban ez az arány 6,7%, illetve 4,9%.

1. táblázat. Az áldozatok száma		
Terület	Vajdasági Levéltár – ítélet nélkül/bírói ítélettel	Egyesített adatbázis – ítélet nélkül
Bácska	3733/234 – az összes áldozat 6%-a	6 458
Bánát	1364/92 – az összes áldozat 6,7%-a	1 879
Szerémség	1216/414 – az összes áldozat 25%-a	1 688
Összesen	6313/740 – az összes áldozat 10,5%-a	10 025
Mindösszesen	7053	10 025

A jelenleg ismert körülbelül 5500 délvidéki magyar áldozatból hét helységből 2992 estek áldozatul a *katonai közigazgatás első hónapjaiban dúló agressziónak,* ami az összes magyar áldozat mintegy 55%-át teszi ki *(1–2. ábra)*. A magyarlakta községekben lényegesen tömegesebb volt a kivégzések száma, mint más településeken. Az újvidéki áldozatok nevei különböző dokumentumokban bukkannak fel. Mivel az OZNA által összeállított névsor még nem került elő, ezért olyan dokumentumokra tudunk

1. ábra

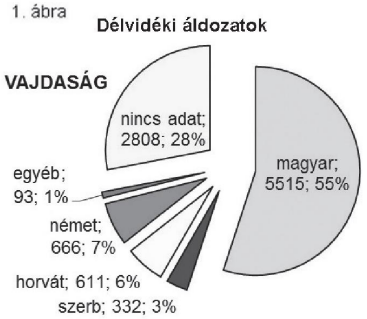

2. ábra.
Az áldozatok nemzetiségi összetétele a Vajdasági Levéltár és az egyesített adatbázis alapján

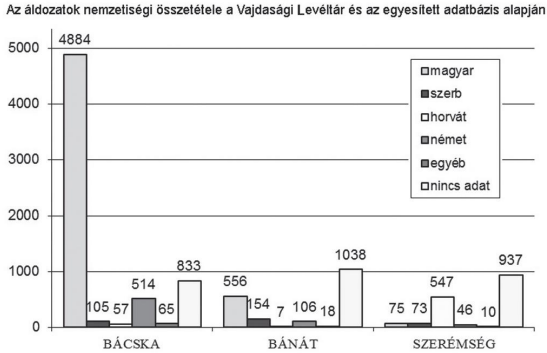

jelenleg támaszkodni, mint például annak a kiáltványának egy példánya, amely megtalálható a Vajdasági Múzeumban. Ebben 250 „vérengző" magyar kivégzéséről értesítik Újvidék lakosságát. Sajnos a nevek nincsenek feltüntetve ezen a plakáton. Három helység: Csúrog, Zsablya és Mozsor magyar lakossága körében volt a legszörnyűbb a pusztítás. E felsorolások alapján 1252 magyar esett áldozatul.

Az áldozatok száma a *Bácskában* a következő helységekben meghaladta a 200 főt: Csúrog (767), Szabadka (646), Temerin (410), Zsablya (369), Újvidék (306), Mohol (261), Bajmok (233) – összesen 2992 fő. A következő helységekben 100 és 200 fő közé tehető az áldozatok száma: Óbecse (187), Szenttamás (178), Péterréve (156), Szentfülöp (Filipovo – németek, 155), Verbász (154), Zombor (154), Bezdán (143), Zenta (131), Hódság (németek, 130), Palánka (németek, 130), Kúla (121), Mozsor (116) – összesen: 1755 fő. A *Bánátban* egyetlen község sincs, ahol az eddigi kutatások alapján több mint 200 áldozat lett volna. Egyedül a Pancsovai körzet kivétel, ennek egységesített adata 407 kivégzettről szól *(2. táblázat).* Itt a regionális levéltári adatok tudnak segítséget nyújtani abban, hogy ez az összesített adat felbontható legyen helységekre. A következő helységekben volt 100 és 200 között az áldozatok száma: Omlód (Omoljica) (145), Pancsova (149). A *Szerémségben* három községben volt 100 felett az áldozatok száma, az eddig nyilvánosságra került adatok alapján: Zimony (197), Szávaszentdemeter (177), valamint Karlóca (151).

2. táblázat. A helységek felosztása az áldozatok számának alapján				
Terület/áldozatok száma	200 felett	100–200 között	50–99 között	50–20 között
Bácska	7	12	21	12
Bánát	1 (pancsovai kerület)	2	3	15
Szerémség		3	4	12

Az OZNA-nyilvántartásban beírták a „likvidáció" idejét is. Ezek a dátumok hozzávetőlegesen kirajzolják azt az időintervallumot, amikor Vajdaság-szerte a partizánfegyverek osztották a halált a civil lakosság körében. Az első kivégzések 1944 nyarán kezdődtek a Bánát és a Szerémség falvaiban. A később történt kivégzések összefüggtek egy-egy község felszabadításával, amikor a partizánegységek a Vörös Hadsereggel együtt bevonultak és átvették a hatalmat. Mind Bánátban, mind Bácskában a katonai közigazgatás alatt váltak tömegessé a kivégzések. Ezek nagyjából november végére fejeződtek be *(3. táblázat).*

3. táblázat. A kivégzések időintervalluma		
Terület	A kivégzések időpontja és az érintett települések	
Bácska	1944. október 24. – Zombor, Telecska, Csúrog, Verbász	1944. december 2. – Martonos, Cservenka
Bánát	1944. október 10–12–14–15. – Kisorosz, Padéj, Nagykikinda	1944. december 2. – Nagybecskerek
Szerémség	1944. október 29. – Ópázova	1945. február 25. – Szávaszentdemeter

4. táblázat. A vajdasági német lakosság áldozatai és a helységek száma, ahonnan a táborokba telepítették őket

Terület	Helységek száma	Áldozatok száma
Bácska	51	16 842
Bánát	63	15 745
Szerémség	33	1 055
Összesen	147	33 642

5. táblázat. A Vajdaság legnagyobb különleges státusú táborai az elhalálozottak számával

Település	Elhalálozottak száma
Molin (Bánát)	2 012
Rezsőháza (Bánát)	7 745
Járek (Bácska)	6 429*
Gádor (Bácska)	5 292
Körtés (Bácska)	2 085
Szávaszentdemeter (Szerémség)	1 033
Összesen	24 596

* Csorba Béla adata.

Ivan Rukavina tábornok 1944. december 1-jén kelt rendelete a magyarokkal és a németekkel való bánásmódról szól, mivel „több helységben helytelen bánásmódot alkalmaztak" a katonai közigazgatás bevezetése óta. Az első bekezdésben meghatározza a magyarokkal való bánásmódot, akiket jogban és kötelességben kiegyenlít a többi lakossággal. Az a) pont alatt elrendeli, hogy „minden büntetőtábort, ahol magyarokat tartanak fogva, oszlassanak fel, és csak azokat a magyarokat tartsák fogságban, akik ellen bírósági eljárás folyik". Ekkor sok magyart hazaengedtek. *A németek számára azonban ekkor kezdődött a pokol.* 1944. november folyamán megnyíltak a német gyűjtőtáborok, amelyek egészen 1948-ig álltak fent és több tízezer német civil lelte itt halálát. A csúrogiakat és a zsablyaiakat 1945. január folyamán a járeki táborba internálták, márciusban a mozsori magyarokat is kitelepítették otthonaikból és táborba kerültek. A táborban a rettentő életkörülményektől elhalt németek száma az eddig ismert adatok alapján 33 642 személy *(4. táblázat).* Csorba Béla a járeki tábor halotti anyakönyveit kutatva 109 magyar felnőtt áldozat és 79 gyermekáldozat nevét sorolja fel. Folyamatban van a járeki, a gádori és a körtési halotti anyakönyvek digitalizálása, és utána ezek is kutathatóvá válnak.

Vajdaság-szerte 1944 novemberétől szinte minden községben, ahol németek éltek, úgynevezett munkatáborokat létesített a partizánhatalom. Később ezeket összevonták és kialakultak a „központi munkatáborok", végül a német lakosság munkaképtelenné vált csoportjai számára létrehozták a különleges státusú táborokat *(5. táblázat),* a „lógerek"-et, amelyek valóságos haláltáborrá változtak, mert az életfeltételek még a szükséges minimumot sem érték el.

12 February 2011, Subotica

Szabadka (Subotica). At the researchers' forum organised by the Hungarian section, Zsuzsanna Mezei, senior archivist of the Province Archives of Újvidék (Novi Sad), submitted the plans for setting-up a data base on the Hungarian victims. Her proposal (see below) is based upon the presentation at the forum. At this occasion an agreement is reached according to which the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences supports archival research by providing professional advice. (Zsuzsanna Mezei is actively participating in the work of both, the Hungarian and the Serbian section.)

ZSUZSANNA MEZEI

Database on Victims in the Southern Territories – A Historical Source

Exhibition of Data – Archiving Data

In 2000, the Provincial Reparations Committee decided to collect data on victims in Vojvodina between 1941 and 1948, to reveal events of this period truthfully. In order to compile a database founded on archival sources, I researched fonds of the Vojvodina Archives containing names of victims of the crimes committed from September 1944. It includes not only the names of those executed without trial but also those who had been court-martialled. The National Committee for Mass-grave Excavation opines that these executions had ideological bases. However, we have already encountered problems in determining an exact period. It is true that mass executions were carried out under the military administration (from 17 October 1944 to 15 February 1945) but atrocities happened even before that. Especially in the regions of Banat and Syrmia where occupying partisans immediately started clean-ups among the population, once they arrived at a village, those stigmatised as "enemies of the people", "collaborators" or "informers" were put to death with no delay. In the Banat, I often stumbled upon court-martial verdicts dated in the summer (July, August) of 1944. It happened similarly in Syrmia. Documents were usually about executions of individuals or about liquidations of groups of five to ten people.

In this paper, I would like to present two databases. The first is based on Fonds 183 of the Vojvodina Archives, on the Vojvodina Committee for the Investigation of the Crimes of Occupiers and their Supporters, which contains only names of documents of this fonds. The other is the so-called unified database, in this, I used data obtained from the Archives of Serbia, the archival material of the Museum of Vojvodina as

well as lists compiled by local historians. There is a separate database for the names of Germans who died in concentration camps. The basis of this is a book published in Germany in 1994: Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien [The Suffering of Germans in Communist Yugoslavia].

In documents of the Vojvodina Archives, some 7,000 victims are mentioned (research is not complete, new data can still be found). It is striking that the number of those executed with trial is much higher in Syrmia (25%) than in any other region of Vojvodina. Although military administration was not introduced in Syrmia, court-martials passed their first death sentences already in June and July. In Bačka, compared to the number of those executed without trial, the number of those executed with trial is relatively low (6%), and if we take into account the unified database, this number is only 3,6%. In Banat, these numbers are 6,7% and 4,9%, respectively.

Out of the approximately 5,500 Hungarian victims from the Southern Territories known at the present, from seven localities, 2,992 fell victim *to the atrocities during the first months of the military administration* which is 55% of all Hungarian victims. In villages inhabited by Hungarians, the number of executions were dramatically higher than in other places. Names of victims from Újvidék appear in different documents. Because the roll compiled by OZNA has not yet been found, for the moment we should rely on documents such as a copy of a proclamation that can be seen in the Museum of Vojvodina. This proclamation informs the people of Újvidék about the execution of 250 "bloodthirsty" Hungarians. Unfortunately, names are not mentioned on this poster. Hungarians of three villages (Csúrog/Čurug, Zsablya/Žabalj and Mozsor/Mošorin) suffered the gravest devastation. According to these lists, 1,252 Hungarians were murdered.

The number of victims in *Bačka* was over 200 in the following villages: Csúrog (767), Szabadka/Subotica (646), Temerin (410), Zsablya (369), Újvidék/Novi Sad (306), Mohol/Mol (261), Bajmok (233) – 2,992 altogether. In the following villages, the number of victims was between 100 and 200: Óbecse/Bečej (187), Szenttamás/Srbobran (178), Péterréve/Bačko Petrovo Selo (156), Szentfülöp (Filipovo – Germans 155), Verbász/Vrbas (154), Zombor/Sombor (154), Bezdán (143), Zenta/Senta (131), Hódság/Odžaci (Germans 130), Palánka/Bačka Palanka (Germans 130), Kúla (121), Mozsor (116) – 1,755 altogether. In the *Banat* region, according to research that has been done so far, there is no village where there were more victims than 200. The only exception is the district of Pancsova (Pančevo), where the unified data show 407 victims. The data of regional archives can help us in sub-dividing unified data to each village. The number of victims was between 100 and 200 in the following villages: Omlód (Omoljica) (145), Pancsova (149). In three villages of *Syrmia*, the number of victims exceeded 100 on the basis of data as yet become public: Zimony/Zemun (197), Szávaszentdemeter/Sremska Mitrovica (177) and Karlóca/Sremski Karlovci (151).

The registers of OZNA even recorded the time of "liquidation". These dates more or less draw a timeline, the interval when death-rattles wreaked havoc among civilians in Vojvodina. The very first executions started in the summer of 1944, in villages of the Banat and Syrmia regions. Later executions had to do with the liberation of certain

villages, when partisan troops marched in with the Red Army to seize control. Both in Banat and Bačka, executions became multitudinous under the military administration. These were mostly finished by the end of November.

The order of General Ivan Rukavina on 1 December 1944 describes the treatment of Hungarians and Germans, for "they had been mistreated in several villages" since the introduction of military administration. In the first paragraph, he specifies the treatment of Hungarians who are equated in rights and duties with the rest of the population. Under point a.) he ordered "the dissolution of all penal camps where Hungarians are held captive and the imprisonment only of those Hungarians under judicial trial". This was the time for many Hungarians to go home. *For Germans, however, the gates of hell were just about to open.* In November 1944, concentration camps for Germans opened and operated until 1948, causing the death of tens of thousands of German civilians. Those from Csúrog and Zsablya were interned in January 1945 to the camp of Járek, while in March, Hungarians from Mozsor were deported from their homes into camps. The number of Germans perished under the terrible conditions in these camps was 33,642 according to the latest data. Béla Csorba, when investigating death certificates of the camp of Járek, found the names of 109 Hungarian adults and 79 Hungarian children, too. The digitalisation of death certificates from Járek (Bački Jarak), Gádor (Gakovo) and Körtés (Kruševlje) is currently in progress, so they will be available for research later on.

All over Vojvodina, from November 1944, in almost every Hungarian or German-inhabited village, partisans created so-called labour camps. Later these were contracted and "central labour camps" came into being, finally "logers" ("lógerek") with special status for those German civilians unable to work. These became veritable extermination camps lacking even the basics of living conditions.

5.

2011. március 25. Budapest

A magyar tagozat budapesti kutatói fórumán a vajdasági és a magyarországi kutatók, kiemelten néprajzkutatók, az oral history (visszaemlékezés-gyűjtés és -feldolgozás) alapkérdéseit, valamint az eddigi helytörténeti szakirodalom áttekintését tárgyalták meg. Itt történik megállapodás, hogy az oral history kutatásokat az MTA Néprajztudományi Intézete segíti szakmai tanácsaival. – A helytörténeti irodalomról A. Sajti Enikő készítette az alábbi írásos előterjesztést.

A. SAJTI ENIKŐ

A vajdasági helytörténetírás és a magyarok elleni megtorlások a Délvidéken

Az 1990-es években megjelent vajdasági magyar munkák főként a halotti anyakönyvek forrásbázisára, valamint a visszaemlékezések összegyűjtésére alapozódtak, és néhány ember heroikus erőfeszítését tükrözték. (Matuska Márton ekkor a Magyar Szó újságírója, Mészáros Sándor pedig az Újvidéki Egyetem történésze volt.) Érdemes utalnunk arra is, hogy a délvidéki magyarok *„még hidegebb napokról"* szóló visszaemlékezéseinek összegyűjtése szinte az utolsó utáni pillanatban indulhatott csak meg, ezért korántsem lehetett olyan átfogó és széles körű, mint például a táborokba zárt, majd kitelepített vajdasági németek esetében. A nyugatnémet területeken létrehozott egyesületeik révén ugyanis az ő kálváriájukról szóló történetek összegyűjtése már közvetlenül táborba gyűjtésük és kitelepítésük után megkezdődhetett. Az időbeli megkésettség ellenére is Matuska Márton, Mészáros Sándor, Teleki Júlia, Szloboda János és mások munkái jelentős eredményeket hoztak.[1] E munkákkal megkezdődött a kegyetlen meg-

1 A teljesség igénye nélkül: Matuska Márton: *A megtorlás napjai.* Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1991; Uő: *Hová tűntek Zsablyáról a magyarok?* A VMDP Történelmi Bizottsága, Temerin, 2004; Uő: A délvidéki magyarság tragédiája. *Rubicon,* 2009. 5. 46–47.; Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45.* I. Bácska. Budapest, 1995; Uő: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–1945. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék.* H. n., é. n.; Uő: Újvidéki hideg

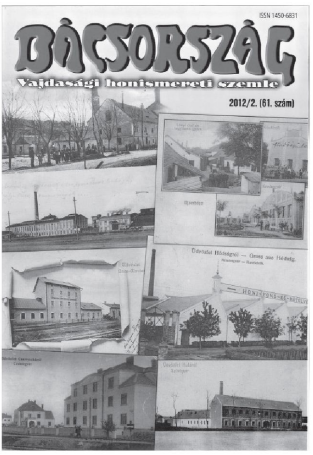

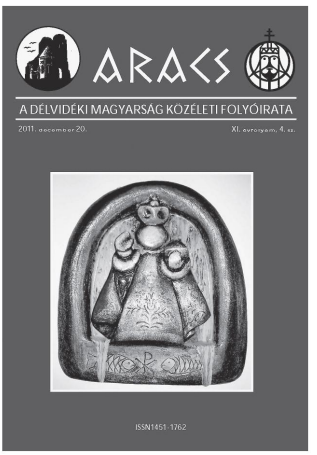

torlást szenvedett ártatlan emberek tragikus sorsának történelmi emlékezetbe történő beemelése, egy új délvidéki magyar történeti emlékezet, történeti tudat felépítése, amely mindmáig tart.[2]

És itt szeretnék néhány szót szólni a délvidéki helytörténetírás helyzetéről. Nyilván nem vállalkozhatok e gazdag, kétszáz éves helytörténeti tevékenység mérlegre tételére, ezért engedjék meg, hogy egy kiváló munkára felhívjam figyelmüket. 2008-ban, a Forum Könyvkiadó és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet külcsín tekintetében

hetek 1944-ben. *Regio,* 1994. 1. (internetes PDF-változat); Teleki Júlia: *Keresem az apám sírját. Visszatekintés a múltba II.* Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999; Uő: *Hol vannak a sírok?* Óbecse, 2007; Mojzes Antal: *Halottak napja Bajmokon.* Bajmok, 1994; Teleki Béla: *Becse történetéből.* Becse, 1995; Szloboda János: *Zentán történt 1944-ben.* Újvidék, 1997; Miért? Zakaj? *Lendavski zveski. Lendvai füzetek* 16. Szerkesztette: Silvija Kulčar, Mira Unger, dr. Bencze Lajos, Göncz László. Lendva–Lendava, 1998; Ádám István–Csorba Béla–Matuska Márton–Ternovácz István: *A temerini razzia.* A VMDP Történelmi Emlékbizottsága, Temerin, 2001; Balla István–Balla Ferenc: *Bezdán története 1944–1953.* Tóthfalu, 2001. *Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról.* Szerkesztette: Csorba Béla, Matuska Márton, dr. Ribár Béla. Újvidék, 2004; Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson, Adorjánban.* Szeged, 2007; Uő: Jelöletlen tömegsírok. *Rubicon,* 2009. 5. 40–44.; Baranyi István: *Mohol rendezett tanácsú nagyközség – mezőváros.* Zenta, 2008; Matuska Márton: *Megvert pásztorunk. Adalékok Gachal János torontálvásárhelyi református püspök életrajzához.* Bácsfeketehegy, 2008; Molnár Tibor: Zenta 1944 őszén: a hatalomátvételtől a leszámolásig (1944. október 8–1944. november 9.) *Limes,* 2009/3. 133–140.; *Impériumváltás a Vajdaságban (1944). Promena imperije u Vojvodini 1944 godine.* Szerkesztette: Biernacki Karol, Fodor István. Szeged–Zenta, 2010; *Memento 1944–45.* Szerkesztette Szabó József. Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Bajmok, 2010; Nagy Tibor: Topolyai hideg napok. In: *Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság Évkönyv.* I. Bajmok, 2010. 160–164.; Berta Sándor: Pista és Jovó. Uo. 167–169.

2 Korábban a délvidéki megtorlásokról két kis füzet jelent meg az Egyesült Államokban, emigránsok tollából, az egyik magyarul, a másik pedig angolul. Szigethy György: *Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzéseinek.* Cleveland, Ohio, 1956; Elemer Homonnay: *Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern-Hungary.* Clevelend, (Ohio), 1957.

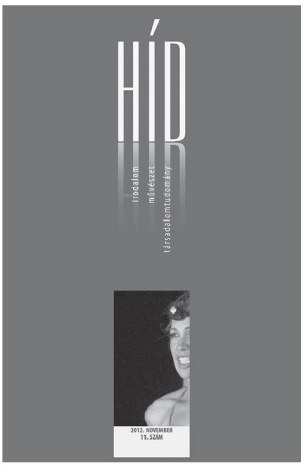

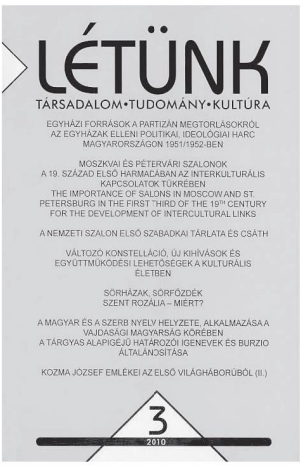

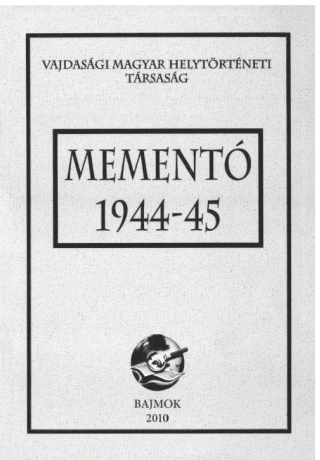

is méltó módon jelentette meg Mák Ferenc hiánypótló munkáját, *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiáját* (alcíme: *Mely titulis alatt azt kell érteni, hogy minden, a vidékre vonatkozó értekezés, észre vétel, tzáfolat és igazítás közre bocsáttatik.*) Mák Ferenc bibliográfiája egyébként a megtorlás, razzia címszavak alatt 70 tételt sorol fel.

A helytörténetírás, mint ismeretes, nem más, mint egy adott település, kisebb-nagyobb tájegység múltjának feldolgozása, módszerei, tehát beleértve annak segéd- és rokon tudományait is, azonosak a történettudományéval. Mályusz Elemér, összehasonlítva a magyar és a német helytörténetírás helyzetét, 1931-ben *A népiség története* című tanulmányában a gazdaság- és társadalomtörténet (a népiségtörténelem) perspektívájából szemlélve a kérdést, keserűen így fogalmazott: *„…a mi helytörténeti irodalmunk teljességgel alkalmatlan arra, hogy építeni lehessen rá. Sőt tovább menve, azt kell mondanunk, hogy nemcsak ily messzi célokra elégtelen, hanem még a legprimitívebb követelményeknek sem tesz eleget. Ma ugyanis a helytörténeti monográfiáinkat – tisztelet az igen csekély kivételnek – vagy üzletes vállalkozók tákolják össze, vagy jószándékú, de tanulatlan dilettánsok írják.”*[3] Mályusz egy máig eleven problémára mutatott rá: a helytörténetírás és az országos történet viszonya Magyarországon a 19. századi biztató kezdetek után a 20. században már úgy konstruálódott, amelynek nyomai máig fellelhetők, hogy vannak a profik, az országos történet írói és vannak az amatőrök, a helytörténészek A 19. századi nagyszerű kezdetek után a Délvidék 1918-ban, majd 1944/45-ben történt elszakítása miatt e táj helytörténetírása szinte teljesen leépült. Míg a magyarság néprajza, a nyelvápolás, a népzene, de különösen az irodalom, s részben a művelődéstörténet kutatása bizonyos keretek között zöld utat kapott a politikától, a közelmúlt helytörténetének kutatása évtizedekig tilalmi listán szerepelt. A falu- és várostörténet mint csoportemlékezet nyilván nem találkozhatott a határon túl szak-

3 Mályusz Elemér: A népiség története. In: *A magyar történetírás új útjai.* Szerkesztette Hóman Bálint. Kiadja a Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 251.

tudományosan művelt magyar nemzeti történelemmel. Hiányoztak a magyar nyelvű helytörténetírás infrastrukturális keretei, intézményei, folyóiratai is.

Mára a helyzet igen sokat változott: gondoljunk csak a *Bácsország*ra, a Vajdasági Honismereti Társaság folyóiratára, a délvidéki magyarság közéleti folyóiratára, az *Aracs*ra, amely helyt ad történeti jellegű esszéknek, tanulmányoknak is, de említhetném a szabadkai levéltár kétnyelvű helytörténeti folyóiratát, az *Ex Pannoniát* is. Az elsősorban irodalmi folyóiratként számon tartott *Híd,* illetve a társadalomtudományi és kulturális folyóiratként ismert *Létünk* is gyakran jelentet meg hely- és régiótörténeti tanulmányokat. A Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság 2009-ben történt megalakulása óta már két kötettel is jelentkezett. E két helytörténeti társaság mellett feltétlenül szólnunk kell azokról a vajdasági magyar tudományos műhelyekről, amelyek 1991 óta szerveződtek meg és amelyekben társadalomtudományi kutatások, köztük történeti kutatások is folynak. Gondolok itt elsősorban a Gábrity Molnár Irén vezette Magyarságkutató Tudományos Társaságra (1991), illetve a Vajdasági Magyar Tudományos Társaságra (1999). A Magyar Nemzeti Tanács által 2005-ben Zentán alapított és Hajnal Jenő vezette Vajdasági Magyar Művelődési Intézet mára már a délvidéki magyar nyelvű tudományosság, köztük a helytörténetírás fontos műhelyévé nőtte ki magát. Változatlanul fontos centrumai a délvidéki helytörténetírásnak a levéltárak, illetve a vajdaság múzeumai. Közülük is kiemelném a Zentai Történeti Levéltárat, a Szabadkai Történeti Levéltárat és a Vajdasági Levéltárat, illetve az Újvidéki Városi Múzeumot és a Vajdasági Múzeumot. Az Újvidéki Egyetem Történeti Intézete, de részben a Magyar Tanszék is a régió- és helytörténetírás fontos centrumai. Ezekben a magyar vagy magyarul is publikáló tudományos műhelyekben azonban saját önértékelésük szerint sem folyik egyeztetett, programszerűen közös tudományos munka, sőt gyakran párhuzamos tevékenységet folytatnak.

A magyar–szerb bizottság létrejötte és vállalt kutatási, tudományos programja talán soha vissza nem térő alkalmat kínál egy adott korszak, a II. világháború, és egy sokat vitatott probléma, a megtorlások kérdése köré szerveződő, e bizottság(ok) által koordinált kutatások elindítására.

Időközben a Matuska Márton és Mészáros Sándor által elkezdett kutatásokba egyre több délvidéki magyar helytörténész is bekapcsolódott, akik arra törekedtek, hogy a változatlanul zárt levéltárak forrásait pótolva, a még élő szemtanúk, a magánkézben lévő iratok és a kollektív emlékezet segítségével minél pontosabban összeállítsák egy-egy helység ártatlanul kivégzett magyarjainak névsorát. Tudomásom szerint eddig jóval 30 felett van azoknak a településeknek a száma, és elsősorban bácskai településekről van szó, ahol már rendelkezésünkre áll az áldozatok többé-kevésbé pontos névsora, és 4000 körül van a helytörténészek által név szerint azonosított *„likvidáltak"* száma.[4]

A lokális kutatási eredmények országos keretbe történő beillesztését már ma is sikerrel kísérelhetjük meg, a Jugoszlávia utódállamaiban folyó történeti kutatások

4 Matuska Márton: *Számvetés.* www.hunsor.se/hhrw. Az internetes publikáció nem tartalmaz oldalszámot.

eredményei ezt lehetővé teszik. Kiemelkedő jelentőségű ebből a szempontból a Horvát Történeti Intézet munkatársai által pár évvel ezelőtt kiadott két dokumentumkötet, amelyek főként a horvátok és a horvátországi németek elleni megtorlásokról szólnak, de a vajdasági németek és a magyarok elleni megtorlásokról is releváns iratokat tartalmaznak.[5]

A horvát és szlovén történetíráshoz képest kissé megkésve is, de jó néhány éve már a szerb történetírás is komoly erőfeszítéseket tesz a háború utáni megtorlások feltárására.[6]

Annak ellenére, hogy a fent említett horvát dokumentumkötetekbe a zágrábi Történeti Intézet munkatársai, igazodva a ma ott is elvárt *„nemzeti látószöghöz"*, bevallottan horvát szempontból válogatták a forrásokat, a közzétett mintegy háromszáz irat alapján máris érvényes következtetéseket vonhatunk le a tisztogató akciók országos jellege, mikéntje, intenzitása, célja vonatkozásában is. Hiszen a háború után Jugoszlávia, mint ismeretes, ismét egységes államként működött, területe egységes belügyi igazgatás alá tartozott. E források egyértelműen azt bizonyítják: a tisztogató akciókat országszerte *központilag, a legfelső katonai-politikai körökben tudatosan tervezték meg és irányították.* A kegyetlen, válogatás nélküli megtorlás célja a háború utolsó szakaszában minden lehetséges és feltételezett ellenség megsemmisítése, a politikai ellenfelek hatalomból történő kiszorítása, illetve a gyenge új állami szervek félelempszichológiával történő megszilárdítása volt. (A szerbiai szakirodalom ennek kapcsán egyenesen úgynevezett erdei pszichózisról ír.) Az OZNA egységei Jugoszlávia egész területén sze-

5 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti.* Priredili: Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić. Slavonski Brod, 2005; Vladimir Geiger (red.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja.* Knjiga 2. Slavonski Brod, 2006. A zágrábi területi OZNA 1944. szeptember végén például arról értesítette a kémelhárító osztályt, hogy a Moslavina és Bjelovár környéki magyarok Magyarországra készülődnek szökni, mivel kitelepítik és elkobozzák azok vagyonát, akiknek bármely hozzátartozója *„ellenséges katonai egységekben"* szolgált vagy szolgál. Az egyik magyar gazda a kitelepítés ellen úgy tiltakozott, hogy a kitelepítést végző partizánok szemébe vágta, inkább felgyújtja a házát, semhogy a kezükre adja. Ezért letartóztatták, de többször megszökött, ezért halálra ítélték. Uo. 3., 4. sz. irat, 44–47.

6 Petar Kačavenda: *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945.* Beograd, 1991; Žarko S. Jovanović: *Nova vlast u Srbiji. 1941–1945.* Beograd, 1993; Slobodan Maričić: *Susedi, dželati, žrtve. Folksdojčeri u Jugoslaviji.* Beograd, 1995; Zoran Janjetović: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans.* Beograd, 2000; Zoran D. Janjetović: Neslovenske nacionalne manjine krajem drugoga svetskog rata. In: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (red.): *Dijalog povjesničara – istoričara 3.* Zagreb, 2001. 389–401.; Momčilo Mitrović: *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945.* Beograd, 2007; Srđan Cvetković: *Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953.* Beograd, 2006; Uő: Uloga OZN-e u likvidaciji „narodnih neprijatelja" 1944–1945. Šta kriju arhivi OZN-e o revolucionarnom teroru 1944/1945. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore,* 2006. 1–2. 127–136.; Slobodan Bjelica: Komunistička vlast i nacionalno pitanje u Vojvodini prvih godina nakon drugog svetskog rata. In: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944). Promene imperije u Vojvodini 1944 godine.* Szerk.: Biernacki Karol, Fodor István. Szeged–Zenta, 210. 11–117. Magyarul ebben a kötetben, A kommunista hatalom és a nemzeti kérdés a Vajdaságban a második világháború utáni első években. 103–110.

mélyesen Aleksandar Ranković belügyminisztertől, az OZNA vezetőjétől kaptak erre parancsot, a politikai és az osztályellenség, a hadifoglyok és civilek, a kollaboránsok, az usztasák, a csetnikek, a németek és magyarok stb., vagyis az aktív partizánokat leszámítva az ország bármely népéhez, nemzetiségéhez, a társadalom bármely rétegéhez tartozó *„nép ellenségeivel" történő drasztikus leszámolásra, a bírói ítélet nélküli, minél rövidebb idő alatt végrehajtandó tömeges kivégzésekre.*

Mint Ranković egyik, 1945. május 15-én az OZNA horvátországi vezetőihez intézett táviratában írta, elégedetlen az ottani belügyi szervek tevékenységével, mivel a Zágráb felszabadítása óta eltelt tíz napban, parancsa ellenére, *„mindössze 200 bandität"* végeztek ki, s ezért a *„nem kielégítő munka"* miatt leváltotta annak egyik vezetőjét.[7] E levél és a kötetben közölt egyéb források alapján joggal feltételezzük, hogy az OZNA-egységeknek nem a kivégzések, a megtorlások elhallgatása, éppen ellenkezőleg, azok *„büszke vállalása"* volt az érdeke, parancsnokaik ezt várták el tőlük, az általuk végrehajtott kemény megtorlások a hadseregen belüli presztízsüket is kijelölték. Az általuk készített korabeli jelentésekben tehát, véleményem szerint, nem az áldozatok számának eltitkolására, csökkentésére törekedtek, ellenkezőleg. A hatalmi vákuum és a hatalmi struktúra kialakulatlansága ugyanakkor e statisztikák bizonytalansága irányába mutatnak.

A belügyi feladatokat ellátó OZNA-t, mint ismeretes, szovjet minta alapján, a *„forradalom kardjaként"*, Josip Broz Tito főparancsnok 1944. május 13-án kiadott parancsára hozták létre. Feladata a külső és a belső ellenség felderítése és elhárítása volt. Kezdetben négy ügyosztálya működött: a felderítő, a kémelhárító, a katonai kémelhárító, illetve az úgynevezett statisztikai-technikai osztály. 1944 augusztusában kifejezetten a *„nép ellenségeinek"* likvidálására hozták létre a híres-hírhedt OZNA-hadtestet, amelynek 7 hadosztálya és több brigádja működött Jugoszlávia-szerte. E kivégzőbrigádok tevékenységét a vegyes nemzetiségű vidékeken, így a Vajdaságban is a helyi szláv lakosság támogatta, illetve számos esetben ők is részt vettek a leszámolásban.[8]

Több irat utal arra is, hogy számos alkalommal csak a *kivégzések után, kifejezetten központi utasításra* kreálták meg a katonai rögtönítélő bíróságok a kivégzésről szóló, a kivégzettek háborús bűnösségére utaló ítéleteket. A korabeli rendeletek, törvények lehetővé tették, hogy háborús bűnössé, a nép ellenségévé lehetett valakit nyilvánítani szóbeli feljelentés alapján is, az ezzel kapcsolatos bizonyítékok felmutatását pedig, különösen 1944/1945 elején, mellőzni lehetett.[9] Ezt támasztják alá Mezei Zsuzsannának a Vajdasági Levéltárban végzett kutatásai is. Jellemző adatként említem, hogy a háborús

7 *Partizanska i komunistička represija is zločini*... I. m. – Knjiga I. 28. sz. irat. 113.

8 A jugoszláv belügyi szervek történetéről mindmáig nem jelent meg tudományos igénnyel íródott munka. Sajnos az egyetlen összefoglaló munka, Marko Lopušina újságíróé sem ilyen, amely 1997-ben jelent meg Belgrádban *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945/1997* címmel. 1946-ban az OZNA második, kémelhárító osztályából létrehozták az Államvédelmi Hatóságot (Udruženje državne bezbednosti – UDBA), a katonai kémelhárító osztály átszervezésével pedig a Kémelhárító Szolgálatot (Kontra-obaveštajna služba – KOS).

9 *Partizanska i komunistička represija i zločini*... I. m. – Knjiga I. 14. sz. irat, 91.

bűntettek lakosság által történő bejelentésére buzdító kormányzati felszólítás hatására Jugoszláviában a Háborús Bűnöket Kivizsgáló Állami Bizottság (Državna komisija ratnih zločinaca i pomogača) szövetségi és köztársasági szerveihez 938 828 feljelentés érkezett. Ennek alapján országosan 66 420 főt nyilvánítottak háborús bűnösnek, köztük 899 magyart is. A mostani kutatások alapján remélhetőleg választ kapunk arra is, hány feljelentés történt a Vajdaságban, s talán városonként és falvanként is sok ismerethez jutunk majd. Érdekes lenne ezeknek az adatoknak a társadalomtörténeti elemzése. Az már külön kérdés, hogy e háborúsbűnös-listán szereplők közül kik ellen folytatták le a bírósági eljárást, kiket ítéltek halálra, kiket börtönbüntetésre és vagyonelkobzásra.[10] E listában ugyanis számos olyan ismert és kevésbé ismert magyar politikus neve is szerepel, akik ellen tudjuk, hogy különböző okoknál fogva nem folytatták le az eljárást, és nem ítélték el őket. Hogy csak néhány névre utaljak: ezen a háborúsbűnös-listán szerepel Horthy kormányzó is, akit, mint ismeretes, a jugoszlávok végül nem kértek ki és nem folytattak ellene eljárást. De említhetném Nagy Iván délvidéki kisebbségi politikust is, aki 1941–1944 között parlamenti képviselő volt, aki a letartóztatás elől Dél-Amerikába szökött, vagy a Sztójay-kormány belügyi államtitkárát, Baky Lászlót, akit itthon ítéltek halára. Az ő neve, azonos számú háborús bűnösséget megállapító határozati számmal és foglalkozással, kétszer is szerepel a listán (Baki, Baky). Minderre azért tértem ki ilyen részletességgel, mivel a szakirodalomban ezt a forrást gyakran hibásan idézik, és 899 *kivégzett* magyar háborús bűnösről beszélnek. Holott ez a névsor csak azoknak a nevét tartalmazza, akikkel kapcsolatban megszületett a háborús bűnösséget megállapító határozat, az ellenük lefolytatott eljárás és ítélet, ez a forrás kivégzésük tekintetében még kevésbé igazít el pontosan.

A (hely)történetírás egyik fontos feladata egy-egy fogalom korszakhoz kötött értelmének, belső tartalmának tisztázása is. Mi volt a tartalma ott és akkor, azaz Jugoszláviában és 1944/1945-ben a háborús bűnös fogalmának? Háborús bűntettnek számított a megszállókkal történő *bármiféle* együttműködés, kollaboráció, a háború időszakában létrehozott állami-politikai formációkban, a más országokhoz csatolt területeken működő szervezetekben, intézményekben, fegyveres testületekben végzett munka, de háborús bűnösnek nyilvánították például a Londonban székelő emigráns jugoszláv kormány valamennyi tagját, a Független Horvát Állam funkcionáriusairól nem is szólva. Mint ismeretes, hasonló sorsra jutottak a katolikus klérus tagjai is, élén Stepinać érsekkel, a horvát katonaság, a német megszállókkal együttműködő szerb politikusok, fegyveres testületek tagjai, illetve a királypárti szerb fegyveres ellenállás, a csetnikek vezetői és tagjai is. A háborús bűntettek, illetve a nép ellensége fogalmának szinte korlátlan kiterjesztése politikai célt szolgált, az új rezsim ellenségének tartott személyekkel, társadalmi és nemzetiségi csoportokkal történő radikális leszámolás hatékony eszközeként funkcionált.

10 Srđan Cvetković: Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*. 2004. br. 2. 83.

Korántsem extrém esetként említem kedvenc példámat, a verseci nyilvánosház magyar származású tulajdonosának esetét, akit a pancsovai katonai bíróság azért nyilvánított kollaboránsnak és ítélt halálra, mivel a német katonák és tisztek *„gyakran vették igénybe"* házának szolgáltatásait, *„kizsákmányolta dolgozóit"*, valamint *„erkölcstelen életre biztatta őket"*.[11] Úgy tűnik, elkerülhetetlen lesz, hogy szembenézzünk a korszak háborús bűntettekre vonatkozó felfogásával, ítéleteivel és mérlegre tegyük azokat.

A téma kutatói között ma már konszenzus van abban a korábban heves érzelmeket kiváltó kérdésben, hogy a megtorlások magyar áldozatainak pontos számáról ma még szakmai felelőtlenség beszélni. Sokat beszéltünk már arról is, ezért én itt csak utalok rá, hogy a ma rendelkezésünkre álló lokális és vajdasági adatokat össze kell majd vetni az előkerülő kivégzési listákkal, amelyek a vajdasági levéltárosok egyöntetű véleménye szerint, ha nem is teljesen, de jórészt fennmaradtak.

Végül engedjék meg, hogy rövid megjegyzést tegyek a kutatás földrajzi keretei kapcsán. Vagyis: mi legyen kutatásaink kerete: a *Délvidék* vagy *Vajdaság?*

Mint ismeretes, a Délvidék (eredeti jelentésében a Magyar Királyság déli vármegyéi, területei) a mai magyar történeti irodalomban, de a köznyelvben is azokat a területeket jelenti (általában Horvátország nélkül), amelyeket 1918-ban, illetve a trianoni békeszerződéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatoltak. Használata azonban kiterjed az 1941-ben Magyarországhoz visszakerült déli országrészekre is, annak ellenére, hogy az 1918-ban elcsatolt és az 1941-ben visszacsatolt területek nem voltak azonos nagyságúak. (Horvát-Szlavónország nélkül a Trianonban elcsatolt 20 551 km², 1 509 295 lakos mintegy 55%-át, 11 475 km²-t csatolták csak vissza, 1 millió 30 ezer lakossal.) Arról nem is szólva, hogy a Vajdaságot, amely történetileg a magyarországi szerbek históriájához kapcsolódik, majd 1945 óta Jugoszlávia, ma pedig Szerbia egyik közigazgatási egységének a neve, számos esetben a Délvidék szinonimájaként használják, használjuk, miközben területileg soha nem azonos területeket fedtek le.

A kérdés tehát logikus: a számbavételnek, illetve a kutatásainknak mik legyenek a földrajzi határai? A válasz nem is olyan egyszerű, ha ragaszkodunk e fogalmak időben is változó jelentéseihez, bár kétségkívül izgalmas szellemi kalandban lenne részünk. Úgy vélem, hogy a *praktikus oldaláról* lenne célszerű megközelíteni a kérdést és ebből a szempontból kellene kijelölnünk tevékenységünk akciórádiuszát. Mivel bizottságunk létrejöttének politikai keretei Szerbiához és Vajdaság Autonóm Tartományhoz kapcsolódnak, célszerű lenne elsősorban a Bácska és a Bánát jelenlegi közigazgatási területére (a Vajdaság ma a Bácskát és a Bánátot foglalja magában, és 33 közigazgatási községre tagolódik) koncentrálni. Mivel a mai Vajdaság nem azonos részeket foglal magában, mint a Délvidék bármelyik fogalma, semmiképpen sem szabad lemondanunk a ma Szlovéniához, illetve Horvátországhoz tartozó délvidéki területek helytörténetének számbavételéről sem, azokról, amelyeket 1941-ben visszacsatoltak Magyarországhoz: Muraköz, Muravidék, baranyai háromszög (Drávaszög). A ma Szlovéniához tartozó Mura menti területek magyar áldozataira vonatkozóan egyébként nincsenek adataink,

11 Srđan Cvetković: Broj i struktura... I. m. 95.

ezzel kapcsolatban tudomásom szerint egyetlen kötet jelent meg, amely mindössze néhány visszaemlékezést közöl a magyar katonaság szlovének és a partizánok magyarok elleni megtorló akcióiról, magyar és szlovén nyelven.[12]

Áttekintve és mérlegre téve a már szépszámú, de szakmailag igen eltérő színvonalú délvidéki helytörténeti munkákat, megállapítható: levéltári forrásokra csak elvétve támaszkodnak, elsősorban visszaemlékezések alapján dolgoznak. Ez azonban nemcsak szakmai hiányosságokat takar, hanem ez fő erényük is: emberközelből, személyes történeteken keresztül mutatják be az új jugoszláv hatalmi rendszer 1944/45-ös kiépülését egy-egy városban, faluban, és döntően a megtorlások rekonstruálására koncentrálnak. Ezért a helytörténészeknek a jövőben a ma már elérhető levéltári anyagok felé kellene fordítani tekintetüket. Fontos szakmai követelményként ajánljuk figyelmükbe, hogy *azonos típusú forrásokkal kellene dolgozniuk.* Gondolok itt elsősorban a katonai közigazgatás, a katonai körzetek és parancsnokságok, valamint a helyi és vajdasági népfelszabadító bizottságok, a háborús bűnöket kivizsgáló helyi bizottságok, valamint a vajdasági bizottság irataira, amelyek, úgy tűnik, mind a vidéki, mind pedig a vajdasági levéltárban többé-kevésbé fennmaradtak. Érdemes anyagnak tűnnek a bírósági és ügyészségi iratok is, és esetleg az úgynevezett becsületbíróság 1945-ös fennmaradt iratai is.

A Vajdasági Levéltár vonatkozó fondjainak leírása elkészült Mezei Zsuzsanna jóvoltából. Kutatható a zentai levéltár anyaga is, sőt kiadás előtt áll a Molnár Tibor levéltáros által *„A Bánát, a Bácska és Baranya katonai közigazgatásának működése 1944/45-ben a Zentai Városparancsnokság iratainak tükrében"* című kiváló forráskötet is. Tudtommal többé-kevésbé rendezettek a Szabadkai Történeti Levéltár vonatkozó anyagai is.

Az ily módon elkészült helytörténeti munkák aztán, reményeink szerint, beépülnek majd egy tudományos összefoglaló diskurzusba és a lokális közösség emlékezetébe.

12 *Miért? Zakaj?* I. m. 34–48. A kötet csak az 1941-ben Sárvárra internált szlovének névsorát közli, a magyar áldozatokét nem.

25 March 2011, Budapest

At the researchers' forum organised by the Hungarian section in Budapest, the researchers from Vojvodina and Hungary, the ethnographers in particular, discussed the basic questions concerning oral history (collecting and processing memories) and gave an overview of available bibliography on local history. At this occasion an agreement was reached that as far as oral history research is concerned the Institute of Ethnology of the Hungarian Academy of Sciences will render professional advice.

A. SAJTI ENIKŐ

Local History Writing in Vojvodina and Retaliations against Hungarians in the Southern Territories

The works of Vojvodina Hungarians published in the 1990s relied as their primary source material on the official death registers, as well as on recollections of contemporary events – thus, reflecting the heroic efforts of those few persons who were committed to the cause. (Márton Matuska was at that time journalist of the daily newspaper Magyar Szó/Hungarian Word published in Novi Sad and Sándor Mészáros was a professor of the University of Novi Sad.) It should be noted here that by the time the gathering of recollections on the "even colder days"[1] of the Hungarians living in the Southern Territories began, it was almost too late. It is needless to say that due to the belated retrieval of memories the material gathered in the aftermath was never as comprehensive as those of the Vojvodina Germans whose recollections on their sufferings – during the time of their internment and later their expulsion – were gathered with the help of the societies of Vojvodina Germans established in West Germany following their expulsion. Despite the critical time factor involved in the belated collecting of memories, the works of Márton Matuska, Sándor Mészáros, Júlia Teleki, János Szloboda and others brought major results.[2] These works became

1 In 1966 the film by the Hungarian director András Kovács was released under the title "Hideg napok" [Cold Days] on the razzia (raids) of the Hungarian army in Bačka in 1942. The term here refers to the retaliations committed against Hungarians in return during 1944/1945.

2 See also among others: Matuska, Márton: *A megtorlás napjai.* [The Days of Retaliation.] Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1991; other works by the same author: *Hová tűntek Zsablyáról a magyarok?* [Where Have the Hungarians Gone from Zsablya?] A VMDP Történelmi Bizottsága [Committee on the History of the Vojvodina Hungarian Democratic Party], Temerin, 2004; A délvidéki magyarság tragédiája [The Tragedy of the Hungarians Living in the Southern Territories]. *Rubicon,*

the first steps towards incorporating the tragic fate of innocent people subject to cruel some retaliation into historical memory and contributing, thus, to the construction of a new historical memory and historical consciousness of the Hungarians living in the Southern Territories – a process which lasts even until the present day.[3]

In the following I would like to refer to the current situation of local history writing in the Southern Territories. Obviously, it would go beyond the spatial limits

2009 No. 5. 46–47.; Mészáros, Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska.* [Declared Dead. The Fate of Hungarians in the Southern Territories 1944–1945. I. Bačka.] Budapest, 1995; Other works by the same author: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–1945. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék.* [Declared Dead. The Fate of Hungarians in the Southern Territories 1944–1945. II. Banat Syrmia, Baranja, Prekmurje.] (no further details on the publishing are given.); Újvidéki hideg hetek 1944-ben. [Cold weeks of 1944 in Novi Sad.] *Regio,* 1994 No. 1. (PDF version available on the internet); Teleki, Júlia: *Keresem az apám sírját. Visszatekintés a múltba II.* [Searching for my Father's Grave. Retrospection II.]. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999; *Hol vannak a sírok?* [What about the Graves?] Óbecse, 2007; Mojzes, Antal: *Halottak napja Bajmokon.* [All Souls' Day in Bajmok] Bajmok, 1994; Teleki, Béla: *Becse történetéből.* [History of Bečej.] Becse, 1995; Szloboda, János: *Zentán történt 1944-ben.* [It Happened in Senta in 1944.] Újvidék [Novi Sad], 1997; *Miért? Zakaj? Lendavski zveski.* Lendvai füzetek 16. Ed. by Silvija Kulčar, Mira Unger, dr. Bencze Lajos, Göncz László. Lendva-Lendava, 1998; Ádám, István–Csorba, Béla–Matuska, Márton–Ternovácz, István: *A temerini razzia.* [The Razzia of Temerin.] A VMDP Történelmi Emlékbizottsága [Committee on the History of the Vojvodina Hungarian Democratic Party.] Temerin, 2001; Balla, István–Balla, Ferenc: *Bezdán története 1944–1953.* [The History of Bezdan.] Tóthfalu, 2001; *Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról.* [Terror in the Southern Territories. Studies, Recollections, Analyses on the Atrocities Committed Against Hungarians in 1944/1945]. Ed. by Csorba Béla, Matuska Márton, Dr. Ribár Béla. Újvidék, 2004; Forró, Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson, Adorjánban.* [Unmarked Mass Graves in Kanjiža, Martonoš, Adorjan.] Szeged, 2007, also by the same author: Jelöletlen tömegsírok [Unmarked Mass Graves]. *Rubikon*, 2009 No. 5. 40–44.; Baranyi, István: *Mohol rendezett tanácsú nagyközség – mezőváros.* [The Urban Settlement and Market Town of Mol.] Zenta, 2008; Matuska, Márton: *Megvert pásztorunk. Adalékok Gachal János torontálvásárhelyi református püspök életrajzához.* [Our Beaten Pastor. On the Life of János Gachal, the Martyr Bishop of the Reformed Church in Debeljača]. Bácsfeketehegy [Feketić], 2008; Molnár, Tibor: Zenta 1944 őszén: a hatalomátvételtől a leszámolásig (1944. október 8–1944. november 9.) [Senta in Fall 1944: The Period from the Seizing of Power to the Retaliation (October 8, 1944–November 9, 1944.] *Limes,* 2009/3 133–140.; *Impériumváltás a Vajdaságban (1944).* Promena imperije u Vojvodini 1944 godine. Ed. by Biernacki Karol, Fodor István. Szeged–Zenta, 2010; *Memento 1944–45.* Ed. by Szabó József. Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság [Society on the Local History of the Vojvodina Hungarians], Bajmok, 2010; Nagy, Tibor: *Topolyai hideg napok* [The Cold Days in Topola]. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság Évkönyv. I. [Yearbook of the Society on the Local History of the Vojvodina Hungarias] Bajmok, 2010. 160–164.; Berta, Sándor: Pista és Jovó [Pista and Jovo]. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság Évkönyv. I. [Yearbook of the Society on the Local History of the Vojvodina Hungarias] Bajmok, 2010. 167–169.

3 Two booklets (one in English and the other in Hungarian) written by emigrants were published in the United States earlier on the retaliations in the Southern Territories. Szigethy, György: *Szemtanúja voltam Tito délvidéki vérengzéseinek.* [I Was an Eyewitness of the Atrocities Committed under Tito in the Southern Territories.] Cleveland, Ohio, 1956; Elemer, Homonnay: *Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern-Hungary.* Cleveland, (Ohio), 1957.

of this article to present a detailed description of the rich material of local historical writing in the region produced during the past two centuries. Nevertheless, one outstanding work should be mentioned here. In 2008 the Hungarian publishing house Forum Könyvkiadó and the Institute of Culture of the Vojvodina Hungarians published the gap-filling and impressive – both in terms of its appearance and content – work by Ferenc Mák entitled *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiáját (:Mely titulis alatt azt kell érteni, hogy minden, a vidékre vonatkozó értekezés, észre vétel, tzáfolat és igazítás közre bocsáttatik)* [Selected Historical and Local Historical Bibliography on the Hungarians Living in the Southern Territories – The title referring to all studies, articles, remarks, refutations and rectifications published on the region]. The book by Ferenc Mák includes a total of 70 bibliographical entries on retaliation and raids (razzia).

As it is generally known, local history is the study of the history of a given settlement or a more or less sizeable geographical unit. Its methodological approach, including the auxiliary and related disciplines, overlaps with that of the discipline of history. The Hungarian historian Elemér Mályusz in his book *A népiség története* [An Ethnic Approach to History] from 1931 meant to investigate the contemporary state of Hungarian and German local history writing from the perspective of economic and social history (an ethnic approach to history) formulated the following bitter words: "*…a mi helytörténeti irodalmunk teljességgel alkalmatlan arra, hogy építeni lehessen rá. Sőt tovább menve, azt kell mondanunk, hogy nemcsak ily messzi célokra elégtelen, hanem még a legprimitívebb követelményeknek sem tesz eleget. Ma ugyanis a helytörténeti monográfiáinkat – tisztelet az igen csekély kivételnek – vagy üzletes vállalkozók tákolják össze, vagy jószándékú, de tanulatlan dilettánsok írják.*" [our works on local history are utterly unfit for providing a firm basis. What's more, they admittedly prove not only unsuitable for such far-stretching aims but do not comply what's so ever with the most elementary and primitive requirements. Today, monographs written on local history – with few exceptions – are fabricated by some kind of businessmen or by good willed, however, uneducated dilettantes.][4] Here, Mályusz points to a problem which has not been surpassed even today and which is rooted in the interrelationship between writing local and national history. In the course of the 20th century, following the auspicious beginnings witnessed in the earlier century, there developed a sharp dividing line in Hungarian scholarship between professional historians being responsible for writing national history and the amateurs who ventured into producing works on local history. In the Southern Territories, however, the promising first achievements in local history writing proved to be rather short-lived. The disannexation of these southern regions after the First World War and the repeated detachment of these territories in 1944/1945 resulted in a regression in local history writing. While the contemporary political setting put no hurdles in the way of ethnographic research of the Hungarian people,

4 Mályusz Elemér: A népiség története. [An Ethnic Approach to History.] In: *A magyar történetírás új útjai.* [New Paths of Historical Writing in Hungary.] Ed. by Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 251.

the cultivation of the Hungarian language, folk music, and especially literature, or even to some extent cultural history, the investigation of recent events in local history was prohibited for decades. For obvious reasons any encounter between historical writing on local settlements or towns, as a means of shaping group memory, and professional scholarship on the history of the Hungarian nation conducted in the neighbouring state, right across the border, was most unwelcome. Also, the organizational framework for local history writing in Hungarian language in terms of infrastructure, institutions and periodicals was missing altogether.

Today major improvements have been made in this respect: here, we should mention the periodical of the Society for the History of the Vojvodina Hungarians (Vajdasági Honismeretei Társaság) *Bácsország* [Bačkaland]; *Aracs*, the public life journal of the Hungarians living in the Southern Territories which publishes essays and studies on history; or the bilingual journal on local history published by the archive in Szabadka (Subotica), *Ex Pannonia*. Also, the predominantly literary journal *Híd* [Bridge], or *Létünk* [Our Existence] a journal on social sciences and culture publishes regularly articles on local and regional history. Also the Society on the Local History of the Vojvodina Hungarians (Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság) founded in 2009 has released two volumes so far. Besides these two local history societies, we should definitely call attention to those scientific workshops of the Vojvodina Hungarians which have been newly established after 1991 and which are devoted to social studies, including among others also research on local history. Thus, we should refer to the Scientific Society for the Research on Hungarians (Magyarságkutató Tudományos Társaság – 1991) headed by Irén Molnár Gábrity, or the Scientific Society of the Vojvodina Hungarians (Vajdasági Magyar Tudományos Társaság – 1999). The Hungarian National Council founded in Senta (Zenta) in 2005, the Cultural Institute of the Vojvodina Hungarians (Vajdasági Magyar Művelődési Intézet) headed by Jenő Hajnal which by now is regarded as a distinguished academic workshop, devoted also to local historical writing, of Hungarian scholarship outside of Hungary. Further, the archives and museums in Vojvodina continue to function as important centres of local historical writing. Reference should be made here among others to the Historical Archive of Senta (Zentai Történeti Levéltár), the Historical Archive of Subotica (Szabadkai Történeti Levéltár) and the Vojvodina Archive (Vajdasági Levéltár), as well as the Town Museum of Novi Sad (Újvidéki Városi Múzeum) and the Vojvodina Museum (Vajdasági Múzeum). The Institute of History, and in some respect also the Faculty of the Hungarian Language at the University in Novi Sad function as major centres for local and regional historical research. Unfortunately, these academic workshops which publish their scholarly works exclusively or among other languages also in Hungarian admittedly cease to keep up close ties or cooperate with each other, very often even conducting parallel academic research on the same topic.

The setting up of the Hungarian–Serbian Joint Academic Committee with its declared research aims and academic programme provides us the one-time chance for initiating academic research – being coordinated by the Committee and the respective

sub-committees – on topics related to the events of the Second World War and the often debated retaliations.

Meanwhile a growing number of Hungarian local historians from the Southern Territories have joined the research project initiated by Márton Matuska and Sándor Mészáros. Since they could not rely on the source materials deposited in the archives due to the fact that they have not yet been de-classified and were, thus, inaccessible, they tried to compile the best accurate list of the innocent Hungarian victims who were executed in the various settlement by relying on eyewitness reports and private documents, as well as by calling upon what could be retrieved from collective memory. As far as I am informed, in more than 30 settlements, predominantly within the Bačka region, there exists already a more or less accurate list of the victims; also local historians have in the course of their work so far managed to identify around 4,000 names of those who were "liquidated".[5]

The achievements and the currently available results of research conducted locally prove sufficiently well-based for being placed in a broader, country-wide context, especially since meanwhile we can also draw on the results of historical research in the Yugoslav successor states. In this respect we should devote special attention to the two document-editions published few years earlier by the Croatian Institute of History. The two volumes are a collection of documents on the retaliations directed against Croats and members of the German minority living in Croatia but they also include documents that prove relevant from the point of view of the retaliations committed against Hungarians.[6]

In the course of the past years, history writing in Serbia – though somewhat belatedly compared to similar initiatives in Croatia and Slovenia – has put serious efforts into exploring acts of retaliation committed during the post-war years.[7]

5 Matuska, Márton: *Számvetés.* [Drawing a Balance.] (www.hunsor.se/hhrw) The publication made available via the internet does not offer page numbers to the text.

6 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti.* Priredili: Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić. Slavonski Brod, 2005; Vladimir Geiger (red.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946: dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja.* Knjiga 2. Slavonski Brod, 2006; By the end of September 1944, the regional organization of OZNA in Zagreb informed its counterintelligence section that the Hungarians living in the vicinity of Moslavina and Bjelovar planned to flee over the borders to Hungary upon hearing that anyone whose relatives had earlier joined "the military units of enemy forces" or were still members thereof would be expelled and their assets would be subject to confiscation. One of the Hungarian farmers protested against his expulsion by telling the partisans who executed the expulsion order that he would rather burn his home to the ground than leave it to them. So, he was put under arrest, however, since he would escape several times, he was sentenced to death at last. Ibid. Documents No. 3. and 4. 44–47.

7. Petar Kačavenda: *Nemci u Jugoslaviji 1918–1945.* Beograd, 1991; Žarko S. Jovanović: *Nova vlast u Srbiji. 1941–1945.* Beograd, 1993; Slobodan Maričić: *Susedi, dželati, žrtve. Folksdojčeri u Jugoslaviji.* Beograd, 1995; Zoran Janjetović: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans.* Beograd, 2000; Zoran D. Janjetović: Neslovenske nacionalne manjine krajem drugoga svetskog rata. In.: Hans Georg Fleck, Igor Graovac (red.): *Dijalog povjesničara – istoričara 3.*

Despite the fact that the colleagues of the Institute of History in Zagreb had admittedly selected the source materials included in the above mentioned edition on the grounds that they would be in line with the still valid requirement of applying a *"national* (i.e. Croat) *perspective"*, we may still deduct well-founded conclusions on the method, way, intensity and objective of the country-wide ethnic cleansings. After all following the war, Yugoslavia once again regained its integrity and was operated under the authority of one centralized state administration. In fact, the sources provide ample proof that such ethnic cleansings were centrally planned and operated by the highest military-political circles. The objective of the cruelsome and indiscriminate retributions committed during the last phase of the war was to eliminate all potential and alleged enemies, to disempower all political adversaries, and to employ the psychology of fear so as to strengthen the newly established but still weak state authorities. (Academic literature in Serbia refers to this phenomenon as the so-called forest psychosis.) All units of OZNA received orders from the Minister of the Interior and Head of OZNA, Aleksandar Ranković, personally to drastically eliminate and conduct mass executions within the shortest possible time without fair court trials on all political and class enemies, prisoners of war and civilians, collaborators, Ustashas, Chetniks, Germans and Hungarians, etc., i.e. on all "enemies of the people", no matter what nation, nationality or layers of societies they belonged to – the only exception being the still active partisans.

Ranković in his despatch addressed to the leading officials of OZNA in Croatia from May 15, 1945 expressed his dissatisfaction about the conduct of the intelligence and counter intelligence authorities claiming that they did not comply with his personal order and during the 10 days after the liberation of Zagreb *"merely 200 bandits"* were executed. On this occasion Ranković even acquitted one of the high-ranking officials by claiming that his work performance did not meet the *"required standards"*.[8] Based on this letter and other sources included in the above mentioned volumes, we may rightfully assume that the units of OZNA would either keep the number of those executed, nor the retaliations they committed in secret; on the contrary, it lay very much in their interest to *"take proudly on themselves"* any such conduct, especially, since this was exactly what their commanders expected from them. Also, the execution of

Zagreb, 2001. 389–401.; Momčilo Mitrović: *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945.* Beograd, 2007; Srđan Cvetković: *Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953.* Beograd, 2006, other work by the same author: Uloga OZN-e u likvidaciji „narodnih neprijatelja" 1944–1945. Šta kriju arhivi OZN-e o revolucionarnom teroru 1944/1945. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore,* 2006. 1–2. 127–136.; Slobodan Bjelica: Komunistička vlast i nacionalno pitanje u Vojvodini prvih godina nakon drugog svetskog rata. In: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944).* [Change of Empire in Vojvodina, 1944.] Promene imperije u Vojvodini 1944 godine. Ed. by Biernacki Karol, Fodor István. Szeged–Zenta, 2010. 11–117. The volume includes the following article in Hungarian: A kommunista hatalom és a nemzeti kérdés a Vajdaságban a második világháború utáni első években [Communist Power and the Minority Question in Vojvodina in the First Years Following WW II]. 103–110.

8 *Partizanska i komunistička represija is zločini...* ibid. – Knjiga I. Document No. 28. 113.

harsh retaliations functioned obviously as a means for enhancing their prestige within the military organization. Consequently, contemporary reports of OZNA would not indulge in hiding or minimizing the number of victims, the exact opposite was the case. At the same time, though, we have to be aware of the imbalances inherent in the statistical data of these reports caused by the power vacuum and the lack of a clear-cut authority structure.

As it is well known, OZNA was established, following the Soviet model and functioning as „the sword of the revolution", upon the order of Josip Broz Tito from May 13, 1944 with the aim of performing intelligence and counterintelligence activities. Consequently, it was assigned the task of searching for enemies inside and outside of the country. In the beginning it was made up of four sections: intelligence, counterintelligence, army security and the so-called technical-statistics section. In August 1944 the infamous OZNA army corps, which operated 7 army divisions and several brigades all across Yugoslavia, was set up with the explicit aim to eliminate "the people's enemies". The activities of these execution brigades in the territories with mixed nationalities, thus also in Vojvodina, received support from local inhabitants of the Slavic population who very often took also actively part in the retaliations.[9]

Several documents include also references implying that the death sentences or the sentences for war crimes imposed by the court martials were created upon centralized order at a later date than the execution had actually taken place. It was in congruence with the legal acts of that time to declare a person a war criminal or the enemy of the people by merely relying upon a verbally filed report or notification – this was especially the case in early 1944/1945 when no evidence whatsoever was required to support the accusation.[10] The findings of Zsuzsanna Mezei, which are based on her research in the Vojvodina Archives, seem to support this practice. Also, following the public announcement of the government in which people were encouraged to report war criminals to the authorities, a total of 938,828 such notifications were issued at the federal and central authorities of the State Commission for the Investigation of War Crimes (Državna komisija ratnih zločinaca i pomogača) – this in itself being a telling number. On the basis of these reports and notifications the number of those who were declared war criminals amounted to 66,420 people, among them 899 Hungarians. Hopefully, on-going research will also come up with reliable data on the number of reports filed in Vojvodina – and with time we might even have enough data at our disposal to specify the distribution of these reports by towns and villages. It's needless

9 So far no scholarly based work on the history of the intelligence and security organizations of Yugoslavia has been published. The only volume available, though unfortunately also lacking scholarly foundations, is the book by the journalist Marko Lopušina published in Belgrade in 1997 under the title *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945/1997.* In 1946 the second section of OZNA specialized on counterintelligence was transformed into the State Security Authority (Udruženje državne bezbednosti – UDBA), and by re-organizing the the military counterintelligence division the Counterintelligence Service (Kontra-obaveštajna služba – KOS) was established.

10 *Partizanska i komunistička represija i zločini...* ibid. – Knjiga Document No. I. 14., 91.

to say that the investigation of such data from a social historical perspective would definitely be a subject of major interest. It is a separate issue, though, worth considering who from among the list of alleged war criminals was actually persecuted, sentenced to death, imprisoned and whose possessions were confiscated.[11] For example, the names of many known or less known Hungarian politicians were enlisted for various reasons, we, however, know that they were finally neither subject to persecution, not were they convicted. Here, I would like to mention only some of the enlisted names: Regent Miklós Horthy was not put on trial, since the Yugoslavs – as it is well-known – finally gave up on asking for his rendition to Yugoslavia; Iván Nagy was a political figure of the Hungarian minority in the Southern Territories and a parliamentary representative between 1941 and 1944 and fled to South America to avoid persecution; László Baky, the State Secretary for Internal Affairs of the Sztójay-government, was later sentenced to death in Hungary. His name is actually listed twice under different spellings (Baki and Baky) but in both cases the same registration number of the guilt decision and the same identification by profession is added. The reason why I went into detail here is that this source is very often cited erroneously in academic literature so as to prove that 899 Hungarians were executed as war criminals. All in all, the list includes merely the names of those convicted for having committed war crimes, while it entails no reliable data on the court proceedings and the sentences, not to speak of the execution of the enlisted persons.

One of the major tasks of (local) historical writing is to clarify the meaning and content of a given term within its contemporary contextual framework. How then was the term 'war criminal' defined in Yugoslavia in 1944/1945? Any cooperation whatsoever with the occupants, collaboration of any kind with any organization on state and political level during the war, with the organizations and institutions operating on the detached territories or with the armed units qualified as war crime. But also, the members of the émigré Yugoslav government in London, not to speak of the functionaries of the Independent State of Croatia, were branded as war criminals. The same applied to the Catholic clergy headed by Bishop Stepinac, the members of the Croatian army, the Serb politicians who cooperated with the German occupants, members of armed forces, as well as the high-ranking officials and members of the royalist Serb resistance movement, the Chetniks. The seemingly endless extension of the term 'people's enemy' served a political aim and functioned as an effective instrument of getting rid of the people, as well as unwanted social and nationality groups who were graded as potential opponents to the new regime.

Here, I would like to mention my favourite, however not in the slightest sense the most extreme, example of the owner of the brothel in Versec (Vrsac) who was an ethnic Hungarian. He was declared a collaborator and sentenced to death by the military tribunal of Pančevo on the grounds that the German soldiers and officers

11 Srđan Cvetković: Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija. *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*. 2004. br. 2. 83.

"often resorted" to the services offered by his establishment. He was also accused of "exploiting his employees" and "encouraging them to immoral way of conduct".[12] In the light of the above, it seems unavoidable that we become aware of the prevailing concept of war crime and of the nature of contemporary verdicts before we can draw a proper balance.

Nowadays, those scholars who are engaged in investigating the topic under discussion tend to agree that the specification of the exact number of the Hungarian victims of the retaliations, an issue that has been heavily charged emotionally during the past decades, would lack any professional grounds at the current stage of research. As we have discussed this question in detail earlier, I would like to add a short note on the subject here. The locally available data and the data at our disposal from Vojvodina have to be investigated in a comparative analysis with the execution lists which are to be retrieved hopefully in near future, especially since the archivists in Vojvodina are convinced that these lists – though not all of them – are still existing.

At last, allow me to add a short note on the definition of the geographical boundaries of this research. The question being in this respect, whether research should extend to the *Southern Territories* as such or to *Vojvodina* in particular?

As it is well-known, in Hungarian historical writing, but also in everyday language, the Southern Territories (meaning originally the southern counties and territorial units of the Kingdom of Hungary) refer to those parts (usually not including Croatia) which after 1918 and in compliance with the Treaty of Trianon were detached from Hungary and annexed to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The term is, however, also used for those southern regions which were returned to Hungary in 1941, even though the territories which were detached from Hungary in 1918 and returned in 1941 were not identical in size. (The detached territories following the decision by the Peace Treaty of Trianon amounted to 20,551 km^2 and were inhabited by a population of 1,509,295 persons without Croatia and Slavonia, and only 55% were later returned, i.e. 11,475 km^2 with a population amounting to 1,000,030 persons.) Not to speak of the fact that Vojvodina, which has strong ties with the historical past of the Serbs living in Hungary, being since 1945 part of Yugoslavia and standing today for one of the administrative units of Serbia is widely used as a synonym of the Southern Territories, even though its territorial boundaries and the territory usually referred to by this name have never overlapped.

In view of the above, the question on the definition of the geographical boundaries of the investigation seems reasonable. The answer to this question is not as easy, though, should we wish to reflect on the changes the term underwent with time – despite the fact that any such undertaking would be a formidable adventure of the mind. I would suggest, though, a more practical approach to the problem, while defining the radius of our actions accordingly. Since the political context for the founding of our committee is linked to Serbia and the Autonomous Province of

12 Srđan Cvetković: ibid. 95.

Vojvodina, it would be plausible to concentrate our research primarily on the current administrative territory of Bačka and Banat (today the Autonomous Province of Vojvodina includes the regions of Bačka and Banat and being further subdivided into 33 municipalities). Since, however, the territory of present Vojvodina does not cover those regions which are referred to by the manifold usage of the term Southern Territories, we shall not abdicate our investigations on the local history of those territories either which were returned to Hungary in 1941, even though, presently they belong to Slovenia and Croatia, such as Međimurje, Prekmurje, the Baranja triangle (Baranjska lesna zaravan). Unfortunately, we do not have any data on the Hungarian victims from the territories situated along the River Mur, which today belong to Slovenia. As far as I am informed, only one volume was published on this subject. It includes some recollections in both Hungarian and Slovenian languages on the retaliations committed by the Hungarian soldiers on local Slovenes and later by the partisans on the Hungarian population.[13]

By overviewing and evaluating the rich, though, in terms of their academic quality unbalanced material of local history works written on the Southern Territories, we may conclude the following: these works are only sporadically based on archival source materials and rely mainly on recollections. Very often, however, the merit of these works lies in what is considered as their academic shortcomings: the local establishment of the newly forming Yugoslav power system in 1944/1945 in the towns and villages is presented from the angle of the individual by giving it a human touch. Also these works concentrate predominantly on reconstructing the events centering around the retaliations. Consequently, local history scholars shall in future devote more attention to available archival sources. *They should resort to the same type of sources* when writing their scholarly works, so as to meet the required academic standards. Here, I would call attention to the documents which have been preserved – more or less – in the local archives and in the Vojvodina Archive on the military administration, the military districts and headquarters, as well as on the available documentation on the work of the people's liberation committees in Vojvodina, the local committees for the investigation of war crimes and Vojvodina committee. Further, the investigation of the documents of the court-martials and tribunals, as well as those of the public persecutor's office, perhaps even of the courts of honour from 1945 which are left to us may offer valuable insights, as well.

Thanks to the efforts of Zsuzsanna Mezei, we have the description of the respective fonds from the Vojvodina Archive at our disposal. Meanwhile, also the documents deposited in the archives of Senta are open for research. Also the excellent source edition compiled by the archivist Tibor Molnár entitled *„A Bánát, a Bácska és Baranya katonai közigazgatásának működése 1944/45-ben a Zentai*

13 *Miért? Zakaj?* [Why?] Lendavski zvezik, Lendvai füzetek 16. Board of editors: Silvija Kulčar, mira Unger, dr. Bence Lajos, Göncz László. Lendva, 1998. The volume includes the list of the names of Slovenians who were interned in Sárvár in 1941, the names of the Hungarian victims, however, are not listed. 34–48.

Városparancsnokság iratainak tükrében" [The military administration in Banat, Bačka and Baranja in 1944/1945 in light of the documents of the Military Headquarter of Senta] will be published in near future. And as far as I am informed, the respective archival materials to be found in the Historical Archive of Subotica are more or less orderly registered.

Hopefully, these local historical works will be incorporated in the overall academic discourse, as well as in the memory of the local community.

6.

2011. május 30. Belgrád

A vegyes bizottság szerb tagozatának meghívására Belgrádba látogatott a magyar tagozat vezetősége – elnöke, alelnökei, titkára –, ahol a kutatások feltételeiről, a két tagozat honlapjáról, a további teendőkről közös Nyilatkozatot adtak ki.

30 May 2011, Belgrade

Upon the invitation of the Serbian Section of the joint commission, the leading officials – president, vice-president, and secretary – of the Hungarian section visited Belgrade. Here a joint Declaration was issued on the conditions of research, the homepages operated by the two sections and on tasks to be accomplished in future.

DECLARATION

on the meeting of the leading officials of the Serbian-Hungarian Academic Committee from the 30th of May 2011

The following has been stated by chairmen of the two academic committees:

1. The aims which had been set on the 10th of December 2010 by the two academic committees have proved to be well chosen. The memory of the mass murders which had been committed during and after the Second World War (1941-1948) and the lack of their adequate processing have hindered up until the present the reconciliation between the Serbian and Hungarian people. During the past months the committee has elaborated a proposal on the institutionalization of the disclosure of the past: within the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences the institutional background for the organization of research was set up, namely the Department for the History of South Eastern Europe, its head being the secretary of the Hungarian section of the Committee. The first few months were used for the assessment of the current situation, the setting of tasks and the establishment of the research organization. It has been acknowledged that the public expectation linked to the research is that it should make up for the period which began in 1941-1948; however long-time inaction cannot be replaced by feverish and unprofessional haste.

2. The leading officials of the Committee were presented the reports on the setting up of the Hungarian section on 6th of January 2011 and of the Serbian section on 25th of March 2011. The action plan of the Hungarian committee has been presented to and discussed with the Serbian side. The Committee is aware of the fact that the disclosure of the past is primarily the task of the Hungarian researchers, but this can only be achieved by the effective co-operation with the Serbian colleagues. The Hungarian committee conceives that since the setting-up of the academic committee an affirmative support for the disclosure of the past from the side of the Serbian authorities and archivists can be perceived.

3. On the disclosure of the archive sources. The assessment of the archival disclosure tasks has been undertaken. It will be necessary to investigate the respective files amounting to a length of 1300 metres before exact data on the number of Hungarian victims killed in 1944-1945 and whose names are mentioned in the written memorials can be obtained. The lists which are available at present will in accordance with the agreement of the Committee be published in the coming months. (This is in accordance with the statement issued at the expert forum organized by the Hungarian committee in Szabadka/Novi Sad on the 12th of February 2011 which had been agreed upon fully by the Serbian side.).

Research done by researcher in Serbia, particularly in Voivodina (by Serbian and Hungarian researchers) for the period of 1941-1948, are collected and some of them published (or printed but in small number of copies). But, there are new resources in archives now which were in secret police Offices (OZNA, KNOJ) which are now available for research and that will be done. And discovered facts compared. All these facts in our view should be reviewed by independent scholars before the publication, and in the course of reasonable terms (of a couple of months).

4. On the collection, preservation, and processing of oral histories. At the expert forum of the Hungarian committee organized on 25th of March 2011 a decision was reached on the organized collection of recollections. On the Serbian side the most of the work and data could be accomplished in the course of 2011, but final results should be made public and published in the course of the year 2012.

5. On the research-organization. The Serbian-Hungarian Academic Committee acknowledged agreeingly that the Hungarian side entrusts the organization of research on the Serbian events in Vojvodina on the Hungarian Institute of Culture in Zenta/Senta which is capable of providing the necessary local research-organization, for the processing and recording of materials and for the level of professionalism.

The SANU part of Commission and researchers will be obliged to do the similar research on the Serbian side, in Serbian and Voivodina, but could also be in Yugoslav archives.

6. On the establishment and attendance of memorial places. The Serbian-Hungarian Academic Committee has been acquainted with the point of stand of the Hungarian committee on the establishment of the memorial places for commemorating the victims of the mass murders. The Hungarian committee presented the map which shows the venues where the mass murders were committed and the also number of victims of the single places known so far. The academic committee agrees that several local memorial places and one national memorial place in Serbia shall be set up. There is also an agreement with the Hungarian side that the Serbian authorities shall provide all necessary means for the inviolability of these memorial places and also that the institutions of the Hungarians in Serbia shall be given a priority role in attending them.

It has been agreed upon that within the massgrave-committee which has been set up by the Serbian government, there shall be a subcommittee in Vojvodina established which would be kept up and financed by the government (parliament) in Vojvodina.

7. The Serbian and the Hungarian sides agreed that the current situation of research shall be assessed at a workshop conference for Serbian and Hungarian researchers to be organized in this academic semester. An agreement has been reached that by fall this year a collected edition shall be compiled in English, Serbian and Hungarian languages which presents the actual stand of research.

8. The Serbian side acknowledges with content that the Hungarian committee is about to launch its homepage recently, which will report on the latest outcomes of the research on a regular basis, it will make the list of the names of the victims and the registers of the venues of the tragic events public, and also scientific essays, statement, discussion papers and personal, emotionally based comments on the Serbian-Hungarian historical conflicts will be published here. Also the proposal was acknowledged according to which the report of the Anquet Committee, which has been established by the Parliament in Vojvodina in 2002 shall be published in Hungarian.

9. The Hungarian committee has also announced that it shall launch two publication series in the course of the following months. One on the progress of the continuous disclosure of sources, first of all on the fond-register of the Serbian archives on the bloody events of 1944-1945. Parallel to this a monograph series shall be started which shall include essays that shall disclose the common history of Serbia and Hungary during the Second World War. Two books of both series are already about to be printed.

Serbian side agrees with publishing discovered facts, and we will also publish very reliable results, but after reviews of competent scholars, and after providing financial support. The Committee reviewed and stated from both sides its arising difficulties in financing.

10. The Serbian side is willing to issue a letter of support that is signed by the President of the Serbian Academy of Sciences for supporting research in Serbia which emphasizes the Serbian-Hungarian co-existence and especially the research for the disclosure of mass murders. That will be sent to researchers to support in many ways. They are already appointed by the decision of the Executive Board of the Serbian Academy.

11. The Committee agreed that the next meeting shall be summoned for the 15th of September 2011 when an international conference entitled „From Multiculturalism to Mass Murders" shall be organized.

Ferenc Glatz

Vojislav Stanovčić

7.

2011. május 31. Szabadka

Megállapodást írt alá Korhecz Tamás mint a Szerbiában folytatandó levéltári kutatásokat és visszaemlékezés-gyűjtést szervezetileg összefogó Magyar Nemzeti Tanács elnöke és Glatz Ferenc mint a vegyes bizottság magyar tagozatának elnöke. E megállapodás alapján kap a zentai Magyar Kulturális Intézet megbízást a vajdasági levéltári kutatások koordinálására.

Magyar Nemzeti Tanács

Национални савет мађарске националне мањине
Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine
National Council of the Hungarian Ethnic Minority

Szerbia / Srbija • 24000 Szabadka / Subotica
Ago Mamužić u. 11/II. / Age Mamužića 11/II • Tel/Fax: +381(0)24/524-534
E-mail: office@mnt.org.rs • www.mnt.org.rs

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

Szabadka / Subotica, 31. 05. 2011.

Iratszám / Ev. broj: MNT-000667/K/2011 - E/118/1

Megállapodás

1. A Magyar Nemzeti Tanács (amelyet Dr. Korhecz Tamás elnök képvisel) és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (amelyet Dr. Glatz Ferenc, akadémikus, igazgató képvisel) megállapodnak arról, hogy a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság 1941-1948-as időszakra vonatkozó kutatásainak keretében, a Szerbiában folytatandó levéltári kutatásokat és visszaemlékezés gyűjtést szervezetileg a Magyar Nemzeti Tanács fogja össze, mint a szerbiai magyarság kulturális autonómiájának legfőbb szerve.

2. A Magyar Nemzeti Tanács (a továbbiakban MNT) a kutatások és a gyűjtés feladatainak közvetlen ellátására, az általa alapított, zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézetet (a továbbiakban Intézet) kéri fel.

3. Az MNT vállalja, hogy lehetőségeihez mérten, elsősorban magyarországi pályázati forrásokból, költségvetésében biztosítja az Intézet számára a kutatásokhoz és a gyűjtéshez szükséges pénzügyi forrásokat.

4. Az MTA Történettudományi Intézete javaslatára az Intézet a következő feladatokat látja el és a következő szolgáltatásokat nyújtja:

   a) a levéltári kutatás és a visszaemlékezés-gyűjtés pénzügyi adminisztrációja , a pénzügyi támogatás érdekében benyújtandó pályázatok technikai előkészítése, (az elnyert pályázati támogatások elszámolásával)
   b) a feltárt levéltári források másolatainak, valamint a visszaemlékezések szakszerű megőrzése és kutatók számára hozzáférhetővé tétele.
   c) rendelkezésre bocsájtja mindehhez szükséges infrastrukturális bázisát.

31 May 2011, Subotica

An Agreement was signed by Tamás Korhecz, president of the Hungarian National Council responsible for the institutional level of coordination of archival research and memory collection to be conducted in Serbia, and by Ferenc Glatz, President of the Hungarian section of the joint commission. Based on this agreement the Hungarian Institute of Culture in Senta is entrusted with the coordination of archival research in Vojvodina.

5. Az MTA Történettudományi Intézete és az MNT egyetértenek abban, hogy az Intézet együttműködik a regionális levéltárakban folyó kutatómunkát koordináló zentai Történelmi Levéltárral és a Tartományi Levéltár kutatócsoportjával, valamint, hogy az Intézet a visszaemlékezés gyűjtéssel a Kiss Lajos Néprajzi Társaságot bízza meg. .

6. Az MNT biztosítja, hogy a kutatómunka és a visszaemlékezés-gyűjtés szakmai felügyeletét az MTA Történettudományi Intézete és az MTA Néprajzi Intézete látja el. E két intézet biztosítja a benyújtandó pályázatok tudományos szakmai segítségét.

7. Az MTA Történettudományi Intézete kijelölt munkatársai útján folyamatosan biztosítja a levéltári kutatások módszertani támogatását és szakmai koordinációját. Segíti a visszaemlékezés gyűjtés irányainak meghatározását.

8. Az MNT és az MTA Történettudományi Intézete a Magyar-szerb akadémiai vegyes bizottsággal együttműködve elősegíti, hogy a levéltári kutatásokban résztvevő szakemberek a tartományi levéltárban és a regionális levéltárban akadálytalanul hozzáférhessenek a témához tartozó anyagokhoz.

9. Az MTA Történettudományi Intézete és az MNT folyamatosan tájékoztatják egymást a maguk vállalta feladatok teljesítéséről.

10. Az MTA Történettudományi Intézete publikációs sorozatok, tudományos konferenciák, konzultációk és műhelybeszélgetések szervezésével valamint a www.magyarszerbmult.hu honlap fenntartásával biztosítja a kutatómunka eredményeinek széles körű megismertetését.

Kelt Szabadkán, 2011. május 31.

Dr. Korhecz Tamás
elnök
Magyar Nemzeti Tanács

Dr. Glatz Ferenc
igazgató
MTA Történettudományi Intézete

8.

2011. szeptember 29. Budapest

A vegyes bizottság magyar elnökének javaslatára a szerb és magyar elnök felhívással fordul a szerb és a magyar köztársasági elnökhöz: határolják el magukat a készülő szerbiai rehabilitációs törvényben a kollektív felelősség elvétől, tegyék lehetővé a magyar nemzetiségűek számára is a rehabilitációt.

Nyilatkozat

„Budapest, 2011. szeptember 29.

Tisztelt Elnökeink!

A szerb–magyar megbékélés az Európa-gondolat továbbélésének egyik próbája ma. Jelenti a politikusok, a tudósok, de mindenekelőtt az emberek megbékélését. Mi, a Szerb–Magyar Akadémiai Bizottság vezetői igyekszünk mindent megtenni a múlt tisztázása érdekében. Mert meggyőződésünk, hogy 2000 után először a térség népeinek, így szerbeknek, magyaroknak több a közös érdeke, mint az ellenérdeke. Látjuk, hogy ezen közös érdekek felismerését hátráltatják a múltban egymáson ejtett sérelmek. Kérjük államaink elnökeit, hogy ismert tekintélyükkel lépjenek fel a politikai megbékélés érdekében. Ma rajtunk, a két nemzet politikusain, értelmiségén Európa szeme.
Tisztelettel:

Vojislav Stanovčić Glatz Ferenc”

29 September 2011, Budapest

Upon the proposal of the president of the Hungarian section, the Serbian and Hungarian presidents of the Commission issue a joint appeal to the heads of state of Hungary and Serbia, asking them to distance themselves from the principle of collective guilt in the new restitution law and to extend eligibility to restitution also to members of the Hungarian minority.

JOINT HUNGARIAN-SERBIAN INTER-ACADEMY COMMISSION

FERENC GLATZ
PRESIDENT

VOJISLAV STANOVČIĆ
PRESIDENT

29th September, 2011

His Excellency, Boris Tadic
President of the Republic of Serbia

His Excellency, Pál Schmitt,
President of the Republic of Hungary

Excellencies,

The issue of the Serbian-Hungarian reconciliation puts the Idea of Europe on trial today. Its meaning being the reconciliation of the politicians, scholars but above all of the people. We, the leading officials of the Hungarian-Serbian Academic Joint Commission are willing to take every effort that is necessary to clarify the events of the past. We are guided by our conviction that for the first time in the past 200 years, the peoples living in the region, Serbs and Hungarians alike, have more common interests than contradicting ones. We are aware that the mutually inflicted injuries of the past hinder the recognition of these common interests. We, therefore, ask the Presidents of our states to commit themselves to the issue of political reconciliation. Today, the eyes of Europe rest on the politicians and intellectuals of the two nations.

Yours sincerely,

Vojislav Stanovčić

Ferenc Glatz

2011. szeptember 30. Budapest

Nemzetközi konferencia „Az együttéléstől a tömeggyilkosságokig” címmel

Szerb, magyar, német, osztrák, szlovák, horvát történészek részvételével történész konferencia tárgyalja az 1918–1992 közötti délkelet-európai térség történelmét, központban az 1941–1945 közötti szerb–magyar összeütközést. Az ülés előadói és moderátorai a térség akadémiai történészek – akadémiai alelnökök, intézetigazgatók, egyetemi tanárok, tudományos kutatók – vezető egyéniségei. A konferencia előadásai megjelennek 2011 decemberében magyarul a História című folyóirat 2011. decemberi számában, 14 000 példányban.

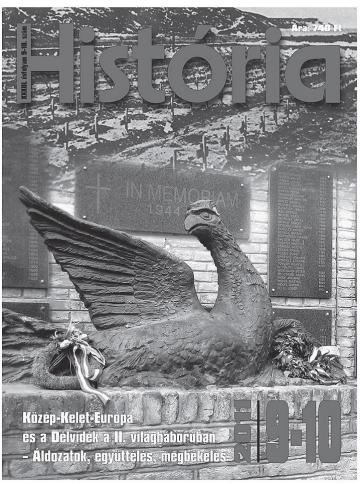

Az MTA Történettudományi Intézete,
az MTA Társadalomkutató Központja
és az Európa Intézet Budapest

tisztelettel meghívja

Az együttéléstől a tömeggyilkosságokig a Balkánon a 20. században

című konferenciára.

Időpont: 2011. szeptember 30., péntek

Helyszín:
Társadalomkutató Központ Kongresszusi Terme
(1014 Budapest, Országház u. 28.)

Jelentkezését várja:
Antal Andrea (aantal@tti.hu),
info@europainstitut.hu

További információk a Balkán-tanulmányok Központ honlapján:
www.balkancenter.hu

A rendezvényen német–szerb–magyar szinkrontolmácsolást biztosítunk.

Program

9.30 Köszöntő

Glatz Ferenc akadémikus,
az MTA Történettudományi Intézete
és az Európa Intézet Budapest igazgatója

Elnököl

Dušan Kováč,
a Szlovák Tudományos Akadémia alelnöke

Előadók

Arnold Suppan,
az Osztrák Tudományos Akadémia alelnöke:
Nagyhatalmak, nemzetállamok és kisebbségek politikatörténeti szempontból

Stefan Troebst, a Lipcsei Egyetem professzora:
Újraépíthető-e a multietnikus társadalom?

Srđan Cvetković, a belgrádi Kortörténeti Intézet munkatársa:
Kommunista hatalomátvétel és represszió Jugoszláviában 1944/1945

Juhász József, az MTA Történettudományi Intézete főmunkatársa:
Szerb–magyar együttélés magyar szemmel

13.00 Ebédszünet

15.00 Műhelykonferencia:
A Vajdaság 1942–1945

Elnököl

Horst Haselsteiner,
a Bécsi Egyetem emeritus professzora

Előadók

A. Sajti Enikő tanszékvezető egyetemi tanár,
Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet:
Délvidék 1941–1944, a magyar kormányok délszláv politikája

Mezei Zsuzsanna levéltáros,
Vajdasági Tartományi Levéltár:
A délvidéki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás

Pál Tibor egyetemi docens, Újvidéki Egyetem:
Számháborúk, számok a bácskai eseményekről 1941–1948 között a Tartományi Igazságtételi Bizottság adatainak fényében

Zoran Janjetović tudományos főmunkatárs,
Jelenkortörténeti Intézet, Belgrád:
Németek és magyarok a II. világháború utáni Jugoszláviában

Gojko Malović főlevéltáros,
Jugoszláv Levéltár, Belgrád:
Katonai közigazgatás a Vajdaságban 1944/45

A konferencia megrendezését támogatta
az OTKA K69173 sz. pályázata

ELŐADÁSOK A BALKÁNRÓL 14.

Meghívó

30 September 2011, Budapest

International conference "From Co-Existence to Mass Murder"

With the participation of historians from Serbia, Hungary, Germany, Austria, Slovakia, and Croatia, a conference of historians is organised on the history of the South-Eastern European region, with special attention to the clashes between Serbs and Hungarians in the period between 1941 and 1945. The referents and moderators of the session are leading historians of academic life in the region – academic Vice-Presidents, institute directors, university professors, scientific researchers. The texts of the lectures are published in Hungarian in the December 2011 issue of the periodical História, in 14 000 copies.

Das Institut für Geschichtswissenschaft der UAW,
das Sozialwissenschaftliche
Forschungszentrum der UAW
und das Europa Institut Budapest
geben sich die Ehre Sie, Ihre Freunde
und Kollegen zu der Tagung

Vom Zusammenleben zu den Massenmorden auf dem Balkan im 20. Jahrhundert
einzuladen.

Zeit: Freitag, den 30. September, 2011
Ort: Kongress-Saal des Sozialwissenschaftlichen
Forschungszentrums der UAW
(1014 Budapest, Országház u. 28.)

Um Antwort wird gebeten:
aantal@tti.hu, info@europainstitut.hu
Weitere Informationen auf der Homepage des Zentrums für Balkanforschung:
www.balkancenter.hu

Während der Veranstaltung wird
Simultanübersetzung in Ungarisch,
Deutsch und Serbisch angeboten.

Programm

9.30 Begrüßung

Ferenc Glatz, Mitglied der UAW, Direktor
des Instituts für Geschichtswissenschaft der UAW
und des Europa Instituts Budapest

Vorsitz

Dušan Kováč, Vizepräsident der Slowakischen
Akademie der Wissenschaften

Vorträge

Arnold Suppan, Vizepräsident
der Österreichischen Akademie der Wissenschaften:
Grosssmächte, Nationalstaaten, Minderheiten vom Gesichtspunkt der politischen Geschichte

Stefan Troebst, Professor der Universität Leipzig:
Ist multiethnische Gesellschaft rekonstruierbar?

Srđan Cvetković, Mitarbeiter des Instituts
für Zeitgeschichte, Belgrad:
Kommunistische Machtübernahme und Repression in Jugoslawien 1944/1945

József Juhász, Mitarbeiter des Instituts
für Geschichtswissenschaft der UAW:
Serbisch-ungarisches Zusammenleben vom ungarischen Gesichtspunkt

13.00 Mittagspause

15.00 Werkstattkonferenz: Die Vojvodina 1942–1945

Vorsitz

Horst Haselsteiner, Professor Emeritus
der Universität Wien

Vorträge

Enikő A. Sajti, Professorin, Lehrstuhlleiterin
der Universität Szeged:
Die Vojvodina 1941–1944, die südslawische Politik der ungarischen Regierungen

Zsuzsanna Mezei, Archivarin
des Landesarchivs Vojvodina:
Datenbasis der Opfer in der Vojvodina als historische Quelle

Tibor Pál, Universitätsdozent
der Universität Novi Sad:
Krieg über die Zahlen, Zahlen über die Ereignisse in der Batschka-Region im Spiegel der Daten der Landesreparationskommission

Zoran Janjetović, wissenschaftlicher Mitarbeiter
des Instituts für Gegenwartsgeschichte, Belgrad:
Deutsche und Ungarn in Jugoslawien nach dem Zweiten Weltkrieg

Gojko Malović, Hauptarchivar,
Archiv Jugoslawiens, Belgrad:
Militärische Verwaltung in der Vojvodina, 1944/1945

Die Tagung wurde unterstützt
vom OTKA-Projekt K69173

VORTRÄGE ÜBER DEN BALKAN 14.

Einladung

10.

2012. február 18. Szabadka

A vajdasági magyar politikai párt megalakulásának 90. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakon a vegyes bizottság mindkét tagozatának vezetői részt vesznek, Vojislav Stanovčić, a szerb tagozat elnöke a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia nevében köszönti és tájékoztatja a konferenciát. (Az ülés után a két tagozat megtartja évértékelő ülését.)

VOJISLAV STANOVČIĆ

A Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság Szerb Tagozatának programja*

Tisztelt Elnök Úr [VMSZ]!

Tisztelt Nikovicz Nagykövet Úr!

Tisztelt Elnök Úr [Vajdaság Autonóm Tartomány parlamentjének elnöke]!

A Magyar Tudományos Akadémiáról érkezett tisztelt és kedves vendégek, Glatz Ferenc Akadémikus Úr és Pók Professzor Úr!

Tisztelt szimpóziumi elnökség és tisztelt Várady Tibor Elnök Úr, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia tagja!

Tisztelt parlamenti képviselők, hazai és európai intézmények jelen lévő tagjai!

Tisztelt résztvevők, hölgyeim és uraim!

Nagy örömömre szolgál, és megtiszteltetésnek tekintem, hogy lehetőségünk nyílik ma itt meghallgatni a magyarországi és szerbiai tudósokat, akik egy történelmi kérdést járnak körbe, olyan időben, amikor mindkét oldalon azon dolgoznak, hogy erősítsék a két állam és a két nemzet közötti baráti kapcsolatokat azon az úton, amelyen elindultunk. Mégpedig hogy Szerbia az Európai Unió tagja legyen, s hogy ebben őt Magyarország támogassa, és hogy az együttműködés nemcsak az európai keretek között, de a

* A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagjának, Vojislav Stanovčićnak köszöntő szavai a vajdasági Szabadkán, 2012. február 18-án megrendezett szimpózium résztvevőihez.

Duna-medencei nagyrégión belül is fejlődjön, amelyben gyümölcsöző együttműködés valósulhat meg két baráti ország között.

A szerbiai magyar kisebbség a híd szerepét tölti be a két állam közötti együttműködésben. Jelentős mértékben járul hozzá a szerbiai tudományos, kulturális és gazdasági fejlődéshez és a Magyarország és Szerbia közötti szilárd együttműködési kapcsolatok kialakulásához. Személyesen vettem részt a Szerb–Montenegrói Államközösség Emberi Jogi Minisztériuma által a kisebbségek védelméről és a nemzeti kisebbségek tanácsainak megalakításáról szóló törvénytervezet kidolgozásában. Örömmel látom, hogy a kisebbségek nemzeti tanácsai működnek, s hogy Szerbiában 20 bejegyzett nemzeti tanács van, amelyek közül a magyar nemzeti kisebbség mutatta a legnagyobb aktivitást és érte el a legnagyobb eredményeket.

A Szerbia és Magyarország közötti gazdasági, kulturális és politikai együttműködés is mindkét fél megelégedésére valósul meg. Csak egy, de nagyon fontos példát említek. Magyarország energiagazdasága e nehéz időjárásbeli körülmények közepette segítséget nyújtott a régió országainak, kiemelten Szerbiának a rendkívüli s a lakosság számára nagyon súlyos helyzetben. A múlt héten a magyar energetikai ágazat több tucat gigawattórányi elektromos energiát biztosított Szerbiának, ezen a héten további 20%-kal növelte ezt a mennyiséget, s ez csak egy eleme az együttműködésnek, ami rámutat a régió országainak egymásrautaltságára.

Szerbia és Magyarország állam- és kormányfői több alkalommal találkoztak az elmúlt esztendőben, és a baráti kapcsolatok erősítésének szellemében együttműködési programokban állapodtak meg, meghatározva a legfontosabb feladatokat.

Miként a szomszédos államok és népek közötti kapcsolatokban lenni szokott, a magyarok és a szerbek, illetve Magyarország és Szerbia közötti kapcsolatokban is a középkortól napjainkig voltak felemelkedő és hanyatló korszakok, azonban napjaink közös európai perspektívája elősegíti a történelmi tanulságok levonását, hogy a múlthoz harag és részrehajlás nélkül viszonyuljunk, felépítve a kölcsönös megértés hídjait. Az a tény, hogy Magyarország már nyolc éve tagja az európai történelem legnagyobb békeprojektjének, az Európai Uniónak, míg Szerbia következetesen törekszik az uniós tagság belátható időn belüli elnyerésére, új és fontos dimenziókat kínál ennek az együttműködésnek.

A magyar és a szerb köztársasági elnök megállapodását követően – amely szerint a két ország tudományos akadémiái munkálkodjanak a II. világháború alatt és azt követő időszak (1941–1948) vajdasági polgári áldozatok adatainak feltárásán – alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Akadémia-közi bizottsága. E kutatások céljául az áldozatokkal kapcsolatos kérdések pontos megválaszolását, azaz a történelmi igazság feltárását, a múlttal való szembenézést és annak tehertételétől való megszabadulást jelölték ki, ami a két nemzet és állam közötti baráti kapcsolatok előmozdításának az előfeltétele. A levéltári kutatásokat végző tudósokat mindkét oldalról arra szólítjuk fel, hogy csatlakozzanak a bizottság munkájához, hogy hozzájáruljanak a munka sikeréhez. A bizottság törekedni fog a munka részrehajlás nélküli és tudományos objektivitáson alapuló elvégzésére.

A magyar és a szerb Akadémia kijelölte a kutatásokat végző kutatókat, Glatz Ferenc akadémikus úr koordinálja a Magyar Tudományos Akadémia csapatát, míg a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Vojislav Stanovčić akadémikust, a Társadalomtudományi Osztály titkárát jelölte ki a bizottság szerb részének koordinálására. A két koordinátor társelnökként működik. Ez év elején bizonyos összeget bocsátottak a rendelkezésünkre a kutatások elvégzésére és az eredmények megjelentetésére. Aktívak vagyunk a személyes kapcsolatok ápolásában és kiépítésében is. Amikor például tavaly Szerbiában elfogadták a visszaszármaztatási törvényt azokkal a rendelkezésekkel, amelyek felháborodást kelthettek és újabb igazságtalanságokat eredményezhettek, nagyon gyorsan megszületett az a törvény, amely rehabilitálta az ártatlanokat, illetve pontosította a visszaszármaztatási törvény nem kellően világos rendelkezéseit. Glatz akadémikus úr és köztem élénk levelezést folyt, arra való törekvés jegyében, hogy megtaláljuk a legjobb megoldást.

A személyes együttműködés és megértés másik fontos példája Glatz akadémikus úr erőfeszítése, aminek eredményeként a História folyóirat tematikus számain keresztül bemutatásra került a magyar olvasóközönség előtt a magyar–szerb történelem összetettsége és árnyaltsága.

Jelen van a Titkos Sírokat Feltáró Állami Bizottság elnöke, dr. Slobodan Marković úr is, aki egyben az Akadémia-közi bizottság szerb tagozatának alelnöke is. Az ő bizottsága nagy odaadással és energikusan igyekszik megszervezni a kutatásokat, a II. világháború és az azt követő időszak ártatlan áldozatainak összeírását és nyilvántartásba vételét, illetve a titkos sírok beazonosítását.

Tisztelt jelen lévő tudós kollégák, az Önök tudása mindnyájunk számára hasznos, azoknak az itt jelen lévő tudósoknak a munkája pedig, akik az 1941–1948-as időszak vajdasági áldozataival kapcsolatosan folytattak már eddig is kutatásokat, értékes hozzájárulást jelentenek az Akadémia-közi bizottság munkájához. A résztvevők és vendégek sorai között itt vannak az Akadémia-közi bizottságunk tagjai is: Hornyák Árpád, Pál Tibor, Slobodan Marković, Sajti Enikő, illetve a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tagjai, Glatz akadémikus úr és dr. Pók Attila. Őket, valamennyiüket külön is szeretném köszönteni.

Örültem Pásztor István elnök úr, a Vajdasági Magyarok Szövetsége elnöke meghívójának, főleg amikor a meghívóból kiderült, hogy ez a tanácskozás közös történelmünk megismerése mellett a két nemzet közötti bizalom erősítését is szolgálni kívánja. Mindenkinek azt kívánom, hogy ennek szellemében munkálkodjunk, és köszöntöm Önöket a jelentős jubileum – a Vajdaságban, illetve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban megalakult Magyar Párt 90. évfordulóján.

18 February 2012, Subotica

At the scientific conference marking the 90th anniversary of the founding of the Hungarian political party in Vojvodina, the leading officials of both, the Serbian and Hungarian sections of the Commission participate. The president of the Serbian section of the Commission, V. Stanovčić, welcomes and addresses the participants of the conference in the name of the Serbian Academy of Sciences and Arts.

VOJISLAV STANOVČIĆ

Program of the Serbian Section of the Serbian Academy of Sciences and Arts*

Welcome, Mr. President of the Association of Vojvodina Hungarians, His Excellency Mr. Nikovicz, Mr. President of the Assembly of the Autonomous Province of Vojvodina! Welcome to our honourable guests from the Hungarian Academy of Sciences, to Academician Ferenc Glatz and Mr. Attila Pók! Dear members of the presidency of the symposium, dear Mr. President Tibor Várady, who is also member of the Serbian Academy of Sciences and Arts! Welcome to the Parliamentary Representatives and the distinguished representatives of Serbian and European institutions! Dear Guests! Dear Ladies and Gentlemen!

It is my pleasure and I feel very much honoured to listen at this symposium to Hungarian and Serbian scholars who venture into presenting an issue of historical interest, at a time when both sides have committed themselves to follow the same path and undertake relentless efforts to deepen friendly relations between the two states and the two nations on the way. This common path shall lead Serbia to becoming a member of the European Union, an endeavour in which she counts on support from Hungary. We shall strive for cooperation between the two states not merely by relying on the common European framework as a basis but also by promoting cooperation within the larger region of the Danube Valley where the activities performed jointly by two friendly states shall lead to prosperous achievements.

* Welcome Speech by Vojislav Stanovčić, regular member of the Serbian Academy of Sciences and Arts, in Vojvodina held at the symposium organized on February 18, 2012.

The Hungarian minority in Serbia functions as a bridge of the cooperation between the two states, contributing significantly to scientific, cultural, and economic development in Serbia and to the establishment of strong ties between Hungary and Serbia. I was personally involved in working out the draft treaty on the protection of minority rights and the forming of national councils for the minorities. I am very much pleased to see that these minority national councils are functioning, and from jmong the 20 registered national councils in Serbia that of the Hungarian minority has proved to be the most active, achieving, thus, the most significant results in this field.

Serbia and Hungary mutually acknowledge the level of cooperation achieved so far in the economic, cultural, and political field. Here, I would like to mention one very important example. The energy sector of Hungary has provided major help to the countries of the region, especially to Serbia, which as a consequence of prevailing severe weather conditions faced a serious situation, also in terms of the burdens suffered by the civilian population. Last week the Hungarian energy sector transferred electric power worth several dozens of gigawatt per hour to Serbia, this week the energy supply increased by another 20% – and this present situation is one among the many occasions when there is an urgent need for cooperation, thus, exemplifying perfectly how much the states of the region depend on each other.

Several meetings were held last year with the participation of the Serbian and Hungarian heads of state and government. Here under the auspices of strengthening friendly relations decisions were reached between the two states on the initiation of joint cooperation programmes by defining also the most important tasks of accomplishment in connection with the various programmes.

As it is usually the case with neighbouring countries and peoples living next to each other, the relations between Hungarians and Serbs, between Hungary and Serbia had seen their ups and downs during the long period of co-existence lasting from the Middle Ages until present. Nonetheless, today we share a common European perspective and this contributes to our learning the lessons from history, to approach the past without scorn, prejudice and bias, building this way bridges of mutual understanding. There are new and vitally important dimensions opening up in front of us in the cooperation between the two states when we consider that for eight years now Hungary has been member of the European Union, which is the largest peace project in European history, while Serbia is deeply committed to be granted EU-membership in near future.

Following the agreement between the Hungarian and Serbian heads of state according to which the Hungarian and Serbian Academy of Sciences should join hands and work together on disclosing relevant data on the innocent civilian victims of the World War II and the subsequent period (1941–1948), the joint academic commission of the Hungarian Academy of Sciences and the Serbian Academy of Sciences and Arts was set up. The objective of research was to provide accurate answers to the questions concerning the victims, that is disclosing historical truth, and by facing the past, to unravel it from the burdens attached to it – this being the prerequisite for improving friendly relations between the two nations and the two states. We called upon the scholars from both sides engaged in archival research to join the work of the

Commission, thus, contributing to the success of this undertaking. The Commission committed itself to the impartial and objective fulfilment of the assigned task.

Both, the Hungarian and the Serbian Academy of Sciences appointed those scholars who were to undertake prospective research. The work of the team of the Hungarian Academy of Sciences is coordinated by Academician Ferenc Glatz, while the Serbian Academy of Sciences and Arts entrusted me, being a regular member of the Serbian Academy and Secretary of the Commission for Social Sciences, to coordinate research of the Serbian scholars. The two coordinating officials co-preside over the work of the Commission. During the first months of this year the Commission received funds for the financing of research and the publication of the achieved results. We are actively participating in keeping up existing contacts and in building new ones. Last year, for example, shortly after the Serbian parliament adopted the restitution law including such provisions which aroused heavy protests and would have caused additional injustice, another law was passed on the rehabilitation of the innocent victims, clarifying also those provisions of the restitution law which were formulated ambiguously. At this time there evolved an intense correspondence between Academician Glatz and me guided by our joint effort to offer the best possible solution to the issue of concern.

As a further important example of personal cooperation and understanding, I would like to refer to the efforts undertaken by Academician Ferenc Glatz in the thematic issues of the periodical História which included articles that presented to a wider public the complexity and the multiple facets of Hungarian-Serbian history.

Also present here at the symposium is the President of the Committee for the Disclosure of Secret Graves, Dr. Slobodan Marković, who is also Vice President of the Serbian section of the joint academic commission. The committee led by Dr. Marković is whole-heartedly and energetically devoted to organizing, the enlisting and registering of the innocent victims of the Second World War and the subsequent period, and to mapping and identifying the secret graves.

Dear fellow scientists, your command of knowledge is precious to all of us. Also, I would like to express my gratitude to those scholars here with us who have undertaken research on the victims of the period between 1941 and 1948 in Vojvodina and whose work has been a major support to the joint academic commission. Among the participants and guests here at the symposium also the members of the joint academic commission are present: Árpád Hornyák, Tibor Pál, Slobodan Marković, Enikő Sajti. And I warmly welcome the colleagues of the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, Academician Ferenc Glatz and Dr. Attila Pók.

Last but not least, I would like to stress to President István Pásztor of the Alliance of Vojvodina Hungarians how glad I was to be invited to this events, especially when I learnt from the invitation that the symposiums is not only intended to deepen our knowledge and understanding of our common past but also to strengthen the confidence of our two nations in each other. I wish that we all be guided by this premise in our future work and I welcome you all to this special event celebrating the 90th anniversary of the founding of the Hungarian Party within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

11.

2012. május

Gecsényi Lajos, a magyar tagozat levéltári kutatásokért felelős alelnöke, az Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója a bizottság vajdasági levéltáros tagjaival együtt (Fodor István, Mezei Zsuzsanna) megismerkedett a zentai Magyar Kulturális Intézet által összefogott kutatások eredményeivel és elkészítette a levéltári kutatások összefoglaló beszámolóját.

GECSÉNYI LAJOS

Levéltári kutatások a Vajdaságban

A bűnösöket mentő politikusok mindenütt a világon esztendőkkel a háborús terror, az igazságtalan megtorlás hónapjait, éveit követően szívesen hivatkoznak arra, hogy a zűrzavaros időkben nem készültek iratok, nem vezettek nyilvántartást az áldozatokról, nem rögzítették írásban a megtorlást elrendelő parancsokat, nem őrizték meg a feljelentéseket. Nem történt ez másként a kommunista diktatúra évtizedeiben Jugoszláviá-

Történelmi Levéltár, Zombor
Historical Archives, Zombor (Sombor)

ban sem, ahol a II. világháború befejezése egyszerre zúdította az országra a politikai ellenfelek ideológiai alapon történő megsemmisítését, valamint a magyarság és a németség körében elkövetett népirtást. Több mint fél évszázadon át szigorú titoktartás övezte a 1944 őszétől elkövetett gyilkosságok, internálások, vagyonelkobzások áldozatainak (és természetesen elkövetőinek) nevét, a tömegével elkövetett bűncselekmények mozgatórugóira, kitervelőire és végrehajtóira vonatkozó információkat. Mindez azt jelentette, hogy hiába kerültek levéltárba az egykorú katonai, majd polgári közigazgatás, az államvédelmi hatóságok, a katonai bíróságok iratai, a történészek számára a 21. század kezdetéig hozzáférhetetlenek maradtak.

A lassan meginduló helytörténeti kutatások csupán az egyre jobban fogyó emberi emlékezetre vagy a magánkézben maradt egyes dokumentumokra támaszkodhattak. Még ily módon is szépszámú feldolgozás látott napvilágot az 1990 utáni években, közülük is kiemelkedik viszont Alexandar Kasaš monográfiája, aki már levéltári anyagot is felhasználhatott. Az idő múltával azonban az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem lehet halogatni, megakadályozni a levéltári anyag rendszeres feltárását, ami biztosítéka lehet az áldozatok hiteles jegyzéke összeállításának éppúgy, mint a korszak minden részletre kiterjedő feldolgozásának. Ez lépésről lépésre következett be, miután 1994-ben Szerbiában újból szabályozták a levéltári kutatás feltételeit, amit 2002-ben

Történelmi Levéltár, Nagybecskerek
Historical Archives, Nagybecskerek (Zrenjanin)

enyhítettek, amikor a külföldi állampolgárok kutatásának engedélyezését tartományi hatáskörbe utalták, ám az általános politikai légkör még évekig gátolta az iratokhoz való hozzáférést.

A jelentős mennyiségű forrásanyag kutatásában valójában először a vajdasági tartományi képviselőház által 2000-ben felállított tényfeltáró bizottság munkája hozott áttörést. A bizottság, melynek politikailag is értékelnie kellett az eseményeket, és el kellett érnie, hogy az iratok akadálytalanul tanulmányozhatók legyenek, nehéz feladattal szembesült, noha több tapasztalt történészt és levéltárost is bevont a munkájába. A fő cél az 1941–1945 között elkövetett politikai bűncselekmények áldozatai jegyzékének összeállítása volt. 2004-ben, az első szakasz lezárásakor azonban világossá vált, hogy a kutatást folytatni kell, már csak azért is, mert az 1945 után még évekig működött gyűjtő- és haláltáborokban németek és magyarok százai pusztultak el. A kutatás tehát folytatódott, és 2008 végére elkészült egy sor tanulmány, amely a korszak történetét tárgyalta, továbbá a szerb–német–horvát–magyar–zsidó–szlovák áldozatok – igaz, még korántsem teljes – névsorát tartalmazó adattár. Sajnálatos módon a nagy értékű összeállítást az arra illetékesek nem tették hozzáférhetővé a széles nyilvánosság számára.

A hivatalos kezdeményezésre és támogatással több éven át végzett kutatómunka, noha a levéltári kutatás minden formális akadályát nem tudta eltüntetni, ismételten

Történelmi Levéltár, Szabadka
Historical Archives, Szabadka (Subotica)

Történelmi Levéltár, Újvidék
Historical Archives, Újvidék (Novi Sad)

ösztönzést adott a rendszeres forrásfeltárásra. Így indult el a Vajdasági Levéltárban Mezei Zsuzsanna levéltáros magánszorgalmából az egyik legfontosabb irategyüttesben, az úgynevezett 183-as fondban (a „Megszállók és támogatóik bűntetteit kivizsgáló vajdasági bizottság") található névsorok adatainak rögzítése. A rendszeres feltáró munka kereteit végül a 2010/2011 fordulóján megalakult Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozata teremtette meg, amikor megbízást adott a korszakra vonatkozó valamennyi forrásőrző hely feltérképezésére, egy, a központi és a regionális levéltári anyagot áttekintő, kutatási útmutató összeállítására. Az ismertető Fodor István zentai levéltár-igazgató szerkesztésében, a vegyes bizottság Magyar Tagozata kiadásában, 2011 őszén jelent meg és alapjául szolgál a részletes, immár a névsorok feltárásán túlmutató, kutatásokhoz *(Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban 1944–1948)*. Ezzel párhuzamosan készült el az első dokumentumkötet is a zentai levéltárban, Molnár Tibor gondozásában *(A zentai városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945)*, amely tartalmas igazgatástörténeti bevezetővel 80 dokumentumot tett közzé fakszimilében és magyar fordításban. Molnár Tibor kötete egyben mintaként szolgálhatna egy az egész Vajdaságot felölelő válogatott forráskiadás előkészítéséhez, ami az 1944–1948 közötti megtorló intézkedések alapdokumentumait: a központi utasításokat, átfogó jelentéseket tartalmazhatná.

Jelentős előrelépést hozott, hogy a magyar kormány pénzügyi támogatásával, az akadémiai vegyes bizottság és az MTA BTK Történettudományi Intézet szakmai segít-

ségével, a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben 2011 végén megkezdődött, a teljes körű helyi (kilenc regionális, illetve városi levéltár) és országos (Szerbia Levéltára, Szerbia Katonai Levéltára, Jugoszlávia Levéltára, Belgrád Város Történelmi Levéltára) levéltári anyagra alapozottan, az áldozatok adatait (név, születési idő, halálozási hely) tartalmazó adatbázis felépítése. Ehhez már felhasználják a községekben őrzött anyakönyveket is, melyek digitalizálása a közelmúltban indult meg.

Összességében a szervezett levéltári kutatás nagy lépéssel vitte előbbre a korszak forrásainak feltárását, ami remélhetően elősegíti az egyes történészek célzott kutatómunkáját is.

May 2012

Lajos Gecsényi, vice-president responsible on the part of the Hungarian section for archival research as well as the retired director of the Hungarian National Archive, together with the archivist members of the commission from Vojvodina (István Fodor, Zsuzsanna Mezei) got acquainted with the achieved results of research coordinated by the Hungarian Institute of Culture in Senta and filed a summary report on archival research.

LAJOS GECSÉNYI

Archival Research in Vojvodina

Political decision-makers all over the world are likely to acquit those accountable for the terrors of war and the wrongful retaliations lasting for months or even years of the past by claiming that in midst of the upheaval and stormy events there was simply no time for documentation such as preparing files or compiling registers on the names of the victims, under such circumstances the orders of retaliations were issued in word rather than being recorded in writing and also the incoming reports having been filed in this period got lost on the way. The same happened in Yugoslavia during the decades of dictatorship when following the World War II the country was overwhelmed by the ideology-based elimination of political opponents and the ethnic cleansing directed against the ethnic Hungarian and ethnic German population. Over half a century the names of the victims (and of course of the executors) of the killings, internments, and confiscations which began in the fall of 1944, just as any information on the motives and on the persons involved in the planning and execution of the numerous crimes were classified as top secret. No earlier than the beginning of the 21st century would historians be finally granted access to the documents of the contemporary military and civilian administration, the intelligence and counterintelligence services and the military tribunals.

Local history research on the period, which was about to be started at this time, would have to rely on not much more than the diminishing number of human memories or the documents preserved in private possession. Nonetheless, quite a few works were written on the subject following 1991, among them the outstanding monograph by Alexandar Kasaš who already relied on archival sources for his publication. With time, though, it became evident that the systematic processing of the archival sources could neither be postponed any longer, nor hindered in any way – especially since

the processing of the sources was to provide assurance on the reliability of the list to be compiled on the names of the victims and to function as the prerequisite for a comprehensive and detailed treatment of the period. Step-by-step the conditions for archival research improved as Serbia introduced new regulations on archival research in 1994. Then in 2002 these regulations were loosened by transferring the right to grant foreign researchers access to the archives into the competencies of the provinces. Nonetheless, the general political setting for years to follow remained hostile to opening up the archives for scholarly research.

It was the work of the fact-finding commission set-up by the Assembly of the Autonomous Province of Vojvodina in 2000 which brought a major breakthrough in initiatiating research on the large quantity of available source materials. The commission found itself in a rather difficult situation – despite the fact that several experienced historians and archivist were drawn into the work – due to the fact that it was expected both, to offer an assessment of the events from a political point of view and to provide unlimited access to the documents. The main objective of the commission was to put together a list of the persons having fallen victim to the political crimes committed in the period from 1941 to 1945. By the time of the accomplishment of the first stage in 2004, there remained no doubt that the time limits imposed on the research had to be extended, since the internment and death camps where several hundred Hungarians and Germans had lost their lives continued to exist for years following 1945. Thus, the commission continued its work and by the end of 2008 it produced a significant number of studies on the events of the period and a – preliminary – data collection on the names of the Serbian, German, Croat, Hungarian, Jewish, Slovak victims. Unfortunately, though, this valuable compilation has still not been made available to the wider public.

Thus, the several-year-long research having been instigated officially and enjoying official support all the way, which after all proved not enough to overcome all formal obstacles, provided a further incentive for the systematic locating of sources. This was the time when Zsuzsanna Mezei upon her own private incentive began with the registering of the name lists to be found in one of the most important sets of documents, the so-called fond No. 183 (documents of "the Vojvodina Commission on the Investigation of the Crimes Committed by the Occupants and their Collaborators") to be found in the Vojvodina Archive. It was then that the Hungarian section of the Hungarian–Serbian academic committee created the necessary framework for the continuous and systematic locating of sources by issuing a call for the mapping of all locations where source material relevant for the period under investigation are stored and for the compilation of a research guide on source materials to be found in central and regional archives. The research guide was edited by István Fodor, the director of the archive in Senta, and published by the Hungarian section of the Hungarian–Serbian commission in the fall of 2011. The volume functions as a key work not only for putting together a list of the victims but also for specific and detailed scholarly research. (Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban 1944–1948 [Documents in the Serbian Archives on the History of Vojvodina 1944–1948]). Collaterally, another

document edition was prepared for publishing in the archive of Senta by Tibor Molnár (A zentai városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945 [Selected Documents of the Military Headquarters in Senta 1944–1945]) which includes a detailed introductory chapter on administrative history and the facsimiles of 80 documents. The volume by Tibor Molnár may function as model for a selected source edition on the entire Vojvodina which shall include the basic documents of the retaliation provisions issued in the period between 1944 and 1948, thus the central orders and the general reports.

Another major contribution in this field was the setting-up of a data base on the names of the victims in the Institute of Culture of the Vojvodina Hungarians in Senta beginning by the end of 2011 which was supported financially by the Hungarian government and received also professional support by the Hungarian–Serbian academic committee and the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences. The names of the victims (including such data as name, date of birth, place of death) are registered in the data base based on locally (including altogether 9 regional and town archives) and country-wide (the Archive of Serbia, Military Archive of Serbia, the Archive of Yugoslavia, Historical Archive of Belgrade) available archival materials. The data base is intended to provide access to the birth registers from the single settlements as well, thus, the digitalization of these documents has already been started. The first results are to be expected by spring 2012.

On the whole, organized and systematic archival research has contributed significantly to locating available sources of the period, which then will hopefully promote the aimed research of historians interested in a specific research topic of the period.

12.

2012. augusztus. 14. Zenta–Szabadka

Elkészül a 2011. november–2012. augusztus közötti, a magyar állam által támogatott levéltári és oral history (visszaemlékezés-gyűjtés) kutatásokról a jelentés. A jelentést a kutatásokat összefogó és a finanszírozással megbízott zentai Magyar Kulturális Intézet, valamint az azt felügyelő Magyar Nemzeti Tanács elnöke igazgatója készítette. A jelentést a kutatások koordinálásban részt vett vegyes bizottsági alelnök, illetve az elnök ellenjegyezte.

Magyar Nemzeti Tanács

Национални савет мађарске националне мањине • Nacionalni savet madarske nacionalne manjine

National Council of the Hungarian Ethnic Minority

Szabadka / Subotica,2012.június 14-én Iratszám / Ev. broj: MNT-000950/K/2012 - J/114/1

Az 1941–1948-as időszakra vonatkozó szerbiai levéltári kutatások és visszaemlékezés-gyűjtés

Az 1941–1948-as időszakra vonatkozó szerbiai levéltári kutatások és visszaemlékezés-gyűjtés című projekt célja a magyar–szerb megbékélés elősegítése, a közös nemzeti múlt tehertételeinek felszámolása, mégpedig a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság 2011. január 6-án elfogadott programjának megfelelően: feltárni a magyar lakosság ellen 1944–1948 folyamán a Vajdaság településein elkövetett gyilkosságok és más megtorló intézkedések levéltári forrásait, összeállítani az áldozatok minél teljesebb névsorát, valamint rögzíteni, feldolgozni és archiválni a múlt század negyvenes éveire vonatkozó visszaemlékezéseket, emlékeket.

A magyar állam a projekt finanszírozására összesen 18 250 000 forintnak megfelelő dinárösszeget, azaz 6 052 793,13 dinárt biztosított. A munkálatok kereteit a vegyes bizottság társelnökeinek közös nyilatkozata, valamint a Magyar Nemzeti Tanács elnökének és a MTA Történettudományi Intézete mint kutatási háttérintézmény igazgatójának a 2011. május 31-én Szabadkán aláírt, MNT-000667/K/2011-E/118/1. számú megállapodása határozta meg. E dokumentum szerint a Magyar Nemzeti Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia

Történettudományi Intézete arról állapodott meg, hogy „a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság 1941–1948-as időszakra vonatkozó kutatásainak keretében a Szerbiában folytatandó levéltári kutatásokat és visszaemlékezés-gyűjtést szervezetileg a Magyar Nemzeti Tanács fogja össze, mint a szerbiai magyarság kulturális autonómiájának legfőbb szerve. A Magyar Nemzeti Tanács a kutatások és a gyűjtés feladatainak közvetlen ellátására az általa alapított, zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézetet kéri fel." A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság elkötelezte magát a kutatási feltételek biztosítása mellett; Magyar Tagozata ezen kívül vállalta a folyamatos szakmai konzultációkat, a levéltári és néprajzi kutatások módszertani kérdéseit tárgyaló konferenciák megszervezését, valamint a kutatásokról készülő zárójelentés szakmai értékelését.

A **levéltári kutatások** a Vajdasági Levéltárban 2010 decembere, a többi országos levéltárban 2011 augusztusa, míg a regionális (volt járási) levéltárakban 2012 januárja óta folynak több mint 20 levéltári szakember bevonásával. Az áldozatok adatait tartalmazó adatbázisba 2012. május 31-éig összesen 11 427 áldozat adata került; közülük 5087-en magyarok, 5159-en németek, 188-an szerbek, 83-an horvátok voltak, míg 910 személy esetében nem sikerült azonosítani a nemzetiségi hovatartozást. Az eddig feltárt dokumentumok tanúsága szerint az ítélet nélkül vagy bírói ítélettel végrehajtott kivégzések 124 bácskai, 128 bánsági és 106 szerémségi településen zajlottak le.

A regionális levéltárakban eddig 1947 áldozat nevét sikerült azonosítani. Közülük 849 személy 1944. szeptember 12-e előtt, míg 1098 e dátum után esett áldozatul. 51 levéltári fond kb. 400 iratfolyóméternyi anyagát tudtuk szúrópróbamódszerrel megvizsgálni, amiből a kutatásban részt vevő levéltárosok 131,11 iratfolyóméternyi szálas, főként rendezetlen, eddig egyáltalán nem kutatott anyagot tételesen is átnéztek. A munkát nagymértékben segítette az, hogy a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság biztosította azt a kutatómunkához szükséges politikai légkört, amelynek eredményeként a kutatók hozzáférhettek a korábban nehezen megkapható levéltári állagokhoz is. Megkönnyítette a munkát a 2010 decembere óta az akadémiai bizottság illetékes vezetőivel tartó folyamatos szakmai konzultáció is, továbbá a bizottság és a Magyar Nemzeti Tanács közösen rendezett szabadkai levéltáros-kutatói fóruma 2011. február 12-én, valamint a novemberben megindult szervezett kutatásban részt vevők szakmai vitanapja 2012 januárjában Újvidéken, majd május közepén és június elején Zentán. Előrevitte a kutatásokat az akadémiai bizottság kiadásában megjelent középszintű levéltári ismertető a regionális levéltárak állagairól, amelyet Fodor István zentai főlevéltáros állított össze.

A kutatások gyakorlati haszna máris megmutatkozik, hiszen a rehabilitációs és vagyonvisszaszármaztatási ügyekben a közreműködő levéltárak az eddiginél jóval hatékonyabban tudják az ügyfeleket kiszolgálni. A kutatások járulékos eredményének tekinthetjük azt is, hogy a szegedi székhelyű Csongrád Megyei Levéltár és a Zentai Történelmi Levéltár *A titói Jugoszlávia levéltári forrásai* című kiadványsorozatának első köteteként 2011-ben megjelentette Molnár Tibor *A Zentai Városparancsnokság válogatott iratai (1944–1945) – Odabrani spisi Komande grada Senta (1944–1945)* című kétnyelvű forrásgyűjteményét, továbbá a sorozat második kötetét *Fondjegyzék a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához – Spisak fondova za proučavanje Vojne uprave za Banat,*

Bačku i Baranju címmel 2012-ben. Az első kötet a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozatának a közreműködésével jelent meg.

A levéltári kutatómunka koordinálását *Mezei Zsuzsanna* újvidéki levéltáros és *Fodor István* zentai levéltár-igazgató, levéltári tanácsos végezte szakértők bevonásával.

Az 1941–1948-as időszakra vonatkozó **visszaemlékezés-gyűjtés** – ismertebb nevén oral history – első szakasza minden objektív nehézség ellenére sikeresnek tekinthető: olyan mennyiségű (200 órányi) és tartalmú interjúkat, visszaemlékezéseket hozott a felszínre, amelyek lehetővé teszik a korábbi (téves) gyakorlattal való szakítást, amikor az eseményeket kizárólag az áldozat vagy a győztes szemszögéből láttatták. A harminckét településen százötven adatközlőtől összegyűjtött kétszáz órányi anyag első ellenőrzése alapján csaknem kétezer gépelt oldalnyi szövegmennyiség várható további feldolgozásra, bizonyos részei pedig publikálásra. Az anyag némely része személyiségi jogokat sért, másik része pedig akár vádiratként is felhasználható, ezért hasznosításakor további elvi-módszertani kérdések tisztázására van szükség.

Az egy évre tervezett kutatás és feldolgozás i deje rövidült, mivel a támogatás csak novemberben érkezett meg, ezért a publikálás az előirányzotthoz képest már az elején torzulást szenvedett, de nagymértékben hátráltatta a terepi munkát a január–februári zord és havas időjárás is. A szűkített időhatárok ellenére is sikerült a tervezett tevékenységi sorrendet betartani és megvalósítani.

A módszertani kérdések megvitatása az akadémiai vegyes bizottság 2011. március 25-ei budapesti oral history-konferenciájával kezdődött, amelyen i smertethettük az egész kutatásra vonatkozó elképzeléseinket. Ezután a terepi munka koordinálására került sor, ami többek között a terepen történő koordinációs és módszertani kérdések megvitatását is jelentette; ezekre öt helyszínen került sor, mégpedig Újvidéken, Szabadkán, Zentán, Zomborban és Kishegyesen. Ennek hozadéka lett, hogy az emlékezetgyűjtés munkájába több mint húsz gyűjtő kapcsolódott be, és 200 órányi hangzó anyagot sikerült elektronikusan rögzíteniük és dokumentálniuk; a gyűjtött anyag kétharmada már gépelt és szöveggondozott formában a kutatók rendelkezésére áll.

Az emlékezetkutatásunk célja a múlt század negyvenes éveire vonatkozó visszaemlékezések és emlékek interjúk útján történő rögzítése és archiválása, majd pedig feldolgozása volt. Az elsődleges feladat az átélt események emlékeinek, illetve családi és közösségi emlékezetből táplálkozó szövegeinek rögzítése. Emellett szándékunkban áll még a korszakhoz kapcsolódó egyéb emlékek (ruhák, fényképek, levelek, naplók, hivatalos iratok stb.) összegyűjtése, archiválása (digitalizálása) is. A kutatás kiegészíti és segíti a levéltári feltáró munkát is. Az emlékezetkutatás vezetője *dr. Papp Árpád* néprajzkutató, kulturális antropológus volt.

A **kutatómunka előrelendítése** érdek ében a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben a gádori, a körtési és a járeki anyakönyvi kerületek halotti anyakönyveit (összesen 4179 oldalt), továbbá a rezsőházi, a szépligeti és a körtési táborok áldozatainak kartonjait (13 133 személy adatait) digitalizáltuk. Az 1944–1945-ös kutatásokkal kapcsolatos kiadványok közül csaknem félszáznak (kb. 8000 oldal) és több mint ezer, a témával foglalkozó újságcikknek, tanulmánynak az elektronikus feldolgozása is befejeződött. Matuska Márton, Mojzes Antal és Sinkovics Ferenc témával kapcsolatos teljes kutatási dokumentációját is sikerült digitalizálni,

de segítséget kapott Forró Lajos és Molnár Tibor tanulmányíró is *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizán iratok tükrében* című kéziratuk első részének a megírásához a levéltári kutatómunka költségeinek részfinanszírozásával. Kutatási támogatásunk segítségével jelenik meg Silák Mária *Emlékeim (Szép és szomorú Szabadkám)* című önéletírása is.

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetpolitikai Államtitkársága és a Bethlen Gábor Alap által támogatott projektumba 57 szakember kapcsolódott be, mégpedig név szerint: Bába Rózsa múzeumi szakmunkatárs, Balogh Andrea néprajzi gyűjtő, Bauerfeind Zoltán ügyintéző, Boja Patyi Sarolta néprajzi gyűjtő, Boroš Nada levéltáros, Bugarszki Anasztázia helyismeret-kutató, Burány Katalin néprajzkutató, Crnjaković Nikola levéltáros, dr. Cvetković Srdan levéltáros, Cservenák Pál helyismeret-kutató, Dankó István ügyintéző, Fodor István főlevéltáros, Forró Lajos történész, Garčević Miljan levéltáros, Hegedűs Attila helyismeret-kutató, Hugyik Richárd helyismeret-kutató, Hüttenberger Ottó helyismeret-kutató, Ilić Marija levéltáros, Jakus Ágota helyismeret-kutató, Jovanović Ilija helyismeret-kutató, Kazinczy Diana helyismeret-kutató, Koncsek Róbert gépíró, Kopasz Szabolcs informatikus, Kopasz Zsolt informatikus, Kulcsár Sarolta helyismeret-kutató, Lennert Tímea helyismeret-kutató, Liker Mario helyismeret-kutató, Mačković Papp Mária helyismeret-kutató, Mačković Stevan levéltáros, Marinković Zorica levéltáros, Mák Ferenc bibliográfus, Matuska Márton újságíró, közíró, helyismeret-kutató, dr. Mészáros Zoltán főlevéltáros, Mezei Zoltán informatikus, Mezei Zsuzsanna levéltáros, Mikus Anita helyismeret-kutató, Molnár István helyismeret-kutató, Molnár Tibor levéltáros, Nagy Abonyi Valéria helyismeret-kutató, Nagy Rozália levéltáros, dr. Papp Árpád néprajzkutató, kulturális antropológus, Papp Zoltán János szerkesztő, helyismeret-kutató, Pásti Kornélia helyismeret-kutató, Pavlović Momčilo levéltáros, Slavković Bodica helyismeret-kutató, Pósa Károly helyismeret-kutató, Rind Melitta néprajzkutató, Stanić Slobodan levéltáros, Stella Szonja Ilona bölcsész, helyismeret-kutató, Surányi Attila informatikus, Szakálas Zsolt helyismeret-kutató, Szűgyi Ferenc néprajzkutató, Tomik Nimród helyismeret-kutató, Tóth Ambrus helyismeret-kutató, Tóth Katalin helyismeret-kutató, Vázsonyi Csilla helyismeret-kutató és Veljkovski Jugoslav levéltáros.

Nekik köszönhetően sikerült:

- 614,25 iratfolyóméternyi anyagot átnézni és részben vagy teljesen feldolgozni,
- a sajtóbibliográfiát összeállítani és internetes közlésre előkészíteni (592 hivatkozás),
- 12 000 percnyi hangzó anyagot összegyűjteni és elektronikus úton rögzíteni,
- 12 000 percnyi hangzó anyag adatelemeit írásban rögzíteni,
- 7704 percnyi hangzó anyagot legépelni,
- 9000 percnyi hangzó anyag gépelt szövegét gondozni,
- az archívumot és az adatbázist kialakítani és fejleszteni,
- a megvásárolt Matuska Márton-archívum iratanyagának áttekintő feldolgozását befejezni és bizonyos tartalmainak részletes feldolgozását elvégezni,
- a *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizán iratok tükrében* című kiadvány levéltári kutatómunkáját segíteni,
- Silák Mária *Emlékeim* című önéletírása áldozati listáját összeállítani.

A kutatást vezető koordinátorok és szakmunkatársak (Boroš Nada, dr. Cvetković Srđan, Dankó István, Fodor István, Garčević Miljan, Mačković Stevan, Matuska Márton, Mezei Zoltán, Mezei Zsuzsanna, Nagy Rozália, Papp Árpád, Stanić Slobodan, Stella Szonja Ilona) kutatómunkájuk során összesen 14 239 kilométert tettek meg saját személygépkocsijukkal.

A kutatások első szakaszának lezárulása után az eredmények és az adatok nyilvánosságát külön honlap (http://martirium.vmmi.org/) és adatbázis segíti majd, amelyeknek próbaüzemelése már javában folyik. A kutatási beszámoló tartalmi részét és a kutatásokat a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság magyar tagozata írásban értékelte és szakmai szempontból azokat „korrektnek" tartotta és „nagyra értékelte".

Szabadka, 2012. augusztus 14.

Hajnal Jenő, igazgató
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet

Korhecz Tamás elnök
Magyar Nemzeti Tanács

14 August 2012, Senta–Subotica

The report on archival and oral history (memory collection) research conducted with the support of the Hungarian state and encompassing the period between November 2011 and August 2012 is filed. The report was prepared by the Hungarian Institute of Culture in Senta, also charged with coordinating and financing functions.

National Council of the Hungarian Ethnic Minority

Szabadka/Subotica, 14th of June 2012 Ref. no. /Ev. broj: MNT-000950/K/2012 – J/114/1

Archival Research and Memory Collection in Serbia for the Period 1941–1948

The project *Archival Research and Memory Collection for the Period 1941–1948* is aimed at promoting Hungarian–Serbian reconciliation and resolving the burdened common national past in accordance with the programme plan of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission as adopted on the 6th of January 2011: disclosure of archival sources on the killings committed against ethnic Hungarian inhabitants of Vojvodina settlements during the period 1941–1948 and on other retaliatory actions, compilation of a most comprehensive list possible of the victims by name, and recording, processing as well as archiving of recollections and memories referring to the 1940s.

The Hungarian state allocated a sum equalling the total of 18,250,000 HUF in RSD, i.e. 6,052,793.13 RSD, for this purpose. The framework conditions of the project are defined by the declaration of the co-presidents of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission and the Agreement No. MNT-000667/K/2011-E/118/1 signed in Szabadka (Subotica) on the 31st of May 2011 by the president of the National Council of the Hungarian Ethnic Minority and the director of the Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences (HAS), the Institute of History functioning also as the background institution of research. Accordingly, the National Council of the Hungarian Ethnic Minority and the Institute of History of HAS reached an agreement saying that "within the overall framework of the project initiated by the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission on the period 1941–1948, archival research and memory collection to be conducted in Serbia is coordinated on institutional level by the National Council of the Hungarian Ethnic Minority, being the highest-level institution for the cultural autonomy of the ethnic Hungarians living in Serbia. The National Council of the Hungarian Ethnic Minority invites the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina, having been founded by the Council, to provide for the practical realisation of assignments concerning research and collection." The Hungarian–Serbian Joint Academic Commission is committed to providing the necessary conditions for research; the Hungarian section of the Commission also agreed to offer academic consultations on a regular basis, organise conferences on methodology related issues

of archival and ethnographic research as well as to provide for academic evaluation of summary research reports.

Archival research has been conducted in the Archive of Vojvodina from December 2010, in other national archives from August 2011 and in the regional archives (earlier district archives) from January 2012 onwards with the participation of over 20 professional archivists. The data base on the available data of the victims entails up until 31st of May 2012 the entries of 11,427 victims; from these victims 5,087 were Hungarians, 5,159 Germans, 188 Serbs, and 83 Croats, no ethnic specification is available on the remaining 910 persons, though. In light of the disclosed documents executions with or without judicial verdict were carried out in 124 settlements in Bačka, 128 settlements in Banat and 106 settlements in Syrmia.

A total of 1,947 victims could be identified by name in the regional archives. 849 from these victims lost their lives preceding the 12th of September 1944, while 1,098 after this specific date. By using random sample testing the materials of 51 archival fonds, amounting to an excess of approximately 400 meters, were skimmed. Of these 400 meters, the archivists participating in the research project succeeded in the thorough investigation (one-by-one) of a bulk of loose, mainly unsorted and unresearched documents amounting to an excess of 131.11 metres. The research work received major support by the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission's efforts to provide for the adequate political atmosphere, thus, enabling researchers to conduct comprehensive academic research, i.e. being granted access to archival materials otherwise difficult to obtain. Further help was provided by the consultations held on a regular basis from December 2010 onwards between the leaders of the academic Commission, the archivist-researcher forum organised by the Commission and the National Council of the Hungarian Ethnic Minority on the 12th of February 2011 in Szabadka (Subotica), and the research discussion workshops organised in Novi Sad in January 2012, later in Senta in mid-May and the beginning of June and intended to bring together the participants of organised research (having started in November). Also, the archival brochure by István Fodor, senior archivist of the Historical Archive in Senta, published by the Commission and providing deeper insight on available materials in regional archives, meant a major contribution to on-going research.

The practical application of research lies already at hand, since the archives consulted for rehabilitation and restitution reasons are now in the position to provide more effective services to their clients. As to the achievements of on-going research, we should mention the first two volumes of the joint publication series of the Archive of Csongrád County in Szeged and the Historical Archive in Senta entitled *A titói Jugoszlávia levéltári forrásai* [Archival Sources of Tito's Yugoslavia] published in 2011 and 2012 and presenting Tibor Molnár's bilingual source collection *A zentai városparancsnokság válogatott iratai (1944–1945) – Odabrani spisi Komande grada Senta (1944–1945)* [Selected Documents of the Military Government of Senta] and *Fondjegyzék a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához – Spisak fondova za proučavanje Vojne upgrave za Banat, Bačku i Batanju* [Fonds Register for the Study of Military Administration in Banat, Bačka and Baranja]. The

aforementioned first volume was published in cooperation with the Hungarian section of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission.

Archival research with the participation of academic experts was coordinated by Zsuzsanna Mezei, archivist in Novi Sad, and István Fodor, archive-director and counsellor in Senta.

The first phase of *memory collection* – oral history – on the period 1941–1948 has been accomplished, despite the practical difficulties encountered on the way. The recorded interviews and recollections in terms of their quantity (200 hours) and content provide us with new insights allowing us to divert from earlier (often invalid) approaches that would present the events merely from the viewpoint of the victims and winners. The 200 hours of recording gathered in 32 settlements from 150 data providers will amount to approximately 2,000 type-written pages awaiting further processing and publishing (at least of a selection of the material). Since the material may contain information that would violate personal rights and some parts may even be used in court trials, it becomes necessary to provide for the more comprehensive specification of theoretical-methodological questions related to the handling of the material.

The 12-month-duration scheduled for research and processing had to be shortened, since the funds allocated for this purpose arrived only in November. Thus, the dates scheduled for publication had to be postponed right away. Also, the continuation of field work was hindered by severe weather conditions in January and February. Despite the shorter time range available, the planned order of activities was successfully completed in time.

Discussion on methodological questions began with the oral history conference organised by the joint academic Commission on the 25th of March 2011. Here, the overall conceptual framework of research was presented. In the following, field work related coordination was initiated which also included on-the-spot consultations on coordination issues and methodological approaches at 5 venues: Újvidék (Novi Sad), Szabadka (Subotica), Zenta (Senta), Zombor (Sombor), and Kishegyes (Mali Iđoš). As a result more than 20 data collectors joined the programme that succeeded in recording and documenting 200 hours of electronically voiced recording; two-third of the collected material is available in type-written, readable form.

The aim of our memory research was to record, archive, and process recollections and memories referring to the 1940s in form of interviews. Our primary task was to record personal memories and family and community mediated discourse on the memories of the events. We, however, intend to collect and archive (digitalisation) various other material memories (dresses, photographs, letters, diaries, official documents, etc.), as well. The achievements of the present memory research are intended to contribute to and supplement the disclosure of archival materials. The memory collection research was headed by the ethnographer and cultural anthropologist, *dr. Árpád Papp.*

So as to further *promote research,* the death certificates issued by the registration districts of Gádor (Gakovo), Körtés (Kruševlje), and Járek (Bački Jarak) (a total of 4,179 pages) and the registration cards of the victims interned in the camps of Rezsőház

(Knićanin), Szépliget (Gajdobra) and Körtés (Kruševlje), (data of 13,133 persons) were digitalised. As to the digitalisation of publications on research conducted on the 1944–1945 period, around 50 books (approximately 8,000 pages) and more than 1,000 related newspaper articles and studies were processed electronically. The entire documentation of research conducted on this period by Márton Matuska, Antal Mojzes and Ferenc Sinkovics was digitalised, as well. Support was also provided to Lajos Forró and Tibor Molnár as regards the co-financing of the costs of archival research for the first part of their manuscript *Tragikus emberi sorsok a partizán iratok tükrében* [Tragic Human Fates in Light of the Partisan Documents]. Further contribution went to the publication of the biographical work by Mária Silák *Emlékeim (Szép és szomorú Szabadkám)* [My Recollections (My Beautiful and Sorrow Szabadka)].

The project receiving support by the State Secretary's Office for National Policy of the Ministry for Public Administration and Justice and the Bethlen Gábor Foundation was joined by 57 academic experts: Rózsa Bába, expert museum employee; Andrea Balogh, folklorist, Zoltán Bauerfeind, administrator, Sarolta Patyi Boja, folklorist; Nada Boroš, archivist; Anasztázia Bugarszki, local history researcher; Katalin Burány, ethnographer; Nikola Crnjaković, archivist; dr. Srđan Cvetković, archivist; Pál Cservenák, local history researcher; István Dankó, administrator; István Fodor, senior archivist; Lajos Forró, historian; Garčević Miljan, archivist; Attila Hegedűs, local history researcher; Richárd Hugyik, local history researcher; Otto Hüttenberger, local history researcher; Marija Ilič, archivist, Ágota Jakus, local history researcher; Ilija Jovanović, local history researcher; Diana Kazinczy, local history researcher; Róbert Koncsek, typist; Szabolcs Kopasz, IT-specialist; Sarolta Kulcsár, local history researcher, Tímea Lennert, local history researcher, Mario Liker, local history researcher; Mária Papp Mačković, local history researcher; Stevan Mačković, archivist; Zorica Marinković, archivist; Ferenc Mák, bibliographer; Márton Matuska, journalist, publicist, local history researcher; dr. Zoltán Mészáros, senior archivist; Zoltán Mezei, IT-specialist; Zsuzsanna Mezei, archivist; Anita Mikus, local history researcher; István Molnár, local history researcher; Tibor Molnár, archivist; Valéria Abonyi Nagy, local history researcher; Rozália Nagy, archivist; dr. Árpád Papp, ethnographer, cultural anthropologist; Zoltán János Papp, editor, local history researcher; Kornélia Pásti, local history researcher, Momčilo Pavlović, archivist; Bodica Slavković, local history researcher; Károly Pósa, local history researcher; Melitta Rind, ethnographer; Slobodan Stanić, archivist; Szonja Ilona Stella, local history researcher; Attila Surányi, IT-specialist; Zsolt Szakálas, local history researcher, Ferenc Szűgyi, ethnographer; Nimród Tomik; local history researcher, Ambrus Tóth; local history researcher; Katalin Tóth, local history researcher; Csilla Vázsonyi, local history researcher; Jugoslav Veljkovski, archivist.

Thanks to the devoted work of the above, we managed

- to skim documentation in the excess of 614.25 metres and to provide for its partial or full processing;
- to compile a press release bibliography ready to be published electronically (including 592 references);

- to collect and electronically record 12,000 minutes of voiced recording;
- to record in writing data from the 12,000 minutes of voiced recording data;
- to transcribe 7,704 hours of voiced recording;
- to edit transcript of 9,000 minutes of voiced recording;
- to establish and develop the archive and the data base;
- to finish general processing tasks on the documentation of the purchased archive of Márton Matuska and to perform the detailed processing of certain parts of the documentation;
- to support archival research of the edition *Tragikus emberi sorsok a partizán iratok tükrében* [Tragic Human Fates in Light of the Partisan Documents];
- to compile a list of victims by name based on the biographical work by Mária Silák *My Recollections*.

The co-ordinators and expert employees engaged in the research project (Nada Boroš, dr. Srđan Cvetković, István Dankó, István Fodor, Miljan Garčević, Stevan Mačković, Márton Matuska, Zoltán Mezei, Zsuzsanna Mezei, Rozália Nagy, Árpád Papp, Slobodan Stanić, Szonja Ilona Stella) travelled a total of 14,239 kilometres while conducting their research in their privately owned vehicles.

After the first phase of research is completed, research results and project data will be made available to the wider public on a separate homepage (http://martirium.vmmi.org/) and in form of a data base (both the homepage and the data base have reached testing stage). The scholarly achievements of the first phase of the project as summarised in the research report and the research proceedings during this period were presented to the Hungarian section of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission for evaluation. In their written reply, the section referred to the accomplishments of the project as "fair and scholarly founded" and expressed its "sincere appreciation" for the work done so far.

Szabadka (Subotica), 14th of August 2012

Jenő Hajnal director
Hungarian Cultural Institute
of Vojvodina

Tamás Korhecz president
National Council
of the Hungarian Ethnic Minority

13.

2012. december

Az elnök elkészíti, a magyar tagozat vezetőségével egyezteti az MTA elnöke részére készített jelentést a vegyes bizottság eddigi munkájáról, a további feladatokról. (A vegyes bizottságra vonatkozó megállapításokat egyeztetve a szerb elnökkel és titkárral.)

GLATZ FERENC

A magyar–szerb akadémiai történeti kutatásokról

2010. december–2012. december

A 2010. december 15-én, Budapesten megalakult Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság – elnökei Vojislav Stanovčić és Glatz Ferenc akadémikusok – működésének első szakasza a tervezettnek megfelelően lezárult.

I.
A vegyes bizottság munkájának lezárult első szakaszáról (2010. december 15–2012. december)

Alapelvek: Budapest, 2010. december 15. A bizottság működése első szakaszában célul tűzte ki, hogy tudományos igénnyel segítse és szervezze a magyar és szerb nemzet közötti, történelmi eredetű konfliktusok feltárását, különös tekintettel a II. világháború és az azt követő évek (1941–1948) véres összeütközéseire. A bizottság első közös ülésén (2010. december 15.) Alapelveket (munkatervet) fogadott el, amelyek szerint a két nemzet múltjában az együttélés és a konfliktusok feltárása a legteljesebb *őszinteséggel* történjék, és regionális, valamint *európai keretekbe* illeszkedjék.[1] Az Alapelvek szerint a vegyes bizottság feladatának tartja *a múltfeltárás feltételeinek megteremtését* államaik területén. Mindent elkövet azért, hogy államaikban a közgyűjteményekben (levéltár, könyvtár, múzeum) a *kutatás* az európai normák szerint *szabad legyen;* a vegyes bizottság javaslatokat dolgoz ki saját állami és akadémiai vezetésük számára a *kutatásszervezetek* létrehozására és *finanszírozására,* a szerb–

1 Lásd: A Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság 2011. évi munkatervjavaslata (január 6.). *História,* 2011/1–2. 60–62. Lásd a 2. számú dokumentumot.

Az akadémiai delegációk tagjai (balról jobbra): Sárkány Mihály, Fodor Pál, Slobodan G. Marković, Pók Attila, Glatz Ferenc (elnök), Hornyák Árpád, V. Stanovčić (elnök), Kiss Gy. Csaba, Gecsényi Lajos. Budapest, 2010. december 15.

Members of the Academy delegations (from left): Mihály Sárkány, Pál Fodor, Slobodan G. Marković, Attila Pók, Ferenc Glatz (president), Árpád Hornyák, V. Stanovčić (president), Csaba Kiss Gy., Lajos Gecsényi. Budapest, December 15, 2010

magyar együttélést bemutató projektek indítására. A bizottság előkészít *kiadványokat* és *honlapot* működtet. A bizottság részt vállal – a maga tudományos eszközeivel – a *megemlékezés fórumainak* kialakításában és működtetésében, szakmai és nemzetközi konferenciákat szervez, s ha szükséges, e tudományos eszköztárat az állami vezetések rendelkezésére bocsátja. A bizottság megállapodott, hogy a vegyes bizottság két nemzeti tagozata (szerb tagozat, magyar tagozat) folyamatosan egyezteti saját nemzeti programjait, kezdeményezéseit a másik féllel. (A bizottság célkitűzéseiről készített Alapelveket angol nyelven rögzítették, a két Akadémia elnöke elé terjesztették, akik azokat elfogadták. Megismerte azokat a két állam vezetése: a kormányok, valamint a bizottságok létrehozását javasló államelnökök is.)

A vegyes bizottság 2010. december 15-i alapelvei szerint fogalmazták meg a bizottság nemzeti tagozatai a saját programjaikat.

A *magyar tagozat 2011. január 6-án,* a szerb tagozat 2011. március 23-án jött létre. A megalakulástól kezdve a vegyes bizottság szerb és magyar tagozata között a tájékoztatás és érintkezés folyamatos volt. A két tagozat saját programjait a másik számára megküldte, a közös konferenciákat és az állami vezetés felé lépéseiket folyamatosan egyeztették. (A két tagozat vezetése a megalakulásukat követően még 2011. május 30-án Belgrádban, 2012. február 18-án Szabadkán találkozott.)

Számvetés: Szabadka, 2012. február 18. A vegyes bizottság legutóbbi, szabadkai helyzetértékelése szerint az eredmények a következőkben összegezhetőek.

1. A vegyes bizottság eredményesen lépett fel a szerbiai gyűjteményekben a *kutatási feltételek biztosítása* érdekében, megszerezte a szükséges politikai támogatást a még rendezetlen, eddig nem kutatható levéltári állagok megnyitásához.

2. A vegyes bizottság mindkét tagozata mindent elkövetett azért, hogy államaik a kutatásokhoz szükséges *anyagi eszközöket* az év folyamán rendelkezésre bocsássák. Elismeréssel nyugtázta, hogy a magyar fél már 2011. novemberben nagyobb összeget bocsátott a délvidéki, 1944–1945. évi események feltárására, 2012 elején pedig a szerbiai parlament is nagy összegű támogatást szavazott meg a kutatásokra.

3. A vegyes bizottság segítette az igények szerint mind a magyar, mind a szerb oldalon az akadémiai és állami vezetést abban, hogy a szerb–magyar *államközi viszony* ezen aktív korszakában – *a magyar EU-elnökség és Szerbia európai uniós csatlakozási tárgyalásának időszakában – a nemzeti megbékélés* előkészítése őszintén és az európai normák szerint történjék.

4. A vegyes bizottság kiemelten eredményesnek tartotta, hogy sikerült a szerb és a magyar, továbbá a világháborús konfliktusokban érintett államok *történészei között aktív nemzetközi együttműködést (konferenciákat, kiadványokat) létrehozni.* Erre a II. világháború óta nem volt példa a két nemzet történelmében.

5. A vegyes bizottság vezetői közösen léptek fel a nemzeti konfliktusokat tárgyaló *tudományos és közéleti fórumokon,* a sajtó nyilvánossága előtt – mind Magyarországon, mind Szerbiában. *Közösen léptek fel* olyan helyzetekben, amikor az 1941–1948 közötti összeütközések politikai értelmezést nyertek, többek között eredményüknek tartják az *államelnökökhöz is eljutott* és méltányolt felhívást a *kollektív felelősség elvének visszaszorításáról* a kárpótlásokat tárgyaló törvénykezésben[2] (2011. október–november), s részvételüket a konfliktushelyzetek békés kezelésében, a konfliktusok oldásában. (Gondolunk itt a megemlékezésekre részben az 1944. évi vérengzésekről, részben az 1942. évi, úgynevezett újvidéki razziáról.)

6. Mindkét tagozat elismeréssel nyugtázta, hogy államaink *politikai vezetésében* meghatározó volt az *őszinte szándék a tényfeltárások támogatására,* és ezzel egy időben az indulatok kölcsönös méltánylására és oldására is.

7. A vegyes bizottság az első év eredményeinek és a hiányosságok számbavétele mellett úgy döntött: a további, 2012–2014. évekre vonatkozó program véglegesítésére a szerbiai választások után, *2012 végén* kerüljön sor.

2 Vö. a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság nyilatkozata, 2011. szeptember 29. Közölve: *História,* 2011/9–10. 31. Lásd a 8. számú dokumentumot.

II.
A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának munkájáról (2011. január 6–2012. május 31.)

Eredmények, hiányok, tervek

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozata (továbbiakban magyar tagozat) célkitűzéseit a vegyes bizottságban előterjesztett és ott elfogadott Alapelvekre építette. A magyar tagozat *2011. január 6-án* alakult meg. Vita után elfogadta az elnök előterjesztését. Ez az előterjesztés határozta meg az elmúlt másfél év tevékenységének irányát. (Ez olvasható volt a História c. folyóiratban – 15 ezer példányban –, amely folyamatosan beszámolt a tartalmi eredményekről.)[3]

A magyar tagozat programját két időszakaszra – 2011. január–2012. május, illetve 2012. szeptember–2014. december – bontotta. A két időszakasz részben a kutatási terv szakmai igényeihez, részben a két állam – 2010 decemberében látható – politikai programjához igazodott.

Hosszú táv: 2014. A kutatások *hosszú távú programjának* vége: 2014. Ez látszik a döntés végleges időpontjának Szerbia tervezett EU-felvételéről, egyben az 1944. évi események évfordulója. Szakmai szempontok is indokolják ezt az időpontot: ekkorra látszik reális lehetőség arra, hogy a kutatások minden szinten az összegzés első fokára eljussanak. Várhatóan ekkor lesznek összefoglalóan értékelhetők mind a levéltári kutatások, mind a visszaemlékezés-gyűjtések, valamint a sírfeltárások. És ekkorra várható, hogy a kutatásokon alapuló emlékhely-kijelölések ügyében is konszenzus alakuljon ki a szakma és a politika, valamint a társadalmi elvárás és a közigény között.

Rövid táv: 2012. nyár. A *rövid távú program* 2012 nyaráig szólt: ennek középpontjában a magyar tagozatban is előterjesztett és ott elfogadott program megvalósítása áll. Ennek főbb célkitűzései: 1. az *eddigi kutatások* – mind a magyar, mind a szerb, a horvát, a német kutatások – *áttekintése,* a szakirodalmi, helytörténeti termés számbavétele. 2. A Vajdaságban önálló kutatásszervezet kiépítése, a témakörrel foglalkozó *professzionális kutatói közösség* kialakítása a magyarországi és nemzetközi kutatógárda bevonásával. 3. *Publikációs rendszer létrehozása* (könyvsorozat, honlap, folyóirat-publikációk). 4. A kutatási programokat segítő szakmai *konferenciák* megrendezése. 5. Évente egy *nemzetközi konferencia* megszervezése, amely biztosítja, hogy a magyar–szerb konfliktusokat regionális és európai összefüggésekben lássuk.

A kutatásszervezetről

Magyar kutatásszervezet a Vajdaságban. A magyar tagozat vezetése a Vajdaságban élő kutatókat összefogó *helyi magyar kutatóbázis kiépítésére* kívánta felhasználni az alkal-

3 *História,* 2011/1–2. 60–62. Lásd a 2. számú dokumentumot.

mat. A meglévő vajdasági akadémiai-egyleti és egyetemi intézmények mellett olyan professzionális kutatásszervezetet hozni létre, amely a szerbiai magyar kisebbség történelmének, jelenének tervszerű feltárásával foglalkozik. *Mintaként* a már másfél száz éve működő és új életre kelt erdélyi és a mintegy húszéves felvidéki magyar intézmények szolgáltak. Ezért is az elnök javaslatára a kutatások összefogását *nem Budapestre, hanem a Vajdaságba kívánta* telepíteni. A szakmai és kisebbségpolitikai megfontolások találkoztak.

Partner volt e terv kialakításában a szabadkai, újvidéki és zentai magyar kutatói és politikus társadalom, mindenekelőtt a frissen létrejött és Budapesten, az MTA-n 2010 júliusában már bemutatkozó vajdasági *Magyar Nemzeti Tanács.* A magyar tagozat – miután az elnök személyesen tájékozódott a meglévő vajdasági műhelyekről – javasolta: a történeti-néprajzi kutatások helyi összefogására az MNT alapította zentai Magyar Művelődési Intézet kapjon megbízást. A magyar tagozat javaslatára – igaz, a tervezettnél későbbi időpontban – a kormányzat 2011 novemberétől 18,25 millió forintot biztosított a történeti-néprajzi (levéltári és visszaemlékezés-) kutatásokra. Erről a kedvezményezettek az elmúlt hónapban számoltak el. A tartalmi beszámoló és a felsorolt eredmények bizonyítják: a Magyar Nemzeti Tanács jó gazdája, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet jó szervezője, összefogója volt és lehet továbbra is a munkálatoknak.

A magyarországi kutatók segítése. A tervezett magyarországi ösztöndíjas rendszer kiépítése anyagi-adminisztratív okok miatt késett, de a hazai és vajdasági szakmai programokon a részvételt biztosítani tudtuk. (A szakmai programokat egyéb akadémiai és magánintézményi forrásokból finanszíroztuk.) Csak 2012. év tavaszára fogadta el az OTKA Bizottság a szerb–magyar közös múlt kutatásának már 2010-ben kilátásba helyezett és az akadémiai vezetés által is támogatott programját.[4] A munkálatoknak az MTA (2012-től MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont) Történettudományi Intézet adott otthont. A projekt „vezető kutató"-ja a magyar tagozat titkára, a tudományos bizottság tagjai pedig annak kutatóprofesszorai. Az első kutatói ösztöndíjakat 2012. decemberben – három évre 7-7 millió forint – nyitották meg.

Szakmai tanácsadó szerep. A magyar tagozat szakmai tutor szerepét vállalta fel a rövid távú kutatásokban. Az elnök, illetve a kutatásokért felelős elnökhelyettes (Gecsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója) folyamatosan tartotta a kapcsolatot a vajdasági kollégákkal (részben Budapesten, részben Zentán *személyes konzultációkat* folytattak), tájékoztatta a magyar tagozatot a kutatások előrehaladásáról. A magyar tagozat két szakmai konferenciát (kutatói fórumot) rendezett a *levéltári,* illetve a *néprajzi* kutatómunka kérdéseiről: a központi és helyi forrásőrző helyek háború alatti irattermelési gyakorlatáról, illetve a visszaemlékezések (oral history) készítésének és feldolgozásának módszertani kérdéseiről. (Ezekre meghívást nyertek és aktívan részt vettek a napi kutatásra vállalkozó levéltárosok, helytörténészek, könyv-

4 2012–2013–2014. évre az OTKA összesen 21 millió forintot bocsátott a Hornyák Árpád (a vegyes bizottság magyar tagozatának titkára) vezette projekt rendelkezésére. (A tudományos bizottság tagjai: Bíró László, Juhász József, Ress Imre, A. Sajti Enikő, Sokcsevits Dénes.)

tárosok a Vajdaságból. *2011. február 12. Szabadka, 2011. március 25. Budapest.*) A történeti és néprajzi kutatások folyamatos szakmai segítését vállalta és teljesítette az MTA BTK Történettudományi, valamint Néprajztudományi Intézete.

A nemzetközi kutatógárda mozgósítása, tudományos konferencia. A magyar tagozat vezetése – a program megfogalmazásától – fontosnak tartotta, hogy a szerb–magyar konfliktusok a térség kis népeinek konfliktussorozatába ágyazva jelenjenek meg. Ezért nemzetközi konferenciát rendezett (*Együttéléstől a tömeggyilkosságig a Balkánon a 20. században*, 2011. szeptember 30., Budapest), amely a szerb, horvát, német, osztrák, szlovák és magyar szakértők legnagyobb szakmai rendezvénye volt a II. világháború óta. (Többek között az osztrák, a szlovák akadémia alelnökei, egyetemi tanárok részvételével.) A konferencia előadásai – rövidített formában, magyar nyelven – megjelentek a História 2011/9–10. számában.[5]

A szerbiai kutatási feltételek javítása. A magyar tagozat fontosnak tartotta, hogy a szerbiai kutatási feltételek teljes mértékben megfeleljenek az *európai normáknak.* A szerb fél – és a szerbiai magyar politikai erők – segítettek ebben. (A vegyes bizottság május 30-i belgrádi ülésén külön napirend tárgyai voltak a kutatási feltételekkel kapcsolatos kérések. A szerb tagozat vezetői ennek érdekében több esetben „eljártak".)

Könyvsorozat, folyóirat-publikáció. A magyar tagozat vállalta, hogy olyan publikációs rendszert indít el, amelyik mindenekelőtt az eddigi kutatások eredményeit összegzi, ugyanakkor segítséget ad a rendszeres levéltári kutatásoknak és a visszaemlékezés-gyűjtésnek. A História folyóirat rendszeresen hírt adott erről és közölt az újabb eredményeket ismertető cikkeket, majd 2011 novemberében megindult a kiadványsorozat (forráskiadványok és tanulmányok alsorozattal). Ennek első darabja a vajdasági regionális levéltárak középszintű ismertetőjét tartalmazza. További kötetek állnak megjelenésre készen, többek között az elmúlt húsz év helytörténeti irodalmának gyűjteménye az 1944–1945. évi jugoszláv megtorlásokról és a már említett kétnyelvű tanulmánykötet.)

Honlap. Megindult a vegyes bizottság és a magyar tagozat honlapja (*www.magyarszerbmult.hu*). Szerkesztésébe – nem minden nehézség nélkül – bevonjuk a vegyes bizottság szerb tagjait is. Elfogadottságát mutatja, hogy havonta 4-5 ezren keresik fel. A honlap fejlesztése folyamatban van, műfaji szélesítése a magyar tagozat vezetőségének legutóbbi ülésén kiemelten szerepelt.

Megfontolások vitáink napirendjéről

Az áldozatok számbavétele. A magyar tagozat kutató történész tagjai kezdettől tisztában voltunk azzal, hogy a legalaposabb forrásfeltárások sem eredményezhetik az áldozatok teljes listájának összeállítását. A korabeli ügykezelés nem célozta a törvénytelen gyilkosságok írásbeli rögzítését, emellett a tömeges gyilkosságok temetési „gyakorlata"

5 Vö. *História,* 2011/9–10. Előadók, szerzők: Glatz Ferenc, Arnold Suppan, Pál Tibor, Sipos Péter, Ablonczy Balázs, Szakály Sándor, Sokcsevits Dénes, Vladimir Geiger, A. Sajti Enikő, Pejin Attila, Stark Tamás, Srdan Cvetković, Zoran Janjetović, Stefan Troebst.

a leggondosabb sírfeltárás esetén sem engedi megválaszolni minden esetben a kérdést: ki volt az áldozat, és milyen alapon hajtották végre a kivégzéseket: etnikai vagy politikai indíttatásból, vagy egyszerűen helyi, személyes jellegű bosszúállások voltak ezek. De az igazság kiderítéséért mindent megteszünk kutatóként, kutatásszervezőként is.

Tömeggyilkosságok topográfiája, további emlékhelyek kijelölése, építése, karbantartása. A magyar tagozat a kutatások eredményeként közölte a délvidéki magyarellenes megtorlások topográfiáját. (Mezei Zsuzsanna munkája.)[6] Az elkészült térképen az áldozatok száma a további kutatások nyomán még változhat, de a helyszínek – a szakértők szerint – alapjában tisztázottak. Úgy látjuk: a következő években átgondolt együttműködés szükséges majd a szakma, az érintettek és az országos politika részéről: hol kell nemzeti-regionális, hol lokális emlékhelyet felállítani? És milyen elvek szerint? *És ki finanszírozza azt?* Azt már látjuk: az emlékhelyek rendszerét regionálisan és magyar, valamint szerb *kormányzati szinten* kell megtervezni és a közönséggel megvitatni.

A levéltári és a néprajzi feltáró munka értékelése. A magyar tagozat sokra értékeli azt a munkát, amelyet a zentai intézet összefogásával a *vajdasági kutatók* – mind a levéltárosok, mind a visszaemlékezés-gyűjtő néprajzos kollégák – eddig (2011. november–2012. május 31.) végeztek. Eredménynek tartja, hogy a magyar állam – a vegyes bizottság javaslata alapján – nagyobb összeggel támogatta a kutatómunkát, és ezáltal megteremtődött a kutatói műhely – a szakmai közösség – kialakításának a feltétele. A magyarországi kutatók bekapcsolódását a tervszerű feltárásba segíti az újabb hazai fiatal erőket mozgósító, induló kutatástámogatás (OTKA, 2012). A magyar tagozat azt az összesítést, amelyet a Magyar Nemzeti Tanács és a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet a munkálatokról készített, szakmailag korrektnek tartja. Bizonyítja: a meglévő anyaggyűjtések (így Matuska Márton gyűjteményének) megvásárlása, valamint a levéltári felmérő kutatások (több száz folyóméter iratanyag áttekintése) és a visszaemlékezés-gyűjtés (több száz óra hangzóanyag) jó alapot jelent egy kutatói közösség kiépüléséhez. Amely kutatói közösség az itteni munkában kovácsolódik egybe. Megnyugtató a szakma és megnyugtató – remélhetően – a társadalom részére is.

A szerbiai közgondolkodásról, az 1944–1945. évi tömeggyilkosságok emlékének feldolgozásáról. A vegyes bizottság és a magyar tagozat az elnök előterjesztésére abból a hipotézisből indult ki, hogy az 1944–1945. évi tömeggyilkosságok Jugoszlávia-szerte, és így a Vajdaságban is, részben etnikai, részben politikai indíttatásúak voltak. Ugyancsak az elnök előterjesztése kiindult abból a tényből is, hogy az úgynevezett újvidéki razzia (1942) magyar elkövetőit még a világháború alatt a magyar katonai és bírósági hatóságok felderítették – ami egyedülálló volt a világháború történelmében –, és ezt a megrázó ténysorozatot, nemzeti közgondolkodásunk tehertételét a magyar értelmiség feldolgozta magában. De az 1944–1945. évi magyarellenes tömeggyilkosságok sem kivizsgálásra nem kerültek, sem a szerbiai szerb társadalom közgondolkodásában nem ismeretesek.[7] Ezért: továbbra is keresni kell azokat a szakmai – akadémiai,

6 Közli: *História,* 2011/9–10. szám a hátsó borítón.

7 Vö. Glatz Ferenc: Történelmi megbékélés, de hogyan? Szerbek, magyarok között… *História,* 2011/1–2. 2., 51–62. Lásd 2. számú dokumentum.

Glatz Ferenc koszorút helyez el mind a II. világháború szerb, német, zsidó áldozatainak Duna-parti emlékművénél, mind a Futaki úti katolikus temetőben a magyar áldozatok emlékművénél. Újvidék, 2011. november

Ferenc Glatz is laying wreaths at the Memorial of the Serbian, German and Jewish Victims of World War II on the Danube bank as well as at the Memorial of the Hungarian Victims in the Catholic Cemetery of Futaki street. Novi Sad, November 2011

egyetemi – és széles körű értelmiségi fórumokat, ahol a szerb értelmiség együttgondolkodását és együttérzését a mi áldozataink iránt elnyerjük.

A magyar közgondolkodás a délvidéki vérengzések feldolgozásáról. A magyar társadalom közfelfogását befolyásoló médiában már a rendszerváltás előtti években a határokon túli magyarság múltja és mai sorsa rendszeresen megjelent. Mindenekelőtt az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai magyarság sorsa. Ezek a politikai rendszerváltás közbeszéd-témái is lettek. A Délvidék múltja, jelene azonban rendre háttérbe szorult. (És nemcsak a 20. századi múlt, hanem a középkori és a polgári fejlődés korának múltja is.) Ennek okait szakértők és az érintettek nem minden érzelemkitörés nélkül vitatják. Végre!

A figyelem élénkülése köszönhető mindenekelőtt a volt Jugoszlávia területén végbement demokratizálási folyamatoknak, továbbá az 1945 utáni jugoszláviai kommunista diktatúra kegyetlenségei – köztük a magyarok, németek elleni etnikai tömegmészárlások – kibeszélésének. És köszönhető az odafigyelés a magyar helytörténészeknek, az 1944–1945. év áldozatainak emlékével foglalkozó, frissen alakult civil szervezeteknek. Majd ráirányították a közvélemény figyelmét azok az akadémiai stratégiai kutatási programok is, amelyek az Európai Unió délkeleti kiterjesztésének elemzésekor a Nyugat-Balkán térségének fontosságát hangsúlyozták. Az utóbbiak is hozzájárultak ahhoz, hogy 2009 őszén a két államelnök kezdeményezte: készüljön program az 1944–1945. évi délvidéki vérengzések feltárására. Az akadémiai vegyes

bizottság mindkét tagozata megalakulása pillanatától tisztában volt azzal, hogy olyan társadalmi-politikai és egyben szakmai elvárásokkal kell szembenéznie, amelyeknek rövid időn belül megfelelni nem lehet. Az áldozatok *listájának* összeállítását, az áldozatok *kárpótlásának* indoklását és az áldozatok – leszármazottaik, életben maradt szomszédaik, nemzettársaik – *érzelmi megnyugvását* várták el tőlük.

Közéleti-társadalmi vegyes bizottság létrehívása. A szerb és magyar állam közötti kapcsolatokban örvendetes javulás indult meg az elmúlt években. Része ez a magyar külpolitika és a szellemi élet nyitásának délkelet-európai irányban. Következménye ez mind az Európai Unió délkelet-európai kiterjesztésének, mind a határokon túli nemzetpolitikai célok újragondolásának. De ezzel egy időben átrendeződés indult meg a közgondolkodásban is: újrarajzolódik az egymásról alkotott kép a társadalomban. *Szerbiában a magyarokról, Magyarországon a szerbekről.* Mindkét társadalom értelmisége köznapi szinten keresi helyét az új európai mozgástérben. A közgondolkodást kifejezésre juttató és meghatározó *jelképek,* azokhoz kötődő *színhelyek,* emlékezések, ünnepélyek rendje alakul ki a *két nemzet viszonyában.*

És a közgondolkodás újrarendezésében a II. világháború konfliktusai, mindenekelőtt 1944–1945 tragikus eseményei meghatározó szerepet játszanak. Közeli és fel nem dolgozott emlékek ezek. Ezért is szükség volna egy, az akadémiai vegyes bizottsághoz hasonló *közéleti vegyes bizottság* (vegyes bizottságok?) létrehozására, amelyben parlamenti képviselők, közéleti személyiségek, a szomszédságpolitika aktivistái vehetnének részt. Az elmúlt másfél esztendőben számtalan ilyen elvárással szembesültünk. (A vegyes bizottság elnökei és tagjai részben eleget tettek ilyen jellegű elvárásoknak, a magyar tagozat vezetői, tagjai például számtalan koszorúzáson, megemlékezésen vettek aktívan részt.) De a kérések és kérdések az aktív politizálás szintjeit érintik, amelyben akadémiai bizottságok nem lehetnek illetékesek. Ismételten javasoljuk, hogy a két állam közötti politikai újrarendezés során fontolják meg a magyar állami adminisztráció vezetői ilyen jellegű bizottság kiküldését.

Budapest, 2012. augusztus–december.

December 2012

The president in agreement with the leading officials of the Hungarian section files the report, to be presented to the president of the Hungarian Academy of Sciences, on the achieved work and future tasks of the joint commission. (The assessments directly concerning the joint commission are being agreed upon with the president and secretary of the Serbian section.)

FERENC GLATZ

On Serbian–Hungarian Academic Historical Research

December 2010–December 2012

The Serbian–Hungarian Joint Academic Committee was formed in Budapest, on 15 December 2010 – its presidents are academicians Vojislav Stanovčić and Ferenc Glatz – and the first phase of its operation ended as planned.

The First Closed Phase of the Work of the Joint Committee
(15 December 2010–December 2012)

Principles: Budapest, 15 December, 2010. The first phase of the work of the committee was aimed at professionally helping and organising the disclosure of historical conflicts between Hungarians and Serbians, with special attention to the bloody events of the Second World War and the years after (1941–1948). The first joint meeting of the committee (15 December 2010) adopted basic principles stating that the disclosure of co-existence and conflicts in the two nations' past should happen with an utmost *honesty* and should fit into *regional* and *European frameworks.*[1] In accordance with the Principles, the joint committee considers it its aim to create the necessary *conditions for the disclosure of the past* on the territory of their countries. It will do its best in order to create *free research* in public collections (archives, libraries and museums) of their countries according to European norms; the joint committee will draft proposals

1 Published in: *História* 2011/1–2., pp. 60–62.

for their state- and academic leaders *to create and finance research institutions*, to launch projects presenting Serbian–Hungarian co-existence. The committee will prepare *brochures* and will have a *webpage*. The committee will also participate – using its own academic means – in the creation and operation of *forums of remembrance*, in organising professional international conferences and it also offers its academic toolkit for state leadership, if necessary. The committee agreed that the two national departments of the joint committee (the Serbian and the Hungarian Department) will continuously harmonise their own national programmes and initiatives with the other party. (The "Principles" on the aims of the committee were written in English and were set before the two presidents of the Academy who adopted them. Leaders of the two states have also become acquainted with the Principles: governments and presidents who recommended the creation of committees.)

Members of the joint committee drafted their respective national departmental programmes in accordance with the Principles of 15 December 2010.

The Hungarian Department was formed on 6 January 2011, the Serbian Department on 23 March 2011. Since its formation, there has been a continuous communication and flow of information between the Serbian and Hungarian Departments of the joint committee. The two departments sent their programmes to the other and continuously harmonised their joint conferences with state leadership. (After the formation, leaders of the two departments met in Belgrade on 30 May 2011, and in Subotica on 18 February.)

Evaluation: Subotica, 18 February 2012. The latest situation assessment of the joint committee in Subotica (Szabadka) summarises achievements as follows:

1. The joint committee was successful in *providing research conditions* in collections of Serbia, in acquiring the necessary political support for the opening of hitherto disordered and non-researched archival documents.

2. Both departments of the joint committee did their best to encourage their countries to provide the necessary *financial means* for research in the course of the year. The Hungarian department offered a large sum of money for the disclosure of 1944–1945 events in the Southern Territories already in November 2011; in the beginning of 2012, the Serbian Parliament also offered a large amount of money for research.

3. The joint committee helped Hungarian and Serbian state and academic leaders in realising the preparation of *national reconciliation* honestly and in accordance with European norms – in this active stage of Serbian–Hungarian *interstate relationship, during the Hungarian EU presidency and the negotiations on Serbia's accession to the EU.*

4. The joint committee considered it its special success that an *active international co-operation (conferences, publications)* started *among historians* of Serbia, Hungary and countries involved in world war conflicts. No such thing has happened in the history of the two countries since the end of the Second World War.

5. Leaders of the joint committee gave lectures together during *academic and public forums* discussing national conflicts in front of the press – both in Hungary and in Serbia. *They appeared together* during occasions when the conflicts of 1941–1948

gained space for political interpretation. Among others, one common achievement is the appeal sent to and acknowledged by *the heads of state* on the rollback of the *collective responsibility principle* in jurisdiction, concerning compensation[2] (October–November 2011). Their participation in peaceful conflicts resolution and conflict mitigation is also considered a success. (Commemorations of the 1944 massacre and the Novi Sad (Újvidék) raid of 1942.)

6. Both departments praised that *political leaders* in their states could be characterised by *honest intention to support the disclosure of factual information* and the mutual acceptance and resolution of negative emotions as well.

7. Reviewing the successes and failures of the first year, the joint committee decided to finalise the programme for the years 2012–2014 *after* the elections in Serbia, *at the end of 2012.*

On the Work of the Hungarian Department of the Serbian–Hungarian Joint Academic Committee (6 January 2011–31 May 2012)

Successes, Failures, Plans

The Hungarian Department of the Serbian–Hungarian Joint Academic Committee (hereafter: the Hungarian Department) has built its aims upon the Principles submitted to and accepted by the joint committee.

The Hungarian Department was formed on *6 January 2011.* Following the debate, it accepted the president's proposal. This proposal decided on the orientation of activities in the past one and a half year. (It was published in the journal *História* – which is circulated in 15,000 copies – continuously reporting on its achievements.)[3]

The Hungarian Department has divided its programme into two phases – between January 2011 and May 2012; and between September 2012 and December 2014. The two phases partly aligned with the academic demands of the research plan, and partly with the political programmes of the two states – as seen in December 2010.

Long-term: 2014. The end of the *long-term* programme of research is 2014. This seems to be the final date of the decision on the planned Serbian accession to the EU, and it is also the anniversary of the 1944 events. Academic aspects also support this year: there seems to be a realistic opportunity in 2014 for all the research fields to complete the first stage of assessment. Expectedly, by this time, archival research, the collection of reminiscences and grave excavations will be at a level in which they can be summarised and assessed. And by this time, the profession, politics, social expectations and social demand are all expected to reach consensus on the issue of marking out research-based *lieux de mémoire.*

2 Cf. the declaration of the Serb–Hungarian Joint Academic Committee, 29 September, 2011. Published in: *História*, 2011/9–10., p. 31.

3 *História*, 2011/1–2., pp. 60–62.

Short-term: the summer of 2012. The *short-term programme* lasted until the summer of 2012. It centred on the realisation of the programme proposed and accepted in the Hungarian Department, the main aims of which were: 1. *Survey of research up to the present* – Hungarian, Serbian, Croatian, German – review of literature and local history on the subject. 2. The establishment of an independent research organisation in Vojvodina, creating a *professional research community* on the subject with the involvement of Hungarian and international researchers. 3. *The creation of a system of publications* (book series, webpage, journals). 4. The organisation of academic *conferences* helping research programmes. 5. The organisation of one *international conference* per year which provides an occasion to observe Serbian–Hungarian conflicts in regional and European context.

On the Research Organisation

The Hungarian Research Organisation in Vojvodina. The leadership of the Hungarian Department wished *to establish a local Hungarian research base* which incorporates researchers living in Vojvodina. Besides extant academic and university institutions and associations in Vojvodina, it wished to create a professional research organisation specialising in the methodical disclosure of the history and the present of the Hungarian minority in Serbia. 150-year-old revived Hungarian institutions in Transylvania and 20-year-old Hungarian institutions in Upper Hungary served as examples. This was also a reason for the president designating the centre of research *not in Budapest but within Vojvodina.* Academic and minority policy considerations have met.

Hungarian researchers and politicians of Subotica (Szabadka), Novi Sad (Újvidék) and Senta (Zenta) helped the realisation of this plan, but it was primarily the freshly-formed *Hungarian National Council of Vojvodina*, introduced in Budapest at the Hungarian Academy of Sciences, in July 2010. Following the president's personal visit to extant workshops in Vojvodina, the Hungarian Department proposed that historical and ethnological research be locally joined by the Hungarian Cultural Institute of Senta (Zenta) formed by the Hungarian National Council. As proposed by the Hungarian Department – although later than planned – the government gave 18,250,000 HUF from November 2011 to be spent on historical and ethnological research (archival research and reminiscences). Recipients accounted for the amount a month ago. (See: the research report of the Hungarian National Council and the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina on page 24.) The content report and the above-listed results prove that the Hungarian National Council is a good owner, the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina is a good organiser and conjoins workings well – and they could be likewise in the future.

Helping Researchers in Hungary. The launch of the planned scholarship system in Hungary was delayed due to financial and administrative difficulties but we could be present at academic events in Hungary and Vojvodina. (Academic events were financed by other academic and private institutions.) It was not until this spring (2012) that the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA) Committee accepted the research

programme of Serbian–Hungarian common past – which had already been in the view in 2010 and supported by academic leaders.[4] Workings are hosted by the Institute for Historical Studies of the Hungarian Academy of Sciences (from 2012, the Research Centre for the Humanities of the HAS). The leading researcher of the project is the secretary of the Hungarian Department; members of the academic committee are its researcher professors. The very first research scholarships will be given in December 2012, for three years in the form of 7 million HUF respectively.

Academic Advisory Role. The Hungarian Department has undertaken the academic tutor role in short-term research. The president and the vice-president responsible for research (Lajos Gecsényi, retired director of the Hungarian National Archives) continuously kept in touch with our colleagues in Vojvodina (in the form of *personal consultations* in Budapest and Senta), and informed the Hungarian Department about research progress. The Hungarian Department organised two academic conferences (research forums) on the aspects of *archival* and *ethnological* research: on document production practice of central and local venues of sources during the war, and on the methodological questions of making and processing reminiscences (oral history). (Archivists on a daily basis, local historians and librarians from Vojvodina were invited and participated actively. *12 February 2011, Subotica; 25 March 2011, Budapest.*) Continuous academic help for historical and ethnological research was promised and given by the Institute of History and the Institute of Ethnology of the Hungarian Academy of Sciences.

Mobilization of the international researcher community, scientific conference. The leadership of the Hungarian section considers it important to present Serbian–Hungarian conflicts embedded into the series of conflicts of small peoples living in the area. Therefore it organised an international conference (*From Cohabitation to Mass Murder in the Balkans in the 20th Century*, September 30, 2011, Budapest), which was the largest professional event of Serbian, Croatian, German, Austrian, Slovak and Hungarian experts since World War II. (With the participation of, among others, professors and Vice-Presidents of the Austrian and Slovak academies.) The conference's lectures, in shortened form and in Hungarian, were published in the História issues 9–10/2011.[5]

Improvement of research conditions in Serbia. The Hungarian Section considers it important that the conditions of research absolutely meet *European norms.* The Serbian party and Hungarian political forces within Serbia supported this initiative. (At the May 30 session of the joint committee in Belgrade our request concerning

4 For the years 2012, 2013 and 2014, the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA) gave 21 million HUF for the project led by Árpád Hornyák (secretary of the Hungarian Department of the joint committee). (Members of the academic committee are: László Bíró, József Juhász, Imre Ress, Enikő A. Sajti, Dénes Sokcsevits.)

5 Compare with História issue 9–10/2011. Lecturers, authors: Ferenc Glatz, Arnold Suppan, Tibor Pál, Péter Sipos, Balázs Ablonczy, Sándor Szakály, Dénes Sokcsevits, Vladimir Geiger, Enikő A. Sajti, Attila Pejin, Tamás Stark, Srđan Cvetković, Zoran Janjetović, Stefan Troebst.

research conditions constituted a separate agenda. Leaders of the Serbian Section supported our case several times.)

Book series, publication of periodical. The Hungarian section undertook to launch a publication system summarizing mainly results of research projects finished so far, aiding at the same time regular archival research and collections of memoires. The periodical História published regular updates on this topic and published articles introducing the latest results, and in November 2011 a series of publications was launched (with subseries for source publications and essays). The first publication includes a medium level guide to regional archives in Vojvodina. Further volumes are ready to be published, among others a collection of the local history literature of the last twenty years on the 1944–1945 retaliations in Yugoslavia.

Website. The joint committee and the Hungarian Section launched the website (*www.magyarszerbmult.hu*). Its editorial works include, not without some difficulties, the Serbian members of the committee, too. Its popularity is indicated by its 4–5 thousand visitors per month. The development of the website is in progress, the extension of its scope was an emphasized issue of the latest session of the Hungarian Section's leadership.

Considerations on the agenda of our debates

Enumeration of the victims. For member historians of the Hungarian Section it was clear from the beginning that even the most thorough source revelations are not supposed to result in the compilation of a complete list of victims. Contemporary case management did not aim to record illegal murders in writing. What is more, the burial methods of mass murders do not allow for appropriate answers in every case even with the most thorough grave excavation methods for the questions: who the victim was and on what basis were executions made: ethnic or political one, or was it simply an act of local or personal revenge. But as researchers and research organisers we strive to do our best to reveal the truth.

The topography of mass murders, designation, building and maintenance of additional places of remembrance. As a result of the research the Hungarian Section published the topography of anti-Hungarian retaliations in the area. (The work of Zsuzsanna Mezei.)[6] The number of victims can change after further research but according to experts the locations are basically known. We find that in the following years a well thought-out cooperation of professionals, concerned people and national policy will be needed: where should we raise national-regional and where local places of remembrance? Based on what kind of principles? *Financed by who?* What we already see: the system of places of remembrance must be negotiated regionally, on Hungarian and Serbian *governmental level*, discussed by the community.

6 Publ: História, on the back of issue 9–10/2011.

Evaluation of archival and ethnographical research activities. The work of *researchers in Vojvodina*, both archivists and ethnographers collecting memories, done from the receipt of the support till today (November 2011–31 May 2012), coordinated by the institute in Zenta is highly appreciated by the Hungarian Section. Based on the suggestion of the joint committee the Hungarian state supported the research with significant funds, creating the basis of establishing a research workshop and a professional community, which is considered a result. The involvement of Hungarian scholars into systematic research will be aided by the launched research support (OTKA, 2012) by mobilizing young forces. The summary created by the Hungarian National Council and the Hungarian Cultural Institute in Vojvodina is considered correct by the Hungarian Section. (See the research summary of the two organizations.) The purchase of existing collections of materials (including the collection of Márton Matuska) and archival research (investigating several hundreds of running meters of documents) and the collection of memories (hundreds of hours of audio records) are proven to be a good basis for creating a community of researchers. This community will be forged together by these activities. It is comforting for our profession and hopefully for the society as well.

On Serbian public thinking and the assimilation of the memory of the mass murders in 1944–1945. Encouraged by the president the joint committee and the Hungarian Section starts from the hypothesis that mass murders in 1944–1945 throughout Yugoslavia and therefore in Vojvodina as well, were of political origin. Also encouraged by the president they founded their research on the fact that Hungarian perpetrators of the so called Vojvodina raid (1942) were retraced by Hungarian military and civil authorities, which is unique in the story of World War II, and that this moving series of acts, a burden on our national public thinking, was already processed by Hungarian intelligentsia. However, the anti-Hungarian mass murders in 1944–1945 were neither investigated nor known by the public thinking of Serbian society.[7] Therefore: we have to keep on searching for professional, namely academic or existing at universities, and expansive forums of intelligence where we can acquire a cooperative thinking and sympathy towards victims among us.

Hungarian public thinking on the assimilation of atrocities in Vojvodina. The past and present fate of Hungarians living beyond the borders, most of all Hungarians in Transylvania, the late Upper Hungary and Carpatho-Ukraine was present in media influencing Hungarian public thinking already in the years before the change of regime. These issues were topics of public talk during the political change of regime as well. The past and present of Vojvodina, however, was generally neglected. (And not only its 20th century past but also its medieval and civic history.) The reasons behind this phenomenon are debated by experts and concerned, not without some strong emotions. At last!

7 Compare with Ferenc Glatz: Történelmi megbékélés, de hogyan? Szerbek, magyarok között… (Historical reconciliation, but how? Between Serbians, Hungarians…) História, 1–2/2011, pp. 51–62.

The newly acquired attention was originated most of all in the democratization process that took place within the historic Yugoslavia, as well as in the need to talk about the atrocities of Communist dictatorship in Yugoslavia after 1945 – with ethnic mass murders of Hungarians and Germans among them. We can also be thankful to Hungarian local historians and freshly established civil organizations dealing with the remembrance of the victims of 1944–1945. The attention of the public was also raised by academic strategic research programs emphasizing the importance of the West Balkans while analyzing the south-eastern enlargement of the EU. The latter also contributed to the initiative in Fall 2009 by the presidents of state to create a program to reveal the atrocities in Vojvodina in 1944–1945. It was clear for both sections of the joint academic committee from the moment of their creation that they have to face social and professional requirements that cannot be met in the short run. They were expected to compile a *list* of victims, justify the *compensation* and to give *emotional comfort* to victims, successors, neighbours, fellow citizens.

Establishing a joint public-social committee. There is an encouraging tendency of improvement in Serbian–Hungarian relations in the past years. It is part of the opening towards Southeast Europe in Hungarian foreign policy and intellectual life. It is also a consequence of both the south-eastern enlargement of the European Union and the rethinking of national political goals beyond our borders. But at the same time there is also realignment within public thinking: the image created *in Serbia about Hungarians and in Hungary about Serbians* in society is being redrawn. Both societies' intellectual circles are looking for their places on an everyday level in the new European latitude. An order of *symbols* defining and expressing public thinking, as well as locations, remembrances, celebrations connected to them is being formed within the *relations of these two nations.*

And the conflicts of World War II, most of all the tragic events of 1944–1945 have a crucial role in restructuring public thinking. These memories are not distant and not solved. That is why we need to establish a joint public life committee (or multiple ones) similar to the joint academic committee, with members of parliaments, personalities from the public life and activists of neighbourhood politics as participants. We faced innumerable such expectations during the last one and a half year. (Presidents and members of the joint committee partially met these kinds of expectations, e.g. leaders, members of the Hungarian Section actively participated in multiple layings of wreaths and commemorations.) However, the questions and requests are reaching the level of active policy-making, therefore academic committees are not considered competent regarding these issues. We are repeatedly suggesting leaders of the Hungarian national administration to consider the establishment of such a committee during the political resettlement between the states in 2012.

Budapest, August–December 2012

14.

2013. január

A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozata működéséről kronológia készül Pálinkás József, az MTA elnöke kérésére.

Az akadémiai vegyes bizottság magyar tagozatának kronológiája

2009. december–2013. január

2009. december 14. A két államelnök elvi megállapodása: felkérik a két Akadémia elnökeit, hogy hozzák létre a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottságot.

2010. november 8. Sztáray Péter külügyi helyettes államtitkár levele az MTA elnöke által kinevezett Glatz Ferenc akadémikushoz – a magyar tagozat tagjairól, a közös érdekről, hogy a magyar bizottság minél előbb megkezdje munkáját.

2010. december 15–16. A Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság magyar elnökének meghívására Budapestre látogatott a szerb bizottság elnöke és titkára. Itt fogadták el a vegyes bizottság programjának alapelveit. (E kötetben: 1. sz. dokumentum.) Az akadémiai vegyes bizottság szerb és magyar társelnökének találkozója Budapesten; megegyezés az együttműködés alapelveiben.

2011. január 6. A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának megalakulása, a 2011–2014. évi kutatási program elfogadása Budapesten. (E kötetben a 2. sz. dokumentum.)

2011. február 12. A vegyes bizottság magyar tagozatának szakmai konferenciája Szabadkán (a szerbiai és magyarországi kutatók részvételével) a levéltári kutatások szervezett megindításáról. (A szakmai védnökséget az MTA Történettudományi Intézete vállalja.) (E kötetben Fodor István és Mezei Zsuzsanna írásai, a 3. és a 4. sz. dokumentum.)

2011. március 25. A vegyes bizottság magyar tagozatának szakmai műhelykonferenciája Budapesten a visszaemlékezés-gyűjtés (oral history) megindításáról és a kutatásmódszertan, valamint a tárolás, feldolgozás kérdéseinek tisztázásáról. (A szakmai védnökséget az MTA Néprajzi Kutatóintézete vállalja.) Megvitatják a vajdasági korábbi helytörténeti szakirodalmat áttekintő tanulmányt. (Szerzője: A. Sajti Enikő.) (E kötetben az 5. sz. dokumentum.)

2011. április 11–12. A magyar tagozat elnöke, a levéltári bizottság elnöke és a tagozat titkára (Glatz Ferenc, Gecsényi Lajos, Hornyák Árpád) tárgyalást folytattak Zentán a vajdasági Magyar Művelődési Intézetben a megindítandó szervezett levéltári kutatások koordinálásról, az intézet kapacitásáról, majd Szabadkán talál-

koztak a Vajdasági Parlament elnökével és tárgyaltak a kutatások finanszírozási lehetőségeiről 2012-ben, és meglátogatták a bajmoki magyar művelődési házat, mindhárom helyen koszorút helyeztek el a vegyes bizottság nevében az 1944–1945. évi tömeggyilkosságok áldozatainak emlékhelyeinél.

2011. április 26. A www.magyarszerbmult.hu honlap előkészítése.

2011. április 29. Két könyvsorozat indítása: 1. Források a szerb–magyar együttélés történetéhez. 2. Tanulmányok a szerb–magyar együttélés történelméből. (A. Sajti Enikő az albizottság vezetője.)

2011. május 24. Az Országgyűlés Nemzeti Összetartozás Bizottsága megtárgyalja a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság beszámolóját, támogatásáról biztosítja a kutatások folytatását.

2011. május 30. A vegyes bizottság magyar és szerb tagozata vezetőségének (Glatz Ferenc, Pók Attila, Gecsényi Lajos, Hornyák Árpád) találkozója Belgrádban a kutatási feltételek biztosításáról; közös nyilatkozat kiadása. A szerbiai levéltárakban – a politikai vezetés segítségével – a magyar kutatók hozzáférnek az 1941–1946 közötti időszak aktáihoz, függetlenül azok rendezettségétől. (E kötetben a 6. sz. dokumentum.)

2011. május 31. Megbeszélés és megállapodás aláírása a szerbiai szervezett kutatások feltételrendszeréről Korhecz Tamással, a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács elnökével (Szabadka). Megállapodást írt alá Korhecz Tamás mint a Szerbiában folytatandó levéltári kutatásokat és visszaemlékezés-gyűjtést szervezetileg összefogó Magyar Nemzeti Tanács elnöke és Glatz Ferenc mint a vegyes bizottság magyar tagozatának elnöke. E megállapodás alapján kap a zentai Magyar Kulturális Intézet megbízást a vajdasági levéltári kutatások koordinálásra. (E kötetben a 7. sz. dokumentum.)

2011. szeptember 29. A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság elnökeinek levele a szerb köztársasági elnökhöz, a szerb parlamentben a kárpótlási törvényről szóló vita idején. A vitakérdés: a kollektív felelősség elvét kiiktatják vagy követik a törvény szövegében. (E kötetben a 8. sz. dokumentum.)

2011. szeptember 30. Az *Együttéléstől a tömeggyilkosságokig a Balkánon a 20. században* című nemzetközi konferencia Budapesten (szerb, magyar, osztrák, horvát, német szakértőkkel). A konferencia előadásai megjelentek a História 2011/9–10. számában, kétnyelvű (magyar és angol) kiadásuk 2013 áprilisára várható.

2011. november eleje. A magyar kormány – a vegyes bizottság javaslata és a Magyar Nemzeti Tanáccsal kötött május 31-i megállapodás értelmében – 18,25 millió forintot biztosít az MNT részére az 1944–1945. évi szerbiai magyarellenes gyilkosságokra vonatkozó levéltári anyag és visszaemlékezések feltárására. A kutatás szervezője a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

2011. november 12. A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság évi tudományos ülésén Glatz Ferenc, a vegyes bizottság magyar elnöke előadást tartott „A délvidéki magyarság múltja, jelene és jövője" című konferencián a Kárpát-medencei magyar tudományosságról, kiemelten a Vajdaságban folyó történeti feltáró munkáról. Az elnök a konferencia után koszorút helyezett el mind a Duna-parti, mind a Futaki úti katolikus temetőben lévő emlékhelyeken a vegyes bizottság nevében.

2011. november 15. Az előterjesztések alapján megindulnak a vajdasági kutatási megbízások a 2012. évre.

2011. november. Megjelenik az *Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban 1944–1948* című levéltári ismertető, a Források a szerb–magyar együttélés történelméhez sorozatban. (Összeállította: Fodor István, az előszót írta: Glatz Ferenc.)

2011. december 8. A vegyes bizottság magyar tagozatának műhelykonferenciája Budapesten. Zentán bemutatják – a megalakult és már működő vegyes bizottság munkájára is hivatkozva – Molnár Tibor *A zentai városparancsnokság válogatott iratai* című forráskiadványát (A. Sajti Enkő, Zakar Péter). A kötetet a Csongrád Megyei Levéltár és a zentai Történelmi Levéltár többéves együttműködésének eredményeként értékelik.

2012. február 1. Elfogadják a szerb–magyar közös múlt kutatására megpályázott OTKA-programot, ami 2012. decembertől három évig évi bruttó 7 millió forintot biztosít a szerbiai magyar kutatások támogatására. A projekt tudományos tanácsában a vegyes bizottság minősített kutatói ülnek, Hornyák Árpád bizottsági titkár vezetésével. (Sokcsevits Dénes, Juhász József, A. Sajti Enikő egyetemi tanárok, Ress Imre, Bíró László az MTA BTK Történettudományi Intézet főmunkatársai.)

2012. február 18. A szerb és a magyar tagozat vezetőségének (Vojislav Stanovčić és Glatz Ferenc akadémikus-társelnökök, Slobodan Marković és Pók Attila titkárok) évértékelő találkozása, és felszólalásuk A kisebbségi magyar politizálás lehetőségei című konferencia keretében (Szabadka). (E kötetben Stanovčić elnök értékelése: 10. sz. dokumentum.)

2012. április 15–16. Szegeden „Magyarország és a Balkán a 20. században" címmel tudományos konferenciát rendez A. Sajti Enikő, amelyen a központban a szerb–magyar viszony áll, s a bizottság több tagja ad elő. (Bemutatják A. Sajti Enikő, Juhász József, Molnár Tibor – *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén [1945–55]* című – könyvét.)

2012. május 21. Szakmai egyeztetés Zentán Gecsényi Lajos, a vegyes bizottság magyar tagozata kutatásokért felelős elnökhelyettese részvételével a projekt eredményeiről és a június végi projektzárásig elvégzendő teendőkről. (E kötetben vö. Gecsényi Lajos jelentését a levéltári kutatásokról, 11. sz. dokumentum.)

2012. május. A. Sajti Enikő, a magyar tagozat tagja, a publikációs bizottság elnöke elkészíti a tagozat felkérésre a vajdasági magyarellenes atrocitásokról készült helytörténeti tanulmányok válogatását két kötetben. (Kéziratban.)

2012. június–2013. január. Bíró László és Hornyák Árpád elkészítik a bizottság megbízásából a Jugoszlávia és utódállamainak két világháború közötti kronológiáját. (Lásd e kötetben a 15. dokumentum.)

2012. augusztus 14. Glatz Ferenc, a Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának elnöke, Gecsényi Lajos, a bizottság tagja, Korhecz Tamás, a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács elnöke, valamint Hajnal Jenő, a kutatásokat koordináló és felügyelő Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatója Szabadkán áttekintették a kutatások állását. Ennek első szakaszát lezártnak minősítették, erről közlemény jelent meg. (E kötetben a 12. sz. dokumentum.)

2012. november 13. Tomislav Nikolić szerb és Áder János magyar köztársasági elnök

budapesti találkozójának előkészítésében, az államelnök kérésére szakanyagok, dokumentációk készítésében részt vesz a vegyes bizottság magyar elnöke.

2012. november. Elkészül Forró Lajos és Molnár Tibor forráskiadvány-monográfiája: *Tragikus emberi sorsok a partizániratok tükrében.* Az előszót írta: Glatz Ferenc. (A kötet a tervek szerint előreláthatóan 2013 áprilisában jelenik meg.)

2012. december. Az MTA elnöke részére elkészül a vegyes bizottság kétévi munkájáról az áttekintés és javaslat a vállalkozás folytatásról. (E kötetben 13. sz. dokumentum.)

2013. január 18. Megnyílik „A magyar–szerb történelmi megbékélés feltételei egykor és ma" címmel a szegedi Délvidék Kutató Központ konferenciája, amelyen a szervezők és ez előadók között a vegyes bizottság magyar és szerb tagjai is részt vesznek.

Budapest, 2013. január 25.

January 2013

The chronology on the proceedings of the Hungarian Section of the Commission is compiled upon the request of József Pálinkás, the president of the Hungarian Academy of Sciences.

The Chronology of the Hungarian Section of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission

December 2009–January 2013

14 December 2009. The heads of state of Serbia and Hungary reach a conceptual agreement to call upon the presidents of the academies of the two states to set-up the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission.

8 November 2010. Letter of Deputy State Secretary Péter Sztáray to academician Ferenc Glatz who was appointed by the president of the Hungarian Academy of Sciences (HAS) on members of the Hungarian section of the Commission and on the common interest in having the work of the Hungarian section started as soon as possible.

15–16 December 2010. Upon the invitation of the Hungarian president of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission, the president and the secretary of the Serbian section visited Budapest; reaching of a basic principles agreement on the work of the joint Commission. (*see* Document No. 1)

6 January 2011. Setting-up of the Hungarian section of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission in Budapest; adoption of the research programme for the years 2011–2014. (*see* Document No. 2)

12 February 2011. Research forum of the Hungarian section of the joint Commission in Subotica (Szabadka), with the participation of researchers from Serbia and Hungary, on launching organised archival research. (Academic patron being the Institute of History of HAS.) (*see* Documents No. 3 and 4 for the studies of István Fodor and Zsuzsanna Mezei)

25 March 2011. Workshop conference of the Hungarian section of the joint Commission in Budapest on launching memory collection (oral history) as well as questions of research methodology, storage and data processing (academic patron being the Institute of Ethnology of HAS); discussion of the survey study on scholarly works of local history written so far in Vojvodina (by Enikő A. Sajti). (*see* Document No. 5)

11–12 April 2011. Talks held by the president of the Hungarian section, the president of the archive committee, and the secretary of the section (Ferenc Glatz, Lajos Gecsényi, Árpád Hornyák) in the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina in Senta on the coordination of archival research and

the capacities of the institute in this field; in Subotica (Szabadka) meeting with the president of the Assembly of the Autonomous Province of Vojvodina and discussing the availability of funds for financing research for the year 2012; visit to the Hungarian Community Centre in Bajmok; in the name of the joint Commission wreath laying at the memorials of the victims of the 1944–1945 mass killings at all three venues.

26 April 2011. Preparations for the website: www.magyarszerbmult.hu

29 April 2011. Launching of two book series: 1. Sources for the history of Serbian–Hungarian co-existence, 2. Studies on the history of Serbian–Hungarian co-existence. (Head of the sub-committee: Enikő A. Sajti.)

24 May 2011. Commission of National Togetherness of the Hungarian Parliament discusses the report of the Serbian–Hungarian Academic Commission and assures the Commission of its support for the continuation of research.

30 May 2011. Meeting of leaders of the Serbian and Hungarian sections (Ferenc Glatz, Attila Pók, Lajos Gecsényi, Árpád Hornyák) of the Serbian–Hungarian Joint Academic Commission in Belgrade on the realisation of research conditions and issuing of a joint declaration. In the archives of Serbia, Hungarian researchers shall be granted access, with the support of political leadership, to the documents on the 1941–1946 period, regardless of the processing and arrangement level of these documents. (*see* Document No. 6)

31 May 2011. Negotiations and signing of an agreement on the conditions of organised research in Serbia (Subotica). The signatories are Tamás Korhecz, president of the National Council of the Hungarian Ethnic Minority in Vojvodina whereby the National Council provides the organisational framework for archival research and memory collection, and Ferenc Glatz, president of the Hungarian section of the joint Commission. Based on the agreement signed the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina in Senta is entrusted with the coordination of archival research in Vojvodina. (*see* Document No. 7)

29 September 2011. Letter written by the presidents of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission to the President of Serbia at the time of the parliamentary debates on the restitution law in Serbia. Issue of concern is whether the principle of collective responsibility will be discarded from or included in the text of the law? (*see* Document No. 8)

30 September 2011. International conference in Budapest entitled *From Co-existence to Mass-murders in the Balkans in the 20th century* (with the participation of Serbian, Hungarian, Austrian, Croatian and German experts). Publishing of the conference lectures in the periodical *História* (2011/9–10), bilingual edition (Hungarian and English) scheduled for April 2013.

Beginning of November 2011. The Hungarian government – in accordance with the proposal of the joint Commission and the agreement signed with the Hungarian National Council on 31 May – provides a total of 18.25 million HUF funding to the National Council of the Hungarian Ethnic Minority for the purpose of disclosing archival materials and memories on the

1944–1945 anti-Hungarian atrocities in Serbia. Research is organised by the Vojvodina Hungarian Institute of Culture in Senta.

12 November 2011. Annual meeting of the Vojvodina Hungarian Scientific Society; at the accompanying conference "The Past, Present and Future of the Hungarians Living in Délvidék" lecture held by Ferenc Glatz, the Hungarian president of the joint Commission, on Hungarian science in the Carpathian Basin with special regard to on-going history research in Vojvodina. Wreath laying by the president in the name of the Commission at the memorial situated at the bank of the River Danube and at the Catholic cemetery of Futaki Street.

15 November 2011. Commissioning of research assignments to be carried out in Vojvodina for the year 2012 on the basis of the submitted proposals.

November 2011. Publication of the archival brochure *Documents on the History of Vojvodina from Serbian Archives, 1944–1948,* as part of the *Sources for the history of Serbian–Hungarian co-existence* series. (Compiled by István Fodor, foreword by Ferenc Glatz.)

8 December 2011. Workshop conference of the Hungarian section of the joint Commission in Budapest. Book presentation in Senta – acknowledging the already on-going work of thejoint Commission – of the source edition by Tibor Molnár entitled A zentai városparancsnokság válogatott iratai [Selected Documents of the Military Government of Senta] (Enikő A. Sajti, Péter Zakar). The volume is the result of a long-time cooperation between the Archive of Csongrád County and the Archive of History of Senta.

1 February 2012. Acceptance of the submitted project on research of common Serbian–Hungarian past by the Hungarian Scientific Research Fund (OTKA) receiving thus a gross amount of 7 million HUF for three years from December 2012 for the support of Hungarian research in Serbia. The academic council of the projects consists of the joint Commission's qualified researchers and is led by the Commission's secretary, Árpád Hornyák. (University professors: Dénes Sokcsevits, József Juhász and Enikő A. Sajti; university professors; senior research fellows at the Institute of History of the Research Centre for the Humanities at HAS: Imre Ress and László Bíró.)

18 February 2012. Annual evaluation meeting of the leaders of the Serbian and Hungarian sections of the Commission (co-presidents: academicians V. Stanovčić and Ferenc Glatz; secretaries: Sl. Marković and Attila Pók) and lectures held at the conference *Possibilities of Hungarian Minority Policy* conference in Subotica (Szabadka). (*see* Document No. 10 for the evaluation of the Commission's work by V. Stanovčić)

15–16 April 2012. Academic conference in Szeged entitled 'Magyarország és a Balkán a 20. században' [Hungary and the Balkans in the 20th Century] organised by Enikő A. Sajti on Serbian–Hungarian; several members of the Commission join the conference also as referents. (Presentation of the book by Enikő A. Sajti, József Juhász, Tibor Molnár: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–55) [Solidification of Tito's Regime along the River Tisza (1945–1955)].)

21 May 2012. Academic coordination talks in Senta with the participation of Lajos Gecsényi, vice-president of the Hungarian section of the joint Commission responsible for research, and the archivist members from Vojvodina of the Hungarian section on the results of the project achieved so far and the tasks to be accomplished until the project closure at the end of June. (*see* Document No. 11 for the report of Lajos Gecsényi on archival research)

May 2012. Enikő A. Sajti, member of the Hungarian section and president of the publication committee, compiles upon the request of the section a two-volume selected edition of local history studies on anti-Hungarian atrocities in Vojvodina. (Available in manuscript form.)

June 2012–January 2013. László Bíró and Árpád Hornyák compile upon the Comission's request the chronology of Yugoslavia and its successor states for the period between the First and Second World War. (*see* Document No. 15)

14 August 2012. Ferenc Glatz, president of the Hungarian section of the Hungarian–Serbian Joint Academic Commission, Lajos Gecsényi, vice-president of the Comission, (Tamás Korhecz, president of National Council of the Hungarian Ethnic Minority, and Jenő Hajnal, director of the Hungarian Cultural Institute of Vojvodina (entrusted with coordination and surveying of research) reviewed in Subotica (Szabadka) the actual state of research. Based on their findings, issuing of a declaration and an announcement on the accomplishment of the first stage. (*see* Document No. 12)

13 November 2012. For the meeting of the heads of state of Serbia and Hungary, Tomislav Nikolić and János Áder, in Budapest, the Hungarian president of the joint Commission, upon the request of the President of Hungary, participated in preparing academic materials and documentation.

November 2012. Completion of the source edition monograph by Lajos Forró and Tibor Molnár: Tragikus emberi sorsok a partizán iratok tükrében. Előszót írta Glatz Ferenc [Tragic Human Fates in Light of the Partisan Documents. Foreword written by Ferenc Glatz]. (The publication of the volume is scheduled for April 2013.)

December 2012. Drafting of a summary report for the president of HAS on the two-year work of the joint Commission and issuing of a proposal on the continuation of the undertaking (*see* Document No. 13)

18 January 2013. Conference of the Délvidék Research Centre in Szeged entitled *Conditions of Serbian–Hungarian historical reconciliation, then and now*, attended by members of the joint Commission as co-organisers and by the Hungarian and Serbian members as referents.

Budapest, 25 January 2013

15.

2013. január

Bíró László és Hornyák Árpád elkészítik a további kutatások háttéranyagául szolgáló 1918–1946 közötti időszak történeti kronológiáját.

HORNYÁK ÁRPÁD–BÍRÓ LÁSZLÓ

Az új délszláv államok kronológiája, 1918. október–1946. január

1918. október 5–6. Zágrábban megalakult a Szlovén–Horvát–Szerb Nemzeti Tanács.

1918. október 17. Tisza István a magyar parlamentben bejelenti, hogy a háborút elvesztették.

1918. október 20. Megtartják az első szerb–bunyevác összejövetelt. A bizottság Balaž Raićot küldi Zágrábba tájékozódás céljából (november 2-án tér vissza Szabadkára).

1918. október 24. Budapesten megalakul a Magyar Nemzeti Tanács. Elnöke Károlyi Mihály.

1918. október 27. Jaša Tomić Újvidéken bejelenti: hogy Baranya, Bánát és Bácska szerb és bunyevác vezetői elhatározták, hogy Újvidéken szerb–bunyevác nemzeti tanácsot létesítenek, amely szükség esetén átveszi a hatalmat. – Újvidéken a magyar és német munkásság és polgárság támogatásáról biztosítja a megalakuló Magyar Nemzeti Tanácsot.

1918. október 29. Az olasz hadvezetés átveszi az Osztrák–Magyar Monarchia fegyverszüneti kérelmét. – A zágrábi Szlovén–Horvát–Szerb Nemzeti Tanács kikiáltja a Habsburg Monarchia délszlávok lakta területeit felölelő Szlovén–Horvát–Szerb Államot, a horvát parlament pedig megszűntnek nyilvánítja a nyolcszáz éves horvát–magyar államközösséget.

1918. október 31. Budapesten Károlyi Mihály vezetésével új koalíciós kormány alakul, melynek deklarált céljai között szerepel Magyarország területi integritásának megőrzése. – Mukics Simon vezetésével Szabadkán is megalakul a Magyar Nemzeti Tanács. – Otto Roth Temesváron kikiáltja a Bánáti Köztársaságot.

1918. november első hete. A Bácska és a Bánát nagyobb településein sorra alakulnak a nemzeti tanácsok, amelyek támogatásukról biztosítják Károlyi kormányát. November 1.: Pancsova, Versec, Zombor, Újvidék; november 2.: Feketics, Kishegyes, Martonos, Óbecse; november 3.: Liliomos, Bácsordas, Nagybecskerek; november 4.: Doroszló, Keresztúr, Bács, Zenta, Újverbász, Óverbász, Szépliget, Temerin, Kucora;

november 5. Sajkásszentiván (utóbbit a szerb lakosság feloszlatta).

1918. november 2. Nikola Pašić szerb kormányfő arra buzdítja a szerb hadvezetést, hogy igyekezzen mielőbb bevonulni Boszniába, Bánátba, a Szerémségbe és a Monarchia egyéb területeire, mert Ausztria–Magyarország hamarosan aláírja a fegyverszünetet.

1918. november 3. Padovában az antanthatalmak és a Monarchia képviselői aláírják a fegyverszüneti megállapodást, amelynek értelmében a Monarchiának ki kell ürítenie a megszállt területek mellett az adriai tengermelléket is. Előírják, hogy az antantcsapatok számára felvonulást kell biztosítani az addig megszállva tartott területekre. – Újvidéken a Szerb Nemzeti Tanács a Szerb Maticában megtartotta első ülését. Elnök Jaša Tomić. – Szabadkán megalakult a bunyevác nemzetőrség, a magyar nemzeti tanács átveszi a hatalmat a városházán.

1918. november 5. A szerb főparancsnokság elrendeli a Bánát és a Bácska megszállását a Maros–Szabadka–Baja vonalig. A szerb csapatok még aznap bevonulnak Zimonyba (Zemun) és Pancsovára (Pančevo), egy napra rá pedig Fehértemplomba (Bela Crkva).

1918. november 6–9. A szerb kormány és ellenzék, a zágrábi Szlovén–Horvát–Szerb Nemzeti Tanács, valamint a Jugoszláv Bizottság tárgyalásokat folytatnak Genfben a közös délszláv állam létrehozásáról. Megállapodnak, hogy több ország egyesül, nem pedig egyes államrészek csatlakoznak egy másik államhoz.

1918. november 7. Károlyi vezetésével magyar küldöttség érkezik Belgrádba a fegyverszüneti tárgyalások folytatására. – Boško Pavlović szerb hadnagy Újvidéken 300 hazatérő szerb katonával megszervezi a szerb katonai rendőrséget.

1918. november 9. A szerb nemzeti tanács 8-ról 9-re virradó éjjel értesül arról, hogy a szerb csapatok már a Szerémségben járnak, és elhatározza a még magyar városi közigazgatás ellenőrzését. – Balla Aladár volt Bács-Bodrog vármegyei főispán a Magyar Nemzeti Tanács képviseletében a zágrábi Nemzeti Tanácshoz érkezik.

1918. november 10. Szabadkán a szerbek és bunyevácok megtartják első nagygyűlésüket. A Bunyevác–Szerb Nemzeti Tanács elnöke Simon Milodanović nyugalmazott ezredes lesz.

1918. november 11. Linder Béla hadügyminiszter vezetésével magyar küldöttség utazik Belgrádba a fegyverszüneti egyezmény aláírására. – Az újvidéki Szerb Nemzeti Tanács elnöke, Jaša Tomić tárgyalásokat folytat Belgrádban a szerb kormánnyal. Közös javaslatuk: nemzetgyűlést hívjanak össze, amely kimondja a Vajdaság csatlakozását Szerbiához.

1918. november 13. Belgrádban Franchet d'Espèrey tábornok megbízásából az antant képviseletében Paul-Prosper Henrys tábornok és Živojin Mišić szerb vezérkari főnök, valamint az új magyar kormányzat képviselői (Linder Béla) katonai konvenciót kötnek, amelyben kijelölik a demarkációs vonalat. A magyar katonai egységeket a Dráva–Pécs–Baja–Maros–Beszterce vonalig kell visszavonni, az ettől délre eső területeket ki kell üríteni. A 18 pontból álló egyezmény többek között kimondja, hogy a szövetséges csapatok a magyar állam belső igazgatásába nem szólnak bele, tehát a polgári közigazgatás a helyi szervek kezében marad. – A szerb

csapatok bevonulnak Szabadkára és Bajára.

1918. november 15. A szerb hadsereg egységei megszállják Pécset, Barcsot és Szigetvárt.

1918. november 19. Szabadkán leszerelik a magyar nemzetőrséget, másnap a szerbek átveszik Szabadka város közigazgatását.

1918. november 20. Budapestre érkezik francia és szerb tisztekből álló kíséretével Ferdinand Vix francia alezredes, hogy felügyelje a belgrádi katonai konvenció rendelkezéseinek betartását, és a magyar kormánnyal összhangban előkészítse a szövetséges (francia) csapatoknak tervbe vett magyarországi elhelyezését.

1918. november 24. A zágrábi Nemzeti Tanács a Vajdaságra vonatkozóan is kimondta a délszláv földek egyesülését.

1918. november 25. Újvidéken Baranya–Bácska–Bánát nemzeti tanácsai küldötteinek részvételével (757 küldöttből csak hat német és egy magyar) megtartott Nagy Nemzetgyűlésen határozatban mondják ki csatlakozásukat a Szerb Királysághoz. A Nagy Nemzetgyűlés megválasztotta a Nagy Nemzeti Tanácsot, amely létrehozta a terület igazgatási feladatainak ellátására a Bánát, Bácska és Baranya Nemzeti Igazgatóságot.

1918. november 25–26. Nagybecskereken utoljára ülésezett a Magyar Nemzeti Tanács. Feloszlatását követően elbocsátották a városi vezetést.

1918. december 1. Belgrádban kihirdetik a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását.

1918. december 4. A Nagy Nemzeti Tanács határozata értelmében a Nemzeti Igazgatóság átvesz minden közigazgatási feladatot, új főispánokat nevez ki és elfogadja az új hatalom által követelt hűségeskü szövegét.

1918. december 5. A Nagy Nemzeti Tanács dönt arról, hogy megfelelő szerb szakemberek hiányában helyükön maradhatnak a régi bírák, de nem hozhatnak ítéleteket a magyar törvények szellemében.

1918. december 9. A Nagy Nemzeti Tanács rendeletben tiltja meg a magyar nyelvű oktatást mindazon iskolákban, ahol a magyar diákokon kívül más nemzetiségű diákok is tanulnak.

1918. december 12. Miután a magyar vasutasok, jogászok (bírók, ügyészek) és közhivatalnokok, tanárok tömegesen megtagadják az új államra történő eskütételt, a Nagy Nemzeti Tanács úgy dönt, hogy az eskü ideiglenes jellegű, és csak addig érvényes, amíg a területi kérdések végleg nem rendeződnek.

1918. december 13. IV. Károly eckartsaui nyilatkozatával lemond uralkodói jogainak gyakorlásáról Magyarországon.

1918. december 25. Horvát csapatok megszállják a Muraközt.

1919. január 8. A megszállt területeken létrehozzák a katonai bíróságokat. Civil lakosságra is érvényes joggyakorló tevékenységüket csak 1919. október elején szüntették be.

1919. január 18. Párizsban ünnepélyes keretek között megkezdi munkáját a békekonferencia.

1919. január 25. Elfogadják az agrárreformról szóló előzetes rendeletet, amely még nem közvetlenül diszkriminatív jellegű a kisebbségekkel szemben. Leszögezi, hogy mindazok igényt tarthatnak földre, akiknek egyáltalán nincs, vagy nincs elegendő földjük. Közvetve azonban mégis kizárja a magyarokat, mivel csak

azon családfenntartókat nevezi meg kedvezményezetteknek, akik az új állam állampolgárai és állandó lakhelyük az agrárreform által érintett község területén van.

1919. február 18. A délszláv békeküldöttség a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elé terjeszteti területi követeléseit, melyek alátámasztásánál első helyen a nemzetiségi elvre hivatkozik, de a valóságban sok esetben gazdasági és stratégiai érvek motiválják az igényeket. Lényegében az általuk már megszállt területek megszerzésének szentesítését kívánták elérni, azzal a magyar szempontból kedvező eltéréssel, hogy Bajára, Pécsre és Szigetvárra nem nyújtják be igényüket.

1919. február 20. A szerb megszálló hatóságok felszámolják a „Bánáti Köztársaságot".

1919. február 21. Vasutassztrájk Temesváron, Szabadkán és Zomborban. Két nappal később leverik.

1919. február 25. Minisztertanácsi rendelettel meghirdetik a „szociálisnak" nevezett agrárreformot. Előnyben részesültek a rokkant katonák, hadiözvegyek, hadiárvák, a szerb önkéntesek („dobrovoljac"-ok). A juttatott földeket végleges felosztásig ideiglenesen bérbe adják.

1919. február 27. A Nagy Nemzeti Tanács utolsó ülése. (Ténylegesen március 11-én szűnik meg.) Ezt követően a Magyarországtól elcsatolt területek igazgatása a belgrádi belügyminisztérium hatáskörébe kerül, ahol külön ügyosztály, a Bácska–Baranya–Bánát ügyosztály intézi azt.

1919. március 21. A Tanácsköztársaság kikiáltása Budapesten. Kun Béla deklarálja, hogy Szovjet-Oroszországra kíván támaszkodni külpolitikájában.

1919. április 15. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság felállítja a Tanácsköztársaság elleni intervencióhoz az antant számára beígért Duna-hadosztályt. Felhasználását azonban nem kívánja elrendelni.

1919. április 25. Kiutasítják az országból azokat a magyar postai munkásokat, akik a belgrádi konvenció értelmében a szerbiai telefon- és távíróvonalak helyreállításán dolgoznak.

1919. május 12. Párizsban a Legfelsőbb Tanács jóváhagyja a magyar–jugoszláv határkijelöléssel megbízott Román Határkijelölő Bizottság április 6-án elkészült javaslatát, amely lényegében elismeri a jugoszláv követeléseket. Azzal a különbséggel, hogy a Bánátban meghagyják Magyarországnak a Szegedtől délre fekvő kis területet, nem teljesítve így azt a jugoszláv kérést, hogy a Maros legyen a határ, illetve ekkor még a Muravidéket sem ítélik a délszláv államnak.

1919. június 20–25. A szegedi kormány megbízásából Horthy Miklós és Teleki Pál Belgrádban tárgyal.

1919. július 21. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kormánya hozzájárul ahhoz, hogy a szegedi kormány Magyary Antalt és egy katonatisztet szakértőként hivatalosan Belgrádba delegáljon.

1919. augusztus 1. Megbukik a Tanácsköztársaság. Peidl Gyula alakít kormányt.

1919. augusztus 1–19. A békekonferencia hivatalos jegyzékben tájékoztatja a délszláv békeküldöttséget a magyar–jugoszláv határ egyes szakaszainak megvonásáról.

1919. augusztus 2. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megkapja a nagyhatalmak engedélyét a Muravidék megszállására.

1919. augusztus 4–7. A román csapatok bevonulnak Budapestre. Friedrich István

alakít kormányt, akit József főherceg legitimál. József főherceg megjelenése a magyar politikai életben felélesztí Belgrádban a félelmet az esetleges Habsburg-restaurációtól.

1919. augusztus 14. Budapestre érkezik Lazar Bajić külügyminisztériumi tisztviselő, hogy kormányát első kézből informálja a magyarországi eseményekről. Bajić gyakorlatilag a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság diplomáciai képviseletét látja el.

1919. szeptember 3. Magyarország és Jugoszlávia szerződést ír alá, melyben Belgrád vállalja, hogy „kemény valutáért" élelmiszert szállít Magyarországnak. Ez magyar javaslatra később (november 8-án) úgy módosul, hogy a szállított élelmiszer ellenértékét Magyarország áruban egyenlítheti ki.

1919. szeptember 10. A győztes antanthatalmak megkötik Ausztriával a saint-germaini békét. A békeszerződés az utódállamokat, így a szerb–horvát–szlovén államot is kötelezi a kisebbségek jogainak védelmére. Ezen passzusok aláírását a délszláv állam képviselői ekkor megtagadják, és csak utólag, 1919. november 26-án írják alá a szerződést, és december 5-én ideiglenes törvényként lépnek életbe a kisebbségekre vonatkozó kitételek.

1919. október 21. A szerb hatóságok a megszállt Délvidéken a „bűntények, a fosztogatások körében elkövetett emberölések, a gyilkosságok, rablások, gyújtogatások és árvíz előidézése miatt" létrehozzák a rögtönítélő bíróságokat. Székhelyei: Újvidék, Zombor, Szabadka, Pancsova, Fehértemplom, Nagybecskerek, Nagykikinda és Pécs.

1919. október 22. A jugoszláv békedelegáció jegyzékben kéri a nagyhatalmaktól egész Baranya, Mohács és Pécs Jugoszláviához csatolását. Ezzel hivatalosan is megnyitják az évekig elhúzódó „pécsi" kérdést.

1919. november 29. Rédicsnél mintegy hatvan határrendőr és polgári személy megtámadja és Alsólendváig űzi a szerb határőrséget. A szerb ellentámadás visszaveri a magyarokat, de az akciónak számos halálos áldozata van mindkét oldalon, és ürügyül szolgál a belgrádi kormány számára, hogy befagyassza a Magyarországra irányuló élelmiszer-szállítmányokat.

1919. december 18. Megjelenik a „Szabályrendelet a hadi önkéntesekről", amely rendelkezett a hadi önkénteseknek juttatott föld méretéről és a juttatás ellenszolgáltatásairól. Eszerint a „harcos" önkéntes 5, a „nem harcos" önkéntes 3 hektár jó minőségű földben részesül, amennyiben maga műveli. A földet nem adhatják el, és nem is terhelhetik meg.

1920. január 6. Apponyi Albert vezetésével Párizsba érkezik a magyar békedelegáció. Bár a küldöttség szerepe a békefeltételek elfogadására korlátozódik, az utódállamok, így a jugoszláv küldöttség is komolyan tart attól, hogy sikerülhet népszavazást kieszközölni egyes területek hovatartozásáról.

1920. január 25. A belgrádi parlament (szkupstina) elfogadja a Nemzeti Bank felállításáról szóló törvényt. Ezzel egy időben rendeletet hoz a korona–dinár 4:1 arányú átváltásáról, lehetővé téve ezáltal az egykori Monarchiához tartozó területek erőforrásainak elszívását.

1920. január 29. Az agrárreform-miniszter 1091-es számú rendeletével – amit az 1920. július 1-jén kelt 10 185. számú rendeletével megerősít – kimondja,

hogy a magyar és német nemzetiségű polgárok nem vehetnek részt a helyi agrárbizottságok megválasztásában, mert állampolgárságuk kérdése nemzetközileg még nincs rendezve.

1920. március 1. Horthy Miklós ellentengernagyot Magyarország kormányzójává választja a magyar nemzetgyűlés.

1920. március 8. Belgrádban aláírják a muravidéki magyar támadás következtében decemberben felfüggesztett élelmiszer-szállításokról szóló egyezményt.

1920. április 15. Szabadkán a magyar vasutasok is csatlakoznak az országos sztrájkhoz, melyet a rendőri és katonai erők csak 20-án törnek le. A városban 1500 vasutast elbocsátanak, és sokat közülük a demarkációs vonalon át Magyarországra toloncolnak.

1920. április folyamán. Az oktatási és művelődési miniszter rendelete szerint a magyar tanítóknak három éven belül sikeres vizsgát kell tenniük az államnyelv ismeretéből. A vizsga letételéig csak ideiglenes alkalmazásban állhatnak.

1920. május folyamán. Az úgynevezett Millerand-féle „kísérőlevél". A magyar és a francia kormány között tárgyalások folytak egy Magyarország központtal (francia vezetéssel) megalakítandó közép-európai gazdasági egység létrehozásáról, melynek során a francia politikai vezetés „jó szándékát" demonstrálandó született a békekonferencia elnökének (egyben francia köztársasági elnök) nevével fémjelzett kísérőlevél, amely kilátásba helyezte a magyarok számára a meghatározott határvonal bizonyos részeinek felülvizsgálatát. A Maurice Paléologue francia külügyi „vezértitkár" nevéhez fűződő új francia külpolitika nagymértékben hozzájárult a kisantant kialakulásához.

1920. június 4. A trianoni békeszerződés aláírása. Magyarország területe 325 411 km²-ről (Horvátországgal, 282 ezer Horvátország nélkül) 92 963 km²-re, lakossága pedig 20 886 487-ről 7 615 117 főre csökken. Horvátország nélkül 20 551 km², 1,5 millió lakos kerül a jugoszláv államhoz. A 65. bekezdés értelmében azok a nem szláv nemzetiségűek, akik vállalták nemzeti hovatartozásukat, optálhattak, és 1922. január 26-ig kellett elhagyniuk a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. Azok a magyarok, akik 1910 előtt is az ekkor elcsatolt területeken éltek, automatikusan megkapják az új állam állampolgárságát. Azok, akik később telepedtek le, kérvényezhetik ezt, de csak a legritkább esetben kapják meg.

1920. június 6. Svetozar Pribičević oktatási miniszter elrendeli az 1920/21-es tanévtől a magyar nyelvű iskolai oktatás fokozatos felszámolását. Valamennyi állami gimnázium folytathatja az oktatói tevékenységet, de a felsőbb tagozatokon kizárólag államnyelven tanulhatnak a diákok.

1920. június eleje. A magyar kormány nemkívánatos személynek minősíti Lazar Bajićot, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság különleges kiküldöttjét. A jugoszláv diplomáciai képviselő hivatali hatáskörét túllépve szót emelt a magyarországi délszlávok letartóztatása ügyében, amit magyar részről a belügyekbe történő beavatkozásnak értékeltek. Nyilvános botrányt provokáltak, amelynek során Lazar Bajić becsmérlően nyilatkozott a magyar nemzetről és a hadseregről.

1920. július 8. Belgrád visszahívta képviselőjét, Lazar Bajićot, és csak 1920 szeptemberében delegált helyette másikat.

1920. július 13. A Vajdaságra is kiterjesztik az 1912-es szerb középiskolai törvényt.

1920. augusztus 14. A Csehszlovák Köztársaság és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság szövetségesi szerződést ír alá Belgrádban. A szerződés, mely hivatalosan a békerendszer fenntartására és a közép-európai térség összefogására köttetett, valójában Magyarország féken tartására irányul. Alapja a következő évben kiteljesedő kisantant szervezetének.

1920. augusztus 27. A Vajdaságban is életbe lép az új oktatási törvény. Ennek értelmében minden általános iskola állami intézménynek minősül. A nem szláv közösségekben létrehozhatnak a kisebbségek számára párhuzamos tagozatokat, ha egy osztályba legkevesebb 60, két összevont osztályba 55, három vagy négy összevont osztályba 45 tanuló jelentkezik. Számukra kötelező a szerb nyelv tanulása, a szerb történelem és a földrajz szerb nyelven történő hallgatása. Az önálló anyanyelvi szakközépiskolák és polgári iskolák helyett Újvidéken, Zomborban és Pancsován szerb tannyelvű iskola keretében magyar tagozatok nyílhatnak.

1920. szeptember 23. Linder Béla átveszi Pécs város vezetését. Az új, „oktobrista" városvezetést Belgrád eszközként használja annak érdekében, hogy elodázza a megszállt területek kiürítését.

1920. szeptember 30. Milan D. Milojević rendkívüli és teljhatalmú követ átadja Horthy Miklósnak akkreditációs levelét.

1920. október 23. Tekintettel a hatalmas elégedetlenségre, és azzal az indoklással, hogy a nemzeti érdekek így követelik, ismét engedélyezik az ipari dolgozóknak is a földhöz jutást. A szerbesítési politika sikere érdekében a dobrovoljacok részére főleg olyan területeket hasítanak ki, amelyek tőszomszédságában magyar vagy német parasztok éltek. Mindez nemcsak a nemzeti viszálykodás magvát vetette el, de az ellentétek a betelepített és helybéli szerbek között is jelentkeznek, sőt még az egyes szerb önkéntes csoportok között is.

1920. november 12. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Rapallóban szerződést köt Olaszországgal, amelyben szabad városnak fogadja el Fiumét. Az egyezménynek van egy Habsburg-ellenes kiegészítése is, amely a két szerződő felet kötelezi, hogy minden szükséges politikai eszközt felhasználnak a Habsburgok magyarországi, valamint ausztriai visszatérésének megakadályozására.

1920. november 28. Megválasztják a délszláv állam alkotmányozó nemzetgyűlését.

1920. december 6. A magyar kormány hathatós támogatásával Szabadkán megjelenik a *Hírlap* első száma.

1920. december 30. Kihirdetik az *Obznanát* (államvédelmi törvény), amellyel betiltják a Jugoszláv Kommunista Párt propagandatevékenységét, szervezeti egységeit, és megtiltanak minden baloldali és szakszervezeti tömörülést.

1921. január 17. A szabadkai *Hírlap,* mely később a Magyar Párt lapja lett, először veti fel nyilvánosan egy magyar politikai párt megalakításának gondolatát.

1921. március 26. IV. Károly Magyarországra érkezik. Célja elfoglalni a magyar trónt. A szerb–horvát–szlovén kormány igyekszik az egykori uralkodó visszatérését saját helyzetének megerősítésére kihasználni. Kéri szakértőinek részvételét Magyarország katonai ellenőrzésében.

1921. április 3. A jugoszláv kormány csapatösszevonásokat rendel el a magyar határ mentén, Szabadka környékén, hogy szükség esetén katonai erővel akadályozza meg a volt uralkodó hatalomra jutását.

1921. április 22. Kereskedelmi egyezmény megkötésére irányuló tárgyalások kezdődnek Belgrádban.

1921. április 23. Az áprilisi királylátogatásnak köszönhetően Románia, amely korábban vonakodott csatlakozni a jugoszláv–csehszlovák egyezményhez, most ugyanolyan értelmű megállapodást ír alá Csehszlovákiával.

1921. május folyamán. Szabadka új képviselő-testületet kap, amelyben ismét vannak magyar tagok. – Kutas-pusztán Sántha György elnökletével, családi ünnep ürügyén széles körből érkező vendégek részvételével (értelmiségiek, gazdák, papok, újságírók) megbeszélik a Magyar Párt programjának alapelveit.

1921. május 11. Bethlen István értekezletet hív össze az irredenta szervezkedés ügyében. Döntenek: Magyarország változtat hivatalos állásfoglalásán. Megállapítják, hogy a katonai szervezkedés a megszállt területeken megszűnt. Megtiltják a magyar katonai szerveknek, hogy határon túli szervezetekkel, egyénekkel kapcsolatot tartsanak. Bánffy Miklós külügyminiszter javasolja, hogy oszlassák fel a legharciasabb egyesületeket.

1921. június 7. Belgrádban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia szerződést köt a közép-európai béke védelmére (értsd Magyarország féken tartására). Ezzel teljessé válik a kisantantképződmény.

1921. június 28. Az alkotmányozó nemzetgyűlés egyszerű többséggel (223 igen, 35 nem, 158 tartózkodás) elfogadja a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alkotmányát (úgynevezett Vid-napi [vidovdani] alkotmány). Az ország alkotmányos, parlamentáris, örökletes monarchia, amelyben a Karađorđević-dinasztia uralkodik. Az államszervezet unitarista, centralista módon épül fel, az alkotmány sem történeti, sem etnikai alapú autonómiát nem ismer el. Az alkotmány biztosítja a polgári szabadságjogokat, az állampolgári és a felekezeti egyenlőséget.

1921. június közepe. Kolossa Ferenc, az új magyar követ átadja megbízólevelét Belgrádban. Ezzel megtörténik a hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel.

1921. július 23. A magyar kormány ideiglenesen betiltja a menekültek beköltözését az országba. (A rendelet többszöri határidő-módosítás után 1922. március 31-ig van érvényben.)

1921. augusztus 1. Június 28-án a Sándor régens ellen elkövetett merényletkísérlet, majd az *Obznana* kidolgozója, Milorad Drašković belügyminiszter elleni merénylet alkalmat ad az *Obznana* immár törvényi úton történő bevezetésére és kiterjesztésére (Törvény az államrend védelméről).

1921. augusztus 11. A magyar minisztertanács elfogadja a nem sokkal korábban Teleki Pál irányításával létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) működési alapelveit. A szervezet központi apparátusát közvetlenül a miniszterelnök alá rendelik. A szervezet költségvetését az országgyűlés kikerülésével csak a kormánynak kell jóváhagynia. – A Délvidékkel való kapcsolattartásra megalakítják a Szent Gellért Társaságot, amely csak a TESZ központi vezetőségén keresztül tarthatja a kap-

csolatot a Délvidék magyarságával. A Szent Gellért Társaság elnöke a korszak „írófejedelmeként" számon tartott, verseci származású Herczeg Ferenc.

1921. augusztus 14. Pécsen a baloldali városvezetés Linder Bélával az élen kikiáltja a tiszavirág-életű Baranyai Szerb–Magyar Köztársaságot.

1921. augusztus 16. Meghal Karađorđević Péter király. Utóda fia, I. Sándor lesz, akit 1921. szeptember 3-án koronáznak meg, november 6-án pedig felesküszik az alkotmányra a parlamentben.

1921. augusztus 21. A szerb csapatok kiürítik Pécset, 26-án pedig egész Baranyát, amit a békekonferencia Magyarországnak ítélt.

1921. október 21. IV. Károly ismét Magyarországra érkezik, hogy akár erővel is visszaszerezze a magyar trónt.

1921. október 22. Belgrádban a miniszertanácson elrendelik a mozgósítást Magyarország irányába.

1921. október 23. Beszüntetik a vasúti forgalmat Magyarország irányába. – A „budaörsi csata". IV. Károlyt letartóztatják és Tihanyba szállítják.

1921. október 24. A jugoszláv belügyminiszter rendeletben szólította fel a főispánokat és városi vezetőket, hogy a Vajdaság, Horvátország, Szlovénia és Bosznia területén élő magyarok tevékenységét fokozottan ellenőrizzék.

1921. november 4. A magyar nemzetgyűlés törvénybe iktatja a Habsburg-ház trónfosztását.

1922. február eleje. Szabadkán megkezdi működését a későbbi Magyar Párt szervezőbizottsága. Ideiglenes elnökévé Sántha Györgyöt választják.

1922. február 11. Nagybecskereken megtartják a Magyar Párt bánáti tagozatának alakuló ülését.

1922. február 26. Zombor város vezetése megtiltja, hogy a Magyar Párt szervezőbizottsága megtartsa bejelentett összejövetelét. Ugyanakkor a szerb vezető pártok, a radikális és a demokrata párt, tagtoborzó akciót folytatnak a magyarok lakta településeken. Belügyminiszteri jelentés szerint Törökkanizsán a lakosság 50%-a csatlakozik valamelyik párthoz. Egyetlen feltételük: kerüljenek be az agrárreform kedvezményezettjeinek sorába, amire ígéretet kapnak.

1922. április 19. Nikola Pašić kormányfő magához rendeli a pártszervezésben részt vevők csoportját. Pašić a Sántha György és Várady Imre vezette küldöttségnek kifejti, hogy szükségtelennek tartja a magyarok pártszervezését. A miniszterelnök a magyarok panaszaira reflektálva felszólítja őket, hogy juttassák el hozzá azokat, és orvosolni fogják.

1922. április 26. A tartományi és járási önigazgatásról szóló törvény értelmében az országot 33 közigazgatási egységre (megyére) osztják fel. Az egységek határait zömmel a nemzeti-történelmi határok teljes semmibevételével jelölik ki.

1922. május eleje. A horvátországi, szlavóniai és muraközi magyarság képviselői jelzik szándékukat, hogy csatlakoznának a Magyar Párt szabadkai központi szervezetéhez.

1922. május 8. Bethlen István miniszterelnök az ország legfontosabb külpolitikai céljait az azonnali és teljes revízió helyett az ország gazdasági egyenjogúságának helyreállításában, a határon kívül rekedt magyarok jogainak védelmében, valamint a jóvátétel fizetésének elodázásában jelöli meg.

1922. június. A Vajdaság területén összesen 15 magyar nemzetiségű bíró kap működési engedélyt.

1922. július 13. Az újvidéki Magyar Kaszinó megkapja a működési engedélyt a belügyminisztériumtól.

1922. szeptember 14. Sántha György elnök és Székely Áron főtitkár felhívást tesz közzé a Magyar Párt intézőbizottsága nevében, melyben bejelentik, hogy a Magyar Párt szeptember 17-én, Zentán tartja országos alakuló nagygyűlését.

1922. szeptember 17. A Magyar Párt alakuló közgyűlése Zentán, mintegy 3000 küldött részvételével. Megválasztják a párt tisztikarát. Elnökké Sántha Györgyöt, társelnökké pedig Várady Imrét, Gráber Lászlót, Falcione Árpádot és Sóti Ádámot választják. Bizottságot hoznak létre a szerb pártokkal való kapcsolattartásra is. A Magyar Párt szándéka szerint társadalmi, felekezeti hovatartozástól függetlenül minden magyar pártja kíván lenni. Tevékenységének középpontjában kezdetben szinte kizárólag az ország politikai életébe való bekapcsolódás (parlamenti és helyi választásokon való részvétel) és az iskolaügy áll. Nem nemzetközi fórumokon kíván jogaiért harcolni, hanem a délszláv nemzettel történő együttműködésben bízik.

1922. szeptember 18. Magyarországot felveszik a Nemzetek Szövetségébe.

1922. szeptember 20. Svetozar Pribičević közoktatási miniszter kihirdeti a 14 449. számú, a „diákok etnikai hovatartozását felülvizsgáló" rendeletét, amely „névvegyelemzés" elnevezéssel híresül el. Ennek értelmében szerb iskolába kell íratni minden gyereket, akinek az egyik szülője nem magyar. A tanulók nemzetiségét az apa után kell megállapítani, kétséges esetekben a hatóságok döntenek.

1922. december 7. A Szocialista Párt néven újjászerveződő Kommunista Párt vajdasági szervezete úgy dönt, hogy a következő választásokra már megjelenteti magyar nyelvű lapját is. Az *Előre* című lap 1923 februárjában és márciusában jelenik meg, április elején a hatóságok betiltják.

1923. január 11. Franciaország és Belgium arra hivatkozva, hogy Németország szándékosan nem tett eleget jóvátételfizetési kötelezettségének, megszállja a Ruhr-vidéket. Az eset aggodalommal tölti el a magyar kormányt is, miután Jugoszláviából olyan hangok érkeznek, amelyek a francia példa követésére buzdítanak, azzal a magyarázattal, hogy Magyarország Jugoszlávia Németországa.

1923. január folyamán. A Magyar Párt „paktumot" köt a Radikális Párttal, melynek értelmében a kormány kötelezi magát, hogy minden magyar választót felvesz a választói névjegyzékbe, és a jelöléseket úgy irányítja majd, hogy a Magyar Párt nyolc mandátumhoz jusson. A Magyar Párt önállóan választhatja ki jelöltjeit a magyarok lakta vidékeken, és cserébe vállalja, hogy azokon a helyeken, ahol nem állítanak képviselőjelöltet, a magyarság a radikális jelöltre adja le szavazatát.

1923. február 10. XI. Pius pápa Szabadka központtal bácskai, Nagybecskerek központtal pedig bánáti apostoli adminisztrációt hoz létre.

1923. február 11. Miután a radikálisokkal kötött paktum indiszkréció folytán kiszivárog, a radikálisok pedig végül is azt követelik, hogy a bánáti választókörzet magyar szavazói csak a radikális jelöltekre szavazzanak, a Magyar Párt vezetősége Szabadkán úgy dönt, hogy bojkottálják a választásokat.

1923. március 18. Megtartják a második jugoszláviai parlamenti választásokat,

amely a radikálisok elsöprő győzelmét hozza a Vajdaságban. A Magyar Párt a megalakulása óta eltelt idő rövidsége, valamint a hiányos választói névjegyzék miatt nem indul a választásokon.

1923. március folyamán. A niši egyezményben, mely a március elején felállított jugoszláv–bolgár vegyes bizottság által március folyamán hozott határozatok gyűjtőneve, Bulgária elismeri Belgrád jogát Macedóniára. Ezzel elhárul a legnagyobb akadály a bolgár–jugoszláv viszony rendezése elől.

1923. március vége. A Magyar Párt bejelenti, hogy a jövőben ismét részt kíván venni a politikai életben.

1923. április 23. Linder Béla, Károlyi Mihály és Jászi Oszkár átnyújtják memorandumukat a belgrádi kormánynak, melyben felsorolják, milyen feltételek mellett látják elképzelhetőnek a nemzetközi kölcsön folyósítását Magyarország számára. A jegyzéket a jugoszláv kormány nem mulasztja el felhasználni a magyar kölcsönigény opponálásakor.

1923. augusztus 12. A Magyar Párt kibővített elnökségi ülésén megfogalmazzák a párt rövid távú cselekvési programját, melynek középpontjában a magyar középiskolai oktatás biztosítása és a magyaroknak az agrárreform kedvezményezettjeinek a sorába történő felvétele szerepel. Ezen túlmenően létrehoznak egy bizottságot (Sántha György, Várady Imre, Gráber László, Király Károly, Deák Leó), amelynek feladata összegyűjteni minden adatot a kormány részéről a magyar kisebbséggel szemben elkövetett jogsértésekről.

1923. szeptember 8. Genfben a Népszövetség őszi ülésszakán Bethlen István közvetlen tárgyalásokat kezd Momčilo Ninčić jugoszláv külügyminiszterrel a nemzetközi (népszövetségi) kölcsön jegyzéséhez való jugoszláv hozzájárulás feltételeiről. A megbeszélések során egyetértenek abban, hogy a két ország kapcsolatait rendezni kell, és tárgyalásokba kell kezdeni egy kereskedelmi szerződés és egy jogsegélyegyezmény megkötéséről.

1924. január folyamán. A kormány rendelettel feloszlatja a Magyar Pártot, de nem mondja ki a párt működésének betiltását. – Pleszkovics Lukács és a Magyar Pártból kivált Mácskovics Benedek megalakítja a Vajdasági Pártot. Az új pártképződményhez hamarosan további, a Magyar Pártból kilépő és azt engedékenységéért bíráló értelmiségi csatlakozik.

1924. január 27. Rómában a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Olaszország barátsági és együttműködési szerződést ír alá (Adria-paktum vagy római paktum, 1928. január 25-én meghosszabbítják), továbbá szentesítik Fiume előző évi olasz annexióját (Fiume–Sušak-egyezmény). Az egyezményben, cserébe azért, hogy elismerte Olaszország korlátlan jogát Fiumére, Belgrád lényegében szabad kezet kap a Balkánon.

1924. február 24. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Tihomir Popović személyében új követet akkreditál Budapestre, akinek feladata a két állam közötti kapcsolatok javításának előmozdítása.

1924. március 14. Hory András magyar követ átadja megbízólevelét Sándor királynak. Hory azzal a megbízással érkezik Belgrádba, hogy kipuhatolja, mi áll a belgrádi kormány közeledési szándékának hátterében, illetve mennyiben tekinthető az a szándék őszintének. Hory András a magyar–jugoszláv együttműködés elkötelezett híve.

1924. május 4. A Magyar Párt elnöki tanácsa Nagybecskereken kívánja megtartani a párt nagygyűlését, amelyet azonban a hatóságok nem engedélyeznek, miután az esemény előtt közvetlenül a belgrádi kormány feloszlatta a Magyar Pártot.

1924. május 19. Olaszország kész közvetíteni Magyarország és Jugoszlávia között, hogy a két állam kapcsolatai rendeződjenek. Alessandro Bodrero belgrádi olasz követ tájékoztatja Hory András belgrádi magyar követet, hogy Sándor király kész magánkihallgatáson fogadni őt a magyar–jugoszláv viszony megbeszélése céljából.

1924. június második fele. Létrejön a megállapodás a magyar–jugoszláv vegyes bizottság ülésein az útlevél- és vízumügyekben.

1924. július 20. Lemond a radikális párti kormány, és Ljuba Davidović vezetésével demokrata párti kormány alakul, amely hangoztatja, hogy fenn akarja tartani Magyarországgal az addigi jó viszonyt.

1924. szeptember 9. Az új kormány hatályon kívül helyezi a Magyar Párt betiltását.

1924. szeptember 14. Sántha György és Várady Imre kiáltványban teszik közzé, hogy a Magyar Párt újból megkezdi működését. November 9-re összehívják a Magyar Párt közgyűlését ugyanazzal a napirenddel, amelyet a betiltását megelőző közgyűlésre irányoztak elő.

1924. szeptember 27. Szabadkán Szántó Gábor és Gálffy György kiválik a Magyar Pártból és megalakítja a Magyar Radikális Pártot.

1924. november 5. Sándor király ismét a radikális Nikola Pašićot bízza meg kormányalakítással.

1924. november 9. A Magyar Párt vezetése nagygyűlést tart Nagybecskereken, ahol megválasztják a párt vezetőségét. Elnök ismét a szabadkai Sántha György, társelnökök pedig Várady Imre, Falcione Árpád és Brezovszky Nándor. Elfogadják a párt agrárreformmal kapcsolatban megfogalmazott programját, mely elsősorban a földbirtokosok védelmét kívánja szavatolni, és elérni, hogy a nemzeti hovatartozás ne legyen kizáró ok a kedvezményre való jogosultság esetében.

1924. november 11. A király feloszlatja a parlamentet, és új választásokat ír ki.

1924. november 13. Momčilo Ninčić jugoszláv külügyminiszter bejelenti, hogy miután a kormányzó Radikális Párt mindenáron meg akarja szerezni a választásokon a parlamenti többséget, kénytelen lesz olyan intézkedéseket is tenni, amelyeket a kisebbségek sérelmezni fognak. Hangsúlyozza azonban, hogy a választási küzdelmek nem magyarellenesek, hanem a kényszer diktálja, és ígéri, a magyarok sérelmeit a választási győzelem után igyekezni fognak orvosolni.

1924. november közepe. Az új „névvegyelemzési" rendelet az iskolaigazgatók kötelességévé teszi a diákok nemzetiségi hovatartozásának meghatározását a névelemzésnek nagyszülőkre való kiterjesztésével. A rendelet kimondta, hogy akkor is szláv osztályba kell íratni a gyerekeket, ha addigi tanulmányaikat magyar osztályban végezték.

1924. december 13. Pleszkovics Lukács „A Vajdaság népeihez" címmel vezércikket ír a Szabadkán megjelenő *Föld*ben, melyben társaival megalakítandó pártja (Vajdasági Autonóm Párt) nevében autonómiát követel a Vajdaságnak.

1924. december 22. A belügyminiszter javaslatára a minisztertanács az *Obznana*

alapján úgy dönt, hogy betiltja a Horvát Köztársasági Parasztpártot.

1924 folyamán. Megalakul a délvidéki magyarság egyetlen titkos szervezete, a Diáksegélyező. A Diáksegélyezőnek nincs alapszabályzata, de egészen a visszacsatolásig – 1941-ig – működik.

1925. január 3. Letartóztatják a Magyar Párt elnökét és több vezető tisztségviselőjét. Mindenáron azt kívánják bizonyítani, hogy a Magyar Párt kapcsolatot tart fenn az „ébredő magyarokkal" és a kommunistákkal.

1925. január 6. A Horvát Köztársasági Parasztpárt vezetőjének letartóztatása alkalmával tartott házkutatás során a belügyminisztérium közleménye szerint találtak egy 1923. november 3-án készült egyezménytervezetet, amelyben Radić területi engedményeket ígért Magyarországnak Horvátországnak Jugoszláviától való elszakadásáért nyújtott támogatásáért cserébe.

1925. január 17. A Magyar Párt „Mit akar a Magyar Párt" címmel 17 pontos röpiratot bocsát ki. A követelések között szerepel az egyenlő elbánás minden állampolgár részére; a magyar földnélküliek földhöz juttatása, méltányos kártérítés a kisajátított földekért; anyanyelvi oktatás elemi és középszinten; az anyanyelv szabad használata a magán- és üzleti életben; gyülekezési és egyesülési szabadság; állampolgársági törvény, mely véget vet a hatalmaskodásnak és jogtalanságnak; új és egységes progresszív adórendszer, a magyarságnak az adókivető bizottságokban számarányának megfelelő képviselete; munkások szabad szervezkedése és a sztrájkjog elismerése; a kerületi beosztás megváltoztatása, hogy a Vajdaság részei ne legyenek más országrészekkel egy kerületben; egyenlő, általános, titkos és községenkénti aránylagos szavazati jog; becsületes, tiszta, gyors és pártatlan közigazgatás; olcsó, jó és gyors igazságszolgáltatás, a magyarságnak a közigazgatásban számarányának megfelelő alkalmazása, a magyar kulturális, gazdasági és szociális intézményeknek az államalkotó nemzet hasonló intézményeinek járó támogatással azonos segítése. – A *Hírlap* azzal a kommentárral közölte ezt a röpiratot, hogy a magyarság ezekért a célokért csak törvényes és alkotmányos eszközökkel akar küzdeni.

1925. február 8. Parlamenti választás, amelyen a Radikális Párt a megfélemlítéseknek és visszaéléseknek köszönhetően (amelyek nem kizárólag a kisebbségek ellen irányultak) nagyarányú győzelmet aratott. A Magyar Párt a Vajdaság területén összesen 11 059 szavazatot kapott (65 000 a választásra jogosult magyar), és ezzel mandátum nélkül maradt.

1925. március 17. A belgrádi parlament megsemmisített 61 horvát mandátumot (összesen 69 volt).

1925. március 25. Stjepan Radić kiegyezik a Radikális Párttal (a Parasztpárt törli a nevéből a Köztársasági jelzőt, és elfogadja a „vidovdani" [Vid-napi] alkotmányt).

1925. március vége. A Magyar Pártban a választási kudarc következtében felerősödik a korábban is meglévő ellentét a párt politikai szereplését illetően. Felülkerekedik az az irányzat, amely a pártot valamely szerb párttal együttműködő, s nem pedig teljesen független önálló politikai erőként képzelte el. Ezek után nagyobb szerephez jut a szervezési munkában Prokopy Imre és Strelitzky Dénes.

1925. április folyamán. Nickl Alfréd vezetésével magyar delegáció érkezik Belg-

rádba, hogy gazdasági tárgyalások at folytatasson.

1925. június eleje. Sikerül tető alá hozni a jugoszláv–magyar gazdasági egyezményt.

1925. június folyamán. Két évig tartó huzavona után a belügyminisztérium elutasítja Szántó Róbert evangélikus lelkész kérvényét, hogy a délvidéki magyar irodalom fejlődését elősegítendő egy könyvkiadó vállalat alakuljon, amelynek neve „Vajdasági Magyar Írók Társulata" lett volna.

1925. július eleje. Rendezik a jugoszláv–magyar–román hármas határt.

1925. július 21. Megjelenik a Független Szakszervezet magyar nyelvű lapja, a *Szervezett Munkás* első száma. A kinyomtatott 2500 példányból 1300 darabot a magyar földmunkások között osztanak szét.

1925. július 23. Milorad Vlaskalin jugoszláv belügyminisztériumi osztályvezető Nikola Pašić miniszterelnök megbízásából félhivatalos javaslattal keresi meg magyar kollégáját, Ernyei Imrét, hogy folytassák a két ország közötti politikai közeledésre vonatkozó tárgyalásokat.

1925. augusztus 10. Gömbös Gyula a fajvédők lapjában, a *Szózat*ban magyar részről elsőként említi meg nyíltan a közeledés szükségességét. A cikk mindkét országban nagy feltűnést kelt, de jugoszláv részről nem kívánnak rá hivatalosan reagálni.

1925. szeptember 25. Megérkezik a „válasz" Gömbös cikkére. A királyi udvarhoz közel álló *Politika* közli Čedomir Mijatović egykori szerb külügyminiszter cikkét, melyben Kállay Bénivel való barátságára hivatkozik, és azt hangoztatja, hogy a szerb–magyar barátság történelmi alapokon nyugszik, és nincs olyan kérdés, amit a két nép ne tudna megoldani.

1925. október 16. Aláírják a locarnói egyezményeket, melyben Németország sérthetetlennek ismeri el nyugati határait, amelyeket Franciaország mellett Anglia és Olaszország garantál. Az egyezményeket követően sorra születnek a nagyhatalmak részéről Európa különböző részeire vonatkozó tervezetek hasonló egyezmények megkötésére, amelyekből az érintett országok – így Magyarország és Jugoszlávia is – más-más okból igyekeznek kihúzni magukat.

1925. december 14. Amszterdamban Jankovich Arisztid nyugalmazott katonatiszt hamis ezerfrankossal kíván fizetni. Szállásán egy egész bőröndöt találnak hasonló, meglehetősen silány minőségű, és mint később kiderült, az Állami Térképészeti Intézetben készült bankjegyekkel. Ez, valamint az a körülmény, hogy Jankovich diplomata-útlevéllel tartózkodik Hollandiában, különböző, jobbára megalapozott feltételezéseket eredményez, nevezetesen hogy a bankjegyek készítéséről vezető politikai körök is tudomással bírtak. A frankhamisítási botrány következtében Magyarország diplomáciailag rendkívül sebezhetővé válik.

1926. január. A frankhamisítási botrányt követően ismét megszaporodnak a Jugoszláviából történő kiutasítások.

1926. március eleje. Sántha György, a Magyar Párt elnöke Adán tartott beszédében kiemeli, hogy a Magyar Párt továbbra is önálló pártként kíván dolgozni, de keresni fogja az együttműködést valamelyik országos párttal, amely a magyarság érdekeinek legjobban megfelel, de nem hajlandó semmilyen feltétel mellett sem bármely pártba beolvadni.

1926. március 15. Genfben a Népszövetség tavaszi ülésszakán Bethlen, miután elő-

zetesen megszerzi az angol és az olasz kormány jóváhagyását, tárgyalásokba kezd Ninčić külügyminiszterrel. Kifejti, hogy Magyarország kívánatosnak tartaná a két ország között függőben lévő pénzügyi, jogi és közlekedési kérdések rendezését, és felajánlja egy döntőbírósági egyezmény megkötését. A jugoszláv külügyminiszternek nincs kifogása az ellen, hogy a kisantantállamok közül Magyarország egyelőre csak az ő országával kössön ilyen egyezményt.

1926. április. Több száz magyar vasutast áthelyeznek a Vajdaságból Szerbiába, azzal az indoklással, hogy az áthelyezésre szolgálati érdekből van szükség, mert a magyar vasutasok így tanulhatják meg a legkönnyebben a szerb nyelvet.

1926. május 13. Ninčić szóban hozzájárul ahhoz, hogy Zágrábban magyar konzulátus nyíljon. További konzulátusok nyitását is kilátásba helyezi. Így felmerül a szabadkai magyar, illetve a szegedi jugoszláv konzulátus megnyitásának lehetősége.

1926. május folyamán. Aláírják a kölcsönös jogsegélyről szóló egyezményt; elfogadják a politikai foglyok cseréjéről szóló egyezményt; szabályozzák a határ menti közlekedést; három évvel meghosszabbítják az optánsok kiköltözésének határidejét.

1926. július 13. Bledben Ninčić felajánlja a magyar ügyvivőnek, Wodianer Arnoldnak, hogy Jugoszlávia kész megnemtámadási szerződést kötni Magyarországgal.

1926. július 24. Ünnepélyesen aláírják a két ország közötti kereskedelmi szerződést. Ennek egyik rendelkezése kimondta, hogy a magyar, illetve a jugoszláv határkerületben lakó kettősbirtokosok az általuk megtermelt javakat mindennemű behozatali vagy kiviteli vámtól és illetéktől mentesen szállíthatják a határon. A megállapodásnak ezt a részét 1928-ban sikerül négy évre ismét meghosszabbítani.

1926. augusztus 2. Kelebián kicserélik a politikai elítélteket.

1926. augusztus 10. A Magyar Párt elnökségi ülésén célként jelölik meg a szétszórt kulturális egyesületek egy szervezetbe, a Vajdasági Magyar Kultúrszövetségbe való tömörítését. Tervbe veszik jogvédő irodák felállítását a nagyobb vajdasági városokban, melynek központja Belgrádban lenne. A jogvédő irodán keresztül kívánják pótolni a parlamenti képviselet hiányát és tartani a kapcsolatot a belgrádi politikai élet különböző csoportjaival.

1926. augusztus 29. Horthy Miklós „mohácsi beszéde" a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából, melyben a török elleni közös szerb–magyar harcra emlékezve szükségesnek nevezi a hasonló együttműködés felélesztését. A beszédet sokáig a magyar–jugoszláv közeledés csúcspontjaként értékelik. Valójában a kormányzó beszéde elhamarkodottnak bizonyul, így a két állam közötti kapcsolatok ismételt elhidegülésének a kezdete lesz.

1926. szeptember folyamán. A Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) Központi Bizottsága úgy látja helyesnek, ha a magyar kommunisták is részt vesznek a Magyar Párt munkájában. A magyar kommunisták ugyanis azzal magyarázzák távolmaradásukat a magyarokat tömörítő párttól, hogy az a burzsoák és kizsákmányolók pártja. A JKP vezetősége azonban fontosnak tartja, hogy a magyar kommunisták belépve a Magyar Pártba, annak tevékenységét az osztályharc és a nemzetek közötti egyenlőség

megvalósításának irányába tereljék. A cél a munkás–paraszt föderáció megvalósítása a Balkánon, aminek eléréséhez szükséges a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot is felbomlasztani.

1926. október 20. Átnyújtják a magyar egyezménytervezetet a jugoszláv külügyminiszternek. Ninčić a kisebbségi kérdésről kizárólag baráti beszélgetések keretében hajlandó tárgyalni, és kijelenti, hogy amennyiben a magyar fél ragaszkodik ahhoz, hogy a döntőbírósági egyezménnyel egy időben szülessenek a magyar kisebbség jogait tágító intézkedések, úgy Belgrád kénytelen elállni az egyezmény megkötésétől.

1926. október 29. A magyar külügyminiszter – jugoszláv kollégája határozott tiltakozása ellenére – továbbra is kéri, hogy tegyenek gesztusokat a magyar kisebbséggel szemben. Ez nagymértékben megkönnyítené a magyar kormány helyzetét az egyezmény ratifikálásánál. A külügyminiszter javaslatának hátterében vélhetően az áll, hogy ekkorra már Budapest tisztában van azzal, hogy semmilyen egyezmény nem lesz Jugoszláviával. Megpróbál legalább valami kis engedményt kicsikarni a magyar kisebbségnek, amíg nem mondják ki hivatalosan is a közeledés kudarcát.

1926. november 11. A Magyar Párt elnöksége úgy határoz, hogy az elkövetkező tartománygyűlésen választási koalícióra lép a Radikális Párttal.

1926. december 1. Több száz, a szabadkai vasúti igazgatóság területén szolgálatot teljesítő magyar vasutast bocsátanak el végkielégítés nélkül munkahelyükről, miután a belügyminisztérium nem hajlandó igazolni állampolgárságukat.

1926. december 6. A Magyar Párt megköti a koalíciós megállapodást a Radikális Párttal. Az egyezség értelmében a két párt közös listát állít a szabadkai és zombori választókerületben, valamint a bácstopolyai, zentai, apatini, palánkai, kulai, dárdai és hódsági járásban.

1926. december 7. A Magyar Párt bánsági tagozatának elnöke, Várady Imre együttműködési megállapodást köt Momčilo Ninčićcsel, aki az egész bánsági kerület radikális párti képviselője. A megegyezés értelmében a két párt a Bánságban is közös listát állít, azonban ez az együttműködés csak a tartománygyűlési választások idejére kötelező. Ninčićet, elmondása szerint azért is örömmel tölti el a megegyezés, mert az minden tekintetben összhangban volt külpolitikai programjával. – Az Olaszország és Albánia között november 27-én megkötött tiranai egyezmény következtében Ninčić kénytelen benyújtani lemondását a külügyminiszteri tárcáról. Elismeri ezáltal az Olaszországgal való megegyezést célzó politikája kudarcát.

1927. január 23. Megtartják a tartománygyűlési választásokat, amelyeken a Magyar Párt sikeresen szerepel. 16 magyar képviselő kerül a tartománygyűlésbe, igazolva ezáltal a Radikális Párttal kötött választási szövetség helyes voltát.

1927. február 22. A bácskai tartománygyűlés székhelyén tartott megbeszélésen a magyar és német képviselők, összhangban a radikálisokkal megegyeznek, hogy nem lépnek be a tartománygyűlés radikális klubjába, hanem önálló kisebbségi képviselői klubot alakítanak, de minden fontosabb kérdésben előzetesen egyeztetnek. A Magyar Párt képviselői klubjának Deák Leó az elnöke, aki a tartománygyűlés állandó választmányának magyar tagja is (egyik helyettese e tisztségében Prokopy Imre).

1927. március 28. Az újvidéki polgári magyar kaszinó ellen bombamerényletet követnek el.

1927. március 30. A *Vreme* közölte Momčilo Ninčić exkülügyminiszter, Božidar Momčilović volt belügyminiszter és Milan Stojadinović pénzügyminiszter nyílt levelét, amelyben támadják az új kormányt és a vajdasági állapotokat, mondván, hogy ott a szerbek ténylegesen el vannak nyomva és a községek tisztviselői karából a magyarok elüldözik a volt dobrovoljacokat és tartalékos tiszteket.

1927. április 5. Bethlen István barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági egyezményt ír alá Olaszországgal. Ezzel egyértelművé teszi azt, amit már korábban is sejteni lehetett, hogy Magyarország „ejti" Jugoszláviát. Olaszország megígéri a Monarchiától az I. világháborúban zsákmányolt fegyverek visszaszolgáltatását, és Magyarország Csehszlovákiával szembeni terveihez (értsd revízió) Románia és Jugoszlávia semlegesítését.

1927. május 1. Szabadka püspökévé szentelik Lajčo Budanović szabadkai plébánost.

1927. június 16. Belgrádban a Magyar Párt küldöttsége (Várady Imre, Strelitzky Dénes és Prokopy Imre) átnyújtja a kormányfőnek a magyarság sérelmeit összefoglaló memorandumot.

1927. június 21. Lord Rothermere angol sajtómágnás megjelenteti a *Daily Mail*-ben a Magyarországnak igazságot és etnikai revíziót követelő cikkét (Justice for Hungary – Igazságot Magyarországnak). A cikk nyomán megélénkül Magyarországon a revíziós társaságok tevékenysége.

1927. július 27. Magyarországon a Társadalmi Egyesületek Szervezete és a gazdasági érdekképviseletek kezdeményezésére a kormány jóváhagyásával, Herczeg Ferenc vezetésével megalakul a Magyar Revíziós Liga. A liga feladata: színvonalas propagandát kifejteni a revízió érdekében külföldön, illetve összefogni és megszervezni a belföldi revíziós csoportokat.

1927. szeptember 12. Parlamenti választások. Két magyar párti képviselő, Várady Imre és Strelitzky Dénes a Radikális Párttal kötött megállapodásnak köszönhetően a radikális listán bejut a belgrádi szkupstinába. Nagy Ödönnek 68, míg Deák Leónak 136 szavazat hiányzik a bejutáshoz.

1927. november 6. Községi választásokat tartanak, amelyeken a magyarok sokkal aktívabban vesznek részt, mint a parlamenti képviselői választásokon. Részben ennek, részben pedig annak köszönhetően, hogy a választások manipulációja kevésbé lehetséges, a Magyar Párt mindenütt, ahol önálló listával indul, teljes győzelmet arat. Összesen 532 községi képviselői helyet sikerül szereznie. A színmagyar községekben az összes képviselői helyet megszerzi, míg a vegyes lakosságú településeken nagyjából számarányának megfelelő helyekhez jut. (Szabadkán a 100 tagú képviselő-testületben 14 volt magyar párti.)

1927. december folyamán. A magyarság szervezeteinek összekapcsolására a szabadkai pártvezetőség közhasznú olcsó havi folyóirat kiadását határozza el, amely elsősorban a magyarságra vonatkozó fontos törvényanyagot érthető és népszerű stílusban magyarázza el. A lap szerkesztősége ingyenes jogtanácsot és útbaigazítást ad a hozzá fordulóknak és népszerűsíti a Magyar Pártot. A lap *A Magyar Párt Havi Értesítője* nevet kapja.

1928. január 1. A szentgotthárdi fegyverbotrány. Az osztrák vámosok egy szerelvény mezőgazdasági gépalkatrésznek feltüntetett gépfegyveralkatrészre bukkannak, amelyet Olaszország a fél évvel korábban kötött szóbeli megállapodás értelmében kíván Magyarországra juttatni. Az esetet különösen Jugoszlávia találja sérelmesnek, és a legélesebben tiltakozik ellene, követelve Magyarország megbüntetését.

1928. február 15. Megjelenik *A Magyar Párt Havi Értesítője* első száma. Az értesítő, amely az állampolgársági törvényt és annak magyarázatát közli, nem várt sikert arat. A kinyomtatott 4000 példány mind elfogy.

1928. március eleje. Tervbe veszik a Magyar Párt belgrádi titkárságának felállítását. Az egyszemélyes iroda egyben a *Hírlap* belgrádi szerkesztői feladatát is ellátná. – Lerakják a Magyar Párt vidéki hálózatának alapjait. Ahol csak lehetséges, még a szláv területeken fekvő kis magyar községekben is pártszervezeteket állítanak fel. A szervezés sikerében a magyar katolikus és protestáns papság játszik döntő szerepet. – Strelitzky Dénes a vajdasági magyarság állandó megszervezéséhez a délvidéki magyarságról részletes és pontos összeírás elkészítését tartotta szükségesnek. Javasolja, hogy minden községről állítsanak össze egy kérdőívet, amely tartalmazza a népességre vonatkozó adatokat: lélekszám, nemzetiségi és felekezeti megoszlás, pártpolitikai tagolódás, összefoglalja a község általános, valamint kulturális és anyagi helyzetét, felsorolja az iskolákat, plébániákat, kulturális és társadalmi, illetve gazdasági szervezeteket, a földbirtokviszonyokat, ezzel az agrárreformmal teremtett állapotokat, vagyis mindazon adatokat, amelyek a Délvidék viszonyainak konkrét megismeréséhez szükségesek. Az „alternatív" statisztikai összeírásra vonatkozó javaslatot a magyar kormány elfogadja és támogatja.

1928. március 15. A magyar kormány egyszeri 80 000 dinár (8000 pengő) támogatást nyújt a Magyar Párt további szervezeti kiépítésének költségeire. Az összeg folyósítása március 1-jétől négy részletben történik (20 000 dinár a kataszterek összeállítására, 60 000 dinár a belgrádi iroda titkárának fizetésére).

1928. június 20. Puniša Račić montenegrói képviselő a szkupstinában meggyilkol öt horvát parasztpárti képviselőt, közöttük a Horvát Parasztpárt vezetőjét, Stjepan Radićot és öccsét, Pavle Radićot.

1928. szeptember eleje. Megjelenik a *Képes Vasárnap* irodalmi melléklete, a *Vajdasági Írás* első száma. A mellékletet Szenteleky Kornél, a vajdasági irodalmi élet vezéralakja szerkeszti.

1929. január 6. Sándor király feloszlatja az 1927. november 11-én megválasztott parlamentet. Hatályon kívül helyezi az 1921. évi „vidovdani" alkotmányt, és királyi diktatúrát vezet be.

1929. január 18. A Petar Živković-kormány az államvédelmi törvényre történő hivatkozással betiltja a felekezeti vagy faji alapokon szerveződött pártok működését. A Magyar Pártot is feloszlatják, és irattárát átadják a rendőrségnek. Feloszlatják a tartománygyűléseket, sőt a községi képviselő-testületeket is, miután azok megalakulása még a parlamentarizmus idején történt, és tagjaik a feloszlatott pártok képviselői. – Szabadka polgármesterévé Velimir Ostojić nyugalmazott tábornokot nevezik ki.

1929. január 31. A belgrádi magyar követ a magyar kormány utasításának meg-

felelően a jugoszláv külügyminiszter, Kumanudi előtt kijelenti, hogy Magyarország – tekintet nélkül a „regimeváltozásra" fenntartani és továbbfejleszteni kívánja az utóbbi időben kifejlődött jó viszonyt. A külügyminiszter elégedetten nyugtázza a magyar kormány ilyen álláspontját, és felkéri a magyar követet, hogy amennyiben a jugoszláviai magyarok sérelmeiről tudomást szerez, azt közölje vele, hogy a megtorlásukról gondoskodhasson.

1929. október 3. Kibocsátják a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság új elnevezéséről (ettől kezdve Jugoszláv Királyság) és közigazgatási beosztásáról rendelkező törvényt. A délszláv államot a korábbi 33 tartomány helyett 9 bánságra (Dráva, Száva, Duna, Drina, Morava, Tengermellék, Vardar, Vrbas, Zeta), illetve Belgrádra mint különálló közigazgatási egységre osztják. A Vajdaság a Dunai Bánság része lesz, Újvidék központtal.

1929. november 20. A Népszövetségnél iktatják az első magyar petíciót, melyet Prokopy Imre nyújt be. 1929 novembere és 1933 februárja között Prokopy 20 petíciót és 3 kiegészítést juttat el a Népszövetséghez, zömmel iskolai, nyelvi, kulturális sérelmek és köztisztviselők elbocsátása miatt.

1929. december 9. Božidar Maksimović közoktatási miniszter irányításával megalkotják az új népiskolai törvényt. Ez minimum 30 fős tanulólétszám esetén engedélyezte a kisebbségi tagozatok indítását. Nemzetiségi diák nem iratkozhatott más nemzetiségi osztályba, és megtiltotta a magániskolák működését is.

1931. június 19. Elfogadják a nagybirtokokat érintő agrárreform feloldására vonatkozó jugoszláv törvényt. A föld eladása és vétele ismét felszabadult mindennemű korlátozás alól.

1931. július 2. A belgrádi belügyminisztérium a mohácsi szerb pap elítélése, valamint Magyarországnak a Jugoszláviában végrehajtott bombamerényletekben való feltételezett bűnrészessége miatt retorziókat rendel el. Ennek keretében a jugoszláv hatóságok kiutasítják a majdanpeki bánya magyar állampolgárságú igazgatóját, Káposztás Pált.

1931. szeptember 3. Sándor király két év diktatórikus uralkodást követően új (oktrojált) alkotmányt adott az országnak. Jugoszlávia örökletes, parlamentáris monarchia, a király széles jogkört kap, a végrehajtó hatalmat is ő gyakorolja a minisztereken keresztül.

1931. szeptember 10. Megjelenik a választójogi törvény, mely szerint minden pártnak országos jelölőlistát kell állítania, az ország valamennyi közigazgatási járásának a felében, amelyek legalább hat bánság területén fekszenek és legkevesebb 30-30 választónak kell ajánlania. A magyarok csak két bánságban, a Duna Bánságban és a Horvát Bánságban tudtak volna 30-30 ajánlót állítani, ennélfogva csak szerb vagy horvát országos pártokkal kötött választási egyezség révén juthattak volna parlamenti képviselethez.

1931. szeptember 18. Megjelenik az egyesületekről, pártokról és gyülekezési jogról szóló törvény, amely tiltja bármilyen egyesületnek faji vagy vallási alapon történő létesítését.

1931 ősze. Jankapusztán usztasa tábor alakul, amely a Jugoszláviából menekült, oda merénylet végrehajtására visszatérni készülő elemek gyűjtő-, pihenő- és részben kiképzőhelye.

1931. október 18. Az egykori Magyar Párt vezetői értekezletet tartanak Szabadkán.

Elfogadják Strelitzky Dénes és Várady Imre beszámolóját a Srškić miniszterelnök-helyettessel október 8-án folytatott megbeszélésről. Az értekezleten eredetileg arról kívánnak dönteni, hogy a magyarság a választások idejére teljes passzivitásba vonul. Srškić azonban a kihallgatáson figyelmeztette Váradyékat, hogy a kormány figyelni fogja a magyarság magatartását, ami nyílt fenyegetés volt arra nézve, hogy nem maradhatnak passzívak. A jugoszláviai magyar politikusok egy része ezért ezt úgy értelmezte, hogy csak mint szervezet maradnak passzívak, de a magyar szavazók arra adhatják le szavazatukat, akire akarják. Az értekezlet végül ilyen értelmű határozatot fogad el.

1931. november 8. Képviselőházi választások Jugoszláviában. Szántó Gábor szabadkai orvos egyetlen magyarként bejut a kétkamarás szkupstina képviselőházába. Szántó feladata lett volna a délvidéki magyarságnak a Jugoszláv Nemzeti Pártba való „beterelése". – Megalakítják a Jugoszláviai Magyar Kisebbségi Ligát.

1931. december eleje. Szántó Gábor tárgyalásokat folytat a volt Magyar Párt vezetőivel, hogy velük együttműködve képviselje a magyarok érdekeit Belgrádban. A Magyar Párt vezetői elfogadják Szántó felkínálkozását, de csak abban az esetben hajlandók szóba állni vele, ha Szántó valamely komoly, a magyarság számára hasznot hozó eredményt tud felmutatni, úgymint: a magyar kulturális egyletek szabad működése, a magyar nyelv használati jogának intézményes rendezése vagy az elbocsátott magyar tanítók, tanárok visszahelyezése.

1931. december 25. Megalakul a Magyar Közművelődési Egyesület írói szekciója Szenteleky Kornél vezetésével. A Közművelődési Egyesület Könyvközösség alakítását határozza el, amely évente négy könyvet ad ki.

1932. április 26. A régi vajdasági radikális pártvezetők, Svetozar Stanković, Jovan Lalošević, Nikola Prodanić memorandumot állítanak össze, melyben egyebek mellett követelik, hogy az új alkotmány nyilvánítsa a Vajdaságot (a Szerémség egy részével együtt) autonóm tartománnyá. Dungyerszki Gedeon pedig egy Vajdasági Párt megalakítását tervezi, amelybe csak vajdaságiak léphetnének be.

1932. május 18. Lejár a kettősbirtokosok által megtermelt áru vám- és illetékmentes szállítására vonatkozó kedvezmény határideje. Az egyezmény meghosszabbításához a jugoszláv fél nem járul hozzá.

1932. június 19. Zágrábban a Boldog Krizinről elnevezett diákkonviktusban megalakul a magyar egyetemi hallgatók kultúregyesülete. Az alakuló közgyűlésen 64 magyar egyetemi hallgató vesz részt.

1932. július 2. Belgrád engedélyezi, hogy a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület az egész ország területére kiterjessze a munkáját, így magyar vezetők ismét legálisan tevékenykedhetnek. (Várady Imre, a feloszlatott Magyar Párt társelnöke a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület elnöke.)

1932. július folyamán. Az usztasák rövid és sikertelen felkelést szerveznek a Velebit-hegységben.

1932. augusztus 23. A szegedi *Délmagyarország* tudósít a Szenesi Ferenc szegedi termény- és fakereskedő által felvetett, és jugoszláv, valamint magyar kormánykörökkel magánjellegű megbeszéléseken már tárgyalási fázisba került javaslatról.

A javaslat 30 kilométeres „neutrális" zónát irányoz elő Szeged környékén, amelyet a jugoszlávok nem visszaadnának Magyarországnak, hanem csak vámmentesítenének, és a 26 községre kiterjedő terület mintegy 150 000 lakója élvezné a terület vámmentességével járó minden előnyt.

1932. október 1. Budapesten Gömbös Gyula alakít kormányt.

1932. december 4. A magyar határ mentén lakó dobrovoljacok és telepesek Szabadkán a városháza dísztermében kongresszust tartanak. A kongresszuson részt vesz a helyi Sokol egyesület elnöke, a szabadkai csetnik egyesület elnöke, a szabadkai hadosztályparancsnok. A belgrádi magyar követ értesülései szerint a kongresszus célja, hogy az addig kizárólag gazdasági és érdek-képviseleti alapon álló dobrovoljac és telepes egyesületek együttműködését megteremtse, és azokat a csetnik szervezetek vezetése alá helyezze. A kongresszus memorandumot fogad el, melyben követelik a magyar nemzeti kisebbségnek a határtól történő eltávolítását és helyükre szerbek telepítését.

1933. január 8. Lajčo Budanović bácskai püspök püspöki körlevélben követeli az államosított egyházi javak, iskolák, szociális intézmények visszaadását. Követeli továbbá az egyházi egyesületek és szervezetek tevékenységének, valamint az általános és a középiskolákban a hittan oktatásának engedélyezését.

1933. február 6. A *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* szerkesztősége megbízza Szenteleky Kornélt egy antológia összeállításával a délvidéki magyar írók novelláiból.

1933. április folyamán. A budapesti rádió tervbe veszi, hogy „vajdasági hetet" tűz műsorára.

1933. június 18. Belgrádban megalakul a magyar diákok egyesülete, amely a Bolyai Farkas Magyar Diákegyesület nevet veszi fel.

1933. július 28. Kapronc̈án felrobban az a postai küldemény, amelyet az usztasák Gyékényesről kívántak az egyik társukat elítélő bírónak továbbítani. A robbantásban egy rendőrtiszt meghal, két rendőr pedig megsebesül.

1933. október 5. A *Novosti* zágrábi napilap részleteket közöl a jankapusztai usztasa tábor vezetőjének szeretője, Jelka Pogorelec naplójából, amelyben leleplezi a táborban folyó tevékenységet. A cikk és a nem sokkal később önálló kiadvány formájában megjelentetett napló kellemetlenül érinti a magyar kormányt és hozzájárul ahhoz, hogy 1934 áprilisára a tábort felszámolják.

1934. január 15. A közoktatási minisztérium újabb nyelvvizsgát rendel el a magyar tanerők nyelvvizsgájának rendezésére.

1934. február 5. Athénban aláírják a balkáni egyezményt, amely a kisantantegyezményhez hasonlóan mindenekelőtt a békerendszer fenntartását volt hivatott biztosítani.

1934. május 1. A Narodna odbrana mozgalom 14 pontból álló programot hoz nyilvánosságra, amelyben kifejti, hogy a kisebbségeknek Belgrád felé kell fordulniuk, ahonnan minden jót meg fognak kapni. Semmi esetre sem tekinthetnek Budapest felé, mert onnan csak anyagi és nemzeti egzisztenciájuk pusztulása következhet.

1934. május 12. A magyar kormány a Népszövetségtől kér jogorvoslást a magyar–jugoszláv határon jugoszláv részről elkövetett túlkapásokkal szemben. (1930. február 5. és 1933. október 20. között 20 súlyos [9 halálos áldozattal]

járó fegyveres incidens történt a határon, amelynek áldozatai magyar vagy magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok voltak.)

1934. június 9. A szabadkai rendőrfőnök bezáratja a szabadkai Népkört, arra való hivatkozással, hogy a Népkör a nagybecskereki Közművelődési Egyesület fiókja, amelyet már korábban betiltottak.

1934. június 20. A nagyhatalmak nyomására a két állam küldöttsége Belgrádban tárgyalásokba kezd a vitás kérdések tisztázása érdekében.

1934. július 21. Három okmányból álló, a magyar diplomácia sikerét tükröző megállapodást írnak alá. A jugoszlávok vállalják, hogy a határ menti birtokosoknak különféle könnyítéseket adnak; kölcsönösen vállalják, hogy sebesüléssel vagy halállal végződő esetekben hatósági személyek 500 méteres határsávon belül bemehetnek a másik ország területére helyszíni kivizsgálás végett; bizalmas jegyzőkönyvben a magyar fél a jugoszlávra bízza a halálos végű határkonfliktusok elkerüléséhez szükséges intézkedések megtételét, míg a jugoszlávok a magyarok belátására bízzák a horvát emigráció korlátozásához szükséges intézkedések meghozatalát.

1934. október 9. Sándor királyt Marseilleben horvát és macedon terroristák meggyilkolják. A királyt kiskorú fia, II. Péter követi a trónon, akinek nagykorúságáig háromtagú régenstanács kormányoz, nagybátyjával, Pál herceggel az élen. (A tanács tagjai még Radenko Stanković közoktatási miniszter és Ivan Perović horvát bán.)

1934. november eleje. Hosszabb kivárást követően megkezdődik a Magyarország elleni sajtókampány és vádaskodás, melyekben Budapestet tették felelőssé az „országegyesítő" király meggyilkolásáért.

1934. november 22. Belgrád panaszbeadvánnyal fordul a Népszövetséghez, és kéri Magyarország felelősségének kivizsgálását. A panasz benyújtásával egy időben megkezdődik a Jugoszláviában dolgozó magyar állampolgárok (Magyarország javára optáltak) és állampolgársággal nem rendelkező magyar nemzetiségűek kiutasítása. Ez 2700–3000 főt érint.

1934. december 10. A Népszövetség rendkívüli ülésén elfogad egy, a terrorizmus elleni általános határozatot, és a magyar kormány hatáskörébe utalja a magyar alsóbb szervek felelősségének kivizsgálását, valamint a büntetés mértékének meghatározását (összesen öt elítélő határozat, amelyből a legkeményebb is mindössze 30 napos szobafogság volt).

1934. december 16. Szántó Gábor vezetésével külön gazdavonaton magyar delegáció utazik Oplenácra, leróni a magyarság nevében kegyeletüket Sándor király sírjánál.

1934. december 20. Bogoljub Jevtić alakít kormányt (1935. június 24-ig).

1935. február 6. Bogoljub Jevtić miniszterelnök május 5-re választásokat ír ki.

1935. május 5. A jugoszláviai parlamenti választásokon a jogosultak 73,7%-a vesz részt. A Jevtić vezette kormánypárti lista 60,6%-ot, a Maček vezette ellenzéki lista 37,3%-ot kap. A mandátumelosztás szabályaiból adódóan a kormánypárt 303, az ellenzék 67 mandátumhoz jut. A választásokat megelőzően az ellenzék Maček és Davidović vezetésével országos listát állít fel, miután a választási rendszer szerint csak az a párt vehet részt a választásokon, amelynek az ország minden járásában van jelöltje. –

A dunai bán fogadja Sántha Györgyöt, Strelitzky Dénest és Deák Leót, hogy a magyarok választási magatartásáról tárgyaljon velük. A feloszlatott Magyar Párt vezetősége egyetért abban, hogy csak akkor hajlandó támogatni a kormányt, ha megfelelő garanciákat kap a magyar követelések teljesítésére. Miután a bán csak egy mandátumot ajánlott fel, a magyarok a passzivitást választották. A kormány által felajánlott egy mandátumot végül Szántó Gábor kapta meg. Ezen a választáson indul először Nagy Iván és pártja, amely a zágrábi vonalat részesítette előnyben Belgráddal szemben.

1935. július 17. A budapesti jugoszláv követ, Vukčević – kormánya megbízásából – felveti, hogy meg kellene próbálni javítani a két állam kapcsolatain, ugyanis a marseille-i merényletet követő csatározások során nemcsak a magyar politikusok és a magyar sajtó, hanem a jugoszláv politikusok és sajtótényezők is túlzásokba estek.

1936. január folyamán. A Honvédelmi Minisztérium értékelése szerint az előző év őszétől Jugoszláviában javult a magyarok helyzete.

1936. március 14. A Duda Bošković vezette Vajdasági Párt, melynek tagja Nagy Iván is, kiáltványt fogalmaz. A kiáltványtervezet a terület (Bánát, Bácska, Baranya és Szerémség) autonómiája mellett elsősorban a kisemberek, a földművesek igényeit fogalmazza meg: a földnélküliek földhöz juttatása, nemzeti egyenlőség, a korrupció felszámolása, a földművesadósságok méltányos rendezése.

1936. július 11. A bácskai falvakban engedélyezik a Gyöngyösbokréta és Gyöngykaláris ünnepségeket, amelyek nemcsak a magyar népi kultúra bemutatói voltak, hanem alkalmat kínáltak a magyarság vezetőinek, hogy találkozzanak és megbeszéléseket folytassanak.

1936. október 1. A jugoszláv–magyar turisztikai egyezmény értelmében filléres vonat érkezik Budapestről Szabadkára.

1936. október 23. Az egykori Magyar Párt vezetőinek tíztagú küldöttsége Várady Imre vezetésével látogatást tesz Stojadinović kormányfőnél és Anton Korošec belügyminiszternél. Strelitzky Dénes memorandumot nyújt át, amely tartalmazza a magyarság politikai sérelmeit és hangsúlyozza, hogy a Magyar Párt újjászervezése lenne az első lépés a magyarság megbékítése érdekében.

1936. november 9. Nagybecskereken újra megkezdi működését a Magyar Közművelődési Egyesület. Vele egy időben megkezdődik a többi magyar egyesület újraengedélyezése és munkája is.

1936. november 24. A jugoszláviai magyar lapok közlik, hogy a közoktatási miniszter rendelete értelmében megszűnik a „névvegyelemzés", és a szülő maga döntheti el, hogy államnyelvű vagy pedig kisebbségi nyelvű iskolába járatja a gyermekét.

1936. november folyamán. Anton Korošec belügyminiszter a Vajdaságban betiltja a Lehár Ferenc „Pacsirta" című operettjéből készült magyar tárgyú, de német nyelvű filmet, amelyet a filmcenzúra egész Jugoszlávia területén engedélyezett.

1936. december 8. Nagy Iván megindítja a *Nép* című hetilapot. Ez a hetilap támogatja a Délvidéken a valódi falukutatást, valamint a magyar népi kultúra ápolását.

1936. december folyamán. Magyar kereskedelmi küldöttség érkezik Belgrádba. Várady Imre és délvidéki magyar írók magyarországi körutazást tesznek; szá-

mos budapesti író Újvidékre és Belgrádba látogat.

1936. december 17. Véget érnek a december 4. óta folyó tárgyalások, amelyek eredményeként létrejön egy kereskedelmi megállapodás. Ez felváltja az 1934. szeptember 15-én életbe lépett szerződést. Gondoskodik a Jugoszlávia részére biztosítandó behozatali kontingensről. Létrehoz egy állandó kormányközi vegyes bizottságot a kölcsönös forgalom ellenőrzésére. Aláírnak egy bizalmas jegyzőkönyvet, amelyben a két állam mezőgazdasági érdekeltségei közötti együttműködést irányozzák elő, hogy kedvezőbb árakat érhessenek el a világpiacon.

1937. június 1. Szabadka város közgyűlése a Narodna odbrana szervezet támogatása mellett határozatot fogad el arról, hogy a Kossuth-szobor felállítására 1918 előtt elkezdett gyűjtés során kapott pénzt, amelyet a város mint Kossuth Lajos Alapot kezelt, a jövőben magyar diákok iskoláztatására fordítsák, „akik a magyar–jugoszláv együttműködés élharcosai lesznek majd".

1937. június 14. Zágrábban megalakul a Magyar Olvasókör.

1938. február 24. Az igazságügyi miniszter rendelete értelmében az újvidéki és a zágrábi semmítőszék területén a határsávban minden ingatlanátíráshoz külön engedély szükséges. A kisebbségek számára lehetetlenné teszik nemcsak a föld, hanem a házvásárlást is. A rendelet ugyanakkor nagymértékben hozzájárul a korrupció elburjánzásához, mert az ügyintézést vállaló szerbiai ügyvédek – jó pénzért – mégis megszerzik a magyarok, németek és zsidók számára az engedélyt az átíráshoz.

1938. március 5. Darányi miniszterelnök meghirdeti a „győri programot", amely egymilliárd pengőt irányoz elő öt év alatt a magyar hadsereg felfegyverzésére és a hozzá tartozó infrastruktúra kiépítésére. Bár a jugoszláv sajtó a hírt úgy állítja be, mintha azt kizárólag fegyverkezésre fordítanák, mégsem történik hivatalos tiltakozás a fegyverkezés ellen.

1938. március 14. Németország bekebelezi Ausztriát, és a Harmadik Birodalom közvetlen szomszédja lesz Jugoszláviának és Magyarországnak is.

1938. április 20. Hivatalos jelentést adnak ki arról, hogy Jugoszláviában nem lesz „zsidótörvény".

1938. május 23. Stojadinović miniszterelnök közli a magyar követtel, hogy Belgrád kész Magyarországgal külön, a kisantant-szövetségeseitől függetlenül tárgyalásokba bocsátkozni. Abban az esetben, ha létrejön a megegyezés Belgrád és Budapest között, példája követésére biztatná Romániát és Csehszlovákiát, de amennyiben ezt követően pár hónapon belül nem sikerül hasonló megállapodást tető alá hozniuk, Jugoszlávia hajlandó a Magyarországgal kötött megállapodást önállóan életbe léptetni és publikálni.

1938. július 4. Anton Korošec belügyminiszter rendeletet ad ki, amelynek értelmében a kisebbségi vidékeken a köztisztviselőknek meg kell tanulniuk a kisebbségek nyelvét.

1938. július 11. Bakách-Bessenyey György átadja követi megbízólevelét Pál régens-hercegnek.

1938. július folyamán. Újvidék új képviselő-testületet kap, melyet a kormány nevez ki. A testületben hat-hat német és magyar képviselő is helyet foglal. (1928-ban, amikor választások útján állt fel a képviselő-testület, 16 magyar tagja volt.)

1938. augusztus 24. Bledben a kisantant-államok elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Cserébe Magyarország vállalja, hogy fegyverrel nem törekszik a határok megváltoztatására.

1938. november 2. A bécsi Belvedere palotában aláírják az első bécsi döntést, melynek értelmében Magyarország visszakapja a Felvidék magyar többségű déli részeit. Ez a revíziós politika első tényleges és látványos sikere.

1938. november 3. Stojadinović miniszterelnök Bakách-Bessenyey György követnek kifejti, hogy bár Jugoszláviának a bledi egyezményben foglaltak esetében tartania kell magát román szövetségeséhez, egyéb vonatkozásban, más alapon való közeledésnél azonban a legkevésbé sem helyez súlyt arra, hogy a magyar–jugoszláv és a magyar–román viszony párhuzamosan fejlődjön.

1938. december 11. Újabb képviselőházi választások Jugoszláviában. A Stojadinović vezette kormánylista 54,1%-ot (306 mandátum), a Maček vezette Nemzeti Megegyezés Blokkjának listája 44,9%-ot (67 mandátum) ér el. A kormány a választásokat megelőzően „ejti" a Szántó Gábor nevével fémjelzett magyar „hűségmozgalmat", amellyel szemben nemcsak a magyar kormány, de a délvidéki magyarság mindkét politikai szárnya bizalmatlan. Helyette egy egyik irányban sem elkötelezett „új" politikust (Fodor Gellért horgosi községi elnököt) vesznek fel a kormánylistára és juttatnak parlamenti mandátumhoz.

1939. január 16. Összeül az újonnan választott parlament, amelyben a kormánypártnak abszolút többsége van.

1939. január 21. Várady Imrét a jugoszláv szenátus tagjává választják.

1939. február 5. Lemond Milan Stojadinović kormányfő. Utóda Dragiša Cvetković.

1939. március folyamán. Döntés születik arról, hogy a szabadkai Népkör fiataljai megindítják a *Vojvodinai Szemle* című közlönyt. Első évben havonta, majd igény esetén kéthetente kívánják megjelentetni. Szerkesztésével Lévay Endrét bízzák meg.

1939. március 10. A költségvetés vitája során a földművelésügyi tárca keretében felszólal Fodor Gellért, a szkupstina egyetlen magyar képviselője. Fodor 17. szónokként mondhatta el beszédét. Éjjel kettőkor került rá sor, amikor már csak 20-30 képviselő volt jelen, akik mind saját felszólalásukra vártak. Fodor beszédében, amit a képviselők sürgetésére szinte hadarva olvas fel, a félmilliós jugoszláviai magyarságot minden fejlődési lehetőségtől elzárt, szellemileg megnyomorított, gazdaságilag pedig teljesen lerongyolódottnak nevezi, amely azt a benyomást kelti, mintha halálra volna ítélve. (A két nagy magyar nyelvű napilap, a *Napló* és a *Reggeli Újság* belgrádi telefonutasításra még a beszéd elhangzásának puszta tényét sem teszi közzé. Ezzel szemben a zombori *Új Hírek* – feltehetően az ügyész mulasztásának köszönhetően – szóról szóra közli a beszéd legfontosabb részeit.)

1939. március 15. A magyar csapatok megszállják – német jóváhagyással – a Kárpátalját.

1939. március 31. Meghal a délvidéki magyar közélet két vezető személyisége. Újvidéken Wilt Vilmos, Pancsován Gráber László.

1939. június 12. A szabadkai Magyar Olvasókör közgyűlésén nyíltan felszínre törnek az ellentétek az egyesület munkájának keresztény alapokra történő he-

lyezését és a zsidóságnak a vezetőségből való eltávolítását követelők és az ezt ellenzők között.

1939. augusztus 20. Megkötik az úgynevezett Cvetković–Maček-egyezményt, amely jelentős lépés volt Jugoszlávia föderatív átalakítása felé. Az egyezmény értelmében létrejön az autonóm Horvát Bánság, amely magában foglalja gyakorlatilag mindazon területeket, amelyekre a horvátok igényt tartanak.

1939. augusztus 26. Elkerülendő a horvát–szerb „kiegyezés" törvénybe iktatása alkalmával várható parlamenti ellenállást, Pál régensherceg feloszlatja a belgrádi parlamentet. Megalakul a Cvetković–Maček-kormány.

1939. október 10. Várady Imre felkeresi Cvetković miniszterelnököt, és kéri a magyarság igényeinek teljesítését.

1939. október 29. Báró Láng Boldizsár nyugalmazott altábornagy, az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának elnöke a *Nouvelle Revue de Hongrie* című folyóirat szerkesztőbizottságának az elnökeként Belgrádba érkezik. Találkozik Cincar-Marković külügyminiszterrel, Antić udvari miniszterrel, Lazar Marković igazságügy-miniszterrel, valamint azokkal az írókkal, újságírókkal, publicistákkal és közéleti személyiségekkel, akik a magyar–jugoszláv kultúrkapcsolatok terén addig is szerepet játszottak, illetve akiktől e kapcsolatok erősödése várható.

1939. november 7. Néhány napos látogatásra Belgrádba érkezik Eckhart Tibor kisgazdapárti képviselő, magyar királyi titkos tanácsos. Belgrádi utazása rendkívül nagy feltűnést kelt Jugoszláviában.

1939. november folyamán. Miután a jugoszláv–magyar kamara elnöke, Belgrád főpolgármestere, Vlada Ilić kijelentette, hogy lemond elnöki tisztségéről, amennyiben Zágrábban megalakítják a magyar–horvát kamarát, Budapesten elvetik az ötletet.

1940. január 1. Várady Imre szenátor a magyar kisebbséghez intézett újévi beszédében megfogalmazza a magyarság minimális elvárásait: a magyar politikai párt engedélyezése, országos magyar kulturális szövetség létrehozásának engedélyezése, olyan kormányintézkedés, amely biztosítja a magyarok részvételét az adókivető bizottságokban.

1940. január 8. A szabadkai Magyar Olvasókör színpadán bemutatják Cziráky Imre „Muskátli" című, erősen politikai tendenciájú, majdnem irredenta színezetű művét. A darabot a legnagyobb lelkesedés fogadja, és Szabadkáról bemutatókörútra viszik az egész Délvidéken.

1940. március 3. Zentán a volt Magyar Párt vezetői bizalmas értekezletet tartanak, melyen a magyar politikai iránykeresés legfontosabb problémáival foglalkoznak. Tiltakoznak a Vajdaság tervezett kettéválasztása ellen, és hozzájárulnak ahhoz, hogy Várady Imre szenátor tárgyalásokat kezdeményezzen a kormánnyal.

1940. március folyamán. Új választójogi rendelet. Ennek értelmében országos listákat az ország 55 választókerületéből 15-ben kell legalább 100-100 választónak ajánlani. Kisebbségi párt alakítása és kisebbségi lista benyújtása továbbra is tilos, illetve lehetetlen.

1940. április 1. Belgrádban megalakul a Magyar Közművelődési Egyesület. Elnöke Apró István építész.

1940. május 10. Várady Imre átnyújtja Mihaldžić Stanoje belügyminiszternek a Magyar Kultúrszövetség engedélyezé-

se iránti kérelmét, egyben a szövetség alapszabályzatának tervezetét. A belügyminiszter megígéri az engedélyezést, de nem sokkal később lemond, és az engedélyezés elmarad.

1940. június 30. A zombori Magyar Közművelődési Egyesület, amelynek elnöke Deák Leó, magyar kultúrparlamentet hív össze, amelyen a magyar közélet valamennyi vezetője megjelenik, és tárgyalásokat folytat a magyarság különleges kulturális problémáinak megoldási lehetőségeiről. Nem sokkal később elhatározzák egy délvidéki magyar kulturális múzeum megalakítását, ahol a délvidéki magyar sajtó és délvidéki magyar íróknak a megszállás ideje alatt született, valamilyen vonatkozásban jelentőséggel rendelkező szellemi termését kívánták elhelyezni.

1940. augusztus 30. A második bécsi döntés. Észak-Erdély visszakerül Magyarországhoz. Magyarország regionális középhatalommá válik, ami nem növeli Magyarország jugoszláviai népszerűségét. A jugoszlávok attól tartanak, hogy a magyar revízió következő célja a Jugoszláviához került területek és a félmilliós délvidéki magyarság visszaszerzése lesz.

1940. szeptember 19. A jugoszláv kormány hatályon kívül helyezi az 1938. február 24-én megjelent ingatlanátírási rendeletet.

1940. október 9. Miloje Smiljanić jugoszláv külügyminiszter-helyettes Bakach-Bessenyei követtel a két állam közötti kapcsolatokról folytatott eszmecserén felveti a lakosságcsere gondolatát. A magyar részről mutatkozó „hiány" kiegyenlítését a kárpátaljai ruténekkel kívánta megoldani. (Smiljanić 500 000 magyarról és 180 000 délszlávról beszélt.) Magyarország azonban csak területekkel együtt látja megoldhatónak a kérdés rendezését, és egyedül a szórványok esetében gondolkodik a lakosságcserében.

1940. október 11. A belgrádi magyar követ Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszterrel folytatott megbeszélés alapján arról tájékoztatja Budapestet, hogy a jugoszlávok esetleg hajlandóak lennének lemondani a Zentai és a Topolyai járásról, de nem mernek területi engedményekről tárgyalni, mert azzal lavinát indítanának el, mivel más szomszédjaik is benyújtanák területi követeléseiket.

1940. október 14. Újvidéken Várady Imre elnöklésével széles körű magyar értekezletet tartanak, ahol kidolgoznak egy memorandumot, melyet később átadnak Cvetković miniszterelnöknek.

1940. november 20. Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.

1940. november 24. Megalakul a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség. A szövetség elnöke Kramer Gyula újvidéki iparos.

1940. december 12. Magyarország és Jugoszlávia Belgrádban aláírta az örök barátsági szerződést.

1941. január 30. Engedélyezik a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség működését.

1941. február 4. Magyarország jegyzéket küld Romániának, melyben a bukovinai székelyek áttelepítését javasolja. (1941. május 11-én a két kormány aláírja a megegyezést az áttelepítésről.)

1941. február 22. Várady Imre hetvennegyedik születésnapján, amikor a Nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület üdvözölte, bejelenti a magyar egységfront megalakulását.

1941. február 27. Teleki Pál és Bárdossy László fogadja Budapesten Cincar-Mar-

ković jugoszláv külügyminisztert. A találkozón területi és politikai kérdések nem szerepelnek. Megegyeznek viszont abban, hogy kölcsönösen létrehoznak tudományos és irodalmi intézeteket mindkét országban, valamint hogy a két kormány részvétele nélkül, de „jóindulatú támogatásával" tárgyalások kezdődjenek a magyarországi és jugoszláviai görögkeleti egyház közötti viszony tisztázására.

1941. március folyamán. Szabadkán Ugar néven megalakul az első jugoszláviai magyar mezőgazdasági szövetkezet.

1941. március 25. Bécsben a jugoszláv kormány aláírja a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról szóló egyezményt.

1941. március 26–27. Dušan Simović légügyi tábornok vezetésével megbuktatják a Cvetković-kormányt. Eltávolítják Pál régenst és nagykorúsítják II. Pétert. – Adolf Hitler még 27-én este dönt a Jugoszlávia elleni támadásról és a jugoszláv állam megsemmisítéséről. – Március 27-én Hitler közli Sztójay Döme berlini magyar követtel, amennyiben Németország katonailag fellép Jugoszláviával szemben, Magyarország is kielégítheti revíziós igényeit. Másnap a minisztertanács tárgyalja a kérdést, és feltételekhez köti a magyar akciót. Úgy dönt, hogy a magyar részvétel korlátozott legyen.

1941. március 30. Budapesten megbeszélések folynak Werth Henrik vezérkari főnök és Friedrich von Paulus tábornok között a német–magyar együttműködésről a Jugoszlávia elleni katonai akció során.

1941. április 1. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács egy esetleges Jugoszlávia elleni katonai akció kapcsán a kormány javaslata alapján úgy határoz: magyar csapatok csak akkor támadnak, ha a jugoszláv állam megszűnik, ha hír érkezik a magyarok elleni atrocitásokról, illetve hatalmi űr keletkezik. A magyar egységek nem kerülnek német parancsnokság alá.

1941. április 2. Teleki Pál miniszterelnök Barcza György londoni követtől értesül, hogy a brit kormány nem fogadja el, ha a magyar kormány a Jugoszlávia elleni támadást a délszláv állam megszűnésével indokolja. Április 3-ra virradó éjszaka Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságot követ el. (Az új kormányfő Bárdossy László.)

1941. április 6. Megindul a német csapatok támadása Jugoszlávia ellen.

1941. április 10. Zágrábban kikiáltják a Független Horvát Államot. Ezzel felbomlott Jugoszlávia. A magyar kormány ezt követően nem tartotta kötelező érvényűnek magára nézve a négy hónappal korábban megkötött örök barátsági egyezményt.

1941. április 11. Horthy Miklós parancsára a magyar hadsereg átlépi a trianoni békében megvont magyar–jugoszláv határt. A bevonuló magyar katonaságot a Délvidék magyar lakossága mindenütt nagy örömmel fogadja, és alig ütközik katonai ellenállásba. – Az elfoglalt bácskai területeken bevezetik a katonai közigazgatást. – A Magyar Nemzeti Bank rendeletet ad ki, miszerint a visszafoglalt területeket beillesztik a magyar monetáris rendszerbe (a hivatalos pénz a korona, tilos a dinár behozatala, meghatározzák az átváltási arányt).

1941. április 13. A magyar csapatok bevonulnak Újvidékre. A szerb erők kiürítik a Duna és a Tisza közti területet.

1941. április 14–15. Jugoszlávia összeomlása után II. Péter király és a Simović-kormány Görögországba, majd Jeru-

zsálemen keresztül Londonba menekül. A szövetségesek elismerik a jugoszláv emigráns kormányt.

1941. április 15. Belügyminisztériumi rendelet kimondja, hogy az állambiztonsági vagy katonai szempontból veszélyes, gyanús magyarországi szerb személyeket internálni kell.

1941. április 17. Belgrádban aláírják Jugoszlávia feltétel nélküli kapitulációját.

1941. április 19. Svetozar Rašić követ és a budapesti jugoszláv követség személyzete a Szovjetunió területére távozik.

1941. április 20–24. Németország és Olaszország képviselői Bécsben megállapodnak a volt Jugoszlávia felosztásáról és a befolyási övezetekről. A Bánát német igazgatás alá, a Muravidék, Muraköz, valamint a Bácska Magyarországhoz kerül. (Magyarország visszaszerzi az 1918 után Jugoszláviához csatolt területek 55%-át, 11 475 km²-t.)

1941. április 21. Gorondy-Novák Elemér altábornagy, a 3. hadsereg parancsnoka utasítást ad táborok kialakítására a Vajdaságban, ahová szerbeket (főképpen 1918 után betelepülteket) fognak internálni.

1941. április 22. Államosítják a jugoszláv állam vagyonát.

1941. április 25. Az újvidéki katonai parancsnok hirdetménye szerint minden 1918 októbere után betelepült szerb, montenegrói, bosnyák, zsidó, cigány három napon belül köteles elhagyni Magyarországot.

1941. április 29. A délvidéki „békés szerb polgárok" nevében Milan L. Popović – a magyar parlament képviselője – Horthy Miklós kormányzó előtt kinyilatkoztatja, be fogják tartani a magyar törvényeket, és lojálisak lesznek Magyarországhoz.

1941. május 4. A jugoszláv emigráns királyi kormány Londonban határozatban mondja ki, hogy Jugoszlávia és Magyarország között április 10-én beállt a hadiállapot.

1941. május 10. Újvidékre érkezik a bukovinai székelyek első csoportja. Június közepére befejeződik a bukovinai székelyek Bácskába való költöztetése, háromezer (más forrás szerint ötezer) család érkezik (13 ezer fő).

1941. június 1. A Szentszék döntése értelmében a bácskai plébániák a kalocsai érsekség alá tartoznak (ahogy 1918 előtt).

1941. június 27. Belgrádi székhellyel megalakul Jugoszlávia Népfelszabadító Partizánosztagainak Főparancsnoksága. A főparancsnok Josip Broz Tito, a parancsnokságba bekerül a JKP KB Politikai Bizottságának összes tagja. Július 4-én a JKP KB PB határozatot hoz a fegyveres felkelésről a „fasiszta megszállással szemben".

1941. július 17. A magyar kormány módosítja a jugoszláv agrárreform földalapot érintő rendelkezéseit, ily módon 192 ezer katasztrális holdnyi területet jelöl ki a frissen betelepülők számára, illetve a földosztás céljára.

1941. július 22. A magyar kormány úgy határoz, hogy augusztus elején megszüntetik a katonai igazgatást a Bácskában. (Az új közigazgatás kialakításánál a július 27-i kormányrendeletben az 1918 előtti megyehatárokat veszik alapul, valamint az egykori szabad királyi városok visszakapják önkormányzatukat.)

1941. július 24–25. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a Délvidékre látogat. Bejelenti, hogy Bács-Bodrog vármegye székhelye ismét Zombor lesz.

1941. július 27. Horthy Miklós Szabadkára látogat, ahol ünnepélyt rendeznek annak tiszteletére, hogy a Délvidék visszakerült Magyarországhoz.

1941. augusztus 3. Az új iskolai év kezdetére 1300 magyar tanító és tanár érkezik a Bácskába.

1941. augusztus 16. Megszűnik a katonai igazgatás a Bácskában, a hónap végére a megyei és a városi önkormányzatok mindenütt átveszik a közigazgatást.

1941. szeptember 16. Kivonják a magyar megszálló csapatok egy részét.

1941. október 13. Újvidéken megkezdi működését a Vezérkari Főnökség statáriális bírósága. A szabotázsakciókkal, az állam és a társadalmi rend felforgatására irányuló cselekedetekkel, hűtlenséggel vádolt személyek ügyében ítélkezik. (A következő hetekben több városban: Újvidéken, Zentán, Óbecsén, Szabadkán folytat tárgyalást az úgynevezett „repülő bíróság". Az utolsó ítéletük november 21-én kelt.)

1941. december 14. A Délvidéki Magyar Kulturális Szövetség (DMKSZ) tisztújító közgyűlése Újvidéken. Elnök: Kramer Gyula. A szervezet feladatául tűzi ki taglétszámának növelését, valamint a magyar identitás erősítését.

1941. december 16. A magyar parlament utólagosan szentesíti a Bácska, a baranyai háromszög és a Muravidék visszacsatolását. Egyhangúlag jóváhagyja a visszafoglalás során hozott intézkedéseket, valamint kimondja: az új területeket be kell illeszteni Magyarország rendszerébe.

1942. január 4. A magyar csendőrség fellép a szabotázsakciókat elkövető partizánok ellen a Sajkás körzetben. Az összecsapást követően a csendőrök és határvadászok lezárják a területet (Csúrog, Zsablya, Sajkásszentiván, Dunagárgony), megkezdik a terület átfésülését.

1942. január 15. A karhatalmi egységek újabb területekre terjesztik ki akciójukat (Óbecse, Szenttamás, Temerin, Újvidék által határolt terület).

1942. január 19. Bajcsy-Zsilinszky Endre levélben tiltakozik Bárdossy László miniszterelnöknél a délvidéki események miatt. (Február 4-én Horthy Miklóshoz intéz memorandumot.)

1942. január 20. A karhatalmi erők körülzárják Újvidéket. Másnap hirdetmény útján előírják, mily módon kell viselkednie a lakosságnak a razzia idején. Egyúttal megkezdik az igazoltatásokat és a tisztogatást a városban. A gyanús embereket a Duna partján kivégzik. 23-án este Grassy József vezérőrnagy beszünteti a katonai cselekményeket.

1942. január 29. A képviselőház külügyi bizottságában több ellenzéki képviselő vizsgálatot követel a délvidéki akciók kapcsán.

1942. január 30. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök parancsot ad a razzia befejezésére. (Az 1944-ben az 5. hadtest parancsnokságán összeállított statisztika szerint 3340 fő tűnt el a januári razziák során, ebből 2550 szerb és 743 zsidó.)

1942. február 8. Milan L. Popović magyar parlamenti képviselő a *Nova Pošta* című lapnak a szerbek és magyarok együttéléséről, a lojalitásról nyilatkozik, és elítéli a kommunistákat.

1942. február 9. A magyar országgyűlésben elfoglalják a helyüket a délvidéki képviselők.

1942. február 22. A DMKSZ közgyűlése elfogadja az alapszabályzatot.

1942. március 9. A kormányzó Kállay Miklóst nevezi ki miniszterelnöknek.

1942. július 15. A magyar parlament ülésén a szerbkérdésről és a délvidéki razziáról beszélnek. Felszólal Milan L. Popović képviselő, aki kijelenti, hogy az akció túlment a megengedhető határokon, és kéri, ne ismétlődjön meg semmilyen formában. Kállay Miklós miniszterelnök előzményként utal a szabotázsakciókra, a kommunista szervezkedésre. Elismeri viszont, hogy voltak ártatlan áldozatok (2250-et említ), de ez a karhatalmi erők „felbőszítésének" következménye. Ígéretet tesz, hogy a „túlkapások" felelőseit megbüntetik.

1942. július 22. A német, olasz, magyar, bolgár és horvát állam képviselői Berlinben megállapodnak a jugoszláv állam felbomlása után felmerült vagyonjogi kérdésekről.

1942. november 26–27. éjjel. A nyugatboszniai Bihaćon megalakul Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ). Az ülésen elítélik a korábbi rendszer „népellenes politikáját", a katonai és a politikai elit árulását, a király elmenekülését és a csetnikek gaztetteit. Az AVNOJ a „népfelszabadító harc össznépi politikai képviseletének" deklarálja magát. Az 52 fős tanácskozó testület többsége kommunistákból áll, azonban csatlakoznak más pártok tagjai és pártonkívüliek is. Az AVNOJ alakulásakor elfogadott program szerint demokratikus és egyenlő jogok illetik meg Jugoszlávia minden nemzetét. Biztosítják a nemzetiségiek jogait.

1943. február 4. Irnej Ćirić bácskai püspök a magyar országgyűlés felsőházának tagja lesz.

1943. március 15. A JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága levele a nemzeti felszabadítási mozgalom céljairól. Kiemeli, hogy a partizánok soraiban nem csak délszlávok vannak.

1943. augusztus folyamán. A csetnik mozgalom több száz tagját elfogják a Bácskában. Perük október elején zárul, az október 8–9-i tárgyaláson 2 főt halálra, 31 főt 5–10 évi börtönbüntetésre ítélnek.

1943. augusztus 3. Olaszország kapitulál. Ennek következtében jelentős változások következnek be a Balkánon is. Több helyütt az olasz megszálló erőket német csapatok váltják fel. Augusztus–szeptember folyamán a jugoszláv partizánhadsereg a jugoszláv területen lévő 15 olasz hadosztályból 11-et lefegyverez. Részben ennek nyomán jelentősen javul a fegyverzete, 1943 végére mintegy 300 ezer fős szervezett hadsereg alakul ki.

1943. augusztus 11. A Szerémségben megalakul a 3. bácskai-baranyai partizánbrigád.

1943. augusztus 17. A Matica Srpska ülése. Az 1941-ben betiltott szerb tudományos-kulturális szervezet ismét megkezdheti működését.

1943. szeptember 14. A magyar kormány Balla Pál vezetésével bizottságot küld a Bácskába, hogy összegezze a razziák áldozatainak és károsultjainak kárpótlási igényeit.

1943. október 6. Újvidéken Milan L. Popović, Đoka Dunđerevski vezetésével titokban gyűlést tartanak a szerb polgárság és értelmiség tagjai. A magyarok nyomására elítélik a rendzavarók és a partizánok tevékenységét, és támogatásukról biztosítják a magyar kormányzatot. Erről delegációjuk látogatása során értesíti Deák Leó főispánt. (Napokkal később a *Nova Pošta* című lap „Szerb határozat" címmel számol be az eseményről.)

1943. október 11. Horthy Miklós kormányzó ismételten elrendeli Feketehalmi-Czeydner Ferenc, Grassy József, Deák László bíróság elé állítását.

1943. október 19–30. Az USA, a Szovjetunió és Nagy-Britannia külügyminiszterei értekezletükön többek között arról is megállapodnak, hogy a háborús bűnösöket abban az országban állítják bíróság elé, ahol a bűnöket elkövették.

1943. november 28–december 1. A szövetséges hatalmak vezetőinek teheráni konferenciája a csetnikekkel szemben Tito és a partizánok támogatása mellett dönt. Megegyeznek abban, hogy a partizánokat „utánpótlás és felszerelés szállításával, valamint kommandó-hadműveletekkel" támogatják.

1943. november 29–30. Az AVNOJ második ülésszakán a tanács legfőbb törvényhozó testületté alakul. Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság (NKOJ) néven ideiglenes kormányt hoznak létre Tito vezetésével. A háború utáni rendezéssel kapcsolatban úgy határoznak, hogy a nép fog dönteni az államformáról, Jugoszláviát pedig a föderatív elv alapján szervezik át.

1943. december 14. A hadbíróság megkezdi a délvidéki razzia végrehajtásában kulcsszerepet játszott katonatisztek elleni pert (Feketehalmi-Czeydner Ferenc, Grassy József, Deák László és társaik pere). A vádlottak közvetlenül az ítélethozatal előtt, január 15-én Németországba szöknek. (18-án a kormány nyilatkozatban elítéli a szökést.) A per végén, december 23-án 11 csendőrtisztet 10–15 évi fegyházbüntetésre ítélnek. – A Szovjetunió külügyminisztériuma nyilvánosságra hozza, hogy a Szovjetunió a Nemzeti Felszabadító Bizottságot ismeri el Jugoszlávia egyetlen kormányának. A döntés értelmében megszakítja kapcsolatait a londoni emigráns jugoszláv kormánnyal.

1943. december 15. Nagy-Britannia és az USA Titót önálló és egyenjogú szövetséges parancsnokként ismeri el.

1944. január 20. A Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottsága a magyarokat is arra szólítja fel, hogy ha eljön az ideje, csatlakozzanak a népfelszabadító harchoz.

1944. március 15–16. A jugoszláv népfelszabadító hadsereg egységei átlépik a Lim folyót és Szerbia területére lépnek.

1944. március 19. A német csapatok megszállják Magyarországot.

1944. március 20. Újvidéken letartóztatnak több mint 300 zsidót.

1944. március 22. Megalakul a Sztójay Döme vezette kormány.

1944. április 24. A jugoszláv állami és pártvezetés határozatot hoz arról, hogy az északi területeken ismételten kolonizációt hajtanak végre.

1944. április 26. A Bácskában megkezdődik a zsidók gettóba költöztetése. 26–27-én éjjel összegyűjtik az újvidéki zsidóságot, 27-én kijelölik a szabadkai gettó területét. A következő hetekben a bácskai zsidóságot gyűjtőtáborokba viszik (Szeged, Baja, Bácsalmás), majd koncentrációs táborokba, főképpen Auschwitzba szállítják őket. (Mindent összevetve – a munkaszolgálat során életüket veszítetteket, a razzia során megölteket, a deportáltakat –, a mintegy 17 ezer főnyi bácskai zsidóságból csak 3500-an élték túl a háborút.)

1944. május 13. A jugoszláv népfelszabadító hadsereg vezérkara parancsnokának utasítására megalakul az OZNA (népvédelmi osztály), a felderítő és elhárító szervezet. Vezetőjévé Aleksandar Ran-

kovićot nevezik ki. 1944. augusztus 15-én létrejön a végrehajtó szerve, a népvédelmi egység.

1944. május 23. A Sztójay-kormány Piukovich Józsefet (Magyar Megújulás Pártja) nevezi ki Bács-Bodrog megye új főispánjává.

1944. június 14–16. Tito és Ivan Šubašić, az emigráns jugoszláv kormány vezetője Viš szigetén tárgyalnak. Megállapodnak, hogy az emigráns kormány elismeri a partizánhadsereget, és szakít Draža Mihailovićcsal, a monarchia kérdését a háború végéig nyitva hagyják, és megegyeznek az együttműködésben. (Első Tito–Šubašić-megállapodás.)

1944. augusztus 7–15. Tito és Šubašić Olaszországban tárgyalnak a szövetséges haderő képviselőivel. Közben, 1944. augusztus 8-án a Šubašić-kormány nyilatkozatot tesz, amelyben elismeri az AVNOJ ideiglenes igazgatását és a népfelszabadító hadsereget mint a megszállókkal szembeni harc folytatóját. 1944. augusztus 12–13-án Winston Churchill Titóval tárgyal Nápolyban. Tito nem fogadja el Churchill javaslatát, hogy egyesüljön a jugoszláv emigráns kormánnyal.

1944. augusztus 27. A jugoszláv partizánvezérkar felszólítja a vajdasági partizánokat, fokozzák tevékenységüket, igyekezzenek elvágni az ellenség kommunikációs vonalait.

1944. augusztus 29. Magyarországon Horthy Miklós kormányzó Lakatos Gézát nevezi ki miniszterelnökké.

1944. szeptember 6. A Vörös Hadsereg Kladovónál átlépi a román–szerb határt. A jugoszláv partizánok megkezdik Bánát elfoglalását.

1944. szeptember 17. Hivatalosan megalakul az a bizottság, amelynek feladata a háborús károk és a megszállók bűneinek felmérése a Vajdaságban.

1944. szeptember 21–28. Tito szovjet repülőgéppel, a britek tudomása nélkül Moszkvába utazik, ahol tárgyalásokat folytat Sztálinnal. Tito visszautasítja a népfrontos kormányzás elképzelését, de megállapodás születik a jugoszláv népfelszabadító hadseregnek adandó szovjet hadianyagról, illetve a szovjet–jugoszláv katonai együttműködésről. A szeptember 28-i szovjet–jugoszláv közös közleményben az áll, hogy a Vörös Hadsereg csapatai ideiglenesen Jugoszlávia területére lépnek. A polgári közigazgatás a népi bizottságok hatáskörébe kerül.

1944. október 2. A Vörös Hadsereg csapatai átkelnek a Tiszán.

1944. október 4. A szegedi V. honvéd kerületi parancsnokság megkezdi a Ferenc-csatornától délre eső területek kiürítését.

1944. október 8. A német hatóságok elrendelik a bácskai németek kitelepítését Németországba. Október folyamán 100 ezer fő körüli németet telepítenek ki a Bácskából és Baranyából, közel 100 ezret a Szerémségből és Szlavóniából, 1944 őszétől 1945 januárjáig pedig mintegy 120 ezret Horvátországból.

1944. október 10. A Vörös Hadsereg csapatai, valamint a partizánok bevonulnak Szabadkára.

1944. október 15. Sikertelen magyar kiugrási kísérlet. Másnap Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt vezetője alakít kormányt.

1944. október 16. Tito a bánáti Versecbe helyezi át főhadiszállását.

1944. október 17. A Bácskában, Bánságban és Baranyában bevezetik a katonai igazgatást, egyrészt azzal a céllal, hogy biz-

tosítsák a terület délszláv jellegét, másrészt pedig, hogy megakadályozzák a kommunistaellenes erők megjelenését a térségben. Parancsnoknak Ivan Rukavina tábornokot nevezik ki. (A rendelkezést 1945. január 27-én törlik el, a civil hatóságok 1945. február közepéig mindenütt átveszik a közigazgatást.)

1944. október 18. A katonai igazgatás elrendeli a németek táborokba való internálását (kb. 140 ezer fő), vagyonukat az új hatalom felügyeli.

1944. október 21. A Zomborba bevonult partizánegységek megkezdik a magyarok tömeges elhurcolását.

1944. október 22. Rukavina tábornok felhívása. Ebben az áll, hogy a katonai közigazgatás feladata az erők mobilizálása a német megszállók és segítőik elleni harcban, a terület délszláv jellegének megőrzése.

1944. október 23. A partizánok bevonulnak Újvidékre.

1944. október 23–november vége. A partizánok és az OZNA egységeinek bácskai bevonulása után számos községben és városban magyarokat tartóztatnak le, hurcolnak el és végeznek ki. Többek között: Titel (október 22.), Újvidék (október 23-tól), Csúrog (október 24.), Adorján (október 31.), Temerin (október 30–31.), Kanizsa (több hullámban október–november), Bajmok (november 2.), Szivác (november 2.), Mozsor (november 2.), Bezdán (november 3.), Mohol (november 8–12.), Zenta (november 9.), Péterréve (november 9–10.), Zsablya (november 16–28.), Horgos (november 20.), Óbecse, Szenttamás, Topolya, Zombor, Szabadka, Bácsföldvár, Martonos, Apatin.

1944. október 26. Újvidéken megkezdik a magyar férfiak összegyűjtését.

1944. november 1. Újabb Tito–Šubašić-megállapodásra kerül sor. Ennek értelmében az AVNOJ a választásokig az ország törvényhozó testülete marad. Egységes, az emigráns kormány néhány tagjával kiegészített kormány alakul, amely majd kiírja a választásokat. Az egyezmény megerősíti a föderalista berendezkedés elvét. Megállapodnak a demokratikus jogok, a vallás-, szólás- és gyülekezési szabadság, valamint a magántulajdonhoz való jog tiszteletben tartásáról.

1944. november 9–12. Belgrádban 885 delegátus részvételével megalakul Szerbia Népfelszabadító Antifasiszta Gyűlése (ASNOS), a terület törvényhozó és végrehajtó szerve. Úgy határoz, hogy Szerbia a demokratikus, föderatív Jugoszlávia egyik egysége. A gyűlésen azzal számolnak, hogy a Vajdaság Szerbia része lesz. Negyvenfős elnökséget választanak.

1944. november 11. Megkezdődik a batinai ütközet.

1944. november 13. A Vajdaság Népfelszabadító Katonaságának és Partizánegységeinek Főparancsnoksága engedélyezi, hogy létrehozzanak egy zászlóaljat, amelybe beléphetnek a magyar nemzetiségű önkéntesek (Petőfi-zászlóalj, Petőfi Brigád). 1945 márciusától a Petőfi-zászlóalj egységeit más vajdasági brigádokba sorolják be.

1944. november 18. Az AVNOJ Elnökségének határozata elrendeli a jugoszláviai németek internálását, valamint az „ellenséges tulajdon" kisajátítását és állami kézbe vételét. Egyúttal elrendelik a felnőtt, 16–50 év közötti magyar férfiak munkaszolgálatra való behívását. November 20-án megkezdődik a magyarok internálása Szerbiában. Az interná-

lásokkal egy időben megindul az ingó és ingatlan vagyonok kisajátítása.

1944. november 21. Az AVNOJ törvényt ad ki arról, hogy „az ellenséges magántulajdon" (vagyis a Harmadik Birodalom és állampolgárainak, a népi németeknek, valamint a háborús bűnösöknek és segítőiknek a vagyona) állami kézbe kerül. 119 ezer parasztgazdaság földje, az ipar 49,5%-a (ezen belül a fémipar 91%-a, a vegyipar 74%-a, a faipar 51%-a) kerül állami kézbe. Az AVNOJ határozatot hoz a német lakosság állampolgári jogainak megvonásáról.

1944. december 1. Rukavina tábornok rendelete szerint helytelen, igazságtalan bánásmódot alkalmaztak a németekkel és magyarokkal szembeni fellépés során. A következőkben az AVNOJ II. kongresszusa határozatainak megfelelően kell eljárni, miszerint a kisebbségek Jugoszlávia egyenrangú polgárai. A magyarokat a táborokból el kell engedni, kivéve azokat, akik háborús bűntettet követtek el. A magyarokra is ugyanúgy vonatkozik a hadkötelezettség, mint a lakosság többi részére.

1944. december 21. Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Másnap Dálnoki Miklós Béla tábornok vezetésével Ideiglenes Nemzeti Kormány alakul.

1944. december 24. Megjelenik a *Szabad Vajdaság* – 1945. szeptember 27-től *Magyar Szó* – című, magyar nyelvű napilap első száma. Főszerkesztője Keck Zsigmond.

1945. január 13. A háborús károkat és a megszállók háborús bűntetteit vizsgáló bizottság dokumentumban közli, hogy háborús bűntettet elkövetett személynek kell tekinteni a nyilaskeresztes párt, valamint egyéb nacionalista szervezetek tagjait, ezenkívül azokat, akik fasiszta jellegű szervezetekben tevékenykedtek. (A bizottság a DMKSZ-t is ilyennek tekintette.) Emellett arra utasítja a helyi ügyészségeket, hogy ezekről a személyekről külön kartotékot állítsanak fel.

1945. január 20. Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya Moszkvában aláírja a fegyverszüneti megállapodásokat. Kötelezi magát, hogy a megszállt területekről kivonja csapatait, valamint hivatalnokait Magyarország 1937. december 31-én fennállott határai mögé, továbbá hatályon kívül helyez minden olyan rendelkezést, amely Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia területének Magyarországhoz való csatolásával kapcsolatos. Magyarország köteles kártérítést fizetni.

1945. január 23. A bácska–bánát–baranyai katonai parancsnokság rendeletére a bácskai Csúrog egész lakosságát a járeki táborba hurcolják, azzal az indokkal, hogy a teljes felnőtt népesség részt vett az 1942-es véres eseményekben. Két nap múlva idehozzák Zsablya életben maradt lakosságát is.

1945. február 3. Az AVNOJ Elnöksége érvényteleníti a megszálló, valamint a megszállókkal együttműködő hatóságok 1941. április 6. után hozott rendelkezéseit, beleértve a tulajdonviszonyokra vonatkozókat is.

1945. február 6. Rendeletben pontosítják az 1944. novemberi, a németek és a háborús bűnösök vagyonának kisajátításáról szóló törvény előírásait.

1945. február 11. A szövetséges hatalmak vezetőinek jaltai konferenciája (február 4–11.) jóváhagyja és támogatja a Tito vezette Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság (NKOJ) és Ivan Šubašić kormánya közötti egyezményeket a hatalom megosztásáról és az új állam szervezeti

felépítéséről. Ezenkívül úgy rendelkeznek, hogy a törvényhozó népképviseleti szervet, az AVNOJ-t ki kell egészíteni az utolsó országgyűlés nem kompromittálódott tagjaival, valamint az AVNOJ által hozott törvényeket megerősítésre majd az alkotmányozó nemzetgyűlés elé kell terjeszteni. – A belgrádi *Politika* című lap hivatalosan közli a megszállók háborús bűneit vizsgáló bizottság álláspontját, hogy kik tekinthetők háborús bűnösöknek a Bácskában.

1945. február 15. A katonai közigazgatás megszűnésével a közigazgatási hatalmat a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság veszi át.

1945. március 1. A különböző partizánegységekből (Népfelszabadító Hadsereg, NOV, Jugoszláv Partizán Egységek, POJ) létrejön az egységes irányítású, központosított Jugoszláv Hadsereg.

1945. március 7. A két nappal korábban feloszlott korábbi kormányok helyett Tito elnökletével megalakul a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia ideiglenes kormánya. A tárcák pártonkénti megoszlása: JKP 9, pártonkívüli 8, Horvát Parasztpárt 4, Önálló Demokrata Párt 3, Jugoszláv Párt 2, Demokrata Párt 2, Republikánus Párt 1, Parasztpárt 1. A fontosabb tárcák a JKP kezébe kerülnek.

1945. március 9. Az új jugoszláv kormány deklarációt bocsát ki, amelyben leszögezi, hogy tevékenységét az AVNOJ II. kongresszusán elfogadott döntések alapján folytatja, emellett kiáll a demokratikus szabadságjogok biztosítása mellett. A kormányon belül Sreten Vukosavljević vezetésével telepítési (kolonizációs) minisztérium alakul.

1945. március 11. A budapesti szovjet hatóságok átadják Deák Leó egykori főispánt az OZNA embereinek. (Hasonlóan járnak el több egykori Délvidéken hivatalt viselő személlyel: május 9-én letartóztatják Könyöki József újvidéki rendőrtanácsost, július folyamán pedig Milan L. Popović képviselőt, Báthory Géza csendőr alezredest, Zombori Gyula rendőrfőkapitányt és még másokat.)

1945. március 17. A jugoszláv belügyminiszter döntése értelmében az 1918 után bevándorolt és 1941 után elűzött szerb telepesek visszatérhetnek a vajdasági tulajdonaikba.

1945. április 5. Jugoszláviában valutareformra kerül sor. Betiltják a megszálló országok pénzeinek használatát, az ország pénzneme a dinár. Meghatározzák a dinár aranyértékét.

1945. április 5–6. A JKP VII. vajdasági konferenciája határozatot hoz, miszerint az autonóm Vajdaság Szerbia része, és a vajdasági párt is a Szerb Kommunista Párthoz tartozik. Az ülésen különbséget tesznek a németek és a magyarok között. Az atrocitásokban részt vett magyarokkal szemben úgy fognak eljárni, mint a háborús bűnösökkel, a többiekhez a párt nemzetiségi politikájának megfelelően kell viszonyulni.

1945. április 6. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság is hasonló szellemű döntést hoz: a Vajdaság a föderatív Szerbia autonóm része, a Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek biztosítják az alapvető jogokat. (Az AVNOJ harmadik ülésszakán megerősítik a döntést.)

1945. április 7–9. A szerbiai ASNO ülésén a vajdasági képviselők – hasonlóan a koszovóiakhoz – kinyilatkoztatják a Vajdaság csatlakozását a föderatív Szerbiához.

1945. május 24. Az AVNOJ törvényt hoz arról, hogy a polgári jogok korlátozása

nemzeti vagy vallási alapon bűncselekmény, valamint hogy a nemzeti egyenlőség elleni támadás (például propaganda, agitáció, írás) is büntetendő.

1945. május 27. Zomborban megalakul a Magyar Közművelődési Közösség.

1945. május folyamán. Az 1941-ben Bukovinából a Délvidékre telepített, majd onnan 1945 elején elmenekült csángókat Tolna és Baranya megyébe az internálótáborokba hurcolt németek házaiba költöztetik (3821 család).

1945. június 9. Jugoszláviában konfiskációs törvényt hoznak, melynek értelmében kárpótlás nélkül kisajátítják és állami ellenőrzés alá veszik az elítélt személyek (németek, háborús bűnösök, a megszállókkal együttműködők, a nép ellenségei) tulajdonát. A kisajátítást a népi bizottságok mellett működő különleges bizottságok végzik.

1945. június 20. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság oktatási osztálya meghatározza azt, hogy milyen feltételek mellett működhetnek a nemzetiségi nyelvű osztályok.

1945. július 9. A megszállók háborús bűneit vizsgáló bizottság azt kéri a vajdasági ügyészségtől, hogy a DMKSZ helyi szervezeteinek vezetőit nyilvánítsa háborús bűnösöknek. (Ezt megelőzően, április 24-én készül egy hosszú elaborátum, amely azt állítja, hogy a DMKSZ tanácsadással együttműködött a megszállók katonai, a polgári igazgatásával, valamint a hadsereggel.)

1945. július 17–augusztus 2. Potsdami konferencia. A szövetséges hatalmak meghatározzák a háború utáni rendezés alapelveit. A három kormány beleegyezik, hogy Csehszlovákiából, Magyarországról és Lengyelországból a németeket kitelepítsék.

1945. július 22. Újvidéken megtartják a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség alakuló közgyűlését.

1945. július 30–31. A vajdasági tartományi népfelszabadító gyűlés határozatot hoz, hogy az autonóm Vajdaság a föderatív Szerbia része. A gyűlés megválasztja a főbizottságot, valamint a küldötteket az AVNOJ III. kongresszusára (minden vajdasági nemzet és nemzetiség képviselteti magát).

1945. augusztus 5–7. Megtartják a jugoszláviai Népfront első kongresszusát. A Népfront – önmeghatározása szerint – össznemzeti antifasiszta mozgalom, tagjai lehetnek pártok vagy szervezetek, amelyek megtartják önállóságukat. A mozgalom elnökévé Titót választják. Döntenek az ország föderalizálásáról, hat tagköztársaság és Szerbián belül két autonóm terület (Vajdaság, Koszovó) kialakításáról.

1945. augusztus 7–26. Az AVNOJ harmadik ülésszaka. A testület ideiglenes parlamentté alakul. A 270 AVNOJ-képviselő mellé 39 régi képviselőt hívnak be, 82 főt kooptálnak (hat nem kommunista párt 69 delegáltját és 13 párton kívüli közéleti személyiséget).

1945. augusztus 10. Választójogi törvényt fogadnak el Jugoszláviában. A „nép ellenségei", hivatalos adatok szerint 200 ezer ember (köztük a német kisebbség tagjai, valamint egyéb ellenségnek minősített személyek) nem kap választójogot. – Határoznak a Vajdaság autonóm jogállásáról.

1945. augusztus 23. Jugoszláviában elfogadják a földreformról és a kolonizációról szóló törvényt. A 45 hektár fölötti területeket államosítják. A gazdák tulajdonában lévő földterület maximumát 45 hektárban állapítják meg (20–35 hektár,

ha bérmunkában művelik meg). Kisajátítják a vallási közösségek 10 hektár fölötti, valamint a bankok és részvénytársaságok földjét. A földnélküliek 3–5 hektár földhöz juthatnak. A földreform hatálya alá egész Jugoszláviában 1 millió 566 ezer hektárnyi földterület esik. Az egyházi földek 85%-a kerül állami kézbe. A Vajdaságban 500 ezer katasztrális hold nagyságú földalapot hoznak létre, a nép ellenségeitől (közel a felét a németektől) elkobzott földekből a betelepülők számára. Megkezdődik a területen a második kolonizáció, melynek során az elkövetkező pár évben körülbelül 44 ezer szerb család érkezik a Vajdaságba Jugoszlávia más részeiből.

1945. augusztus 25. Elfogadják a nép és állam ellen elkövetett bűntettekről szóló törvényt. Ez lehetővé teszi a hazaárulók és kollaboránsok vagyonának kisajátítását. Az ipar államosításának jogi alapjait teremti meg.

1945. augusztus 28. Állampolgársági törvény Jugoszláviában. A jugoszláv állampolgárság elvehető azoktól a más nemzethez tartozó személyektől, amelynek anyaországa a háború során Jugoszlávia ellen harcolt, illetve maga a személy is megsértette Jugoszlávia, valamint polgárai érdekeit.

1945. szeptember 1. A szerb parlament törvénye a Vajdaság Autonóm Tartomány és a Koszovó-Metohija Autonóm Körzet jogállásáról.

1945. szeptember 4. Moša Pijade elnökletével, több szövetségi miniszter részvételével megalakul a Mezőgazdasági Tanács. Feladata a földosztás és a kolonizáció szervezése.)

1945. szeptember 9. A Vajdaság Autonóm Tartomány igazgatásáról szóló törvény jogot ad az anyanyelvű oktatáshoz.

1945. szeptember 23. Sreten Vukosavljević telepítésügyi miniszter elaborátuma Milovan Đilas külügyminiszternek: a Tisza vonala mentén élő tömbmagyarság széttelepítését, kétszázezer magyar Magyarországra telepítését indítványozza.

1945. október 20. A szabadkai magyar színház megnyitója.

1945. november 1. Többnapos tárgyalás után a 3. hadsereg haditörvényszéke Újvidéken ítéletet hirdet az 1941–1944 között szerepet vállaló politikusok, katona-, rendőrtisztek elleni első nagy perben. Deák Leót, Milan L. Popovićot, Kramer Gyulát, Zombori Gyulát, Báthory Gézát, Könyöki Józsefet halálra, Knézi Pétert börtönbüntetésre ítélik.

1945. november 4. Megérkezik a montenegrói betelepülők első csoportja a Bácskába (Szivác).

1945. november 11. Jugoszláviában alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat tartanak. A kétkamarás alkotmányozó nemzetgyűlést a Szövetségi Tanács és a Nemzetek Tanácsa alkotja. Az általános, titkos, közvetlen választásokon a jogosultak 88,7%-a vesz részt. Az egyedül listát állító, Tito vezette Népfront a szavazatok 90,8%-át szerzi meg. A Vajdaságban az országos átlagnál magasabb a Népfront ellen szavazók aránya (14,6%).

1945. november 29. Jugoszláviában az alkotmányozó nemzetgyűlés II. Karađorđević Péter királyt trónfosztottnak nyilvánítja, az ország államformáját népköztársaságnak deklarálja. Az állam új hivatalos elnevezése Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság.

1945. december 1. Az alkotmányozó nemzetgyűlés vita nélkül megerősíti az AVNOJ által a II. kongresszus után hozott törvényeket.

1946. január 31. Belgrádban, az alkotmányozó nemzetgyűlés két házának együttes ülésén kihirdetik az új jugoszláv alkotmányt, amely Jugoszláviát szövetségi népköztársasággá nyilvánítja. A szövetségi állam hat köztársaságból áll, Szerbia része a Vajdaság Autonóm Tartomány és a Koszovó-Metohia Autonóm Körzet. Meghatározzák a szövetségi (külügy, védelem, posta, külkereskedelem, közlekedés), a szövetségi–köztársasági (pénzügy, belügy, igazságszolgáltatás, ipar, bányászat, kereskedelem, mezőgazdaság), valamint a köztársasági (kultúra, egészségügy, szociális kérdések) hatásköröket. Deklarálják a polgári szabadságjogokat, valamint kimondják: a nemzeti kisebbségek kultúrája és nyelve „védelemben részesül".

January 2013

László Bíró and Árpád Hornyák compiled the chronology of the history of the period between 1918 and 1946 as background material for further research.

ÁRPÁD HORNYÁK–LÁSZLÓ BÍRÓ

Chronology of the New South-Slav Countries, October 1918–January 1946

5–6 October 1918. The Serb–Croat–Slovene National Council is formed in Zagreb.

17 October 1918. István Tisza announces in the Hungarian Parliament that Hungary has lost the war.

20 October 1918. The first Serb–Bunjevac meeting. The committee sends Balaž Raić to Zagreb to obtain some information (he returns to Szabadka on 2 November).

24 October 1918. The Hungarian National Council is formed in Budapest. Its leader is Mihály Károlyi.

27 October 1918. Jaša Tomić announces in Újvidék (Novi Sad) that Serb and Bunjevac leaders of Baranja, Bačka and Banat decided to form a Serb–Bunjevac National Council in Újvidék which would seize control, if necessary. – In Újvidék (Novi Sad), Hungarian and German workers and citizens support the Hungarian National Council in formation.

29 October 1918. Italian army leaders receive the armistice request of the Dual Monarchy. – In Zagreb, the Serb–Croat–Slovene National Council declares the State of Serbs, Croats and Slovenes in South-Slav-inhabited territories of the Habsburg Monarchy, while the Croatian government announces the end of the 800 year-old Croatian–Hungarian polity.

31 October 1918. In Budapest, a new coalition government is formed under the leadership of Mihály Károlyi, which had amongst its declared aims the preservation of Hungary's territorial integrity. – A Hungarian National Council is formed in Szabadka (Subotica) as well, led by Simon Mukics. – Otto Roth declared the Banat Republic in Temesvár.

The first week of November, 1918. Nationals councils forming one after the other in greater localities of Bačka and Banat promise to support the Károlyi government. 1 November: Pancsova (Pančevo), Versec (Vršac), Zombor (Sombor), Újvidék (Novi Sad); 2 November: Feketics (Feketić), Kishegyes (Mali Iđoš), Martonos (Martonoš), Óbecse (Stari Bečej); 3 November: Liliomos (Lalić), Bácsordas

(Karavukovo), Nagybecskerek (Veliki Bečkerek); 4 November: Doroszló (Doroslovo), Keresztúr (Krstur), Bács (Bač), Zenta (Senta), Újverbász (Novi Vrbas), Óverbász (Stari Vrbas), Szépliget (Gajdobra), Temerin, Kucora (Kucura); 5 November: Sajkásszentiván (Šajkaš) (though the council was dissolved by Serb citizens).

2 November 1918. Nikola Pašić Serb Prime Minister urges Serb army leaders to march in to Bosnia, Banat, Syrmia and other Monarchy territories as soon as possible, because Austria–Hungary would soon sign an armistice.

3 November 1918. The Entente and representatives of the Monarchy sign an armistice in Padova which compels the Monarchy to leave occupied territories and the Adriatic seaside. They are also compelled to create space to let Entente troops pass and march towards hitherto occupied territories. – In Újvidék (Novi Sad), the Serb National Council holds its first meeting in the Serb Matica. The leader was Jaša Tomić. – In Szabadka (Subotica), the Bunjevac National Guard is formed and the Hungarian National Council takes control of the town hall.

5 November 1918. Serb supreme commanders order the occupation of Bačka and Banat until the Maros–Szabadka–Baja line. Serb units march in to Zimony (Zemun) and Pancsova (Pančevo) that day and to Fehértemplom (Bela Crvka) (Bela Crkva) on the following day.

6–9 November 1918. The Serb government and the opposition, the Serb–Croat–Slovene National Council of Zagreb and the Yugoslav Committee are negotiating in Geneva about the creation of a unified South-Slav state. They agree on the unification of multiple countries, not separate parts of a state joining another state.

7 November 1918. With the leadership of Mihály Károlyi, Hungarian envoys arrive in Belgrade in order to continue armistice negotiations. – Serb Lieutenant Boško Pavlović organises the Serb military police in Újvidék (Novi Sad) from 300 returning Serb soldiers.

9 November 1918. The Serb National Council is informed on the night of 8th that Serb units are already in Syrmia, thus it decides the supervision of the Hungarian town administration. – Aladár Balla, former Lord Lieutenant of Bács-Bodrog County, participates in the National Council of Zagreb as a representative of the Hungarian National Council.

10 November 1918. Serbs and Bunjevci hold their first mass-meeting in Szabadka (Subotica). Retired Colonel Simon Milodanović becomes the leader of the Bunjevac–Serb National Council.

11 November 1918. Led by Minister of War Béla Linder, a Hungarian delegation travels to Belgrade to sign the armistice. – Jaša Tomić is negotiating with the Serb government in Belgrade that supports Tomić's proposition to call a National Assembly that declares the annexation of Vojvodina to Serbia.

13 November 1918. In Belgrade, commissioned by General Franchet d'Espèrey to represent the Entente, General Paul-Prosper Henrys and Serb Chief of Army Staff Živojin Mišić draw up a military convention with representatives of the new Hungarian government (Béla Linder), in which they fix demarkation lines. Hungarian

army units are to be withdrawn until the Dráva–Pécs–Baja–Maros–Beszterce (Bistriţa) line, while territories south of this should be evacuated. The convention of 18 points also states that Allied troops cannot interfere with the interior administration of the Hungarian state, that is, civil administration remains in the hands of local authorities. – Serb troops march in to Szabadka (Subotica) and Baja.

15 November 1918. Serb army units occupy Pécs, Barcs and Szigetvár.

19 November 1918. The Hungarian National Guard is disarmed in Szabadka and on the following day, Serbs take over the town administration of Szabadka.

20 November 1918. French Lieutenant-Colonel Ferdinand Vix arrives in Budapest with his entourage of French and Serb officers to oversee Hungarian adherence to the Belgrade military convention and also to prepare, in accordance with the Hungarian government, the planned accommodation of Allied (French) troops in Hungary.

24 November 1918. The National Council of Zagreb declares the unification of South-Slav territories, including Vojvodina.

25 November 1918. In Újvidék (Novi Sad), with the delegates of national councils of Baranja, Bačka and Banat (out of 757 delegates, there are only 6 Germans and 1 Hungarian), they declare their joining the Kingdom of Serbia at the Great National Assembly. This National Assembly elects the Great National Council that creats the Banat, Bačka and Baranja National Directorate for the administration of the territory.

25–26 November 1918. The last meeting of the Hungarian National Council in Nagybecskerek (Veliki Bečkerek). After its dissolution, the town leadership is dismissed.

1 December 1918. In Belgrade, they declare the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

4 December 1918. In accordance with the order of the Great National Assembly, the National Directorate takes over all administrational tasks, nominates new lord lieutenants and adopts the text of the oath as demanded by new authorities.

5 November 1918. The Great National Council decides to keep previous judges considering the lack of Serb professionals, but they cannot pass sentences according to Hungarian law.

13 November 1918. The Eckartsau Declaration of Charles IV in which he renounces his rights in Hungary as a king.

9 December 1918. The Great National Assembly issues a decree prohibiting education in Hungarian in all schools frequented by not only Hungarians but also students of other nationalities.

12 December 1918. Following a mass-denial of oath-taking to the new state by Hungarian railwaymen, lawyers (judges and prosecutors), civil officials and teachers, the Great National Council decides that the oath is temporary, valid only until the settling of territorial issues.

25 December 1918. Croatian troops occupy the Muraköz (Međimurje) region.

8 January 1919. Military courts are set up in occupied territories. Their court practices (extended to civilians as well) only ends in early October 1919.

18 January 1919. The solemn commencement of the Paris Peace Conference.

25 January 1919. A preliminary order on the agrarian reform is accepted, not yet directly discriminatory towards minorities. It pins down that everyone with no or not enough land can claim land for themselves. However, indirectly, it does exclude Hungarians, for only those family-supporters are listed as beneficiaries who are citizens of the new state, and whose permanent residence is in a locality affected by the agrarian reform.

18 February 1919. The South-Slav peace delegation presents its territorial claims to the Supreme Council of the peace conference, supporting these points primarily by the principle of nationality, but in reality, these are oftentimes motivated by economic or strategic reasons. Basically, they wish to obtain consent to the acquisition of already occupied territories, with only a minor variance – favourable from a Hungarian viewpoint – of not wishing to claim Baja, Pécs and Szigetvár.

20 February 1919. Occupying Serb authorities put an end to the "Banat Republic".

21 February 1919. The strike of railwaymen in Temesvár (Timişoara), Szabadka (Subotica) and Zombor (Sombor). Two days later, they are crushed.

25 February 1919. An order of the Ministerial Council announces "social" agrarian reform. War cripples, war widows and orphans and Serb volunteers (the dobrovoljac) are granted privileges. Distributed lands are temporarily given for rent until the final partition.

27 February 1919. The Great National Council has its last meeting (it actually ceased to be on 11 March). After this, the administration of territories annexed from Hungary goes under Belgrade Interior Ministry jurisdiction, where a separate department is responsible for it: the Bačka–Baranja–Banat Department.

21 March 1919. The declaration of the Hungarian Soviet Republic in Budapest. Béla Kun declares he would like to rely on Soviet-Russia in matters of foreign policy.

15 April 1919. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes sets up a Danube Division promised to the Entente for an intervention against the Hungarian Soviet Republic. However, it does not wish the deployment of the division.

25 April 1919. Hungarian postmen who, in accordance with the Belgrade convention, were working on the rectification of Serbian telephone and telegraph wires, are expelled from the country.

12 May 1919. In Paris, the Supreme Council approves the 6 April proposal of the assigned Romanian Demarkation Commiteee that marks Hungarian–Yugoslav borders, which basically gives way to Yugoslav claims. With only a slight difference, leaving the infinitesimal territory in Banat, south of Szeged for Hungary, not fulfilling the Yugoslav demand of the Maros River being the border and not yet giving Prekmurje to the South-Slav State.

20–25 June 1919. Commissioned by the Hungarian government of Szeged, Miklós Horthy and Pál Teleki are negotiating in Belgrade.

21 July 1919. The government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes approves the official delegation to Belgrade: Antal Magyary from the

Szeged government and a military officer are sent there as professionals.

1 August 1919. The end of the Hungarian Soviet Republic. Gyula Peidl forms a new government.

1–19 August 1919. The peace conference informs the South-Slav peace delegation in an official note about the drawing of different parts of the Hungarian–Yugoslav border.

2 August 1919. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes receives the permission of the great powers to occupy Prekmurje.

4–7 August 1919. Romanian troops march in to Budapest. István Friedrich forms a new government, legitimised by Archduke Joseph. The appearance of Archduke Joseph in Hungarian public life strikes Belgrade as a fear of a possible Habsburg restoration.

14 August 1919. Foreign Ministry officer Lazar Bajić arrives in Budapest in order to inform his government of Hungarian events first-hand. Practically, Bajić is the diplomatic representative of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

3 September 1919. Hungary and Yugoslavia sign a treaty in which Belgrade transports food to Hungary in return for "hard currency". This is later modified on Hungarian demand (on 8 November): the price of transported food can also be paid with other goods.

10 September 1919. The victorious Entente Powers sign the Treaty of St-Germain with Austria. The peace treaty obliges successor states, like the Serb–Croat–Slovene state, to protect minority rights. Representatives of South-Slav states deny the signature of these sections at the time, and the treaty is only signed later, on 26 November 1919, while the sections on minorities comes into effect on 5 December as temporary laws.

21 October 1919. In the occupied Southern Territories, Serb authorities form court-martials due to "the inchoation of crimes, foray murders, killings, robberies, arsons and floods" which were centred around Újvidék (Novi Sad), Zombor (Sombor), Szabadka (Subotica), Pancsova (Pančevo), Fehértemplom (Bela Crvka), Nagybecskerek (Veliki Bečkerek), Nagykikinda (Kikinda) and Pécs.

22 October 1919. The Yugoslav peace delegation forwards a petition to the Great Powers, in which it demands Baranja, Mohács and Pécs to be annexed to Yugoslavia. With this, the "question of Pécs" that lasts for years is officially opened.

29 November 1919. In Rédics (Redič), some 60 borderguards and civilians attack Serb borderguards and pursue them until Alsólendva (Lendava). The Serb counterattack throws Hungarians back, there are victims on both sides and it is a pretext for the Belgrade government to stop food-transport to Hungary.

18 December 1919. A "Regulation on military volunteers" is issued, which disposes of the size of land given to military volunteers and its price. It states that a "fighting" volunteer could get 5, a "non-fighting" volunteer 3 ha land of high-quality, if they cultivate it themselves. The land cannot be sold or hypothecated.

6 January 1920. Albert Apponyi is the leader of the Hungarian peace delegation to Paris. Though the role of the delegation is restricted to bowing to peace conditions, most of the successor states (the Yugoslav delegation, for instance)

seriously fear from plebiscites for each territory.

25 January 1920. The Belgrade parliament (the szkupstina) accepts the law on the creation of a National Bank. Meanwhile, a decree is issued on changing *korona* to *dinar* in a ratio of 4:1, thus enabling the expropriaton of resources from former Dual Monarchy territories.

29 January 1920. The Agrarian Reform Minister's order 1091 – supported by the 10.185 order of 1 July 1920 – states that citizens of Hungarian or German nationality cannot participate in the elections of local agrarian committees, for their nationality is yet unsettled in the international arena.

1 March 1920. Rear-Admiral Miklós Horthy is elected Governor of Hungary by the Hungarian National Assembly.

8 March 1920. In Belgrade, the agreement on food-transport is signed which was suspended in December because of the Hungarian attack in Prekmurje.

15 April 1920. In Szabadka (Subotica), Hungarian railwaymen join the national strike, only to be defeated on 20 April by the police and military forces. 1,500 railwaymen are dismissed from the town and many of them are expelled to Hungary, beyond the demarkation lines.

April 1920. According to an order of the Minister of Education and Culture, Hungarian teachers should pass an examination of the language of the state within 3 years. Until the passing of this examination, they can only be employed on a temporary basis.

May 1920. The so-called Millerand "covering letter". Negotiations were going on between the Hungarian and French governments on the creation of a Central European economic area with Hungary as a centre (with French leadership). In the course of these negotiations, a covering letter was written, bearing the name of the president of the peace conference (who was the French President at the same time) to show the "goodwill" of the French political élite. For Hungarians, it put in the offing the revision of certain border sections already decided. New French foreign policy, hallmarked by the French Foreign Chief Secretary, Maurice Paléologue, played an important role in the formation of the Little Entente.

4 June 1920. The signature of the Treaty of Trianon. The area of Hungary is reduced from 325,411 km^2 (including Croatia; 282,000 without it) to 92,963 km^2, its population from 20,886,487 to 7,615,117 persons. Without Croatia, 20,551 km^2 and 1,5 million persons are annexed to the Yugoslav state. In accordance with paragraph 65, non-Slav nationals who assum their national identities, can choose: they can leave the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes until 26 January 1922. Hungarians living in the annexed territories before 1910, automatically receive the nationality of the new state. Those who settled later, can make a petition but they very rarely receive the nationality.

6 June 1920. Minister of Education Svetozar Pribičević orders the gradual elimination of school education in Hungarian from the academic years of 1920–1921. All state-financed secondary schools can continue their educational activities but on higher levels, studies can excusively be in the language of the state.

The beginning of June 1920. The Hungarian government labels Lazar Bajić, special

envoy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to Hungary, an undesirable person. The Yugoslav diplomat, going beyond his power, lifted up his voice against the arrests of South-Slavs of Hungary, which was considered an intrusion into interior affairs by Hungarians. They provoked a public scandal, during which Bajić spoke pejoratively about the Hungarian nation and the army.

8 July 1920. Belgrade calls back its representaive, Lazar Bajić and only sends another in September 1920.

13 July 1920. The 1912 Serb Secondary School Act is extended to Vojvodina.

14 August 1920. The Republic of Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes sign a treaty of alliance in Belgrade. The treaty, officially to sustain the peace system and join the Central European region is, in fact, aimed at restraining Hungary. It is a basis of the organisation of the Little Entente completed in the following year.

27 August 1920. The new educational Act comes into effect in Vojvodina. It declares that all primary schools are state schools. In non-Slav communities, parallel classes can be created for minorities if at least 60 students apply to one class, 55 to two combined classes, 45 to three or four classes. For these students, learning Serbian is compulsory, as well as learning Serbian history and geography in Serbian. Instead of independent mother-tongue vocational schools and so-called *polgári* secondary schools in Újvidék (Novi Sad), Zombor (Sombor) and Pancsova (Pančevo), they can have Hungarian-language classes within the framework of Serb-language schools.

23 September 1920. Béla Linder takes over the leadership of the town of Pécs. New, "Octobrist" town leaders are used by Belgrade as instruments to postpone the evacuation of occupied territories.

30 September 1920. Milan Dj. Milojević special envoy with full powers presents his letter of credentials to Miklós Horthy.

23 October 1920. Because of an utmost discontent and explained with the nation's interests, industrial workers are, too, allowed to acquire land. For Serbianisation policy to succeed, dobrovoljac are mainly given territories adjacent to Hungarian or German peasants. This does not only sow the seeds of national hatred but also cause conflicts between settled and local Serbs, and also within Serb volunteer groups.

12 November 1920. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes signs the Rapallo Treaty with Italy and consents to Fiume's status as a free state. The treaty also has an anti-Habsburg amendment that binds the two parties to use every possible political means to prevent the return of Habsburgs to Austria and Hungary.

28 November 1920. The constitutional national assembly of the South-Slav state is elected.

6 December 1920. With substantial support from the Hungarian government, the first volume of the newspaper *Hírlap* is printed in Szabadka (Subotica).

30 December 1920. The *Obznana* is announced, which bans the propaganda of the Communist Party of Yugoslavia and its organisations and also bans all left-wing and trade union organisations.

17 January 1921. The *Hírlap* of Szabadka (Subotica) which later becomes the paper of the Hungarian Party, for the first time in public, raises the idea of forming a Hungarian party.

26 March 1921. Charles IV arrives to Hungary. He seeks to reclaim the Hungarian throne. The government of Serbs, Croats and Slovenes tries to make use of the former ruler's return to strengthen its own status. It asks for the participation of professionals in Hungary's military supervision.

3 April 1921. The Yugoslav government orders a concentration of troops along the Hungarian border around Szabadka (Subotica), to prevent the seizure of the throne by the former ruler, with military force if necessary.

22 April 1921. Negotiations start in Belgrade on a possible trade agreement.

23 April 1921. Thanks to the April visit of the king, Romania, previously unwilling to join the Yugoslav–Czechoslovak agreement, signs an analogous treaty with Czechoslovakia.

May 1921. Szabadka (Subotica) receives a new body of representatives having once again Hungarian members. – In Kutas-puszta, with the presidency of György Sántha, on the pretext of a family gathering, a wide circle of guests (from the intelligentsia, farmers, priests and journalists) discuss the principles of the Hungarian Party programme.

11 May 1921. István Bethlen summons a meeting for the reorganisation of the official foreign policy on Hungary's irredentist movement. They come to the conclusion that military movements have stopped in the occupied territories. Hungarian military organisations are prohibited to keep contact with transborder organisations or individuals. Foreign Minister Miklós Bánffy suggests a dissolution of the most militant organisations.

7 June 1921. In Belgrade, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Romania sign a treaty for the protection of Central European peace, that is, to keep an eye on Hungary. The formation of the Little Entente is thus realised.

28 June 1921. The constitutional national assembly accepts the constitution of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes with a simple majority (yes: 223, no: 35, non-voter: 158), which is the so-called Constitution on the Day of Vid. The country is a constitutional, parliamentary, hereditary monarchy, ruled by the Karađorđević dynasty. The state is a unitarist, centralist state, the constitution does not recognise either historical autonomy or ethnic autonomy. The constitution provides franchise for citizens as well as equality of citizenship and denomination.

Mid-June 1921. Ferenc Kolossa, the new Hungarian envoy presents his letter of credentials in Belgrade. Thus, official diplomatic relations are established.

23 July 1921. The Hungarian government temporarily does not allow fugitives to move to Hungary. (This order, after a multiple alteration of its deadline is valid until 31 March 1922.)

1 August 1921. The assassination attempt against Regent Alexander on 28 June and the assassination of the devisor of the *Obznana*, Interior Minister Milorad Drašković, make it possible to legally introduce and extend the *Obznana* (Act on the Defense of State Order).

11 August 1921. The Hungarian Ministerial Council accepts the operational

principles of the Association of Social Organisations (TESZ) created not long before under the leadership of Pál Teleki. The central apparatus of the association is placed directly under the Prime Minister. The budget of the association only had to be ratified by the government, thus avoiding the parliament. – To keep contact with the Southern Territories, they form the Saint Gellert Society, which is only allowed to communicate with Southern Territory Hungarians via the central leadership of the TESZ. The president of the Saint Gellert Society is the "writer-emperor" of the era, Ferenc Herczeg from Versec (Vršac).

14 August 1921. Left-wing town leaders of Pécs under Béla Linder proclaim the short-lived Serb–Hungarian Republic of Baranja.

16 August 1921. King Peter Karađorđević dies. His successor is his son, Alexander I, who is crowned on 3 September 1921. On 6 November, he swears on the constitution in parliament.

21 August 1921. Serb troops evacuate Pécs and the whole of Baranja on 26 August given to Hungary by the peace conference.

21 October 1921. Charles IV arrives once again to Hungary to reclaim the Hungarian throne with force, if necessary.

22 October 1921. In Belgrade, the Ministerial Council orders mobilisation against Hungary.

23 October 1921. Railway transport is suspended towards Hungary. – "The battle of Budaörs". Charles IV is arrested and taken to Tihany.

24 October 1921. The Yugoslav Interior Minister orders lord lieutenants and town leaders to increasingly control the actions of Hungarians living in Vojvodina, Croatia, Slovenia and Bosnia.

4 November 1921. The Hungarian National Assembly legally dethrones the House of Habsburgs.

Early February 1922. In Szabadka (Subotica), the future Hungarian Party's organisation committee begins to work. Its temporary leader is György Sántha.

11 February 1922. A statutory meeting of the Banat section of the Hungarian Party's organisation committee is held in Nagybecskerek (Veliki Bečkerek).

26 February 1922. Leaders of the town of Zombor (Sombor) do not allow the Hungarian Party to hold its heralded meeting. Meanwhile, leading Serb parties, the radical and the democratic party are recruiting new members in Hungarian-inhabited localities. According to a report of the Interior Ministry, in Törökkanizsa, 50% of the population joined one of the parties. Their only condition is to be on the list of beneficiaries of the agrarian reform, and it is promised.

19 April 1922. Prime Minister Nikola Pašić summons the organisational group of the party. Pašić tells the delegation of György Sántha and Imre Várady that he considers unnecessary a Hungarian party organisation. Reflecting on Hungarian complaints, he orders the delegation to make a list of grievances so that they could amend them.

26 April 1922. In accordance with the law on the self-government of provinces and districts, the country is divided into 33 administrational units (counties). National-historical boundaries are mostly ignored while fixing these borders.

Early 1922. Representatives of Hungarians in Croatia, Slavonia and Muraköz (Međimurje) signal that they would be willing to join the central organisation of the Hungarian Party of Szabadka (Subotica).

8 May 1922. Prime Minister István Bethlen summarises the most important foreign political aims of the country as the restoration of the country's economic equality, protection of rights of transborder Hungarians and postponing the paying of indemnity, and not as an immediate and complete territorial revision.

June 1922. In Vojvodina, altogether 15 judges of Hungarian nationality receive permissions to work.

13 July 1922. The Hungarian Casino of Újvidék (Novi Sad) receives a permission from the Interior Ministry to operate.

14 September 1922. President György Sántha and Chief Secretary Áron Székely make an appeal on behalf of the executive commitee of the Hungarian Party in which they announce the national statutory meeting of the Hungarian Party to be held on 17 September in Zenta (Senta).

17 September 1922. The statutory meeting of the Hungarian Party in Zenta with the participation of some 3,000 delegates. Party high-commissioners are elected. Its president is György Sántha, its co-presidents are Imre Várady, László Gráber, Árpád Falcione and Ádám Sóti. Committees are formed to communicate with the Serb parties. The aim of the Hungarian Party is to be the party of all Hungarians, regardless of social status or denomination. In the beginning, their central, almost exclusive aim is to join the political life of the country (participation in parliamentary and local elections) and education. It does not wish to fight for its rights on international forums, it believes in a co-operation with the South-Slav nation.

18 September 1922. Hungary is admitted to the League of Nations.

20 September 1922. Educational Minister Svetozar Pribičević announces order 14.449 on the "supervision of the ethnicity of students" which becomes known as "name-analysis". It stats that students with one non-Hungarian parent should be inscribed to a Serb school. The nationality of students is established on the basis of the father, if in doubt, authorities decide.

7 December 1922. The Vojvodina organisation of the Communist Party reorganises itself under the name Socialist Party and decides to publish its Hungarian-language journal for the coming elections. The *Előre (Onward)* is printed between February and March 1923 but authorities ban it in early April.

11 January 1923. France and Belgium, referring to Germany's deliberate failure to pay the indemnity, occupy The Ruhr. The incident also causes disquietude among the Hungarian government, because news from Yugoslavia strongly support the French action, explaining that Hungary is the Germany of Yugoslavia.

January 1923. The Hungarian Party signs a "pact" with the Radical Party in which the government commits itself to enroll all Hungarian voters into the register of voters and to direct nominations in a way that the Hungarian Party receives 8 seats. The Hungarian Party can

choose its candidates independently in territories inhabited by Hungarians, and in return, it takes upon itself that Hungarians vote for Radical candidates in places where there are no Hungarian Party candidates.

10 February 1923. Pope Pius XI creates the Bačka apostolic administration with Szabadka (Subotica) as its centre and the Banat apostolic administration with Nagybecskerek (Veliki Bečkerek) as a centre.

11 February 1923. After the indiscretion-induced leaking out of the pact with the radicals and radicals in fact demanding Hungarian voters of the Banat electoral district to vote exclusively for radical candidates, leaders of the Hungarian Party in Szabadka (Subotica) decide to boycott elections after all.

18 March 1923. The second Yugoslav parliamentary elections are held, bringing about a landslide victory of radicals in Vojvodina. The Hungarian Party, because of the short time since its formation and the incomplete register of voters does not participate in the elections.

March 1923. In the Niš Agreement, a collective name for the March decisions by the Yugoslav–Bulgarian mixed committee (created in early March), Bulgaria admits Belgrade's right to Macedonia. This removes the greatest obstacle of a Bulgarian–Yugoslav settlement of affairs.

The end of March 1923. The Hungarian Party announces its desire to participate in political life in the future.

23 April 1923. Béla Linder, Mihály Károlyi and Oszkár Jászi present their memorandum to the Belgrade government which lists conditions for a feasible international loan for Hungary. The Yugoslav government does not forget to use the memorandum when opposing the Hungarian claim for the loan.

12 August 1923. During an expanded presidential meeting of the Hungarian Party, a short-term action plan is formulated which is centred around the providing of Hungarian secondary education and the inclusion of Hungarians in the list of agrarian reform beneficiaries. Besides, a committee is formed (György Sántha, Imre Várady, László Gráber, Károly Király, Leó Deák) with a task to collect all data on the infringement of rights of the Hungarian minority, committed by the government.

8 September 1923. In Geneva, during the autumn session of the League of Nations, István Bethlen enters into direct negotiations with Yugoslav Minister of Foreign Affairs Momčilo Ninčić on the Yugoslav conditions of Hungary receiving an international (League of Nations) loan. During the talks, they agree on the necessity of settling the problems of the two countries and that there should be negotiations on a trade agreement as well as a legal aid treaty.

January 1924. The government dissolves the Hungarian Party by order but it does not forbid the party to operate. – Lukács Pleszkovics and Benedek Mácskovics from the Hungarian Party create the Party of Vojvodina. The new party formation is soon joined by other politicians who left the Hungarian Party and intellectuals who criticised it for complacency.

27 January 1924. In Rome, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and Italy

sign a treaty of amity and co-operation (the Adriatic Pact or the Treaty of Rome, extended on 25 January 1928), and they also finalise the Italian annexation of Fiume a year before (Fiume–Sušak Treaty). The treaty recognised Italy's unlimited rights to Fiume, and in return, gave Belgrade a free hand in the Balkans.

24 February 1924. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes accredits a new envoy to Budapest, Tihomir Popović, whose task is to ameliorate the relationship of the two states.

14 March 1924. Hungarian envoy András Hory presents his letter of credentials to King Alexander. Hory arrives in Belgrade with the commission to find out: whence the rapprochement of Belgrade and its honesty. Hory is a dedicated upholder of Hungarian–Yugoslav co-operation.

4 May 1924. The presidential council of the Hungarian Party wished to hold its great assembly in Nagybecskerek (Veliki Bečkerek) but this is not permitted by the authorities, because preceding these events, the Hungarian Party was dissolved by the Belgrade government.

19 May 1924. Italy is ready to mediate between Hungary and Yugoslavia to settle conflicts between the two countries. Alessandro Bodrero Italian envoy to Belgrade informs András Hory Hungarian envoy to Belgrade about King Alexander's readiness to hear him at a private audience, in order to discuss Hungarian–Yugoslav relationships.

The second half of June 1924. The Hungarian–Yugoslav mixed commitee agrees on visa and passport issues.

20 July 1924. The Radical Party government resigns and a Democratic Party government is formed under the leadership of Ljuba Davidović. The new government stresses to uphold the hitherto good relations with Hungary.

9 September 1924. The new government nullifies the dissolution of the Hungarian Party.

14 September 1924. György Sántha and Imre Várady make a proclamation on the renewed operation of the Hungarian Party. They call an assembly for 9 November, with a same agenda as before the ban.

27 September 1924. In Szabadka (Subotica), Gábor Szántó and György Gálffy leave the Hungarian Party and form the Hungarian Radical Party.

5 November 1924. King Alexander entrusts the radical Nikola Pašić again to form a government.

9 November 1924. The leadership of the Hungarian Party holds an assembly in Nagybecskerek (Veliki Bečkerek) where they elect party leaders. The president is once again György Sántha from Szabadka (Subotica), co-presidents are Imre Várady, Árpád Falcione and Nándor Brezovszky. They accept the programme of the party on the agrarian reform: to guarantee first and foremost the protection of landowners and to achieve that nationality be not an exclusiory reason for being entitled to land benefits.

11 November 1924. The king dissolves the parliament and calls for new elections.

13 November 1924. Yugoslav Foreign Minister Momčilo Ninčić announces that because the governing Radical Party wants parliamentary majority by all means during the elections, it is forced to take measures offensive for minorities. However, the Minister

emphasises that election conflicts are not directed against Hungarians but are a necessity, and he promises to seek remedy for Hungarian discontent after the election victory.

Mid-November 1924. The new "name-analysis" order makes it compulsory for heads of schools to determine the nationality of students, extending the name-analysis to grandparents. The order states that students are to be sent to Slav classes even if they previously studied in Hungarian ones.

13 December 1924. Lukács Pleszkovics writes an editorial in the *Föld* newspaper of Szabadka (Subotica), entitled "To Peoples of Vojvodina", in which he and his colleagues demand autonomy for Vojvodina on behalf of a party soon to be formed: the Autonomous Party of Vojvodina.

22 December 1924. Taking the advice of the Interior Minister, based on the Obznana, the Ministerial Council decides to ban the Croatian Republican Peasant Party.

1924. The only secret organisation of Southern Territory Hungarians is formed: the Student Support. It has no constitution, but it operates until the re-annexation.

3 January 1925. The president as well as numerous leading officials of the Hungarian Party are arrested, to prove by any means that the Hungarian Party communicates with awakening Hungarians and communists.

6 January 1925. During the arrest and house search of the president of the Croatian Republican Peasant Party, according to an Interior Ministry report, they find a draft of a treaty devised on 3 November 1923, in which Radić promised territorial concessions for Hungary for supporting Croatia's secession from Yugoslavia.

17 January 1925. The Hungarian Party issues a 17 point pamphlet entitled "What the Hungarian Party wants". Among others, demands include the equal treatment of all citizens; giving land to landless Hungarians, equitable compensation for confiscated lands; education in mother-tongue on primary and secondary levels; free use of mother-tongue in private and business life; freedom of assembly and union; a nationality act that ends domination and deprivation of rights; a new and unified progressive tax system, an equitable ratio of Hungarians in tax committees; freedom of movement for workers and the acknowledgement of the right to strike; changing district boundaries in a way that parts of Vojvodina do not belong to the same district as other parts of the country; equal, general, secret and proportional vote according to localities; honest, clear, quick and unbiased administration; cheap, good and quick justice system; Hungarians in the administration proportional to their numbers in the country; helping Hungarian cultural, economic and social organisations similarly to such organisations of the state-forming nation. – The *Hírlap* publishes this pamphlet with a comment that Hungarians will fight for these aims solely with lawful and constitutional means.

8 February 1925. Parliamentary elections in which, due to intimidations and abuses by the Radical Party (not only directed against minorities), Radicals has a smashing victory. The Hungarian Party in Vojvodina receives 11,059 votes

altogether (65,000 Hungarians had the right to vote), and thus, it remains with no seat in parliament.

17 March 1925. The Belgrade government nullifies 60 Croatian mandates (out of 69).

25 March 1925. Stjepan Radić makes a compromise with the Radical Party (the Peasant Party erases Republican from its name and accepts the "Vidovdan" constitution).

The end of March 1925. Due to the electoral defeat, already existing conflicts flare up within the Hungarian Party on its political role. Tendencies pop up that envisage the party co-operating with a Serb party and not as a completely independent political force. After this, Imre Prokopy and Dénes Strelitzky play an increasing part in organisational work.

April 1925. Under the leadership of Alfréd Nickl, a Hungarian delegation arrives to Belgrade to continue economic negotiations.

The beginning of June 1925. The Yugoslav–Hungarian economic treaty is signed.

June 1925. After a two-year struggle, the Interior Ministry refuses the plea of Lutheran pastor Róbert Szántó to form a Publishing House to promote the development of Hungarian Southern Territory literature under the name of "Society of Hungarian Writers of Vojvodina".

The beginning of July 1925. The Yugoslav–Hungarian–Romanian triple border is settled.

21 July 1925. The Independent Trade Union publishes the first copy of its Hungarian-language newspaper, the *Szervezett Munkás* (*Organised Worker*). Out of 2,500 printed copies, 1,300 are scattered among Hungarian fieldworkers.

23 July 1925. Milorad Vlaskalin head of department at the Yugoslav Interior Ministry, commissioned by Prime Minister Nikola Pašić pays a semi-official visit to his Hungarian colleague Imre Ernyei, to continue negotiations on political rapprochement between the two countries.

10 August 1925. Gyula Gömbös overtly mentions the necessity of rapprochement in the racist paper, *Szózat*, for the first time on Hungarian behalf. The article makes a stir in both countries but Yugoslavs does not give an official answer.

25 September 1925. The "answer" arrives for the Gömbös article. The paper *Politika*, close to the king's court, publishes the article of former Serb Foreign Minister, Čedomir Mijatović, in which he mentions his friendship with Béni Kállay and stresses that the Serb–Hungarian friendship has historical roots and there are no questions these two nations cannot settle.

16 October 1925. The Locarno Treaty is signed in which Germany agrees to regard its western borders as inviolable, guaranteed by France, Great-Britain and Italy. Following the treaties, great powers devise their own plans of similar treaties on various parts of Europe (Central European and Balkan Locarnos), from which, countries concerned (Hungary and Yugoslavia, for example) would like to pull out for various reasons.

14 December 1925. In Amsterdam, Arisztid Jankovich retired military officer tries to pay with a forged bank note of a thousand francs. In his room, a suitcase is found full of similar, rather badly drawn banknotes, as it later turned out, made in the National Cartographic

Institute of Hungary. This and the fact that Jankovich stays in the Netherlands with passport for diplomats give rise to a series of different but mostly reasonable suspicions, namely that the Hungarian political élite knew about the forgery. Because of the scandal of the forgery of francs, Hungary becomes extremely vulnerable in diplomacy.

January 1926. After the scandal, expulsions from Yugoslavia becomes once again frequent.

The beginning of March 1926. György Sántha, president of the Hungarian Party stresses in his speech in Ada that the Hungarian Party still wishes to operate as an independent party but it would seek co-operation with a Serb national party that best fits Hungarian interests, yet, the Hungarian Party would by no means merge with any other parties.

15 March 1926. During the spring session of the League of Nations in Geneva, Bethlen, having gained the consent of the British and Italian governments, enters into negotiations with Foreign Minister Ninćić. He expresses that Hungary would desire to settle pending economic, legal and transportation issues between the two countries. He also proposes the signature of an arbitration agreement. The Yugoslav Minister does not object to Hungary's signing such an agreement, till then only with Yugoslavia from the Little Entente.

April 1926. Hundreds of railwaymen are placed to Serbia with the explanation of this being of service interest, for Hungarian railwaymen can learn Serbian easily in this manner.

13 May 1926. Ninćić verbally agrees to open a Hungarian consulate in Zagreb. The opening of other consulates are also in the offing. Thus arises the possibility of opening a Hungarian consulate in Szabadka (Subotica) and a Yugoslav one in Szeged.

May 1926. A mutual legal aid treaty is signed; the agreement on the extradition of political criminals; the regulation of transport along the border; the deadline for optants moving out is extended by three years.

13 July 1926. In Bled, Ninčić offers the Hungarian envoy, Arnold Wodianer a Hungarian–Yugoslav non-aggression treaty.

24 July 1926. The trade agreement is solemnly signed by the two countries. A part of it states that double-proprietors living in Hungarian and Yugoslav border districts can transport their produced goods without any import or export customs or duties across the border. This part of the agreement was successfully extended in 1928 for another four years.

2 August 1926. Political prisoners are exchanged in Kelebia.

10 August 1926. In the presidential session of the Hungarian Party, they set as an aim the unification of scattered Hungarian cultural organisations into the Hungarian Cultural Association of Vojvodina. They are also planning to create offices for the protection of rights in significant cities of Vojvodina, with Belgrade as their centre. By the creation of such offices, they wished to compensate for the lack of parliamentary representation and also wanted to keep in touch with various groups of Belgrade politics.

29 August 1926. The "Speech of Mohács" delivered by Miklós Horthy on the

occassion of the 400th anniversary of the battle of Mohács, in which, remembering the common Serb–Hungarian cause of fighting the Turks, Horthy wishes to revive a similar co-operation. For a long time, the speech is considered the peak of Hungarian–Yugoslav rapprochement. In fact, the Governor's speech is rather premature, the relationship of the two countries starts to deteriorate again.

September 1926. The central committee of the Communist Party of Yugoslavia wishes to include Hungarian communists in the workings of the Hungarian Party. Hungarian communists explains their being absent from the party of Hungarians by the party being that of the bourgeios and exploiters. The leaders of the CPY, however, considers it important for Hungarian communists to join the Hungarian Party and to divert its activities towards class struggle, to realise the equality of nations. The aim is to create a worker-peasant federation in the Balkans, and for this, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes needs to be dissolved.

20 October 1926. Drafts of the Hungarian agreement are handed over to the Yugoslav Minister of Foreign Affairs. Ninčić is only willing to discuss the minority question within the framework of friendly discussions and pins down that if the Hungarian Party insists on measures broadening the rights of Hungarian minority as well as an arbitration treaty, then Belgrade should desist from signing the agreement.

29 October 1926. Despite objections of his Yugoslav colleague, the Hungarian Foreign Minister still asks for favourable measures towards the Hungarian minority. It would very much unburden the Hungarian government during the ratification of the agreement. Behind this Foreign Ministerial advice is the possible fact that by then, Hungary knew there would be no agreement with Yugoslavia. So he tries to extort at least minute concessions for the Hungarian minority until the rapprochement fails officially.

11 November 1926. The presidency of the Hungarian Party decides to enter into an electoral coalition with the Radicals at the forthcoming provincial assembly.

1 December 1926. Hundreds of Hungarian railwaymen working in territories of the Szabadka (Subotica) railway unit are dismissed without severance pay because the Interior Ministry is unwilling to justify their nationality.

6 December 1926. The Hungarian Party signs the coalition agreement with the Radical Party. It states that the two parties have one common list in electoral districts of Szabadka (Subotica) and Zombor (Sombor) and in the districts of Bácstopolya (Bačka Topola), Zenta (Senta), Apatin, Palánka (Bačka Palanka), Kula, Dárda (Darda) and Hódság (Odžaci).

7 December 1926. The president of the Banat Department of the Hungarian Party, Imre Várady signs a co-operation agreement with Momčilo Ninčić, the radical representative of the entire Banat district. In accordance with the agreement, the two parties make one common list in Banat, too, but this co-operation is only binding during provincial assembly elections. Ninčić, as he put it, was filled with joy upon the agreement, also because it was in

complete accordance with his own foreign political programme. – Due to the Tirana Treaty signed between Italy and Albania on 27 November, Ninčić is forced to resign from the Foreign Ministerial office. By this he admits the failure of his policy of attempting an Italian compromise.

23 January 1927. Provincial assembly elections, the Hungarian Party is successful. 16 Hungarian representatives make it to the provincial assembly, thus justifying the electoral alliance with the Radical Party.

22 February 1927. At the seat of the provincial assembly of Bačka, in accordance with Radicals, Hungarian and German representatives agree that they will not enter the radical club of the provincial assembly but will form an independent minority club of representatives, tallying on all important questions previously. The president of the Hungarian Party's club of representatives is Leó Deák, who is at the same time the Hungarian member of the permanent board of the provincial assembly. (One of his deputies in this office is Imre Prokopy).

28 March 1927. A bomb explodes at the Hungarian Civil Casino in Újvidék (Novi Sad).

30 March 1927. The *Vreme* publishes the open letter of former Foreign Minister Momčilo Ninčić, former Minister of Interior Božidar Momčilović and Minister of Finance Milan Stojadinović attacking the new government and the state of affairs in Vojvodina, stating that Serbs are actually oppressed there and that Hungarians persecute former dobrovoljac and the reservists from locality administrations.

5 April 1927. István Bethlen signs a treaty of amity, pacification and elected law court with Italy. With this, what was hitherto presumed becomes obvious: Hungary "dropped" Yugoslavia. Italy promises to return Monarchy weaponry looted in the First World War and the neutralisation of Romania and Yugoslavia for Hungary's plans against Czechoslovakia (that is, for territorial revision).

1 May 1927. Lajčo Budanović, a priest of Szabadka (Subotica) is made the Bishop of Szabadka (Subotica).

16 June 1927. In Belgrade, the delegation of the Hungarian Party (Imre Várady, Dénes Strelitzky and Imre Prokopy) hand over a memorandum to the Prime Minister summarising Hungarian grievances.

21 June 1927. Lord Rothermere, British newspaper proprietor writes an article in his *Daily Mail* that demands ethnic revision and justice for Hungary *(Justice for Hungary – Igazságot Magyarországnak)*. After the article, territorial revisionist organisations become more active in Hungary.

27 July 1927. In Hungary, initiated by the Association of Social Organisations and economic representations and with government consent, the Hungarian Revisionist League is formed under the leadership of Ferenc Herczeg. Its tasks are to start a high-level propaganda for revision abroad and to connect and organise revisionist groups at home.

12 September 1927. Parliamentary elections. Due to the agreement of two representatives of the Hungarian Party, Imre Várady and Dénes Strelitzky with the Radicals, these two representatives get into the szkupstina of Belgrade on

the Radical list. Ödön Nagy needs 68 votes to get in, Leó Deák needs 136.

6 November 1927. Municipal elections where Hungarians are much more active than in parliamentary elections. Partly due to this and partly because elections can be less manipulated, the Hungarian Party has total victory at every locality where it runs with an independent list. Altogether, the party gains 532 municipal representative places. In all-Hungarian municipalities, it gains the entirety of representative seats, while in territories with mixed inhabitants, it gains roughly a proportional number of seats. (In Szabadka [Subotica], out of a body of 100 representatives, 14 are Hungarian Party delegates.)

December 1927. To combine Hungarian organisations, the party leadership in Szabadka (Subotica) decides on the publication of a cheap monthly magazine of public utility, which would primarily explain important laws on Hungarians in a clear and popular style. The editorial board would also offer free legal advice and directions and it popularises the Hungarian Party. The paper is *The Monthly Messenger of the Hungarian Party.*

1 January 1928. The weapon scandal of Szengotthárd. Austrian customs officers find a train with a machine gun component disguised as piece of agricultural machinery. Italy tries to smuggle this to Hungary in accordance with a verbal agreement half a year before. Yugoslavia considers this event especially offensive, sharply opposes it and demands the punishment of Hungary.

15 February 1928. The first issue of the *A Magyar Párt Havi Értesítője (Monthly Messenger).* The *Messenger*, discussing the nationality act and its explanation is an unhoped-for success. All 4,000 printed copies are sold.

The beginnig of March 1928. The Hungarian Party is planning a secretariat in Belgrade. The one-person office would suffice as the editor of the *Hírlap* in Belgrade. – They lay foundations for the countryside network of the Hungarian Party. They even create party organisations in small Hungarian localities within Slav territories where possible. Hungarian protestant and catholic priests play crucial roles in their successful formation. – Dénes Strelitzky considers it necessary for the permanent organisation of Vojvodina Hungarians to make a detailed and appropriate survey of Hungarians of the Southern Territories. He proposes a questionnaire about each locality which contains data on the population: the number of inhabitants, nationality and denomination, party political proportions; and also summarises the general situation of the locality, its cultural and financial status, has a list of schools, parishes, cultural, social and economic organisations, land conditions, the state of affairs created by the agrarian reform, in short: all data needed to get directly acquainted with the situation of the Southern Territories. Plans for such "alternative" statistics are accepted and supported by the Hungarian government.

20 June 1928. Puniša Račić, representative from Montenegro murders 5 Croatian Peasant Party representatives in the szkupstina, among others the leader of the Croatian Peasant Party, Stjepan Radić, and his younger brother, Pavle Radić.

The beginning of September 1928. The first volume of the the *Sunday Picture*'s literary supplement, the *Vojvodina Writing* is issued. The supplement is edited by Kornél Szenteleky, a leading figure of literary life in Vojvodina.

15 March 1928. The Hungarian government gives a one-time 80,000 dinar (8,000 *pengő*) aid for the creation of further organisations of the Hungarian Party. The amount is given in four installments from 1 March (20,000 dinars to make cadestres and 60,000 dinars to pay the Belgrade office secretary).

6 January 1929. King Alexander dissolves the parliament elected on 11 November 1927. He nullifies the "Vidovdan" constitution of 1921 and introduces royal dictatorship.

18 January 1929. The Petar Živković government, referring to the law on the protection of the state bans parties organised on a racial or religious basis. The Hungarian Party is dissolved, too, its archives are handed over to the police. Provincial assemblies are also dissolved, as well as municipal assemblies because they were formed at the time of parliamentarism and their members are representatives of now dissolved parties. – Retired General Velimir Ostojić becomes the mayor of Szabadka (Subotica).

31 January 1929. The Hungarian envoy to Belgrade, as ordered by the Hungarian government, informs Yugoslav Foreign Minister Kumanudi that regardless of the "regime change", Hungary wishes to maintain and ameliorate the good relationship that developed lately. The Foreign Minister is delighted to hear the above stance of the Hungarian government and implores the Hungarian envoy to report any Hungarian grievance he hears of in Yugoslavia so that he could take care of their recompensation.

3 October 1929. A new act changes the name of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to the Kingdom of Yugoslavia and it disposes of administrational divisions. The previous 33 provinces of the South-Slav state are divided into 9 banates (Drava, Sava, Danube, Drina, Morava, Primorje, Vardar, Vrbas, Zeta) plus Belgrade as a separate administrational unit. Vojvodina becomes a part of the Banate of Danube with Újvidék (Novi Sad) as its centre.

20 November 1929. The first Hungarian petition is registered by the League of Nations sends by Imre Prokopy. Between November 1929 and February 1933, Prokopy sends 20 petitions and 3 amendments to the League of Nations, primarily on schools, lingual and cultural grievances and on the dismissal of civil servants.

9 December 1929. Under the supervision of Educational Minister Božidar Maksimović, a new school law is made. It allows minority classes with a minimum number of 30 students. Students cannot register into a class of another nationality and private schools are banned.

19 June 1931. A Yugoslav law is passed on the resolution of the agrarian reform in the case of large-scale lands. Land can once again be sold and bought without restrictions.

2 July 1931. The Belgrade Interior Ministry orders retorsions after the conviction of a Serb priest in Mohács and due to Hungary's presumed complicity in bomb attacks in Yugoslavia. One

retorsion is the expulsion by the Yugoslav authorities of Pál Káposztás, the director of the Majdanpek mine who is of Hungarian nationality.

3 September 1931. King Alexander, after two years of dictatorial rule, gives a new (forced) constitution to the country. Yugoslavia becomes a hereditary, parliamentary monarchy where the king possesses large powers and exercises executive power, too, via his ministers.

10 September 1931. A new electoral law requires every party to have a national slate in half of all of the country's administrational districts, that cover the territory of at least six banates and they have to be recommended by at least 30 voters respectively. Hungarians could only have 30 recommendations in two of the banates (the Banate of Danube and the Croatian Banate), therefore they could only have parliamentary representation via an election compromise by either of the Serb or Croatian national parties.

18 September 1931. A law on organisations, parties and the right of assembly that prohibits the formation of any organisation on a racial or religious basis.

Autumn 1931. An Ustasha camp is created in Jankapuszta as a place of repose and training, to collect people who escaped from Yugoslavia, and to prepare and plan future assassinations in Yugoslavia.

18 October 1931. Leaders of the one-time Hungarian Party hold a meeting in Szabadka (Subotica). They accept the report of Dénes Strelitzky and Imre Várady on negotiations with Deputy Prime Minister Srškić on 8 October. Originally, the meeting was to decide on a complete passivity of Hungarians for the time of elections. However, Srškić warns Várady during the audience that the government would keep an eye on Hungarian behaviour – an open threat on his part for Hungarians not to remain passive. Therefore, some Hungarian politicians in Yugoslavia interpret it as remaining passive as an organisation but as voters, Hungarians can vote for anyone they like. At the end of the meeting, they accept a decision in this latter sense.

8 November 1931. Parliamentary elections in Yugoslavia. Gábor Szántó, a physician from Szabadka (Subotica) is the sole Hungarian to get into the bicameral parliament of the szkupstina. It would have been his task to "shepherd" Southern Territory Hungarians into the National Party of Yugoslavia. – The Yugoslav Hungarian Minority League is formed.

The beginning of December 1931. Gábor Szántó is negotiating with one-time Hungarian Party leaders so that co-operating with them he can represent Hungarian interest in Belgrade. Leaders of the Hungarian Party accept Szántó's offer but they are only willing to discuss affairs if Szántó produces results fruitful for Hungarians: unhampered operation of Hungarian cultural organisations, a legal settlement of the right to use Hungarian or the reinstation of dismissed teachers.

25 December 1931. The writers' section of the Hungarian Cultural Organisation is formed under the leadership of Kornél Szenteleky. The Organisation decides to create a Community of Books for publishing four books per year.

26 April 1932. Former Radical Party leaders of Vojvodina, Svetozar Stanković,

Jovan Lalošević and Nikola Prodanić prepare a memorandum that demands the new constitution to declare Vojvodina (with a part of Syrmia) an autonomous province. Gedeon Dungyerszki plans the formation of a Party of Vojvodina exclusively for the people of Vojvodina.

18 May 1932. The deadline runs out for customs and duties concessions of products produced by double-landowners. The Yugoslav party does not consent to the prolongation of the agreement.

19 June 1932. In Zagreb, the Cultural Association of Hungarian University Students is formed in the Blessed Krizin student boarding house. 64 Hungarian university students participate in the statutory meeting.

2 July 1932. Belgrade allows the Hungarian Cultural Association of Banat to extend its operation to the entire country and thus Hungarian leaders could once again work legally. (Imre Várady, co-president of the dissolved Hungarian Party is the president of the Hungarian Cultural Association of Banat.)

July 1932. A short and unsuccessful uprising is organised by the Ustashe in the Velebit Mountains.

23 August 1932. The *Délmagyarország (Southern Hungary)* paper of Szeged reports a proposition by Ferenc Szenesi, wood-trader from Szeged. This proposition already reached a debate stage in private discussions of Yugoslav and Hungarian government circles. It proposes a 30 km "neutral" zone around Szeged which is not to be given back to Hungary by Yugoslavia but to be made a custom free area and all 150,000 inhabitants of its 26 localities would enjoy advantages of this custom free area.

1 October 1932. Gyula Gömbös forms a government in Budapest.

4 December 1932. Dobrovoljac and settlers living along the Hungarian border hold a congress in the salon of the Szabadka (Subotica) town hall. Among its participants are the president of the local *Sokol* organisation, the president of the Chetnik organisation of Szabadka (Subotica) and the divisional commander of Szabadka (Subotica). According to informations of the Hungarian envoy to Belgrade, the aim of the congress is to create a co-operation of dobrovoljac and settler organisations hitherto existing only in economic and representative sense, and placing them under Chetnik organisations. The congress accepts a memorandum about the expulsion of the Hungarian national minority from along the border and the settlement of Serbs there.

8 January 1933. Lajčo Budanović, Bishop of Bačka demands giving back nationalised church property, schools and social institutions in an episcopal circular. He also demands the authorisation of activities of church associations and organisations as well as the authorisation to educate religion in primary and secondary schools.

6 February 1933. The editorial board of the *Jugoszláviai Magyar Könyvtár (Hungarian Library of Yugoslavia)* entrusts Kornél Szenteleky with the compilation of an anthology of short stories from Southern Territory Hungarian writers.

April 1933. The radio in Budapest is planning a "Vojvodina week" for its programme.

18 June 1933. In Belgrade, the Hungarian students form an association, the Farkas Bolyai Hungarian Student Association.

28 July 1933. A postal matter from Gyékényes explodes in Kapronca (Koprivnica); it is sent by the Ustashe to a judge who convicted one of their fellows. In the explosion, one policeman dies and two are injured.

5 October 1933. The daily paper of Zagreb, the *Novosti* publishes excerpts from the diary of Jelka Pogorele, lover of the leader of the Jankapuszta Ustasha camp, which reveals activities going on inside the camp. The article and the diary soon published in form of a separate study are unpleasant for the Hungarian government and contribute to the mopping up of the camp in April 1934.

15 January 1934. The Ministry of Education orders yet another language examination to sort out language examinations of Hungarian teachers.

5 February 1934. In Athens, the Treaty of the Balkans is signed, which, similarly to the Treaty of the Little Entente, is inspired to maintain the peace system.

1 May 1934. The Narodna odbrana makes public a programme of 14 points in which it is stated that minorities should turn towards Belgrade – whence they will receive all that is good. They must not, at any account, turn towards Budapest, for it can only be the source of their financial and national destruction.

12 May 1934. The Hungarian government demands legal redress from the League of Nations in the case of Yugoslav tresspasses along the Yugoslav–Hungarian border. (Between 5 February 1930 and 20 October 1933, there were 20 serious (9 fatal) military incidents on the border whose victims were Hungarians or persons of Hungarian nationality with Yugoslav citizenship.)

9 June 1934. The Szabadka (Subotica) chief of police orders the closure of the People's Circle of Szabadka (Subotica) stating it is a part of the previously banned Cultural Association of Nagybecskerek (Veliki Bečkerek).

20 June 1934. Due to great power pressure, delegations of the two states enter into negotiations in Belgrade to solve the disputes.

21 July 1934. An agreement of three documents is signed – a success for the Hungarian diplomacy. Yugoslavs promise to give various concessions to landowners along the border; both parties promise that in fatal incidents or incidents ending with casualty, authorities can enter the other country's territory for a crime scene investigation within a line of 500 m; and in a confidential report, the Hungarian party allows the Yugoslav party to take measures to prevent fatal border conflicts, while Yugoslavs allow Hungarians to take measures to limit Croatian emigration.

9 October 1934. King Alexander is murdered in Marseille by Croatian and Macedonian terrorists. The King is succeeded by his underage son, Peter II and until he comes of age rules a council of three regents led by his uncle, Prince Paul. (Members of the council are Radenko Stanković Educational Minister and Ivan Perović Croatian ban.)

The beginning of November 1934. After a long pause, a press campaign of accusations starts against Hungary where it is made responsible for murdering King Alexander, "Unifier of the Country".

22 November 1934. Belgrade lodged a complaint to the League of Nations in which it demands to examine Hungary's responsibility. Parallel to lodging the complaint, starts the expulsion of people of Hungarian nationality working in Yugoslavia (who opted for Hungary), who do not have a citizenship and are of Hungarian nationality. It affects 2,700–3,000 persons.

10 December 1934. At a special meeting, the League of Nations accepts a general decision against terrorism and leaves it to the jurisdiction of the Hungarian government to examine the responsibility of Hungarian lower-level organisations, as well as to determine their punishment (altogether 5 pejorative sentences were passed, out of which the most serious was a confinement of 30 days).

16 December 1934. Under the leadership of Gábor Szántó, a Hungarian delegation travels to Oplenác on a separate train to express Hungary's condolences at the grave of King Alexander.

20 December 1934. Bogoljub Jevtić forms a government (until 24 June 1935).

6 February 1935. Prime Minister Bogoljub Jevtić declares elections for 5 May.

5 May 1935. 73.7% of voters participate in the Yugoslav parliamentary elections. The governing party list, led by Jevtić, receives 60.6%, while the opposition, led by Maček, receives 37.3%. Arising from the rules of seat-distribution, the governing party receives 303, the opposition 67 seats. Before the elections, the opposition under the leadership of Maček and Davidović makes a national list, due to the fact that in order to participate in the elections, the electoral system requires a party to have candidates in all of the country's districts. – The Ban of Danube receives György Sántha, Dénes Strelitzky and Leó Deák at an audition to negotiate on the election behaviour of Hungarians. The leadership of the dissolved Hungarian Party agrees to support the government only if it receives fair guarantees for the fulfilment of Hungarian claims. As the Ban only offers one sole mandate, Hungarians choose passivity. The one mandate offered by the government goes to Gábor Szántó in the end. Iván Nagy and his party enter the election for the first time – they preferred Zagreb's policy to that of Belgrade.

17 July 1935. The Yugoslav envoy to Budapest, Vukčević, commissioned by his government raises the issue after the assassination in Marseille, over-reacted not only by Hungarian politicians and the press but also by Yugoslav politicians and the Yugoslav press, to ameliorate the relationship of the two states.

January 1936. The Ministry of Defence reports that since the autumn of the previous year, the situation of Hungarians have improved in Yugoslavia.

14 March 1936. The Party of Vojvodina is planning a declaration under the leadership of Duda Bošković, in which Iván Nagy is also a member. The plan, besides the autonomy of the territory (Banat, Bačka, Baranja and Syrmia), primarily deals with the needs of the small fry and the farmers: giving land to those who have none, creating national equality, ending corruption and having a reasonable settlement of farmer debts.

11 July 1936. In Bačka villages, "Gyöngyösbokréta" and "Gyöngykaláris" celebrations are permitted. These are

not only presentation of Hungarian folk culture but also occasions for Hungarian leaders to meet and discuss state of affairs.

1 October 1936. In accordance with the Yugoslav–Hungarian tourism agreement, a budget-priced train arrives from Budapest to Szabadka (Subotica).

23 October 1936. A 10-member delegation of leaders of the one-time Hungarian Party, led by Imre Várady visit Prime Minister Stojadinović and Interior Minister Anton Korošec. Dénes Strelitzky hands over a memorandum containing Hungarian grievances and stresses that the re-organisation of the Hungarian Party would be the initial step of Hungarian pacification.

9 November 1936. In Nagybecskerek (Veliki Bečkerek), the Hungarian Cultural Association is once again in operation. Meanwhile, permissions are once again given to other Hungarian associations and they start operating again.

24 November 1936. Hungarian newpapers in Yugoslavia report that in accordance with the order of the Minister of Education, "name analysis" ended and parents can choose between state-language schools or minority schools for their children.

November 1936. In Vojvodina, Minister of Interior Anton Korošec bans the film from Ferenc Lehár's light opera "Skylark", German in language but Hungarian in subject, which was allowed by the film censorship in the entirety of Yugoslavia.

8 December 1936. Iván Nagy launches the weekly *Nép (The People)*. The *Nép* supports real village research in the Southern Territories and the cultivation of Hungarian folk customs.

December 1936. A Hungarian trade delegation arrives in Belgrade. Imre Várady and writers from the Southern Territories make a tour around Hungary, while several writers from Budapest visit Újvidék (Novi Sad) and Belgrade.

17 December 1936. Negotiations going on from 4 December end, resulting in the creation of a trade agreement instead of the treaty that came into effect on 15 September 1934. It provides an import contingent for Yugoslavia and forms a permanent inter-governmental mixed committee to control mutual circulation. A confidential report is signed in which they aim at an agricultural co-operation between the two states in order to reach more favourable prices on the global market.

1 June 1937. The assembly of the town of Szabadka (Subotica), supported by the Narodna odbrana organisation, accepts a decision of spending the sum collected before 1918 for the Kossuth statue (referred to by townspeople as the Lajos Kossuth fund) for the future education of Hungarian students "who will be spear-heads of a Hungarian–Yugoslav co-operation".

14 June 1937. The Hungarian Reader's Circle is formed in Zagreb.

24 February 1938. In accordance with the order of the Justice Minister, within the Zagreb and Újvidék (Novi Sad) courts of cessation in the border zone, every estate-notation requires separate permission. For minorities, not only buying land but also house purchase becomes impossible. However, the order contributes much to the increase of corruption, for Serb lawyers who take on this administration, for a good sum of money, still gain permission

for notations even for Hungarians, Germans and Jews.

5 March 1938. Prime Minister Darányi announces his "Programme of Győr" that plans to spend one billion *pengős* in five years for the armament of the Hungarian army and for the creation of necessary infrastructure. Although the Yugoslav press propagates this as exclusively for armament, no official protests are made againts the armament.

14 March 1938. Germany annexes Austria and the Third Reich becomes a direct neighbour of Yugoslavia and Hungary.

20 April 1938. An official order is issued that there will be no "anti-Jewish law" in Yugoslavia.

23 May 1938. Prime Minister Stojadinović informs the Hungarian envoy that Belgrade is ready to enter into separate negotiations with Hungary, independently from its Little Entente allies. If an agreement is realised between Belgrade and Budapest, it would be an example for Romania and Czechoslovakia to follow, yet if similar agreements are not realised in a few months, Yugoslavia is still willing to realise and publish the treaty with Hungary alone.

4 July 1938. Minister of Interior Anton Korošec issues an order that requires civil servants of minority territories to learn the minority language.

11 July 1938. György Bakách-Bessenyey presents his letter of credentials to Prince Regent Paul.

July 1938. Újvidék (Novi Sad) receives a new body of representatives chosen by the government. The body includes 6 Hungarian and Germans representatives, respectively. (In 1928, when it was formed based on elections, it had 16 Hungarian members.)

24 August 1938. In Bled, Little Entente states accept Hungary's equal right of rearmament. In return, Hungary promises not to aspire for a border change by force.

2 November 1938. In Vienna's Belvedere Palace, the First Vienna Award is signed, giving back to Hungary the Hungarian-majority southern parts of Upper Hungary. It is the first real and spectacular success of revisionist policy.

3 November 1938. Prime Minister Stojadinović informs György Bakách-Bessenyey that, although Yugoslavia needs to keep to its Romanian ally as signed in Bled, in other respects, in other manifestations of rapprochement, Yugoslavia does not stress that Hungarian–Yugoslav and Hungarian–Romanian relations should develop parallelly.

11 December 1938. New parliamentary elections in Yugoslavia. The government list of Stojadinović receives 54.1% (306 seats), the Maček list of the National Compromise Bloc receives 44.9% (67 seats). Preceding the elections, the government "drops" the Hungarian "loyalty movement" of Gábor Szántó, of which not only the Hungarian government but also both wings of Southern Territory Hungarians are suspicious. Instead, a "new" politician, uncommitted in any direction (Gellért Fodor, a locality president from Horgos – Horgoš) is added to the government list and given seat in parliament.

16 January 1939. The newly elected parliament is formed, where the governing party has an absolute majority.

21 January 1939. Imre Várady is elected as member of the Yugoslav senate.

5 February 1939. Prime Minister Milan Stojadinović resigns. His successor is Dragiša Cvetković.

March 1939. Young members of the People's Circle of Szabadka (Subotica) decide to publish a journal, the *Vojvodinai Szemle (Vojvodina Review)*. In the first year, they wish to print it on a monthly basis and later, if there is demand, biweekly. Its editor will be Endre Lévay.

10 March 1939. Gellért Fodor, the only Hungarian representative of the szkupstina rises to speak during the budget debate, within the agricultural portfolio. Fodor is the 17th to speak in the house, his turn comes at two o'clock at night when only 20–30 representatives are present, all waiting for their own turn. Urged by other representatives, he rushes through his speech in which he refers to the half-million Hungarians of Yugoslavia as a group excluded from all possibilities of development, crippled intellectually, and economically entirely frazzled which makes the impression as if it was doomed to death. (The two major Hungarian-language daily newspapers, the *Napló* and the *Reggeli Újság*, instructed by Belgrade on telephone do not even mention the delivery of the speech. However, the *Új Hírek* of Zombor (Sombor), presumably due to a prosecutor's default, prints the most important parts of the speech word by word.)

15 March 1939. Hungarian troops – with German consent – occupy Kárpátalja (Subcarpathia).

31 March 1939. Two leading public figures of the Southern Territories pass away. Vilmos Wilt in Újvidék (Novi Sad) and László Gráber in Pancsova (Pančevo).

12 June 1939. During the assembly of the Hungarian Readers' Circle of Szabadka (Subotica), conflicts flare up between those who wish to place the organisation on a Christian basis and exclude Jewish leaders and those who oppose such measures.

20 August 1939. The so-called Cvetković–Maček Agreement is signed, an important step towards the federal transformation of Yugoslavia. The treaty creates the autonomous Croatian Banate comprising practically all territories Croatians laid claims for.

26 August 1939. To avoid the presumable parliamentary opposition to the enactment of the Croatian–Serb "compromise", Prince Regent Paul dissolves the Belgrade parliament. The Cvetković–Maček government is formed.

10 October 1939. Imre Várady visits Prime Minister Cvetković and asks him to fulfill Hungarian demands.

29 October 1939. Baron Boldizsár Láng retired lieutenant-general, president of the Hungarian group of the Interparliamentary Union, arrives in Belgrade as president of the editorial board of the periodical *"Nouvelle Revue de Hongrie"*. He meets Foreign Minister Cincar-Marković, Minister at Court Antić, Justice Minister Lazar Marković, writers, journalists and public figures who played a role in Hungarian–Yugoslav cultural relations till then and who are expected to increasingly contribute to these relations.

7 November 1939. Tibor Eckhart, Smallholder Party representative and royal secret counsellor arrives in

Belgrade for a few days. His visit to Belgrade makes a stir in Yugoslavia.

November 1939. After the president of the Yugoslav–Hungarian Chamber and mayor of Belgrade Vlada Ilić announces his resignation from the presidency if a Hungarian–Croat chamber is formed in Zagreb, Hungarians reject the idea to form a Hungarian–Croat chamber in Zagreb.

1 January 1940. Senator Imre Várady in his new year speech to the Hungarian minority defines minimal expectations of Hungarians: authorisation of the Hungarian Party, authorisation of a national Hungarian cultural association and a government measure that provides Hungarian participation in tax committees.

8 January 1940. The theatre stage of the Hungarian Readers' Circle of Szabadka (Subotica) presents Imre Cziráky's "Muskátli" (Geranium), a highly political and almost irredentist piece of art. The work is received with great enthusiasm and begins a tour from Szabadka (Subotica), throughout the Southern Territories.

3 March 1940. In Zenta (Senta), leaders of the one-time Hungarian Party hold a confidential meeting about the most important questions of Hungarian political paths. They object to the planned bisection of Vojvodina and agree to Senator Imre Várady's entering into negotiations with the government.

March 1940. New electoral decree. National lists should be recommended by at least 100 voters respectively, from 15 out of 55 electoral districts of the country. The formation of a minority party and handing in minority lists are still not allowed and impossible.

1 April 1940. The Hungarian Cultural Assocation is formed in Belgrade. Its president is István Apró, architect.

10 May 1940. Imre Várady gives Interior Minister Mihaldžić Stanoje a permission plea for a Hungarian Cultural Association and a draft of its principles. The Interior Minister promises permission, but he soon resigns and the permission is forgotten.

30 June 1940. The Hungarian Cultural Association of Zombor (Sombor), under the presidency of Leó Deák, summons a Hungarian cultural parliament gathering the leaders of Hungarian public life. They discuss possible solutions for special cultural issues of the Hungarian nation. Not long after, they decide on the creation of a Hungarian cultural museum in the Southern Territories where they are planning to place intellectual works of Southern Territory Hungarian writers and journalists, written at the time of occupation and important in some respect.

30 August 1940. The Second Vienna Award. Northern Transylvania is re-annexed to Hungary. Hungary becomes a regional middle power, not increasing its popularity in Yugoslavia. Yugoslavs fear that the next aim of Hungarian revisionism will be the reacquisiton of territories annexed to Yugoslavia and the regaining of half a million Hungarians in the Southern Territories.

19 September 1940. The Yugoslav government nullifies the estate-notation order that came into effect on 24 February 1938.

9 October 1940. Yugoslav Deputy Foreign Minister Miloje Smiljanić and Hungarian envoy Bakách-Bessenyey

discuss the idea of a population exchange at a colloquy on the relationship of the two states. "Shortage" on the Hungarian behalf is planned to be balanced with Ruthenians from Kárpátalja (Subcarpathia). (Smiljanić talked about 500,000 Hungarians and 180,000 South-Slavs.) Hungary, however, is only willing to see the settlement of the question with territories and would only accept a population exchange of the diaspora.

11 October 1940. The Hungarian envoy to Belgrade, after discussions with Foreign Minister Cincar-Marković informs Budapest that Yugoslavs may be willing to surrender the District of Zenta (Senta) and the District of Topolya (Bačka Topola), but they dare not negotiate on territorial concessions because that would start an avalanche of other neighbours having territorial claims.

14 October 1940. In Újvidék (Novi Sad), a comprehensive meeting is held under the presidency of Imre Várady, where they devise a memorandum later to be handed over to Prime Minister Cvetković.

20 November 1940. Hungary signs the Tripartite Pact.

24 November 1940. The Hungarian Cultural Association of Yugoslavia is formed. Its president is Gyula Kramer, a craftsman from Újvidék (Novi Sad).

12 December 1940. Hungary and Yugoslavia sign the Treaty of Perpetual Amity in Belgrade.

30 January 1941. The operation of the Hungarian Cultural Association of Yugoslavia is permitted.

4 February 1941. Hungary sends a note to Romania in which it suggests a resettlement of Bukovina Sekels. (On 11 May 1941, the two governments sign the agreement on the resettlement.)

22 February 1941. Imre Várady celebrates his 74th birthday, the Hungarian Cultural Association of Nagybecskerek (Veliki Bečkerek) congratulates him and he annoounces the formation of the Hungarian Front of Unity.

27 Febraury 1941. Pál Teleki and László Bárdossy receive Yugoslav Foreign Minister Cincar-Marković in Budapest. There are no territorial or political issues raised at the meeting. However, they agree to the creation of academic and literary institutions in both countries and also that with no government participation but with their "good-intentioned support" negotiations would start on the improvement of relationship between the Greek Orthodox Church of Yugoslavia and of Hungary.

March 1941. In Szabadka (Subotica), the first Yugoslav–Hungarian agricultural co-operation is formed, named "Ugar" (Fallow).

25 March 1941. In Vienna, the Yugoslav government signs the treaty on joining the Tripartite Pact.

26–27 March 1941. Under the leadership of Aeronautic General Dušan Simović, there is a coup d'état against the Cvetković government. They get rid of Prince Regent Paul and declare the coming of age of Peter II. – Adolf Hitler decides to attack Yugoslavia and eliminate the Yugoslav state on the eve of 27 March. – On 27 March, Hitler informs Döme Sztójay Hungarian envoy to Berlin that if Germany starts a military attack against Yugoslavia, then Hungary, too, can fulfill its revisionist aims. The following day, the

Ministerial Council debates this issue and sets conditions for the Hungarian involvement. It decides on a limited Hungarian participation.

30 March 1941. In Budapest, Chief of Army Staff Henrik Werth and General Friedrich von Paulus discuss Hungarian–German co-operation in a military attack on Yugoslavia.

1 April 1941. The Supreme Defence Council, taking into account the government's decision in case of a contingent military attack on Yugoslavia decides Hungarian troops attack only if the Yugoslav state has ceased to be, or if news arrive from atrocities against Hungarians, or if a vacuum of power is created. Hungarian units will not come under German military command.

2 April 1941. Prime Minister Pál Teleki is informed by Hungarian envoy to London, György Barcza that the British government does not accept the Hungarian government's justification of attacking Yugoslavia at the cessation of the South-Slav state. On the night of 3 April, Prime Minister Pál Teleki commits suicide. (The new Prime Minister is László Bárdossy.)

6 April 1941. German troops are mobilised against Yugoslavia.

10 April 1941. The Independent State of Croatia is declared in Zagreb. Thus, Yugoslavia is dissolved. After this, the Hungarian government considers the Treaty of Perpetual Amity concluded 4 months before not binding to itself.

11 April 1941. On the command of Miklós Horthy, the Hungarian army crosses the Yugoslav–Hungarian border set by the Treaty of Trianon. The marching in of the Hungarian army is welcome by Hungarian inhabitants of the Southern Territories everywhere and it rarely encounters oppositon. – Military administration is introduced in occupied territories of Bačka. – The National Bank of Hungary issues an order that places re-occupied territories within the Hungarian monetary system (the *korona* becomes the official currency, the import of *dinar* is forbidden and exchange rates are set).

13 April 1941. Hungarian troops march in to Újvidék (Novi Sad). Serbs evacuate the area between the Danube and the Tisza Rivers.

14–15 April 1941. After the collapse of Yugoslavia, King Peter II and the Simović government flee to Greece and via Jerusalem to London. Allies acknowledge the Yugoslav government-in-exile.

15 April 1941. An order of the Interior Ministry states that Serb persons who are dangerous or suspicious from a military point of view or for state security reasons are to be interned.

17 April 1941. In Belgrade, Yugoslavia's unconditional capitulation is signed.

19 April 1941. Envoy Svetozar Rašić and the personnel of the Hungarian Embassy of Yugoslavia flee to the territory of the Soviet Union.

20–24 April 1941. In Vienna, representatives of Germany and Italy agree on dividing the former Yugoslavia and on spheres of interest. Banat comes under German administration, while Prekmurje, Muraköz (Međimurje) and Bačka go to Hungary. (Hungary receives 55% of the territories annexed to Yugoslavia following 1918, that is, 11,475 km^2.)

21 April 1941. Lieutenant-general Elemér Gorondy-Novák, commander of the Third Army orders the establishment of

camps for the future internment of Serbs (mainly those who settled after 1918).

22 April 1941. Yugoslavia's state property is nationalised.

25 April 1941. The military commander of Újvidék (Novi Sad) orders all Serbs, Montenegrins, Bosnians, Jews and Romas who settled after October 1918 to leave Hungary within three days.

29 April 1941. On behalf of "peaceful Serb citizens" of the Southern Territories, Milan L. Popović announces in front of Governor Miklós Horthy that they will obey Hungarian laws and be loyal to Hungary.

4 May 1941. In London, the Yugoslav royal government-in-exile announces the state of war between Yugoslavia and Hungary starting from 10 April.

10 May 1941. The first group of Bukovina Sekels arrive in Újvidék (Novi Sad). By mid-June, the settlement of Bukovina Sekels in Bačka ends, three thousand families arrive (13,000 persons).

1 June 1941. The Holy See decides that parishes in Bačka belong to the Archbishopric of Kalocsa (as before 1918).

27 June 1941. With Belgrade as a seat, the Supreme Command of the People's Liberation Partisan Units of Yugoslavia is formed. The supreme commander is Josip Broz Tito, and commanders are all members of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia. On 4 July, the Political Department of the Central Committee of the CPY makes a decision on an armed uprising against fascist occupation.

17 July 1941. The Hungarian government modifies provisions of the Yugoslav agrarian reform concerning the land fund, thus designating an area of circa 110,489 ha for settlers and land distribution.

22 July 1941. The Hungarian government decides to put an end to military administration in Bačka in the beginning of August. (During the designation of the new administration, the 27 July government order, they postulate pre-1918 county boundaries, former royal free cities regain their local governments.)

24–25 July 1941. Interior Minister Ferenc Keresztes-Fischer visits the Southern Territories. He announces that Zombor (Sombor) will once again be the seat of County Bács-Bodrog.

27 July 1941. Miklós Horthy visits Szabadka (Subotica) where they celebrate the return of the Southern Territories to Hungary.

3 August 1941. 1,300 Hungarian teachers arrive in Bačka for the beginning of the new school year.

16 August 1941. The military administration of Bačka ends, and by the end of the month, county and town governments take over administration everywhere.

16 September 1941. The Chief of Army Staff orders the pullout of a part of occupying forces.

13 October 1941. In Újvidék (Novi Sad), the court martial of the Chief of Army Staff starts to work. It adjudicates in sabotage actions, activities to overthrow the state and social order and disloyalty. (In the following weeks, the so-called "flying court" passes verdicts in multiple towns, such as Újvidék (Novi Sad), Zenta (Senta), Óbecse (Bečej), Szabadka (Subotica). The last verdict is on 21 November.)

14 December 1941. The Hungarian Cultural Association of the Southern Territories

(DMKSZ) elects its new officials at an assembly in Újvidék (Novi Sad). The president is Gyula Kramer. The association sets the aims of increasing its members and strengthening Hungarian identity.

16 December 1941. The Hungarian parliament posteriorly consents to the re-annexation of Bačka, the Baranja Triangle and Prekmurje. It unanimously agrees to all measures during the re-annexation and declares that new territories should be fitted into the Hungarian system.

4 January 1942. The Hungarian gendarmerie stand up against partisan sabotage actions in the Šajkaška region. After the conflict, gendarmes and border trackers close down and search the area [Csúrog (Čurug), Zsablya (Žabalj), Sajkásszentiván (Šajkaš), Dunagárgony (Gardinovci)].

15 January 1942. Police force units extend their actions to new territories [the area bordered by Óbecse (Bečej), Szenttamás (Srbobran), Temerin and Újvidék (Novi Sad)].

19 January 1942. Endre Bajcsy-Zsilinszky writes a letter of protest to Prime Minister László Bárdossy on the events in the Southern Territories. (On 4 February, he writes a memorandum to Miklós Horthy.)

20 January 1942. Police force units encircle Újvidék (Novi Sad). The following day, they specify in an announcement the proper behaviour for inhabitants during the raid. At the same time, they start identity checks and mop-ups in the town. Suspicious persons are executed on the bank of the Danube. On the evening of 23, Major-general József Grassy orders the cessation of military actions.

29 January 1942. In the parliament's Foreign Affairs Committee, numerous representatives of the opposition demand an inquiry into Southern Territory actions.

22 February 1942. The assembly of the DMKSZ accepts its constitution.

30 January 1942. Chief of Army Staff Ferenc Szombathelyi orders the cessation of the raid. (According to statistics made in 1944 by the Command of the Fifth Army Division, 3,340 persons disappeared during these raids, from them, 2,550 Serbs and 743 Jews.)

8 February 1942. In the *Nova Pošta*, parliamentary representative Milan L. Popović talks about a Hungarian–Serb co-habitation and loyalty, denouncing communists.

9 February 1942. Parliamentary representatives of the Southern Territories occupy their seats in the Hungarian parliament.

9 March 1942. The Governor appoints Miklós Kállay as Prime Minister.

15 July 1942. During the Hungarian parliamentary session, representatives discuss the Serb question and Southern Territory raids. Representative Milan L. Popović rises to say that the action was exaggerated and it should never be repeated in any form. Prime Minister Miklós Kállay mentions sabotage actions and the communist movement as antecedents. However, he admits that there were innocent victims (he says 2,250), but they were consequences of the exasperation of police force. He promises to punish those responsible for the "encroachments".

22 July 1942. Representatives of the German, Italian, Hungarian, Bulgarian and Croatian states sign an agreement

in Berlin on the financial issues arising after the dissolution of the Yugoslav state.

The night of 26–27 November 1942. In the Western Bosnian Bihać, the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) is formed. At the meeting, they condemn the "anti-people policy" of the previous system, their betrayal by the military and political élite, the flight of the king and wrongdoings of Chetniks. The AVNOJ declares itself "a national political representative of the fight for people's liberation". The majority of the 52-member board consist of communists, but other party members and non-party members join, too. According to the programme at the formation of the AVNOJ, all nations of Yugoslavia are entitled to democratic and equal rights. They provide the rights of nationalities.

4 February 1943. Irnej Ćirić, Bishop of Bačka becomes a member of the Upper House.

15 March 1943. The Vojvodina County Committee of the CPY writes a letter on the aims of the national liberation movement. It emphasises that there are not only South-Slavs among partisans.

August 1943. In the month of August, hundreds of members of the Chetnik movement are captured in Bačka. Their trials end in early October. In the trial of 8–9 October, 2 persons are sentenced to death and 31 are sentenced to 5–10 years of imprisonment.

3 August 1943. Italy capitulates. It causes substantial changes in the Balkans, too. In several places, Italian occupying forces are substituted by German troops. In the course of August and September, the Yugoslav partisan army disarms 11 out of the 15 Italian divisions in Yugoslav territory. Partly because of this, its weaponry becomes significantly better and by the end of 1943, an organised army of some 300,000 soldiers is created.

11 August 1943. In Syrmia, the Third Partisan Brigade of Bačka–Baranja is formed.

17 August 1943. The session of the Matica Srpska. The Serb academic-cultural institution banned in 1941 can re-commence its operation.

14 September 1943. The Hungarian government under the leadership of Pál Balla sends a committee to Bačka to register raid victims and recompensation claims of the aggrieved.

6 October 1943. In Újvidék (Novi Sad), under the leadership of Milan L. Popović and Đoka Dunđerevski, a secret meeting is held for the Serb citizenry and intelligentsia. On Hungarian pressure, they condemn activities of the disorderly and partisans, and promise to support the Hungarian government. Their delegation informs Lord Lieutenant Leó Deák about these during a visit. (Days later, the paper *Nova Pošta* reports the event under the headline "Serb decision".)

11 October 1943. Governor Miklós Horthy once again orders the bringing to justice of Ferenc Feketehalmi-Czeydner, József Grassy and László Deák.

19–30 October 1943. Foreign Ministers of the USA, the Soviet Union and Great-Britain agree at a meeting that war criminals should be tried in the country in which they committed the crime.

28 November – 1 December 1943. The Conference of Tehran of Allied leaders

decides to support Tito and his partisans against Chetniks. They agree to support partisans "with transportation of supplies and equipment as well as commando operations".

29–30 November 1943. At the second session of the AVNOJ, the council transforms into a supreme judicial body. They form a temporary government, the Yugoslav National Liberation Committee (NKOJ) led by Tito. As for post-war settlement, they decide to let the people decide on the form of the state and Yugoslavia will be reorganised on a federal basis.

14 December 1943. Military trials start against officers who played a crucial part in the Southern Territory raids (Ferenc Feketehalmi-Czeydner, József Grassy, László Deák and their complices). The accused flee to Germany right before the verdict, on 15 January. (On 18, the government condemns the flight in a declaration.) At the end of the trial, on 23 December, 11 gendarmerie officers are sentenced to 10–15 years of imprisonment. – The Foreign Ministry of the Soviet Union declares that the Soviet Union regards the National Liberation Committee as the sole government of Yugoslavia. Thus, it breaks diplomatic ties with the Yugoslav government-in-exile in London.

15 December 1943. Great-Britain and the USA regard Tito as an equal and independent allied commander.

20 January 1944. The Vojvodina Provincial Committee of the CPY calls upon Hungarians, too, to join the liberation fight if the time comes.

15–16 March 1944. Units of the Yugoslav liberation army cross the River Lim and set foot on Serbian territory.

19 March 1944. German troops invade Hungary.

20 March 1944. More than 300 Jews are arrested in Újvidék (Novi Sad).

22 March 1944. The government of Döme Sztójay is formed.

24 April 1944. Yugoslav state and party leaders decide that they will carry out colonisation once again in northern territories.

26 April 1944. In Bačka begins the relocation of Jews to ghettos. On the night of 26–27, Jewry of Újvidék (Novi Sad) is collected, and on 27 the area of the Szabadka (Subotica) ghetto is prepared. In the following weeks, Bačka Jewry is transported into concentration camps (Szeged, Baja, Bácsalmás) and finally to death camps, mainly to Auschwitz. (In sum, taking into account those who perished under forced labour, during the raid and the deported persons, there were only 3,500 survivors of the war out of the 17,000 Jews of Bačka.)

13 May 1944. On the orders of the chief of the supreme command of the Yugoslav People's Liberation Army, an exploratory and preventive organisation, the OZNA is formed (the Department of National Security). The leader is Aleksandar Ranković. On 15 August 1944, its executive organisation, the People's Protection Unit is formed.

23 May 1944. The Sztójay government appoints József Piukovich (Party of Hungarian Renewal) as the new Lord Lieutenant of County Bács-Bodrog.

14–16 June 1944. Tito and Ivan Šubašić, leader of the Yugoslav government-in-exile are negotiating in the Island of Viš. They agree that the government-in-exile acknowledges the partisan army and breaks ties with Draža Mihailović; the

question of the monarchy is left open until the end of the war, and they agree to co-operate. (The first Tito–Šubašić Agreement.)

7–15 August 1944. Tito and Šubašić are negotiating in Italy with representatives of the Allied forces. In the meantime, on 8 August, the Šubašić government makes a declaration that acknowleges the temporary conduct of the AVNOJ, and the people's liberation army to continue the fight against occupation. On 12–13 August 1944, Winston Churchill is negotiating with Tito in Naples, but Tito does not accept Churchill's offer to unite with the Yugoslav government-in-exile.

27 August 1944. Yugoslav partisan leaders demand partisans in Vojvidna to increase their activities and attempt to cut communication routes of their opponent.

29 August 1944. In Hungary, Governor Miklós Horthy appoints Géza Lakatos as Prime Minister.

6 September 1944. The Red Army crosses the Romanian–Serb border near Kladova. Yugoslav partisans start the occupation of Banat.

17 September 1944. A committee is officially formed to survey war casualties and occupier crimes in Vojvodina.

21–28 September 1944. Without the British knowing it, Tito travels to Moscow by a Soviet plane to negotiate with Stalin. Tito refuses government by the people's front but an agreement is reached on the ammunition given to the Yugoslav people's liberation army by the Soviets, and also on Soviet–Yugoslav military co-operation. The Soviet–Yugoslav mutual declaration of 28 September states that Red Army troops would temporarily set foot in Yugoslavia. Civil administration will be the duty of people's committees.

2 October 1944. Red Army troops cross the River Tisza.

4 October 1944. The Fifth Army District Commandment of Szeged starts the evacuation of the area south of the Francis Channel.

8 October 1944. German authorities order the relocation of Bačka Germans to Germany. In the course of October, 100,000 Germans are relocated from Bačka and Baranja, some 100,000 from Syrmia and Slavonia, and from the autumn of 1944 to January 1945, some 120,000 from Croatia.

10 October 1944. Red Army troops and partisans march in to Szabadka (Subotica).

15 October 1944. Unsuccessful Hungarian attempt to pull out of the war. The following day, Ferenc Szálasi, leader of the Arrow Cross party forms a government.

16 October 1944. Tito places his seat to Versec (Vrsac) in Banat.

17 October 1944. In Bačka, Banat and Baranja, military administration is introduced, partly with the aim of providing a South Slav character, partly to prevent the popping up of anti-communist forces in the region. They choose General Ivan Rukavina for Commander. (The order is nullified on 27 January 1945, after which civilian authorities take control everywhere until mid-February 1945.)

18 October 1944. Military administration orders the internment of Germans to camps (circa 140,000 persons) and their properties are controlled by new authorities.

21 October 1944. Partisan units march in to Zombor (Sombor) and start the mass-deportation of Hungarians.

22 October 1944. The call of General Rukavina. It says that the task of the military administration is to mobilise forces against German occupiers and their helpers, and to preserve the South Slav character of the region.

23 October 1944. Partisans march in to Újvidék (Novi Sad).

23 October – the end of November 1944. After partisans and OZNA units marched in to Bačka, Hungarians are arrested, deported and executed in many localities and towns. The list includes: Titel (22 October), Újvidék (Novi Sad, from 23 October), Csúrog (Čurug, 24 October), Adorján (Adorjan, 31 October), Temerin (30–31 October), Kanizsa (Kanjiža, multiple death ripples in October–November), Bajmok (2 November), Szivác (Sivac, 2 November), Mozsor (Mošorin, 2 November), Bezdán (Bezdan, 3 November), Mohol (Mol, 8–12 November), Zenta (Senta, 9 November), Péterréve (Bačko Petrovo Selo, 9–10 November), Zsablya (Žabalj, 16–28 November), Horgos (Horgoš, 20 November), Óbecse (Bečej), Szenttamás (Srbobran), Topolya (Bačka Topola), Zombor (Sombor), Szabadka (Subotica), Bácsföldvár (Bačko Gradište), Martonos (Martonoš), Apatin.

26 October 1944. The collection of Hungarian men has started in Újvidék (Novi Sad).

1 November 1944. Another Tito–Šubašić agreement. It states that the AVNOJ remains the national legislative body until the elections. A unified government is formed complemented with a few members of the government-in-exile, which will call for elections. The agreement strengthens the federal principle. They agree on respecting democratic principles, religious freedom, freedom of speech, freedom of assembly and freedom of private property.

9–12 November 1944. In Belgrade, a delegation of 885 members forms the ASNOS, the Anti-Fascist Assembly for the People's Liberation of Serbia, the legislative and executive body of the territory. Its decision is that Serbia is one unit of the democratic, federal Yugoslavia. During the assembly, they reckon that Vojvodina will be a part of Serbia. A presidency of 40 members is elected.

11 November 1944. The start of the battle of Batina.

13 November 1944. The Supreme Command of the People's Liberation Army of Vojvodina and its Partisan Units agrees to form a battalion for Hungarian-nationality volunteers (Petőfi Battalion). From March 1945, units of the Petőfi Battalion are enlisted into other brigades of Vojvodina.

18 November 1944. The decision of the Presidency of the AVNOJ orders the internment of Germans of Yugoslavia and the confiscation of "enemy property" by the state. At the same time, they order the call for forced labour of Hungarian men between 16 and 50 years of age. On 20 November, the internment of Hungarians begins in Serbia. Parallel to the internment, movable properties and immovable estates are confiscated.

21 November 1944. The AVNOJ issues a law on the confiscation of "enemy private property" by the state (that is, the property of citizens of the Third

Reich and its nationals, folk Germans, as well as of war criminals and their complices). The land of 119,000 peasant farms and 49.5% of all industries (out of that, 91% of metallurgy, 74% of chemical production, 51% of wood manufacture) came under state control. The AVNOJ also made a decision on the deprivation of nationality rights of German citizens.

1 December 1944. The order of General Rukavina states that they used inappropriate and unjust measures against Germans and Hungarians. In the future, they should proceed in accordance with decisions of the Second Congress of the AVNOJ, that is, minorities are, too, equal citizens of Yugoslavia. Hungarians are to be released from camps, except for those who committed war crimes. Hungarians, similarly to other citizens, come under military conscription.

21 december 1944. In Debrecen, the Temporary National Assembly holds its meeting. The following day, under the leadership of General Miklós Béla Dálnoki, a Temporary National Government is formed.

24 December 1944. The first issue of *Szabad Vajdaság (Free Vojvodina)* is printed – *Magyar Szó (Hungarian Word)* from 27 September 1945 – a Hungarian language daily newspaper. Its editor is Zsigmond Keck.

13 January 1945. The committee for the investigation of war casualties and occupier war crimes publishes a document that states that members of the arrow cross and other nationalist organisations should automatically be regarded as war criminals, as well as those who worked in fascist organisations. (The committee regarded the DMKSZ as one of these.) It also instructs local prosecutors to compile separate files on these persons.

20 January 1945. The Temporary National Government of Hungary signs the armistice in Moscow. It is obliged to withdraw forces and civil servants from occupied territories beyond Hungary's borders before 31 December 1937, and to nullify all orders relating to the annexation of Czechoslovak, Romanian and Yugoslav territory. Hungary should also pay indemnity.

23 January 1945. On the orders of the military command of Bačka–Banat–Baranja, the entire population of Csúrog (Čurug) in Bačka is deported to the Járek (Bački Jarak) camp with the justification that the adult population participated in the bloody events of 1942. Two days later, the surviving inhabitants of Zsablya (Žabalj) are deported there.

3 February 1945. The Presidency of the AVNOJ nullifies orders of occupier authorities and those of their complices, made after 6 April 1941, including those on property.

6 February 1945. An order refines regulations of the November 1944 law on the confiscation of German and war criminal property.

11 February 1945. The Yalta Conference of Allied leaders (4–11 February) consents to and supports agreements between Tito's National Liberation Committee of Yugoslavia (NKOJ) and Ivan Šubašić's government on the division of power and the structure of the new state. They also decides that the legislative national representative body, the AVNOJ, should be complemented with non-committed

members of the last parliament, and that laws passed by the AVNOJ should be sent to the constitutional assembly for ratification. – The paper *Politika* of Belgrade officially publishes the stance of the committe for the investigation of occupier war crimes, on who can be regarded war criminals in Bačka.

15 February 1945. After the end of military administration, the Supreme Committee of the People's Liberation of Vojdovina takes over administration.

1 March 1945. Various partisan units (People's Liberation Army, NOV, Yugoslav Partisan Units, POJ) form a centralised Yugoslav Army of unified control.

7 March 1945. In the place of previous governments dissolved two days before, Tito forms the temporary government of the Democratic Federal Yugoslavia. Portfolios per parties: CPY 9, non-party 8, Croatian Peasant Party 4, Independent Democratic Party 3, Yugoslav Party 2, Democratic Party 2, Republican Party 1, Peasant Party 1. Important portfolios are held by the CPY.

9 March 1945. The new Yugoslav government makes a declaration to continue its activities based on decisions of the AVNOJ's Second Congress and to provide democratic franchise. Within the government, a Ministry of Settlement (of Colonisation) is formed, led by Sreten Vukosavljević.

11 March 1945. Soviet authorities in Budapest turn in former Lord Lieutenant Leó Deák to the OZNA. (Several one-time Southern Territory officials are treated the same way: on 9 May, József Könyöki, the police councillor of Újvidék (Novi Sad) is arrested, in July representative Milan L. Popović, Lieutenant Colonel of the gendarmerie Géza Báthory, head of police Gyula Zombori and others.)

17 March 1945. In accordance with the decision of the Yugoslav Interior Minister, settlers can return to their properties in Vojvodina.

5 April 1945. A currency reform in Yugoslavia. Currencies of occupying countries are banned from the country, the new currency is *dinar*. The gold ratio is also set.

5–6 April 1945. The 7th Vojvodina Conference of the CPY makes a decision: the autonomous Vojvodina is a part of Serbia and the Party of Vojvodina, too, belongs to the Communist Party of Serbia. At the session, they differentiate between Germans and Hungarians. Hungarians who took part in atrocities are to be dealt with as war criminals, while others are treated according to the party's nationality policy.

6 April 1945. The Supreme Committee for the People's Liberation of Vojvodina makes a decision of similar nature: Vojvodina is an autonomous part of federal Serbia, nations and minorities of Vojvodina are provided their basic rights. (The third session of the AVNOJ ratifies the decision.)

7–9 April 1945. At the session of the ASNO of Serbia, representatives from Vojvodina – similarly to their Kosovo counterparts – proclaim the joining of Vojvodina to federal Serbia.

24 May 1945. The AVNOJ issues a law stating that it is a crime to limit the rights of citizens on a religious or national basis and infringements of national equality (e.g.: propaganda, agitation, libel) should be punished.

27 May 1945. In Zombor (Sombor), the Hungarian Cultural Community is formed.

May 1945. Csangos relocated in 1941 from Bukovina to the Southern Territories and fled in early 1945 to Tolna and Baranya are settled in houses of Germans, who were deported to internment camps (3,821 families).

9 June 1945. A confiscation act is passed in Yugoslavia: properties of convicts (Germans, war criminals, accomplices of occupiers, enemies of the people) are expropriated with no compensation and placed under state control. Besides people's committees, special assistant committees do these confiscations.

20 June 1945. The education department of the Supreme Committee for the People's Liberation of Vojvodina decides the conditions for having nationality classes.

9 July 1945. The committee for the investigation of occupier war crimes asks the prosecution of Vojvodina to declare local leaders of DMKSZ organisations war criminals. (Before that, on 24 April, a long elaboratum is made stating that the DMKSZ co-operated with the military and civil administration of occupiers and the army.)

July 17–August 2 1945. The Potsdam Conference. Allied powers decide on principles of post-war order. The three governments agree to the relocation of Germans from Czechoslovakia, Hungary and Poland.

22 July 1945. In Újvidék (Novi Sad), the Hungarian Cultural Association of Vojvodina holds its statutory meeting.

30–31 July 1945. The People's Liberation Assembly of the Province of Vojvodina makes a decision that autonomous Vojvodina is the part of federal Serbia. The assembly elects the supreme committee and delegates for the Third Congress of the AVNOJ (all nationalities and minorities of Vojvodina have representatives there).

5–7 August 1945. The first congress of the People's Front of Yugoslavia. The People's Front – as it defines itself – is an organisation of antifascist masses of nations of Yugoslavia, whose members can be parties or organisations retaining their independence. Tito is elected as their president. They decide on the federalisation of the country, the creation of six member republics and two autonomous territories within Serbia (Vojvodina and Kosovo).

7–26 August 1945. The third session of the AVNOJ. The body develops into a temporary parliament. Besides 270 AVNOJ representatives, 39 former representatives are called in, 82 persons are co-opted (69 delegates of six non-communist parties and 13 non-party public figures).

10 August 1945. An electoral reform law in Yugoslavia. "Enemies of the people", 200,000 persons according to official data (members of the German minority and other persons designated as enemies) do not receive the right to vote. – They decide on the autonomous state of Vojvodina.

23 August 1945. The land reform act and the colonisation act of Yugoslavia. Lands greater than 45 ha are nationalised. The maximum size of land that can remain the farmer's is 45 ha (20–35 ha, if cultivated by lease-workers). They will confiscate lands of religious communities that are greater than 10

ha, and lands of banks and corporations. Those without land can gain 3–5 ha. This affects 1,566,000 ha area of land in the entirety of Yugoslavia. 85% of church estates come under state ownership. A land fund of 287,732 ha is created in Vojvodina from lands confiscated from enemies of the people (half of it from Germans) for settlers. A second colonisation starts in the territory, and in the course of the following years approximately 44,000 Serb families arrive in Vojvodina from other Yugoslav territories.

25 August 1945. Law on the crimes against the people and the state. It makes possible the confiscation of property of the treasonous and collaborators. It practically lays the legal foundations for the nationalisation of industry.

28 August 1945. Nationality act in Yugoslavia. Yugoslav nationality can be withdrawn from people who belong to other nations and whose mother country fought against Yugoslavia in the war and the person offended Yugoslavia and its citizens.

1 September 1945. The Serb parliament issues a law on the status of the Autonomous Province of Vojvodina and Kosovo-Metohija Autonomous Zone.

4 September 1945. Under the presidency of Moša Pijade, with the participation of several ministers from the federation, the Agricultural Council is created. Its task is to organise land distribution and colonisation. (On 8 February 1946, it becomes an Agrarian Reform Committee operating besides the federal government.)

9 September 1945. The law on the administration of the Autonomous Province of Vojvodina declares the right for education in the native language.

23 September 1945. Colonial Minister Sreten Vukosavljević sends a long elaboratum to Foreign Minister Milovan Đilas in which he recommends scattering the bloc of Hungarians along the Tisza River and the relocation of 200,000 Hungarians to Hungary.

20 October 1945. The opening ceremony of the Hungarian Theatre of Szabadka (Subotica).

1 November 1945. After several days of negotiations in Újvidék (Novi Sad), the court martial of the Third Army passes a sentence in the first great trial of politicians, military officers and policemen who played a crucial part in 1941–1944. Leó Deák, Milan L. Popović, Gyula Kramer, Gyula Zombori, Géza Báthory and József Könyöki are sentenced to death, Péter Knézi is sentenced to imprisonment.

4 November 1945. The first group of settlers from Montenegro arrives in Bačka (Szivác/Sivac).

11 November 1945. Constitutional assembly elections in Yugoslavia. The bicameral constitutional assembly is made up of the Federal Council and the Council of Nations. 88.7% of voters participate in the general, secret, direct elections. The People's Front of Tito, the only one having a list in the elections, gains 90.8% of votes. In Vojvodina, the number of votes against the People's Front is higher than the national average (14.6%).

29 November 1945. In Yugoslavia, the constitutional assembly dethrones King Peter Karađorđević II and declares the people's republic. The official name of the new state is the Federal People's Republic of Yugoslavia.

1 December 1945. The constitutional assembly, with no debate, ratifies laws made by the AVNOJ after the Second Congress.

31 January 1946. In Belgrade, during the joint session of the two houses of the constitutional assembly, they announce the new Yugoslav constitution which declares the country a federal people's republic. The federal state is made up of six republics, the Autonomous Province of Vojvodina and Kosovo-Metohija Autonomous Zone are parts of Serbia. They decide on the different spheres of power: federal (foreign policy, defence, post, foreign trade, transport), federal-republican (finance, interior affairs, jurisdiction, industry, mining, trade, agriculture) and republican (culture, health, social issues). They declare the basic rights of citizens and that language and culture of national minorities "will be protected".

A kötet szerzői

A. Sajti Enikő, az MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem
Ablonczy Balázs PhD, a párizsi Magyar Kulturális Intézet igazgatója
Bíró László, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet
Cvetković, Srđan PhD, tudományos munkatárs, Institut za savremenu istoriju, Belgrád
Dujmov Milán történész, középiskolai tanár, Budapest
Fodor István levéltári főtanácsos, igazgató,Történeti Levéltár, Zenta
Forró Lajos, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának oktatója
Gajger, Vladimir PhD, tudományos tanácsadó, Hrvatski Insitut za povijest, Zágráb
Gecsényi Lajos, kandidátus, c. egyetemi tanár, a Magyar Országos levéltár ny. főigazgatója
Glatz Ferenc akadémikus, az MTA volt elnöke, professzor emeritus, MTA BTK Történettudományi Intézet, a bizottság társelnöke
Hornyák Árpád PhD, egyetemi docens , a bizottság magyar tagozatának titkára
Janjetović, Zoran PhD, tudományos főmunkatárs, Institut za noviju istoriju Srbije, Belgrád
Malović, Gojko főlevéltáros, Arhiv Jugoslavije, Belgrád
Mezei Zsuzsanna főlevéltáros, Vajdasági Tartományi Levéltár
Pál Tibor † PhD, egyetemi docens, Újvidéki Egyetem
Pálinkás József, akadémikus, az MTA elnöke
Pejin Attila történész-muzeológus, Városi Múzeum, Zenta
Sipos Péter a történelemtudomány doktora, ny. egyetemi tanár, Budapest
Sokcsevits Dénes PhD, intézetigazgató, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem
Stanovčić Vojislav akadémikus, a Szerb Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Osztályának titkára, a bizottság társelnöke
Stark Tamás kandidátus, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet
Suppan, Arnold egyetemi tanár, az Osztrák Tudományos Akadémia alelnöke
Szakály Sándor, az MTA doktora, egyetemi tanár
Teleki Júlia helytörténész, tartományi parlamenti képviselő
Troebst, Stefan PhD, egyetemi tanár, Lipcsei Egyetem

Authors

Enikő A. Sajti, Doctor of the HAS, Professor of the Scientific University of Szeged
Balázs Ablonczy, PhD, Director f the Hungarian Cultural Institute in Paris
László Bíró, PhD, Senior Research Fellow, HAS RCH Institute of History
Dr. Srđan Cvetković, Historian, Research Fellow of the Institute for Contemporary History
Milan Dujmov, Historian, Secondary School Teacher
István Fodor, Senior Archival Councilor, Director, Historical Archives of Senta
Lajos Forró, Teacher of the Juhász Gyula Faculty of Education of the Scientific University of Szeged
Dr. Vladimir Gajger, Historian, Scientific Counselor of the Institute of History in Croatia
Lajos Gecsényi, Honorary Professor, Retired Director General of the Hungarian National Archives
Ferenc Glatz, Academician, former President of the HAS, Professor Emeritus, HAS RCH Institute of History, Co-President of the Committee
Árpád Hornyák, Assistant Professor, Secretary of the Committee's Hungarian Department
Dr. Zoran Janjetović, Historian, Senior Research Fellow of the Institute of Modern Serbian History
Dr. Gojko Malović, Historian-Archivist, Senior Archivist of the Yugoslavian Archives of Belgrade
Zsuzsanna Mezei, Senior Archivist of the Territorial Archives of Voivodina
Tibor Pál †, PhD, Associate Professor, University of Novi Sad
József Pálinkás, Academician, President of the HAS
Attila Pejin, Historian-Museologist, City Museum, Senta
Péter Sipos, Doctor of History, Ret. Professor, Budapest
Dénes Sokcsevits, PhD, Institute Director, Associate Professor, Scientific University of Pécs
Vojislav Stanovčić, Academician, Secretary of Social Sciences Department, Serbian Academy of Sciences, Co-President of the Committee
Tamás Stark, PhD, Senior Research Fellow, HAS RCH Institute of History
Arnold Suppan, Professor, Vice President of the Austrian Academy of Sciences
Sándor Szakály, Doctor of the HAS, Professor
Júlia Teleki, Local Historian, Member of Territorial Parliament
Stefan Troebst, PhD, Professor, Leipzig University